

**Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка**

**НАЦІОНАЛЬНІ ВАРІАНТИ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
КОМПАРАТИВІСТИКИ**

**Київ
Видавничий дім «Стилос»
2009**

ББК 83.3
Н 35

Н 35 **Національні варіанти літературної компаративістики /** Національна академія наук України; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка; Д.С. Наливайко, Т.Н. Денисова, О.В. Дубініна та ін. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2009. – 750 с.

ISBN 978-966-193-033-8

У колективній монографії розглядається виникнення й розвиток порівняльного літературознавства в різних європейських країнах (зокрема у Франції, Німеччині, Великобританії, Іспанії, Україні, Росії, Польщі, Чехії, Словаччині) та у США. Виходячи із наднаціональних інваріантів літературної компаративістики, автори зосереджують увагу на проблематиці методології й методів національних шкіл цієї галузі науки, її міждисциплінарних зв'язках, історії й сучасному стані.

Для літературознавців, викладачів, аспірантів, студентів.

ББК 83.3

ISBN 978-966-193-033-8

ЗМІСТ

<i>Дмитро Наливайко</i> . Інтродукція.....	5
<i>Дмитро Наливайко</i> . Французька літературна компаративістика в європейському континуумі.....	19
<i>Тамара Денисова</i> . Школа американської компаративістики: генеза, історія, характеристика.....	81
<i>Олена Дубініна</i> . До історії та сучасного стану компаративістики у США.....	141
<i>Ганна Стембковська</i> . Історія проблеми міждисциплінарності в американській літературній компаративістиці	164
<i>Ірина Пупурс</i> . Літературна компаративістика Великобританії	179
<i>Анатолій Науменко</i> . Панорама німецькомовного порівняльного літературознавства кінця XX – початку XX ст.	240
<i>Тетяна Рязанцева</i> . Компаративні студії в Іспанії: короткий начерк історії	277

Українська літературна компаративістика

<i>Людмила Грицик</i> . Порівняльне літературознавство в Україні: Початковий методологічний етап.	302
<i>Галина Александрова</i> . Микола Дашкевич	363
<i>Галина Александрова</i> . Українська компаративістика 10–20-х років XX ст.	368
<i>Ольга Тетеріна</i> . Художній переклад як проблема українського порівняльного літературознавства XIX – початку XX століття	374

<i>Олександр Брайко. Українська компаративістика другої половини ХХ – початку ХХІ ст.</i>	386
<i>Тетяна Свербілова. Дослідження з порівняльного літературознавства в Росії: традиції та сучасний стан</i>	439

Польська літературна компаративістика

<i>Елеонора Соловей. Нарис історії польської компаративістики (до 60-х років ХХ століття)</i>	501
<i>Сергій Яковенко. Польська компаративістика від 1960-х років до сьогодні</i>	517
<i>Ігор Мельниченко. Нарис історії чеської компаративістики</i>	549
<i>Галина Сиваченко. Словацька компаративістика: проблеми історії та теорії</i>	576
<i>Яна Кавушевська. Компаративістика в Болгарії</i>	647
<i>Деян Айдачич, Наталія Білик. Історія сербської компаративістики</i>	670
<i>Євген Пащенко, Наталія Білик. Історія хорватської компаративістики</i>	698

Інтродукція

Як галузь науки про літературу, порівняльне літературознавство складається в другій половині XIX ст. Та воно, подібно до інших наукових галузей, має свою багатовікову передісторію, що сягає глибокої давнини, принаймні античності її класичної пори V–IV ст. до н. е. Однак до вказаного вище часу це була донаукова компаративістика, емпірична за своїм характером, теоретично неусвідомлювана й методологічно нерозроблена. Проявлялася вона спорадично, її репрезентанти вдавалися до порівняльних прийомів, які брали із різних сфер знання та практичного досвіду без більш-менш виробленої наукової термінології й системності.

У Ранній Новий час, десь з XVI ст., процес формування літературної компаративістики інтенсифікується і, наприкінці XVIII – на початку XIX ст., набирає необхідної критичної маси, відбуваються глибокі зрушення у порівняльному підході до літератури й визначається настанова на вироблення її наукової парадигми. Слід сказати, що цей науковий процес і не міг розгорнутися раніше, доки в європейській літературно-теоретичній думці домінував монізм, літературний процес уявлявся як цілісний континуум, недиференційована естетико-художня єдність, базована на класичних (античних) теоретичних постулатах і художніх взірцях. Про можливе існування, діахронне чи синхронне, різних художніх систем і національних варіантів літератури в теоретичному сенсі не йшлося. Цей дискурс, який фактично унеможлиблював порівняльне вивчення феноменів національних літератур і наднаціональних художніх систем, їхньої семантики й морфології, естетики й поетики, дає глибоку тріщину на межі XVIII–XIX ст. З'являються й набувають поширення дихотомічні концепти літератури: «наївної і сентиментальної поезії» Ф. Шиллера, «класичної і романтичної»

А.В. і Ф. Шлегелів, «південної і північної» Ж. де Сталь та інші, що мають діахронні та синхронні виміри.

На межі XVIII–XIX ст., головним чином у Франції та Німеччині, розгортається формування наукової компаративістики на рівнях експериментально-практичному і науково-теоретичному. При цьому впадає у вічі, що перший із рівнів названого процесу активніше протікав у французькій науці, а другий – у німецькій. Так, у Франції ще 1805 р. з'являється «Порівняльна еротика, або есей про різні потрактування любові у французькій і німецькій поезії» Ш. де Вілера, в 1816 р. Ф. Ноель артикулює у Сорбонні «Курс літературної компаративістики», входить у вжиток самий термін «літературна компаративістика» (*littérature comparée*), поступово визначаючись у своїй семантиці. В першій половині XIX ст. у кількох французьких університетах з'являються кафедри іноземної літератури, деякі із них набирають компаративістичної векторності. Нині у Франції тогочасними вченими, які зіграли особливо значну роль у становленні літературної компаративістики, називають А. Вільмена, Ж.-Ж. Ампера і Ф. Шаля¹.

Щодо формування науково-теоретичних засад літературної компаративістики, то тут пальму першості слід віддати Німеччині, виділивши особливо роль Й. Гердера і В. Гете. Перший із них розвинув концепт літератури як органічного породження, що виростає на національно-історичному ґрунті й формується умовами, традиціями, особливостями життєустрою і культури етносу. Тим самим Гердер піддав рішучому запереченню домінуюче в естетиці й теорії літератури попередніх епох парадигматичне розуміння класичних принципів і форм як універсальних і незмінних норм для всіх епох і народів. За його генеральною концепцією, в національних літературах втілюється «дух народу», котрий проте є своєрідним проявом «людського духу, живого й вічно діючого», універсальної єдності, що існує у невичерпній розмаїтості й потребує осягнення в цій якості.

Характерною рисою Гете було тяжіння до горизонтів світової літератури як у художній творчості, так і в теоретичних розмис-

лах, то ж закономірно, що саме він під кінець життя, у 1829–1831 рр. запропонував, уперше в історії науки, концепцію *Weltliteratur* (світової літератури). В своїх уявленнях про неї він виходив із принципу однорідності загального літературного процесу і особливо цікавився взаємоблизькістю і взаємовідповідністю в усьому його діапазоні, й передусім в літературах Заходу і Сходу. Важливо ще зафіксувати, що Гете був перший, хто пов'язав проблему міжнаціональних літературних зв'язків та відповідностей з проблемою світової літератури, і це був чи не найзначніший його внесок у літературну компаративістику. В практиці становлення німецької наукової компаративістики першої половини XIX ст. прикметним явищем були «загальні історії літератури» (*Allgemeine Geschichte der Literatur*), в яких інтернаціональний літературний матеріал подавався як паралельні історії національних літератур. Це були «синхронні обробки поступу естетичних ідей та художніх уподобань у різних країнах новочасної Європи»², яким, однак, не охоплювалися літератури східної половини континенту.

Тут важливо зауважити, що вже на стадії становлення наукової літературної компаративістики проявилися певні концептуальні прикмети її німецької і французької шкіл чи варіантів, зокрема активна конституююча роль епістемологічно-естетичного первня у німецькій школі й іманентно-літературного у французькій. Ці їхні типологічні відмінності даються взнаки й на подальших етапах їхнього розвитку, до сучасності включно; звичайно, певні відмінності притаманні й іншим школам літературної компаративістики й проявляються вони з різною виразністю на різних етапах їхнього розвитку.

В літературознавстві інших країн Європи й в США формування наукової компаративістики відбувається більш сповільнено й припадає воно в основному на кінець XIX – початок XX ст. Так, в англійському літературознавстві цей процес набирає інтенсивності й визначається на межі зазначених століть, коли з'являються праці, знакові для наукової компаративістики цієї країни, як-то «Порівняльне літературознавство» Х.М. Поснета

(1886), «Слабкість літературної компаративістики» Г.Г. Сміта (1901) й «Майбутнє літературної компаративістики» Г.В. Рауза (1913), в яких проглядаються деякі характерні риси та інтенції цієї національної компаративістської школи. В Італії поступовий перехід до наукової компаративістики спостерігається з початку ХХ ст., проте він значною мірою ще носив спорадичний характер, що пояснюється відсутністю виробленого системного підходу до іноземної літератури в країні й впливом різко негативного ставлення до компаративістики Бенедетто Кроче, у той час вищого авторитета італійської гуманітаристики. До межі ХІХ–ХХ ст. відноситься започаткування американської наукової компаративістики, але слід сказати, що тоді й у всій першій половині минулого століття її розвиток відбувався переважно в полі, що створювалося інтенціями та впливами французької і німецької компаративістики.

Не розгортаючи тут панорамний огляд національних шкіл, зазначимо ще, що в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. активно розвивалася російська компаративістика, де з'явилася видатна постать О.М. Веселовського, котрий, безперечно, був одним із найзначніших тогочасних вчених-компаративістів у європейському масштабі. Однак його праці не були тоді перекладені на західні мови й не стали важливими чинниками міжнаціонального поступу порівняльного літературознавства. До межі ХІХ–ХХ ст. відноситься й поява української наукової компаративістики, фундаторами якої виступили М. Драгоманов та І. Франко.

Отже, різні національні школи літературної компаративістики мають своєрідні риси, які проявляються на різних її рівнях, від епістемологічного до методичного. Та при всьому тому за своєю сутністю й генеральною стратегією вона є галуззю міжнаціональною, що має спільну теоретико-методологічну основу й спільні провідні закономірності розвитку, який проходить однакові етапи в однаковій послідовності. В певному розумінні вона є міжнаціональним інваріантом, що існує в розмаїтті національних варіантів, які у своїх істотних складниках та інтенціях

присутні в міжнаціональному інваріанті. Разом з тим у національних школах названі складники нерідко проявляються з різною повнотою та інтенсивністю, і нерідко відіграють досить відмінну роль у їхньому поступі. В одних школах вони формуються раніше й набирають завершеності у своєму розвитку, в інших цей процес відбувається пізніше й не без іноземних імпульсів та впливів, що є не чимось випадковим, а скоріше закономірним у сфері гуманітаристики.

Тут важливо завважити, що у відмінностях національних шкіл компаративістики дають себе знати й глибинні чинники, пов'язані зі своєрідністю національної когнітивності й ментальності, з особливостями національної історії й культури. В першому томі своєї «Історії критицизму» Р. Веллек фіксує, що у XVII ст., коли завершується становлення великих європейських національних культур нового часу, визначаються також їхні філософські домінанти, якими виступають англійський емпіризм, французький раціоналізм і німецький ідеалізм, що проявляються в різних сферах і галузях духовної культури Англії, Франції й Німеччини³. Зрозуміла річ, не є тут винятком і літературна компаративістика; власне, подібним проявом є зазначена вище специфіка французької і німецької наукової компаративістики вже на стадії їх становлення.

Розвиток наукової літературної компаративістики триває вже понад півтори століття, і за цей час виникло в ній немало течій і тенденцій, а також періодів і фаз загального й локального масштабів. Та з певністю можемо сказати, що в її історії виразно визначилися три фундаментальні етапи, ознаменовані домінуванням трьох відмінних методологічних парадигм. Перший із них припадає на другу половину XIX – першу третину XX ст. й характеризується домінуванням генетико-контактологічних методологій та методик в порівняльних літературних дослідженнях. У середині XX ст. цей напрямок літературної компаративістики входить у глибоку кризу й витісняється порівняльною типологією, яка в центр уваги ставить вивчення типологічних відповідностей і спільностей літературних явищ, їхніх контекстів

і систем. Домінування цього напрямку триває до 80-х рр. ХХ ст., коли розпочинається третій, сучасний етап літературної компаративістики, означений відсутністю домінуючої теоретико-методологічної парадигми, методологічним плюралізмом, корелятивним добі постмодерну.

Третя з основних літературознавчих дисциплін, поряд з історією літератури й теорією літератури, компаративістика пов'язана з ними обома, і її розвиток позначений зближеннями то з тією, то з тією дисципліною залежно від того, генетико-контактні зв'язки чи семантико-структурні спільності та відповідності виступають у ній головним об'єктом вивчення. Як зазначалося, перший етап наукової компаративістики характеризується домінуванням генетико-контактології, і цим вирішальною мірою обумовлена її тогочасна переважна пов'язаність з історією літератури. Виходив він із засадничого постулату, за яким порівняльні студії можливі й доцільні лише за наявності текстових збігів і документально фіксованих контекстів літературних явищ, що виступають предметом дослідження.

Сказане властиво всім національним школам на першому етапі розвитку літературної компаративістики, але тут спостерігаються й досить істотні відмінності. В одних школах, як-то в німецькій, а також в російській та українській, увага спрямовувалася переважно на генетичні зв'язки, на виявлення їх джерел та вивчення їх поширення й трансформацій; великої популярності набула теорія міграції сюжетів та мотивів, переважно фольклорно-міфологічного походження. Натомість у французькій компаративістиці досить швидко на перший план висувуються контактологічні аспекти й проблеми, порівняльне вивчення розвинених національних літератур, їхніх течій і стилів, морфології і поезики – переважно в перспективі контактів своєї літератури з іншою/іншими та впливів на них. Своєрідно виглядає на цьому етапі англійська наукова компаративістика. Починається вона з рішучої маніфестації порівняльно-типологічної методи у відомій праці Х.М. Поснета «Порівняльне літературознавство» («Comparative Literature», 1886), але це починання тривалий час

не знаходило серйозного продовження ні в Англії, ні за її межами, причому чи не найдовше в англійській компаративістиці. Десь до останньої третини ХХ ст. вона характеризується переважним інтересом до порівняльної історії англійської та інших європейських літератур і відсутністю системної розробки теорії літературного компаративізму. Тут мимоволі пригадується давно збаналізоване уявлення про природжений емпіризм мислення англійців і їхню нелюбов до теоретизування.

Наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. на основі генетико-контактології складається перша ґрунтовно розроблена система наукової літературної компаративістики, об'єктом якої виступає дослідження безпосередніх, «фактичних» генетико-контактних зв'язків та взаємодії літературних феноменів. Відбувся цей процес в епоху домінування позитивізму як методу наукового мислення з його фактологією, розумінням факту як чогось статичного й самодостатнього, що містить у собі всю істину й для її оприявлення вимагає лише точного аналітичного опису. Все це виразно позначилося на методології названої системи компаративізму. Найповніше, в завершених формах ця система розвинулася у французькому літературознавстві, то ж природно, що через певний час її почали також називати «французькою школою». В означений період вона чинила значний вплив на літературну компаративістику інших країн Європи, в тому числі й на українську. Але слід також зазначити, що домінування цієї школи викликало й спротив, особливо значний серед німецьких компаративістів, належних до духовно-історичної течії тогочасного літературознавства; вони вбачали у «французькій школі» «школу збирання фактів», щось «цілковито чуже, механічне насилля над заповітною сутністю німецького мислення»⁴, і піддавали її нищівній критиці та запереченню.

Основними категоріями, якими оперувала «французька школа» компаративістики, були порівняння, рецепція, джерело, контакт, вплив, із яких виводилися вужчі поняття. Особливо численні – з категорії впливу, і небезпідставно вона вважається центральною категорією цієї компаративістської школи.

За розробленою нею методологією вивчення літературних зв'язків різного рівня відбувається на осі впливу, якій підлягають і генетичні, і контактні зв'язки. Це суто каузальний підхід, схожість явищ пояснюється впливом одного явища на інше/інші, при цьому раніші за часом розглядаються як причина, а пізніші – як наслідок. Наступний постулат – вплив діє головним чином не прямо, а через посередників (*transmetteurs*), як то переклади, перекази, ремінісценції, критичні статті, наукові праці тощо; так розширюється і продовжується континуальність впливу. Значна увага приділяється розробці стадіальних форм впливу певних явищ на літературний процес за градацією його інтенсивності й масштабності.

Коли в середині ХХ ст. вибухнула криза цієї, як її почали називати, «традиційної компаративістики», деякі критики проголосили її хибною і піддали рішучому запереченню. Насправді ж вона була обумовленим і закономірним етапом у вивченні міжнаціональних літературних взаємин, котрі природно починалися з форм простіших і наочних, базованих на фактології, що загалом властиво науковим галузям. Сучасна компаративістика далеко відійшла від запального заперечення «контактології», нині визнається не лише її науковий наробіток, а й продуктивність її методик, звичайно, в певних параметрах. «Впливлогія» вже не викликає іронічних посмішок, водночас слушно завважується, що поняття впливу «зазнало зіпсуття», його «було зведено до імітації внаслідок неточного чи недбалого вживання»⁵.

Отож у 50-х рр. відбувається фундаментальний перелом у русі літературної компаративістики і розпочинається його новий етап, на якому провідна роль переходить до порівняльної типології. Вона центр ваги переносить на вивчення аналогій і спільностей літературних явищ, їх систем і контекстів у синхронному й діахронному зрізах. Генетико-контактологія втрачає самодостатність і великою мірою інтегрується порівняльною типологією. Це не означає, що генетико-контактні зв'язки зникають, але вони постають тепер переважно в силовому полі порівняльної типології і великою мірою підпорядковуються її

завданням і концептам. Зміна загальної парадигми літературної компаративістики потягла за собою зміну її стосунків з іншими літературознавчими дисциплінами, стимулювала її рух до теорії літератури. Разом з тим порівняльно-типологічний метод посилив теоретико-узагальнюючі підходи до літератури та літературного процесу й розширив, фактично до необмеженості, діапазон компаративних досліджень. Ним охоплюються різні сфери й рівні літературного процесу – від літератури різних регіонів і культурно-історичних спільнот (наприклад, літератур Європи й Далекого чи Близького Сходу, Західної і Східної Європи, Європи й Латинської Америки) до зіставлень окремих творів або й певних їх структурних компонентів.

Важливо ще вказати, що вихід на перший план порівняльної типології в компаративістиці призводить також до істотних змін у її функціонуванні в системі літературознавчих дисциплін і всієї гуманітаристики. До якоїсь міри вона набуває значення й сенсу їх інтегруючого складника, в певному розумінні стає, користуючись терміном Ю. Лотмана, «пізнанням другого ступеня», матеріалу, попередньо означеного й описаного істориками й теоретиками літератури, культурфілософами й культурісториками, антропологами, соціологами, психологами тощо. Звідки досить поширена нині думка, що компаративістика є свого роду мета-наукою, котра займається, за висловом Е. Касперського, «інтерпретацією і реінтерпретацією нагромаджених знань про літературу»⁶. Особливо посилюється цей процес з різким розширенням її пізнавального поля, усталенням вивчення літератури в системі мистецтв та інших видів духовно-творчої діяльності як легітимної складової компаративістики. Найраніше, ще в 60–70 рр., названий процес розпочався в американській компаративістиці і в ній же набрав найактивнішого розвитку.

І що принципово важливо для вступу до цього збірника, в другій половині ХХ ст., у зв'язку зі зміною загальної парадигми літературної компаративістики, відбуваються також переміщення в ролі й значенні її національних шкіл. Провідна роль на цьому етапі безперечно переходить до американської

компаративістики, яка переживає піднесення і виходить на світовий кін. Криза традиційної компаративістики повсюдно сприймається й трактується як криза французької школи, її гегемона, що до певної міри виправдано. Проте важко погодитися з все ще поширеною у нас схемою, за якою друга половина ХХ ст. в компаративістиці характеризується протистоянням американської і французької шкіл, в якому перша уособлює пошук і поступ, а друга – застарілу традицію. Тут варто згадати, що на межі 50–60-х рр. найбільш ґрунтовній критиці традиційна компаративістика була піддана відомим французьким вченим Р. Ет'ємблем у книжці «Порівняння не доказ» (1963). Насправді у французькій компаративістиці зазначеного періоду стверджується превалювання порівняльної типології, відбувається «генералізація» предмету, зближення з теорією літератури, розширення проблемно-тематичного діапазону досліджень і збагачення їх інструментарію. З часом ставало все очевидніше: основна відмінність між названими школами у тому, що французька продовжувала приділяти значну увагу генетико-контактним зв'язкам, піддаючи їх «нетрадиційній» інтерпретації зі застосуванням нових методологій, тоді як американська в основному зосереджувалася на порівняльно-типологічному вивченні світової літератури з тенденцією вписування його в культурологічний контекст. Та найзначнішим явищем середини ХІХ ст. було бурхливе поширення й розвиток компаративістики в різних країнах і регіонах, передусім у Японії, Індії, Латинській Америці, зі значним запізненням у Китаї. Справжній бум вона переживає і в Західній Європі та США, де відкриваються університетські кафедри й дослідницькі центри, розробляються нові підходи й методології її вивчення. В другій половині ХХ ст. ця хвиля поширюється й на деякі країни соцтабору, зокрема на Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Югославію.

Інша картина відкривається в радянському літературознавстві, в тому числі українському. Тут у повоєнні роки компаративістика була піддана розгрому як «буржуазна лженаука» і на неї фактично була накладена заборона. Ця акція, як і відома

кампанія проти космополітизму, пов'язана з ідеологічними переорієнтаціями в Москві, з гальванізацією імперської ідеології, що розпочалася в 30-ті рр. і досягла піку в повоєнний період. Все це призводить до того, що розвиток компаративістики в СРСР загальмувався, його поновлення розпочинається десь в 60-х рр., але цей процес протікав затруднено, з ретардаціями та рецедивами і досить-таки однобічно. Головним чином практикувалося вивчення генетико-контактних зв'язків, і не буде перебільшенням сказати, що в теоретико-методологічному відношенні тогочасна радянська компаративістика в основному лишалася на рівні 20–30-х рр. Грунтовні зрушення й переорієнтації розгортаються в цій сфері вже в останні десятиліття ХХ ст.

Наприкінці ХХ ст. компаративістика входить у новий етап розвитку, який означився появою нового розуміння її об'єкта і новими методами його дослідження. Щодо самого об'єкта, то відбулося, сказати б, його подвоєне розширення: вивчення міжлітературних відносин доповнилося вивченням взаємовідносин літератури з іншими мистецтвами й іншими видами духовно-творчої діяльності (гуманітаристики). Окрім всього іншого, це є одна з істотних форм інтегрування літературознавства в культурологію; найбільш інтенсивно, в темпі *crescendo*, ці інтенції виявляються в американській компаративістиці. Наступна знакова якість компаративістики на цьому етапі – ще щільніша й інтенсивніша, ніж на попередньому, пов'язаність з теорією літератури, а також ширші й глибші стосунки з іншими гуманітарними галузями – мовознавством, культурологією, філософією, антропологією, соціологією, психологією тощо. Фундаментальною конститутивною рисою цієї компаративістики є згадувана відсутність загально визнаної домінуючої парадигми, теоретико-методологічний плюралізм.

Отже, на межі ХХ–ХХІ ст. літературна компаративістика розвивається в активній пов'язаності з сучасною теорією літератури, адаптуючи її концепції та методології: герменевтичні, феноменологічні, психоаналітичні, семіотичні, структуралістські, постструктуралістські тощо. Важливо тут заакцентувати, що ця

її пов'язаність з названими течіями та концепціями неоднакова за масштабністю та продуктивністю. І справа тут не тільки й не стільки в компаративістиці, скільки в характері та структурі теоретичних методологій, в мірі їх відповідності специфічним потребам і завданням компаративістичних студій. Так, нині вже можна з певністю говорити, що не дало очікуваних результатів звернення компаративістів до феноменологічних, структуралістських і деяких постструктуралістських методологій, котрі за своїми генеральними стратегіями й інтенціями виявилися далекими або розбіжними з порівняльним літературознавством. До тих методологій літератури ХХ ст., які найбільш широко й продуктивно застосовуються в сучасній компаративістиці, можна віднести герменевтику, культурну антропологію (імагологію), рецептивну естетику й інтертекстуальність.

З погляду тематики цієї колективної монографії особливий інтерес та значення становить питання, як різні концепції та інтенції сучасної компаративістики проявляються в її національних школах та варіантах і яку роль вони відіграють в їхньому розвитку. Варто тут зазначити, що національна специфіка різних шкіл компаративістики на цьому найвищому етапі розвитку проявляється чи не найвиразніше. Глянемо в цьому розрізі (за браком місця) лише на найзначніші компаративістські школи в межах європейської культурно-історичної спільноти (до якої належать також США та Канада), не претендуючи на охоплення нових її світових центрів.

Передусім тут необхідно завважити, що згадані концепції та тенденції сучасної теорії літератури, які адаптуються літературною компаративістикою, за їх онтологією та семантикою поділяються на «антропологічні» та «формалістичні». На ті, що, за висловом Г.Р. Яусса, «закріплюються в полі наук про значення» і мають в глибинній основі буттєві концепти та цінності, і ті, що зосереджуються на аналітиці твору/творчості як самодостатньої та самоцінної структурної цілості. Тут передусім впадає у вічі, що одні національні компаративістські школи виявляють більше тяжіння чи орієнтованості до «антропологічних» течій та тенден-

цій, тоді як в інших більш поширеними й авторитетними виступають «формалістичні». І що важливо зазначити, ці різні орієнтації чи вектори пов'язані з глибинними традиціями національних культур, їхніми когнітивними й ментальними особливостями. Думається, що без дії цього чинника не обходиться ні «відбір» тих чи інших компаративістських методологічних парадигм, ні їх місце та роль в системах національних шкіл порівняльного літературознавства.

До першої групи з її превалюючою орієнтованістю на «антропоцентричні» інтерпретаційні течії в сучасній теорії літератури, з інтенціями на вихід у широкий простір духовної культури, належить німецька компаративістика. Більше того, вона є національною школою, в якій названі тенденції проявляються чи не найширше й найвиразніше. Ця традиція глибоко вкорінена в німецькому теоретичному літературознавстві, її дія проявляється і в тому, що структуралістські та інші «формалістичні» методології другої половини ХХ ст. не набрали в німецькій компаративістиці порівняно великого розвитку, натомість активізувалася в ній герменевтика, зберігають в ній свої позиції соціологічні й історико-соціологічні підходи в широкому спектрі, виникають нові теорії «антропологічного» штибу, зокрема рецептивна естетика. Варто зауважити значну конституюючу роль герменевтики в сучасній німецькій компаративістиці, зокрема в названих течіях.

Іншу конфігурацію течій і тенденцій бачимо у сучасній французькій компаративістиці, де вони представлені чи не в найширшому діапазоні. Необхідно тут вказати на явну хибність уявлень, за якими в другій половині ХХ ст. французька компаративістика безнадійно відходить на другий план. Як далі показано в розділі, їй присвяченому, вона досить швидко виходить із кризи, пов'язаної із домінуванням генетико-контактології, і знову посідає одне з чільних місць у світовій компаративістиці. Це переконливо засвідчується хоча б тим, що добра частина найбільш знаних методологій сучасної компаративістики в ній започаткувалася й набрала концептуальної завершеності (інтертекстуальність, імагологія, порівняльна поетика, міфокритика та ін.).

Разом з тим важливо зафіксувати, що у французькій компаративістиці активно розвивалися методології, означені раціонально-аналітичною векторністю – семіотичні, структуралістські, постструктуралістські (інтертекстуальність) тощо, корелятивні традиції національної інтелектуальної культури.

Щодо відмінностей «французької» і «американської» шкіл компаративістики на сучасному етапі, то вони мають тепер інший зміст та характер і лежать в іншій площині. Це вже не протистояння генетико-контактології і порівняльної типології, як це було на попередньому етапі. Нині дається взнаки передусім розбіжність протилежних генеральних векторів до універсалізації і глобалізації галузі, перетворення її в метанауку, що синтезує різні сфери гуманітаристики, але водночас нівелює специфіку літератури й літературознавства, зокрема порівняльного, – в американській компаративістиці, і тенденції збереження їх іманентності й своєрідності – у французькій.

Література

¹ Brunel P., Pichois C., Rousseau A. M. Qu'est-ce que la littérature comparée? – Paris, 1996, p. 18.

² Weisstein U. Einführung in der vergleichende Literaturwissenschaft. – Stuttgart; Berlin; Köln; Mainz, 1968, S. 36.

³ Wellek R. History of Modern Criticism. 1750–1950. V. 1. – New Haven; London, 1955.

⁴ Petersen R. Nationale oder vergleichende Literaturgeschichte? // Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. – 1928. – Bd. 6, S. 41.

⁵ Balakian A. Theory and Comparative Literature // Toward a Theory of Comparative Literature Selected Papers Presented in the Division of Theory of Literature at the XIth LCL Congress. – 1985, V. 3, p. 18.

⁶ Badania pozównawcze. Dyskusia o metodzie. – Warszawa, 1998, s. 39.

Дмитро Наливайко

Французька літературна компаративістика в європейському континуумі

Франція є тією країною, в якій літературна компаративістика почала формуватися чи не найраніше, а її розвиток відбувався чи не найактивніше. Зародження літературної компаративістики не піддається точному датуванню, з цього питання розкид думок разуче широкий, в діапазоні від Стародавнього Сходу до епохи романтизму. Деякі відомі вчені, як зокрема, Поль Ван Тігем, її історію ведуть від епохи Відродження. Щодо французької компаративістики, то про це можна говорити з певністю.

Нагадуємо, XVI ст., друге «ренесансне століття», поміж іншим, ознаменувалося й тим, що в цей час у західноєвропейських країнах відбулося ствердження домінантної ролі національних мов у культурі й літературі. Свій початок цей процес бере в Італії, в трактаті П'єтро Бембо «Проза в народній мові» («*Prose della vulgar lingua*», 1525), але найзначнішого розмаху набрав він у Франції, де його осереддяма стає уславлена Плеяда, яка здійснила реформування французької поезії, а Жоашен Дю Белле, один з її чільних поетів (поряд з П'єром Ронсаром), виступив з маніфестацією цього процесу в трактаті «Захист і звеличення французької мови» («*Défence et illustration de la langue française*», 1549). В даному разі ця маніфестація знаменна для нас тим, що в ній виразно проявилися компаративістські інтенції, її автор, розглядаючи поезію як вищу форму мови, вдається до зіставлень зразків античної і французької літератури його часу з метою, сформульованою у назві трактату.

Хоч на титульній сторінці «Захисту й звеличення французької мови» значаться ініціали Дю Белле I.D.B.A. (Joachim Du Bellay Angevin), існує досить поширена думка, що цей трактат є плодом колективної творчості Бригади, як спершу називалося це об'єднання поетів. Тут не обійшлося без перебільшень – нам

видається слушним визначення відомого дослідника А. Шамара, що це є «виклад колективного *sensu*, в якому узагальнені теорії, що склалися в спільних роздумах та дискусіях, які написані були одним від імені всіх»¹. В основу трактату закладено переконання, що французька мова не поступається класичним мовам античності своїм багатством та здатністю виражати високі думки й тонкі почуття, але їй бракує того, що в наш час називається культурою мислення та мови. Як школа їх набуття, цілком у ренесансному дусі, пропонується наслідування античних авторів, котре, однак, мислиться Дю Белле в аспекті змагання з ними і з вірою в те, що французи спроможні не тільки зрівнятися з греками та римлянами, а й перевищувати їх. Важливо зазначити, що наслідування давніх не сходить у трактаті до мови й стилістики, а охоплює й інші структурні рівні, зокрема Дю Белле великого значення надав інтелектуалізації і одуховленню французької поезії, посиленню ідеального модуля.

Чи не найзначнішим явищем передісторії наукової компаративістики у європейському масштабі був «спір про давніх і нових», який спалахнув у Франції наприкінці XVII – на початку XVIII ст. й почасти поширився на інші країни, зокрема на Англію. В ньому взяли участь багато тогочасних письменників, теоретиків і критиків, стан поборників «нової літератури» очолили Ш. Перро і Ф. Фонтенель, а їхніх опонентів – Н. Буало і Ф. Фенелон, в Англії в цей спір втрутився Д. Свіфт (на боці «давніх»). Тематично він пов'язаний з маніфестаціями XVI ст., зокрема з трактатом Дю Белле. Це був спір між письменниками й теоретиками, які піддали запереченню авторитет «давніх», тобто античних авторів, і проголошували перевагу «нових», тобто новочасних, і захисниками традиційного авторитету та взірцевості «давніх». В основі цієї запеклої дискусії теж лежить ставлення до літературної спадщини античності, котре було наріжним каменем естетико-художньої думки на Заході з XV до XIX ст. Впродовж цього часу мистецтво пережило значну еволюцію, і на кожному її великому етапі (Ренесанс, бароко, класицизм, Просвітництво) по-новому осмислювалася й переосмислю-

валася античність – «вона служила європейській культурі своєрідним дзеркалом, за допомогою якого вона прагнула зрозуміти, усвідомити саму себе»².

Істотною особливістю «спору давніх і нових», який розгорівся на межі XVII–XVIII ст., було те, що він набув фронтального характеру, охопивши проблеми естетики, художнього смаку, незмінності чи розвитку мистецтва, поетики й стилю. Докладно та прискіпливо, з протилежних позицій, але переважно не виходячи за межі художньої системи класицизму, розглядали учасники великого спору твори «давніх» і «нових» авторів, удаючись і до їх зіставлень на різних рівнях – тематологічному, характерологічному, жанрологічному, поетикальному, стилістичному тощо³. Важливо зазначити присутність у цьому «спорі» діалектики наслідування й оригінальності, яка належить до перманентних проблем компаративістики. Загалом порівняння посили значне місце в текстах сперечальників, однак це, за своїм характером, була емпірична компаративістика, теоретично неусвідомлювана й методологічно не розроблена. Сперечальники зверталися до прийомів порівняння, проте це важко визнати суто компаративістичною термінологією, вони брали їх із різних сфер знань та практичного досвіду, не зводячи до якоїсь більш-менш виробленої системи. Вони (що загалом характерно для доннаукової стадії компаративістики) «чинили як пан Журден із відомої комедії Мольєра, котрий говорив прозою, не відаючи, що то є проза»⁴. Відзначимо, що принципове значення для майбутнього компаративістики мала висунута опонентами Буало теза, за якою ідеал краси не є спільним для всіх народів і незмінним, він варіюється та змінюється зі зміною місця й часу, країн і епох.

Однак минуло десь приблизно сторіччя, перш аніж ця ідея почала оволодівати умами й втілюватися в науковій практиці. Сталося це вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли відбулися глибокі зрушення в порівняльному вивченні літератури й визначилася настанова на вироблення його наукової парадигми. Як уже зазначалося, у науковій літературі по-різному датується поява компаративістики чи, точніше, її наукової

стадії, але можна сказати: більшість сучасних дослідників схиляються до думки, що процес формування літературної компаративістики як наукової дисципліни розгорнувся наприкінці XVIII – на початку XIX ст., а як сформована наукова дисципліна вона виступає в другій половині XIX ст.

Та вона, слід наголосити, й не могла сформуватися в усьому своєму обсязі, в усіх засадничих складниках доти, доки в літературно-теоретичній думці панував специфічний монізм, літературний процес уявлявся як цілісний континуум, недиференційована естетико-художня єдність, базована на класичних (античних) теоретичних постулатах і художніх взірцях. Про можливість існування, діахронного і синхронного, різних художніх систем, їх національних і регіональних варіантів у розвитку літератури в теоретичному сенсі не йшлося. Названий монізм, який *de facto* унеможлилював порівняльне вивчення феноменів національних літератур і національних художніх систем, їхньої морфології і семантики, естетики і поетики, дає глибоку тріщину на межі XVIII й XIX ст. Набувають поширення дихотомічні концепції літератури: «наївної і сентиментальної поезії» Ф. Шиллера, «класичної і романтичної» А.В. і Ф.Шлегелів, «південної і північної» Ж. де Сталь та інші, що мають діахронні і синхронні виміри.

У ствердженні цього диференційованого підходу до літератури, що мав принципове значення для формування її порівняльного вивчення, слід виділити особливу роль Й. Гердера та Й. Гете. Перший із них поезію і художню творчість загалом почав розглядати як оригінальне породження, що виростає на певному етнокультурному ґрунті й формується його умовами, традиціями, особливостями життєстрою. Гердер безапеляційно відкинув пануюче в естетиці й теорії літератури XV–XVIII ст. трактування класичних принципів і форм як універсальних і незмінних для всіх епох та народів. За його концепцією, в національних літературах утілюється «дух народу», котрий, проте, не є самодостатньою субстанцією, а своєрідним проявом «людського духу, живого й вічно діючого», універсальної єдності, що існує в невичерпній розмаїтості. У різкій багатогранності творчої діяльності Гете

яскраво проявлялося тяжіння до горизонтів світової літератури й дедалі виразніша настанова на її синтезування. Водночас розвій світової літератури, місце й призначення в ній німецької літератури в ньому стали предметом його теоретичних роздумів, і закономірно під кінець життя, у 1829–1831 рр., він уперше в історії науки формулює концепцію «всесвітньої літератури». Вона не є концепцією власне компаративістичною, але ж вони щільно взаємопов'язані й діють навзаєм, вивчення *littérature universelle* у великій мірі реалізується засобами й зусиллями *littérature comparée*. Можемо сказати, що Гете перший пов'язав проблему міжнаціональних літературних зв'язків та відповідностей з проблемою світової літератури, і це є його найзначніший внесок у розвиток літературної компаративістики.

У першій половині XIX ст. відбувається формування літературної компаративістики і її поступовий перехід із стадії донаукової, інформативної в стадію наукову. Найбільш активно цей процес протікав у Франції, причому розгортався він переважно не в теоретичній, а в емпірично-практичній площині. Досить активну участь беруть у ньому письменники, згадаємо хоча б Ж. Стендаля і його трактат «Расін і Шекспір» («Racine et Shakespeare», 1823–1825), знамениту передмову В. Гюго до драми «Кромвель» (1827). Це був також час посиленого розвитку порівняльних досліджень у природничих науках, започаткованих уславленими «Лекціями порівняльної анатомії» (1800–1805) Ж. Кюв'є, і в науках гуманітарних – філософії, антропології, міфології (особливо індоевропейської), і це сприяло становленню літературної компаративістики. Вже 1805 року Ш. де Вілер видає «Порівняльну еротику, або есей про істотно різну манеру потрактування любові у французькій і німецькій поезії». Входить у вжиток термін «літературна компаративістика» (*la littérature comparée*), поступово визначаючись у своїй семантиці. У 1816 р. Ф. Ноель оголосив «Курс літературної компаративістики» («Cours de littérature comparée»), але насправді це були чотири розміщені поряд нариси про французьку, латинську, англійську й італійську літератури, без більш-менш системних порівнянь. Ближчим до

порівняльного літературознавства є «Дослідження про вплив, вчинений французькими письменниками XVIII ст. на іноземні літератури та європейський дух» («Examen de l'influence par les écrivains français au XVIII siècle sur les littératures étrangères et esprit européen»), яке А.Ф. Вільмен представив у Сорбоонні 1829 року. У деяких французьких університетах з'являються кафедри іноземної літератури, деякі із них фактично еволюціонують до порівняльного літературознавства, як це сталося, наприклад, з кафедрою в Колеж де Франс та її професорами, відомими вченими Ф. Шалем та Ж.Ж. Ампером. Перший із них розробив курс «Порівняльне вивчення іноземних літератур» («Les littératures étrangères comparées», 1835), а другий видав «Порівняльну історію середньовічної французької літератури й іноземних літератур» («Histoire de la littérature française au moyen âge comparée aux littératures étrangères», 1841). За визначенням сучасного авторитетного видання з компаративістики, «у Франції справжніми ініціаторами порівняльного літературознавства виступили Абель Вільмен, Жан-Жак Ампер і Філарет Шаль»⁵.

У розвитку компаративістики впадають у вічі зміни напрямків руху на зближення то з історією літератури, то з її теорією. Впливає це не стільки із проміжного розміщення цієї галузі між названими основними літературними дисциплінами, скільки з її структури, її внутрішньої диференційованості на два головні види залежно від об'єктів вивчення і конкретних генетико-контактних зв'язків і типологічних семантико-структурних спільностей та відповідностей (контактологія і типологія за скороченими визначеннями). Ці види порівняльного літературознавства мають різні стратегії та структуру, відмінні також їхні методології та методики дослідження і по-різному вони співвідносяться з означеними літературознавчими дисциплінами.

Перший етап наукової компаративістики, що припадає на останні десятиліття XIX-го й першу третину XX ст., характеризується домінуванням генетико-контактології, що визначальною мірою обумовлює її тогочасну превалюючу пов'язаність з історією літератури. Цей вид порівняльного літературознавства за

своєю методологією та методиками близький, навіть гомогенний їй, і цим пояснюється, чому на даному етапі воно розвивалося головним чином у полі історії літератури, у взаємозв'язках і взаємодії з нею (а також те, чому великого поширення надовго набуло уявлення, за яким компаративістика є складовою частиною історії національних літератур і світової літератури). Ця компаративістика виходила із засадничого постулату, за яким порівняльні студії доцільні й можливі лише за наявності текстових збігів і документально фіксованих зв'язків літературних явищ, що становлять предмет дослідження.

На початковій стадії наукової компаративістики (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) великого поширення набрало вивчення генетичних літературних зв'язків, що, як тоді гадалося, відкриває обнадійливі можливості виявлення спільності інтернаціонального розвитку літератури. Виникає відома «міграційна школа», яка займалася вивченням світових, загальнолюдських сюжетів, мотивів, образів, що мало привести до реалізації названого завдання. Характерною її рисою є пов'язаність з порівняльною фольклористикою, оскільки основний масив «мандрівних сюжетів», як означається *Stoffmaterial* цієї школи, має фольклорно-міфологічне походження. Найзначнішого розвитку ця школа набрала в німецькому, англійському, а також у російському порівняльному літературознавстві, з неї ж починалася й українська компаративістика працями її фундаторів Михайла Драгоманова й Івана Франка.

Проте її присутність у тогочасній французькій науці була значно скромніша. Її зачинателем вважається Гастон Парі, відомий вчений-медієвіст другої половини ХІХ – початку ХХ ст., який, однак, не створив своєї школи. Згодом прихильність до фольклорно-міфологічної школи виявляв Фернан Бальдансперже, один із корифеїв французької компаративістики першої половини ХХ ст., котрий вбачав у фольклорі, принаймні на рівні тематології, той ґрунт, на який мають спиратися порівняльні студії⁶; слід утім сказати, що його дослідницька діяльність головним чином розгорталася за іншими векторами. Йому рішуче

заперечив другий із патріархів, Поль Ван-Тігем, який наполягав на тому, що полем діяльності компаративістики має бути література, що вийшла із стану імперсональності й анонімності: «В сутності об'єктом порівняльного літературознавства, – заявляв він, – є вивчення творів різних літератур в їхніх взаємозв'язках і взаємодії»⁷.

Отже, у французькій компаративістиці на перший план виходить порівняльне вивчення національних літератур, їхніх епох і періодів, течій і стилів, морфології і стилістики – переважно в перспективі контактів і впливів своєї літератури з іншою/іншими. І, відповідно, студіювання видатних представників національних літератур у тих-таки аспектах та вимірах. Загалом складається перша розроблена система наукової компаративістики, об'єктом якої виступає дослідження безпосередніх, «фактичних» генетико-контактних зв'язків і взаємодій літературних феноменів, формуються її теоретико-методологічні засади. Цей процес відбувається в епоху домінування позитивізму як методу наукового мислення з його фактологією, розумінням факту як чогось статичного й самодостатнього, що містить у собі всю істину і для її оприявлення вимагає лише точного аналітичного опису. Цьому розумінню властиве ігнорування того, що дійсний зміст факту не в його анатомії, а в схрещенні його співвідносин з іншими фактами і у відповідному його функціонуванні. Все це виразно позначилося на методології названої системи компаративізму, на її стратегіях та структурі і на її функціонуванні.

За класичне визначення цієї системи компаративізму може служити те, що його дав один із її авторитетів Ж.-М. Карре у передмові до університетського посібника М.Ф. Гюйара: «Порівняльне літературознавство є галуззю історії літератури; воно є вивченням духовних міжнаціональних відносин, *фактичних відносин* (курсив авт.), що існують між Байроном і Пушкіним, Гете і Карлейлем, Вальтером Скоттом і Вінні, між творами, інспіраціями, баченням життя письменниками, що належать до різних літератур»⁸. Карре, очевидно в згоді з Гюйаром, говорить про «фактичні відносини» між письменниками й літературами, тобто такі взаємозв'язки й впливи, що піддаються статичному

виміру та осягненню, і розміщає їх у площині історії літератури, що є конфігурацією, іманентною цьому типу (й етапу) літературної компаративістики. Сама ж історія літератури тогочасними компаративістами здебільшого розглядалася в параметрах, близьких до культурно-історичної школи, пов'язаної з позитивізмом і позитивістською методологією мислення.

За вихідну основу, в перспективі якої розгортається вивчення міжнародних літературних зв'язків, береться історія певної національної літератури. Поль Ван Тігем писав у книжці «Порівняльне літературознавство» (1931), до речі, першому підручнику з цієї дисципліни в світовій практиці: «Порівняльне літературознавство входить до складу історії кожної національної літератури, виявляючи на кожному етапі її руху зв'язки з літературою інших народів. Цим порівняльне літературознавство у високій мірі піднімає наукову вартість історико-літературних досліджень національної літератури порівняно з попередніми її дослідженнями»⁹.

На межі XIX–XX ст. Франція стає осередком такого порівняльного вивчення історії літератури, котре згодом набуде поширення в усій Європі. Знаковими постатями цього етапу розвитку французької компаративістики можна назвати відомого літературознавця Фердинана Брюнетьєра і його учня Жозефа Текста. Обидва вони дотримувалися позитивістської методології, того її пізнього варіанту, що характеризується впливом дарвінізму. В 1890 р. Брюнетьєр опублікував свою найвідомішу працю «Еволюція жанрів в історії літератури», сама назва якої вже вказує на її пов'язаність з еволюційним вченням Дарвіна. В ній розвиток літератури, з'яви й трансформації її жанрів і форм набувають вигляду аналогів біологічних процесів у живій природі. Засадничими чинниками в цій «органічній теорії» виступають середовище, раса й індивідуальність творця; два перші запозичені із знаменитої тріади Ішполіта Тена (середовище, раса, момент), третій вводиться автором як чинник суто літературний, як «внутрішня казуальність», що породжується впливами, серед яких «принциповим є вплив книг на книги»¹⁰. Власне, це є принцип компара-

тивістський, якому Брюнетьер у пізніших своїх працях надаватиме дедалі більшого значення.

У 1900 р. відбувся Паризький конгрес істориків, присвячений порівняльному вивченню історії, в якому взяли участь учені з різних країн Західної Європи й США. На його сьомій секції розглядалися питання порівняльного вивчення історії літератури, серед яких програмовими були питання джерел літературних творів, впливів однієї літератури на іншу/інші й методологічне питання, прикметне для стану в тогочасних гуманітарних науках, переплетіння в них позитивістських і постпозитивістських тенденцій, – про те, в якій мірі методи вивчення історії узгоджуються з методами природничих наук. Брюнетьер виступив на конгресі з доповіддю під промовистою назвою «Європейська література», котру він прагнув представити як спільність, зумовлену об'єктивними географічними й лінгвістичними факторами, а також спільним у своїй основі «європейським духом». У дещо зміненому вигляді він опублікував свою доповідь у «Revue des Deux Mondes», журналі європейського поширення, і вона викликала значний резонанс і за межами Франції. У своїх статтях 90-х рр. XIX й початку XX ст. він неодноразово говорив про прихід епхи, коли ізольоване вивчення національних літератур втрачає сенс і дедалі очевиднішою стає необхідність історію окремої літератури співвідносити з розвитком європейської літератури. В пізніх працях Брюнетьера все виразніше проступає зближення *littérature universelle* (світової літератури) з *littérature comparée* (порівняльною літературою) аж до їх ідентифікації.

Становлення порівняльного літературознавства як автономної дисципліни збіглося у Франції з іноземним «літературним вторгненням» і викликаним антагонізмом між «космополітизмом» і «традиціоналізмом», пік якого припадає на 90-ті рр. XIX ст. Справді, під кінець XIX ст. в країні спостерігається кардинальне розширення і поглиблення контактів із літературою й культурою «Півночі», великий інтерес, а то й захоплення ними, чого не було з часів розквіту романтизму. Прокочуються хвилі захоплення філософією Шопенгауера й творчістю Вагнера, його синтезом різних мистецтв (*correspondance des arts*), англійським прерафае-

лізмом, скандинавською драматургією Ібсена й Стріндберга, відбувається відкриття російської класичної прози, передусім Толстого й Достоевського, які мали особливо масштабний і тривалий вплив на французьку літературу. Це «вторгнення» було сприйняте у Франції неоднозначно, деякі літератори, критики й журналісти побачили в ньому загрозу французькій культурній традиції й забили тривогу. В 1894 р. відомий у той час критик Ж. Леметр опублікував у «Revue des Deux Mondes» статтю «Вплив літератур Півночі», в якій палко виступив на захист «французької ясності» проти «загрозливої навали письменників снігу й туману» – англійців, скандинавів, росіян¹¹. Всі вони, запевняв поважний критик, нічого нового не несуть у французьку літературу, а при уважному зіставному читанні виявляється, що самі вони нові теми та ідеї запозичували у французів, у Жорж Санд, О. Дюма-сина та інших. Обурення викликала у нього відома книга Мельхіора Вогюе «Російський роман» («Le roman russe», 1886), дуже прихильна до російської класичної прози, яка відіграла велику роль у її популяризації у Франції та інших країнах Західної Європи.

Зазначений негативізм якоюсь мірою поширювався й на компаративістику, яку традиціоналісти схильні були ототожнювати з «космополітизмом», хоча самі вони, як це видно й зі статті Леметра, були не проти певних зіставлень – тих, що демонструють впливи французької літератури, її гегемонію в Європі. Одним із перших Леметру відповів Брюнетьер у статті «Космополітизм і національні літератури», яка того ж року з'явилася у тому ж таки журналі¹². Слід зазначити, що його позиція мала свої складнощі. Адже він на свій лад був традиціоналістом, апогей французької літератури й водночас вище втілення її національного духу й характеру він вбачав у класицизмі XVII ст. й пізніші її напрями нерідко потрактував досить стримано, а то й надто суворо, як, наприклад, натуралізм та символізм. Але це не завадило йому рішуче виступити проти автаркізму Леметра та його однодумців. В названій статті він наголосив, що міжнаціональні зв'язки та впливи – це реальність літературного процесу, яку марно заперечувати, і необхідна передумова успішного

розвитку національних літератур. В їх історії, – нагадував Брюнетьєр, – бувають періоди й ситуації, коли іноземні «вторгнення» набувають фундаментального значення для певної літератури й відкривають перед нею нові горизонти. На підтвердження він навів три промовисті приклади з історії французької літератури: «Англійські листи» Вольтера і його звернення до Шекспіра, відкриття німецької літератури, Гете й Шиллера, здійснюване Жерменю де Сталь в її книзі «Про Німеччину», і сучасний посилений інтерес до Ібсена, Толстого й Достоевського.

Примітною статтю в історії французького порівняльного літературознавства є Жозеф Текст, учень Брюнетьєра. Він брав активну участь у дебатах традиціоналістів і космополітів, значним явищем у цьому плані була його праця «Ж.-Ж. Руссо і народження літературного космополітизму» («J.-J. Rousseau et la naissance du cosmopolitisme littéraire», 1895), яка на тривалий час стала однією зі знакових у французькій компаративістиці. Як і його вчитель, у питаннях методології він займав проміжну, а точніше компромісну позицію між позитивізмом і постпозитивізмом із тенденцією відходу від ортодоксального позитивізму, що дедалі посилювалася. В своїй останній значній праці «Порівняльна історія літератури» (1898) він писав: «Я зовсім не за асиміляцію історії літератури експериментальними науками; не більше, ніж інші види історії, історія літератури законно може бути названа *науковою* з моменту, коли вона виконує дві головні умови: 1. трактує свій об'єкт у відповідності зі завданнями, що покладаються на історію чи лектора. 2. використовує всі засоби для пізнання істини, яку містить її об'єкт»¹³. Жозеф Текст увійшов в історію французької компаративістики й тим, що він очолив першу у Франції спеціальну кафедру із цієї дисципліни, відкрити 1896 року в Ліонському університеті.

До історії французької компаративістики має прямий стосунок відомий тогочасний вчений Луїс Бетс, американець з походження, наукова діяльність якого протікала головним чином у Швейцарії, де він став організатором першої кафедри порівняльного літературознавства в Цюрихському університеті. Він

підтримував активні зв'язки з французькими компаративістами, зокрема з Текстом, публікував свої праці також французькою мовою. Власне, Бетс є піонером бібліографії порівняльного літературознавства, у 1890 він опублікував «Спробу бібліографії з питань порівняльного літературознавства» в одному з французьких наукових часописів¹⁴, а 1900 року в книжковому форматі – «Порівняльне літературознавство. Бібліографічний есей», який був перевиданий Ф. Бальдансперже 1904 р. Передмову до першого видання цієї книжки написав Текст, де він із профетичним пафосом проголосив: «якщо ХІХ ст. успішно займалося вивченням національних літератур, їхнім розвитком і конституюванням, то ХХ ст. центр ваги має перенести на створення їхньої компаративної історії»¹⁵. У формуванні типу компаративістських історико-літературних праць, який з часом набув великого поширення у французькому і європейському порівняльному літературознавстві, примітною віхою є книжка Бетса «Гайне у Франції» («Heine in Frankreich», 1906).

На початку ХХ ст. осередком, де формувалася вище охарактеризована школа французької компаративістики, стає Сорбонна, де 1910 року відкрилася відповідна кафедра, керувати якою був покликаний Фердінан Бальдансперже, на той час уже відомий вчений-компаративіст. Загалом у французьку науку приходить нове покоління компаративістів, у якому до найвідоміших, окрім Бальдансперже, належать Поль Ван Тігем, Поль Азар, Даніель Морне, Жан-Марі Карре. Можна сказати, що їм належить особливо значна роль у піднесенні французької школи компаративістики й ствердженні її авторитету та впливу на європейській арені. Це була школа, яка займалася передусім порівняльним вивченням історії французької та інших європейських літератур. У 1921 р. Бальдансперже й Азар заснували знаменитий часопис «Revue de littérature comparée», який і на сьогодні залишається одним із компаративістичних періодичних видань світового поширення і значення; він був доповнений супровідним виданням «Бібліотека Revue de comparée», яка вже у 1939 р., перед нацистською окупацією Франції, нараховувала сто двадцять томів.

Слід зазначити значну роль у сфері компаративістики Гюстава Лансона, чи не найвідомішого й найавторитетнішого французького літературознавця того часу. Він, сказати б, не був фахівцем компаративістики, його наукові інтереси лежали в площині історії французької літератури, включаючи також її взаємозв'язки і взаємодії з іншими літературами. Особливо живий інтерес Лансон виявляв до ролі іноземних впливів у еволюції французької літератури і написав на цю тему низку статей, зокрема про вплив іспанської літератури на формування французького класицизму; відбився цей інтерес і в його «Історії французької літератури» (1894), перевиданій багато разів і перекладеній на кілька іноземних мов, зокрема на російську. Іноземні впливи він розглядав як каталізатори, які активізують латентні процеси та інтенції, котрі існують у сприймачах літературах. Варто вказати й на те, що Лансон дотримувався принципу неазангажованості літературної науки, і це змусило його в голосній справі Дрейфуса приєднатися до дрейфусарів, а в розпал Першої світової війни виступити з «Проектом інтелектуального зближення Німеччини й Франції» (1915).

Однак слід зазначити, що Лансон більше, ніж конкретними працями, вплинув на французьку школу компаративістики своїм науковим методом, чітко сформульованим у праці «Метод в історії літератури» (1910). Залишаючись у параметрах культурно-історичної школи, він, на відміну від своїх попередників Тена й Брюнет'єра, повністю відмовився від орієнтацій на природничі науки, на їхні концепти й формули. Пов'язаність із позитивізмом виявляється у нього на іншому рівні, в ставленні до факту та його інтерпретації. Цю його пов'язаність із позитивістською фактологією та фактографією точно і з явною неприхильністю до автора визначив Р. Веллек, характеризуючи його таким чином: «Лідер позитивістської французької школи, спонсор і ментор усіх її тезисів життя й творчості, джерел, впливів і репутацій великих та менш великих французьких письменників, потрактованих виключно на базі сумнівно встановлених фактів»¹⁵.

Науковий стиль Лансона характеризується акумуляцією фактів і їх чітким раціоналістичним аналізом, що дедалі більшою мірою викликало до нього неприхильне ставлення в добу, означену поширенням ірраціоналізму й інтуїтивізму. На свій лад цей вчений був яскравою постаттю в літературознавстві, то ж не дивно, що критика класичної школи французької компаративістики нерідко спрямовувалася на нього, хоч він мав до цієї школи опосередковане відношення. Загалом же слід сказати, що було б спрощенням вважати, нібито розвиток цієї школи в зазначену епоху був таким собі тріумфальним маршем у французькому літературознавстві. Вже на межі XIX–XX ст. в самій цитаделі означеної школи, в Сорбонні, виникла опозиція їй, орієнтована на філософію інтуїтивізму Бергсона, і завдяки їй були заперечені позитивістські теоретико-методологічні концепти школи. В полеміці, що розгорнулася, взяв активну участь видатний французький письменник і критик Шарль Пегі, котрий у своєму журналі «*Cahiers de la Quinzaine*» («Двотижневні зошити»), популярному серед інтелігенції, піддав нищівній критиці «лансонізм», в якій бергсонівський інтуїтивізм поєднався з палким нативізмом. Згодом, після Першої світової війни, ця полеміка переросла в «сварку джерел» чи, точніше, «сварку щодо зловживання джерелами, гіпертрофованого використання їх, що стає самоціллю і перетворюється на демонстрацію ерудиції, якою підміняється аналіз твору як художнього феномену»¹⁶.

Втім безперечним є те, що в першій третині XX ст. генетико-контактологічна метода залишається провідною у французькій компаративістиці і стверджується в цьому статусі в європейській і американській. Можна сказати, що критичні висгупи сприяли скоріше консолідації цієї школи, ніж зниженню її авторитету. Ця компаративістика переважно розміщала в площині історії літератури і її можна також визначити як порівняльну історію літератури. Вона займалася вивченням міжнаціонального літературного обміну, головним чином між великими західноєвропейськими літературами – французькою, англійською, німецькою, італійською та іспанською, виявленням спільних джерел

і впливів, спільних чи споріднених тем і мотивів, а також загальною історією західноєвропейської літератури, її великих епох і провідних жанрів та стилів. При цьому найбільша увага приділялася взаєминам французької літератури з іншими літературами та її впливам на них.

На початку нового етапу французької компаративістики, що припадає на перші десятиліття ХХ ст., найактивнішу роль у французькій школі відігравав Фердінан Бальдансперже, власне, він став її лідером після Текста й Брюнетьєра. Очоливши кафедру компаративістики в Сорбонні 1910 року, він залишався її керівником до 1935-го. Він постійно практикував свої *conférences*, лекції або доповіді, які згодом публікувалися в «Le livret des étudiants» («Книжечці студентів») під рубрикою «Проблеми й методи порівняльного літературознавства», і таким чином вони послужили своєрідним посібником для кількох поколінь французьких та іноземних компаративістів¹⁸. Того ж 1910 року він заснував у Сорбонні разом із Азаром і Ван Тігемом «Інститут сучасного й порівняльного літературознавства», який до Другої світової війни був важливим центром світової компаративістики, її поширення в Південно-Східній Європі, на Близькому й Далекому Сході. Із його праць першим знаковим явищем французької компаративістики стала монографія «Гете у Франції» (1904), в якій прослідковується рецепція та інтерпретація найзначніших творів німецького генія у Франції, а також їхній вплив на французьку літературу та культуру. В заключному розділі в тих же аспектах розглядається багатогранна харизматична особистість Гете.

Важливо зазначити, що ця праця Бальдансперже послужила моделлю для поширеного в наступні десятиліття типу компаративних досліджень про творчість видатних європейських письменників в інших країнах і літературах. Він знайшов продовження у самого зачинателя, зокрема в «Ескізі сприйняття Шекспіра у Франції» («Esquisse d'une histoire de Shakespeare en France») та інших статтях, а головне, в масштабних дослідженнях інших учених, таких як «Шиллер і французький роман-

тизм» (1907) Е. Еглі, «Гете в Англії», (1920) Ж.-М. Карре, «Байрон і французький романтизм», 2 т. (1927) К.Е. Естева, «Еразм і Іспанія», (1937) М. Батайона тощо. Численні дослідження цього типу з'являлися в порівняльному літературознавстві різних європейських країн, серед них виділимо капітальну монографію В.М.Жирмунського «Гете в російській літературі» (1937).

Перу Бальдансперже належать також численні праці з історії французької та інших західноєвропейських літератур, характерною рисою яких є присутність вагомого компаративного елементу. Стосується це і його найзначнішого дослідження в названій сфері, двотомної монографії «Рух ідей у французькій еміграції. 1789–1815» («Mouvement des idées dans émigration française. 1789–1815», 2 v., 1924), яка відзначається багатством маловченого матеріалу і об'єктивністю його трактування. Значні заслуги вченого в царині бібліографії порівняльного літературознавства. Досить тут згадати підготовку ним в останній період наукової діяльності разом із В.В. Фрідріхом і видану англійською мовою в США «Бібліографію літературної компаративістики» (1950), яка є найповнішим охопленням і систематизацією продукції порівняльного літературознавства до другої половини ХХ ст.¹⁹ Важливою акцією Бальдансперже було згадуване заснування (разом із П. Азаром) часопису «Revue de littérature comparée», який став науковим періодичним виданням французької і світової компаративістики й на сьогодні залишається одним із найсолідніших компаративістських часописів. Його перший номер, що з'явився на початку 1921 р., відкрився розлогою статтею Бальдансперже «Порівняльне літературознавство. Слово і річ», яка містить виклад програми й теоретико-методологічних засад видання²⁰. Оскільки тих же вимог і постулатів дотримувалися здебільшого й інші видатні вчені класичної пори французької школи компаративістики, про цю статтю доцільно сказати дещо докладніше.

У ній за основну методу часопису Бальдансперже ставить координування доробків у вивченні різних літератур шляхом їх

введення у «широкий домен» порівняльного літературознавства, котре ним розуміється як інтернаціональне наукове співтовариство (*communauté scientifique internationale*). Матеріали в часописі друкувалися французькою та англійською мовами, велика увага приділялася рецензуванню праць французьких й іноземних дослідників (так були ґрунтовно відрецензовані в ньому класичні праці німецьких вчених Е.Р. Курціуса, Е. Ауербаха, Ф. Гундольфа та інші). Разом із тим у статті не заперечується, що література кожного народу має свої норми й моделі, етнокультурну своєрідність, яку не слід нівелювати. Рішуче наголошується її автором, що порівняльне літературознавство не повинне зациклюватися на шедеврах, необхідно вивчати й «твори другої зони», які нерідко в міжнаціональному літературному процесі відіграють не меншу роль, ніж шедеври. Він вважає також, що як історія літератури, так і порівняльне літературознавство не мають права ігнорувати нині призабутих або й зовсім забутих письменників, у творах яких часом з особливою наочністю проявилися характерні риси й інтенції літературного процесу на певному етапі. Щодо методологічних принципів, то Бальдансперже відкидав як дріб'язкове відшукування «джерел» і «паралелей», так і генералізуючі соціолого-еволюціоністські теорії Тена та Брюнетьєра, які вносять механістичну казуальність у художню творчість і обмежують її креативну спонтанність²¹. Позитивістом він залишався у тому сенсі, що його науковий метод в основі своїй є фактологічним, його вісь вибудовується із фактів. «Але той коник, якого він любив сідлати, називається *генетичною або артистичною міфологією*. [...] Все-таки це є дійсне найменування його «рецептивного вивчення»²².

У 1935 р. Бальдансперже прийняв запрошення попрацювати в США і, передавши Ж.-М. Карре кафедру в Сорбонні, відбув за океан. Там він тривалий час працював у Гарвардському університеті, звідки перебрався до Лос Анжелоса. Його перебування в США, викладацька, наукова й організаторська діяльність (за його участі, зокрема, були відкриті кафедри компаративістики в університетах Південної Кароліни й Південної Каліфорнії)

виявилася дуже плідною для поступу американського порівняльного літературознавства. За словами відомого німецько-американського компаративіста У. Вайшптайна, він «дав йому імпульс, історичне значення якого важко переоцінити»²³. На батьківщину Бальдансперже повернувся 1945 року.

До найзначніших репрезентантів французької школи компаративістики належить Поль Азар, учень, а згодом співпрацівник Бальдансперже. Щоправда, його наукова діяльність не відзначається таким же розмахом і багатогранністю, як у його вчителя, але йому належать дві капітальні праці «Криза європейської свідомості. 1680–1715» («La crise de la conscience européenne. 1680–1715», 1935) і «Європейська думка у XVIII ст. Від Монтеск'є до Лессінга». Для праць Азара характерне переплетіння історії ідей та історичної панорами руху західноєвропейської літератури; в об'єктиві дослідника знаходяться ідейне життя й літератури Франції, Англії та Німеччини, поряд із цим він робить спорадичні виходи на італійський («Французька революція та італійська література» (1910), «Французькі впливи в Італії XVIII ст.» (1934)), іспанський і португальський матеріал. Глибинною світоглядною основою вченого, як, до речі, й всієї школи французької компаративістики, є гуманістична традиція, закладена ще діячами Відродження, але в нього приналежність до названої традиції проявляється з особливою виразністю. В світлі цієї традиції висвітлюється й інтерпретується Просвітництво як культурно-історична й літературна епоха і, завершуючи дослідження «Європейська думка XVIII ст.», він пише, що цією думкою була витворена парадигма Європи як «проекту, котрий ніколи не буде завершено», бо його сутність «в непогамовній жадобі істини; в цьому його мізерія і його велич, в цьому він виступає уособленням долі людської»²⁴. Можна сказати, що Азару була властива віра в неминущі гуманістичні ідеали та цінності, а це викликає скептичне ставлення до нього і його праць з боку багатьох сучасних науковців.

Другим найвідомішим вченим у французькій компаративістиці другої половини XX ст., одним з її «патріархів» (*grand old*

man) був Поль Ван Тігем. Його наукова діяльність розпочалася пізніше, ніж Бальдансперже, а її становлення відбувалося за участі останнього. Вона переважно орієнтована на XVIII і XIX ст. (головним чином на добу романтизму). В порівняльному літературознавстві він заявив про себе дослідженням «Оссіан і оссіанізм у Франції», яке було написано як *thèse de doctorat* під час Першої світової війни й опубліковане 1918 року. З ним тематично пов'язане багатотомне видання Ван Тігема «Преромантизм» («*Le Prérromantisme*», т. 1–13, 1924–1948), яке розтягнулося до кінця життя вченого і зіграло значну роль у ствердженні концепту означеного ним літературного явища. Наукова діяльність Ван Тігема відбувалася в річці порівняльно-історичного дослідження літератури/літератур, одним із «стовпів» якого він справедливо вважався. Цей метод він поширював на вивчення етапів, напрямів і стилів, що знайшло найширший вияв у його праці «Літературна історія Європи й Америки від Ренесансу до наших днів» («*Histoire littéraire de l'Europe et l'Amérique de la Renaissance à nos jours*», 1941), в якій дається чітка періодизація літературного процесу і такі ж чіткі визначення напрямів і стилів. У величезному науковому спадку вченого слід ще виділити масштабну монографію «Романтизм у європейській літературі» (1948), де він розглядає європейський романтизм як цілість зі своїми варіативними особливостями, котрі не поширюються на його фундаментальні епістемологічні й естетико-художні принципи. Водночас він переконливо оспорює поширену тенденцію зводити романтизм до вираження суб'єктивного світу і доводить, що він був спрямований і до внутрішнього світу особистості, і до об'єктивного світу («внутрішній романтизм» і «зовнішній романтизм» за дефініціями автора), де його художні завоювання були не менш масштабні й вагомі²⁵.

Ван Тігем виявляв стійкий інтерес до теоретико-методологічних питань літературної компаративістики й до розбудови її відповідної парадигми – в рамках порівняльно-історичного методу. З 1911 року він співробітничав із журналом історіософського спрямування «*Revue du synthése historique*» і друкував у ньому

огляди праць з компаративістики, приділяючи значну увагу зазначеному аспекту. В новоствореному журналі «Revue de littérature comparée» з'явилася його стаття «Синтез в історії літератури: порівняльне літературознавство і загальне літературознавство» (1921), в якій дається потрактування загального літературознавства як синтезу порівняльного. Означені інтереси послужили стимулом і до написання ним уже згаданого підручника «Порівняльне літературознавство» (1931), першого в світовій практиці підручника в цій галузі, який не раз перевидавався і мав досить численних продовжувачів.

Тому необхідно сказати про нього хоча б у найзагальніших рисах. Загалом він являє собою систематизований і концептуалізований виклад методологічних принципів і методичних настанов школи французької компаративістики, її порівняльно-історичного методу. Відкривається підручник історичним оглядом компаративістики, за яким іде розгляд її сучасної структури й аналіз її основних проблем і концептів, що становить основну його частину. Тією категорією, якій надається найбільше значення, виступає категорія впливу, причому автор застерігає проти спрощеного її трактування і наголошує на диференційованому підході, що передбачає вирізнення різних актантів процесу і різних його видів і форм. Основну увагу Ван Тігем приділяє міжнаціональним літературним зв'язкам і зв'язкам між митцями, що належать до різних літератур. Не влаштовує його те, що в порівняльних студіях нерідко виносяться на перший план національні літератури чи, точніше, «історії національних літератур» і належною мірою не пов'язуються із «загальною історією літератури» і не підпорядковуються їй, і ця його теза, як і критичне ставлення до захоплення компаративістів «бінарними опозиціями» (що, зокрема, було властиво Бальдансперже), має принципове теоретико-методологічне значення. Як і теза, за якою в порівняльних дослідженнях акцент має ставитися не на авторах і окремих творах, а на жанрах, стилях, мотивах тощо, на їхній еволюції і трансформаціях, на їхніх взаємозв'язках і взаємодії.

Зачіпає Ван Тігем у своєму підручнику й проблему близькості чи спільності творів при відсутності контактів та спільних джерел, «схожість без впливу» (*similitudes sans influences*) за його дефініцією, але тлумачить її поверхово: мовляв, письменники з різних літератур зрештою теж черпають зі спільного джерела, якогось досить-таки невизначеного «спільного потоку» (*courrant commun*). Словом, як характерний представник генетико-контактології, він прагне ввести в її контекст феномени, що належать до сфери порівняльної типології. В заключній частині книжки автор пробує намітити перспективу розвитку компаративістики і говорить про вірогідну еволюцію порівняльної історії літератури до «загального літературознавства».

У зв'язку з цим виникає необхідність в експлікації «порівняльного літературознавства» (*littérature comparée*), «загального літературознавства» (*littérature générale*) і «універсального літературознавства» (*littérature universelle*), понять, поширених у французькій і ширше – в західній науці. Тут існує широкий спектр трактувань і пропозицій: одні вчені-компаративісти зближують їх до синонімічного рівня, інші тією чи іншою мірою надають ним різного значення, треті при цьому визнають за «порівняльним літературознавством» статус синтетизатора. Наведу стислі визначення П. Брюнеля в його передмові до авторитетного колективного видання французьких вчених-компаративістів: «Всередині порівняльного літературознавства в широкому сенсі як дисципліни, що шукає розширення горизонтів національної літератури і зіставляє її з іншими, – ми розрізняємо вивчення міжнаціональних літературних відносин, котрі можуть бути тим, що Сімон Жен назвав «порівняльним літературознавством у вузькому значенні»; спроби синтезу, які піднімаються до «загального літературознавства»; бажання бути «універсальним літературознавством», що об'єднує сукупність усіх літератур»²⁶.

Адаптуючи ці концепти до прийнятих у нас, слід указати, що другий із них, «*littérature générale*» близький до нашого поняття «світова література», але зі зсувом у бік теорії; найближ-

чим його аналогом може бути поняття «теоретична історія літератури», яке в 70–80-х рр. минулого століття набрало було поширення в радянському літературознавстві; щодо *littérature universelle*, то його відповідником в основному є наше поняття «всесвітня література».

Основними категоріями, що ними оперує ця, як її почали називати в другій половині ХХ ст. «традиційна компаративістика», є порівняння, рецепція, джерело, контакт, вплив, із яких уже виводяться вужчі поняття, особливо численні – із категорії впливу. Тому небезпідставно сучасні дослідники центральною категорією «традиційної компаративістики» вважають категорію впливу. «Як ключове поняття всякого компаративістського пошуку, – твердить У. Вайсштайн, – мусимо, безумовно, визнати вплив, оскільки він, за своєю природою, поєднує обидва об'єкти дослідження: твори, із яких він виникає, і дію, що між ними розгортається»²⁷. Необхідно, зазначає далі вчений, розрізняти впливи, що діють всередині національних літератур, і ті, що виходять за їхні межі й охоплюють літератури на різних мовах. Завважимо, що цією функціональною роллю категорії впливу в даній системі компаративістики пояснюється, чому її ще називають, здебільшого з іронічним відтінком, «впливологією».

Категорія впливу, його морфологія і функціональність, механізм і форми його дії особливо докладно були розроблені французькою компаративістикою, яка безперечно превалювала на цьому етапі розвитку галузі. Це засвідчується й тим фактом, що з часом, коли почали оформлятися інші компаративістські методології, цю, «традиційну», почали називати також «французькою школою».

За розробленою нею методологією вивчення літературних зв'язків різного рівня відбувається по осі впливу, цьому принципу підпорядковуються і генетичні, і контактні зв'язки. Як цілі літератури, так і письменники й окремі твори поділяються на тих, що віддають і тих, що сприймають (французькою термінологією *émetteurs et récepteurs*). Цей підхід можна характеризувати як суто каузальний, схожість явищ пояснюється впливом

одного явища на інше/інші, причому раніші за часом появи феномени розглядаються як причина, а пізніші – як наслідок. Наступний постулат – вплив діє головним чином не прямо, а через посередників (*transmetteurs*), як то: переклади, перекази, ремінісценції, критичні статті, вчені праці тощо. Так розширюється і продовжується континуальність впливу. Значна увага приділяється розробці стадіальних форм впливу певного явища на літературний процес за градацією його інтенсивності й масштабності. Так, Гюйяр у цитованому посібнику визначає як його стадіальні форми дифузію, імітацію, успіх і власне вплив (*influence*) – в значенні найвищої форми, коли певне явище стає важливим чинником міжнаціонального поступу літератури. Ставилася також проблема свідомого й несвідомого слідування впливу, що якоюсь мірою вводило порівняльні дослідження в сферу психології творчості. Не пройшов повз увагу й феномен негативних впливів, а також «фальшивого впливу», коли типологічні збіжності приймаються за прояви впливів, як це сталося, наприклад, зі згадуваним критиком і літературознавцем Ж. Леметром, котрий, ознайомившись із драматургією Ібсена, поспішив об'явити, що всі соціальні й моральні ідеї він запозичив у Жорж Санд.

Отож можемо сказати, що загалом вплив цією школою компаративістики розумівся широко, у великому розмаїтті форм і виявів, функцій і дій, охоплюючи, власне, весь діапазон генетико-контактних зв'язків. «Можна говорити про знайомство з тим чи іншим твором або творчістю, про успіх письменника в тій чи іншій країні. Можна говорити про підробки популярного автора, про пародії на нього. Можна вивчати причини неприйняття певного автора в тій чи іншій країні чи середовищі, про боротьбу з ним. І всі ці форми контактів можна назвати формами впливу, що супроводжується або захопленням, або обуренням, або більш чи менш спокійним засвоєнням»²⁸. Важливою і на свій лад дійовою формою впливу – що не завжди береться до уваги – є неприйняття твору або й цілої течії, що супроводжується дискусіями, полемікою, боротьбою і, зрештою, обертається на

фактор поширення і засвоєння. З усього цього Б. Реїзов робить «парадоксальний, але нібито безсумнівний висновок»: «Якщо єдність усіх національних літератур розуміти як безкінечну систему постійно виникаючих, вічно творимих зв'язків, то слід висувати, що ці зв'язки, стимулюючи розвиток національних літератур, разом із тим розвивають їхню національну своєрідність»²⁹.

За моделями, розробленими «традиційною» або «французькою школою» компаративістики, в останній третині XIX ст. й першій половині XX ст. були проведені численні компаративні дослідження, зібрано й систематизовано величезний фактичний матеріал. Це була епоха безперечного домінування цього типу компаративістики, але вже з 30-х рр. ширяться думки про недостатність, а то й хибність цієї компаративістської школи. Зокрема зауважується, що двоєдиний процес впливу й рецепції в параметрах методології школи зазнає спрощення, реципієнт втрачає активність і надто узалежнюється від впливів, розпадається як єдність. Його твір починає небезпечно нагадувати сукупність різних елементів та інтенцій, позбавлених іманентної цілісності, що нерідко призводить до втрати реципієнтом авторської індивідуальності, не кажучи вже про своєрідність. І навпаки, впливаючий (*émetteur*) виглядає самодостатньою естетичною цілістю, що не підлягає ніяким імпульсам і взаємодіям, а весь процес впливу/рецепції набуває рис механістичності. Не менш важливим і принциповим був закид, за яким компаративістика даного типу, зосереджена на фактичних генетико-контактних зв'язках, нездатна охопити всю повноту й багатоаспектність міжнародних літературних відносин.

Однак чи означає сказане, що «французька школа» компаративістики виявилася цілковито неспроможною і хибною, як було заявлено деякими опонентами трохи згодом, у 50-х рр. минулого століття, коли вибухнула її назріваюча криза? Насправді вона була обумовленим і закономірним етапом у вивченні міжнародних літературних взаємин, котре природно починалося з форм простіших і наочних, базованих на фактології, що загалом

притаманно розвиткові кожної наукової галузі. Її конструктивні наробки ввійшли в науковий фонд галузі компаративістики, вони в ній присутні донині й функціонують широко й активно.

Сучасна компаративістика далеко відійшла від того запального заперечення «французької школи», яке проявлялося в 50–60-х рр. Нині визнаються не лише її дослідницькі наробки, а й продуктивність її методик, звичайно, в певних параметрах, і продуктивність їх використання. «Впливологія» не викликає іронічних посмішок, вважається, що поняття впливу «зазнало зіпсуття», «вплив було зведено до імітації внаслідок неточного чи недбалого вживання»³⁰. Поширена слухна думка про внутрішню пов'язаність «контактології» і «типології», про те, що надійні результати дає типологічний метод, поєднаний з історико-генетичним.

Важливо також зазначити, що в найновіших компаративістичних методологіях, скажімо, в інтертекстуальній, спостерігається активізація «впливології», зокрема вивчення вихідних джерел (претекстів) досліджуваних явищ; звичайно, робиться це в інших формах, сказати б, на вищому витку гносеологічної спіралі.

Необхідно вказати й на те, що генетико-контактологія і порівняльна типологія з'явилися майже одночасно і їхній розвиток протікав і синхронно з превалюванням однієї з методологій на різних етапах. Порівняльно-типологічний підхід вперше визначено проявився в праці Г.М. Познета «Порівняльне літературознавство» («Comparative literature», 1886), де в потрактуванні руху світової літератури акцент зміщається на спільні тенденції й закономірності в національних літературах незалежно від їхніх генетико-контактних зв'язків. Загалом же між генетико-контактологією і порівняльною типологією неможливо провести чітку демаркаційну лінію, це взаємопов'язані й взаємодіючі дослідницькі методики, що складають спільний теоретико-методологічний каркас літературної компаративістики. Як констатує відомий чеський вчений-компаративіст К. Крейчі, «із жодної типологічної збіжності, особливо в межах європейських

літератур, неможливе з повною впевненістю виключення прямого чи опосередкованого контакту, а, з іншого боку, будь-яка аналогія генетичного походження, якщо тільки на її долю випала активна роль у літературному процесі, водночас є також типологічною, бо для того, щоб іноземна новація могла вкорінитися, необхідний якоюсь мірою підготовлений ґрунт»³¹. Додамо до цього, що взаємопов'язаність генетико-контактології і порівняльної типології в міжнародних літературних зносинах не є постійною величиною, вони по-різному співвідносяться між собою на різних етапах і рівнях вивчення названих зносин. Здебільшого маємо превалювання однієї складової і підпорядкування нею іншої, що нерідко сягає межі повної інтеграції.

Криза традиційної компаративістики буквально вибухнула в 50-х рр. минулого століття, про цю кризу стали багато писати в різних країнах переважно у різко критичному ключі; при цьому багатьма вченими вона була сприйнята й потрактована як криза всієї наукової галузі. Цю проблему підняв Рене Веллек у доповіді на II конгресі Міжнародної асоціації компаративістів (1958), проте він наголосив, що це криза саме традиційної компаративістики, сформованої у XIX ст. Головну причину кризи він слушно побачив у тому, що ця компаративістика надто обтяжила себе застарілими позитивістськими методологіями і не позбулася «наївної віри в нагромадження фактів, сподіваючись, що з цих цеглинок складеться велика піраміда знання, уможливиться каузальне витлумачення літератури за моделлю природничих наук»³². Слід зазначити, що при цьому даний тип компаративістики піддавався критиці як «французька школа» компаративістики (що виразно проявляється й у Веллека), а її криза номінувалася як криза «французької компаративістики», хоча насправді до 60-х рр. вона була домінуючою міжнародною «школою». Варто також нагадати, що в самій Франції існувала опозиція їй, а на початку 60-х рр. найбільш ґрунтовно вона була розкритикована відомим французьким ученим-компаративістом Рене Етьємблем у праці «Порівняння не доказ» («*Comparaison n'est pas raison*», 1968), яка викликала значний резонанс

в Європі і за океаном. В ній рішуче відкидаються будь-які обмеження компаративістських студій, «навіть тоді, – іронізує автор, – коли можливість безпосереднього впливу виключена».

Словом, у 50-х рр. минулого століття відбувається фундаментальний перелом у розвитку літературної компаративістики і розпочинається її новий етап, на якому провідна роль переходить до порівняльної типології. А це означає передусім розширення і поглиблення компаративних студій як по горизонталі, так і по вертикалі. Безперечно, традиційній компаративістиці з її зосередженістю на текстових збігах і документально фіксованих контактах властива обмеженість діапазону дослідження міжнаціональних літературних відносин. Вивчення генетико-контактних зв'язків дає можливість встановити наявність обміну між певними літературами, його характер (однобічний чи двобічний) та інтенсивність, його мотивацію, збагачення контактуючих літератур (реципієнтів) тощо. Однак прямими контактами не охоплюються інші аспекти й форми міжнаціональних літературних відносин. Так, даючи уявлення про роль однієї національної літератури в розвитку іншої, вони неспроможні виявити її реальне місце в системі регіональної, європейської чи світової літератури, всебічно оцінити її об'єктивний (а не зафіксований у певний час та з певної «точки» і тому відносний) внесок у загальну літературну скарбівню, визначити властиві їй спільні з іншими літературами структури та інтенції розвитку і її своєрідність.

В середині ХХ ст. цей тип літературної компаративістики входить у глибоку кризу й витісняється порівняльно-типологічною методологією, яка центр ваги переносить на вивчення аналогій і спільностей літературних явищ, їхніх систем і контактів як у синхронному, так і в діахронному зрізах. Генетико-контактнологія втрачає самодостатність і великою мірою інтегрується порівняльною типологією. Це не означає, що генетико-контактні зв'язки знімаються, але вони постають тепер переважно в силовому полі порівняльної типології і великою мірою підпорядковуються її завданням і концептам.

Втім, тут слід підкреслити істотні відмінності між різними національними школами сучасної компаративістики, зокрема між двома провідними – між французькою і американською. Якщо перша продовжувала приділяти значну увагу генетико-контактним зв'язкам і тією чи іншою мірою вирізняти їх, то американська повністю зосереджується на порівняльно-типологічному вивченні літератури й основним об'єктом в її студіях виступають різні рівні й аспекти порівняльної типології. У французькій компаративістиці у другій половині ХХ ст. поступово стверджується превалювання порівняльної типології, відбувається «генералізація» предмету, зближення і взаємодія з теорією літератури, розширення проблемно-тематичного діапазону досліджень і їх методологічного й методичного інструментарію. Та при цьому зберігається в ній інтерес до, сказати б, традиційного проблемно-тематичного комплексу французької компаративістики, який, однак, дедалі більшою мірою піддається «нетрадиційній» інтерпретації із застосуванням нових методологій і методик.

Типологічний метод посилив теоретико-узагальнюючі підходи до літератури й літературного процесу і розширив, фактично до необмеженості, діапазон компаративних досліджень. Він охоплює різні сфери й рівні літературних зносин – від зіставлень літератури різних регіонів та культурно-історичних спільнот (наприклад, літератур Європи й Близького чи Далекого Сходу, Західної і Східної Європи, Західної Європи й Латинської Америки тощо) до зіставлень письменників і їхніх творів або й певних їхніх складників. Здійснюється це порівняльно-типологічне вивчення на різних рівнях, визначених і розроблених теорією літератури: тематологічному (тем, сюжетів, міфів, мотивів тощо), морфологічному (складників літературних структур, їх функціонування і взаємодії), генетичному (родів, жанрів, жанрових форм), течій і стилів, історичних конфігурацій, інтертекстуальності тощо. Всі ці конструктивні процеси, спершу з певною ретардацією, розгорнулися і у французькій компаративістиці другої половини ХХ ст. З особливим розмахом та

інтенсивністю проявилися вони в науковій діяльності вже згаданого Рене Етьємбля, який, безперечно, є найпримітнішою постаттю у французькому порівняльному літературознавстві того часу; разом із тим він має стійку репутацію *enfant terrible* академічного літературознавчого середовища.

Ця репутація вченого породжена не тільки незвичним для названого середовища стилем його життя, а й незвичайним преваляючим вектором його наукової діяльності. Перша половина життя вченого позначена бурхливою громадсько-політичною активністю, він дотримувався лівих орієнтирів, в середині 30-х рр. якось навіть був секретарем інформаційного бюлетеня китайської комуністичної партії, в 1944 р. його було призначено керівником французького відділення Александрійського університету (Єгипет). До Франції Етьємбль повернувся 1948 року, через чотири роки захистив дисертацію «Міф Рембо» (на основі якої 1961 року опублікував ґрунтовне тритомне дослідження), а в 1956 р. отримав посаду професора компаративістики в Сорбонні, яку обіймав до кінця життя. Але і в другій половині життя Етьємбль не перетворився на кабінетного вченого, він постійно практикував подорожі до різних країн, приділяючи найбільшу увагу Сходу, підтримував зв'язки з ними, вивчав східні мови, культури й літератури. «Перше із завдань, що стоїть перед компаративістами, – формулює своє *credo* Етьємбль, – це відмова від усіх різновидів шовінізму й провінціалізму, визнання нарешті, що цивілізація людей, де обмін цінностями відбувається протягом тисячоліть, не може бути досягнута й відчута без постійних референцій з цим обміном, вся повнота якого недоступна тому, хто має у своєму розпорядженні лише одну мову чи одну країну»³³.

Звідси й випливає своєрідний вектор його компаративістських студій і їхня специфічна парадигма. Етьємбль відомий як принциповий противник франкоцентризму чи євроцентризму, «подрібненого» вивчення національних літератур і їхніх зносин, він бачить їх об'єктивовано, в перспективі світової літератури. Власне, пропонує виходити з погляду на світову літературу як на інваріантну абстрактну структурну одиницю словесності з регіо-

нальними й національними варіантами. В своїх працях він наголошує на необхідності нової організації компаративістських студій, в яких у полі зору мають перебувати не лише європейські літератури з їхнім американським відгалуженням, а й індійська, китайська, японська, арабська та інші. При цьому глибинну основу їхньої гомогенності він шукає не в юнгіанському «колективному безсвідомому». На його думку, це нове порівняльне літературознавство «має поєднувати історичний метод і критичний сенс, архівні дослідження і коментарі текстів, прозорливість соціолога й відвагу теоретика естетики, що зрештою надасть нашій дисципліні гідний її предмет і метод»³⁴.

Не без впливу Етьємбля в 60–70-х рр. посилюється зацікавленість східними та іншими позаєвропейськими літературами і їх вивчення в параметрах порівняльного літературознавства. В програму IV конгресу Міжнародної асоціації літературної компаративістики (Фрісбург, 1964) була включена проблема «Націоналізм і космополітизм в літературі», і Етьємбль репрезентував на ньому доповідь «Чи належить ревізувати концепції *Weltliteratur*?», де виступив проти звуження цього концепту Гете в ХХ ст. і за продовження та поглиблення його духу й сенсу. Дослідження світової літератури й міжнаціональних зв'язків та співвідношень, *littérature générale* і *littérature comparée*, виступає у нього як єдиний комплекс чи, скоріше, неподільна єдність. За інтерпретацією вченого, головне в концепті, проголошеному Гете, – це імпульс обміну ідеями, духовними й художніми цінностями між народами різних регіонів, ствердження свідомості глобальної культурної взаємопов'язаності. «Відповідаючи на заклик Гете, – підсумовує Етьємбль, – ми мусимо готувати прихід *Weltliteratur*, організовуючи поле своєї діяльності під постійними загрозами пересічності. Згоджуюся з Германом Гессе, що розбудова *Weltliteratur* має відбуватися не за спущеним згори планом, а зорганізованими зусиллями міжнародного товариства справжніх компаративістів, у віданні яких мали б перебувати великі видавничі проблеми»³⁵.

Загальновідомо, що в мистецтві міра автономності розвитку художніх форм незрівнянно вища, ніж міра автономності його змістової динаміки, і, відповідно, риси й інтенції гомогенності віддалених у часі й просторі творів і стилів у незрівнянно більшій мірі проявляються на рівні формоутворення, тобто поетики, ніж на рівні предметно-змістовому, надто узалежненому від емпірії. То ж закономірно, що Етьємбль, ставлячи на меті створення нової компаративістики, *дійсно* орієнтованої на всесвітню літературу, звертається передусім до порівняльної поетики. Він висуває ідею «порівняльного літературознавства як порівняльної поетики» – вивчення форм (морфології), жанрів і стилів літератур в їхньому русі та еволюції. В конституюванні дійсно загальної (всесвітньої) літератури і у виявленні зв'язків та співвідношень її складових вчений вбачав «найвищу мету компаратизму» (*la fin suprême du comparatisme*). Ним були написані численні праці, присвячені конкретним питанням і явищам порівняльної поетики західноєвропейських і східних (переважно далекосхідних) літератур, процесам образотворення в ній і порівняльній стилістиці, тим образам, які існують у різних цивілізаціях і в різних мовах, творячи ніби інваріанти людської імажінерії.

«Порівняльне літературознавство – це гуманізм», – написав Етьємбль у книжці «Порівняння не доказ», роздумовуючи над проблемою *Weltliteratur*. За слушним уточненням П. Брюнеля, «це гуманізм, породжуваний тотальним знанням, але волючий бути культурою, оснований на практиці обміну ідеалами і цінностями»³⁶. Загалом Етьємбль і його порівняльна поетика – одне з найпримітніших і найоригінальніших явищ французького порівняльного літературознавства другої половини ХХ ст. і водночас одна з найзначніших компаративістських методологічних парадигм у загальному масштабі. На перший план у ній висувалося порівняльне вивчення жанрів і стилів у національних літературах у різні періоди їхнього руху і в параметрах різних художніх систем, їхніх змін і трансформацій. У концепції порівняльної поетики Етьємбля з'являються прихильники як у Франції, так і за її межами. Зокрема, вона була підтримана Г.-Р. Яус-

сом, одним із лідерів констанцької школи рецептивної естетики. Палким його прихильником став відомий румунський компаративіст А. Маріно, який у 80-х рр. змушений був виїхати до Франції, де продовжив активну наукову діяльність. Він написав книжку про французького метра та його внесок у літературну компаративістику з промовистою назвою «Етьємбль, або войовничий компаратизм» («Etiemble où le comparatisme militant», Paris, 1982).

В останні десятиліття минулого століття наукова компаративістика переходить у нову стадію розвитку, означену появою нових фундаментальних векторів та інтенцій. Формується нова компаративістична парадигма, з такими, за визначенням Д. Фоккеми, детермінантами: «Ця нова парадигма складається з а/ нової концепції об'єкта літературознавчого дослідження в/ введення нових методів с/ нового бачення наукової цінності дослідження літератури d/ нового соціального обґрунтування літератури»³⁷. Її знакова риса – це ще щільніша й активніша, ніж на попередньому етапі, пов'язаність із теорією літератури, до чого додаються (значною мірою через теорію літератури) ширші й глибші залучення із інших гуманітарних галузей – філософії, культурології, антропології, соціології, психології тощо. Можна сказати, що те зміщення вектору компаративістики до теорії літератури, яке визначилося на її попередньому етапі, означеному домінуванням порівняльної типології, на сучасному етапі не тільки закріпилося, а й поглибилося та інтенсифікувалося. Зрозуміла річ, це її збагачення набутками теорії літератури, введення теоретичних ідей та концепцій, що практикується багатьма вченими-компаративістами й цілими школами, розширює й поглиблює пізнавальні й евристичні можливості галузі, відкриває перед нею нові перспективи.

Отже, сучасна компаративістика, зокрема французька, перебуває у фундаментальній пов'язаності з теорією літератури, залучаючи й тією чи іншою мірою адаптуючи її концепції та методології – феноменологічні, герменевтичні, психоаналітичні, семіотичні, структуралістські, постструктуралістські й інші.

Та важливо підкреслити, що означена «рецептивна» пов'язаність компаративістики з літературно-теоретичними течіями й концепціями далеко не однакова за своєю масштабністю та продуктивністю. І справа тут не тільки й не стільки в компаративістиці, скільки в характері й структурі теоретичних методологій, в їхній відповідності специфічним потребам і завданням компаративістичних студій. Тому поширені спроби розбудови сучасної компаративістики на певній літературно-теоретичній методології далеко не завжди дають очікувані наслідки. «Так не вигорів, – слушно коментує Е. Касперський, – проект структуралізму, оскільки цей напрям схилив до іманентних досліджень і віддавав перевагу однорідним цілостям, що природно обмежувало зацікавлення й дослідницький потенціал компаративістики і, більше того, суперечило її епістемології, самій ідеї порівняння та протиставлення відмінностей»³⁸.

З інших причин не набрав широкого застосування у компаративістиці феноменологічний метод, який зводить, власне, історичну й просторову різномірність культурних і літературних явищ до однорідної трансцендентної суб'єктивності, що зрештою послаблює і маргіналізує відмінності³⁹. Так, феноменологічна компаративістика у варіанті Р. Ингардена інтенційована на зведення розмаїтої конкретики літературних сходжень і розбіжностей до апріорної «світової літератури», що позбавляє їх самостійного значення. Таким чином, обидва названі методи, кожен на свій лад, виявляють інтенціальну невідповідність парадигматичним принципам порівняльного літературознавства, яке у своїх студіях базується на виявленні збіжностей і розходжень, гомогенності та конвергентності з одного боку і гетерогенності й диференційованості – з другого в літературних явищах та процесах як іманентно суперечливих реальностях. Ще виразніше й категоричніше зазначена інтенціальна невідповідність проявляється в деяких постструктуралістських концепціях та методологіях, зокрема в деконструктивізмі з його зняттям центруючих мисленевих структур, які замінюються дискурсами, де зникають градаційні значення, поступаючись місцем «вільній грі знаків»,

з їхньою засадничою настановою «текст без контексту», якою власне усувається необхідність і можливість компаративістських вивчень на епістемологічному рівні.

До тих методологій в теорії літератури ХХ ст., які найбільш широко й продуктивно застосовуються в сучасній компаративістиці, очевидно, слід віднести герменевтику, культурну антропологію, рецептивну естетику й інтертекстуальність. Впадає у вічі, що це переважно теорії і концепції, які базуються на буттєвій субстанції і входять у широке коло гуманістики; тому нерідко вони означаються як «антропологічні», на відміну від «формалістичних» з їхньою зосередженістю на творі як самодостатній структурній цілості. Але докладніше про все це стосовно сучасної французької компаративістики скажемо далі.

Важливою віхою в історії французької компаративістики, як і багатьох гуманітарних дисциплін, став травень 1968 року, потужний виступ студентства, спрямований не лише на реформу освіти, а й на радикальне оновлення духовної культури. Щодо порівняльного літературознавства, то цей рух піддав безапеляційній критиці й осуду традиційну компаративістику як породження позитивізму й капіталістичної системи. «Науковий проект, що полягав у вивченні відносин між різними національними літературами, а заодно французького впливу на решту Європи, був денонсований як виплід імперіалістичної культурної політики, замасковано включений у контекст конкурентної боротьби національних держав»⁴⁰.

Цей проїнятий лівацькими ідеями та настроями студентський рух був підтриманий частиною радикально настроєної французької інтелігенції; досить тут згадати Жана-Поля Сартра, який пробував приборати роль ідеологічного лідера бунтівної інтелігентної молоді. Із відомих учених, причетних до літературної компаративістики, виділялися в цей час активністю Юлія Кристева і Ролан Барт, котрі належали до провідних теоретиків структуралістського й постструктуралістського етапів французького літературознавства. При цьому впадає у вічі, що саме в 1968-му й найближчих роках з'явилися праці Барта і Кристевой, знакові

в контексті розвитку постструктуралізму і, зокрема, в розробці концепції інтертекстуальності. Так, того ж 1968 року вийшла в світ знаменита стаття Барта «Смерть автора» («La mort de l'auteur»), а в 1970 р. – книжка «S/Z», яка небезпідставно вважається концентрованим вираженням теоретико-методологічних ідей її автора. 1969 р. Кристева видає книжку «Semeiotiké. Дослідження з семаналізу» («Semeiotiké. Recherches pour une sémanalise»), в якій було висунуте саме поняття інтертекстуальності і зроблена спроба його розробки й обґрунтування.

Отож, у буремному 1968 р. традиційна компаративістика була рішуче осуджена й скасована як суто буржуазна за своєю генозею та соціоідеологічною сутністю і натомість стверджена нова, основана на модерністських і постмодерністських концептах та постулатах, які в тогочасній Франції об'єднувалися під загальною назвою «нової критики». (Цікаво зазначити, що в цей час у «країні розвиненого соціалізму» за «прогресивну» й дійсно наукову визнавалася й допускалася лише традиційна компаративістика, а «нова» безапеляційно відкидалася як «лженаукове» породження конаючої буржуазної культури). Втім, про перемогу нових течій і концептів у компаративістиці тогочасної Франції можна говорити скоріше в абстрактно-теоретичному сенсі, на практиці традиційна компаративістика ще тривалий час зберігала свої позиції, передусім в університетах, на кафедрах порівняльного літературознавства. Боротьба між ними тривала також у наступні десятиліття, і згадуваний уже А. Маріно, адепт нової компаративістики, в цікавій монографії «Компаратизм і теорія літератури», яка з'явилася наприкінці 80-х рр., приділяє неабияку увагу полеміці з фаховими «професорами» й спростуванню їхніх постулатів та інтерпретацій у широкому діапазоні⁴¹. Водночас відбуваються процеси конвергенції «старих» і «нових» шкіл компаративістики, про що свідчать індивідуальні й колективні видання французьких учених, що з'явилися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема у видавництві PUF (Press Universitaires de France)⁴². Характерні в цьому плані праці вже не раз згадуваного П'єра Брюнеля, одного з провідних французь-

ких літературознавців другої половини ХХ ст., в розлогу науковому доробку якого компаративістиці належить чільне місце.

Однією з фундаментальних особливостей сучасної компаративістики є її теоретико-методологічний плюралізм, що повною мірою стосується й компаративістики французької. На відміну від її попередніх етапів, коли на кожному з них досить визначено домінував певний її напрям чи тип (генетико-контактологія на першому етапі й порівняльна типологія на другому), на її сучасному етапі такої домінанти не знаходимо. Звідси поширена нині думка, що в сучасній компаративістиці не існує концепції, виходячи з якої можна розбудувати загальноприйнятну парадигму галузі. Деякі дослідники, як, приміром, відомий німецький вчений М. Рот, розцінюють цю відсутність загальноприйнятої вихідної методи як її ваду⁴³, більшість же схильні вбачати в цьому закономірне явище, корелятивне епосі постмодернізму, структурі її світосприйняття і мислення.

Як уже зазначалося, сучасна компаративістика базується переважно на концепціях та методологіях новітньої теорії літератури, але адаптує їх вона у різній мірі й з різною продуктивністю. До найбільш поширених та активно діючих в сучасній компаративістиці методологій теорії літератури віднесемо герменевтику, культурну антропологію, рецептивну естетику, неоміфологію, порівняльну поетику, інтертекстуальність. Звернімо увагу, що дець половина їх, а саме культурна антропологія і пов'язана з нею імагологія, порівняльна поетика й інтертекстуальність сформувалися найраніше у французькому порівняльному літературознавстві й у ньому ж набули концептуальної виразності. До речі, це є переконливим свідченням того, що французька компаративістика не втрачає провідні позиції, відтиснута на другий план американською, як це стверджують у нас деякі не дуже компетентні науковці, а продовжує відігравати активну роль у сучасному порівняльному літературознавстві.

Важливо зазначити, що кінець ХХ – початок ХХІ ст. означені у французькій компаративістиці стрімким, навіть незвичайно стрімким розширенням діапазону її студій. Розгортається її

радикальне предметно-тематичне розширення, можна навіть сказати – її подвоєння у цьому розрізі. Річ у тім, що до останніх десятиліть минулого віку предметом компаративістики було вивчення міжлітературних зв'язків та взаємин, а також міжвидових зв'язків та відносин творів різних літератур та письменників, і залишалася поза її компетенцією не менш важлива й значуща сфера взаємозв'язків і взаємодій літератури з іншими мистецтвами та з іншими видами духовно-творчої діяльності. Звичайно, окремі явища цих відносин і взаємозв'язків потрапляли в поле зору дослідників і раніше, але вони носили розрізнений, несистемний характер і не розглядалися в параметрах компаративістики як специфічної галузі науки про літературу.

Справжній перелом у цій сфері відбувся у 60-х рр. ХХ ст., і безперечний пріоритет тут належить американській компаративістиці. В 1961 р. Г. Ремак вивів нову, «подвоєну» формулу порівняльного літературознавства, яку варто тут навести: «Літературна компаративістика – це вивчення літератури поза межами окремої країни і вивчення зв'язків між літературою, з одного боку, та іншими сферами знання, такими як мистецтво (наприклад, живопис, скульптура, музика), філософія, історія, суспільні дисципліни (політика, економіка, соціологія), наука, релігія тощо – з другого боку. Стисло кажучи, це порівняння однієї літератури з іншою або іншими і порівняння літератури з іншими сферами гуманітаристики»⁴⁴.

Це різке розширення діапазону літературної компаративістики спершу зустріло значний спротив серед західноєвропейських вчених, особливо французьких, прихильників «традиційної компаративістики». Однак уже в 70-х рр. ситуація починає мінятися і на ІХ конгресі Міжнародної асоціації літературної компаративістики, що проходив 1979 року в Інсбруку, відбувалося, так би мовити, офіційне визнання цього розгалуження порівняльного літературознавства. Досить швидко зрушення і зміни в цій сфері відбуваються й у Франції. Вже 1983 року Д.А. Пажо у вступному слові до оглядового університетського видання «Дослідження у загальному й порівняльному літературознавстві»

констатує «численні посування (*avancées*) в двох побічних напрямках: у відносинах літератури й інших видів художньої і літературної діяльності (література й образотворче мистецтво, література й музика, література й кінематограф...) і в дослідженні проблематичних зон літератури, таких як паралітература, народна література, дитяча література...»⁴⁵. Відтоді у Франції дослідження зв'язків і відповідностей літератури й інших мистецтв зростають в геометричній прогресії, і А. Томіш у передньому слові до наступного видання названого збірника (2007) протестує проти означника «посування» і наголошує, що нині мова може йти про «міцно вкорінений (*ancrée*) і визнаний домен наукової галузі, про «розквіт цього поля загального і порівняльного літературознавства за останні двадцять років від першої конференції на тему «Мистецтво і література», що відбулася в Екс-ан-Прованс 1986 року»⁴⁶.

У цьому томі «Досліджень у загальному й порівняльному літературознавстві» проблемі «література й інші мистецтва» відведена окрема секція, що складається з розділів «Література, іконографія, ілюстрація» (Е. Стід), «Література й музика» (Е. Ралле Дітше), «Література і танець» (Г. Дюпрей), «Література й архітектура» (Ж. Преньо) та «Література й кінематограф» (К. Мурсія). Ці оглядово-аналітичні розділи переконливо демонструють масштабність і різнобічність, досягнутих останнім часом французькими вченими у вивченні взаємопов'язаностей і взаємодій літератури й інших мистецтв на різних рівнях і в різних аспектах, дійсний розквіт французької компаративістики. З найбільшим розмахом та ґрунтовністю розвиваються в ній порівняльні дослідження літератури й образотворчого мистецтва та літератури й кінематографа, що перебуває, очевидно, у корелятивному зв'язку з традиційною симпатією французької художньої культури до візуально-пластичних мистецтв. Із численних індивідуальних та колективних видань з цією тематикою слід вказати хоча б на деякі праці, що привернули увагу фахівців і були поціновані ними як примітні явища в тій чи іншій сфері. Це монографія Ю. Лаку-Лабарт «Література і живопис у сучасному

романі. Риторика візії» (Lacaue-Labarthe J. *Littérature et peinture dans le roman moderne. Une rhétorique de la vision.* – L'Harmattan, 2002), праця М. Серсо «Кінематографічна адаптація і рецесія тексту у фільмі» (Serceau M. *L'Adaptation cinématographique et réception du texte par le film.* – Paris, 1983) і «Розповідь-картина» (*Récits-tableaux.* – Lille, 1994), виконані під керівництвом Ж.-П. Гілерма, двотомний збірник «Від палітри до чорнильниці» (*De la palette à l'écritoire. Actes réunis sous la direction de M. Chefdor,* 1997), підготовлений у Пікардійському університеті (Ам'єн).

У французьких дослідників значний інтерес викликають проблеми перекодування художньої мови літератури й інших мистецтв, зокрема експресивізму, літературного «перекодування» образотворчого мистецтва. Скрамніший доробок французької компаративістики в будівництві зв'язків та відповідностей літератури й музики, але і в цій царині знаходимо цікаві наукові видання, як то збірник «Музикальні fascinations. Музыка, література й філософія» за редакцією К. Дюмульє (*Fascinations musicales. Musique, littérature et philosophie. Sous la direction de C. Dumouillé,* 2006) та праця О. Локателлі «Ліра, перо і час. Фігури музикантів у романі виховання» (*Locatelli O. La lyre, la plume et le temps. Figures de musiciens dans Bildungsroman.* – Tübingen, 1998).

Не менш активно розгортаються в сучасній французькій компаративістиці дослідження з тематики література й інші види духовно-творчої діяльності (за французькою термінологією *littérature et idées*). В оглядово-аналітичному збірнику 2007 року їм відведено не менше місця, ніж вектору література й інші мистецтва. В цій частині видання знаходимо розділи «Література й філософія» (К. Дюмульє), «Література і психоаналіз» (М. Блез), «Література й історія» (Е. Бужу), «Література й історичні катастрофи» (К. Кокто), «Література й критика» (В. Маркс) і «Література й естетика» (Б. Франко), в яких зв'язки й співвідношення означених дихотомій розглядаються в полі компаративістики як визначеної наукової галузі. Впадає у вічі відсутність

таких принципово важливих для сучасної компаративістики дихотомій, як література й культурологія, як література й антропологія, література й соціологія, але вони знаходять висвітлення в інших розділах книжки.

У вивченні взаємозв'язків і співвідношень літератури з іншими мистецтвами й сферами гуманітаристики французька компаративістика користується такими ж методами й методиками, тим же аналітичним інструментарієм, що й у вивченні міжлітературних зв'язків і відносин. Вивчення проводиться на тих самих дискурсивних рівнях – онтологічному й епістемологічному, семантичному й естетичному і на тих самих рівнях структури творів – тематологічному (сюжетів, мотивів, міфів тощо), морфологічному (з урахуванням «матеріальної» специфіки видів мистецтва), генологічному (зі взаємоперекодуванням жанрів словесного мистецтва й специфічних жанрів інших мистецтв), стильовому, інтертекстуальному тощо. Всім цим, зрештою, переконливо підтверджується онтологічна спорідненість двох типів компаративістських досліджень, які складають цілісну систему сучасного порівняльного літературознавства.

Серед течій і концепцій літературної компаративістики, що їх децю умовно можна назвати «традиційними», найперше слід звернутися до герменевтики. І не лише тому, що вона є найдавнішою і веде свою генеалогію із античності, а й тому, що є не тільки однією з найбільш поширених методологій сучасної компаративістики, а й входить важливим конституючим елементом в інші методології⁴⁷. Наука інтерпретації текстів, вона є, сказати б, вічним супутником філософії, теології, історії культури, літературознавства та інших гуманітарних дисциплін і водночас у принципі нескінченим проектом. В самій основі герменевтичного мислення закладений епістемологічний постулат існування істини, прихованого сенсу, що їх необхідно роздобути й оприаявити. Однією з обов'язкових передумов реалізації цих евристичних завдань у герменевтиці є оприсутнення всього культурного контексту, в якому з'являється той чи інший текст, звірення джерел і варіантів, їх діахронне й синхронне зіставлення.

Принципово важливий для порівняльного літературознавства введений Ф. Шлеєрмахером концепт герменевтичного кола, суть якого полягає у тому, що цілість можна зрозуміти лише через частини, котрі навзаєм можна зрозуміти лише у співвідношенні з цілістю, яку вони створюють і якій належать. Словом, за своєю методологічною парадигмою герменевтика є галуззю, яка іманентно тяжіє до компаративістики і в певних аспектах та інтенціях є гомогенною їй.

Найбільшого розвитку герменевтика, зокрема літературознавча, в ХХ ст. набрала в Німеччині, де вона репрезентується такими визначними постатями, як В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г. Гадамер, Е. Штайгер та інші. Примітним явищем є також школа французької герменевтики, представлена передусім П. Рікером, відомим філософом і вченим-гуманітарієм. Питання літературознавчої герменевтики заторкуються в багатьох його дослідженнях, серед яких необхідно виділити такі ґрунтовні й масштабні (не тільки за обсягом) праці, як «Конфлікт інтерпретацій. Ессе з герменевтики» (*Ricœur P. Le conflit des intrprétations, 1969*), розлоге дослідження «Час і оповідь» (*Temps et récit, 3 v., 1983–1985*) і «Від тексту до дії» (*De texte a l'action, 1986*).

Серед західних інтелектуалів другої половини ХХ ст. Рікер вирізняється зацікавленим ставленням до духовних набутків минулого і постійними звертаннями до них, що поєднується з їх переосмисленням та актуалізованою інтерпретацією. Невиправданими й несправедливими є поширені закиди, нібито він є скоріше «вичитувачем» чужих ідей та концептів, ніж творцем власних. Йому не імпонує популярний в згаданих колах історіософський песимізм, твердження про всесильність зла й відсутність сенсу в історії. Як стверджується в останніх книгах Рікера «Сам як інший» (*Soi-meme comme un autre, 1990*) та «Історія й істина» (*L'Histoire et la Vérité, 1991*), – до речі, перекладених українською мовою, – людині не дано абсолютне знання світу й самої себе, але вона має вірити в саму себе та в інших, в дію та історію.

У своїй літературознавчій герменевтиці Рікер виходить із концепту множинності сенсів артефактів і їхніх витлумачень. Як і інші теоретики й герменевтики постмодерністської доби, він

тлумачить «*plurivocité*» (полівалентність) як атрибутивну якість і розпізнавальний знак літературного тексту. «Для герменевтика текст є множинністю сенса, – артикулював він у «Конфлікті інтерпретацій». На епістемологічному рівні засадничою інтенцією автора цієї праці є розуміння себе, пізнання «я» як суб'єктно-об'єктної категорії, що, як стисло формулює М. Зубрицька, «можливо для нього тільки опосередковано, через культурні тексти, зокрема літературні та мистецькі. Згідно з Рікером, ми можемо визначити три основні етапи герменевтичного розуміння твору: 1) більш чи менш об'єктивний аналіз самого тексту, тобто можливість застосування структурального та семіотичного аналізу змісту й форми твору 2) процес читання, в якому актуалізується світ тексту 3) стан екзистенційного та рефлексійного при-власнення значення тексту»⁴⁸.

Найзначнішим внеском Рікера в літературну герменевтику є його тритомне дослідження «Час і оповідь». В ньому стверджується універсальна онтологічна сутність часу, яка уможливила оповідь, це повторне оформлення часу в феноменах історії/історіографії й літературного наративу. Тут людина «проекується в оточуючий світ, в знаках якого вона прочитує свою історію» (В. Фесенко). Формулюючи загальне завдання герменевтики, Рікер пише в цій праці, що воно «полягає в реконструкції ансамблю операцій, завдяки яким твір піднімається із тьмавого фону життя, дій і страждань, щоб бути переданим автором читачеві, який його сприймає і таким чином корегує свою життєдіяльність. Герменевтика зацікавлена в реконструкції суцільної арки операцій, завдяки яким практичний досвід зустрічається з творами, авторами й читачами»⁴⁹.

До «традиційних течій загального і порівняльного літературознавства слід віднести також міфологічну або, точніше, неоміфологічну в її сучасній сутності. Їй притаманна розвинена диференційованість на школи й індивідуальні явища, що витікає передусім із складності її об'єкту – літератури в її внутрішніх зв'язках і співвідношеннях із міфом та міфотворчістю. Неоміфологічна течія у порівняльному літературознавстві склалася в середині ХХ ст. і набула великого поширення у Франції. Як на її

характеристичну рису сучасні французькі дослідники вказують на тісну, часом найтіснішу пов'язаність із міфологізмом в інших гуманітарних науках, особливо в філософії, антропології та психології, і на значну залежність від їхніх міфологічних концептів та парадигм, що нерідко переростає в підпорядкованість ним⁵⁰.

Так, філософія вплинула на літературу своїм концептом міфу як алогічної чи прелогічної структури мислення, а отже і як неодмінної складової та креативного джерела художнього мислення, літератури та мистецтва. Навпаки, структурна антропологія К. Леві-Стросса зняла засадничу відмінність між «*pensée rationnelle*» і «*pensée sauvage*» і постулювала, що відрізняються вони не сутнісно, а лише формою та експресією сприйняття і вислову об'єктів; це, до речі, уможливило пряме перенесення моделей і архетипів архаїчного чи первісного міфологізму на літературну міфотворчість пізніших часів. Значною популярністю користувалися у Франції праці Мірче Еліаде з їхньою близькістю до історії релігії і потрактуванням міфу як архаїчної усної оповіді сакрального характеру, котре, слід сказати, не без затруднень прикладається до вивчення літератури писемної, секуляризованої і вписаної в історію. Праці Еліаде писалися й видавалися також французькою мовою. Останнім часом навколо його концепцій точаться у Франції дискусії, частина вчених виступає з категоричним запереченням їхньої наукової вартості, як, наприклад, Ф.Дюбюїссон у книзі з промовистою назвою «Обман і псевдонаука. Твори Мірче Еліаде»⁵². Тенденція інтерпретації літературних творів як «аватари архаїчних міфів» з особливим розмахом та експресією проявилася у відомого канадського вченого Нортропа Фрая, теж широко відомого й впливового у Франції середини ХХ ст. В її основу закладена генеральна ідея, яка самим автором визначається так: «Література в сутності своїй є міфологією, віра в яку втрачена», і в ній «типові форми міфу» стають «конвенціями й жанрами літератури»⁵³. В передмові до іншої своєї праці «Фабули ідентичності» свій центральний теоретичний принцип він формулював: «Міф є структурний елемент літератури, оскільки література в цілому є переміщена міфоло-

гія», що означає, як слушно коментував Р. Вайман, розуміння її як відстороненої і редукованої міфології⁵⁴.

Все це й приводить до узалежненості й підпорядкування літературознавчого вивчення міфології концептам і парадигмам інших гуманітарних наук. У зв'язці «міфологія – література» акцент переноситься на перший складник, який, зрештою, стає основним суб'єктом дії в літературознавчих міфологічних інтерпретаціях. У 80-х рр. розпочинається, а на межі століть вибухає у французькому загальному й порівняльному літературознавстві гостра реакція на цей стан речей, на цю його підпорядкованість «чужим» концептам та завданням у сфері міфології і міфотворчості; навіть, на думку деяких вчених, відбувається «відвоювання» належної йому території. Водночас розгортається критичний перегляд популярних у попередню епоху світоглядно-естетичних схем з їхньою гіпертрофією та універсалізацією міфу як домінантної епістемологічної категорії. Можна сказати в порядку репліки до знаменитого твердження Е. Кассіра про «сходження міфу на трон у XX ст.», що розпочинається його «детронізація», і симптоматично, що у Франції значний резонанс викликає формула відомого вченого-антрополога Ж.-П. Вернана: «В точному значенні слова міф нічого не означає»⁵⁵, котра на перший погляд справляє враження повернення до профанного розуміння міфу як вигадки.

Разом із тим багатьма сучасними французькими вченими наголошується кардинальна відмінність між міфом первісним чи «етнорелігійним» і «літературним», а також наукова не виправданість їх зближення і введення в одну площину інтерпретації (Р. Альбуї, Ф. Сейер, Ш. Каламе, Ж.-В. Вернан, А. Сіганос та ін.). Вважається, що архаїчні чи етнорелігійні міфи мають бути присутні в літературознавчих студіях не як безпосередній матеріал вивчення, а в їхній літературній модифікації. Водночас відбуваються інтенсивні пошуки «повернення» міфології та міфотворчості в домен загального й порівняльного літературознавства, підпорядкування міфологічного матеріалу його концептам і парадигмам. Провідна роль у пошуках нової суто літературної

парадигми міфології і міфотворчості належить П. Брюнелю. Цей пошук вченого базується на його численних працях у названій сфері, конкретних і теоретичних, на публікаціях збірників, антологій і словників з міфології та її інтерпретацій. Брюнель відкидає згадувану інтеграцію «етнорелігійних» та «літературних» міфів і проголошує, що тільки останні можуть бути легітимним предметом літературознавства. Він дотримується поняття міфу як «колективної концепції, котра засновується на адміраціях і відштовхуваннях суспільства певної епохи» (А. Морьє), що «дозволяє міфологічну літературу, сховище й постачальника міфічних образів і розповідей, перетворювати на літературу, що творить міфи»⁵⁶.

Цей підхід закладається в основу концепції, яку розробляє Брюнель в 90-х рр. минулого століття і яка входить в арсенал французького загального літературознавства. Її теоретичні й методичні принципи викладені вченим у праці «Міфокритика. Теорія і вектор», що має служити своєрідним провідником у читанні й інтерпретації міфів у текстах як іманентної складової їхньої художньої структури⁵⁷. «Міфокритика, – коментує В. Желі, – бере міф як даність, що знаходиться попереду і зовні щодо тексту. Міфокритик встановлює й інтерпретує присутність міфу у тексті в трьох виявах, якими є «виринання» (*l'émergence*), «протейність» (*la flexibilité*) і «випромінювання» (*l'irradiation*)»⁵⁸. Це той тип присутності й функціональності, що його інший представник міфокритики Д. Шовен зближує з концептами «палімпсесту» й «гіпертекстукальності», висунутими Ж. Жанеттом⁵⁹. У 2005 р. розпочинається розробка важливої проблеми «міфологія в сучасній імажінарності», яку проводить група дослідників під керівництвом Брюнеля.

До неоміфологічної школи близька й споріднена з нею в багатьох принципових моментах школа психоаналізу, причому ця їхня спорідненість і взаємодія проявляються в широкому діапазоні, як на предметно-тематичному, так і на теоретико-методологічному рівнях. Обидві вони спрямовані до сфер підсвідомого, якому відводять домінуючу роль як у житті й психіці індивіду-

ума, так і людських спільнот. Психоаналітична школа теж особливе місце й значення надає міфу як кореляту підсвідомого, доісторично-універсального, що служить вихідним пунктом і тезаурусом у рецепції та витлумаченні художньої творчості різних епох. Психоаналітична школа молодша за міфологічну, виникла вона з появою самого психоаналізу, творці якого З. Фройд і К.Г. Юнг виявляли інтерес до літератури і послуговувалися нею в своїх наукових розробках. А це також значить, що з самого початку з'явилися в цій школі два різні напрямки, фрейдистський і юнганський, з різними об'єктами досліджень і теоретико-методологічними постулатами.

Справа тут у різній векторності психоаналітики Фрейда і Юнга, сказати б, в інтровертності першої і екстравертності другої. Фрейдизм небезпідставно називають «закритою системою», в тому сенсі, що людина в ній на свій лад є самодостатністю, і ті бажання, потяги й комплекси, якими наділила її природа, є визначальними не тільки для індивідуума, а й для людських спільнот. У Юнга інтерес спрямовується на виявлення колективного позасвідомого, в його глибинах він шукає не індивідуальні комплекси біолого-психічного походження, а архетипи, згустки названого позасвідомого, яке, за визначенням самого вченого, «у всіх людей ідентичне самому собі і тим самим складає наявну в кожного спільну душевну основу надособистісної природи»⁶⁰. Важливо зазначити, що в різних національних наукових школах фрейдизм і юнганство мають різний ступінь популярності й впливовості. Так, у німецькій, а з часом і в англійській та американській більшу поширеність і, сказати б продуктивність мали концепції Юнга, що ж стосується французької наукової школи, то в ній безсумнівно переважає орієнтація на фрейдизм. Виняток становить хіба що екзистенціалістський психоаналітизм, який його піддавав запереченню.

Пік популярності фрейдизму у французькій критиці й літературознавстві, в тому числі й порівняльному, припадає на 50–70-ті рр. Як артикулювала на початку 70-х рр. літературознавець А. Клансьє, Фройд «відкрив нові шляхи перед сучасною

літературною критикою» і «в сутності, майже не лишилося критиків, які тією чи іншою мірою не зазнали впливу відкриттів Фрейда, хоча ця його дія не завжди була прямою і не завжди визнавалася ними»⁶¹. Окрім численних праць у параметрах ортодоксального фрейдизму, з'являються у французькому літературознавстві й пошукові відгалуження, що мають своє теоретико-методологічне значення, як, зокрема, «психокритика» Ш. Моррона.

Та особливе місце і значення в еволюції школи психоаналізу належить Ж. Лакану, який значною мірою надав їй нового змісту й спрямування. За слушним спостереженням Н. Ржевської, «якщо для класичного психоаналізу, передусім для Фрейда, мова була частиною науки про несвідоме, то тепер, спостерігаючи розвиток цієї дисципліни, доводиться констатувати, що психоаналіз виступає як частина лінгвістики»⁶². Для концепції Лакана характерні такі тези й висновки, як то «позасвідоме – це мова», «позасвідоме структурується як мова», «позасвідоме – це мова «Іншого» тощо, і слід сказати, що вони суголосні сучасній генеральній парадигмі гуманітаристики, орієнтованій на мову як універсальну структурну модель. З 70-х рр. минулого століття у французькому літературознавстві психоаналіз, зокрема у його французькому варіанті, знаходимо переважно в редакції Лакана, тобто синтезований зі структуралізмом і великою мірою ним модифікований.

В сучасному французькому літературознавстві психоаналітична школа вже не відіграє тієї активної ролі, що кілька десятиліть тому. Той імпульс, те її оновлення, що були внесені Лаканом, поступово втрачають новаторський потенціал. Це не означає, що психоаналітичний напрямок сходить зі сцени, пошуки в цьому напрямку продовжуються, з'являється чимало досліджень, але, як констатується в уже цитованому підсумковому огляді французького загального й порівняльного літературознавства на межі століть, психоаналіз нині видається «ар'єргардом критичного поступу»⁶³.

З певним запізненням приходять у французьке літературознавство рецептивна естетика, одна з найзначніших й найвпли-

вовіших теоретико-методологічних шкіл другої половини ХХ ст. Це школа німецького походження, яка сформувалася в 60-х рр. у Констанцькому університеті (звідки ще одна її назва – констанцька школа), її зачинателі й найвідоміші репрезентанти – Г.-Р. Яусс і В. Ізер. В 70-х рр. вона виходить на світовий кін, на ІХ конгресі Міжнародної асоціації літературної компаративістики, що відбулася 1979 року в Інсбруку, була створена секція «Літературна комунікація і рецепція», на якій з основною доповіддю виступив Яусс (до речі, французькою мовою⁶⁴). Не вдаючись тут в більш-менш докладну характеристику рецептивної теорії констанцької школи, зафіксуємо те принципово нове й продуктивне, що вона внесла в порівняльне літературознавство. Передусім це введення в поле його вивчення реципієнта як актанта міжнародних і міжвидових літературних відносин, реципієнта в широкому сенсі, в кінцевому підсумку - читацького загалу, соціуму.

Свій внесок у переверот, що відбувся в теорії літератури другої половини ХХ ст., Яусс кваліфікував як введення категорії «горизонту сподівань» до літературної герменевтики і поєднання його з «горизонтом життєвого досвіду реципієнта». «Зміст твору, – стисло формулював він, – це поєднання двох чинників: горизонту сподівань (або первинного коду) і горизонту життєвого досвіду (вторинного коду), який виникає завдяки реципієнтові»⁶⁵. І «саме через цю взаємодію реалізується безперервний обмін досвідом між автором, твором і читачем, між теперішнім і минулим досвідом мистецтва»⁶⁶. Рецептивна естетика спирається не тільки на герменевтику, а й на соціологію літератури. Тут, зокрема, впадає у вічі її близькість до Р. Ескарпі й соціологічної «бордоської школи». Її другим наріжним каменем є визнання реципієнта як активного чинника літературного процесу і, відповідно, міжлітературних відносин. У трикутнику автор – твір – реципієнт рецептивна теорія особливу увагу приділила третьому учаснику літературного процесу, запиту якого (горизонт життєвого досвіду) визначають також вибір і освоєння творів у міжлітературних спілкуваннях. Таким чином ці спілкування набувають змісту міжлітературної комунікації, де активна роль належить соціологічному чиннику.

У Франції зацікавленість рецептивною естетикою виникає наприкінці 70 – початку 80-х рр. За рік до згаданого конгресу МАЛК з'явилася збірка статей і доповідей Яюсса французькою мовою («Pour une esthétique réception», 1978), вийшла також збірка «Історія літератури: виклик літературній теорії» («L'histoire de la littérature: un défi à la théorie littéraire»), що містить праці німецьких учених з рецептивної естетики, опубліковані в 1972–1975 рр. Активну участь у створенні рецептивної теорії у Франції брав відомий вчений-компаративіст Ів Шеврель, який в першій половині 80-х рр. опублікував на цю тему низку статей: «Від впливу до критичної рецепції» («De l'influence à la réception critique»), «Теорія рецепції: компаративістичні перспективи» («Théories de la réception: perspectives comparatistes») та інші. В наступний період рецептивна естетика прививається на французькому ґрунті й все ширше практикується французькою компаративістикою, з'являються все численніші дослідження в її річищі. Досить швидко виявляються й певні розходження з німцями: французькі вчені більше цікавляться літературною конкретикою, ніж суто теоретичними питаннями. І закономірно, що у французькій компаративістиці за цим напрямком закріплюється номінація «порівняльна рецепція» (réception comparée).

Найширше в ній представлені бінарні студії, в яких зіставляються рецепції певних літературних чи культурно-історичних феноменів двома письменниками, що належать переважно до різних літератур, їхніх «горизонтів сподівань» і «горизонтів життєвого досвіду»; проводяться ці зіставлення як у синхронному, так і в діахронному зрізах. Разом з тим з'являються й широкомасштабні дослідження, де об'єктом порівняльної рецепції виступає творчість видатних письменників різних країн, здебільшого на батьківщині й у Франції; тут варто назвати ґрунтовну працю К. де Грев на тему Гоголя у Росії і у Франції⁶⁷ та праця Р.Соладо про перший етап рецепції Джойса в англосаксонському світі й у Франції⁶⁸. Останнім часом піднімається складне питання про відмінності й модифікації означених горизонтів у «своєму» й «чужому» читацькому середовищі.

До тих течій і шкіл сучасного загального й порівняльного літературознавства, які найраніше виникли й розвинулися саме у французькій науці, незаперечно належить імагологія. Тут вона формується вже в повоєнний період, підтвердженням чого є такі капітальні праці, як Ж.М. Карре «Французькі письменники і німецьке чудо. 1800–1940» («Les Écrivains français et le Miracle allemand. 1800–1940», 1947), А. Лортоларі «Філософи» XVIII ст. і Росія. Російський міраж у Франції XVIII ст.» (Lortholary A. Les «Philosophes» du XVIII siècle et la Russie. Le mirage russe en France XVIII siècle, 1951) та М.Ф. Гюйара, «Образ Великобританії у французькому романі. 1914–1940» (L'image de la Grande-Bretagne dans le roman français. 1914–1940, 1954). В інших європейських країнах і США імагологія набирає розвитку в останніх десятиліттях XX ст., і особливо прискорюється цей процес у XXI ст.

За своєю характером і структурою імагологія є галуззю між-дисциплінарною, поряд із літературознавцями нею займаються антропологи й етнологи, соціологи й культурологи, історики ментальностей та історики ідей, психологи тощо. Літературна імагологія існує не відокремлено, а в зв'язку й співпраці зі зазначеними галузями, однак не розчиняючись при цьому в «загальній імагології». Її безпосередній предмет – образи/іміджі інших народів та іноземців, які створюються в певній національній (або регіональній) свідомості; за своєю структурою вони є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною сталістю, але не лишаються незмінними.

На сучасну імагологію, її теоретико-методологічні засади особливо значний вплив має антропологія, передусім філософсько-етичні концепти Свого – Іншого, автентичності й ідентичності, які імагологи зі сфери соціопсихологічної проєктують на сферу етнокультурних відносин і процесів. Можна сказати, що з усіх корелятивів Іншого імагологію найбільше цікавить інше як етнокультурне. Відповідно, в ній на передній план виходять проблеми відносин суб'єкта з етнокультурними спільнотами, своїми й чужими, образи/іміджі цих спільнот. При цьому Свое

і Чуже, Свій і Інший виступають у сучасній імагології як взаємопов'язані й взаємопроникні світи, тут Інший не є лише опозицією Своему, а й способом та формою його присутності у світі. Разом із тим, як зауважив Д.А. Пажо, один із авторитетних французьких дослідників у цій сфері, імагологічний образ, який є ансамблем ідей та уявлень про іноземне, функціонує в певних соціальних структурах і його необхідно брати також в аспекті соціології⁶⁹.

Наступна із засадничих категорій (і проблем) імагології – це категорія ідентичності Я або колективних ідентичностей в їх широкому спектрі: родової, національної, соціальної, віросповідальної, психологічної, культурної, мовної тощо. Для літературної імагології особливу вагу мають національна й культурна ідентичності, які можна об'єднати в етнокультурну ідентичність. Основна її функція полягає у тому, що вона «стає могутнім засобом самовизначення і самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури»⁷⁰. Адже саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, «хто ми такі» в сучасному світі, і наново відкривши цю культуру, ми «наново відкриваємо себе», своє «автентичне Я»⁷¹.

В наш час літературна імагологія розвивається у Франції інтенсивно, розширюється діапазон її досліджень і збагачується їх методологія. Тривалий час французькі імагологічні студії носили переважно внутрішньоєвропейський характер, до того ж із рідкими виходами за межі Західної Європи (тут певний виняток становить хіба що Росія і російська література). На межі ХХ–ХХІ ст. відбувається перелом, студії розповсюджуються на «екзотичні» народи та культури й часом набувають інтерконтинентального масштабу. Тут слід відзначити доробок Жана Марка Мура, зокрема його працю «Образ третього світу в сучасному французькому романі» (Moura J.-M. *L'image de Tiers-monde dans le roman français contemporaine*, 1992), яка стала важливою віхою на означеному шляху. Із найновіших досліджень назвемо монографію М. Сегури «Серп і кондор. Французький дискурс Латинської Америки. 1950–1985» (Segura M. *La Faucille et le con-*

dor. *Le discours français sur l'Amérique latine. 1950–1985*, 2005), де названий дискурс постає як поєднання ідеологічного комплексу, утопічного трансфера, бажання екзотизму і реакції проти фемінізму⁷².

В аспекті методологічному важливою новацією є застосування концептів «репродуктивної імажинації» і «продуктивної імажинації», запропонованих П. Рікером у згадуваній книжці «Від тексту до дії». Виходячи із цих концептів, сучасні імагологи постулюють, що репрезентації іноземців у літературних текстах можуть бути і їх репродукціями, і їхніми творчими зображеннями, креаціями чи рекреаціями; відповідно вони мають різну структуру й функціонування, що не завжди лежить на поверхні. Одним з перших до цієї концепції звернувся Ж.-М. Мура в книзі «Літературна Європа і поза нею» (*L'Europe littéraire et l'ailleurs*), 1998), настоюючи при цьому на необхідності брати до уваги «соціальну імажинацію», яка «опосередковує сприйняття письменником іноземної дійсності»⁷³. Тут він теж спирається на Рікера, на його книгу «Ідеологія і утопія: два вираження соціальної імажинації», яка нещодавно перекладена українською мовою⁷⁴.

Як видно із наведених матеріалів, імагологія пов'язана з постколоніальними студіями, а то й переплітається з ними, проте вона дотримується суто наукового підходу до міжетнічних стосунків і уникає політики й політизації. Та найбільший зв'язок, що поширюється і на теоретико-методологічний рівень, вона має з «геокритикою», новою галуззю загального й порівняльного літературознавства, теж міждисциплінарною за своїм характером і структурою. Вона виникла недавно, десь на межі ХХ–ХХІ ст. і її статус досі залишається не до кінця визначеним. Так, у цитованому оглядовому збірнику «Дослідження в загальному й порівняльному літературознавстві Франції», виданому 2007 року, автор статті про імагологію Ів Клаварон схильний представити геокритику скоріше як її відгалуження, тоді як Б. Вестфаль в спеціальному розділі «Геокритика» розглядає її як окрему галузь сучасного літературознавства⁷⁵.

Названий вчений визначає геокритику як «науку спатіальних літературних конфігурацій» («science des espaces littéraires»), що вивчає образ Іншого, вписаний в його історію і його географію чи, точніше, в місце/простір⁷⁶. За свою мету геокритика ставить вивчення діалектичних відносин між реальним простором (місцем) і літературою, тому що цей простір є джерелом інформації для літератури і, перенесений у літературу, стає в ній референційним простором. Породження доби постмодернізму, геокритика виходить із розуміння простору як гетерогенного й ацентричного, релятивного й змінного. Принциповим для геокритики, за Вестфалем, є проблема репрезентації відносин між людським простором і процесами «детеріоризації території», співіснування цих світів. І якщо імагологія припускає конкретний простір як онтологічну цілість, то геокритика, вдаючись до мультифокалізації, стратифікації, подвійного – синхронного й діахронного – виміру, інтертекстуальності тощо, перетворює його зрештою на постструктуралістську множинність.

Значного поширення в компаративістиці останніх десятиліть набув інтертекстуальний метод, і знову ж таки саме у французькій науці його формування відбувалося найінтенсивніше. Тим ґрунтом, на якому він виникав у Франції, була криза авангардизму в літературі й мистецтві, що стала доконаним фактом у 70-х рр. Абсолютна настанова на новизну, відкидання з порогу традиційного й несучасного, ставка на оригінальність, несхожість, що неподільно панували понад півстоліття, викликали зворотний рух маятника, який зашкалився на протилежній крайній точці амплітуди – на перекаваліфікуванні літературної творчості в зчитування текстів і проголошенні смерті автора. У царині творчості це був постмодернізм, а в її теоретичній експлікації – корелятивний йому постструктуралізм, в лоні якого виникла теорія інтертекстуальності.

Саме поняття інтертекстуальності висунула французька дослідниця болгарського походження Ю. Крістева в книжці «Semiotiké. Дослідження з семаналізу» (1969). Його узагальнене формулювання виглядає так: Кожен текст є інтертекстом; інші

тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш знайомих формах: тексти попередньої культури і тексти сьогоденної культури. Кожен текст є новою тканиною, зітканою зі старих цитат. /.../ Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може зводитися до проблем джерел і впливів; вона є загальним полем анонімних формул, походження яких можна віднайти, підсвідомих чи автоматичних цитатій, що подаються без лапок⁷⁷.

Загалом проблема інтертекстуальності не нова, як не нові стосунки певного твору з іншими творами, впливи й взаємовпливи творів. Ця присутність інших текстів у певному тексті, в різних формах і проявах, означувалась як ремінісценції, цитати, парафрази, алюзії, варіації, імітації тощо. Їм приділяла значну увагу традиційна компаративістика, особливо генетико-контактологія, вбачаючи в них передусім наочні вияви впливів. При цьому твір розглядався як витвір суверенного автора, а згадані присутності – як принагідне використання у ньому чужого матеріалу, головне ж завдання полягало у тому, щоб вирізнити в оригінальному тексті «запозичення».

Вихідними засадничими концептами традиційної компаративістики є автор та твір і взаємозв'язки та взаємодії між авторами і між творами як автономними величинами. В інтертекстуальній теорії вихідним, засадничим є концепт інтертексту як універсальної іманентної категорії, позбавленої статусу «авторства»: це простір сходження всіляких цитатій, які не є цитатами із чужих творів, «а всілякими дискурсами, з яких, власне, і складається культура і в атмосферу яких незалежно від своєї волі занурений автор»⁷⁸. Із цих цитатій-дискурсів або під їхнім впливом складається новий текст, який, як і будь-який текст, «за самою своєю природою є не що інше, як інтертекст»⁷⁹. Отож, інтертекстуальність ставить під сумнів автономність тексту і доводить, що він реально існує й може існувати лише в полі інших текстів і через них укорінюватися в історії і культурі.

Все це говорить також за те, що інтертекстуальна теорія не належить до «формалістичних» з їхніми концепціями тексту як

автономної мистецької структури, звільненої від ідеології та історії. Текст у цій теорії явно чи неявно має соціокультурний зміст та цінність, є продуктом суспільно-історичних сил, що показав у своїх працях Р. Барт, зокрема у *S / Z*. Як підсумовується в американській «Енциклопедії постмодернізму», «інтертекстуальність – це відмова усувати тексти та акт прочитання й написання з перспективи суспільно-історичних зацікавлень. Крім того, інтертекстуальність доводить, що написання, прочитання й мислення відбувається в історії, а тому всі акти мови мають розглядатися в ідеологічному та історичному контексті. По суті, інтертекстуальне прочитання – це дослідження глибокого контексту будь-якого акту текстуальності і йде кількома різними стежками асоціацій, що є фактично головним змістом тексту»⁸⁰.

Отже, інтертекстуальність неабиякою мірою гомогенна компаративістиці, бо в ній закладена парадигма зіставлення тексту з різнорідними текстами й дискурсами, найширший простір для порівняльних досліджень. А це також означає, що з'явилася вона не на порожньому місці, що її елементи та інтенції імпліцитно виникали в порівняльному літературознавстві й раніше і підчас фіксувалися, а то й експлікувалися. Разом із тим слід зазначити, що, адаптуючись до специфічних потреб і завдань літературної компаративістики, в її практиці методологія інтертекстуальності зазнавала значної трансформації. Її засадничий підхід до тексту як «зчитування різнорідних дискурсів», не тільки літературних, а й філософських, соціальних, наукових, публіцистичних та інших, у цій практиці нерідко сходиться до виявлення кола читань автора досліджуваного твору чи творів, до вивчення їхніх претекстів і рідше прототекстів. Численні праці такого типу з'явилися й у французькій компаративістиці останніх десятиліть XX й початку XXI ст. Цим подібні інтертекстуальні дослідження наближаються до вивчення джерел і впливів, яким займалася традиційна компаративістика, передусім генетико-контактологія, чим пояснюється певна активізація останньої, але відбувається це в інших формах і в іншій методологічній парадигмі.

Із найновіших відгалужень французької компаративістики слід ще вказати на порівняльну наратологію. Виникла вона недавно, принаймні в огляді загального й порівняльного літературознавства у Франції, що з'явився 1983 року, про неї ще немає й згадки, але в наступному його виданні 2007 року їй присвячено розділ, написаний Флоренс Годо⁸¹. Порівняльна наратологія розміщується у площині, близькій до парадигми інтертекстуальності, і має ознаки генетичної і типологічної спорідненості з нею. Її з'ява пов'язана з інтенсивним розвитком наратології в літературознавстві й поширенням її дії на інші його галузі та сектори.

За свій об'єкт вона має компаративне вивчення різних форм і модусів оповіді, її способів і прийомів, виходячи зрештою на питання стилів, композицій, жанрових форм. При цьому, як наголошує Ж.Л. Акетт у своїй праці з проблем синтезу «Європейські читання: вступ у практику порівняльного літературознавства», її пошук більше прагматичний, ніж теоретичний, її проект більше герменевтичний, ніж дидактичний, її компаративістична інтенція скоріше в розширенні перспективи, в еліптичності погляду, в певній гнучкості у підході до текстів і використанні теоретичних понять, аніж у протиставленні текстів, що належать до різних культурних полів⁸². Та разом із тим порівняльною наратологією активно розробляються такі теоретичні питання, як інтеракція між рефлексією і нарацією у творі, як типи фокалізації, наративної перспективи, як взаємовідносини між автором, оповідачем, персонажем і читачем у різних наративних жанрах і формах у синхронному й діахронному зрізах та інші.

Підводячи стислий висновок, зазначимо, що сучасній французькій компаративістиці притаманний методологічний плюралізм, широкий спектр концепцій і шкіл, в якому жодна не може претендувати на гегемонію, причому цей плюралізм проявляється в ній чи не найширше й найрельєфніше. Звичайно, це зовсім не означає, що між ними відсутня будь-яка взаємодія і співпраця, що в перспективі вони не можуть інтегруватись. Слід тут ще раз звернути увагу й на те, що цей плюралізм включає також елементи традиційних методів та концептів, як

генетико-контактологічних, так і порівняльно-типологічних, зокрема соціологізму й історизму. Не можна обійти й те, що в останній період у французькій компаративістиці спостерігається певна зміна вектору в бік історії літератури, до зв'язку загального і порівняльного літературознавства.

На завершення скажемо, перефразовуючи передмову до антології сучасної світової компаративістики, що, при всій її полісистемності, розмаїтті течій і методик, сучасну французьку компаративістику об'єднують спільні проблеми та цілі, що висуваються нинішньою епохою і набувають актуальності, яка виходить далеко за межі дисципліни. Зрештою, генеральна тема компаративістики – це зустріч «свого» й «іншого» та процеси, що при цьому відбуваються, експлікація того, як «інше» стає «своїм». У наш час ці процеси набули глобального характеру й величезної значущості, що піднімає статус компаративістики і водночас її актуальність у сучасному світі.

Література

¹ *Chamard H.* Histoire de la Pléiade. – V. I. – Paris, 1961, p. 163–164.

² *Бахмутский Б.Я.* На рубеже двух веков // Спор о древних и новых. – М., 1984. – С. 8.

³ Див. збірник їхніх текстів «Спор о древних и новых».

⁴ *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej. Wybór, wstęp, noty o autorach H. Janacek-Ivaničková.* – Warszawa, 1997, S. 5.

⁵ *Brunel P., Pichois C., Rousseau A.-M.* Qu'est-ce que la littérature comparée? – Paris, 1996, p. 18.

⁶ *Baldensperger F.* Le mot et la chose // Revue de Littérature Comparée, 1 (1921), p. 12.

⁷ *Van Thihem P.* La Littérature Comparée. – Paris, 1931, p. 57.

⁸ *Guyard M.F.* La Littérature Comparée. – Paris, 1951, p. 5.

⁹ *Van Thihem P.* Op. cit., p. 13.

¹⁰ Цит. за: *Fehrman C.* Essai sur soi au Cosmopolitisme. Essai sur la Genèse et l'Evolution de l'histoire comparée de la littérature. – Paris, 2003, p. 68.

¹¹ *Lemaître J.* L'influence des littératures du Nord // Revue des Deux Mondes, 1894, mai.

¹² *Brunetière F.* Le cosmopolitisme et les littératures nationales // Revue des Deux Mondes, 1894, octobre.

¹³ *Texte J.* Histoire comparée des Littératures // Texte j. Études de Littérature européenne. – Paris, 1898, p. 21–22.

¹⁴ *Betz L.P.* Essai de bibliographie des questions de littérature comparée // Revue de Philologie Française et de Littérature, 1896, 10 et 1897, 11.

¹⁵ *Betz L.* La littérature comparée. Essai bibliographique. – Straßburg, 1900. Préface.

¹⁶ *Wellek R.* A History of Modern Criticism 1790–1950. I–VIII. – Yale University Press, V. VI, p. 98.

¹⁷ *Thibaudet A.* La querelle des sources // La Nouvelle Revue française, 1923, 1. XI.

¹⁸ *Fehrman C.* Op. cit., p. 124.

¹⁹ Bibliographie of Comparative Literature, by F. Baldensperger and W.P. Friederich. – New York, 1950; перевидання 1960.

²⁰ *Baldensperger F.* Littérature comparée. Le mot et la chose // Revue de littérature comparée, 1921, 1.

²¹ *Ibid*, p. 23–24.

²² *Weisstein U.* Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft. – Stuttgart... , 1968. S. 30.

²³ *Ibid*, S. 29.

²⁴ *Hazard P.* La Pensée européenne au XVIII siècle. De Montesquieu à Lessing. – Paris, 1946. – V. 1, p. 298.

²⁵ *Van Tieghem P.* Le Romantisme dans la Littérature européenne. – Paris, 1948, p. 246 і далі.

²⁶ Précis de littérature comparée. Sous la direction de Pierre Brunel, Yves Chevrel. – Paris, 1989, p. 12.

²⁷ *Weisstein U.* Op. cit., S. 56.

²⁸ *Реузов Б.Г.* Сравнительное изучение литературы // *Реузов Б.Г.* История и теория литературы. Сборник статей. – Ленинград, 1986, с. 258.

²⁹ Там само, с. 284.

³⁰ *Balakian A.* Theory and Comparative Literature // Toward a Theory of Comparative Literature. Selected Papers Presented in the Division of Theory of Literature at the XIth ICL Congress. – 1985, v. 3, p. 18.

³¹ *Krejčí K.* Problema literární comparistiky // *Impuls*, 1968, № 2, s. 114–115.

³² *Wellek R.* The Crisis of Comparative Literature // *Wellek R.* Concepts of Criticism. – New Haven and London, 1963, p. 281.

³³ *Etiemble R.* Comparaison n'est pas raison: La crise de la littérature comparée. – Paris, 1963.

³⁴ *Ibid.*, p. 74.

³⁵ *Etiemble R.* Faut-il réviser la notion de Weltliteratur? // *Etiemble R.* Essais de littérature générale. – Paris, 1975, p. 35–36.

³⁶ *Brunel P.* Introduction // *Précis de littérature comparée*, p. 25.

³⁷ *Fokkema D.* Comparative Literature and the New Paradigma // *Canadian Review of Comparative Literature*, 1982, p. 13–14.

³⁸ *Kasperski E.* O teorii komparatystyki // *Literatura. Teoria. Metodologia*. Pod red. D. Ulickiej. – Warszawa, 2001, s. 352.

³⁹ *Ibid.*, s. 353.

⁴⁰ *Fehrman C.* Op. cit., p. 158.

⁴¹ *Marino A.* Comparatisme et théorie de la littérature. – Paris, 1988, p. 12–32 і далі.

⁴² Див. *Précis de la littérature comparée*. Sous la direction du Pierre Brunel, Yves Chevrel. – Paris; RUF, 1989; *Littérature comparée*. Sous la direction Didier Souiller en collaboration avec Wladimir Troubetzkoy. – Paris, PUF, 1997, та інші.

⁴³ *Roth M.* Selbstverständnis der Komparistik. Analytische Versuch die Problematik vergleichenden Literaturwissenschaft. – Frankfurt am Mein, 1987, S. 41–42.

⁴⁴ *Remak H.* Comparative Literature, its definition and Function // *Comparative Literature: Method and Perspective*. – Carbondal, 1961, p. 3.

⁴⁵ *Pageaux D.H.* Avant-Propos // *La Recherche en littérature générale et comparée en France. Aspects et problèmes*. – Paris, 1983, p. 4.

⁴⁶ *Tomiche A.* Avant-Propos // *La Recherche en littérature générale et comparée en France. Bilan et perspective*. – Valenciennes, 2007, p. 11.

⁴⁷ Про це див.: *Наливайко Д.* Компаративістика в системі літературознавчих дисциплін // *Наливайко Д.* Компаративістика й історія літератури. – Харків, 2007, с. 32–40.

⁴⁸ Антологія світової літературно-критичної думки. За ред. М. Зубрицької. – Львів, 1996, с. 228.

⁴⁹ *Ricour P.* Temps et récit. V. I, p. 87.

⁵⁰ *Mythes et littérature*. Ed. P. Brunel. – Paris, 1994; *Le Comparatisme aujourd'hui*. Eds. S. Ballestra-Puesh et J.-M. Moura. – Lille, 1999;

Calame Ch. Poétique des mythes dans la Grèce ancienne. – Paris, 2000; Le Recherche en littérature générale et comparée en France en 2007, та інші.

⁵¹ *Debuissou D.* Imposture et pseudo-science. L'oeuvre de Mircea Eliade. – Lille, 2005.

⁵² *Frye N.* Poétique. – Paris, 1971, p. 490–491.

⁵³ *Вайман Р.* История литературы и мифологии. – М., 1975, с. 245–255.

⁵⁴ *Vernant J.P.* Le mythe au réfléchi // Le Temps de la réflexion, 1980. № 1, p. 22.

⁵⁵ *Brunel P.* Mythes et littérature. Ed. – Paris, 1994, p. 20.

⁵⁶ *Brunel P.* Mythocritique. Théorie et parcours. – Paris, 1992.

⁵⁷ *Gély V.* Mythes et littérature // La Recherche en littérature générale et comparée... , p. 42.

⁵⁸ Див. там само, p. 42–43.

⁵⁹ *Jung C.G.* Von den Wurzeln des Bewußtsein. – Zürich, 1954, S. 4.

⁶⁰ Цит. за: *Ржевская Н.Ф.* Литературоведение и критика в современной Франции. Основные направления. Методология и тенденции. – М., 1985, с. 138–139.

⁶¹ Там само, с. 169.

⁶² *Blaise M.* Littérature et psychanalyse // La Recherche en Littérature générale et comparée... p. 155.

⁶³ Див.: *Jauss H.R.* Esthétique de la Réception et Communication littéraire // Proceedings of the IXth Congress of the International Comparative Literature Association. Literary Communication and Reception. – Innsbruck, 1981, v. 2.

⁶⁴ Там само, с. 17.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ *De Grève Cl.* Gogol en Russie et en France. Essai de réception comparée. – Paris, 1983.

⁶⁷ *Salado R.* «Ulysses» de Joyce, laboratoire de la modernité. Étude de réception comparée dans les domaines français et anglo-saxons (1914–1931). – Paris, 1994.

⁶⁸ *Pageaux D.H.* La Littérature générale et comparée. – Paris, 1994, p. 60.

⁶⁹ *Сміт Е.* Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 26.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ *Clavaron I.* Imagologie // La Recherche en Littérature générale et comparée... p. 83.

⁷² Див. там само.

⁷³ Пікер В. Идеологія і утопія. – К., 2005.

⁷⁴ La Recherche en Littérature générale et comparée en France..., p. 83–85, 325–334.

⁷⁵ Le Géocritique mode d'emploi. Ed. Bernard Westphal. – Limoge, 2000, p. 10–11.

⁷⁶ Цит.: Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996, с. 226.

⁷⁷ Косиков Г. Идеология. Коннотация. Текст // Барт Р. S./Z. – М., 1997. – С. 289.

⁷⁸ Там само. – С. 290.

⁷⁹ Енциклопедія постмодернізму. – К., 2003. – С. 172.

⁸⁰ Godeau F. Naratologie comparée // La Recherche en Littérature générale et comparée en France en 2007, p. 253–262.

⁸¹ Haquette J.-L. Lectures européennes: introduction a la pratique de la littérature comparée. – Paris, 2005. Цит. за: Godeau F. Op. cit. p. 259–260.

Комплексне дослідження американської літературної компаративістики у вітчизняній науці є піонерським, тому першорядним постає завдання інформативне – надати українському науковцю певне уявлення про історію, статус, характерні відмінності, наукові пріоритети, провідні постаті та інтенсивну пульсуючу творчим пошуком реальність американської компаративістики. Саме задля цього і написано три запропоновані дослідницько-аналітичні нариси, в яких представлено загальну картину школи американської літературної компаративістики (розділ Т. Денисової), шлях її інституалізації (розділ О. Дубініної), детальніше висвітлено один з найактуальніших векторів її сьогодинішнього функціонування – міждисциплінарність компаративістських студій (розділ Г. Стембковської).

Тамара Денисова

Школа американської компаративістики: гене́за, історія, характеристика

Comparative is indeed the
... what is it? – activity,
function, practice? All of these? that assures that
our field will always be unstable,
shifting, insecure and self-critical.

*Charles Bernheimer. Comparative Literature
In the Age of Multiculturalism.*

Дійсно, що таке компаратив? – діяльність,
функція, практика? Все це? Це гарантує нашій царині
постійну нестабільність,
змінність, непевність та самокритичність.

*Ч. Бернгаймер. Компаративна література у добу
мультикультуралізму.*

Кілька попередніх зауваг

Одна з провідних постатей модерністської літератури Езра Паунд спеціалізувався з романської філології в департаменті компаративістики Філадельфійського університету ще на початку ХХ століття. Але то ніяк не означало, що він навчався порівняльного літературознавства – в США і сьогодні відділення компаративістики, як правило, зосереджуються на викладанні і дослідженні окремих зарубіжних – щодо національної американської і англійської – мов і літератур, які, звичайно ж, читаються в оригіналі.

Безумовно, компаративна метода – один з обов'язкових чинників філологічних наук, і у будь-якому навчальному процесі їм широко користуються, але тільки як *окремим прийомом*.

Перше англomовне видання, номінально присвячене розгляду не американської, а англomовних літератур у межах Британської імперії, тобто, носить суто компаративний характер, датується 1886 роком – Х.М. Поснетт (Hutcheson Macaulay Posnett) «Comparative Literature», N.Y.). Але знадобилось ще півстоліття, щоб у Сполучених Штатах про компаратив можна було заговорити на повний голос.

Перша політична нація складалася, стверджувалася й самоідентифікувалася протягом тривалого часу як гідний піонерський репрезентант західної цивілізації. Парадоксально, але людська спільнота, що формувалась із різнорідних елементів, довгий час намагалася «загнати» цю різнорідність у підгрунття, зробити її невидимою (такою собі «підземною течією»), не акцентувати на власній різноманітності, зберігаючи її лише на рівнях онтології, підсвідомості, будучи ідеологічно понад усе перейнятою необхідністю самоствердження. Для переселенців-колоністів світова культура входила органічно до власного набутку. Відтак, текст Біблії та спадок античності слугував як органічний будівельний матеріал для власного життєтворення та державобудівництва, сприймаючись як своє народом, який вважав метою створення Нового Ханаану. Коли Х.Г. Брекенрідж писав славнозвісне

багатотомне сатиричне «Сучасне лицарство», він використовував модель «Дон Кіхота», Франклін у «Альманахах» багато в чому наслідував англійського «Глядача» (*Spectator*), а Джон Трамбул – англійських поетів-сатириків. Для всіх них, творців і засновників американської гілки світової культури, її європейська складова була органічною, але найбільше важила *американськість*, специфіка та своєрідність американської свідомості, світобачення й світовідчуття. Навіть постійна зосередженість творців американської літератури (Ірвінга, Джеймса, Твена) на співвідношенні з материнською англійською або зі старою континентальною культурою не виглядала як компаратив двох близьких утворень, а акцентувала переважно на специфіці саме американського варіанту, – те, що вважається **«американізмом»**.

Термін цей, вжитий Томасом Джефферсоном у 1797 році, означав поняття засадниче для молодой держави. У період після Першої світової війни тодішній президент США Теодор Рузвельт пояснював «американізм» як приналежність до єдиной американської нації, коли нівелюються всі відмінності – походження, віросповідання тощо. В його деклараціях «американізація» включала в себе всі демократичні права, привілеї та переваги і протистояла «неамериканському» як пануванню «плутократії або натовпу». На той час, в основному, завершився процес гомогенізації американського суспільства, й почалося його активне утвердження на світовій арені, що набуло вишкравленого характеру лідерської позиції після Другої світової війни. Оцей період – і це абсолютно логічно – і пов'язаний із активним формуванням американської компаративістики.

Звичайна передісторія

У період між двома світовими війнами певною мірою й реалії самої американської літератури та літературної критики сприяли розширенню її обривів. Гомогенізація, що активно відбувалася на рубежі XIX–XX ст., приводить до відчутної зміни духовного клімату. Висока американська мрія про місто Боже на землі

спокійно і закономірно спрощується, замінюється на «усереднений» варіант: кожен може стати багатим, а відтак – щасливим. Меркантилізм, прагматизм, соціал-дарвінізм у вигляді спенсеріанства здобувають позицію чи не народної філософії. Атмосфера всезагальної купівлі-продажу виштовхує із країни людей, які прагнуть багатства духовного. Художні натури залишають країну, шукаючи творчого «кисню» у старій культурно навантаженій Європі. Так створюється дуже вагомий чинник – «географічний»: вихід літератури США за межі американського континенту, а отже, не тільки активне занурення у європейське культурне минуле (свого ще майже не було) в пошуках не відомих їм канонів і критеріїв людського духу і організації суспільного буття, а й безпосередній контакт американських митців із європейським культурним середовищем. Маємо на увазі Г. Джеймса, так звану Паризьку школу американського модернізму, сам спосіб поетичного існування таких метрів, як Т.С. Еліот, Е. Паунд, Г. Стайн і десятків інших, естетично заангажованих, в основному, молодих людей. Це в їхніх творах, які складають золотий фонд американської літератури ХХ століття, внутрішньо напружене існування юного американця, що доторкнувся до трагічної сутності життя, пульсує не на Батьківщині, не в Америці, а у Європі – у Фіцджеральда, Дос-Пасоса, е.е.каммінгса, Г. Міллера... Від їхнього імені наприкінці життя Ернест Хемінгуей замріяно згадує Париж як *The Moveable Feast* – Свято, що завжди з тобою.

Другий чинник – це переакцентування уваги критики з проблем американськості на інші парадигми. Мабуть, першими в цій царині можна назвати «нових гуманістів» – філософсько-літературне угруповання, яке склалося у США на початку ХХ ст. і справедливо вважається першою високопрофесійною критичною школою. Її фундатори професор Гарвардського університету І. Беббітт (Irving Babbitt) та дослідник і публіцист П.Е. Мор (P.E. More), активно, але не дуже успішно, шукали певного підґрунтя для вибудови і ствердження субстрату літературності. Вони виступали як проти романтичної ідеалізації, так і проти класицистичної унормованості і класичної детермінованості.

Усереднену міру духовності як необхідну основу літературного твору дослідники шукали у безмежному текстовому (художньому і критичному) доробку світової літератури, широко залучаючи не тільки нові європейські літератури, а й античні, й навіть східні (оскільки мали необхідну філологічну освіту) як інститут і систему. Беббітт і Мор назвали свою течію «новим гуманізмом»: на відміну від Ренесансного, що орієнтувався на відродження античних параметрів людської цілісності (тобто, певною мірою на копіювання), нові гуманісти прагнули віднайти природні джерела, встановити органічні канони тієї специфічної суто людської гуманності (духовності?), що лежать в основі мистецтва, зокрема, літератури. Знаменно, що Гаррі Левін (H. Levin), один із активних організаторів і функціонерів американської компаративістики, у своїй етапній книжці «Переломлення. Есеї з компаративної літератури» відзначав, що «розглядаючи всю літературу як єдиний органічний процес, континуальне і кумулятивне ціле»¹, саме Ірвінг Беббітт найбільше сприяв обумовленості компаративної літератури як самостійної дисципліни.

Близьким до середовища «нових гуманістів» був і автор терміну «нова критика», який назвав так свій виступ у Колумбійському університеті (1910, «The New Criticism») Джоел Спінгарн (J. Spingarn). Особливо впливовою виявилася пізніша (20–50-ті роки) школа «нової критики», для засновників якої характерна підкреслена увага до іманентності тексту, що зближувала їх з європейськими формалістичними угрупованнями того часу.

Слід брати до уваги, що іманентний художній твір новокритиками аналізувався у його максимальній повноті, з величезною увагою до кожної компоненти й деталі та з не меншою увагою до характеру й модусу їхніх взаємозв'язків. Тому саме новокритики, які через фундаментальний інтерес до художньої ФОРМИ як єдиного носія й творця всіх типів змістів (естетичного, етичного, комунікативного, когнітивного...) були дотичними до російських формалістів і багатьох зв'язаних із ними міжвоєнних літературних шкіл і гуртків (скажімо, до Празького гуртка). Ними було ґрунтовно розроблено поетику прози і вірша в усьому багатстві

й розмаїтті, фактично, закладено те підґрунтя, яке з часом знайшло подальшу розробку в теоріях наративістики, структуралізму, рецептивної естетики, так чи інакше відгукнулося у філософії мови.

Чи не найцікавішою постаттю щодо значення новокритичних підходів для подальшого формування компаративістики можна вважати Рене Веллека (René Wellek, 1903–1995). Веллек народився у Відні, в родині чеха, австро-угорського урядовця, вільно володів німецькою й чеською (згодом вивчив ще й латину, й грецьку, англійську), не пориваючи зв'язків із вітчизняною культурою, що з часом сприяло його активній діяльності у Чехословацькому товаристві Мистецтв і літератури, Президентом якого він перебував майже два терміни (5 років), написав докторську роботу про Томаса Карляйля.

Після фашистської окупації Праги одержав посаду в університеті штату Айова (США), де зблизився із новими критиками, співпрацював із Остеном Ворреном (A. Warren), створюючи книгу, яка стала віхою у розвитку літературної науки – «Теорію літератури». У 1946 році Веллек переїжджає до Єлю, де обіймає посаду професора славістики й компаративістики. Після 1949 року його головним проектом стає робота над багатотомною історією критики (приблизно вісім томів) Франції, Німеччини, Англії, Росії, Італії – тобто, здійснює масштабний компаративістський проект. Веллек офіційно вийшов на пенсію у 1972 році і продовжував роботу над головним проектом свого життя до останніх днів, навіть прикутий до ліжка.

Веллек був також членом редакційної колегії, одним із найактивніших засновників журналу *Modern Language Association*, який і до сьогодні залишається одним із найвпливовіших органів, де представлено компаративістичні студії.

В північноамериканських літературах середини ХХ століття, зокрема, в науці про літературу у Сполучених Штатах, дійовими були й інші критичні школи, що виходили за межі історії та критики національної літератури, розсуваючи обрії літературознавства. Велика Депресія 1929 року активізувала марксистську критику і рух «нових лівих», спрямований на проблеми

соціальні та характер їх вираження в літературі. Але розголосу серед американської академічної громади цей рух не набув. Тим більше, що вона шукала прагматичного вирішення універсальних проблем гуманітаристики не на шляху системно-історичної конкретики, а відповідно до стану антропологічних наук.

Досить великою популярністю саме в цей час почав користуватися заснований на фрейдизмі психоаналіз, широкого застосування в різних гуманітарних науках зазнає юнгіанство, базоване на колективному підсвідомому. Всі ці течії так чи інакше відбиваються й у науці про літературу, так чи інакше сприяють тим вченням й зусиллям, які прагнуть ввести художні тексти у загальний гуманітарний контекст. І фрейдизм, і юнгіанство знаходять застосування при потрактуванні художньої літератури, сприяють інтерпретації новітніх явищ у параметрах позачасовості, стимулюють неоміфологізм, що саме в цей час набирає сили як літературна методологія, оперта на закони художнього мислення й світосприйняття, непідвладні скороминущим змінам. Варто нагадати, що наприкінці 20-х років з'являється таке резонансне дослідження з природи, сутності й практики міфу, як «Золота гілка» Фрейзера (Frazer), а 1939 року – ґрунтовна книжка Джозефа Кемпбелла (Campbell) «Людина з тисячею облич».

Американська міфологічна школа в критиці є однією з найпродуктивніших. І хоча з нею пов'язана ціла низка блискучих імен – (Джон і Ольга Віккері, Джон Кемпбелл, Мод Боткін ...), найвпливовішою постаттю, яка заклала підвалини північноамериканської компаративістики, вважається Нортроп Фрай (Frye).

Почесний доктор кількох університетів у Канаді, Великобританії, США, Нортроп Фрай написав понад 500 наукових праць, та найвідомішим і найбільш цитованим дослідженням залишається «Анатомія критицизму» (*Anatomy of Criticism*, 1957). «Анатомія критицизму» Фрая постає як явище якісно відмінне від кожної із наявних моделей літературознавства – суворо детермінованих ПОЗАЛІТЕРАТУРНИМИ чинниками, або базованих на унікальності КОЖНОГО літературного феномену – і водночас ДОТИЧНЕ до обох взаємовиключних канонів.

Автор «Анатомії критицизму» був надзвичайно освіченою людиною, ерудитом у гуманітаристиці з великим хистом до теоретичних узагальнень. Базуючись на фундаментальному знанні світової літератури, зокрема її класичної для Європи античної і біблійної основи, та здебільшого – на англомовній конкретиці та на творчому осягненні попередніх критичних теорій («Мій підхід базується на принципі Метью Арнольда, щоб дати можливість розуму вільно грати предметом, в якому закладено багато варіантів у обмежену перспективу...»²⁾), Фрай прагне вибудувати СИСТЕМУ критицизму, яка б спиралася на суто літературні («внутрішньовидові») закони.

Вчений потрактовує критицизм з пієтетом, дуже широко як науку про художню літературу, чи не найважливішу серед інших гуманітарних відгалужень. «Критицизмом я вважаю всю наукову та смакову (taste) працю, сконцентровану на літературі, що є частиною того, що називається ліберальною освітою, культурою або гуманітаристикою... Критицизм не просто частина цієї об'ємної царини, але її сутнісна частина... [2, 3], без якої з багатьох причин не може існувати і сама література, навіть у її найвищих неперевершених зразках, а відтак – вона має право бути самостійною наукою». «Таким чином, захистити право критицизму на існування означає визнати, що критицизм є структурою мислення та знання, яка існує за власними законами, незалежними від мистецтва, з яким воно працює [2, 5]. У такому потрактуванні критицизм починає посідати одне з чільних місць у гуманітарній сфері. «Критицизм для мистецтва є скоріше тим, чим історія є для подій або філософія для мудрості: вербальна імітація людської продуктивності, яка сама по собі не промовляє» [2, 12]. І хоча з цим постулатом навряд чи можна погодитися, бо література не буде «німою» без критицизму, однак, безумовно, наукова критика здатна забезпечувати художньому слову повноцінне і довготривале життя.

А для цього наука про літературу має брати свої виміри і критерії не поза-, а з самої середини світу літератури, яка слугує не суб'єктом, а об'єктом дослідження. У непевному різно-

манітному, полісемантичному світі «того порядку слів», який конструює унікальні твори літератури, знайти такі узагальнюючі універсальні критерії надзвичайно важко. Фрай обирає на цю «посаду» міф.

Як модель, як взірець, як ядро художньої структури міф безперечно має унікальні властивості. Це, перш за все, нерозчленованість ідеї, інформативності, когнітивності та чуттєвого образу, – той самий синкретизм рацію та емоції, який є серцевиною міфу і художнього мислення як такого. Міф – це розгорнута метафора, яка може розглядатися як найпоширеніший чи не центральний троп, що уможливорює естетичну виразність літератури. Міф можна розглядати як ядро глибинного знання, світовідчуття (архетип), універсального в людському світі, і водночас як сему первинного історичного знання («кожна людська спільнота володіє міфологією, яка успадковується, трансформується та диверсифікується в літературі»³; «літературний критицизм, який відкидає власне культурне та історичне з міфології, стає стерильним» [2, XII]. До того ж за всіх успіхів сучасної цивілізації, за всіх розривів індустріального і постіндустріального суспільства із добою варварства, навіть у західному суспільстві пам'ять міфу невмируща, а сутнісні ознаки невикорінені з самої природи людини. І, нарешті, ще одне, пов'язане з міфом. Міфологія невіддільна від релігії, а, може, й навпаки – релігія невіддільна від міфології, і біблійні міфи можна вважати найпоширенішими й вельми репрезентативними для західної цивілізації як такої, а отже – органічно засвоєним «фундаментом» західної ментальності. Всі ці характеристики й використовує повною мірою Фрай, роблячи міф центральним поняттям науки про літературу.

Є два креативних момента, завдяки яким можна вважати теорію Фрая однією з найвпливовіших у ХХ сторіччі. Своєрідне потрактування міфу – один із них. Спосіб застосування цієї категорії, тобто, методика літературознавчого аналізу – другий.

У настановчій передмові до «Анатомії критики» автор констатував два можливих підходи до витлумачення художнього твору: позитивістський і компаративний. Далі він намагається

довести ПРИРОДНІСТЬ компаративного підходу до естетичного явища, яким є художня література, що просто неможлива поза метафоричним – тобто, заснованим на ПОРІВНЯННІ – методом. («У метафорі ідентифікуються дві речі, хоча кожна з них зберігає власну форму» [2, 123]). Необхідно підкреслити радикальну відмінність у потрактуванні компаративістики Фраєм і його колегами-сучасниками та «класичними» компаративістами-попередниками, прихильниками методу порівняльного аналізу. В новітньому тлумаченні йдеться не про ЗІСТАВЛЕННЯ двох або кількох творів різних національних літератур – не має значення, генеалогічному чи типологічному, а про ПРИРОДУ ЛІТЕРАТУРИ, ЗАСНОВАНУ НА МЕТАФОРИЦІ, ЩО Є СУТНІСТЮ КОМПАРАТИВУ.

«В аналогічному аспекті значення, радикальна форма метафори «А дорівнює В» наближується до абсолютного значення ... Таким чином, у літературному універсумі потенційно все дорівнюється усьому» [2, 121]. Таким чином структурується система літератури (дослідники порівнюють її з Ліннеївською), центрована на міфі, на принципі компаративності. У цю систему вписується КОЖНИЙ твір:

«[...] Відтак центром літературного універсуму стає будь-яка поема, яку ми читаємо. Ще один крок – і поема виглядає як мікрокосм усєї літератури, індивідуальною маніфестацією тотального порядку слів. Аналогічно тоді символ стає монадою, всі символи, об'єднані у єдину безкінечну вічну вербальну систему, стають як *діаноя*, Логос та *міфос*, тотальним креативним актом» [2, 121].

Отже, саме цим пояснюється невпинно зростаюча роль компаративістики у літературознавчих студіях. Фактично, Фрай чи не ототожнює критицизм з компаративістикою.

Здобуті наукові відкриття автору видаються настільки важливими, що він їх негайно виносить на обговорення колег-фахівців. Саме цим проблемам він присвячує свою доповідь на II Міжнародному конгресі компаративістів, який відбувся у вересні 1958 року у Північній Кароліні (США).

Фрай обирає «матеріалом» доповіді текст, який має бути досконало відомим зібранню філологів: адже у «домультимедіальній» часі Мільтон входив як обов'язковий компонент до будь-якої філологічної *curricula*. Отже, поема «Лісідас» – текст, який не потребує пояснень, самим же доповідачем цей текст був опанований ще під час роботи над книгою «Анатомія критики», до якої він увійшов як органічна частина. І саме це уможливило, проаналізувавши його у компаративному ключі, переконливо продемонструвати нову теорію із відповідним категоріальним апаратом. «Під словом архетип я розумію літературний символ чи блок символів, які повсякчас використовуються в літературі і, в такий спосіб, стають загальноприйнятими» [2, 2]. «Тому будь-яке питання зі сфери літературної критики є водночас питанням з галузі компаративістики, чи, простіше, власне літератури» [2, 6].

Передісторія незвичайна

Європейська ситуація міжвоєнного періоду багато в чому сприяла розквіту американської науки. Адже (в чому ми засвідчилися на досвіді Веллека) через утвердження тоталітарних режимів велика кількість інтелігенції зазнала еміграції, стала вигнанцями і врешті-решт осіла в мирній і багатій Америці. Це характерно й для російської й частково – української творчої еліти, що свого часу знайшла притулок у Парижі або в Чехії, де, об'єднавшись з іншими слов'янськими філологами заснувала т. зв. Празький гурток, що запліднив літературознавство початками формалістичної критики, а головне – глибоким інтересом до внутрішньої структури самого художнього твору. З часом доля вигнанців спіткала і німецьку професуру. З приходом нацистів до влади деякі визнані метри німецької літературної науки опинилися у Туреччині. Серед них – один із корифеїв німецького літературознавства Лео Шпітцер (Spitzer) та Еріх Ауербах (Auerbach, 1892–1957) – на той час професор Магдебурзького університету (1929–1935), що був уже добре відомим дослідником світової літератури. Шпітцер всіляко допомагав своєму іменитому колезі

у важких обставинах. Обійнявши посаду професора Стамбульського університету (1936–1947), Ауербах глибоко занурився у дослідження світової літератури. Саме там був написаний його найвідоміший епохальний твір – «Мімесис» (1946), фундаментальне історико-теоретичне дослідження європейських літератур, принаймні, такого відгалуження, яке відповідало аристотелівському критерію мистецтва. Але й сам масштаб роботи, й дух навколишнього середовища надавали їй додаткової компаративної коннотації. Маємо на увазі специфічне турецьке оточення – східна культура, що прагнула вийти за межі ісламізму, а відтак – найбільше розкривалась і найяскравіше презентувала себе європейським інтелектуалам, які вимушено опинилися з нею у тісному контакті. Мабуть, все це сприяло тим семам компаративістики, які ретроспективно віднаходять у «Мімесисі» шанобливі учні й наступники її автора, що вважають саме цю книгу «праматір'ю» американських компаративних студій, називаючи її цілим гетерокосмосом, «message in the bottle»⁶. А що вже не підлягає жодному сумніву, так це величезне значення, якого набув стамбульський гурток, що групувався навколо німецької професури, а потім передислокувався в Штати, де з 1948 року Ауербах працює професором Пенсильванського коледжу, а з 1950 року – професором одного з найпрестижніших американських університетів – Єльського, а значить – виховує знавців європейської літератури, стимулює інтерес до компаративних студій.

Сучасні дослідники уважно аналізують досвід і специфіку компаративістики, батьками якої були німці в екзилі, і висновують, що «першою передумовою відгалуження, здається, стало лінгвістичне очуження, сецесіонізм від головної течії американської культури, навіть тоді, коли американська культура стала об'єктом компаративних досліджень» [8, 87]. Перш за все, вони не були органічно вмонтованими у той мовно-культурний контекст, в якому опинились. Учні згадують, що все своє життя вони навіть зовнішньо відрізнялися від звичного американського професорського загалу. Значно важливіше інше – моменти, які визначають семантику самої започаткованої ними науки. «Ранні

компаративісти, сконцентровані на тому, щоб забути ідеологічно хворобливе минуле, розвивали педагогіку (pedagogies) пангуманізму, теоретичної літературності»⁸. І ще: «Сурогат безбатьківщини, невизначеної місцевості (a placeless place), компаративна література стає інституційним та педагогічним простором перебування – не-тут» [8, 93]. Тож компаративістика може вважатися наукою, яка є виплодом екзильної свідомості. Е. Аптер (Emily Apter) зізнається: «Я хотів би відзначити деяку несподівану подібність між духовно «значимими» (spiritual «signature») термінами постколоніальної теорії Гомі Брабгі і Шпітцерівським аналізом «бездомності», «аблатива», «гібридної форми»» [8, 92]. «Таким чином, наш гібридний світ, що не має коріння у нормальній мові, рокований на бездомне існування. *Sunkist* (назва фрукта «сонячний поцілунок Т.Д.) можливий тільки у такій нічийній країні (No Man's Land), де прозу уникають, а до поезії ставляться не надто серйозно» [8, 95].

У сучасних умовах наведені спостереження наводять на думку про певну наближеність новонародженої іпостасі компаративістики до дискурсу постколоніалізму. Її європейська історія невідривна від субстрату світової літератури, сформованої з багатьох різномовних (і різноцивілізаційних) компонентів, активізується факторами колоніальної онтології та культури (адже й вже згадане перше англomовне дослідження під назвою «Comparative Literature» було написано Поснеттом – ірландцем, що працював професором античності і англійської літератури у британській колонії Новій Зеландії), спрямована на уточнення і розробку феномену «світової літератури». І тут поняття «історичної травми» може вважатися об'єднуючим чинником, про що свідчить практика сучасної художньої літератури (Надін Гордімер, Тоні Моррісон (Tony Morrison) та ін.).

Отже, від початку американській компаративістиці судилося бути наукою теоретичною, а щодо «материкового» контексту, то найближчим для компаративістів став новокритичний за самим своїм ніби-то узагальнено-естетичним характером. І головну тональність їхніх творів визначає «виникнення теорії від травми екзоту» [8, 89].

У самих США на цей час у деяких університетах існують крім кафедр, скажімо, слов'янських, або французької, або інших іноземних літератур, численні кафедри порівняльної літератури. Проте ані предмет, ані ареал цього предмету визначеними не були. Пітер Брукс (Peter Brooks) згадував у 60-і роки, що «Хоча я й отримав докторський ступінь з компаративної літератури, я ніколи не був певним, що це відгалуження, або дисципліна собою увають, і досі не маю певності, чому я справді навчаю або що досліджую»⁹. Кризу компаративістики фіксував і Рене Веллек, стверджуючи, що наука ця «не здатна встановити різницю між суб'єктом та специфічною методологією»¹⁰.

В такій ситуації приплив нових компетентних творчих сил у повоєнний час виявився знаковим. Як і годиться для Америки, компаративістика – як і багато чого іншого – формується імігрантами.

Біля джерел і початків

Опинившись після Другої світової війни у США, європейська професура приносить із собою величезний вантаж знань світової літератури та потужний творчий потенціал осмислення закономірностей художнього світу. І це співпадає з пафосом руху американського суспільства за межі національної свідомості, до відкритості, точніше, прагнення до поширення американської моделі демократії на весь західний світ (як визначає це один з сучасних компаративістів – *supranationalism and cross-disciplinary*¹¹), з часом – до глобальної ментальності. Відтак ерудиція й масштаб мислення тих, хто знаходиться поза межами національної американської літератури, виявляються нагальною потребою. У вересні 1958 року другий конгрес світової асоціації компаративістів (ICLA) відбувається в університеті Північної Кароліни, мабуть, це теж слугує поштовхом, і компаративістика починає бурхливо розвиватися на теренах США.

1959 року Рене Веллек у першому номері часопису «*Comparative Literature*» друкує концептуальну статтю «Криза компара-

тивістики». У ній він констатує перманентну кризу гуманітаристики, початок якої датує Першою світовою війною. Відтак вчений вважає, що зважаючи на дати, варто говорити про необхідність оновлення, санації різних наук, зокрема компаративістики, оскільки всі її засадничі методики спиралися на позитивізм XIX сторіччя, тобто, вона була такою, що вивчала фактаж і досліджувала джерела походження та взаємовпливи. Веллек не поділяє спроб француза Ван Тігема розмежувати компаративістику і загальне літературознавство, внаслідок чого предметом компаративістики залишається безпосереднє порівняння *двох* літератур. Так само не погоджується він із французьким метром щодо дослідницьких методів компаративістики: вивчення міфів й легенд, що пов'язані із долею творчих особистостей, та увагу до авторів другого ряду. Так само некоректним вважає Веллек обмежувати компаративістику вивченням стереотипів і загальників в різних культурах. Висхідним положенням для Веллека стає переконання в тому, що літературний твір являє собою *цілісність*. Всі ці постулати є спробою вивести науку про літературу, зокрема, компаративістику, із стану «бухгалтерської калькуляції», обумовивши її розвиток комплексним підходом до художнього твору як до єдиного цілого – й по горизонталі, й по вертикалі, вивести його за межі лише національної реальності та свідомості, адже література є іманентною системою. «Протягом останніх п'ятдесяти років, – констатує дослідник, – існує парадокс у психологічній та соціальній мотивації компаративістики: доцільність обмеженого націоналізму літературознавства XIX ст., ізоляціонізму, який був характерним для досліджень з історії французької, німецької, італійської, англійської та інших літератур, ставала дискусійною, що згодом і зумовило виникнення компаративістики. ...Умовна, викликана необхідністю, демаркація предмету та методології, механічного концепту першоджерел та впливів/запозичень, мотивація, обумовлена культурним націоналізмом, який, проте, може бути плідним, складають, на мою думку, комплекс симптомів, що засвідчують довготривалу кризу у царині компаративістики»¹². Вихід із кризи, на думку дослідника, полягає в значному

розширенні сфер і функцій компаративістики, визнання її за окрему галузку філологічної науки, а відтак – слід вживати вже сталий термін для «позначення такого вивчення літератури, яке не обмежується національною» [10, 290].

У 1961 році Веллека обирають головою Міжнародної Асоціації Компаративної Літератури. Можна вважати, що це значно стимулювало розвиток компаративістики в США, тим більше, що розширення культурних обріїв, вихід за межі національної літератури відповідало ідейним настановам повоєнної Америки, що активно позиціонувала себе як лідера західного світу, а з часом – і світового глобального гегемона. Відтак не дивно, що найбільшого розуміння та підтримки ідеї і погляди європейських емігрантів знаходять у ті часи в цитаделі американізму – Гарварді.

Гаррі Левін – американець, що навчався свого часу в Європі (Паризький університет), випускник (1933) і професор Гарварду (з 1954), завідував на той час у цьому закладі кафедрою порівняльного літературознавства (1946–1978). У своїх дослідженнях і американської («*The Power of Blackness: Hawthorne, Poe, Melville*», 1958), і європейських літератур («*The Overreacher: a Study of Christopher Marlow*», 1952, «*The Question of Hamlet*», 1959) він широко і плідно використовує порівняльний метод, а найголовніше – розглядає літературу як цілісну естетичну систему. Він – віце-президент ICLA (1963–1965, а 1965–1968 – президент), з 1964 року очолює Американську організацію компаративістики (**American Comparative Literary Association – ACLA**). Найповніше науковий портрет людини, яка фактично стояла біля витоків американської компаративістики, можна скласти з його книжки «*Refractions: Essays in Comparative Literature*», що вийшла 1966 року і складалася із 18 нарисів, написаних автором протягом 50–60х р.р.

Спеціально написаний вступ до книжки присвячено засадничим поняттям літератури й компаративної науки. Левін відстоює розуміння літератури як самодостатнього організму («*institution in itself*»)¹³. «Розглядаючи всю літературу як один органічний процес, тяглу і кумулятивну цілісність» [13, VIII], яка, звичайно

ж, «належить та відповідає» [13, IX] суспільству, проте, не віддзеркалює його, керуючись власними законами. «...Книжки не так відбитки, як переломлення життя. Переломити предмет, в етимологічному сенсі, значить роздрібнити його, розламати, розібрати на частини, зробити предметом радикального аналізу» [13, X]. Причому, література органічно включається у ширший контекст культури, яка є « не ексклюзивною, не двозначною, але внутрішньо завершеною, що не хизується випадковим прирошенням інших мистецтв так само, як і мистецтвом наук, класичних або модерних, Сходу чи Заходу, а включає їх усі в один тяглий варіативний континуум» [13, X]. Культура означає вивільнення людського потенціалу, розширення обріїв. «Бути освіченим означає бути звільненим, наскільки це дозволяють персональні можливості, від провінціалізму субкультур. Звичайно, ми маємо починати від нашого часу та місця, хоча ми навряд точно знаємо, де і коли вони локалізовані, аж поки не беремо до уваги звучання минулого або породженого поза горизонтом. Так американець не може зрозуміти себе, доки не почне розуміти ідею Європи». І в цьому процесі компаративістика покликана відіграти неабияку роль, оскільки «компаративний метод може висвітлити естетичні, формальні аспекти, стилі, структуру літературного дарування» [13, IX].

Історія організації: визначальні етапи

Вивчення компаративістики в США відбувалося в деяких університетах, виходили й окремі компаративістські видання, але магістральний шлях компаративістики розпочинається 1960 року, коли була утворена Асоціація Американської компаративної літератури (ACLA – American Comparative Literature Association), що сприяло матеріалізації роботи дослідників в американських університетах. Це наголошував у своєму звіті *Report on Professional Standards* її президент Гаррі Левін. На цей час предмет включено у *curriculae* восьмидесяти університетів, а інтерес до нього є значно ширшим. Отже, передусім на з'їзді йшлося про

організацію викладання предмету. Тому необхідність у встановленні певних стандартів (звіт так і називався «Report on Professional Standards»), які б окреслили його сферу, визначили функції та вимоги до зацікавлених осіб, є нагальною.

Оскільки нормативи ще не були достатньо розроблені, недоречно було вимагати викладання предмету в кожному університеті. Не можна однозначно наполягати на формі організації викладачів компаративістики: це може бути відділення, чи кафедра, чи якийсь інший осередок. Важливо, щоб курси не повторювали того, що викладається у межах інших спеціальностей. «Важливо визнати, що курси і програми з компаративної літератури створюються не для того, аби конкурувати з тими, що викладаються в департаментах мови й літератури, а скоріше, щоб підсилити їх, перекинути між ними містки. І це має стати постійною запорукою незалежності департаменту. В цьому сенсі компаративна література завжди має бути певною мірою між-департаментною»¹⁴. Далі пропонуються конкретні програми для різних ступенів навчання (undergraduate, graduate) і підкреслюється інтердисциплінарність предмету, отже необхідність залучення фахівців різних профілів. Перед майбутнім компаративістом стоять високі вимоги: він має бути обізнаним з історією та фольклором, теорією і лінгвістикою. Особливо актуальною є проблема мови, адже фахівець зобов'язаний читати твори в оригіналі, переклад можливий лише для початківця. (Детальніше про інтердисциплінарність компаративістики див. статтю Г. Стемковської).

Певною мірою продовженням цієї розмови можна вважати те, що зафіксовано через 10 років в узагальнюючому документі 1975 р. Голова підготовчого комітету Том Грін (Tom Green) у своєму звіті (A Report on Standards) констатував, що становлення компаративістської науки у США після Другої світової війни було суголосне високим цілям: це був новий інтернаціоналізм, розсування обріїв у всіх напрямках, в тому числі й жанрів, і прагнення розглядати літературу в інтердисциплінарних зв'язках. Йшлося про те, що подібні курси слід створювати лише у роз-

винених учбових закладах із багатими бібліотеками, з сильною лінгвістичною традицією і обдарованими кадрами. Природа об'єкту диктувала певну елітарність. Відтоді, – констатував Грін, – обставини змінилися. Майже вдвічі зросла кількість інституцій, де викладається компаративістика. Відтак ще не дуже конституційовані стандарти розмиваються: бракує кваліфікованих викладачів, зникає межа між світовою і компаративною літературою, формується поняття глобальної літератури, хоча фахівців фактично немає, зростає кількість міждисциплінарних студій, на жаль, відбувається мовна ерозія, в процесі навчання збільшується звернення студентів до перекладів, а не оригіналів. Кількість студентської маси зростає, якість фахової підготовки падає.

Доповідач переконаний, що треба підвищувати вимоги до освіти, не брати на навчання «середняків», готувати ґрунт для серйозного вивчення процесу глобалізації літератури.

Цікавим є такий момент: само поняття єдності літератур тлумачиться неоднозначно. Адже це була доба широкого розповсюдження теорії (на той час – пануючої деконструктивістики) в літературних студіях США. Скажімо, Пол де Ман, обстоючи універсалізм теоретичних підходів, наполягав, на тому, що «абсолютно нема причин, щоб аналіз, валідний для Пруста, не міг бути аплікованим – з певними технічними модифікаціями – до Мільтона, Данте, або Гельдерліна» [14, 4]. Пізніший дослідник пояснював: «єдність літератури означає щось, дуже відмінне для де Мана, ніж вона означала для Жюста, Олдріджа або Левіна. Вони були гуманістами. Література для них була репозитарієм цінностей, звичайно, у конфлікті і конкуренції, й найбільш залежним від морального стану чоловіків і жінок, динаміки взаємодії. За контрастом, Пол де Ман, також доктор компаративістики з Гарварду і лише на сім років молодший від Левіна, був антигуманістом. Його техніка читання, до якого б тексту вона не була аплікованою, завжди показує цінності ілюзорні, знання – помилкові, діяльність – ірреальною і мотивації аберративними. Соціальний або психологічний суб'єкт піддається сумнівному ефекту риторичних переміщень. Сама ж текстуальність, за Маном, є

сумнівною, відтак, єдність літературного світу полягає в його реконструкції, а центральність проекту компаративної літератури перебуває в залежності від проекту риторичного читання» [14, 4].

Показово, що готувати декадні узагальнення 1993 року було доручено авторові наведеної вище цитати Чарлзу Бернгаймеру. Констатувавши, що розвиток американської компаративістики стимульовано повоєнними суспільно-політичними процесами, серед яких чи не найважливіший – утвердження США як форпосту західної цивілізації, доповідач підкреслив, що стимулом її розвитку можна вважати бажання розширити діапазон західної культури й підкреслити її єдність. «Разом з тим, студії з компаративної літератури намагаються підсилити ідентифікацію націй-держав як уявних громад з національними мовами що слугують їхньою національною базою.» [11, 40]. Компаративістика, здебільшого, базувалася на знанні національних європейських мов і літератур. Проте останні десятиліття свідчать про радикальну зміну ситуації, про незворотний розвій глобальних процесів, про трансформації, спричинені у суспільній свідомості мультикультуральністю, постколоніальними синдромами з усіма їхніми складними супутниками, а відтак – про необхідність змін векторів і домінант у самій компаративній науці. Йдеться, перш за все, про розширення її діапазону, про включення до її ареалу літературних реалій Сходу, інших маргінальних щодо Європи регіонів, які стають активними чинниками у світовому процесі. Йдеться про інтердисциплінарність як необхідну умову функціонування компаративістики, що забезпечує активне й плідне включення літератури до культурних процесів і парадигм. Відтак, «компаративісти, відомі своєю здатністю долати межі дисциплін, тепер розширюють свої можливості теоретично досліджувати природу кордонів, які необхідно долати, й брати участь у перекресленні мап..., могли б сфокусуватись на високо літературному дискурсі й апробувати повністю дискурсивний контекст, в якому тексти й такі вершини створено.» [11, 43].

Не менш значущим фактором у подальшому розвитку компаративістики можна вважати стан самого літературознавства, його

теоретичний рівень, його творчу налаштованість. На цей час воно вже фактично поминуло етапи деструкцій та сумнівів, перейшло до наступної стадії структурування нових – відповідних часові і стану людинознавчих наук – канонів і вимірів. Той же Бернгаймер констатує «Неминуча апорія деконструктивної нерозв’язності починає вже дуже нагадувати ненависну подвійну мову політиків, що не піддається розшифруванню. Навіть ті, включаючи й мене самого, на кого деконструктивизм справив глибокий вплив, почуваються втомленими від систематичної підозри й настороженості, деморалізованими постійним зсувом ґрунту з-під власних ніг, втомленими бути смертельно суворими, втомленими від порівнювань, що завжди зриваються у невизначеність». [11, 5] Далі дослідник спирається на одного з найбільших сучасних американських авторитетів в галузі літературної науки Джо Хілліса Міллера, що датує 1979 роком (рік виходу з друку праці вже згадуваного класика Пола де Мана «Аллегорії читання») «відчутну зміну фокусу в літературних студіях... від «внутрішнього» риторичного вивчення літератури до вивчення «зовнішніх» відношень літератури, її суміщення з психологією, історією або соціальним контекстом.»¹⁵

Збагачена багатьма теоретичними наробками, сучасна компаративістика шукає нових практичних шляхів для подальшої активної діяльності в добу глобалізації і мультикультуралізму, **У МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНІЙ ГЛОБАЛЬНОСТІ ОСНОВНИМ НАПРЯМКОМ СТАЄ КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ.**

У цьому підсумковому документі прокреслилися два головні напрями, точніше, два полярних табори, які по-різному бачили перспективи подальшого розвитку компаративістики. Один вбачає необхідність встановлення нових певних естетичних канонів, які б слугували еталоном для компаративу (П. Брукс – Peter Brooks, М. Ріффатер – Michael Riffaterre та ін.). Другий намагається включити естетику у ширше поле цінностей, у контексти, принаймні, культурні.

В такій перспективі знов-таки немає (і, очевидно, не може бути) єдності серед дослідників, бо саме потрактування такого поля не є чимось константним і незмінним. Бернгаймер наводить

думку одного з провідних теоретиків афроамериканської літератури Луїса Гейтса (Gates L.), який вважає кожен літературний чи то гілку літератури самостійним фонтаном, що існує поряд з іншими равноцінними і самостійними, а відтак – дорівнює іншим як предмет порівняння. Тут, як мені здається, Бернгаймер спрощує позицію Гейтса, адже й Гейтс бачить те спільне поле, яке орошується різними фонтанами, як єдиний культурний / літературний простір, який і визначається через взаємозакономірності рівнозначних величин.

Професор Д. Демрош (D. Damrosch) з Колумбійського університету пропонує іншу модель: «Компаративісти не можуть бути переорієнтовані на модель центру і маргіналій; швидше, – як Д. Демрош пропонує, – тут вона буде еліптичною, базованою на двох фокусах, кожен з яких залучає інші взаємосумісні еліпси. Така динамічна модель завжди піддає владний авторитет сумніву й підкреслює боротьбу між домінуючою та іншими соціальними та етнічними групами». З точки зору Бернгаймера, найпліднішими є підходи, в яких акцентується сугестія взаємоперехрещень (where are you between? – Rey Chow. *In the name of Comparative Literature*; – Emily Apter. *Comparative Exile: Competing Margins in the History of Comparative Literature*), простір, в якому зосереджено як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники, що з них твориться літературний текст. Такий предмет найбільше піддається потрактуванню через компаратив, стає сутністю сучасних американських компаративних студій. Саме їх можна вважати тією точкою, де схрещуються різні потоки, основні й різноманітні маргінальні, етнічні й суспільні, різнодисциплінарні й традиційні, саме така гетерогенна компаративістика й сприяє утвердженню у ситуації мультикультуральної глобалізації контекстуалізації як центрального напрямку.

Сьогодні ACLA досить потужна і дійова (не державна) організація фахівців, яка входить до міжнародної спільноти компаративістів ICLA, налічує понад мільйон членів, має свої «підрозділи» – скажімо, Південну асоціацію, студентську асоціацію; видає журнали *Comparative Literature*, *Comparatist*, *Comparative*

Literary Studies, Yearbook of Comparative and General Literature, World Literature Today та Symploke; проводить щорічні конференції, бере участь у роботі Міжнародної асоціації лінгвістів, яка також переймається проблемами компаративістики.

Можна сказати, що в середовищі компаративістів існує старша генерація класиків-фундаторів (Ауербах, Лео Шпітцер, Гаррі Левін, Рене Веллек, Нортроп Фрай, Генрі Ремак (Remak H.), молодша генерація авторитетних дослідників – Е.Саїд (Said E.), Г. Бгабга (Bhabha H.), Девід Демрош, Мері Луї Пратт (Mary Louise Pratt), Ентоні Еппія (K. Anthony Appia), Луї Замора (Zamora L.), Масаї Мійоші (Miyoshi, Masai), Пол Робінс (Robins P.), Фенг Чаа (Pheng Chah), а тепер вирізняються й нові імена – Джелал Кадір (Kadir J.), автор кількох праць, серед них – *Comparative Literature in an Age Become TlÖn; Comparative Literature in an Age of Terrorism*; Х.Соссі (Saussy), Г.Співак (G.Spivak), Роберт Венінгер (R. Wenninger) – не кажучи вже про компаративістські праці Лінди Гатчеон, Мажорі Перлофф (Marjorie Perloff), Пітера Брукса або Майкла Ріффатера.

Асоціація – вже інституалізоване, з великим практичним організаційним досвідом і значним науковим доробком відгалуження – активно запрошує до співробітництва і вступу все нових членів і при тому весь час скаржиться на свій недостатньо поважний статус у межах літературного цеху. Це при тому, що, скажімо, професор Стенфордського університету у статті «Майбутні літературних студій?» аргументовано доводить правомірність думки багатьох своїх колег, які «прагнуть ідентифікувати компаративну літературу з майбутнім літературних студій»¹⁶. Поважні вчені, які ведуть перед у теоретичних розробках в межах сучасного світового літературного процесу, є членами АСЛА. Зважаючи на провідну роль компаративістики в добу глобалізації, катастрофічно не вистачає кваліфікованих кадрів, і ще тривожніше – тих департаментів, де їх готують: адже кількість компаративістських кафедр порівняно з англійськими надзвичайно мала. На кожному з'їзді організатори намагаються зібрати не тільки фахівців-професіоналів, але й студентів, всіляко заохочуючи

їхню зацікавленість предметом, їхню самостійну творчість. Причому, не тільки graduates, але й undergraduates.

Певна, що смерть цієї асоціації не загрожує. Американські компаративісти – піонери у дослідженні новітньої літератури, саме ті, хто не тільки вводять до наукового користування, але й до широкого читача, найоригінальніші знакові твори незнайомих і невідомих літератур; вони безстрашно занурюються у найскладніше й недосліджене, постійно знаходяться у творчому пошуку на теренах суспільно, гуманітарно значимих.

Одним з таких проблемних блоків і можна вважати глобалізацію.

Науковий дискурс сучасної американської компаративістики

Як вже зазначалося, статтю під назвою «Криза компаративістики» Рене Веллек видрукував ще 1958 року, коли в сфері цієї науки епіцентр інтересів переміщувався із конкретних досліджень елементів різних фольклорних та літературних національних феноменів, об'єднаних спільним «пракорінням»-походженням, до самої площини міфологічно-підсвідомого, яка почала розглядатися як підґрунтя персоналістичних творів, що складають будь-яку літературу.

Певною мірою логічний – на такому тлі – сплеск деконструктивістських течій у 60–70-х роках спричинив не стільки розвиток самої компаративістики, як наук навколо неї. Як констатує Д.Х. Міллер, в 1979 році після публікації роботи Пола де Мана «Алегорії читання» відбулася відчутна зміна фокусу у вивченні художніх текстів від «внутрішніх» до «зовнішніх» стосунків літератури, її «розташування» у психологічному історичному або соціологічному контексті»¹⁷ із подальшим все відчутнішим зміщенням поля дослідження у культурологічний дискурс. Компаративістика також підпадає під ці зрушення. Питання про функції й становище компаративістики в такому ракурсі поділило дослідників на два табори: тих, хто вважає, що компаративіс-

тика повинна «уніфікувати наше відчуття сутності, природи й функцію літератури як культурного перехрестя», і тих, хто закликає «сприяти нашому розумінню множинності проявів літератури як такої в різних культурах»¹⁸.

Так, Майкл Ріффатер виводить літературу безпосередньо у простір тексту. «Контекстуалізація невід’ємна від історії (не історії як сучасного жанру, а як самостійної дисципліни). Я не стверджую, що історизм є некоректним підходом до літератури: мені просто здається, що він годиться лише для певних видів літературної продукції – до генези літературних мистецьких творів та їхньої рецепції. Але власно література не повинна бути ускладненою безладдям ані генезою, ані рецепцією. Література – це текст, й оскільки він виникає одного разу, й автор не може більше його вар’ювати, текст є історичним й його значення, перед усім, розкривається в контекстах»¹⁹. В полі компаративістики Ріффатер намагається вибудувати канон для самодостатнього осягнення її сутності. («Канон є культурним виявленням центрального типу усталеної поведінки в даному суспільному контексті. Канон, таким чином, мав би бути виключно домінантою культурних студій» [19, 71]).

Всі ці постулати і теоретичні викладки, зосереджені на осягненні текстового простору, базуються на ставленні до літератури як явища виключно комунікативно-когнітивного, відмінного від мистецтва. Тут оперують лише смисловими домінантами, і в нормативному, і в ультрасучасному їх потрактуванні, коли сенсом літератури проголошується невловиме підсвідоме, а формою – її структура. При цьому відмітається коннотативність, варіативність, індивідуально авторська та індивідуально читацька, без чого **не існує** художня література як така. Майже для всіх галузей філософсько-критичної науки, що нуртує під парасолькою постмодернізму, на відміну від численних явищ художніх, що також містяться під цією узагальнюючою назвою, характерна надзвичайна псевдосаєнтизація уяви, що спирається на фрейдизм та юнгіанство, абсолютизуючи їх як єдину наукову основу для вивчення витворів художньої уяви. При цьому випускається

з поля зору, що теоретичні постулати Юнга базуються не на експериментальному матеріалі, а на його геніальних здогадках суто спекулятивного характеру, наближених *de facto* за своєю природою до акту художнього творення. А прагматична медична налаштованість доктора Фрейда на вивчення підсвідомого ще не була зв'язаною і опертою на експеримент з фізіологічною системою людини, з її мозковою діяльністю. Отже, вся наукова база вивчення природи, функціонування, характеру художнього вислилу, сам складний механізм творення художнього тексту ще вимагає ретельного дослідження. І популярна деконструктивістська методика абсолютно достовірною вважатися навряд чи може.

У цьому позаісторичному просторі дуже незатишно тим, хто розглядає літературу як прояв унікального естетичного. Ще 1985 року, виступаючи на XI Паризькому конгресі компаративістів, інший незаперечний авторитет літературної науки Анна Балакян (Balakian A.) з тривогою констатувала, що зусилля багатьох теоретиків літератури виявляються фактично спрямованими на те, щоб «вилучити твори з їхніх звичних клястерів, помістити їх в позаісторичну, позародову орбіту, яка трансформує організацію здатних до асоціації прочитань у самодеструктивному плані»²⁰ Виступ А. Балакян гідний окремої серйозної розмови, оскільки в ньому сформульовано й детально проаналізовано основні вади спекулятивної теорії: адже за об'єктивністю й строгою «науковістю» такої критики чітко простежується домінанта універсалізації, що неодмінно приводить до зняття унікальності як невід'ємної якості художнього тексту. Саме тут дослідниця вбачає важливу роль компаративістики, яка володіє величезною масою конкретного літературного матеріалу, нескінченним розмаїттям літературного фактажу, а, отже, може й повинна додати до декодуючих схем літературної науки власні «encoding systems» (кодуючі системи), що виходять із принципу неповторності, унікальності мистецького твору. Адже спираючись на теорію, не можна зводити функцію компаративіста до її ілюстрації. Тож не дивно, що пошук нових компаративістичних методик переключається у площину системності.

Стівен Тотосі де Зепетник (Steven Tötösy de Zepetnek), науковий працівник Дослідницького інституту компаративних досліджень і водночас професор компаративної літератури в університеті Альберти, заступник редактора «Канадське Ревю з Компаративної літератури». Його праця «Компаративна література: теорія, метод, застосування» (1998) є водночас авторською маніфестацією засад «нової компаративістики» і підручником із дисципліни. Відштовхуючись від численних тверджень про занепад компаративістики, який переживається в традиційних центрах її дослідження – Франції, Німеччині, США (спираючись, зокрема, на узагальнюючу доповідь Ч. Бернгаймера, цитуючи впливову розвідку С. Басснетт (Bassnett S.) 1993 року «Компаративна література: критичний вступ» – «сьогодні компаративна література у певному сенсі є мертвою»), Зепетник констатує бурхливий розвиток цього важливого відгалуження літературних студій у тих країнах, які довгий час перебували щодо європейської науки на маргіналіях – у Китаї, Японії, Бразилії, Португалії, Мексиці, Східній та Центральній Європі... Дослідник вважає, що за самою своєю природою компаративістика найбільше відповідає атмосфері нашого часу, адже вона створює поле діалогу на численних рівнях сучасної культури і ментальності, до того ж самою передумовою свого існування націлена на такі провідні щодо функціональності категорії, як «своє» й «чуже». А саме «Інший», «Інакшість» й є зараз поняттями, які потребують найбільшого осмислення. Уважно проаналізувавши теоретичний досвід попередників, оцінивши реальний стан, Зепетник підсумовує і намічає власні перспективи подальшого розвитку компаративістики, поклавши в основу «системний та емпіричний підходи до літератури та культури, обрамлення та методології. Я вірю, що має бути новаторський та методологічно точний підхід до вивчення літератури та культури». Він формулює свої постулати як маніфест і стверджує у ньому інтердисциплінарний характер сучасної компаративістики як її великий пріоритет і потенціал.

Зепетник дуже високо поціновує літературу, в першу чергу, її комунікативні, когнітивні, виховні функції. «Більшістю

визнається, що культура взагалі і література зокрема є тією діяльністю, що визначає гуманність індивідуально, соціально, політично й навіть економічно... Як вчений, приречений досліджувати літературу і культуру, я вважаю нинішню маргіналізацію гуманітарних наук – очевидну в глобальному масштабі – тривожною». [21, 19]. Здолати таку ситуацію можна лише зусиллями самих дослідників, запропонувавши методика і підходи, здатні принести зримі наслідки. Аби їх досягти, треба користуватися науковою методикою, абеткою якої є єдність аналізу і синтезу. Що ж до гуманітарних наук, то останні десятиріччя, які проходили під слоганами деконструктивізму, відзначалися явною перевагою розчленування, фрагментації над синтезуванням або навіть синкретичністю. Тож методика, яку пропонує Зепетнек для оздоровлення компаративної літератури, – систематичний та емпіричний підходи. Саме вони сформульовані у його маніфесті нової компаративної літератури і реалізовані у 6 розділах книги-підручника (література та культурна співучасть, компаративна література як/і інтердисциплінарність культури, периферійність та компаративна література, жіноча література та чоловіки, що пишуть про жінок, перекладацькі студії та компаративна література, вивчення літератури та електронна доба), де через нові методологічні підходи здійснено компаративний аналіз багатого конкретного текстуального матеріалу з різних національних літератур: французької, австрійської, німецької, американської, угорської та ін..

Дослідник визнає, що його проект не знаходить повної підтримки колег, проте елементи системного підходу, оперування емпірикою, констатує у різних авторів – скажімо, у Едварда Саїда в його тлумаченні теорій Дерріди та Фуко (розділ «Критицизм між культурою і системою» у праці «Світ, текст і критик»), у Д. Фоккеми (стаття «Компаративна література і нова літературна парадигма»), найбільше – у С. Грінблатта, в його потрактуванні нового історизму.

Згадує він і полісистемний підхід до літератури, який зобов'язаний своєю появою такому першоджерелу, як теорія

комунікацій, і його аплікатора до літературної конкретики тель-авівського вченого Ітамара Івен-Зохара, який значною мірою спирається на формалістичні постулати Юрія Тинянова.

Отже, Зепетнек пропонує розуміння компаративістики як самостійної галузі літературної науки, яка може виявитися надзвичайно продуктивною в умовах сучасності, оскільки виступає природним полем зустрічі, взаємин, схрещення чи відштовхування, діалогу чи полілогізації теорії, і необмеженої різноманітної літературної практики, якщо вона працює із використанням плідних наукових методик і прагне до синтезації.

«Система «література» и методы ее изучения» – так називається книга-підручник, що є наслідком співпраці українського і російських учених В.Г. Зінченка, В.Г. Зусмана та З.І. Кірнозе. (1998). В.Г. Зінченко (розділ «Системний підхід до літератури») прослідковує вітчизняну історію структурування системних підходів до літератури від Р. Якобсона – Ю. Тинянова до Ю. Лотмана, який також апелює до теорії комунікацій та інформатики, розглядаючи літературу як систему. Тут В. Зінченко використовує систему лауреата Нобелівської премії бельгійського вченого І. Пригожина*. Відтак «система літератури» і як варіант – «система компаративістики», побудовані на засадах пригожинської теорії, відходять від суворой детермінованості, наближаються до самої природи мистецтва як поодинокого й унікального, де у «випадку», в «осяянні» як у моментальному спалаху концентруються й реалізуються величезні енергії та потенціал митця.

Тож всіляко підтримуючи необхідність системності та емпіричності як підвалин компаративної літератури, вважаємо, що естетична природа її матеріалу вимагає специфічного підходу до його узагальнення, й шукати такого підходу варто у новітніх

* І. Пригожин – один з творців нової галузки у фізиці, зв'язаної з такими поняттями, як самоорганізація та нестійкі структури. Спираючись на традиційні натурфілософські категорії, Пригожин вводить нове тлумачення *хаосу* як постійного джерела порядку, а одже в системності Пригожина, на відміну від класичних зразків, що будуються на причинно-наслідкових зв'язках, велика роль відводиться випадку.

натурфілософських досягненнях, що спираються на найсучасніші відкриття в сфері антропософії.

Ми зупинилися лише на кількох новітніх теоріях тлумачення компаративної літератури як сучасної самостійної літературної науки, які «базуються», в основному, на американському континенті. Вони різні й за настановами, й за методологією. Але всі свідчать про величезний потенціал молодого науки, про її надзвичайну співзвучність із кардинальними гуманітарними проблемами сучасності, а головне – про те, що вона, безперечно, має майбутнє, оскільки перебуває в русі, в дорозі, в пошуку.

Мультикультуральна іпостась та постколоніальний дискурс у конструюванні компаративістики.

Як переконливо доводить вся коротка історія американської компаративістики, основним полем її функціонування стають найновітніші теоретичні дискурси, виміри яких ніяк не обмежуються художньою практикою однієї літератури, сягають масштабів світової, активно втручаються у культурологічні і навіть цивілізаційні процеси. І то абсолютно закономірно, активний розвиток компаративістики в США співпадає із добою мультикультуралізму, постколоніалізму, постіндустріалізації, плюралістичності в американській суспільній свідомості.

Повоєнні роки багато чого змінили в самій будові американської суспільності. Внаслідок складних внутрішніх процесів, нарешті, забезпечена законодавча база, яка урівняла раси, надала рівних прав жінкам, легітимізувала сексуальні меншини, тобто, привела до правової рівності громадян США, а відтак – створила реальну базу для політичної й соціальної повноправності, одже, перенесла акценти на особистісне, індивідуальне використання цієї правової бази, адаптацію до створених умов. Політика self-identity визначилася як державна.

Відбувається поворот прагматичної Америки від теоретичних моделей і експериментальної прози до ідей мультикультуральності, що дають змогу, зберігаючи національний стереотип (за певних умов), задовольнити потребу унікальності, опертої на

множинні різновекторні традиції – від *melting pot* на мультикультуралізм.

Суспільна свідомість, архетиповість, індивідуальне світовідчуття, соціальна практика, екзистенціальна історія – концепти не тотожні, але нерозривні. Амбівалентність цих стосунків в американській реальній історії – характерна, провідна риса, яка дається взнаки на кожному її етапі, і на кожному етапі активізує пошук самоідентичності. В останні декади ХХ ст. цей пошук проходив під знаком мультикультуралізму.

Першою сферою прояву активного мультикультуралізму є американська освіта, психологія. У 70–80-ті роки з боями і в дискусіях мультикультуральні курси вводилися у програми окремих університетів. Сьогодні – як засвідчили учасники Міжнародного конгресу професорів-англістів (Бамберг, 2001) – ними фактично витіснено Шекспіра й Мелвілла, класику й канон. Звичайно, це живий біль викладачів й актуальна проблема освітян – як поєднати *diversity* і класичний канон у єдиний дискурс.

Ще у 1988 р. *Webster's Dictionary of English Language* не давав тлумачення слову «мультикультуралізм», а «*The Columbia Dictionary of Modern Literary and Critical Terms*» (1995) потрактує його тільки у апікації до сучасної освіти як один із принципів її організації, та ще й такий, що по-різному інтерпретується різними політичними силами: або як крайній вираз ліберального космополітизму, або як – так само крайній вираз – націоналістичного шовінізму. Втім, як свідчать дослідники, користуються останні десятиріччя цим терміном все ширше і впевненіше. Про живучість і реальну наповненість самого поняття в освіті, культурі й літературі свідчить хоча б такий «матеріалізований» факт, як найбільш вживані сучасні американські *Textbooks* з літератури – двотомна нортівська під редакцією Пола Лоутера та двотомна Колумбійська під редакцією Еморі Елліотта, де (в обох) значна частина другого тому віддана творам письменників і поетів, що репрезентують різні меншини в американському community.

Відтак – мультикультуралізм поняття реальне, неоднозначне. Можна його визначити як стан культури у сучасному демократичному суспільстві, де за легітимної рівності громадян вільно реалізуються культурні запити і традиції всіх груп і верств населення та окремих індивідів. Саме мультикультуралізм у демократичному суспільстві (і то на досить високому ступені демократизації) надає особистості власної неповторності, збагачуючи унікальним – у даній комунікативності – набутком минулого і водночас укорінюючи у глибокі історичні пласти через залученість до спадку «старої батьківщини». В атмосфері постіндустріального споживацького масового суспільства, яке не може існувати не уніфікуючи, не деперсоніфікуючи людську громаду, така можливість конструювання власної індивідуальності має ефект терапевтичний – не даремно мультикультуралізм підтримується офіційно.

Поняття мультикультуралізму у повному обсязі включає не тільки расові, етнічні та регіональні угруповання, а ще ж гендерні та сексуальні меншини, не кажучи вже про новий спалах, розквіт регіональних шкіл. Зрозуміло, що необхідно брати до уваги і активізацію культури як такої у творчому процесі сучасності (йдеться про культуру як палімпсест). Скажімо, зародження і розквіт *fantasy*, що моделює нові світи із культурного доробку минулого, або новий підхід до феномену міфу – міфотворчий характер сучасної культури...

Різні прояви мультикультуралізму вивчає етнопоетика, що за полем діяльності наближується до компаративістики, але відрізняється методикою дослідження. Якщо схарактеризувати основний доробок етнопоетики на сьогодні, то він спрямований на виявлення відмінності матеріалу мультикультурального від того, що вважалося *mainstream*, відносилось до канону літератури ще в середині ХХ ст. Етап студіювання нових тем та естетичних рішень, безумовно, надзвичайно важливий. Та ще важливішим є етап наступний, якого сягають окремі дослідники: виявлення взаємин традиційної канонічної літератури та її новоутворів, моменти *crosscurrents*, перехрещення культур, які породжують

нову якість художньої виразності, те, що називається гібридною свідомістю. Такий підхід найбільше відповідає самій природі культури, життєдайним джерелом якої є внутрішній діалог. І на цьому акцентує один з найавторитетніших сучасних дослідників (а також організатор досліджень) з афроамериканської літератури Г.Л. Гейтс: «Не забуваймо, – каже він, – що ідентичності завжди у діалозі.» (*Beyond the Culture Wars: Identities in Dialogue*).

Тож мультикультурна література радикально розширює ареал компаративістичних студій, вияскравлює і акцентує спільні для різних «мульти-гілок» фундаментальні питання, які стають предметом детального багатоаспектного дослідження провідних науковців-компаративістів. Саме в процесі мультикультуралізму на науковий подіум США виходять компаративісти різних країн і континентів, цивілізацій і культур, яких «виросце» американське наукове середовище.

Проблеми мультикультуральності за своєю дослідженістю, науковим інтересом, мабуть, не поступаються постмодерністським. Понад десять років виходив теоретичний журнал «*Boundary-2*» під редакцією професора В. Спаноса (Spanos W.), одне з досліджень якого має назву «Кінець освіти: До постгуманізму» (1993). Функціонує журнал «*MELUS*». Класикою мультикультуралізму вважаються роботи Вернера Соллорса «*Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*» (1986), Гайятрі Співак «*In Other Worlds: Essays on Cultural Politics*» (1987), «*The Postcolonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues*» (1990); Едварда Саїда «Орієнталізм» (1978), «*Culture and Imperialism*» (1994), Дж.Д. Салдівара «*Border Matters. Remapping American Cultural Studies*» (1997), Хомі Бабгі «*Nation and Narration*» (1990), «*The Location of Culture*» (1994), Луї Гейтса та ін. Серед дослідників – ті, хто виступає за мультикультуралізм, і ті, хто передбачає його негативні наслідки. Серед останніх Артур Шлезінгер («Роз'єднання Америки», 1992). Постійно виражає стривоженість І. Хасан (I. Hassan), який вважає, що «мультикультуралізм стимулює множинність, але своїм первинним імпульсом має у більшості випадків укорінення, акцент робиться на «культуралізмі», турботі

про культивувацію коріння». Для Хасана мультикультуралізм є породженням націоналізму, а націоналізм він розглядає як первинне тваринне начало в людині, замішане на крові та інстинкті, на тяжінні до «свого» і відторгненні «чужого», іншого, інакшого.

«Проти мультикультуральної агенди» (тобто, курсів і програм – *Т.Д.*) Критичні альтернативні роздуми» назвав свою книгу професор Каліфорнійського університету Єгуді О. Вебстер (Webster), який у висхідних постулатах наближається до І. Хасана. Із серйозним критичним оглядом постколоніальних теорій виступає Дороті Фігуейра (Dorothy Figueira) (5), що переконана: переміщення маргіналії в центр не є, як правило, правомірним, веде лише до дисиміляції і викривлення культурного дискурсу.

Як бачимо, і для Хасана, і для Фігуейри (як і для багатьох інших) мультикультуралізм ототожнюється з постколоніалізмом, США розглядається як імперіалістична держава, налаштована підкорити світ. На мою думку, необхідно розмежовувати внутрішні процеси, до яких належить мультикультуралізм, і процеси глобалізації, які вимагають окремого самостійного розгляду. Фактично праці Саїда, Бхабхи заклали основи постколоніальної культурологічної школи, яка частково (а, може, й головним чином) зосереджується на категоріях і проблемах, спільних із мультикультуралізмом: співвідносини маргіналії та центру, порубіжна свідомість (гібридна, *border consciousness*), проблема іншого та інакшості...

Прихильники мультикультуралізму (а їх – більшість) відзначають його видимі достоїнства: відкриття та введення в американський контекст цілих нових світів; можливість повнішого і об'єктивнішого бачення історії, кращого пізнання, отже – кращого взаєморозуміння один одного, толерантності, політичної коректності (останній вираз набув значення найпоширенішого терміну) як норму поведінки й комунікації. Для філолога однозначно позитивним є відкриття шлюзів образності й метафоричності з різних традицій та естетичних систем, їхня акліматизація в літературі американській.

Одним із нагальних для дослідника і викладача постає момент відділення художнього набутку від величезної маси писаної друкованої різнорідної продукції. Саме мультикультуральна повинь спровокувала серед літературознавців так звані «канонічні війни», які були дуже інтенсивними у 80-ті роки минулого століття, коли йшла активна робота над новими академічними історіями літератури США, проте, не скінчилися й сьогодні. Як окремі дослідники (Г. Блум (H. Blum), С. Беркович (S. Bercovitch), Е. Елліотт (E. Elliott), П. Лаутер (P. Lauter), А. Колодни (A. Kolodny)), так і цілі школи (наприклад, новоісторична) прагнули віднайти певні критерії, які б слугували надійним гарантом віднесення тексту до кластера художньої літератури. Ясна річ, що пошук таких універсальних категорій ніяк не обмежується однією національною літературою (див., наприклад, класичну вже на сьогодні книжку Г. Блума «Західний канон») стає необмеженим полем активної діяльності компаративістів.

Ще один важливий специфічно мультикультуральний момент становить питання мови. Як свідчать дослідники (професор Марк Шелл, група європейських американістів на чолі з професором Ормом Оверлендом²², американська мультикультуральна література творилася і твориться не тільки англійською мовою, проте належить американській нації. Досі мова вважалася чи не єдиним беззаперечним чинником націєтворення. Якщо практика засвідчує іншу картину, то, мабуть, вимагають уточнення і націєтворчі інгредієнти?

Для України американський мультикультуралізм представляє далеко не академічний інтерес. За умов наростаючої глобальності, безсумнівного потягу до європейської (тобто, західної) спільноти, лише глибока зануреність у власні традиції та історію не здатна не тільки вивести на сучасний шлях інтегрування, а й привести до організації власного соціо-культурного простору, – необхідність орієнтуватися у чужому досвіді є нагальною. Не менш актуальною є й потреба креативного освоєння постколоніальних студій, які тісно змикаються, а вірніше – логічно

виростають із мультикультуральних, принаймні, широко користуються їх напрацюваннями у розробці таких топосів як «свій», «чужий», «інакший».

Постколоніальна критика не тільки просувається далі, не тільки безмірно розширює сфери порівняння, а кардинально змінює вектори самої компаративістики. Адже йдеться про переоцінку самої сутності компаративної науки, в основі котрої від самого народження було імпліковано європейську модель як центральну. Постколоніальні студії переглядають сам корпус та категорію європейської культури, виявляючи її сконструйованість із компонентів і конструентів різних цивілізаційних культур. Піддають сумніву і вибудовують нові «макети» взаємин Сходу – Заходу, в яких фіксується двонаправленість руху, радикально корегуються усталені європейські уявлення про інші культури, виростають нові компаративістські напрями – орієнталізм, імагологія.

Увага переноситься з художньої літератури на весь комплекс культури, і ширше й глибше – на фундаментальні топоси, які визначають саме підґрунтя культури – проблеми влади і гніту, сили й покори, націє- і державотворення... Широко використовуються набутки нового історизму, у пригоді стає й марксизм у формі неомарксистських теорій. Врешті-решт постколоніальна критика «плавно перетікає» у сферу глобалізму. Всі ці наукові зрушення відбуваються із безпосередньою активною участю американської громади компаративістів.

Американська літературна компаративістика у добу глобалізації.

У 1993 році традиційну декадну підсумкову дискусію компаративістів було вперше організовано тематично і присвячено мультикультуралізму. Причому, не йшлося про специфіку американського унікального феномену як такого. Активно дискутувалися ті аспекти мультикультуралізму, які найбільше давалися знаки в галузі компаративістики: невід’ємність літературного процесу від соціально-культурних реалій в усій їх складності,

налаштованість на фундаментальні засадничі щодо всієї подальшої естетичної будови проблеми світовідчуття людини – «Я» – «Не-я» – «Чужий» – «Інший», «Ego» – «Self + man» – «Another/alien» – «Other». Слід відзначити, що ці чітко окреслені проблеми фактично **являються фундаментальними, засадничими для компаративістики як такої**. Відтак зосереджені на них дискусії сприяли радикальному перегляду предмету новітньої компаративістики – фрейм її значно розширювався через включення до нього культурних студій, визнання синестезії як повноправного елементу дослідження, тобто, мультикультуралізму у повному обсязі. Внаслідок утвердження таких підходів компаративна література перетворювалася фактично на інтердисципліну.

Як легко помітити, кожне з таких декадних узагальнень фактично знов і знов вирішує проблеми предмету, сутності, методології і ареалу компаративістики, чи то переглядаючи її традиційні настанови, чи то додаючи до них нові виміри.

Наступну і на сьогодні останню узагальнююче-підсумкову дискусію, яку за дорученням керівництва АКЛС підготував професор компаративної літератури та Східно-Англійських мов і літератур у Єльському університеті Хон Соссі (Haun Saussy), було проведено 2004 року. Її було присвячено феномену визначальному на даному етапі для людства в цілому і для окремого гуманітарного розгалуження – компаративістики зокрема, – **глобалізму**²³. Слід відзначити, що останні роки просто-таки насичені роздумами і дискусіями гуманітаріїв про глобалізацію. Восени 2001 року виходить спеціальний випуск журналу «Comparative Literature» **«Globalization and Humanities»**.

2002 року у Пуерто-Ріко проходить конференція Comparative Literature in the Age of Globalization.

2006 року відбувається конференція ACLA «Local, Global, and Glocal: Shifting Borders and Hybrid Identities».

В тому ж 2006 проходить студентська (graduate) конференція «Racing Across Borders: National @ Transnational Narratives».

Термін «глобалізація» зазвичай вживається для характеристики все інтенсивнішого процесу інтеграції локальних економік

у єдиний світовий ринок, регульований міжнародними торговими та фінансовими організаціями, транснаціональними корпораціями. Таке потрактування терміну закономірно пов'язується з цивілізаційними моделями (слід, мабуть, згадати, що ще Шпенглер не тільки розділяв цивілізацію й культуру, а й протиставляв їх), із поняттям прогресу, нестримним розвитком науки й техніки, науково-технічними революціями та їх наслідками, тобто, визначається в дискурсі модерну і протікає в саєнтистському полі з домінуванням розуму і системності, універсалізації. Глобалізацію, природно, не можна зупинити чи відмінити, її треба осмислювати й шукати закономірностей, щоб використати наявний життєтворчий потенціал та мінімалізувати руйнівні наслідки. Такий процес – і це закономірно – в країнах з будь-яким устроєм обслуговує масова культура, що й сама по собі є певною мірою його породженням, його похідною, оскільки неodrивна від медійних технологій. Можна вважати, що перша хвиля глобалізації почалася після Другої світової війни і асоціюється з експансією американського впливу на світову економіку та політику.

Ще 1958 року на конференції, присвяченій міжнародній освіті в Вашингтоні, відбулася дискусія між прихильниками розвитку ареальної концепції міжнародних справ і глобалістами, що й було зафіксовано у відповідному рішенні Департаменту освіти «Title-VI». Вже відтоді факт, що ми живемо у глобалізованому світі, став кліше. Глобалізація виглядала своєрідно – як експансія Америки і американського у процесах повоєнної відбудови Європи і у культурній інтервенції, що її європейці назвали «американізацією».

Слово «американізація» спочатку означало нові якісні характеристики молодій державній єдності, що формувалася з «дітей різних народів». Тож можна стверджувати, що «американізація» уявляється засновникам цього терміну як проекція майбуття, коли весь світ прилучиться до американського способу життя, тобто стане демократичним і вільним.

В подальшому були складні стосунки між Старим і Новим Світом. Любов'ю – ненавистю охрестив їх відомий англійський

поет і теоретик літератури Стівен Спендер (Spender S.), який 1972 року в журналі «*Partisan Review*» (1972 N2) опублікував ґрунтовну статтю «Що таке американізація?».

Глобалізація не є першою і єдиною спробою Західної цивілізації універсалізувати світ за власним розсудом (аналогічні явища спостерігаємо і в незахідних цивілізаціях) – скажімо, в такому дусі можна потрактувати і хрестові походи, і колонізаторську практику. Але глобалізація в добу постіндустріалізації має власну специфіку, що її й символізує «американізація». Недаремно ще Бодлер у щоденнику схарактеризував американізацію як симптом наближення кінця цивілізації. Щось подібне вбачала в ній і європейська інтелігенція після Другої світової війни, коли невибаглива яскрава оптимістична й динамічна культурна продукція США просто-таки заповонила змучену стражденну Європу, спричинивши різкий опір національних культурних діячів.

Для європейських інтелектуалів Америка – країна без минулого (як казала колись Гертруда Стайн, досить пам'ятати діда, щоб вважатися людиною з минулим), і це найжахливіше, бо жити тільки у сучасності – то значить належати лише одній генерації, в якій ти мав нагоду народитися, а не всьому людству. Наявність минулого формує традицію, слугує виходом із тієї в'язниці часу, що в неї кожного заточило власне життя.

«Європейці, що дивляться на Америку, – писав С. Спендер, – схожі на Калібана, що побачив у дзеркалі власне обличчя...» Далі він так тлумачить американізацію: «Ідея американізації полягала в тому, щоб продавати людям разом із продуктами, яких вони потребують, споживацьке світовідчуття. На цій ідеї побудовано націю. І ось уже ставши цілісністю, створеною з інших націй, зібраних із усієї землі, Америка служить моделлю світу, де кожний відчувається американцем – споживачем. Замість того, щоб люди прибували з усього світу до Америки і ставали американцями, Америка розповсюджується на весь світ і робить кожного американцем»²⁴.

Вважаючи, що американізація свідомості пов'язана з агресивністю й бездуховністю, Спендер поставився до неї однозначно

негативно, проте передікав їй велике майбутнє. І не помилився: західний світ справді пішов американським шляхом і створив масове споживацьке суспільство. Тенденцію до глобалізації можна вважати і спровокованою, і зумовленою передусім саме цим фактом. Сполучені Штати стали піонерами на цьому шляху, маючи найрозвиненішу індустрію, зокрема – мас-медіальну. Тому й антиглобалістські рухи, здебільшого, набувають антиамериканського спрямування. Сьогодні створюється така ситуація, коли розвиток науки, технологій, засобів транспорту, масових комунікацій, міжнародної комп'ютерної мережі не тільки сприяє інтеграції, а й робить її невідворотною. Отже, незалежно від позитивних чи негативних реакцій учасників, є всі підстави вважати процес глобалізації неминучим.

Професор Хантінгтон (Samuel P. Huntington) – дуже впливова особистість не тільки у сучасному американському політикумі – він обіймав важливі для визначення стратегії і тактики розвитку держави посади, – а й у гуманітаристиці: на його книжки, ідеї, світобачення спирається численна професура, що займається американськими студіями. Його статтю 1993 року, надруковану у офіційному виданні «Foreign Affairs», в. 72, №3, 1993, під назвою *The Clash of Civilizations?* можна вважати певною мірою засадничою. Тим більше, що практика офіційної зовнішньої політики США за проминулі після її виходу роки таку точку зору підтверджувала. Основний сенс названої статті торкається поділу сучасного світу на Захід (у двох варіантах – Європа і США) і не-Захід (за Хантінгтоном, 5 інших цивілізацій) як контрадикцію з різними модифікаціями.

Автор постулює власну концепцію вже на початку статті: «Моя провідна теза полягає в тому, що головне джерело конфлікту в новітньому світі не є, перш за все, ідеологічним або економічним. Найбільші розбіжності людства та головне джерело конфлікту буде культурним. Національні держави залишаться наймогутнішими акторами світової політики, але принципові конфлікти глобальної політики відбудуться між націями і групами різних цивілізацій. Конфлікт цивілізацій домінуватиме у глобальній

політиці. Лінії розбіжностей між цивілізаціями стануть лініями баталій у – майбутньому»²⁵. Саму ж цивілізацію Хантінгтон визначає як «культурну сутність» [25, 4]. В поняття цивілізації професор Хантінгтон в даному випадку не включає такі визначальні для цієї категорії характеристики, як взаємини людини з природою (універсумом, космосом), сказати б, у практичному вимірі, що виражається способом організації людського побуту, існування у всій його складності й багатовимірності і аж ніяк не зводиться лише до реалій культури, як це стверджує автор, що ототожнює культуру і цивілізацію. «Селища, регіони, етнічні групи, національності – все має різні рівні культурної гетерогенності... Цивілізація, таким чином, означає культурне угруповання народу у найширшому розумінні культурної ідентичності.... Це визначається спільними об'єктивними елементами, такими, як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, а також суб'єктивною самоідентифікацією народу» [25, 4].

У монографії *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* Хантінгтон повніше розгортає представлену картину світу і визнає насильницьку природу західної цивілізації. «Захід підкорив світ не перевагою власних ідей або релігійних цінностей, а швидше переважанням і застосуванням організованого насилля. Захід завжди забуває цей факт, /не-Захід – ніколи». Відтак Хантінгтон знов акцентує неминучість КУЛЬТУРНОГО протистояння різних світів (цивілізацій, за його термінологією) й вважає утвердження у сучасному світі західних концептів, відмінних від інших цивілізацій, неминучим як «універсальної цивілізації», тобто, глобалізації, що відбудеться тоді, коли «не-Захід» модернізується під опікою Заходу. Хантінгтон визначає: «У ново народжуваному світі етнічних конфліктів і цивілізаційного зіткнення Західна певність в універсальності західної культури страждає від трьох проблем: вона фальшива, вона аморальна, вона небезпечна... Імперіалізм є неминучою логічною послідовністю універсалізму»²⁶.

Хантінгтон не самотній у такому баченні світу – він цитує М.Акбара (M.J. Akbar), який обґрунтовує аналогічну позицію

з протилежної – ісламської – сторони; цитує статті Бернарда Льюїса (The Atlantic Monthly, 1990), який також передрікає clash of civilizations, та Кішоре Мабубані (Kishore Mahbubani *The West and the Rest*// National Interest, 1992). Це – логічна картина, яка випливає із офіційного бачення глобалізації по-американському.

Проте бачення феномена цивілізації неоднозначним є навіть у самому американському академічному середовищі, де поруч із тенденцією до уніфікації ніколи не зникає традиція ствердження унікальності. Глобалізація ніби роздвоюється на зовнішню – агресивно-силову, і внутрішню, більш гнучку, культурно обґрунтовану, яку спрямовано не на протистояння, а на досягнення необхідного консенсусу/домовленості.

Одна з найпродуктивніших моделей мультикультуралізму – регіональна специфіка величезної країни. В нашій пресі цей аспект американської мультикультуральності не знаходить адекватного відображення, проте у Штатах йому приділяється чимала увага. Досить сказати, що за останні роки у країні організовано (за підтримки держави) десять центрів вивчення місцевої культури, яка розцінюється дослідниками як МІСТ ДО КУЛЬТУРИ УНІВЕРСАЛЬНОЇ.²⁷ А це вже змінює або уточнює само поняття глобалізації: робиться наголос не лише на необхідності уніфікації, а й на нагальній потребі збереження унікального у глобальній плюралістичності. Більше того, за такого підходу до проблеми і сама глобальність може відбутися, дати позитивні наслідки, стати надійною і довготривалою, плідною та ґрунтовною лише за умов повної реалізації, розкриття всіх потенцій, максимального розквіту кожного її локусу. І саме тут міг би позитивно слугувати культурний досвід США: маємо на увазі підґрунтя американського менталітету, сформоване пуританською ідеологією – перш за все, своєрідний «синдром глобальності», зумовлений філософською орієнтованістю **кожного на універсум***, що по-різному, але суттєво трансформувався як в самій американській ідеологемі, так і в її культурних моделях і худож-

* Див. «Пуританська традиція в літературі США // Щорічник ЦАЛСУ № 2, К., 2005.

ніх здобутках, і закріпився у **традиції** розглядати персоналію, індивідуальність як невід’ємну частку цілого – природи, світу, людської єдності.

Дев’яності роки ХХ ст. у США – час написання хантінгтонівської розвідки – то, як вже зазначалося, доба розквіту мультикультуралізму, і на практиці, і в теорії. Теорія мультикультуралізму акцентує, дискутує, розробляє різні види й типи співіснування, взаємопроникнення різних культур, основною стає проблема **ІНШОГО, ІНАКШОСТІ**, демократія стверджується не як диктат більшості, а як прийняття кожного унікального і неповторного. Це – спосіб досягнення консенсусу в межах мультикультурного за своєю природою американського суспільства.

Проблема свого і чужого має витoki у біологічній природі людини, згідно з якою клітина живого організму відторгає чужу органіку. Отже, розділ на своє і чуже є природним для біологічної істоти. Але ж людина не повністю вкладається у біологічні параметри, її відрізняє наявність інших механізмів перебування у всесвіті, зокрема – не тільки друга сигнальна система, але й досить широкий спектр духовності. І саме тут відбувається осмислення себе, свого «Я» і необов’язково у дихотомії з «Іншим», який постає не як одномірне «Чуже», і не як безперечно віддзеркалене «Я», а як складна нетотожна самодостатня система. От коли «Інше» визнається як неоднозначне, самостійне – тоді можна говорити про певний рівень демократичної свідомості, тоді стверджується гуманний рівень людських відносин, збалансоване суспільство, міцна держава.

Можна сказати, шлях важкий, вимагає гнучкості й креативності від держави й суспільних інституцій, але в цілому – дійовий і плідний, такий, що сприяє консолідації (не гомогенізації!) суспільства.

Якщо в добу становлення держави та нації сама гетерогенність культури США свідомо і успішно перетворювалася у плавильному горщику на гомогенну «американськість», то пануюча десь з вісімдесятих років ХХ століття парадигма мультикультуральності докорінним чином змінює вектори і літературної

креативності, і літературознавства. Домінанта гетерогенності, з моєї точки зору, забезпечує нові параметри розвою на всіх рівнях тексту і контексту, і водночас переакцентує увагу із цілісності та єдності до тих компонент, з яких вона складається, від мейнстріму до безмежної множинності маргінальних явищ, які так чи інакше дотичні до культурного потоку. Цей процес відбувається одночасно і всередині США, і за його межами, на глобальному просторі, де Сполучені Штати все більше й впевненіше позиціонують себе не лише піонерами, а й авторитетними менеджерами. Можна (і необхідно) сперечатися щодо продуктивності існування однополярного глобального світу, побудованого відповідно до західної моделі (а така «будівля» по суті своїй суперечить тій самій доміантній американській гетерогенності на всіх рівнях, що й забезпечує декларований державою індивідуальний демократизм і паритет різноманітних ком'юніті, який стає найпривабливішою рисою американськості у сьогodнішньому світі). Але не можна сперечатися з фактом глобалізації сучасного світу, так чи інакше базованому на пануванні раціональної західної цивілізаційної моделі. Фактично саме цією проблемою спровоковано чи то не всі напрямки сучасної гуманітаристики взагалі, й культурології зокрема. Перш за все, розширення географічних меж дослідження, включення тих пластів, які до того або не потрапляли до уваги дослідника, або розглядалися як абсолютно інші, неспівмірні (не було й наміру, і потреби співставляти) із досліджуваними. Сам цей факт вивів компаративістику в піонери серед інших філологічних наук. Далі відбулося закономірне переміщення центрів компаративістичних досліджень із традиційних європейських наукових осередків до тих «периферій», де передусім містилися самі предмети дослідження. Врешті розпочалося включення Інших філологічних підходів з іншого культурного простору до наукового обігу. Водночас, це сприяло й неординарному погляду на саму європейську культуру – не з середини, а з відстані, з дистанції, збоку... Відбувся поворот від евроцентризму. Але намічені мультикультуралізмом «больові точки» зберігалися. Серед найбільш обговорюваних, дискусій-

них – взаємини глобального і локального, характер взаємин різних потоків, течій, художніх сутностей, взаємодія у межах складної сітки внутрішніх даностей творчої особистості (свідоме-підсвідоме – індивідуальне/колективне підсвідоме...). Протягом двадцятого століття поступово накопичувався і саєнтистський досвід, і категоріальний апарат цього дослідницького поля, який сьогодні центрується навколо проблеми глобальності.

Так, мультикультурний анклав США концентрується ЗАХІДНОЮ ідеєю індивідуалізму і консумерізму (безумовно, я спрощую західну парадигму, але в даному разі це не позначається на загальній інтерпретації Захід – не Захід), проте, думки про неминучість дослухання до іншого, прийняття іншого, лояльності і т. ін., запроваджуються в американське життя, державну політику, стають органікою демократії, яка претендує на роль лідера західної (а то й світової) спільноти.

Традиційний, стрижневий, центральний для американської літератури інтерес до особистості, self (починаючи від емерсонівського self-reliance), прирощується змістом, оновлюється і модифікується проблемами психологічного розщеплення/структурування «я», розширюється і поглиблюється включенням міфологічних (і – відповідно – міфопоетичних) рівнів, збагачується свідомим прийняттям багаторівневості (по горизонталі і по вертикалі) артефактів, в тому числі – художнього слова, розгалужується множинністю self-identity, просуваючись у її пізнанні і потрактуванню від визнання безперечної самоцінності до численних спроб розкодування/розшифрування: border conscience, hybrid conscience, і – не маю сумніву – ще не сформованих, ще не нормованих, ще не легітимізованих багатьох інших її різновидів. Такий діапазон досить чітко вимальовується в американському літературознавчому дискурсі, невідривному від мультикультуральної парадигми. В межах цього дискурсу сформувалися тепер вже класичні роботи Л. Гейтса, В. Соллорса, М. Анзалдуа, Т. Моррісона, а далі – Е. Саїда, Г. Бгабги, та багатьох інших дослідників неамериканського, і неєвропейського походження, але вирощених в натрах американського наукового

середовища і перейнятих проблемами самоідентичності, проте, вже в іншій площині.

У **постколоніальному дискурсі** центральною є не індивідуальність, не окрема персоналія, а значно більші, масштабніші анклавні – нації, народи, етнічні громади, державні утворення. Фактичним вістря постколоніальної критики стає її активна налаштованість проти неокolonіалізму як новітньої західної ідеології, метою якої є обумовлення необхідності створити сприятливі умови для безпроблемного існування «золотого мільярду», що можливо, безперечно, лише за рахунок обмеження споживання іншої частини людства. Увіразнивши офіційну позицію США, розвідки Хантінгтона викликали зливу протестів саме з боку постколоніалістів (серед яких був і Е. Саїд), інтенсифікувавши, як я переконана, розвиток постколоніальної критики як культурологічного напрямку.

Постколоніалістські студії сприяли досить радикальним змінам у культурологічному дискурсі, великою мірою вплинули як на інтерпретацію глобалізації, так і на рух компаративістики. Нарешті у центр уваги потрапили основні параметри не тільки західної, а й східної цивілізації, і насамперед – у її культурному філософському сенсі. Те, що було давно відоме і вважалося екзотикою за часів розмежування Заходу та Сходу (хоча, скажімо, для Британської імперії і мало неабияке практичне значення), сьогодні, за умов цивілізаційної глобалізації, стає чинником основоположним. Ідеться про потрактування співвідношення особистості та спільноти, людини та світу природи, життя і смерті, що такі різні, якщо не протилежні, на Заході та Сході (а ще ж не забуваймо про специфіку африканського континенту, голос якого ми, тобто Європа, ще невдовзі почуємо). Цивілізаційна модель глобалізації викликає бурхливий сталий добре організований спротив у значній частині населення планети. Відтепер культура набуває статусу провідної парадигми як чи не єдиний засіб збереження – саме збереження – унікального середовища та традицій.

Проте навряд чи є сенс повністю погоджуватись навіть із таким авторитетом, як Шпенглер, щодо протистояння цивілізації

й культури. Націлений на унікальне й неповторне культурний дискурс може змінити вектор глобалізації – від беззастережної уніфікації до так само беззастережного накопичення максимально довершених і повністю зреалізованих різного типу моделей та фрагментів. Тож варто і глобалізацію трактувати не тільки як явище цивілізаційне, а й як феномен культури.

В цій площині глобалізація і стає предметом компаративістських дискусій. В добу глобалізму значно розширюється географічний діапазон залученої літературної практики, відбувається відчутна децентрація (Р. Рорті зазначає, що аналогічні процеси децентрації відбуваються чи не в усіх наукових галузях)²⁸, компаративістика позбувається євроцентризму, й саме поняття європейськості переглядається з точки зору його обумовленості і насиченості колоніалістською політикою, імперіалістичної сутності.

У науковий обіг вводяться «чужі» західній ментальності східні теорії, моделі, спектри (скажімо, поняття «орієнталізму», сформульоване і розроблене Г. Бгабгою). Все це стає природнім «тілом» компаративістики. Проте і за таких умов пошук залишається зосередженим на моментах і формах зустрічі **різних культур на одній площині** (in-between-ness comparative literature, за виразом Жанг Лонгсі (Zhang Longxi), професора компаративістики і перекладу з Гонконгу²⁹), на проблемі центру і маргіналій, необхідності зустрічі з «іншим» для самоідентифікації. При тому – максимальна самоідентифікація, персоналістична і національна, відбувається не в метрополії, а в екзилі, діаспорі, тобто, в іншому і інакшому середовищі, і низка пов'язаних із цими кардинальних проблем стають **змістом і дискусійним полем**, перш за все, **американської компаративістики**, яка слугує своєрідним експериментальним майданчиком на перетині теорії і практики становлення ментальності в умовах глобалізації.

А далі дискурс переходить в сферу, можна сказати, метанаративів. Нація і націєтворення, наративна природа нації – один із широко розповсюджених проектів епістемології, побудованих на витлумаченні генези і теорії роману (novel). Тут треба згадати дві праці, що справили надзвичайний вплив на гуманітаристику

останніх десятиріч: дослідження соціолога Бенедикта Андерсона «Уявні спільноти: роздуми про походження і розповсюдження націоналізму» («*Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*», 1983) та історика літератури Франка Моретті «Атлас європейського роману 1800–1900» (Franco Moretti «*Atlas of European Novel 1800–1900*», 1998). Це соціологічні дослідження (надзвичайно модні сьогодні в США), де автори «наводять переконливі причини для розгляду роману ХІХ сторіччя як могутнього феномену культурної саморепрезентації засобами, якими сучасна національна держава може символічно бути осмислена (освоєна) своїми громадянами». Андерсон «романізує» націю, Моретті – націоналізує роман.

Знаковою можна вважати книжку «Культура глобалізації» (*The Cultures of Globalization*), видану Фредеріком Джеймсоном і Масай Мійоші ще 1998 року. Видання є соціально вагомим – як це і можна очікувати від упорядника-марксиста; статті також уповні вкладаються у напрям розвитку сучасного американського літературознавства. Основні постулати Мійоші висловлені у заключній частині: доба після Другої світової війни була часом деколонізації, але водночас – періодом підготовки до глобалізації, тобто, неокolonіалізму. (Тоді, констатує Мійоші, Радянський Союз розглядався як мілітаризована країна третього світу, тобто, як потенціальний ареал неокolonіалізму). «Глобалізація ніколи не означає глобальної рівності»³⁰, навпаки, зростає різниця між багатством і бідністю. І в цьому плані глобалізація пересікається з неокolonіалізмом. Національні держави під час глобалізації втрачають свої функції. Фактично, цю «розшифровку» глобалізму можна вважати засадничою щодо компаративістської громади США.

Основні з названих проблем, як вже зазначалося, знайшли висвітлення у знаковому документі компаративістів США у 2004 році. Головний доповідач і організатор видання Хон Соссі виступив з фундаментальною доповіддю *Exquisite Cadavers Stitched from Fresh Nightmares: Of Memes, Hives, and Selfish Gene* («Вишуканий труп, виготовлений з свіжих нічних кошмарів: про

мімів, стадних тварин та самодостатній ген»), в якій представив історію науки від її витоків на початку XIX ст. (з досить розлогим екскурсом у класичну російську компаративістику XIX і XX ст. з акцентом на значенні творчого доробку В. Шкловського і Р. Якобсона) до найновітніших часів. Х. Соссі констатує тріумф компаративної літератури, що посіла місце своєрідного акумулятора найактуальніших проблем сучасної культури – її теорій і художніх практик. Водночас, доповідач визнає таке становище за піррову перемогу, оскільки ствердившись як самостійна академічна дисципліна, компаративна література втратила свої обриси, предмет, чіткі сфери дослідження, перетворившись на інтердисципліну у найширшому сенсі цього слова з необмеженим діапазоном наукового пошуку – таку собі метанауку у глобальному просторі, об'єднану фактично лише компаративним методом, від самого початку не зв'язану і не обмежену рамками ані національними, ані державними. Соссі цитує Кроче: «Сам компаративний метод, тому що він є просто методом дослідження, не може бути достатнім для делітимізації дослідницького поля»³¹.

Доповідач приділяє увагу аналізу різних концепцій подальшого розвитку компаративістики, що з'явилися протягом останньої декади. Зокрема, згадуючи прогноз М.Л. Пратт десятиріччя тому, що мультикультуралізм приведе до «глобалізації, демократизації, деколонізації», він констатує: глобалізація виявилась протилежною мультикультуралізму, бо сприяла підсиленню неоколоніалістської практики. Сьогодні «глобалізація є американізація..., формування економічних і політичних рішень у світовому масштабі, продиктоване потребами Сполучених Штатів»³².

Основний постулат доповіді полягає в тому, що **компаративістика, хоч вона за своєю природою і є спорідненою з глобалізацією, в нових глобальних умовах має шукати власні шляхи для специфічної універсалізації та об'єднання літературних і культурних потоків з усього світу. Культура у глобальному світі має формувати власну сферу не через створення світової літератури у потрактуванні Гете (як витвір культурної Європи),**

а у сучасному масштабі – як культурний простір різних цивілізацій («досвід світу через екстенсивну множинність» [32, 86], як пояснює учасник цієї конференції професор компаративної і англійської літератури з Колорадо Д. Ферріс). Це – і завдання, і експериментальне поле компаративної літератури як метадисципліни.

Для її реалізації компаративістика має вирішувати низку власних професійних проблем, які визначають певні канони і критерії, що сприятимуть практичній діяльності компаративістів у добу глобалізації. Одним з таких канонів, на думку доповідача, може слугувати «літературність» свого часу запроваджена російським формалізмом як категорія, що визначає специфіку феномену художності тексту. Але «за будь-яких умов, питання не в тому чи треба контекстуалізувати літературу та приймати нові канони і традиції, а в тому як це робити» [32, 22]. Як засвідчує професор Корнуелльського університету Джонатан Куллер (Jonathan Culler), «небезпека світової літератури в тому, що вона має відбирати довершене, оминаючи специфічні стандарти та ідеологічні фактори, що відіграють певну роль у процесі селекції»³³.

Отже окреслюється нагальна проблематика **компаративних студій в добу глобалізації: організація певної культурної єдності та критерії, за якими це можна здійснити**. В цій площині накреслюються блоки «внутрішні» та «зовнішні» – естетичний та «просторовий». На естетичних канонах, критеріях, способах організації літератури як єдності більше наполягають європейські учасники дискусій. Саме вони підхоплюють можливу плідність ідеї «літературності» як критерію об'єднання текстів у єдину літературу. Якщо Д. Куллер наполягає на необхідності літературного контексту для оцінки окремих культурних явищ, то відомий теоретик літератури Л. Хатчеон³⁴ вважає, що таким організатором всесвітнього літературного процесу може стати історія суто літературних категорій – жанрів, родів, автора, наратора, тощо.

Особливої ваги набувають дискусії про роль і значення мовного багатства для дослідника-компаративіста. У кожному з по-

передніх «декадних» узагальнень невтомно підкреслювався елітарний характер компаративістики, як науки, що потребує зрілого дослідника із знанням кількох іноземних мов, аби мати змогу читати тексти виключно в оригіналах і, таким чином, гарантувати чистоту та достовірність наукових висновків. Лише узагальнення 2004 року і наступні дискусії змінили підходи до цієї проблеми. Адже безмежне розсунення кордонів компаративного матеріалу робить очевидним неможливість його освоєння в оригіналі. Пропонуються різні підходи до його збирання у єдині конгломерати, але безперечно зростає **роль перекладу** як одного з необхідних а точніше – першорядних компонентів компаративних студій. Набуває чинності спостереження С. Баснетт (Basnet, Susan) ще 1993 року. «Компаративна література як дисципліна стає першорядною. Кроскультурні дослідження, жіночі студії, постколоніальні теорії, культурні студії повністю змінили обличчя літературних студій. Ми можемо розглядати перекладацькі студії як принципову самостійну дисципліну в ареалі компаративної літератури»³⁵.

Другий вектор літературної компаративістики спрямований на **осмислення нової універсальності**. Її тут немає єдності. Лунають думки, що само поняття «література» невід’ємне від західного європейського канону, тому лише євроцентрична думка могла об’єднувати навколо цього канону всю світову літературу – про що свідчить і історія терміну, запровадженого Гете. Д. Ферріс (Ferris D.), провівши кваліфікований історичний екскурс у сферу німецького романтизму, доводить, що феномен світової літератури виник паралельно із появою національної, яка позиціонувала себе як фрагмент цілого³⁶. Отже ставиться під сумнів сама можливість формування нової літературної спільноти – сучасної світової літератури через її «імперіалістичну», колонізаторську сутність. Пропонується нова модель всесвітньої літератури, яка базуватиметься не на включенні всіх текстів з усіх континентів та материків (інтелектуали із здоровим глуздом вважають таке просто неможливим), а на структуруванні і розробці певних їхніх екстрактів – тем, сюжетів, проблемних вузлів.

Д. Демроц таку практику вважає інтенсифікованим читанням, яке може компенсувати недостатню обізнаність із конкретикою різномовних текстів у можливій системі нової всесвітньої літератури.

Демроц пропонує нову шкалу канонізації. Замість традиційної дворівневої (відповідає – не відповідає канону), яку вже не можна адаптувати до незліченної кількості різномовної продукції, перейти на такий стандарт, що відповідає новим реаліям: гіперканон – для розвинених (major); контрканон (countercanon) – для літератур на маловідомих мовах; тіньовий канон (shadow canon) – для мало відомих авторів.

Треба відзначити, що саме в колі цієї проблематики відбуваються дискусії на зібраннях компаративістів різних ареалів, масштабів, рівнів.

Тенденція до політизації компаративістики у добу глобалізму взагалі характерна для постколоніалістів. Показовою можна вважати наукову діяльність Д. Кадіра (Kadir, Djelal), який в останніх розвідках підводить базис під перегляд засадничих положень. Щодо центральної теми дискусій 2004 року – можливості або й нагальної потреби з позицій новітньої компаративістики узагальнювати, універсалізувати літературний досвід цілого світу, Кадір впевнений, що така модель може бути сконструйована в добу тероризму лише з перспективи «правлячої сили, яка дозволяє представництво в термінах, що сама встановлює для komponування і порівняння, і що то є своєрідною макдоналізацією, за якої глобалізуюча Америка колонізує різні культури, представляючи їх як певні відтінки місцевого колориту»³⁷. Це, на думку Кадіра, є використання літератур світу як об'єктів неокolonіальної узурпації та імперіалізму.

Виступаючи на з'їзді компаративістів Мексики і Канади (квітень 2007), Кадір проголосив доповідь, в якій вивів першооснови компаративістики із факту завоювання Південної Америки іспанськими конкістадорами. Адже, з його точки зору, саме тоді відбулася зустріч принципово різних культур, і саме тоді склалося ставлення європейців до Іншого як до неповноцінного,

нецивілізованого, варварського, яке не треба осмислювати в його унікальності і інакшості, а належить радикально змінювати, адаптуючи до власних – єдино вірних – постулатів, взірців, канонів, поглядів. Як доказ Кадір наводить фрагменти з документів іспанських місіонерів і богословів, що наполягали на необхідності баптизації інків і майя, навіть не намагаючись зрозуміти основи їхньої специфічної, відмінної від європейської цивілізації. Відтак, XV–XVI сторіччя визначаються як час виникнення компаративу – адже дві моделі зіткнулися безпосередньо, рубежем, від якого традицією компаративістики стало накладання однієї моделі на іншу з метою уніфікації на користь однієї – європейської. Корективи вносило саме життя, вибудовуючи стиль, котрий одержав в наш час назву метизації, де домінантними стали не «чисті» одновалентні, а змішані внаслідок тривалого змушеного співіснування форми двох культур, що й характеризує сьгоднішній латиноамериканський континент, зокрема, його мексиканську компоненту.

Сам же вироблений в ті часи компаративний принцип, на думку Кадіра, в європейській парадигмі і сьогодні залишається провідним популярним у владних структурах західних держав, зокрема, США, яке безпосередньо керується ним у своїй політиці на Сході, скажімо, в Іраку, де зіткнулися різні парадигми світобачення, і західна демократія, західний спосіб мислення встановлюється силоміць, ніяк не орієнтовано навіть на можливість, на правомочність Іншого. Кадір наводить страшні факти фізичного знищення великих масивів східної культури американським втручанням в Ірак³⁸. Безсумнівно, подібна логіка взаємин диктується і обумовлюється хантінгтонівським потрактуванням самого принципу взаємин різних культур, яка, з його точки зору, має неминуче привести до зіткнень, до руйнівної війни. Адже засновник офіційної точки зору далекий навіть від розгляду таких життєво необхідних сьогодні на всіх рівнях суспільного, політичного життя і комунікацій понять як Інший, Інакшість як норми демократичної онтології, більше того – як єдиного шляху збереження людства на планеті Земля.

Серед найрепрезентативніших моделей і пропозицій щодо подальшої організації компаративних студій, як свідчить резонанс, можна вважати книжку Гайятрі Співак (Gayatri Spivak) «Смерть дисципліни» (2003), укладену з її лекцій, прочитаних студентам Гарвардського університету. Книжка викликала бурхливу реакцію академічної спільноти, перш за все радикальністю підходів до кардинальних проблем компаративістики як наукової дисципліни. Гайятрі Співак є одним з чільних авторитетів постколоніальної критики, вона прекрасно обізнана з східною культурою, пропонує змінити і сутність, і фрейм самого предмету «компаративні студії». Спираючись на постулати постколоніалізму, виходячи з незліченної кількості конкретних національних літератур і артефактів, які мають бути охоплені сучасними компаративістами, якщо вони хочуть зважати на світову літературу у повному обсязі, але не можуть цього зробити, бо жодна людина нездатна освоїти усе багатство мов світу, щоб ознайомитись з оригінальними текстами, Г. Співак пропонує «**планетарний проект**» – організувати компаративістику як наукову філологічну (чи, скоріше, культурологічну) дисципліну за проблемно-тематичним сценарієм. Постулати викликали гучну дискусію на ACLA форумі 2004 року. Підсумовуючи цю дискусію, оглядачі акцентували головні положення. Робота з первинними текстами можлива лише через переклад; компаративна література має продовжувати двовекторний рух, аби уникнути Сцилли провінціалізму і Харібду дилетантизму... Чим би не була компаративна література, і як би вона не відбивала складності світової літератури, Area Studies, і неодмінність інституційної кризи, що, здається, обійняла її в даний історичний момент, незалежно від того, де вона відбувається, якою практикою оперує, – компаративна література функціонує як перехрестя, на якому люди вчать розмовляти різними мовами в найширшому сенсі цього поняття.

Розпочата американськими компаративістами дискусія про ситуацію науки у добу глобалізації була розгорнута і продовжена не лише постколоніальною критикою, а й європейськими дослід-

никами, зокрема, стала провідною у виданні англійських компаративістів³⁹, тема якого визначилася як компаративна література на перехрестях. Реакцію на центральне питання – компаративістика в добу глобалізації – в різних країнах і частинах світу, в тому числі, і у Центральній та Східній Європі, представлено у відповідних виступах учасників американського форуму і в статтях англійського видання.

Так, С'юзен Баснетт, відомий англійський компаративіст, автор кількох досліджень з теорії та історії компаративістики, аналізуючи позицію Співак («Нова компаративна література потребуватиме «підривати і знищувати» тенденцію домінантних культур поціновувати нові»⁴⁰, заперечує проект планетарності як єдино можливий для організації компаративної науки, вважаючи його більш політизованим, ніж професійним, виходячи з естетичних параметрів, без яких втрачає будь-який сенс сам предмет компаративного дослідження. «Інакше кажучи, це вимога вийти і рухатися поза параметрами західних літератур і суспільств, позиціонуючи себе у межах планетарності. Оригінальна ініціатива компаративної літератури, котра прагне читати літературу транснаціонально в категоріях тем, рухів, жанрів, періодів, *zeitgeist*, історії ідей, є застарілою і вимагає переосмислення в світлі письма, виробленого у новонароджених культурах. Це – політизовані виміри компаративної літератури; Співак вважає планетарність опозицією до глобалізації, з якою вона не згодна, пропонуючи запровадження однакових цінностей і систем обміну повсюдно. За контрастом планетарність можна уявити, як Співак це інтерпретує, зсередини докапіталістичних культур планети, поза глобальними потоками, детермінованими інтернаціональним бізнесом»⁴¹.

С. Баснетт взагалі схильна вважати компаративістику не окремим науковим предметом, а однією із засадничих літературознавчих і культурологічних **методик**, якими успішно користується гуманітаристика протягом всієї своєї історії – і тут думки двох дослідниць збігаються. Проте «Співак концентрується на ідеї «пришестя», яку вона вважає перспективною для компаративної

літератури. Я більш сконцентрована на «вже трапилося», але ми обидві, різними шляхами близькі до того, щоб бачити компаративну літературу не як дисципліну, а швидше як метод наближення до літератури, такий, що ґрунтується на ролі читача, але водночас не випускає з уваги історичний контекст, в якому відбувається акт читання і акт творення тексту» [41, 9].

Європоцентризм – поняття, яке також потребує перегляду. Бо далеко не всі європейські нації або держави затавровані гріхом колоніалізму, навпаки, сьогоднішня Європа оприявила такі народи, які самі були колонізованими, їхню культуру треба включати до загального контексту і осмислювати, а не відкидати як імперіалістичну. Це постулат, який розвиває у своїй статті викладач лондонського університету Лючія Болдріні (Boldrini, Lucia). До речі, Болдріні спирається на думку Р. Кроуфорда (Crawford, Robert)⁴², за спостереженнями якого у створенні деяких провідних літератур дуже велику роль відігравали марґінальні, які ними «перетравлювалися» (цю тезу можна довести, працюючи з літературами російською і українською). «...Ми потребуємо фундаментального переосмислення Європи, це кожен відчуває, але не зациклюватися на старих історичних перцепціях та прекоцептах, а бути готовими повністю відкритися до нового багатства і множинності культурного, літературного і лінгвістичного спадку»⁴³.

Треба шукати моделі, які допоможуть розвитку компаративної літератури в Європі. І тут для утворення єдиного текстового простору, на думку Керіла Емерсона (Emerson, Caryl)⁴⁴, за міру може послугувати та сама «літературність», на яку звернув увагу Х. Соссі.

Іншу модель пропонує Л. Хатчеон⁴⁵. Це переосмислення літературної історії, поза категоріями націй і націоналізму, через концепцію вузлових точок, в яких контактують різні культури і від яких радіють різні історичні, художні, культурні сили.

Лінда Хатчеон також вважає, що поняття Європи вимагає перегляду. А на мою думку, і імперіалістичну культуру треба не таврувати, а переглядати з точки зору гетерогенності, і таким

чином доводити присутність Іншого у європейській канонічності (як то робить Т. Моррісон із «чорною присутністю» в літературі США).

Редактор англійського видання професор Роберт Венінгер (Weninger, Robert) у вступній статті «*Comparative Literature at a Crossroads?*» теж підводить певні підсумки щодо стану компаративістики. Він спирається при цьому на детальний аналіз американських підсумкових документів, висновуючи, що сьогодні компаративна література намагається представити себе як меншшовартісна контрнаука, протиставляючи себе великій (або, як казав Ніцше, монументальній), євроамериканській або євроцентристській Компаративній Літературі з великої літери. Венінгер фіксує зміщення центру компаративістики із західних текстів на незахідні, але при цьому констатує, що центральними, провідними в науці залишаються західні теорії і таким чином просто відбувається заміна одного виду гегемонії іншим.

Його прогнози, оперті на доповідь Соссі і матеріали аналізованої збірки, цілком оптимістичні, бо компаративістика – з його точки зору – ані деградує, ані занепадає, вона постійно трансформується, адаптуючись до нових умов, що є ознакою здоров'я і росту.

«Може в цьому є іронія, але то правда, що сама наша схильність бачити себе хворими надихає нас більше, ніж колег із сусідніх дисциплін, ставити під сумнів наші методи, позиції і постійно оновлювати параметри і периметри нашого предмету. Компаративна література за будь-якої констеляції – з або без Культурних Студій, з або без Area Studies, з або без Транснаціональних Студій – забезпечує лінк між дисциплінами чи то в межах гуманітаристики, мистецтв чи наук. Це простір, де названі дисципліни можуть креативно мікшуватися, перехрещуватися, симбіювати, синергізувати, обмінюватись, торгуватись і доходити вигідних «домовленостей» без ризику бути моментально витісненими, вигнаними трансгресивними трансдисциплінарними практиками. Саме з цієї причини лише Компаративна література є академічною дисципліною, без якої жоден університет як генератор

інтелектуального та енергійного мисленневого руху не може існувати. І не має значення, що багато університетських адміністраторів недостатньо освічені, щоб це визнати. І це, сукупно із здатністю компаративної літератури до самокритичності, прекрасно пояснює, чому наша дисципліна залишається на передніх рубежах теорії протягом останніх п'ятдесяти років, а також чому вона так часто виявляється на лезі гуманітаристики»⁴⁶.

І до цієї обґрунтованої оцінки/прогнозу я готова повністю приєднатися, закінчивши статтю на такій оптимістичній – щодо майбутнього компаративістики – ноті.

Література

¹ *Levin H.* Refractions. Essays on Comparative Literature. 1966, p. VIII.

² *Frye N.* Anatomy of Criticism. Princeton UP, 1971.

³ *Frye N.* Words with Power: Being a Second Study of the Bible and Literature. 1990, p. X111.

⁴ *Frye N.* Anatomy of Criticism, p. 123.

⁵ Comparative Literature, 2001, v. 53, N 1, p. 78.

⁶ *Damrosch D.* Auerbach in Exile // Comparative Literature, 1995, N 2.

⁷ Ibid., p. 89.

⁸ *Apter E.* Comparative Exile. Competing Margins in the History of Comparative Literature // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism. Ed. By Ch. Bernheimer, 1995, p. 87.

⁹ *Brooks P.* Must we Apologize? // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism, p. 97.

¹⁰ *Wellek R.* The Crisis Of Comparative Literature // Concepts of Criticism, ed. by Stephen Nichols, Yale UP, 1963, p. 282.

¹¹ *Bernheimer Ch.* Introduction. The Anxieties of Comparison // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism, p. 3.

¹² *Wellek R.* The Concepts of Criticism, p. 287.

¹³ *Levin H.* Refractions, p. IX.

¹⁴ Comparative Literature in the Age of Multiculturalism, p. 22.

¹⁵ *Miller, J.H.* The Function of Literary Theory in Present Time // The Future of Literary Theory, ed. By R. Cohen, N.Y., 1989, p. 102.

¹⁶ *New Literary History*, Summer, 1995, v. 26, N 3.

¹⁷ *Miller J.H.* The Function of Literary Theory in Present Time // *Future of Literary Theory*, p. 102.

¹⁸ Цит. Bernheimer, p. 10.

¹⁹ *Riffaterre M.* On the Complementarity of Comparative Literature and Cultural Studies. // *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, p. 71.

²⁰ *Toward a Theory of Comparative Literature: Selected Papers presented in the division of theory of literature at the XI International Comparative Literature Congress*, ed. By Mario J. Valdes.

²¹ *Zepetnek de, S.T.* *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Amsterdam-Atlanta, GA, 1998, p. 14.

²² *Shell M.* *Babel in America: or, The Politics of Language Diversity in the United States*. // *Critical Inquiry*, Autumn, 1993.

Not English Only. *Redefining «American» in American Studies*. Ed. by Ørm Øverland, 2001.

²³ *Comparative Literature in an Age of Globalization*. The John Hopkins UP, ed. by Haun Saussy, 2006.

²⁴ *Partisan Review*, 1972, N 2, p. 158.

²⁵ *Huntington S.P.* *The Clash of Civilizations? // Globalization and Challenges of a New Century*. Ed. by P.O. Meara, H.D. Mehlinger, and M.Krain. Indiana UP, 2000, p. 3.

²⁶ *Huntington S.P.* *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, p. 310.

²⁷ A Conversation with... Historian D.H. Fischer talks about the persistence and importance of regional loyalties // *Humanities*, v. 20, number 4, July-August 1999.

²⁸ *Rorty R.* Looking Back at «Literary Theory» // *Comparative Literature in an Age of Globalization*, p. 63–67.

²⁹ Zhang Longxi. *Penser d'un dehors: Notes on the 2004 ACLA Report // Comparative Literature in an Age of Globalization*, p. 230–236.

³⁰ *The Cultures of Globalization*, eds. Jameson F., Miyoshi M. Duke UP, 1998, p. 249.

³¹ *Croce B.* *Comparative Literature // Comparative Literature: the Early Years*, ed. by Schultz H-J. and Rhein P.H. Univ. of North Carolina Press, 1973, p. 222.

³² *Comparative Literature in an Age of Globalization*, p. 25.

³³ *Culler J.* *Whither Comparative Literature // Comparative Critical Studies*, v. 3, issue 1–2, 2006, p. 92.

³⁴ *Hutcheon L.* Rethinking the National Model // Hutcheon L. and Valdes M. Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory. Oxford UP, 2002, p. 3–49, 8.

³⁵ *Bassnett S.* Comparative Literature: A Critical Introduction. Oxford, 1993, p. 161.

³⁶ *Ferris D.* Indiscipline // Comparative Literature in an Age of Globalization, p. 78–99.

³⁷ *Kadir D.* Comparative Literature in an Age of Terrorism // Comparative Literature in an Age of Globalization, p. 68–77.

³⁸ *Kadir D.* Comparative Literature in a World Become TIÖn // Comparative Critical Studies, 2006, v. 3, issues 1–2.

³⁹ Comparative Critical Studies, 2006, v. 3, issue 1–3.

⁴⁰ *Spivak G.* Death of the Discipline, p. 100.

⁴¹ *Bassnett S.* Reflections on Comparative Literature in the Twenty-first Century // Comparative Critical Studies, p. 3–4.

⁴² *Crawford R.* Devolving English Literature. Edinburgh UP, 2000.

⁴³ *Boldrini L.* Comparative Literature in the Twenty-first Century: A View from Europe and the UK // Comparative Critical Studies, p. 22.

⁴⁴ *Emerson C.* Answering for Central and Eastern Europe // Comparative Literature in an Age of Globalisation, p. 203–211.

⁴⁵ *Hutcheon L.* Rethinking the National Model // Hutcheon L., Valdes M.J. Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory. Oxford UP, 2002.

⁴⁶ *Weninger R.* Comparative Literature on Crossroads? An Introduction // Comparative Critical Studies, p. XVIII.

Олена Дубініна

До історії та сучасного стану компаративістики у США

Наприкінці XIX ст., коли в Європі вирували дискусії з приводу виникнення та становлення нової дисципліни «*littérature comparée*», з'являється перше англomовне видання з терміном «літературна компаративістика» на обкладинці – книжка Х.М. Поснетта 1886 р.¹ Як зазначає Р. Веллек, саме з публікацією цієї праці нова дисципліна привертає до себе увагу і в Сполучених Штатах². Зокрема, свій схвальний відгук друкує В.Д. Хоуеллс в «Харперс Мегезін» 1886 р.³, Ч.М. Гейлі та Ф.Н. Скотт в своїй роботі «Вступ до методології та змісту літературознавства» 1889 р.⁴ присвячують літературній компаративістиці цілий розділ, посилаючись на Поснетта.

1899 р. у Колумбійському університеті було засновано першу в США кафедру літературної компаративістики, а вже за кілька років подібні підрозділи з'являються в Гарварді (1904), університетах Массачусетса в Дартмуті (1908), Північної Кароліни (1923), Каліфорнії (1925), Вісконсіна (1927). В цей же час в Колумбійському університеті започатковуються перші в країні періодичні видання з літературної компаративістики: 1903 р. Дж. Вудберрі стає редактором «Журналу літературної компаративістики»⁵, який, втім, не протримався довго, а 1912 р. організовано академічне видання «Праці з англійської літератури та компаративістики»⁶, що існує і досі.

Хоча базовими методологічними джерелами для перших компаративістських досліджень в США стають відомі роботи піонерів у галузі – Х.М. Поснетта, французів Ф. Брюнетьєра⁷ та Дж. Текста⁸, – вже на початку XX ст. американські вчені роблять спроби самостійно осмислити та визначити сутність та поле наукових зацікавлень дисципліни «літературна компаративістика». Так, засновник «нового гуманізму» І. Беббіт в одній із програмних

робіт «Новий Лаокоон»⁹ бачить своє дослідження «Лаокоону» «не стільки в межах німецької класики, скільки як проблеми літературної компаративістики»¹⁰. Такий підхід учений обґрунтовує твердженням, що компаративістичний метод видається найдоцільнішим у процесі пошуку визначень складних літературознавчих понять, як, приміром, «класичний», «псевдокласичний», «романтичний», «натуралістичний» – лише цей метод дає можливість погляду «ніби ззовні»¹¹. При цьому Беббіт пропонує власну трактовку предмету літературної компаративістики: «Багато людей схильні вбачати в популярності цієї нової дисципліни [літературної компаративістики. – *О.Д.*] лише суто університетську примху. Напевне вони будуть близькі до істини, доки дисципліна не стане чимось більшим, ніж безкінечне вивчення джерел, впливів та взаємовідносин»¹².

1926 р. інший американський вчений О. Дж. Кемпбелл у статті «Що таке літературна компаративістика?»¹³ спробував адаптувати молоду дисципліну до потреб академічного життя Нового Світу, визначити її перспективи у контексті американської культури, запропонувати методологію, відмінну від євроцентричного мислення Текста та історіографічного дослідництва Поснетта. Кемпбелл пропонує таке бачення дисципліни: «Літературна компаративістика <...> прагне, в першу чергу, відкрити загальні закони, що виходять за межі однієї окремої літератури, як, приміром, розвиток типів та форм під час плідної взаємодії різних літератур. По-друге, вона намагається виявити родову схожість між двома чи більше літературами. І нарешті, через розкриття подібностей та відмінностей засобами порівняння вона намагається пояснити витоки та формування індивідуальних творів. Це означає, що, як і всі наукові дослідження літератури, наші методи являють собою здебільшого дослідження процесів становлення художнього твору та визначають фактори, що на це впливають. Іншими словами, методи літературної компаративістики спрямовані не на те, щоб відкривати або акцентувати естетичні категорії, а скоріше щоб створити нові способи розуміння»¹⁴.

Хоча І. Беббіт, О. Дж. Кемпбелл та інші американські вчені-компаративісти першої половини ХХ ст. і не виробили комплексного національного підходу до визначення предмету та завдань літературної компаративістики, вони, безперечно, стали провісниками тих важливих процесів, що відбуватимуться у галузі у другій половині ХХ ст.

Як зазначено в розвідках з питання історії формування національної школи компаративістики в США¹⁵, основи «дисципліни, яку ми визнаємо як американську літературну компаративістику, було закладено напередодні та відразу після Другої світової війни»¹⁶ так званими «батьками-емігрантами з Європи»¹⁷ Л. Шпітцером, Е. Ауербахом та Р. Веллеком. І хоча ані Ауербах в «Мімесісі»¹⁸, ані Шпітцер в «Лінгвістиці та історії літератури»¹⁹ не приділяють великої уваги питанням методу та предмету літературної компаративістики, запроваджений ними тип аналізу художніх творів із виявленням антисциєнтистським та антипозитивістським підходом ляже в основу теорії та практики цієї дисципліни в США подальших десятиліть.

Р. Веллека по праву вважають «почесним головою американської компаративістики»²⁰, адже, по-перше, саме він сформулював ті нові принципи, що безпосередньо зумовлять формування американської національної школи; по-друге, він стояв біля витоків інституїзації дисципліни в країні.

Доленосною для розвитку літературної компаративістики в США (а згодом і в світі) стала доповідь Веллека на Другому конгресі Міжнародної асоціації літературної компаративістики 1958 р., що була опублікована під назвою «Криза літературної компаративістики»²¹. Свідченням кризового становища дисципліни, на думку ученого, став той «факт, що вона [літературна компаративістика. – О.Д.] не спромоглася визначити чіткий предмет дослідження та відповідну методологію». Причини такого становища автор вбачає в помилковості програмних тверджень французьких «законодавців компаративістичної моди» Бальдансперже²², Ван Тігема²³, Карре²⁴ та Гюйара²⁵, які «обтяжили літературну компаративістику застарілою методологією та

наклали на неї мертвої руку фактуалізму, сцієнтизму та історичного релятивізму XIX ст». Бачення завдань літературної компаративістики у «вивченні взаємообміну двох літератур» зводить компаративне дослідження до «простежування в тексті мотивів, тем, образів, ситуацій, сюжетів тощо якогось попереднього твору». Така робота призводить до грандіозного накопичення фактів, які, вочевидь, можуть засвідчити лише одне – «що один письменник знав та читав іншого письменника». Безперспективність такого типу роботи здається Веллеку очевидною, адже не сприяє власне аналізу літературного твору. Інший бік справи, коли компаративне дослідження перетворюється на прагнення «зібрати свідчення значимості нації шляхом визначення кількості впливів, що вона вчинила на інші нації», видається американському досліднику небезпечним «культурним експансіонізмом», наслідки якого даються взнаки і в США (приміром, коли, в «Літературній історії Сполучених Штатів Америки» під ред. Р. Е. Спіллера 1948 р.²⁶ художні пошуки Ф. Достоєвського зумовлюються впливами Е. По та Н. Готорна).

Такому баченню предмета та методології компаративістики Веллек протиставляє власне визначення, що формувалося у нього протягом декількох років, починаючи від виданої разом із О. Уорреном «Теорії літератури» 1949 р.²⁷ і до доповіді 1958 р. За цим визначенням літературна компаративістика «має досліджувати всю літературу в інтернаціональній перспективі з усвідомленням єдності всієї літературної творчості та досвіду. Згідно з цією концепцією, літературна компаративістика означає дослідження літератури незалежно від лінгвістичних, етнічних та політичних кордонів. Ця дисципліна не може обмежуватися якимось єдиним методом: опис, характеристика, виклад фактів, пояснення, оцінка використовуються в її дискурсі так само, як порівняння. Саме ж порівняння не може зводитись до фактичних історичних контактів. І навіть більше – може статися доцільнішим (що демонструють сучасна лінгвістика чи антропологія) порівнювати теми, жанри чи форми історично непов'язаних феноменів, ніж впливи, що зумовлюються особистими контактами,

прочитанням або паралелями <...> Літературна компаративістика вже кристалізувала рух проти романтичного наголосу на одній національній літературі; хоча, напевне, вона не зможе і не повинна відмовлятися від цього базису у дослідженні окремих творів або окремих літератур і не буде та й не зможе ігнорувати національних відмінностей. Але вона має вийти за їхні межі та прямувати до далекої ідеальної мети: універсальної літературної історії та універсальної літературної теорії. Літературна компаративістика зможе і буде процвітати лише за умов, що вона подолає всі штучні обмеження, накладені академічною організацією або упередженістю методологій XIX ст., та сміливо прямуватиме до вивчення літератури як єдиного цілого²⁸.

Веллеківське визначення стане засадничим для напрямку подальшого розвитку літературної компаративістики в США.

Знаменною віхою для формування американської національної школи компаративістики стали роботи ще одного відомого дослідника Г. Ремака, який так визначив предмет та завдання дисципліни: «Літературна компаративістика – це дослідження літератури поза межами однієї конкретної країни та дослідження стосунків, з одного боку, літератури, а з другого – інших галузей знання та віри, таких як мистецтво (живопис, скульптура, архітектура, музика), філософія, історія, суспільні науки (політика, економіка, соціологія), природничі науки, релігія тощо. Коротше кажучи, це порівняння однієї літератури з іншою/іншими та порівняння літератури та інших сфер людського вираження»²⁹.

Таким чином, у 1960-70-ті рр. викристалізуються специфічні ознаки «американської школи» компаративістики, що виявляються, в першу чергу, в певній методологічній настанові. Так, приміром, говорячи про відмінності між американською та французькою школами, традиційно мають на увазі, що «французька школа» більше цікавиться такими проблемами, як «способи трансмісії», «рецепція та вплив», «джерела», «іноземна подорож», «образ країни в літературі іншої країни», тому її інакше називають «influence studies» (дослідження впливів) на відміну від визначення «американської школи» як «affinity studies»

(дослідження властивостей), адже в полі її інтересів частіше перебувають «аналогії поза контактами» або «типологічні властивості»; крім того, поза фактом, що саме в Європі виникає інтерес до інтердисциплінарних досліджень, які включають живопис, фотографію, кіно, музику тощо, французькі вчені залишаються на позиціях традиційного домінування філології, опираючись «розмиванню» меж галузі, яке чинять представники «американської школи».

Історія формування національної школи компаративістики в США тісно пов'язана із виникненням та функціонуванням відповідних інституцій, зокрема Американської асоціації літературної компаративістики (American Comparative Literature Association, скорочено ACLA), що з'являється 1960 р. на тлі загального вибуху інтересу до дисципліни у країні (на початку 1960-х рр. в США вже існувало 80 університетських кафедр, що пропонували курси із компаративістики).

Засадничі принципи діяльності ACLA³⁰:

1. ACLA – це головна наукова організація в Сполучених Штатах Америки для учених, чия робота стосується дослідження декількох літератур та культур або створює передумови для міжкультурних літературних студій.

2. В широкому сенсі літературна компаративістика запроваджує дослідження міжкультурних відносин, що перетинають національні кордони, мультикультурних взаємин в окремому суспільстві, а також взаємодії літератури та інших форм людської діяльності, включаючи мистецтво, науки, філософію, найрізноманітніші культурні артефакти.

3. Члени ACLA, відтак, об'єднуються не за сукупністю національних, лінгвістичних чи методологічних ознак, а за спільним прагненням до транснаціонального, трансмовного та транскультурного викладання і дослідження, а отже в основі лежить їх глибокий інтерес до порівняння у теоретичному та практичному аспектах.

ACLA має чітко визначену демократичну структуру: головним регулюючим органом Асоціації виявляються її члени, які

щорічно збираються на установчі збори. Керівництво ACLA – президент, віце-президент, вчений секретар та вчена рада, – посади перевиборчі, строк дії яких чітко визначений, а переобрання неможливе. Відтак, ACLA від самих початків забезпечує собі живильний науковий «кровообіг», що запобігає застійним процесам у галузі. Протягом 50 років існування президентами ACLA ставали видатні вчені-компаративісти: Рене Веллек (Йельський університет, 1963–1965), Гаррі Левін (Гарвардський університет, 1966–1968), Анна Балакян (Нью-Йоркський університет, 1978–1980), Овен Олдрідж (Пенсільванський університет, 1981–1983), Томас Грін (Йельський університет, 1983–1985), Маржорі Перлофф (Стенфордський університет, 1993–1995), Джонатан Куллер (Корнельський університет, 1999–2001), Девід Демроц (Колумбійський університет, 2001–2003), Маргарет Хігоннет (Коннектикутський університет, 2003–2005).

ACLA має свій репрезентативний друкований орган – журнал «Літературна компаративістика»³¹.

Вагомим чинником діяльності ACLA стає заувага в пункті 5.1. про те, що «принаймні кожні десять років повинна видаватися «Доповідь про стан дисципліни» (Хоча Дж. Куллер стверджує, що все ж первинною назвою цього документу було «Доповідь про стандарти» (Report on Standards), а перейменування у «Доповідь про стан дисципліни» (Report on the state of the Discipline) – це вже віяння часу³²) «Доповідь» готується спеціальним комітетом, що складається із незалежних експертів-фахівців у галузі за відповідальності чинного Президента Асоціації, та має на меті контролювати стан дисципліни у її відповідності до вимог гуманітарної освіти в країні. Знакові віхи пульсуючого, параболічного процесу розвитку американської компаративістики, як відзначають більшість дослідників історії дисципліни в США, зафіксовані цими «Доповідями про стан дисципліни»³³.

Перший документ ACLA 1965 р., що мав назву «Доповідь про професійні стандарти», був підготовлений Г. Левінім³⁴, який очолив Виконавчий комітет за часів президентства в Асоціації Р. Веллека (1963–1965). У цій «Доповіді» Левін, виходячи із

запропонованої Р. Веллеком «ревізії» поглядів на предмет та методологію дисципліни, визначив підвалини американської компаративістики. Тут офіційно задекларовано, що літературна компаративістика – це дисципліна, що покликана слугувати не вивченню окремих літератур, а бути «містком» між ними, так само як і між літературою та іншими видами мистецтва та гуманітарного знання; для цієї дисципліни виключне значення має обов'язкове знання іноземних мов – читання у перекладі неможливе для компаративіста, за винятком, хіба що дуже «віддалених мов»; відтак, хоче чи ні, а компаративістика приречена бути «елітарною» дисципліною, призначеною для висококваліфікованих дослідників за умов доступу до добре оснащених бібліотек.

Втім, вже через десять років, 1975 р., автор другої «Доповіді про професійні стандарти» за президентства Х.М. Блока (1975–1977) Т. Грін³⁵ констатував кризу компаративістики, що виявлялася у стрімкому падінні критерію якості в межах науки. Такий стан зумовлювався величезним сплеском зацікавленості дисципліною (з 1965 по 1975 рр. кількість осередків компаративістики в Сполучених Штатах зросла від 80 до 160) при одночасному дефіциті кваліфікованих кадрів викладачів. Це призвело до занижень стандартів, що, в першу чергу, виявилось в недопустимому для компаративних студій вивченні літератури в перекладах. Тобто бажана популярність перетворилася на беззастережну популяризацію і, в кінцевому рахунку, вела до втрати фахової якості. Отож, презентована Гріном «Доповідь» і була спрямована на подолання ознак такої кризи.

Однак, наприкінці 1980-х і на початку 1990-х ситуація змінюється: бум навколо компаративістики в США вщухає, і дисципліна опиняється в стані нової кризи. «На сьогодні літературна компаративістика в якомусь сенсі вже мертва», – так висловилася С. Басснетт в своїй книжці «Літературна компаративістика: Критичний вступ»³⁶, маючи на увазі, що в традиційних центрах компаративістики, зокрема Франції, Німеччині, США, на думку дослідниці, спостерігається певна втрата інтелектуального потенціалу та відповідно інституційного статусу компаративісти-

ки. Така ситуація зумовлювалася, між іншим, загальною кризою гуманістики, експансією культурології, перекладознавства та актуальними на хвилі постколоніалізму та мультикультуралізму сумнівами щодо значення євроцентричної дисципліни, якою в цілому була компаративістика.

Реакція на цю ситуацію з боку Асоціації, хоч і з запізненням, але неодмінно з'являється у третій «Доповіді» 1993 р., що була підготовлена Виконавчим комітетом під головуванням Ч. Бернгеймера (за президентства С. Мак Дугала (1991–1993))³⁷. Ця доповідь, опублікована 1995 р. разом із дискусійними відгукками на неї у збірці «Літературна компаративістика в епоху мультикультуралізму»³⁸ під редакцією того ж Бернгеймера, стала великою науковою подією і не лише в межах американської, а й світової компаративістики, адже тут, можна сказати, «перформатовувалася» сама дисципліна, визначалися нові орієнтири та нові стандарти науки: компаративістика проголошувалася дисципліною, яка не лише співпрацює з іншими науками, але повністю відкриває свої межі для нових та плідних співдосліджень; поле інтересів сучасної компаративістики розширюється аж до цілого світу, і відтепер вона цікавиться всіма можливими світовими літературами всіма можливими мовами.

Бачення компаративістики, висловлене Бернгеймером, виглядало суголосним сучасним процесам глобалізації, демократизації та деколонізації. З одного боку, тепер дисципліна демонструє абсолютну відмову від традиційного євроцентризму та прагне до глобальності, що було виправдано тогочасними суспільними реаліями, зростаючою вагою східних культур та інтересу до модусів їхньої взаємодії із західним світом. З другого боку, доповідь 1993 р. пропонує компаративістиці змістити центр уваги з власне літератури на більш загальні культурні процеси або різні типи дискурсів. Це широке бачення знаменувало новий етап генези американської компаративістики, новий сплеск зацікавленості дисципліною.

Яскравими прикладами поновлення наукової енергії стали збірники досліджень «Прикордоння: перетин фемінізму та

літературної компаративістики» (1994) під редакцією М. Хігоннет³⁹, та «Культурні взаємини у добу романтизму: критичні есе з компаративістики» (1998) під редакцією Г. Маерца⁴⁰. В цих виданнях, надиханих новим інтелектуальним кліматом, що запанував в компаративістиці, широко застосовуються міжкультурний та інтердисциплінарний підходи. Представлені тут розвідки зайвий раз переконують у здатності компаративістики осягнути складні літературні феномени краще, ніж це можливо в межах вивчення однієї національної літератури.

Проте таке позитивне оновлення мало і свої негативні наслідки, що вже отримало умовну назву пост-бернгеймерівської кризи американської компаративістики. Цього разу кризові явища фіксуються у двох безпосередньо модифікованих сферах компаративістики: її взаємодії з суміжними дисциплінами та особливої уваги до «інших» світів. Так, розмірковуючи з приводу стану дисципліни після «Доповіді» 1993 р., Куллер пише: «Кожен з поворотних моментів [запропонованих бернгеймерівською «Доповіддю». – *О.Д.*] може бути абсолютно виправданим, але в результаті поєднання двох рухів – до глобалізації та до культурології – виникла дисципліна такого гігантського масштабу, що тепер вона вже взагалі не виглядає академічною галуззю: дослідження дискурсів та культурних продуктів всіх різновидів по всьому світу. Якби хтось раптом вирішив заснувати новий університет, він, безсумнівно, міг би сконструювати велику кафедру компаративістики, якій було б доручено займатися глобальними культурними студіями, але тут відразу виникає питання про відмінну ідентичність: чи знайдуться інші гуманітарні кафедри, які зможуть зрівнятися з літературною компаративістикою? Чи буде потреба в кафедрах музики, образотворчого мистецтва, літератури, філософії або кафедрах, які вивчатимуть різні регіони світу, чи літературна компаративістика в своєму новому вигляді зможе замінити собою всю гуманітаристику та більшість суспільних наук?»⁴¹ Така ситуація в першу чергу призводить до складного процесу втрати дисципліною своєї ідентичності.

На цю ж тему роздумує і М. Перлофф, яка завважує: «якщо абстрактно, то вимога «відкрити межі» має свій сенс», але що

«видається на перший погляд простим і необхідним відкриттям канону, <...> фактично, хоча, можливо, поки це і непомітно, засвідчує кінець літературної компаративістики у тому сенсі, який вкладав у це поняття Р. Веллек та його колеги»⁴².

Приєднується до цієї думки і А. Балакян, яка пише: «Ми потрапили на дуже небезпечний ґрунт. Нам загрожує <...> військо дослідників, які без профспілкових квитків намагаються приєднатися до нашої дисципліни за допомогою новітніх концепцій інтерпретації літератури та вивчення соціокультурних текстів поза контекстом компаративних взаємин. Інновації – це те, що робить дисципліну сильною та енергійною, але не може кожне покоління наново перекроювати літературну компаративістику»⁴³.

Ще один момент, який особливо хвилює багатьох сучасних дослідників з погляду акцентованої в «Доповіді» Бернгеймера міждисциплінарності – це втрата літературою своєї визначальної ролі. «Пильне прочитання літературних текстів в оригіналі, вочевидь, вже не є необхідною складовою нового виміру дисципліни», – пише Куллер, із застереженням спостерігаючи процес, коли в царині літературної компаративістики сама література починає зникати, і навіть з'являються дослідження, які взагалі не звертаються до літературних творів⁴⁴. Міркуючи з цього ж приводу, С. Тетеші де Зепетнек не поділяє песимізму Куллера і закликає поглянути на проблему дещо інакше, зокрема виокремити нову галузь компаративних досліджень – «компаративні культурні студії» із власним предметом та методологією дослідження⁴⁵. Взагалі, проблема ролі і місця літератури в сучасних дослідженнях з компаративістики спровокувала широку академічну дискусію в США, що зафіксовано, приміром, збірником 1996 р. «Мультикомпаративна теорія, дефініції, реалії» під редакцією В. Немоіану, де представлено погляди різних науковців на окреслену проблематику⁴⁶.

Стосовно ж другого напрямку трансформації дисципліни, власне мультикультурального, то наприкінці ХХ ст. виявилось, що проголошеного Бернгеймером оновлення поглядів євроцентричної науки, на жаль, так і не відбулося, а залучення до кола

інтересів компаративістів літератур країн Третього світу призвело до виникнення ще більших проблем, зокрема методологічного характеру, розв'язання яких вимагає окремої уваги.

Саме це коло питань стало центральним для роздумів відомої американської компаративістки та теоретика постколоніальних студій Г.Ч. Співак в її книжці «Смерть дисципліни»⁴⁷. Дослідниця наголошує, що при всьому бажанні порозумітися із новими відчуттями, породженими особливою увагою до феномену «іншого», традиційна компаративістика виявляється не тільки методологічно, а, що ще гірше, ментально не готовою до адекватного ставлення.

Співак вважає, що вже на 2000 р. стало очевидним, що поза всіма позитивами виголошеної *diversity*, мультикультуралізм виявився лише пізньою фазою постколоніального домінування, тобто колоніалізм продовжує існувати у сфері духовній, але неявно, може, навіть несвідомо/підсвідомо. Це означає, що повернувши свої погляди до цілого спектру різних культур та літератур світу, євроцентрична компаративістика починає цікавитися та розглядати «іншого» через «свою» призму, за допомогою «свого» методологічного та світоглядного інструментарію. Такий підхід, що піддається критиці не лише Співак, а й низкою сучасних компаративістів, зокрема східного походження, вже отримав назву «колонізаторського літературознавства», де західна теорія сприймається як колонізатор, а східна література як колонізована⁴⁸. Такому «колонізаторському» чи «расистському» літературознавству Співак протиставляє думку про те, що сучасні компаративісти мають виробити новий підхід, що ґрунтуватиметься на «терпимому, умовному та завжди повільному прийнятті прояву «іншого», задля того, щоб не перетворювати його, а радше формувати свій відгук»⁴⁹. Особливо вагомою теоретичною розробкою підходів до проблеми «іншого» здається пропозиція Співак змістити традиційний центр біному «я» – «інший» з «прагнення зрозуміти «іншого» з позицій «я» на «прагнення побачити себе очима «іншого»». Таким чином, в нових теоретичних викладках дослідниці починають виблискувати обидві грані складних

стосунків: «я – в – іншому» та «інший – в – мені». Не менш цікавими видаються роздуми американської дослідниці стосовно усвідомлення релятивізму бачення/сприйняття «іншого». І тут феномен релятивізму функціонує не в класично постмодерністському вимірі, а, втрачаючи абсолютність, співвідноситься із поняттями етичного вибору та морального визначення. Напевне, ця складна проблематика надзвичайно продуктивна для подальшого розвитку не лише постколоніальних студій, а й такої важливої гілки сучасної компаративістики, як імагологія.

Методологію нового підходу до розуміння та аналізу концепту «іншого», на думку Співак, можна було б запозичити у регіонознавства, де комплексне вивчення економіки, політики, населення, історії, етнографії, культури, релігії, мови, літератури, традицій та цінностей певної країни допомагає сягнути за межі стереотипних уявлень про нації. Така думка не видається новою, адже звучала вона ще в доповіді Бернгеймера, де регіонознавство було проголошено прийнятною моделлю «нової» компаративістики⁵⁰. Співак лише поглиблює цю ідею, закликаючи до симбіозу компаративістики та регіонознавства.

Втім, з точки зору Співак, комплекс проблем, пов'язаних із поняттям «іншого», не набуде якісного розв'язання, доки західний світ не переоцінить сутності самого феномену глобалізації, що видається вже незаперечною реальією сучасного світу. Такою постановкою питання дослідниця приєднується до дискусії з приводу глобалізації, що охопила американське суспільство на початку ХХІ ст. та, зокрема, була представлена на сторінках журналу «Літературна компаративістика»⁵¹. Думка Співак суголосна баченню багатьох інших компаративістів, і метафорично втілюється у протиставленні двох понять «globe» та «planet», де перше символізує світ комп'ютеризований та уніфікований, а друге – світ рукотворний та гетерогенний. Відповідно, ідею планетарності як єдності безлічі «іншостей» дослідниця висуває на противагу деперсоналізуючим глобалізаційним процесам.

Позицію Співак підтримує і Д. Демроц у своєму есе «Відродження дисципліни»⁵². Більше того, дослідник наполягає, що

такий «космополітичний мультикультуралізм» взагалі визначав первинний зміст дисципліни, тому закликає звернутися до витоків і уважно перечитати таких метрів, як Х. Мелцл та Х.М. Поснетт, докладному аналізу концепцій яких автор і присвячує власну роботу.

Справжнім «тектонічним зсувом від здебільшого євроцентричної дисципліни до справжньої глобалізаційної перспективи»⁵³, за висловом Демроца, можна вважати останню на цей момент «Доповідь про стан дисципліни» 2004 р., підготовлену комітетом під головуванням Х. Соссі (Президент М. Хігонетт (2003–2005)). Збірка під редакцією того ж Соссі «Американська література в добу глобалізації» виходить 2006 р.⁵⁴

В центральному есе збірки «Вишукані трупи, зшиті з нових кошмарів...» Соссі [43] окреслює загальний стан компаративістики в США, причому ситуація аналізується у синхронічному та діахронічному вимірах. Найголовнішим твердженням Соссі, яким власне і відкривається його доповідь, є констатація вітальності дисципліни, що попри всі проблеми та кризи, перебуває у здоровому стані (в чому читачів переконують не лише факти, але і сам тон доповіді Соссі) та активно «підпитує» та «забезпечує» інші дисципліни у широкому полі гуманітарного знання. І хоча інституційні проблеми компаративістики в США вже не можуть не звертати на себе уваги, набагато важливіше, на думку Соссі, що сучасна компаративістика – це «лише перехідний етап, що готує шлях для ревізії гуманітаристики в цілому. Що насправді потребує пропаганди, так це компаративний рефлекс, компаративний спосіб мислення, а не назва кафедри; і якщо це має бути досягнуто за рахунок ідентичності чи інституційного визнання, тим гірше для ідентичності»⁵⁵.

Таке виразне переакцентування функцій компаративістики у сучасному суспільстві виражає не лише позицію Соссі, а й підтримується іншими американськими компаративістами. Приміром, таке бачення стало змістом звернення до компаративістської громади К. Л. Кюмар, коли 2005 р. вона заступала на посаду Президента АСЛА: «В нашій дослідницькій діяльності та викладанні

ми маємо можливість представити читачам та студентам багаті літературні та культурні традиції, які допоможуть їм осягнути світ із системами порядку, не схожими на їх власну. В глобальному просторі, що ніби постійно знаходиться в стані непорозуміння та пошуку розбіжностей і приводів для конфліктів, абсолютно важливою видається діяльність дисципліни, за допомогою якої можуть бути знайдені точки перетину, єднальні ланки. Наша дисципліна зберігає відчуття глобального історичного контексту, який може сприяти розумінню спільного культурного багатства»⁵⁶.

Збірку «Американська література в добу глобалізації» організовано у такий спосіб, що представлені тут статті або висвітлюють стосунки компаративістики із суміжними гуманітарними дисциплінами, або стосуються найактуальніших питань сучасного стану науки. Відтак, вже самою структурою видання затверджуються нові стандарти дисципліни – комплексність та гетерогенність.

Так, статті «Універсальна поетика та постколоніальний компаративізм» Е. Аптер⁵⁷, «Не твори, а мережі: колоніальні світи в літературній компаративістиці» Р. Грін⁵⁸, «Культивуючи прості сади? Компаративні франкофонії, постколоніальні дослідження та транснаціональні фемінізми» Ф. Ліоннет⁵⁹, «Що сталося з фемінізмом?» Г. Фінней⁶⁰ являють собою перехрестя компаративістичної методології та постколоніальних і гендерних студій; «Творчість мовами: роздуми з приводу перекладу» С. Унгар⁶¹ межує із перекладознавством; «Про монументи та документи: літературна компаративістика та візуальні мистецтва в дослідженнях раннього модерну, або мистецтво та історичний такт» К. Брейдер⁶² наближується до проблем сучасної культурології та мистецтвознавства.

В есе «Світова література у постканонічну, гіперканонічну добу» Д. Демрош⁶³ торкається однієї з найактуальніших проблем сучасної гуманітаристики – існування канону та процесу і параметрів культурної канонізації. Досить вагомими для визначення конфігурації літературознавства в цілому виявляються спостереження Р. Рорті в розділі «Озираючись на «теорію літератури»»⁶⁴,

де дослідник аналізує причини величезної зацікавленості теоретизуванням на теренах літературознавства в цілому і компаративістики зокрема, і констатує, що тепер вже ця стадія розвитку галузі стала минулим, адже нині, на думку дослідника, відбувається процес повернення із далей філософсько-критичних узагальнень до власне літературознавчих проблем.

Вагомим внеском у загальну картину сучасного бачення компаративістики стала стаття Д. Кадіра «Літературна компаративістика у добу тероризму»⁶⁵, де відомий дослідник роздумує над самим феноменом «світова література» у сучасну добу, побоюючись чи не є це поняття лише умовним конструктом самої компаративістики. Кадір привертає увагу до «ризиків підходу до літератур світу як до об'єктів неоколоніальної узурпації та імперської категоризації»⁶⁶. На такий закид дослідника відповідає інша авторка збірки К. Трумпенер у статті «Світова музика, світова література: геополітичний погляд»⁶⁷, наголошуючи, що можна знайти шляхи подолання неоколоніальності під час створення курсів із світової літератури, якщо формувати їх не за ознакою виявлення національної специфіки, а, приміром, ставлячи питання більш загального характеру, як, наприклад, «феномену насильства та етики конфлікту, логіки ворожнечі, нищення, терору, геноциду або квазі-теологічної ролі літератури у сприянні ідеологічним зсувам та рухам під час історичних криз тощо»⁶⁸. Так само, говорячи про співставлення різних літератур, можна зосередитися на проблемах жанру, хронотопу, наративних технік, свідомості, точки зору, як, зауважує дослідниця, зараз роблять в Йельському університеті. У такий спосіб можна уникнути небезпеки «імперіалістичного шаблонування суто національних тематичних смаків».

Д. Ферріс в розвідці «Недисциплінованість»⁶⁹, аналізуючи стан науки, стверджує, що характерним проявом проблеми із власною ідентичністю в царині компаративістики можна вважати невпинне прагнення сучасних дослідників до створення об'ємних, міжнаціональних, глобальних історій дисципліни, в необхідності чого, до речі, останні десять років аргументовано переконує Тетеші де Запетнек⁷⁰.

Втім, активні пошуки академічною спільнотою шляхів оживлення та оновлення дисципліни компаративістика не завжди мають рівноцінне запровадження в самих освітянських інституціях. Відтак, чимало провідних американських учених і викладачів курсів компаративістики присвячують цьому питанню окрему увагу. Серед інших можна назвати праці С. Тетеші де Запетнека «Літературна компаративістика: теорія, метод, застосування»⁷¹, де дослідник представляє власну модель «нової» компаративістики та шляхів її розвитку, або ж Е. Ахеарна та А. Вейнштейна «Функція критики в наш час: перспективи літературної компаративістики»⁷², де автори, обидва викладачі університету Брауна, демонструють, як в їхній інституції вдається вирішувати питання дисципліни за рахунок спеціальних академічних програм для студентів. Спільним для позицій, представлених в обох працях, видається бачення інституційного майбутнього дисципліни у подоланні певної інтелектуальної непорушності та закоснілості.

Наочним прикладом практичного застосування в університетській освіті засадничих для сучасної компаративістики в США принципів багатовекторності та гетерогенності може слугувати перелік курсів, що зараз пропонує найстаріша в Америці кафедра літературної компаративістики Колумбійського університету⁷³: окрім традиційних напрямків дослідження (міф та епіка; порівняння літератур доби Середньовіччя; європейський модернізм; модернізм та постмодернізм тощо), тут представлено цілу низку курсів із очевидним домінуванням культурологічного дискурсу (приміром, література, культура та інтелектуальна історія XVIII ст.; література та філософія; джазова культура – музика, література, живопис, кіно, фотографія, театр та танець; поп-культура; культурна пам'ять; фільм та література) або навіть виключенням філологічного компоненту як такого (наприклад, медіа дослідження; візуальна культура; урбаністична та архітектурна історія; теорії ґендеру та сексуальності; історія сексуальності). Крім того, запропонований перелік свідчить про невпинний інтерес компаративістів до питань теоретико-

літературного характеру (історія драми; історія та теорія роману; теорії наративу тощо), а також про виникнення нових наукових зацікавлень (приміром, соціальні підтексти літератури; екологічна наука та література). І нарешті, наявність цілого блоку курсів зумовлюється подоланням євроцентричних меж дисципліни, що привертає увагу дослідників до широкого спектру актуальних проблем (як от, Біблія та близькосхідні літератури; постколоніальні літератури Африки та Латинської Америки; трансатлантичні літературні дослідження; расові та етнічні дослідження; теорії транснаціональності та глобалізації).

Отже, бачимо, що рух розвитку американської компаративістики свідчить про динамічні процеси всередині самої науки, про її живу реакцію на суспільне життя, на проблеми особистості у її зв'язках зі світом, в чому власне і полягає одне із головних завдань гуманітарного знання в добу гетерогенності.

Література

¹ *Posnett H.M.* Comparative Literature. – London: Kegan Paul, Trench, 1886.

² *Wellek R.* Problems of Definition // International Dictionary of Literary Terms (Founded by the International Comparative Literature Association) – розміщено на сайті <http://www.ditl.info/>

³ *Howells W.D.* Harper's Magazine. – 1886. – № 73 – P. 318.

⁴ *Gayley Ch.M., Scott F.N.* An Introduction to the Methods and Materials of Literary Criticism. – N. Y., 1899. – P. 248.

⁵ *Woodbury E., ed.* The Journal of Comparative Literature. – 1903–4.

⁶ Журнал «Studies in English and Comparative Literature» видається Columbia University Press, офіційний сайт – <http://www.columbia.edu>

⁷ Репрезентативна робота вченого: *Brunetiere F.* L'Evolution de genres dans l'histoire de la littérature – Paris: Librairie Hachette et Cie, 1890. – Vol. 1.

⁸ Репрезентативна робота вченого: *Texte J.* 1865–1900 Etudes de littérature européenne. – Paris : Colin, 1898.

⁹ *Babbitt I.* The New Laokoon: An Essay on the Confusion of the Arts. – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1910.

¹⁰ Там само. – P. ix.

¹¹ Там само. – P. x.

¹² Там само. – P. xi.

¹³ *Campbell O.J.* What is Comparative Literature? // *Essays in Memory of Barrett Wendell.* – Cambridge: Harvard University Press. – 1926.

¹⁴ Там само. – P. 23.

¹⁵ Див. роботи:

Greene R. American Comparative Literature: Reticence and Articulation // *World Literature Today.* – 1995. – Vol. 69.

Gossmann L., Spariosu M. I., ed. Building a Profession: Autobiographical Perspectives on the History of Comparative Literature in the United States. – New York: State U of New York P, 1994.

Hutcheon L. Productive Comparative Angst: Comparative Literature in the Age of Multiculturalism. // *World Literature Today.* – 1995. – Vol. 69. – P. 299.

Mourao M. Comparative Literature in the United States // *Comparative Literature and Culture: A WWWeb Journal* – 2000. – 2.4 (December). – <http://clwebjournal.lib.purdue.edu/clweb00-4/mourao00.html>

Tötösy de Zepetnek S. Comparative Literature in the 21st Century // *International Dictionary of Literary Terms (Founded by the International Comparative Literature Association)* – <http://www.ditl.info/>

Weisstein U. D’ou venons-nous? Que sommes-nous? Ou allons-nous? The Permanent Crisis of Comparative Literature // *Canadian Review of Comparative Literature.* – 1984. – № 11.2. – P. 167–192.

¹⁶ *Greene R.* American Comparative Literature: Reticence and Articulation // *World Literature Today.* – 1995. – Vol. 69. – P. 293.

¹⁷ *Hutcheon L.* Productive Comparative Angst: Comparative Literature in the Age of Multiculturalism // *World Literature Today.* – 1995. – Vol. 69. – P. 299.

¹⁸ *Auerbach E.* Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der Abendländischen Literatur. – Bern, 1946.

¹⁹ *Spitzer L.* Linguistics and Literary History: Essays in Stylistics. – Princeton, 1948.

²⁰ Див.: *Западное литературоведение XX века.* – М., 2004. – С. 415.

²¹ *Wellek R.* The Crisis of Comparative Literature // *Proceedings of the Second Congress of the International Comparative Literature Association.* – 1958. *Studies in Comparative Literature.* – 1959. – №. 23. – P. 149–159.

²² Робота, на яку посилається Р. Веллек: Baldensperger F. *Littérature comparée: le mot et la chose* // *Revue de littérature comparée*. – 1921. – № 1. – P. 1–29.

²³ Робота, на яку посилається Р. Веллек: *Van Tieghem P. La littérature comparée*. – Paris, 1931.

²⁴ Робота, на яку посилається Р. Веллек: Carré J. M. *Les écrivains français et le mirage allemand*. – Paris, 1947.

²⁵ Робота, на яку посилається Р. Веллек: *Guyard F.M. La littérature comparée*. – Paris, 1951.

²⁶ *Spiller R.E., ed. Literary History of the United States*. – N.Y., 1948.

²⁷ *Wellek R., Warren A. Theory of Literature*. – N.Y., 1949.

²⁸ *Wellek R. The Emergence of Comparative Literature / International Dictionary of Literary Terms (Founded by the International Comparative Literature Association)* – розміщено на сайті <http://www.ditl.info/>

²⁹ *Retak H. Comparative Literature: Its Definition and Function* // N.P. Stallknecht, H. F. Edwardsville, ed. *Comparative Literature: Method and Perspective*. – Southern Illinois UP, 1961. – P. 3.

³⁰ Офіційний сайт ACLA, де розміщено відповідну інформацію: <http://www.acla.org>

³¹ Електронну версію журналу «Comparative Literature» представлено на сайті: <http://darkwing.uoregon.edu/~clj/>

³² *Culler J. Whither Comparative Literature?* // *Comparative Critical Studies*. – 2006. – № 3. – P. 86.

³³ *Hutcheon L. Productive Comparative Angst: Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* // *World Literature Today*. – 1995. – Vol. 69. – P. 299.

³⁴ *Levin H. Report on Professional Standards, 1965* // *Bernheimer Ch., ed. Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. – Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1995. – P. 21–27.

³⁵ *Green Th. Report on Standards, 1975* // *Bernheimer Ch., ed. Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. – Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1995. – P. 28–38.

³⁶ *Bassnett S. Comparative Literature: A Critical Introduction*. – Oxford: Blackwell, 1993. – P. 47.

³⁷ *Bernheimer Ch. Comparative Literature at the Turn of the Century. Report 1993* // *Bernheimer Ch., ed. Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. – Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1995. – P. 39–48.

³⁸ *Bernheimer Ch., ed. Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. – Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1995.

³⁹ *Higonnet M.R., ed.* Borderwork: Feminist Engagements with Comparative Literature. – Ithaca: Cornell UP, 1994.

⁴⁰ *Maertz G., ed.* Cultural Interactions in the Romantic Age: Critical Essays in Comparative Literature. – New York: State U of New York P, 1998.

⁴¹ *Culler J.* Whither Comparative Literature? // Comparative Critical Studies. – 2006. – № 3. – P. 87.

⁴² *Perloff M.* On Wanting to be a Comparatist // *Gossmann L., Spariosu M.I., ed.* Building a Profession: Autobiographical Perspectives on the History of Comparative Literature in the United States. – New York: State U of New York P, 1994. – P. 133–134.

⁴³ *Balakian A.* How and Why I Became a Comparatist // *Gossmann L., Spariosu M.I., ed.* Building a Profession: Autobiographical Perspectives on the History of Comparative Literature in the United States. – New York: State U of New York P, 1994. – P. 87.

⁴⁴ *Culler J.* Whither Comparative Literature? // Comparative Critical Studies. – 2006. – № 3. – P. 88.

⁴⁵ *Tötösy de Zepetnek S.* From Comparative Literature Today toward Comparative Cultural Studies // Comparative Literature and Culture: A WWWeb Journal – 1999. – 1.3 (September). – розміщено на сайті: <http://clwebjournal.lib.purdue.edu/clweb99-3/totosy99.html>

⁴⁶ *Nemoianu V., ed.* Multicomparative Theory, Definitions, Realities. – Whitestone: Council of National Literatures World Report, 1996.

⁴⁷ *Spivak G.Ch.* Death of a Discipline. – N. Y.: Columbia UP, 2003.

⁴⁸ Див. роботи:

Hayot E. I/O: Comparative Literature in a Digital Age // Comparative Literature. – 2005. – Vol. 57. – № 3. – P. 219–226.

Huang Y. Our Literature, Their History: Between Appropriation and Denial // Comparative Literature. – 2005. – Vol. 57. – N 3. – P. 227–233.

Murakami T.Y. Don Juan East/West: On the Problematics of Comparative Literature – Albany: State University of New York Press, 1998.

⁴⁹ *Spivak G.Ch.* Death of a Discipline. – N. Y.: Columbia UP, 2003. – P. 13.

⁵⁰ *Bernheimer Ch., ed.* Comparative Literature in the Age of Multiculturalism. – Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1995. – P. 14.

⁵¹ Comparative Literature. – 2001. – № 4.

⁵² *Damrosch D.* Rebirth of a Discipline: The Global Origins of Comparative Studies // Comparative Critical Studies. – 2006. – № 3.1–2. – P. 99–112. – розміщено на сайті http://muse.jhu.edu/journals/comparative_critical_studies/v003/3.1damrosch.html.

⁵³ Там само.

⁵⁴ *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006.

⁵⁵ *Saussy H.* Exquisite Cadavers Stitched from Fresh Nightmares: Of Memes, Hives, and Selfish Genes // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 4.

⁵⁶ *Komar K.L.* Letter from the ACLA President // Comparative Literature. – 2005. – Vol. 57. – № 3. – P. ii.

⁵⁷ *Apter E.* Je ne crois pas beaucoup a la littérature comparée": Universal Poetics and Postcolonial Comparatism // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 54.

⁵⁸ *Greene R.* Not Works but Networks: Colonial Worlds in Comparative Literature // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 212.

⁵⁹ *Lionnet F.* Cultivating Mere Gardens? Comparative Francophonies, Postcolonial Studies, and Transnational Feminisms // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 100.

⁶⁰ *Finney G.* What's Happened to Feminism? // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 114.

⁶¹ *Ungar S.* Writing in Tongues: Thoughts on the Work of Translation // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 127.

⁶² *Braider Ch.* Of Monuments and Documents: Comparative Literature and the Visual Arts in Early Modern Studies, or The Art of Historical Tact // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 155.

⁶³ *Damrosch D.* World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 43.

⁶⁴ *Rorty R.* Looking Back at «Literary Theory» // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 63

⁶⁵ *Kadir D.* Comparative Literature in an Age of Terrorism // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization - Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 68–77.

⁶⁶ Там само. – P. 70.

⁶⁷ *Trumpener K.* World Music, World Literature: A Geopolitical View // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 185.

⁶⁸ Там само. – P. 195.

⁶⁹ *Ferris D.* Indiscipline // *Saussy H., ed.* Comparative Literature in an Age of Globalization. – Baltimore: John Hopkins UP, 2006. – P. 78.

⁷⁰ *Tötösy de Zepetnek S.* Comparative Literature in the 21st Century // International Dictionary of Literary Terms (Founded by the International Comparative Literature Association) – <http://www.ditl.info/>

⁷¹ *Tötösy de Zepetnek S.* Comparative Literature: Theory, Method, Application. – Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi, 1998.

⁷² *Ahearn E., Weinstein A.* The Function of Criticism at the Present Time: The Promise of Comparative Literature // *Bernheimer Ch., ed.* Comparative Literature in the Age of Multiculturalism. – Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1995.

⁷³ Офіційний сайт Колумбійського університету, де розміщено відповідну інформацію: <http://www.columbia.edu>.

Історія проблеми міждисциплінарності в американській літературній компаративістиці

[Modern] ways of contextualizing literature in the expanded fields of discourse, culture, ideology, race, and gender are so different from the old models of literary study according to authors, nations, periods, and genres that the term «literature» may no longer adequately describe our object of study

Bernheimer Report, 1993

«Компаративна тривожність» («comparative angst») – таким промовистим терміном визначають самі дослідники¹ своє інтелектуальне сум'яття. Проте, як відомо, часто такий стан виявляється продуктивним у наукових та творчих пошуках. У попередніх розвідках з історії та поточного стану відносно молодій американській компаративістиці вже окреслювались численні контрверзії, якими пересічено це поле. Одна з них – чи варто літературній компаративістиці обмежуватися дослідженням та порівнянням суто літературних явищ, що в епоху культурних трансформацій певною мірою загрожує маргіналізацією науки, а чи розширити сферу своїх інтересів на ширшу територію культурного виробництва, що також, проте, загрожує маргіналізацією? Це питання видається особливо цікавим у контексті бурхливого розвитку медій та інтерпретаційних утілень літературних текстів, що нині природно приваблюють дослідника літератури та пропонують можливості нових проривів, лякаючи, проте, виходом зі знайомого простору у фасетну царину культурології. Водночас міждисциплінарність давно не є новим явищем для літературознавства – міждисциплінарні дослідження об'єктивно існують та стають дедалі популярнішими.

Уже 1958 р. на II Конгресі Світової асоціації літературної компаративістики Рене Веллек констатує, що дисципліні досі

бракує визначеної методології та предмета дослідження. Він пропонує знайти визначення літературі як сфері, відмінній від інших сфер діяльності людини, та сконцентруватися в цьому контексті на проблемах літературності, естетики та мистецького значення².

1965 р. виходить I Звіт про стандарти ACLA. «Звіт Левіна» просуває ідеї співпраці зі спорідненими університетськими кафедрами й порушує питання взаємодії літературних та нелітературних (лінгвістики, фольклорознавства, мистецтвознавства, музикознавства, історії, філософії, а також психології, соціології та антропології) дисциплін у межах компаративістики, пропонуючи, проте, виходити в першу чергу з більш-менш чіткого визначення місця літературознавства в цих взаємовідносинах: «Наше прагнення визначити власну позицію має допомогти нам прояснити наші міждисциплінарні зв'язки»³. Проте автори цього документа ще не розглядають міждисциплінарність як сформований і прийнятний метод дослідження, застерігаючи від розмивання дисципліни через брак визначених стандартів, теоретичної основи. Роком пізніше була опублікована індивідуальна збірка Гаррі Левіна «Переломлення: есеї з літературної компаративістики», у якій автор розглядає літературу як складник органічного цілого всеохопної діалектики культури. Тоді ж авторитетний американський літературознавець Оуен Олдрідж у своєму вступі до збірки статей із літературної компаративістики 1969 р. дає таке визначення дисципліні: «Літературною компаративістикою може вважатися вивчення будь-якого літературного явища з перспективи більш ніж однієї національної літератури або в поєднанні з іншою, або й декількома інтелектуальними дисциплінами»⁴.

1975 р. II Звіт ACLA, підготовлений під керівництвом Томаса Гріна, визнає міждисциплінарність як важливий і вже сформований аспект галузі: «рух літературної компаративістики прагнув дослідити зв'язки літератури з іншими мистецтвами і гуманітарними науками, серед них: філософією, історією, історією ідей, лінгвістикою, музикою, мистецтвом і фольклором»⁵. Автори відзначають популярність міждисциплінарних досліджень

у галузях «американські студії» або «студії Середньовіччя», що постійно зростає. Ці підходи цінні, на їхню думку, тим, що акумулюють розрізнені дослідницькі кути зору, завдяки чому дозволяють скласти об'ємну картину певного соціально-культурного явища та «реорганізувати структуру наших знань»⁶. У Звіті зазначається, що ще далеко не всі дослідники-компаративісти готові приймати таке розширення простору своєї спеціалізації, проте популярність міждисциплінарності зростає, і навряд чи це варто ігнорувати. У той самий час автори передбачливо застерігають: «Ми повинні бути пильні, аби схрещення дисциплін не призвело до розмиття дисципліни»⁷. Автори «Звіту Левіна» зазнали значної критики через те, що їх підхід сприймався як спроба затеоретизувати проблему міждисциплінарності. Так Бернгеймер уважатиме, що його попередники ще не готові були на той час визнати свободу взаємопроникнення дисциплін та розглядали міждисциплінарне порівняння, дещо парадоксально, як спосіб «укріпити дисциплінарні межі навіть при тому, що [літературна компаративістика. – Г.С.] перетинала їх»⁸ – тобто укріпити кордони на території пограниччя, скориставшись нагодою зі(проти)ставити дисципліни.

На початку 1980-х тенденції наближення до міждисциплінарності в літературній компаративістиці у США стають дедалі очевиднішими. Почесний професор літературної компаративістики Генрі Ремак визнає, що задача компаративістики включає й порівняння літератури з іншими сферами людської діяльності, а також необхідність увести до апарату компаративістики нові підходи, зокрема структуралізм, семіотику, рецептивну теорію та теорію комунікації, соціологію літератури, хоча й застерігає, що міждисциплінарність має слугувати єдиній меті – проясненню та контекстуалізації літературних явищ⁹. Кілька років потому Ремак уже ставитиме під сумнів власний заклик, скаржачись, що в захопленні міждисциплінарністю дослідники втрачають кваліфікацію у володінні іноземними мовами та знанні культур.

III Звіт АСЛА, той самий «Звіт Бернгеймера», був сприйнятий багатьма як заявка позицій нового покоління американських

компаративістів, чиє бачення проблем та перспектив дисципліни в умовах загострення кризи, пов'язаної з браком її визначеності, суттєво відрізняється від тез попередніх двох Звітів. Новий підхід, за влучним спостереженням Лінди Хатчеон¹⁰, заявляється вже тим, що, на відміну від попередніх «Звітів про стандарти», команда Бернгеймера готує документ, що називається «Звіт про стан дисципліни». По суті нове покоління дослідників визнає процеси, що трансформують літературну компаративістику, як об'єктивну реальність, зокрема реальність того, що література поволі втрачає статус центрального предмета компаративістських студій, які своєю чергою трансформуються в мультицентрову, або еліптичну модель, за популярним визначенням Девіда Демроша («Нам необхідна нова літературна геометрія, яка вийде за межі кола з його єдиним центром, але й не вдасться до іншого екстремуму, до повного розмивання. Я пропоную модель еліпса, геометричної форми, яку формують два фокуси, я би стверджував, що компаративна модель присутньо *еліптична* своїм характером»¹¹). Важливо, що компаративна модель за Демрошем більш збалансована та, що особливо важливо в епоху мультикультуралізму, виключає поняття маргінальності.

Основні тези Звіту Бернгеймера щодо питання міждисциплінарності такі:

1. Стандарти, які встановлювалися, зокрема, попередніми Звітами Асоціації, більше не в змозі утримувати межі дисципліни, вона стає все більш «пористою», – літературна компаративістика вже об'єктивно розширила свій контекст настільки, що Бернгеймер вимушений зробити майже скандальний висновок: «[Сучасні. – Г.С.] шляхи контекстуалізації літератури в розширеному полі дискурсу, культури, ідеології, раси та статі настільки відрізняються від старих моделей літературних досліджень за авторами, національними ознаками, періодами та жанрами, що термін «література» більше не здатен адекватно описувати нашу сферу досліджень»¹².

2. Невирішеність питання про предмет дослідження змушує дослідників-компаративістів вагатися щодо визначення того,

у межах якої дисципліни вони, власне, працюють та які професійні асоціації відповідають їх інтересам. У той же час широке узагальнення таких досліджень терміном «культурологія» не сприймається багатьма з тих, хто вважає, що міждисциплінарність мусить розвиватися саме в межах та на користь науки про літературу, а не розмивати ці межі. Культурологія, на думку Бернгеймера, – цілком визначена наукова галузь, що, на відміну від літературної компаративістики, переважно характеризується монолінгвістичністю та інтересом до сучасних популярних культурних практик, у той час як літературна компаративістика має власні завдання.

3. Автори Звіту бачать майбутнє дисципліни в а) перегляді та переконструюванні меж між дисциплінами, що, за їх переконанням, досі існували «для поділу цілісного поля знань на осяжні (manageable) території спеціалізації»¹³; б) поширеній контекстуалізації тексту, що сприятиме глибшому розумінню генези його значення, – водночас, зазначають вони, «це не означає, що літературна компаративістика більше не має займатися риторикою, просодією та іншими формалістичними ознаками, проте текстуально точне читання має також брати до уваги ідеологічні, культурні та інституціональні контексти, у яких виробляється значення»¹⁴; в) включенні до предмета досліджень розмаїття сучасних медій, що з'являються в ході розвитку комп'ютерних та комунікаційних технологій як нових матеріальних форм культурного вираження. Очевидно, що книга, яка тривалий час була, власне, єдиним об'єктом дослідження літературознавця, нині швидко трансформується в інші форми носіїв літературного тексту, які своєю чергою відкривають цікаві можливості для нових міждисциплінарних досліджень, – наприклад, для актуального в наш час аналізу епістеміологічного, економічного та політичного контекстів самого носія; та, відповідно, г) посиленні інституціональної співпраці («extradisciplinary migration and cross-overs»¹⁵) між спеціалістами різних галузей та розширенні сфер підготовки студентів, зокрема в галузях лінгвістики, філософії, історії, кіно, мистецтва тощо.

Власне, висновок авторів звіту оптимістичний: самі явища мультикультуральності та глобалізації, що характеризують нову добу, постають компаративістськими за своєю суттю, а отже, дана дисципліна матиме більш ніж чудові перспективи, якщо зможе гідно зустріти згадані вище виклики.

Бернгеймерівське бачення міждисциплінарності як «необхідної умови функціонування компаративістики, що забезпечує активне й плідне включення літератури до культурних процесів і парадигм»¹⁶ умовно розділило американських компаративістів на два табори – «формалістів» (адептів літературознавчих меж у нових естетичних вимірах) та «контекстуалістів» (прихильників культурологічних обріїв). І знову нова криза стала поштовхом до плідної дискусії, учасники якої вже сформуvalи низку цікавих та перспективних ідей, що можуть указати на обрії майбутнього американської літературної компаративістики.

«Якщо літературна компаративістика й далі прагнутизм змін, як ми це часто спостерігали раніше, та виявиться відкритою розмаїттю та іноваційності об'єктів та методів досліджень, тоді майбутнє за нами», – оптимістично стверджував впливовий сербський дослідник Мілан Діміч¹⁷. Проте характер та обсяг згаданих змін викликають жваві дискусії спеціалістів. Серед пропонентів ідей третього Звіту згадаємо першим цікавий аргумент Мері Луїзи Пратт, яка у статті «Літературна компаративістика та глобальне громадянство»¹⁸ пропонує увявити ферму з відсіками для різних видів худоби як метафору гуманітарного поля, в якому прагне знайти своє місце компаративістика. Авторці імпонує ідея зняти огорожі та позбутися фермера – тоді худоба буде здатна самоорганізуватися найприроднішим чином: «Огорожі вимагають багато роботи, пов'язаної з контролем і їх обслуговуванням»¹⁹, – зауважує Пратт. У світлі трьох найактуальніших історичних процесів, якими дослідниця вважає глобалізацію, демократизацію та деколонізацію, вона не бачить загрози літературі, якщо контекст компаративістики включатиме певний набір додаткових предметів вивчення. Пратт висуває тезу про те, що, якщо раніше студент-компаративіст мав бути дво(багато)-

мовним, у контексті глобалізаційних процесів тепер він мусить бути багатокультурним, мислити глобально. Дослідниця робить свій внесок у намагання скласти термінологію компаративістики, пропонуючи термін «експресивна культура» на позначення об'єкта вивчення дисципліни. Експресивна культура ширша за елітарну, «канонічну» літературу, проте водночас вона відокремлює літературне поле від культурологічного. Отже, Пратт оптимістично ставиться до розширення парадигми літературної компаративістики («ніщо інше не збагатило сучасне літературознавство так, як зсув парадигми, що відбувався протягом останніх двадцяти років»²⁰), активно закликає до цього, навіть звинувачуючи авторів третього Звіту в недостатній категоричності та схильності до компромісів. На думку Пратт, саме такі трансформаційні процеси мають зробити поле компаративістики основою інтелектуального відродження досліджень у галузях літератури та культури.

Інші вчені йдуть іще далі в апологетиці міждисциплінарності, пропонуючи розглядати останню як уже визначене майбутнє компаративістики, котру вони бачать як ключову дисципліну у просторі глобалізованого тексту. Сам Ч. Бернгеймер, коментуючи полеміку, викликану третім Звітом, указує, що «контекстуалізація стала паролем для найвпливовіших підходів до літератури»²¹, а першочерговою метою підготовленого за його керівництва Звіту він вважає запровадження нового, динамічнішого підходу до культурних форм, включно з літературним текстом, а також розширення меж самої літератури в мультикультурному та мультимедійному світі. У передмові до збірки «Літературна компаративістика в епоху мультикультуралізму» Бернгеймер підтримує тезу М.Л. Пратт, зазначаючи, що «компаративістові вже недостатньо говорити різними мовами: тепер він ще має надягати на себе різні шкіри»²². Це завдання порушує проблему самоідентифікації, яка включає розмаїття досвідів та втілень. І чим багатше це розмаїття, що більше «територій, між якими ми знаходимо себе»²³, тим ширший спектр міждисциплінарності, тим глибша самоідентифікація. При цьому,

вважає дослідник, компаративістові абсолютно необов'язково бути фахівцем чи дуже глибоко проникати в кожну з цих численних територій – певна дистанція може бути корисною для аналізу, хоча й підходить до міждисциплінарності туристом, профануючи цей метод компаративістського дослідження, Бернгеймер не радить. Він вважає, що підхід до літератури як до однієї з дискурсивних практик, проте не єдиної в полі зору дослідника, нічим не загрожує дисципліні, навпаки – це історизує її і надає їй повноцінності.

Професор Флоридського університету Ян Хокенсон ставить наступне цікаве питання щодо контекстуалізації в умовах післяпостмодернізму: чи можливий аналіз твору з історико-соціальної перспективи після того, як було проголошено «смерть автора»? Для розв'язання цієї проблеми авторка вважає за необхідне примиритися з центральною роллю культури в компаративних розвідках XXI століття: саме культура здатна забезпечити той контекст, на основі якого можна буде формувати історії літератур. Тим більше, що соціальні аспекти традиційно стають у пригоді дослідникам-компаративістам, принаймні в роботі за схемою «свій»/«іноземний» текст: «Для компаративістів різноманітні концепції соціального контексту завжди слугували своєрідною ниткою Аріадни, що вела через літературні взаємини різних типів і періодів»²⁴. Авторка впевнена, що міждисциплінарність та мультикультуральність (або, за її формулюванням, «міжкультурна інтертекстуальність») не лише за самою своєю суттю історично притаманні американському відгалуженню дисципліни, а й виступають єдиними можливими методами аналізу в епоху глобалізації; а отже, компаративістика має стати «основним методом критичного дослідження в майбутню еру глобальних поетик, що поступово народжуються»²⁵.

Професор Стенфордського університету Роланд Грін у цілому бачить майбутнє дисципліни в розширеному контексті, де дослідник-компаративіст матиме змогу залишатися в центрі науки, що швидко змінює свої межі, та знаходити шляхи продуктивного зіставлення літератури, історії, культурології з метою зробити

важливі відкриття та узагальнення у власній сфері знань. Проте, щоб це стало можливим, Грін закликає активно та рішуче підійти до оновлення самої концепції компаративістики, надати необхідні визначення та зайняти чіткі позиції стосовно проблем перекладу літературних текстів, а також взаємодії з культурологією, аби повністю не втратити контроль над процесами, що розвивають дисципліну: «Ми маємо чітко визначитися щодо наших цінностей та оцінок, а не дистанціюватися в елітарність, ми повинні бути новаторами, а не консерваторами, категоричними, а не нерішучими»²⁶.

Рей Чоу підтримує ідею розширення спектра явищ, що можуть цікавити компаративістику. Він зазначає, що їх аналіз у цьому контексті має виявитися новаторським та відмінним від культурологічного аналізу, адже тут ці явища будуть розглядатися з позицій теорії (на відміну від культурологічного емпіричного підходу) та багатомовності. При цьому важливим завданням для компаративістики Чоу вважає опанування нових форм матеріалізації мовлення, нових медій, які нині активно розвиваються та трансформуються: «Замість того, щоб опиратися або дискредитувати культурологію, літературна компаративістика має дечого в неї навчитися, а саме стати відкритою до вивчення нових медій, що відрізняються від літературного або філософського тексту, ґрунтованого на слові»²⁷.

Окремо відзначимо роботу дослідника Стівена Тоттоші де Зептнека «Літературна компаративістика: теорія, метод, застосування»²⁸, у якій автор розробив цілу теорію «Нової літературної компаративістики» на основі власного системно-емпіричного підходу – комбінованого методу дослідження літератури й культури, яким він послуговується при компаративному аналізі – кіно та літератури, медицини та літератури тощо. При цьому дослідник підкреслює й основну проблему міждисциплінарного підходу: залучення до сфери аналізу інших видів мистецтва й дисциплін розхитує структуру компаративістики, позбавляє її чіткої теорії та методології, а в результаті й усвідомлення свого місця в науковому та інституційному контексті. Автор вважає,

що зсув літературознавчої компаративістики в напрямку культурології зможе додати дисципліні прагматизму, тобто системності та чіткості методології та об'єктивності, яких їй вочевидь бракує для того, щоб функціонувати як власне наука, на кшталт природничих наук: «Системно-емпіричний підхід стосується перш за все вивчення літератури, але з другого боку сама «література» розуміється як підсистема культури, яка, своєю чергою, є ще однією підсистемою системи комунікації»²⁹. У цілому, вважає Зепетнек, компаративісти застосовують системи у своєму аналізі: від простого порівняння текстів до ускладнених конструктів із залученням суміжних дисциплін та Іншого. Проте їм, очевидно, досі бракує методології роботи із системами, що вже достатньо добре розроблена в інших науках, а отже, вони мають діяти інтуїтивно. Системно-емпіричний метод, упевнений Зепетнек, цілком імовірно, допоможе розв'язати цю важливу проблему.

Серед тих, хто виступив опонентами Бернгеймера та його соратників у питанні міждисциплінарності (а серед них багато визнаних метрів, авторитетів дисципліни), найчастіше озвучується основний аргумент – імовірність розмивання меж дисципліни та знецінювання літератури як її центрального предмета. Так, поважний дослідник поезики та літературної комунікації Майкл Ріффатер наголошує на небезпеці того, що в результаті культурологічних трансформацій увага дослідників переміститься переважно на нелітературні тексти в той час, як «надзвичайно важливо, щоб література залишалася в центрі дискурсу культури, ідеології і т. д., адже література їх охоплює та ставить до них питання»³⁰. Теоретично визнаючи можливість контекстуалізації тексту, дослідник вважає так само важливим процес деконтекстуалізації, коли текст зберігає свою літературну цінність, утрачаючи з часом соціально-історичні конотації. Цей самий аргумент, до речі, наводить і Доу Фоккема, говорячи про літературні твори, що пережили висхідну контекстуалізацію та зберегли суто художню цінність³¹. Ріффатер пропонує переглянути та по-новому визначити межі компаративістики (функції порівняння та встановлення закономірностей) та культурології

(теми ідентичності, соціальної ситуації та їх вербальне втілення), що мають не злитися, а взаємодоповнити одна одну.

Своєю чергою, Джонатан Куллер, відомий американський дослідник-структураліст, попереджає, що несистематизоване розширення меж дисципліни здатне перетворити її на фантасмагоричний гігантський конструкт, «що потребуватиме вивчення всіх дискурсів та всіх видів культурного виробництва в усьому світі»³². Дослідник наполягає на тому, що простий перехід від літературних текстів до культурних об'єктів не допоможе теоретизувати та методологізувати компаративістику, натомість позбавить її наявних наразі більш-менш чітких меж.

Цікавий внесок у дискусію робить дослідниця Елізабет Фокс-Женовез, яка у своїй статті «Між елітарністю та популізмом»³³ розглядає проблему розширення меж компаративістики з точки зору демократизації дисципліни, проте доходить висновку, що літературна компаративістика має залишатися елітарною сферою. «Демократизація» літературної компаративістики шляхом її розширення до меж культурології ні на йоту не гарантує її соціальної демократизації», – стверджує авторка³⁴, адже якщо сприймати соціальну демократизацію як доступність по суті складної дисципліни ширшим верствам дослідників з освітою в різних галузях, це загрожує зниженням інтелектуальних вимог та тим, що в дисципліну прийдуть ті, хто насправді не цікавиться проблемами компаративістики та не має необхідних навичок і знань.

Дещо вирізняється своєю категоричністю й стаття сільського професора Пітера Брукса «Чи повинні ми вибачитися?»³⁵. Брукс визнає вічну проблему непевності предмета й методу компаративістики, для ілюстрації чого наводить приклад фантасмагоричного сну студента перед іспитом, у якому той бачить своїх професорів в одязі та з інструментами слюсарів, які прийшли «порівнювати літературу» – хто знає, як має виглядати цей процес? Проте автор однозначно не погоджується з «тоном вибачення» Бернгеймера та тим, що літературу варто розглядати лише як один із дискурсів. Література, на думку дослідника, має

власний контекст та часто не потребує додаткової контекстуалізації – за виключенням тих ситуацій, коли необхідність додаткового контексту впливає логічно, а не штучно притягується в гонитві за модною міждисциплінарністю. Брукс не вважає концентрацію на риторичі чи поетиці застарілим підходом – ці підходи та методи становлять професійний інструментарій літературознавців, тоді як орієнтація на культурологію загрожує «заміною дослідження літератури аматорською соціальною історією, аматорською соціологією та індивідуальною ідеологією»³⁶. Основним недоліком третього Звіту Брукс вважає те, що запропоноване його авторами розширення меж не супроводжується жодними рекомендаціями щодо відповідних практики та теорії, а отже, не являє собою конструктивного підходу.

У 2003 році Американська асоціація літературної компаративістики під головуванням Г. Сосі випустила останній на сьогодні звіт, у якому оптимістично проголошується остаточна перемога дисципліни на всіх територіях конфлікту, зокрема прийняття міждисциплінарності як повноцінного методу аналізу культурних явищ у межах компаративістики. Проте й у самому Звіті, й у збірці статей, що вже традиційно виходить як реакція на нові тези Асоціації й цього разу мала назву «Літературна компаративістика в добу глобалізації»³⁷, з деяким сумом наголошується на тому, що ці перемоги привели дисципліну до втрати ідентичності. Зокрема, Роланд Грін, реакцію якого на Звіт Бернгеймера ми окреслювали вище, визнає: «У всіх цих ініціативах мене найбільше вражає та порожнина, що лежить в їх основі. Ніби ми відмовляємося бачити те, що залишається незмінним у дисципліні, незважаючи на всі зміни акцентів та моду»³⁸.

Очевидно, що проблема міждисциплінарності в літературній компаративістиці вже давно не зводиться суто до протистояння «формалістів» та «контекстуалістів» – дискусія наповнена різноманітним барв та відтінків. Учені, очевидно, передовсім занепокоєні збереженням меж літературної компаративістики при інтегруванні методів інших дисциплін, проте більшість дослідників не заперечують, що нові інструменти дадуть дисципліні

можливість глибшого розкриття, пояснення, взаємопов'язання та протиставлення літературних явищ із продовженням, звичайно, гарячої полеміки щодо розуміння самого поняття літературності. У зв'язку з проблемою міждисциплінарності широко обговорюються теми ролі історії в літературному процесі, засвоєння нових медій та перетини з цариною культурології. Соціально-політичні процеси глобалізації та демократизації також мають важливий вплив на переосмислення місця та місії літературної компаративістики серед інших наук. Ця дисципліна постає як галузь, що постійно потребує нового осмислення, й американські компаративісти продовжують широку дискусію, прагнучи конкретизувати й теоретизувати сферу своїх досліджень, що, здається, постійно вислизає з будь-яких форм, котрих їй намагаються надати. Проте, незважаючи на загальну тривогу, характерну для дослідника-компаративіста, який прагне визначити свою інтелектуальну та інституціональну приналежність, така турбулентність свідчить також про те, що попри розмови про «смерть» дисципліни, вона жива, актуальна та дає цікаві, часто несподівані результати.

Література

¹ *Hutcheon L.* Productive Comparative Angst: Comparative Literature in the Age of Multiculturalism // *World Literature Today*. – 1995. – № 69. – С. 299–303.

² *Wellek R.* The Crisis of Comparative Literature // *Proceedings of the Second International Congress of Comparative Literature* (ed. W.P. Friederich). – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1959. – С. 149–159.

³ *Levin Report* // *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 22.

⁴ *Bernheimer Ch.* Introduction: the Anxieties of Comparison // *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 3.

⁵ Greene Report // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 28.

⁶ Там само. – С. 36.

⁷ Там само.

⁸ Bernheimer Report // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 41.

⁹ *Remak H.* Comparative History of Literatures in European Languages: The Bellagio Report // Neohelion. – 2005. – Vol. 8. – № 2. – С. 217–228.

¹⁰ *Hutcheon L.* Productive Comparative Angst: Comparative Literature in the Age of Multiculturalism // World Literature Today. – 1995. – № 69. – С. 299–303.

¹¹ *Damrosch David.* Literary Study in an Elliptical Age // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – с. 128.

¹² Bernheimer Report // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 42.

¹³ Там само. – С. 42–43.

¹⁴ Там само. – С. 43.

¹⁵ Там само. – С. 47.

¹⁶ *Денисова Т.Н.* Нариси про американську компаративістику // Літературна компаративістика. – Вип. 2. – К.: Фоліант, 2005. – С. 37.

¹⁷ *Dimic M.* Preface: W[h]ither Comparative Literature? // Comparative Literature: History and Contemporaneity (ed. M. Dimic and S. Tötösy de Zepetnek) – Canadian Review of Comparative Literature. – 1996. – 23.1. – С. 7.

¹⁸ *Pratt M.L.* Comparative Literature and Global Citizenship // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 58–66.

¹⁹ Там само. – С. 58.

²⁰ Там само. – С. 63.

²¹ *Bernheimer Ch.* Introduction: the Anxieties of Comparison // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – С. 8.

²² Там само. – С. 9.

²³ Там само. – С. 12.

²⁴ *Hokenson J.W.* Comparative Literature and the Culture of the Context // Comparative Literature and Culture: A WWWeb Journal [<http://clwebjournal.lib.purdue.edu/clweb00-4/hokenson00.html>].

²⁵ Там само.

²⁶ *Greene R.* Their Generation // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – C. 153–154.

²⁷ *Chow R.* In the Name of Comparative Literature // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – C. 115.

²⁸ *Tötösy de Zepetnek S.* Comparative Literature: Theory, Method, Application. – Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi, 1998.

²⁹ Там само. – C. 29.

³⁰ *Riffaterre M.* On the Complimentarity of Comparative Literature and Cultural Studies // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – C. 73.

³¹ *Fokkema D.* Comparative Literature and the Problem of Canon Formation // Comparative Literature: History and Contemporaneity (ed. M. Dimic and S. Tötösy de Zepetnek) – Canadian Review of Comparative Literature. – 1996. – 23.1. – C. 51–66.

³² *Culler J.* Comparative Literature, At Last! // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – C. 117.

³³ *Fox-Genovese E.* Between Elitism and Populism: Whither Comparative Literature? // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – C. 134–143.

³⁴ Там само. – C. 142.

³⁵ *Brooks P.* Must We Apologize? // Comparative Literature in the Age of Multiculturalism (ed. Ch. Bernheimer). – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – C. 97–107.

³⁶ Там само. – C. 100.

³⁷ Comparative Literature in an Age of Globalization (ed. Haun Saussy). – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006). – C. 212–23.

³⁸ *Greene R.* Not Works But Networks // Comparative Literature in an Age of Globalization (ed. Haun Saussy) – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006. – C. 214.

Ірина Арендаренко (Пупурс)

Літературна компаративістика Великобританії

В останні десятиріччя дедалі переконалише заявляє про себе літературна компаративістика Великобританії, яка має тривалу донаукову стадію розвитку, а згодом – чергування періодів активізації інтересу до цієї галузі й ігнорування її як науки й навчальної дисципліни.

В англійських літературознавчих колах прийнято вважати, що вперше в країні термін «порівняльні літератури» вжив М. Арнольд 1848 р., а порівняльне літературознавство як наука почало формуватися з появою «Порівняльного літературознавства» Х.М. Поснета (1886), першої англомовної праці, де декларувався й обґрунтовувався науковий характер цього предмета. Згодом у руслі компаративізму почали працювали Дж. Сейнтсбері, Дж. Робертсон, Л. Стефен, Ч. Гефорд, В. Кер, Дж.Ч. Коллінз, Е. Доуден та ін. У 1901 р. зацікавленість порівняльним літературознавством була стимульована статтею Г.Г. Сміта «Слабкість літературної компаративістики», де компаративістам пропонувалося перейти від соціально-історичного вивчення літературних взаємин до більш складного теоретико-критичного дискурсу. Загалом у першій половині ХХ ст. провідною темою британської компаративістики, котра розглядалась як галузь історії літератури, стали англійські міжлітературні стосунки (генетико-контактні зв'язки, типологічні спільності й несхожості, впливи). Водночас спостерігалось і деяке тяжіння теорії літератури до компаративізму, що виявилось у низці досліджень, присвячених романтизму, поезії й жанру роману. Щодо тогочасної періодики, то найбільш компаративістським британським часописом з 1906 р. і аж до 40-х років ХХ ст. був *Modern Language Review: General and Comparative Studies* (= *Modern Language Review*). А 1940 р. побачив світ перший англійський часопис із порівняльного літературознавства – *Comparative Literature Studies*, який до 1946 р.

виконував функції французького тримісячника *Revue de littérature comparée*, друкування якого було призупинене війною.

З другої половини ХХ ст. розпочався поступовий процес включення літературної компаративістики до переліку університетських дисциплін: перше лекторство – Манчестерський університет (1953), перший штатний професор – Е. Торлбі (1967), перші магістерські програми – університети Східної Англії й Суссексу (1968), перша кафедра – університет Суссексу (1969) тощо. Загалом упровадження літературної компаративістики до системи вищої освіти посприяло її динамічнішому розвитку та популяризації на теренах Великобританії, що, своєю чергою, збільшило кількість наукових порівняльних досліджень і дозволило скоординувати роботу британських компаративістів.

Але справжнім центром порівняльного літературознавства Великобританії з 1975 р. й до сьогодні є Британська асоціація порівняльної літератури (*British Comparative Literature Association* = *BCLA*), котра займається організацією симпозіумів, конференцій, видає спеціалізовані часописи (*Comparative Criticism*, *New Comparison*, *Comparative Critical Studies*) й наукові праці, проводить конкурси.

З кінця 60-х років ХХ ст. поступово почала змінюватись і векторність літературної компаративістики Великобританії. І хоча вивчення типологічних аналогій і літературних зв'язків продовжувалося, водночас інтенсифікувалося зближення теорії літератури й порівняльного літературознавства, набрало сил перекладознавство, збільшилися кількісно й урізноманітнилися міждисциплінарні студії, заявила про себе імагологія, компаративістськими об'єктами стали нові форми синтезу й взаємодії між літературою й іншими видами мистецтва. Підтвердження цього – наукові розробки Г. Гіффорда, С. Проера, С. Баснет, Е. Шаффер, П. Франса, Дж. Біє та ін.

Донауковий період (... до 1886 року)

До 1886 року, а особливо з перших десятиліть ХІХ ст., літератори Великобританії користувалися методами порівняльно-

історичного й порівняльно-типологічного аналізу, виявлення генетико-контактних зв'язків і впливів, передусім при створенні різноформатних історій літературних родів і жанрів. Прикладом може слугувати трактат Томаса Вортона¹ про походження романтичної поезії в Європі, де романтизм генетично пов'язувався із середньовічною літературою, на яку рівноцінно вплинули арабська поезія та поетичні фантазії скандинавських скальдів; цей трактат уміщено в його тритомну «Історію англійської поезії...» (1774–1781). Це монографічне дослідження, що охоплює англійську поезію від XI до XVIII ст. з урахуванням її літературних й інших культурних взаємин, стало першою історією такого масштабу і штибу на теренах Великобританії. 1800 р. вийшла друком п'ятитомна монографія Чарльза Дібдіна² про розвиток англійського сценічного мистецтва, в передмові до якої автор зіставляє вітчизняні драматургічні зразки з азіатськими, грецькими, римськими, іспанськими, італійськими п'єсами. Через чотирнадцять років Джон Данлоп³ розглянув у діахронічному аспекті белетристику: з'ясував специфіку варіантів романного жанру, починаючи від літератури Стародавньої Греції до сучасної йому Європи. В руслі компаративізму були написані й тритомна історія англійської драматичної поезії до часів В. Шекспіра Дж. Кольєра⁴ та «Поетика: Есе про поезію» Е. Далласа⁵. У своїй праці шотландський критик і журналіст Е. Даллас, поперше, дослідив природу поезії, функція якої, на його думку, викликати відчуття вдовolenності: «Тоді задоволення може бути визначено наявністю гармонічної та несвідомої активності душі <...> Поетичне задоволення відрізняється від іншого задоволення існуванням багатой уяви, Поезію можна лаконічно сформулювати як Творче Задоволення. Проте, якщо виходити із цих останніх двох слів, то слід змінити визначення: поезія, в такому разі, буде повніше означена – творча, гармонійна й несвідома активність душі...»⁶. По-друге, Даллас проаналізував різноманітні види поезії та її мову: «Насправді існує три види поезії: драматична, наративна й лірична; п'єса, історія і пісня. Рідко, звичайно, ми зустрінемо цілковито чистий зразок будь-якого

виду. Кожен – достоту змішування з іншими. Звідки, наприклад, виникла балада – перетин історії та пісні; звідки також – пастораль, в якій поєднуються всі три. Навіть найчистіша епопея може дуже часто набувати драматичної форми <...> Три види поезії утворюють пари з трьома законами поезії: драматична із законом уяви, епічна – гармонії, і лірична – несвідомості...»⁷. По-третє, автор трактату висловив міркування з приводу того, хто такий поет і які властивості притаманні поезії. Усі висновки зроблені на значному матеріалі: залучено твори Гомера, Аль Фарабі, Аристотеля, Шекспіра, Сервантеса, Мільтона, Данте, Колріджа, Кітса та ін. Також Е. Даллас скористався здобутками еkleктичної психології для пояснення естетичних ефектів поезії – досить вдала, як на ті часи, спроба міждисциплінарного підходу до студіювання літературних феноменів.

До прийомів порівняльної типології зверталися відомий письменник-романтик і фольклорист Вальтер Скотт у «Вступних нотатках про народну поезію» («Introductory Remarks on Popular Poetry») до тритомної збірки «Пісні шотландського кордону» (1802–1803 рр.)⁸ та поет Томас Кемпбелл у статті «Лекції про поезію»⁹ (1821).

Щодо генетико-контактології, то 1832 р. Артур Халлам дав оцінку впливам і віянням італійських творів на англійські¹⁰, а 1838 р. Джон Хардінг – уельської традиції на європейське письменство¹¹.

У другій половині ХІХ ст. елементи компаративізму присутні у двотомній «Історії англійської цивілізації» (1857) Г.Т. Баклі¹² та «Студіях з історії Ренесансу» (1873) В. Патера¹³. У книзі Г.Т. Баклі було виокремлено загальні закони розвитку людства, проілюстровані за допомогою визначних історичних і мистецьких, зокрема й літературних, явищ Іспанії, Шотландії, США та Німеччини. Втім, чомусь сама Англія не стала дослідницьким об'єктом Г.Т. Баклі, й після його смерті, в 1866 р., видавці виправили пов'язану з цим недоречність у назві, перейменувавши дослідження в «Історію цивілізації в Іспанії та Шотландії».

Друга книга – монографія Вальтера Патера – за життя автора перевидавалася кілька разів і щоразу зазнавала певного переформування матеріалу. Втім, суть її залишалася незмінною – всі видання склалися з окремих нарисів, присвячених проблемам функціонування Ренесансу в європейському живописі й поезії: «Вінкельман» («Winckelmann»), «Леонардо да Вінчі» («Leonardo da Vinci»), «Сандро Ботічеллі» («Sandro Botticelli»), «Поезія Мікеланджело» («Poetry of Michelangelo»), «Поєми Вільяма Морріса» («Poems by William Morris») та ін. Ренесанс розглядався В. Патером як історичний період, який, подібно до Еллінізму, має прямий стосунок до грецької міфології та релігії. Тому в «Студіях...» робились акценти на відлуннях мистецтва Стародавньої Греції в ренесансних творах.

1873 року з'явилися невелике есе Роберта Б'юкенена¹⁴, де до одного типологічного ряду було включено творчість А. Теннісона, Г. Гейне й А. де Мюссе, та порівняльно-типологічна студія «Англієць і скандинав, чи Порівняння англосаксонської та давньоскандинавської літератури» Фредеріка Меткалфа¹⁵ (1880).

Важливо зазначити, що вже в донауковий період британської літературної компаративістики неодноразово застосовувалися генетико-контактний, порівняльно-історичний, типологічний підходи при вивченні європейської, регіональних і національних літератур: Генрі Халламом у «Вступі до європейської літератури п'ятнадцятого, шістнадцятого й сімнадцятого століть» (1837–1839 рр.)¹⁶, Метью Арнольдом у «Щодо вивчення кельтської літератури» (1867 р.)¹⁷, Едмундом Госсе в «Дослідженнях із літератури Північної Європи» (1879 р.)¹⁸ та ін. Скажімо, в культурологічній розвідці «Щодо вивчення кельтської літератури» автор провів паралелі між кельтською та греко-римською, норманською й німецькомовною літературною спадщиною, а також віднайшов сліди кельтської культури в англійській поезії. Одні з висновків, зроблених М. Арнольдом: «Урівноваженість – головна запорука німецької геніальності з посередністю й одноманітністю як своїм недоліком, відданістю природі як своєю перевагою. Сентиментальність – головна запорука кельтської геніальності з любов'ю

до краси, шармом і духовністю як своєю перевагою, марністю й норавливістю як своїм недоліком. Талант до справ – головна запорука норманської геніальності з енергійністю і чіткою стрімкістю як своєю перевагою, важкістю і презирством як своїм недоліком»¹⁹. Тут варто додати, що Г. Халлам за вищезгаданий «Вступ до європейської літератури п'ятнадцятого, шістнадцятого й сімнадцятого століть» був названий Дж. Сейнтсбері в «Історії критики...» «першим англомовним фахівцем зі справжнього порівняльно-історичного вивчення літератури»²⁰.

А от термін «порівняльні літератури» (*comparative literatures*) отримав широке розповсюдження у Великобританії завдяки М. Арнольду, котрий 1848 р. в листі до сестри написав: «Зараз цілковито зрозуміло, що хоча за останні п'ятдесят років увага до порівняльних літератур змогла поінформувати всякого про те, що Англія в деякому сенсі далеко позаду від континенту»²¹ (мається на увазі континентальна Європа – тут і далі пояснення мої. – І.П.). Обіймаючи в тогочасній Великобританії провідні позиції як публіцист і літературний критик, він не випадково прийшов до поняття «порівняльна література» (переробленого ним із французького відповідника *littérature comparée*), котре логічно випливало з його багаторічних студювань класичних і сучасних європейських літератур і стало для нього необхідним літературознавчим терміном. Серед британських учених саме М. Арнольд уперше різнобічно підійшов до порівняння літератур, одночасно роблячи акцент на проблемі спільностей національних письменств як складників єдиного культурного утворення, названого Й. Гете «світовою літературою». «Уявіть собі цілу групу цивілізованих націй..., – читаємо в передмові М. Арнольда до поем В. Вордсворта, – однією великою конфедерацією, котра зобов'язана спільно діяти та працювати на загальний результат. Це було ідеалом Гете...»²². З-під пера М. Арнольда, окрім уже згаданої студії з кельтської літератури, вийшло ще кілька авторитетних праць, серед них монографія «Про переклад Гомера» (1861), збірки «Нариси з критики» (1865) та «Культура й анархія...» (1869), присвячена тлумаченню біблійних текстів розвідка «Література й догма...»²³ (1873).

Безумовно, у контексті еволюційного шляху літературного перекладознавства варте уваги дослідження «Про переклад Гомера», де М. Арнольд крізь призму тодішніх перекладацьких доктрин піддав критиці англомовні переклади «Іліади» Гомера, здійснені Попом, Чапменом, Маджінном, Коупером, Ньюменом і Райтом. У ті часи тривали дискусії стосовно того, яким чином мав бути інтерпретований іноземними мовами художній твір. Одні вважали, що переклад «мусить бути таким, щоб «читач по змозі забував би, що це все-таки переклад, перебуваючи під ілюзією, що він читає оригінальний твір...»²⁴. Інші твердили, що перекладач має зберігати кожну особливість оригіналу, наскільки він спроможний: «перший обов'язок перекладача, – наголошував Ньюмен, – історичний, бути достовірним»²⁵, а Коупер пишався тим, що залишався до кінця вірним оригіналу²⁶.

Основне ж завдання, котре ставив перед собою М. Арнольд у праці «Про переклади Гомера» – застерегти майбутніх перекладачів від допущених їхніми попередниками помилок і погрішностей. Він був переконаний, що «Гомер стрімкий у розвитку дій, Гомер зрозумілий у словах і стилі, Гомер простий в ідеях, Гомер шляхетний у манерах. Коупер переклав його погано, тому що в нього він повільний у розвитку дій і скрупульозний у стилі; Поп переклав його погано, тому що в нього він штучний і у стилі й у словах; Чапмен переклав його погано, тому що в нього він фантастичний в ідеях; містер Ньюмен переклав його погано, тому що в нього він дивний у словах і нешляхетний у манерах»²⁷.

Узагалі, вплив науково-критичної творчості М. Арнольда на британське літературознавство – факт незаперечний. Існує думка (оприлюднена 1954 р. Фредеріком Рое у статті «Порівняльне літературознавство у Сполученому Королівстві»²⁸), що компаративістські концепції цього вченого, а не Х.М. Поснета, у другій половині ХІХ ст. й у перші десятиріччя ХХ ст. стали стрижневими у формуванні порівняльних студій у Великобританії.

Не можна оминати також наявності в доробку британської компаративістики донаукового періоду й праць, які апелюють до проблем взаємодії мистецтв. Наприклад, «Трактат про зростання,

поєднання й потужність, розвиток, відокремлення і занепад поезії та музики» Д. Брауна²⁹, що свого часу отримав чималий європейський розголос, будучи витлумаченим французькою, італійською та німецькими мовами. За спостереженнями цього англійського вченого доби Просвітництва, на початкових етапах еволюції мистецтва музика й поезія становили єдине ціле, пізніше вони внаслідок різних причин відокремились одна від одної. Втім, Д. Браун упевнений, що в майбутньому цілком можливе виникнення «нового роду» мистецтва на основі злиття музичних і поетичних форм.

Науковий період (1886–1950 рр.)

Науковий репертуар британської школи літературної компаративістики впродовж 1886–1950 рр. складала міжлітературні генетико-контактні зв'язки, порівняльна типологія, впливи й рецепції, теорія літератури й компаративізм, порівняльне літературознавство й світова література.

У цей період з'явилося кілька праць, які торкалися теоретико-методологічної бази й перспектив порівняльного літературознавства: «Порівняльне літературознавство» Х.М. Поснета³⁰ (1886); «Слабкість літературної компаративістики» Г.Г. Сміта³¹ (1901 р.); «Майбутнє літературної компаративістики» Г.В. Рауса³² (1913); «Критична суміш: есе, дослідження й нотатки з англійської, французької й компаративної літератури» Е. Партріджа³³ (1926); видана в Лондоні праця «Порівняння літератур» Р. Джеймсона³⁴ (1935). Найбільш резонансними й впливовими серед щойно перелічених досліджень виявилися «Порівняльне літературознавство» Х.М. Поснета й дещо опозиційна до неї стаття «Слабкість літературної компаративістики» Г.Г. Сміта.

1886 р. вийшов 55-й том «Міжнародної наукової серії»³⁵ – «Порівняльне літературознавство» Хатчесона М. Поснета, перша англомова розвідка, повністю присвячена порівняльному літературознавству, й де воно вперше декларувалось як окрема філологічна дисципліна.

Ірландець Хатчесон М. Поснет почав працювати над цією монографією, ще будучи студентом коледжу Трініті (м. Дублін),

а потім продовжив роботу над нею, ставши професором класичних і англійської літератур університетського коледжу м. Окленд (Нова Зеландія). За його словами, «Порівняльне літературознавство» писалоя протягом десяти років, хоча філософські засади цього дослідження були сформульовані ним ще 1874 р. в невеликій розвідці «Історичний метод» («Historical Method»).

Відразу ж після виходу книги в пресі з'явилося чимало закидів стосовно дещо кострубатої назви «*comparative literature*» («порівняльна література»). Х.М. Поснетт розумів, що логічніше нову науку було б назвати «*the comparative study of literature*» («порівняльне вивчення літератури»), але йому хотілося запропонувати лаконічніший термін. Це стало непростим завданням через відсутність в англійській мові однослівного відповідника «*the study of literature*» на кшталт німецького «*Literaturwissenschaft*» («літературознавство»). Втім, на той час уже існував запропонований професором Фріменом термін «*comparative politics*» («порівняльна політика»), котрий і дозволив Х.М. Поснету зупинитися на словосполученні «*comparative literature*».

У «Порівняльному літературознавстві» наголошувалося на тому, що для всіх цілком зрозуміла неминучість еволюції літератури. Дисципліна ж «порівняльна література» не претендує на визначення цілого корпусу універсальних законів літературного розвитку. Проте вона допомагає з дефініцією певної її частини, вони мають бути, на думку Х.М. Поснета, «згруповані навколо низки центральних фактів... перманентного впливу», таких як «клімат, ґрунт, флора і фауна різних країн» і «принципів еволюції від колективного до індивідуального існування»³⁶. Тобто, Х.М. Поснет визнав соціальну й індивідуальну еволюцію, вплив навколишнього середовища на суспільне й приватне життя людини за фундаментальні підвалини порівняльного літературознавства.

Соціологічні концепції Г. Спенсера та Г. Майна, передусім стосовно еволюції від спільного до індивідуального життя, Х.М. Поснет, завзятий їхній прихильник, уважав уповні придатними для розуміння історії літератури, оскільки остання є явищем соціуму: «Тому з деякими поправками, нижче відміченими,

можна прийняти поступову експансію соціального життя – від клану до міста, від міста до нації, від обох них до космополітичного людства – як прийнятний порядок наших досліджень із порівняльної літератури»³⁷. За цією аналогією Х.М. Поснетт окреслив еволюційний шлях літератури від кланової, міської (полісів), національної й до світової.

Соціальні чинники – суспільні характеристики клану, міст-держав чи нації – відіграли значну роль у формуванні літературних жанрів і видів, що унаочнюється Х.М. Поснетом прикладами з різних письменств (грецького, індійського, китайського та ін.). При цьому для нього поняття «порівняльний» – радше пов'язування соціального розвитку з літературним зростанням, аніж зіставлення однієї національної літератури з іншою.

Разом із тим не забув Х.М. Поснетт і про індивідуально-авторські чинники, котрі також уважав важливими формотворчими складниками літературного процесу. В «Порівняльному літературознавстві» простежено еволюцію мистецького індивідуалізму на тлі кланової, міської, національної й космополітичної літератур, розглянуто окремі літературні персоналії більш чи менш ізольовано від соціальних груп. Було зазначено, що індивідуалізм пройшов шлях від досить обмеженого (рання арабська лірика, грецький епос) до демократичного й суб'єктивного (поезія В. Вітмена, В. Вордсворта). Індивідуалізм же тлумачиться як стрижень творчості, й чим прогресивніша країна, тим більше в ній можливостей для розвитку «індивідуального». Досвідчений компаративіст, справжній фахівець, на думку Х.М. Поснета, має перейти від аналізу зовнішніх впливів до порівняльного вивчення духовного становлення митця, внутрішніх асоціацій його літературної творчості з його корпоративним життям³⁸.

Вплив довкілля (флори, фауни та ін.) – ще одна фундаментальна засада «Порівняльного літературознавства». Адже одне й те саме навколишнє середовище бачилося поетами клану, полісу й нації по-різному. А зростання усвідомлення людиною особистої неповторності привнесло в літературні тексти нові відчуття, фантазії, розуміння природи, стосунків з іншими живими істотами тощо.

Присутні в «Порівняльному літературознавстві» й міркування з приводу «*cosmopolitan spirit*» («космополітичного духу») як ознаки світової чи, як її ще називає автор, «*cosmopolitan literature*» («космополітичної літератури»). Зокрема, він убачав космополітизм в олександрійській і римській, єврейській, арабській, індійській, китайській літературах, що дозволяло йому вважати їх справжніми взірцями світової літератури. А от індивідуалізм і провінціалізм, як складові національного письменства, найкраще проявились у літературах Західної Європи. Тобто, у такому разі, світові літератури хронологічно мусять передувати національним. Це змінювало порядок їх розміщення в еволюційній схемі літератур, запропонованій Х.М. Поснетом на початку дослідження.

Як і кожна наука, порівняльне літературознавство має оперувати власним методом, який Х.М. Поснет іменував «історичним» або «порівняльним», віддаючи перевагу другому терміну. Хоча при цьому «неважливо, котрій назві ми надаємо перевагу – «порівняльний» чи «історичний» – природа нашого методу та сама»³⁹, – підкреслюється і в його книзі, й у пізнішій статті «Наука літературної компаративістики»⁴⁰.

До речі, Х.М. Поснет пишався й постійно наголошував на тому, що він, громадянин Британії, вперше детально розробив метод і принципи порівняльної літератури як науки. У його «Науці літературної компаративістики» читаємо: «Це моє нагадування адресується зарубіжним ученим – нагадування того, що хоч я й ціную патріотизм і шляхетну цінність інтелектуального досягнення, котрі можуть інколи змусити француза чи німця забути про заслуги британського громадянина, який уперше розробив метод і принципи Літературної Компаративістики, я не настільки великодушний, щоб триматись у тіні»⁴¹. Але в цій же статті Х.М. Поснет визнав, що проблеми літературної компаративістики порушувалися раніше Ш. де Монтеск'є, Г.Е. Лессінгом, Й. Гердером, мадам де Сталь, Й. Гете, братами Шлегелями та ін., а розглядаючи расові й кліматичні впливи на літературу, Г. А. Тейн близько підійшов до означення порівняльного літературознавства.

Праця Х.М. Поснета отримала чимало схвальних відгуків у англійських, німецьких, французьких, російських, італійських, данських, американських і австралійських критиків. Однак вона не стала стимулом, як прагнув Х.М. Поснет, для впровадження курсів із порівняльного літературознавства в британських університетах і широкого визнання її як нової філологічної науки на теренах Об'єднаного Королівства.

1901 р. інтерес до компаративістики у Великобританії інтенсифікувався завдяки анонімній статті «Слабкість літературної компаративістики»⁴², що з'явилася на шпальтах січневого номера *Blackwood's Edinburgh Magazine*. Автором її виявився шотландець **Грегори Г. Сміт**, який уже в липні 1900 р. на Паризькому міжнародному конгресі порівняльної історії (Congrès international d'histoire comparée) в секції компаративної літератури виклав свої міркування з приводу недоліків сучасної компаративістики, виголосивши доповідь під ідентичною назвою. Пізніше Г.Г. Сміт видрукував статтю «Слабкість літературної компаративістики» з деякими доповненнями стосовно природи й функцій порівняльного літературознавства під заголовком «Деякі замітки про порівняльне вивчення літератури»⁴³.

Ступінь магістра гуманітарних наук Г.Г. Сміт (1865–1932) здобув у Бейлліолському Коледжі Оксфорда. Потім деякий час обіймав посаду головного редактора *Scottish Text Society*, а з 1909 р. і до виходу на пенсію був бібліотекарем і професором англійської літератури Королівського Коледжу Белфастського університету. Він брав участь у написанні «Національного словника біографії» (Dictionary of National Biography), енциклопедії «Британніка» (the Encyclopedia Britannica), Кембріджської історії англійської літератури (Cambridge History of English Literature). Також Г.Г. Сміт підготував один том під назвою «Перехідний період» («The Transition Period») до серії «Періоди європейської літератури», видрукував колекцію критичних праць елізаветинської епохи та монографію про Бена Джонсона⁴⁴.

На Паризькому конгресі 1900 р. Г.Г. Сміт працював у одній секції з відомим французьким компаративістом Фердінаном

Брюнетьером, виступивши проти його еволюційного підходу до літератури, водночас засуджуючи в цілому школу критиків-практиків (передусім французьку) за те, що вона складається, за його словами, з «детективів міжнародного плагіату» («*detectives of international plagiarism*»). Адже «порівняльна література повинна бути чимось більшим, ніж притулком для антикварів» («*comparative literature must be something more than a refuge for antiquaries*») чи практикуючою школою щойно згаданих детективів⁴⁵.

Сам Г.Г. Сміт, відмовляючись від соціально-історичного методу, який пропагувався Поснетом, запропонував радикальну зміну літературознавчих акцентів. Він не сумнівався, що потрібно перейти від порівняльної історії літератури до компаративної критики, інакше кажучи, від перпендикулярних перспектив до горизонтальних. Випереджаючи найсміливіше гасло «*Comparaison n'est pas raison*» Рене Етьємбля, Г.Г. Сміт уже на початку ХХ ст. запитував: «Можливо, тут відсутній порівняльний інтерес до речей, чий зв'язок іде лише від аналогії, або, навіть, від форм і мотивів, між якими, можливо, не тільки немає допустимого чи відомого зв'язку, але і явного натяку на схожість?»⁴⁶. Розмірковував він і про можливе використання одного мистецтва як критерію для інших та порівняння таких віддалених явищ, як епос індусів і французів.

У «Слабкості літературної компаративістики» Г.Г. Сміт також піддав нещадній критиці засідання секції компаративної літератури Паризького конгресу порівняльної історії, де, на його думку, не було сказано жодного серйозного й предметного слова про літературну компаративістику. Ним були відмічені всього лише коротка доповідь доктора Спінгарна з Колумбійського університету про розвиток компаративних студій у США та виступ Ф. Брюнет'єра про компаративне студювання літератур, котрий, проте, на думку Г.Г. Сміта, містив деякі сумнівні твердження й потребував значних доопрацювань.

Відразу ж на цю статтю Г.Г. Сміта була дана своєрідна відповідь Х.М. Поснета — «Наука літературної компаративістики»⁴⁷. Останньому не сподобалися компаративістські погляди

Г.Г. Сміта. Більше того, їх появу він пов'язав із неглибокою обізнаністю Г.Г. Сміта, й загалом британців, із аксіомами порівняльної літератури.

Зауважимо, що хоча статті Г.Г. Сміта й викликали певний інтерес британців до порівняльного літературознавства, проте викладені в них ідеї та заклики щодо нових перспектив цієї дисципліни почали реалізовуватися тільки через півстоліття.

Перспективність порівняльного літературознавства можна вбачати й в опублікованій 1913 року у 8-му числі *Modern Language Review* статті «Майбутнє літературної компаративістики» Г.В. Рауса. А за чотирнадцять років компаративні методи були використані ним для аналізу творчості Гомера у двотомнику «Бог, людина й епічна поезія: Дослідження з компаративної літератури»⁴⁸ (1927), де, зокрема, демонструвалося відлуння поетики «Іліади» та «Одіссеї» в європейських літературах післягомерівської епохи.

Доводиться констатувати, що на межі ХІХ–ХХ ст. англійські науковці мало цікавилися розробкою теорії літературної компаративістики, але загалом компаративістські студії активізуються, розширюється їх тематичний діапазон і методика. Скажімо, наприкінці ХІХ ст., в пізню вікторіанську епоху, гучно заявила про себе **нова плеяда критиків** (Дж. Сейнтсбері, Л. Стефен, Ч. Гефорд, В. Кер, Дж. Чартон Коллінз, Е. Доуден та ін.), які задали векторність, у тому числі й компаративістську, англійському літературознавству на наступні півстоліття. Більшість із цих учених були викладачами англійської літератури, котра цілком логічно ставала першорядним об'єктом їхніх наукових студій, при цьому досить часто вона розглядалась як частина світової літератури під різними компаративістськими кутами зору. Наприклад, Ч. Гефорд простежив літературні зв'язки між Англією й Німеччиною ХVІ ст.⁴⁹, Е. Доуден продемонстрував вплив на англійську літературу французької революції⁵⁰ та ін.

Британське шекспірознавство поповнилося новою студією – «Монтень і Шекспір» Дж. Робертсона⁵¹, котрий чітко окреслив своє головне емпіричне завдання: «точний виклад збігів фраз і думок Шекспіра й Монтеня». Для вирішення поставленого за-

вдання Дж. Робертсон проаналізував усі можливі впливи перекладених на англійську мову й оригінальних творів Монтеня на Шекспіра, водночас оперуючи такими суто компаративістськими термінами, як «*indirect influence*» («непрямий вплив»), «*direct influence*» («прямий вплив»), «*coincidence*» («збіг»), «*paraphrase*» («парафраза»), «*direct connection*» («прямий зв'язок»).

Шотландський літературознавець Вільям Кер⁵² у розвідці «Епічна поема й лицарський роман: Нариси із середньовічної літератури» відшукав аналогії між німецькими та французькими епічними поемами та ісландськими сагами; побачив подібність у функціонуванні епізодів і алюзій у творах Гомера й «Беовульф»; провів паралель між творчістю Боккаччо й Чосера тощо.

За редакцією Дж. Сейнтсбері з 1897 року виходила дванадцятитомна наукова серія «Періоди європейської літератури», де висвітлювалася проблематика ренесансу⁵³, романтизму⁵⁴ тощо. Приміром, у «Пізньому ренесансі» Девідом Ханнеєм використувався порівняльно-типологічний метод при розгляді іспанської, французької, італійської літератур пізнього Середньовіччя, поезії, прози й драми письменників-єлизаветинців.

Значний резонанс на початку ХХ ст. спричинила й монографія Дж. Сейнтсбері – «Історія критики й літературного смаку в Європі від найдавніших текстів і до сьогодення»⁵⁵. Хоча більшу увагу наприкінці ХІХ ст., все ж таки, британські літературознавці приділяли вітчизняній літературі, її місцю у світовому контексті, проте зустрічаються й дослідження, де проаналізовано лише іноземні літературні феномени, як-от «Данте в Америці» Ф. Снелла⁵⁶, «Посібник із зарубіжної літератури» В. Кроуфорд⁵⁷. Тривали дискусії й щодо літературного космополітизму («Космополітичний дух у літературі» Л. Стефена⁵⁸).

Отож, провідною темою британської компаративістики першої половини ХХ ст., котра розглядалась як розділ історії літератури, стали **англійські міжлітературні стосунки** (генетико-контактні зв'язки, впливи, типологічні спільності й несхожості). Так, упродовж першої половини ХХ ст. британськими літературознавцями було написано низку праць у форматі вивчення генетичних зв'язків і контактів англійської літератури з іншими:

- іспанською («Зв'язки між іспанською й англійською літературою» Дж. Фіцморіса-Келлі⁵⁹);
- французькою («Французький ренесанс в Англії. Доповідь про літературні взаємини Англії й Франції у XVI ст.» С. Лі⁶⁰, «Франція й Англія...» Е. Госсе⁶¹);
- німецькомовними («Літературні взаємини Англії і Німеччини в XVII ст.» Г. Вотерхауса⁶²);
- скандинавськими («Дослідження англо-скандинавських літературних взаємин» Г. Райта⁶³, «Літературні взаємини Англії й Скандинавії в 17-ому ст.» Е. Сітона⁶⁴, «Англо-датські літературні взаємини 1867–1900 рр.» Б. Даунса⁶⁵).

Досліджувалися й ірландсько-уельські історико-літературні взаємини («Ірландія й Уельс...» Сесіл О'Рахіллі⁶⁶). А 1927 року вийшла ґрунтовна праця Лаурі Магнуса про відносини англійської літератури з іншими літературами Європи протягом 1300–1800 рр. Їх опис автор розпочав із Чосера, Спенсера, Шекспіра, евфуїзму, мотивуючи це тим, що «АНГЛІЯ вступила порівняно пізно, хоча й набагато раніше, ніж деякі інші країни, до республіки європейської літератури. Головним чином її сповільнювала відсталість мови, котра потребувала впорядкування й зміцнення, що забезпечувалося близьким контактом із мовами з обґрунтованіше розвинутим словником і будовою: такий контакт як із латинськими мовами (французькою, італійською, іспанською та ін.)»⁶⁷.

Генетико-контактні зв'язки вивчалися двосторонньо, тобто дослідники з'ясовували обопільне «літературне спілкування» («*literary intercommunication*») між двома країнами, керуючись насамперед документальними хроніками, дипломатичною й подорожною літературою, перекладами. Водночас однаково зверталась увага як на прямий чи безпосередній літературний зв'язок («*direct literary relation*»), так і на непрямий або опосередкований («*undirect literary relation*») із обов'язковим урахуванням місця та ролі посередника. Приміром, у «Зв'язках між іспанською й англійською літературою» Дж. Фіцморіса-Келлі постійно акцентував на тому, що незрідка твори іспанських письменників перекладалися на англійську мову не безпосередньо – за оригі-

налами, а опосередковано – за їхніми франкомовними чи латиномовними версіями. А Г. Вотерхаус у «Літературних взаєминах Англії і Німеччини в XVII ст.» вказував на важливість мандрівників як «літературних посередників» (*«literary intermediaries»*).

Аналізувались дослідниками й акти рецепції англійських письменників й окремих творів на чужорідному ґрунті. Наприклад, у «Літературних взаєминах Англії і Німеччини у XVII ст.» Г. Вотерхаус описав, як сприймалися у німецькомовних країнах Мільтон і «Аркадія» Сідні на рівні перекладів, критичних висловлювань, цитування, парафраз, ремінісценцій, алюзій тощо.

Оцінювалась і сила та якість впливу національних літератур одна на одну. Зокрема, Дж. Фіцморіс-Келлі писав: «Вплив – еластичний термін, який не легко визначити; одначе, не зважаючи на вільне визначення, я сподіваюся переконати вас, що певне перебільшення стосовно цього предмета залишилось у минулому»⁶⁸. Цими словами він хотів сказати, що вже на початку XX ст. вплив розумівся надзвичайно широко – від звичайнісінького поштовху, банального копіювання чи наслідування і аж до імпульсу, що призводить до утворення нових літературних процесів і форм. Безперечно, серцевиною тодішніх порівняльно-літературних досліджень було саме поняття «вплив», про що 1931 р. зазначив і один із відомих французьких компаративістів Поль Ван Тігем у своїй «Літературній компаративістиці». Тому й закономірно, що центральними компаративістськими об'єктами літературознавства Великобританії першої половини XX ст. стали грецькі, іспанські, італійські, французькі, німецькі та інші впливи на вітчизняну літературу різних епох у фокусі певного напрямку, жанру чи творчості окремого письменника: «Грецький вплив на англійську поезію» Дж.Ч. Коллінза⁶⁹; «Іспанські впливи на англійську літературу»⁷⁰ й «Деякі іспанські впливи на літературу епохи Єлизавети»⁷¹ М.Э. Х'юма; «Італійський вплив на англійську гуманітарну науку й літературу впродовж романтичного відродження» Р.В. Кінга⁷²; «Французький літературний вплив у середньовічному Уельсі» М. Воткіна⁷³;

«Скотт і Гете: німецький вплив на твори сера Вальтера Скотта» В. Макінтоша⁷⁴, «Німецький вплив у англійський романтичний період» Ф.В. Стокоє⁷⁵ та ін. Зокрема, В. Макінтош детально розглянув вплив німецької літератури на творчість В. Скотта: проаналізував вальтерскоттівські переклади німецьких балад і драм; відшукав німецькі лінії в його поемах та історичних романах; розповів про його стосунки з Гете та про сприйняття вальтерскоттівських творів німецькими читачами. Значну увагу темі «В. Скотт і Німеччина» приділив і Ф.В. Стокоє у «Німецькому впливі в англійський романтичний період», де, окрім фіксування різноманітних німецьких проявів у прозі й поезії В. Скотта, подано перелік німецькомовних книг із його колекції. Також у цьому дослідженні визначено ступінь обізнаності С.Т. Колріджа, П.Б. Шеллі, Дж. Байрона з німецькою літературою та характер її впливовості на творчість цих англійських романтиків. Іспанські впливи на В. Шекспіра висвітлено в монографії Г. Томаса⁷⁶.

Водночас характеризувались і зворотні дії, як-от: впливи англійської поезії на романтичне відродження на континенті⁷⁷, а також В. Шекспіра, В. Скотта й Дж. Байрона на французьку романтичну драму⁷⁸. 1913 року вийшла друком праця «Вплив Бодлера у Франції й Англії»⁷⁹, в якій, до речі, йшлося про бодлеризм не лише в літературі, а й у живописі та музиці, а також про літературні, малярські й музичні вподобання самого Бодлера.

Предметами британської впливології ставали й зарубіжні літературні феномени: «Вплив Данте на іспанську літературу» В. Хуттона⁸⁰, «Еврипід і його вплив» Ф.Л. Лукаса⁸¹, «Німецький вплив на данську літературу у 18 ст.» Дж. Ітона⁸². Тут варто ще пригадати монографію Е.М. Батлера⁸³, в якій показувалось, яким чином і наскільки грецьке мистецтво вплинуло на великих німецьких письменників XVIII–XX ст.

Подібні літературознавчі тексти можна поділити на дві групи залежно від об'єктів сприймання та сторони-сприймача:

1) література континентальної Європи (об'єкти сприймання) – Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії (сторона-сприймач);

2) англійська література (об'єкт сприймання) – континентальна Європа (сторона-сприймач).

Так, об'єкти сприймання першої групи – це Шиллер⁸⁴, Сервантес⁸⁵, Вольтер, Руссо й Монтеस्क'є⁸⁶, Расін⁸⁷, Данте⁸⁸ та інші славетні й менш відомі не британські письменники.

Корпус другої групи складають переважно шекспірознавчі студії: «Шекспір і континент» (Дж. Робертсон⁸⁹), «Шекспір і Італія» (Л. Коллісон-Морлі⁹⁰), «Шекспір і Німеччина» (Р. Паскаль⁹¹). Розроблялись і такі теми, як «Мільтон і континент» (Дж. Робертсон⁹²), «Діккенс і Німеччина» (Е. Гаммер⁹³), «Вордсворт і Німеччина» (Л. Віллоубай⁹⁴), «Теннісон і Франція» (М. Боуден⁹⁵). У цих дослідженнях акцент робився на об'єкті сприймання – авторі з його творчою манерою письма. Сторона-сприймач була всього лише тим інонаціональним простором, де вимірювалася величина успішності реалізації об'єкта сприймання. При цьому дослідниками розглядався комплекс доказів, які відображали національний чи міжнародний успіх письменника, – публікації, переклади, наслідування, адаптації, імітації й т.п. Наприклад, Реа Томас у монографії «Драми й поеми Шиллера в Англії» подав короткий огляд англомовних перекладів драматичних і поетичних творів Шиллера, оприлюднив реакцію великобританців на їхню появу, охарактеризував впливи Шиллерової творчості на Р. Сауті, В. Вордсворта, С. Колріджа, В. Скотта, Дж. Байрона та інших англійських письменників першої половини ХІХ ст. У праці «Шекспір в Італії» Л. Коллісон-Морлі з'ясував, як репрезентувалася творчість В. Шекспіра на італійській театральній сцені ХVІІІ–ХІХ ст. А П. Тойнбі у двотомнику «Данте в англійській літературі» простежив історію сприймання Данте в Англії продовж ХІV–ХІХ ст.: англомовні переклади його творів, згадки про нього в критичній літературі й пресі, Дантова поетика у творах англійських письменників та ін.

Компаративістські праці в **руслі порівняльної типології** були переважно бінарними, зіставлялася творчість двох письменників – представників різних країн: «Г. Лессінг і Дж. Фаркер» Дж. Робертсона (1906)⁹⁶, «Гердер і Оссіан» А. Джілльса (1933)⁹⁷,

«Шекспір і Толстой» Дж.В. Найта (1934)⁹⁸, «Леконт де Ліль і Сер Вольтер Скотт» А. Селлза (1947)⁹⁹, «Данте і Вергілій» Дж. Вітфілда (1949)¹⁰⁰ й т. п. Нерідко головним аргументом для порівняння ставала приналежність обох письменників до одного часового проміжку чи літературного напрямку. Приміром, віднаходили подібності й несхожості між сучасниками М. де Сервантесом і В. Шекспіром¹⁰¹, Ш. Бодлером і А. Свінберном¹⁰², романтиками Й. Гете й Дж. Байроном¹⁰³, Й. Гете й В. Гюго¹⁰⁴. До речі, через активну діяльність у Великобританії Англійського Гетівського товариства постать цього поета найчастіше фігурувала в подібних типологічних парах¹⁰⁵.

Загалом, як бачимо, після англійської, найчастіше предметом студій ставала німецька література: «Розбійники» Шиллера в Англії» М. Кука¹⁰⁶, «Німецький вплив на Колріджа» А. Дунстана¹⁰⁷, «Вплив Вондела на німецьку літературу» Т. Віверса¹⁰⁸, «Гердер і Паскаль» А. Джіллльса¹⁰⁹, «Рільке й Толстой» Е. Батлера¹¹⁰, «Діккенс і Німеччина» Е. Гаммера¹¹¹ та ін.

У першій половині ХХ ст. у Сполученому Королівстві помічалось і певне **тяжіння теорії літератури до компаративізму**, що виявилось у низці праць про романтизм як літературний напрям, поетику поетичних форм, жанр роману.

Першорядним матеріалом для тодішніх англійських літературознавчих досліджень залишалася творчість європейських романтиків, яка розглядалася під різними ракурсами, зокрема й компаративістським. І цілком логічно, що методи компаративістики ставали все необхіднішими для розкриття історико-теоретичних проблем романтизму: «Дослідження генезису романтичної теорії у ХVІІІ ст.» Дж. Робертсона (1923)¹¹², «Чотири слова: романтичний, оригінальний, творчий, геніальний» Л.П. Сміта (1924)¹¹³, «Занепад і падіння романтичного ідеалу» В. Лукаса (1936)¹¹⁴, «Романтичний вік. Європа на початку дев'ятнадцятого століття» Р. Мовата (1937 р.)¹¹⁵, «Романтична уява» С.М. Баура (1950)¹¹⁶. Останній дійшов висновку, що всі визначні письменники-романтики вважали найкоштовнішим даром надприродного походження власну уяву, одне із завдань якої, за його словами,

«викривати важливий вид правди». Й порівнюючи форми романтичної уяви багатьох авторів, англійський дослідник продемонстрував, яким чином вона прислужилася для розпізнавання істинності.

Під компаративно-теоретичним кутом зору вивчалися і різновиди поезії («Мистецтво поезії» В. Кера (1923)¹¹⁷, «Критика поезії» Ф. Лукаса (1933)¹¹⁸ та ін.), а також жанр роману («Аспекти роману» Е.М. Фостера (1927)¹¹⁹, «Роман сьогодні...» Ф. Хендерсона (1937)¹²⁰, «Трактат про роман» Р. Ліддела (1947)¹²¹ та ін.). Приміром, в «Аспектах роману» – серії лекцій, прочитаних Е.М. Фостером у Трініті-коледжі Кембриджського університету 1927 р., – спираючись на тексти популярних класичних англо-мовних романів, автор дискутує з приводу семи аспектів роману (історії, персонажів, сюжету, фантазії, пророцтва, моделі й ритму), котрі зараховуються ним до універсальних. При цьому Е.М. Фостер групував романістів за схожістю стилю письма. Зокрема, до одного типологічного ряду були віднесені С. Річардсон і Г. Джеймс через їхню надмірну тривогу за персонажів, чутливість до страждань, трагічність тощо. Роберт Ліддел у другій частині «Трактату про роман» розмірковує стосовно запозичення деякими прозаїками, серед яких і Флобер, мови мистецтва фотографії: «Одного разу Флобер, здається, перетворився на фотокамеру із зеленим чи жовтим фільтром. Ось що він пише: «Знаєте, як я провів позавчора цілий день? Дивлячись на сільський пейзаж крізь кольорові скельця. Мені це необхідно для сторінки моєї *Боварі*, котра буде, гадаю, однією з не найгірших сторінок»¹²².

Елементи компаративізму присутні й у монографіях із питань літературної критики¹²³, літературного космополітизму¹²⁴, літературної теорії й практики¹²⁵, літературних форм¹²⁶, середньовічної алегорії кохання¹²⁷ тощо. Скажімо, Івор Армстронг Річардс, впливовий критик, один із фундаторів англійського літературознавства, у «Принципах літературної критики» розглянув, використовуючи літературні типології, такі категорії, як форма, цінність, ритм, алегоричність та ін., а в «Практичній критиці» провів контекстуально-порівняльний аналіз тринадцяти поем. Маємо

в цей період і поодинокі дослідження, виконані в руслі імагології¹²⁸, міждисциплінарних студій¹²⁹, міфології й літератури¹³⁰, взаємодії мистецтв¹³¹. З'явилося і декілька різномасштабних історій європейської літератури, написаних із опертям на компаративістську методику: «Критичний нарис європейської літератури» Дж. Ліндсея (1913 р.)¹³², «Розвиток літератури: в 3-х т.» Г. Чадвіка й Н. Чадвік (1932 р.)¹³³, «Історія європейської літератури» Л. Магнуса (1934 р.)¹³⁴ та ін.

Варто пригадати, що 1931 р. було опубліковано цікаве компаративістське дослідження з літературної орієнталістики – «Порівняльне вивчення літератур Єгипту, Палестини й Месопотамії» Т. Піта¹³⁵, а 1943 р. – праця з теорії перекладу Е.С. Бейтс¹³⁶. Загалом упродовж першої половини ХХ ст. час від часу з'являлися статті з питань літературного перекладу, більшість яких стосувались англomовних перекладів творів німецьких авторів (Й. Гете¹³⁷, Ф. Шиллера¹³⁸ та ін.) і друкувалися на шпальтах *Modern Language Review: General and Comparative Studies*.

Саме цей часопис від дня свого заснування і аж до 40-х років минулого сторіччя мав найбільш компаративістське спрямування серед британських літературознавчих періодичних видань. Уже в першому випуску 1905 р. за редакцією Дж. Робертсона опубліковано праці «Англійські переклади Данте у ХVІІІ ст.» П. Тойнбі¹³⁹ та «Деякі нотатки про порівняльне вивчення літератури» Г.Г. Сміта¹⁴⁰. Практично щороку в одному, а то й у двох числах *Modern Language Review* друкувалися статті, проблематика яких цілком уписувалась у межі порівняльного літературознавства: «Відомості про Шекспіра на континенті на початку ХVІІІ ст.» Дж. Робертсона¹⁴¹ й стаття цього ж автора, в якій порівнювалися Г. Лессінг і Дж. Фаркер¹⁴² (1906); дві статті Л. Кастнера, присвячені генетико-контактним і типологічним взаєминам творців сонетів Єлизаветинської доби й французьких поетів¹⁴³, а також останніх і шотландських авторів сонетів¹⁴⁴ (1907); 1910–1912 рр. означилися презентаціями Л. Кастнера¹⁴⁵ з проблем літературних джерел окремих творів; «Майбутнє літературної компаративістики» Г.В. Рауса¹⁴⁶ (1913); у 1924–1925 рр. висвіт-

лювались англійсько-італійські літературні взаємини («Італійська й англійська пасторальна драма ренесансу» В. Джеффері¹⁴⁷ й «Італійський вплив на англійську гуманітарну науку й літературу продовж романтичного відродження» Р.В. Кінга¹⁴⁸); 1932 р. надруковано нариси Г. Райта¹⁴⁹ про зв'язки Р. Сауті зі скандинавськими країнами та стаття «Віктор Гюго в Іспанії»¹⁵⁰ тощо.

У перші роки Другої світової війни, котра призвела до застою у сфері європейських гуманітарних наук (закривались кафедри, журнали, газети й т. п.), у Великобританії заявив про себе перший англійський часопис із порівняльного літературознавства – *Comparative Literature Studies*¹⁵¹, своєрідне продовження авторитетного французького тримісячника *Revue de littérature compare*¹⁵², друкування якого на території Франції було призупинене війною. Для того, щоб літературна компаративістика і далі публічно функціонувала, було вирішено заснувати *Comparative Literature Studies*, який 1940–1945 рр. друкувався у Кардіффі, а 1946 р. – в Ліверпулі. Всього вийшло 19 випусків цього часопису за редакцією Марселя Шікото й Кеннет Урвіна. Серед його дописувачів були М. Шікото, В. Ентвістл, Ф. Грін, А. Селлз та ін.

Науковий період (1950–2007 рр.)

У другій половині ХХ ст. порівняльне літературознавство у Великобританії було нарешті офіційно визнано, набувши статусу вузівської дисципліни.

Як відомо, в університетах Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії літературна компаративістика протягом тривалого часу не викладалася; із цієї дисципліни не присвоювалися ступені *B.A.*, *M.A.*, *Ph.D.* Хоча, приміром, студенти й бакалаври могли вивчати одночасно французьку й німецьку літератури, та й матеріал багатьох літературознавчих факультивів ґрунтувався на двох або кількох національних літературах (в Оксфорді досліджували романтизм у європейських літературах та ін.), але всі екзамени базувалися виключно на фактажі одного національного письменства.

Нерідко й індивідуальні дослідження британських університетських професорів (Дж. Сейнтсбері, Ф. Лукаса, Д. Дейві та ін.) стосувалися літературно-компаративістської проблематики. Тому нерідко й дисертації писались у контексті порівняльного літературознавства, але знову ж таки ступінь присвоювався дисертантам з іншої дисципліни. Наприклад, Ф. Роу в уже згадуваній нами статті «Порівняльне літературознавство у Сполученому Королівстві» підрахував, що 1954 р. близько десяти відсотків робіт аспірантів французьких факультетів виявилися компаративістськими, оскільки висвітлювали французько-англійські літературні взаємини.

Слід зазначити, що в університетах Великобританії впровадження навчальної дисципліни «Літературна компаративістика» зазнавало спротиву й просувалося надзвичайно повільно на противагу американським або французьким університетам. Безсумнівно, головною перешкодою стала відсутність власних дипломованих фахівців із компаративної літератури (до речі, ще в 1901 р. Г.Г. Сміт закликав британські університети негайно почати готувати компаративістів, потреба в яких з'являлась уже тоді). Також для того, щоби студенти повноцінно могли займатися порівняльними студіями, вони мусили б вільно володіти бодай однією іноземною мовою, ще бажаніше – кількома. А таких студентів бракувало. На заваді стала й складність у виокремленні самого предмета з меж загальної літератури, й одночасно існували побоювання стосовно того, аби порівняльно-літературні студії не перетворились на порівняльно-лінгвістичні через певну спорідненість термінологічного апарату.

Вперше ж викладання порівняльно-літературних студій було введено в Манчестерському університеті 1953 р. Утім, лише через десять років літературна компаративістика почала набувати у Сполученому Королівстві офіційного статусу в т. зв. «нових університетах» на початку 60-х (Східна Англія, Ессекс, Кент, Суссекс, Ворвік і Йорк), які робили ставку на новизну й міждисциплінарність, а також в Оксфорді.

Наприклад, в університеті Ессекс міста Колчестер (the University of Essex in Colchester) в 1963–1964 рр. було організовано «Школу літератури», котра з жовтня 1966 р. влилась як підрозділ до новоствореної Школи компаративних досліджень (School of Comparative Studies), очолюваної Дональдом А. Дейві. Студенти цього закладу спочатку навчалися за загальною інформативно-ознайомлювальною програмою, що охоплювала художню, політичну, соціально-історичну літературу доби Просвітництва й ХХ століття. Потім вони переходили до дворічних спеціалізованих курсів компаративного характеру: «Форми правління Великобританії та інших країн», «Англійська та північноамериканська літератури», «Англійська та російська літератури», «Англійська та латиноамериканська літератури» та ін.

1963 р. в університеті Східної Англії міста Норідж графства Норфолк (the University of East Anglia in Norwich, Norfolk) відкрили школу європейських студій, деканом якої став професор європейської літератури Дж. МакФарлейн. Ним були розроблені курси, що знайомили студентів із європейською цивілізацією на матеріалі історії, літератури й філософії. Необхідною умовою було також освоєння студентом однієї іноземної мови. Спочатку в школі приділяли увагу німецько- й російськознавчим студіям, а починаючи з 1966 р. до них підключили французько- й скандинавознавчі. А з жовтня 1968 р. тут почали викладати базовий магістерський курс під назвою «Порівняльне літературознавство». Кафедра ж із цього предмета у Східній Англії з'явилася лише через 7 років – 1975 р.

Школа європейських студій працювала й у Суссексі, де порівняльно-типологічні літературознавчі курси мали міждисциплінарне забарвлення. Приміром, при викладанні курсу «Засновники» («Foundations») твори Платона, Вергілія й Данте розглядалися у фокусі сучасних соціологічних, психологічних і філософських концепцій. У Суссекському університеті 1967 р. було запроваджено штатну посаду професора компаративної літератури, котра дісталась Е. Торлбі, через рік – магістратуру з компаративної літератури, а 1969 р. – кафедру компаративної літератури.

У ці ж роки магістратури з літературної компаративістики відкрились і в Ессексі, Ворвіку, Манчестері, Оксфорді. Загалом у кожному університеті в цих магістерських програмах робились особливі акценти, як-от: на теорію літератури й перекладознавство (Східна Англія, Ворік), на соціологію літератури (Ессекс).

До речі, тільки в Оксфорді готували бакалаврів із загального й порівняльного літературознавства. Згідно з програмою цього курсу, запровадженого з жовтня 1964 р., студенти мусили на іспит підготувати короткі тези про предмет, пов'язаний із загальним або порівняльним літературознавством, та написати три наукові роботи: 1) про розвиток світових теоретико-літературознавчих концепцій; 2) про методи літературознавчих досліджень; 3) на одну із запропонованих тем, присвячених літературним напрямам або жанрам. Та, фактично, в усіх перелічених університетах підготовка бакалаврів-гуманітаріїв здійснювалася на основі курсів із елементами компаративізму.

У цей же період у Великобританії почали присвоювати й звання доктора філософії з порівняльного літературознавства.

Зауважимо, що з сімдесятих років і до сьогодні порівняльне літературознавство як вузівська дисципліна активно функціонує у Великобританії. Приміром, нині літературна компаративістика викладається на факультеті філософії Англійського політехнічного університету Кембриджа, на факультеті літератури університету Ессекс, в університеті Кент у Кентербері. Магістратура з літературної компаративістики є в університеті Східної Англії. Дипломованих спеціалістів із порівняльного та загального літературознавства готують в Единбурзькому університеті. Серед підрозділів Лондонського університету кафедру англійської й порівняльної літератури має Голдсмітський коледж, магістратуру з літературної компаративістики – Кінгз-Коледж, кафедру з цього предмета – Юніверсіті-Коледж, дослідницький проект «Рецепція британських авторів у Європі» – Школа сучасного вивчення, Центр із дослідження азійських і африканських літератур – Школа орієнтальних і африканських студій. Знову ж таки незрідка для магістерської програми з літературної ком-

паративістики характерна конкретна проблематика. Приміром, в університеті Мідлсекс – модернізм і авангард, в університеті Уельс Суонсі – європейська література й культурологічні студії.

У навчальних закладах Великобританії кафедри чи центри компаративного спрямування рідко є чистими, тобто такими, що презентують літературну компаративістику в цілому. Найчастіше вони тематично-конкретизовані, як-от: кафедра англійської й спорідненої літератури (Йорк), європейської літератури (Вулвергемптон), центр перекладу й порівняльно-культурологічних студій, кафедри англійської та порівняльно-літературних студій і компаративних американських студій (Ворік). І хоча упродовж останніх років у Великобританії відбувається процес включення до об'єктів компаративного аналізу нових інонаціональних літературних і міждисциплінарних предметів, однак, англоцентризм залишається, що вповні зрозуміло. Наприклад, у Ессексі відкрилася кафедра літературних, кіно- й театральних досліджень, де акцент робиться на англomовних текстах, в основному, британського походження. Водночас вивчається й творчість американських, ірландських, карибських англomовних авторів і в англійському перекладі латиноамериканська, російська, французька, італійська та ісландська література. В університеті ж Сандерленд створили Інтернет-офіс літературної компаративістики, одне із завдань якого – це створення інформаційної бази британської школи порівняльного літературознавства.

Взагалі, впровадження літературної компаративістики до системи вищої освіти посприяло її динамічнішому розвитку та популяризації на території Великобританії, що своєю чергою збільшило кількість наукових компаративістських робіт, написаних кваліфікованими фахівцями, та дозволило скоординувати роботу британських компаративістів.

Консолідувальним центром порівняльного літературознавства Великобританії стала **Британська асоціація порівняльної літератури (*British Comparative Literature Association = BCLA*)**. Задумали створити цю професійну спілку, потреба в якій уже давно назріла в Сполученому Королівстві Великобританії та

Північної Ірландії, Еліно́р Шаффе́р і Є́ва Фо́кс-Га́л 1974 р. Почали вони з організації конференції «Теорія та практика компаративної літератури» («Theory and Practice of Comparative Literature») в університеті Східної Англії міста Норідж у 1975 року, де й виклали власні міркування стосовно заснування вітчизняної асоціації порівняльної літератури. Учасники конференції цю ідею підтримали і з 1975 р. наукове угруповання британських компаративістів розпочало свою діяльність, яка, головним чином, полягає в проведенні симпозіумів, конференцій, конкурсів, виданні спеціалізованих часописів і наукових праць. Членами *BCLA* до 90-х років минулого століття могли бути передусім компаративісти Великобританії. Нині ж ними є вчені, викладачі, аспіранти, магістри з різних країн світу. Крім того, *BCLA* – філія Міжнародної асоціації порівняльної літератури (*International Comparative Literature Association = ICLA*), й членство *BCLA* дорівнює членству *ICLA*.

Свого часу президентами *BCLA* були Пітер Франс (1975–1997) і Малькольм Буї (1998–2004), а з 2004 р. – Джілліан Біє. Професор французької й компаративної літератури університету Единбурга П. Франс займався творчістю письменників Франції XVII–XVIII ст., перекладознавством, історією риторики й ораторським мистецтвом, подорожніми нотатками, біографіями, некрологами, був редактором і співредактором таких вагомих видань, як «Новий оксфордський довідник франкомовної літератури» (1995)¹⁵³, «Оксфордський путівник літератури в англійському перекладі» (2000)¹⁵⁴, «Оксфордська історія літературного англомовного перекладу» (2005–2006)¹⁵⁵ та ін.

Професором французької й компаративної літератури також був і М. Буї. Цей науковець, член Британської академії і Королівського літературного товариства, досліджував французьку літературу XIX–XX ст., зв'язки між літературою, музикою й малярством, літературознавчий психоаналіз. Серед його найвагоміших наукових праць слід відзначити: «Психоаналіз і майбутнє теорії» (1993)¹⁵⁶, «Пруст серед зірок» (1998)¹⁵⁷, «Коротка історія французької літератури» (2003)¹⁵⁸.

Дж. Біє, професор англійської й компаративної літератури Кембриджського університету, – автор монографій міждисциплінарного характеру «Сюжет Дарвіна» (1983)¹⁵⁹ та «Відкриті поля: наука в культурному зіткненні» (1996)¹⁶⁰.

Виконавчий комітет *BCLA* залишається практично незмінним із 1975 р., до його складу входили й входять такі провідні компаративісти Великобританії, як: Джін Боузі-Беїр, Лучія Болдріні, Пітер Дейвіс, Глін Гамбрук, Данкен Ладж, Карін Літтау, Майк Оерджел, Елінон Шаффер, Моріс Славінські, Рейчел Фолконе, Робін Маккензі, Річард Мерфі та ін.

BCLA видавала два часописи, котрі дуже широко висвітлювали проблеми порівняльного літературознавства: *Comparative Criticism* («Компаративна критика») та *New Comparison* («Нове порівняння»). 2004 року ці часописи об'єднано в одне тримісячне періодичне видання *Comparative Critical Studies* («Порівняльно-критичні студії»), запрошеними редакторами окремих випусків якого в 2004 р. були Е. Шаффер й А. Брейді, Л. Болдріні й П. Дейвіс, в 2005 р. – Дж. Боузі-Беїр і Р. Маккензі, Р. Фолконе й К. Літтау, К. Сіго й К. Армбрустер, а з січня 2006 р. головним редактором призначено професора Роберта Венінгера.

Comparative Criticism виходив один раз на рік із 1979 року. Його незмінним редактором була Е. Шаффер. На сторінках цього журналу друкувалися компаративістські студії, рецензії, міждисциплінарні дискусії. Водночас *Comparative Criticism* включав переклади літературних творів і науково-критичних праць, рецензії на книги з питань порівняльного літературознавства, бібліографії праць літературознавців, тематичні списки наукової літератури, огляди компаративістських студій Британії та Ірландії. Кожний номер *Comparative Criticism* було присвячено певній темі та його можна віднести до певної проблематичної рубрики:

- порівняльна типологія і інтертекстуальність (№ 18 (1996) – «Spaces: Cities, Gardens and Wildernesses» («Простори: міста, сади та пустелі»), № 21 (1999) – «Myth and Mythologies» («Міф і міфології»), № 22 (2000) – «East and West: Comparative Perspectives» («Схід і Захід: компаративістські перспективи»),

№ 24 (2002) – «Fantastic Currencies in Comparative Literature: Gothic to Postmodern» («Фантастичні теми в порівняльній літературі: від готики до постмодерну»);

- **рецептивна поетика** (№ 2 (1980) – «Text and Reader» («Текст і читач»));

- **теорія літератури й компаративістика** (№ 1 (1979) – «The Literary Canon» («Літературний канон»), № 5 (1983) – «Hermeneutic Criticism» («Герменевтична критика»), № 7 (1985) – «Boundaries of Literature» («Кордони літератури»), № 10 (1988) – «Comedy, Irony, Parody» («Комедія, іронія, пародія»);

- **література в системі гуманітарних, суспільних і природничих наук** (№ 3 (1981) – «Rhetoric and History» («Риторика й історія»), № 9 (1987) – «Cultural Perceptions and Literary Values» («Культурні сприйняття та літературні цінності»), № 12 (1990) – «Representations of Self» («Репрезентації самого себе»), № 13 (1991) – «Literature and Science» («Література й наука»), № 14 (1992) – «Knowledge and Performance» («Знання й виконання»), № 15 (1993) – «The Communities of Europe» («Європейські спільноти»), № 16 (1994) – «Revolutions and Censorship» («Революції та цензура»), № 20 (1998) – «Philosophical Dialogue» («Філософський діалог»), № 23 (2001) – «Humanist Traditions in the Twentieth Century» («Гуманістичні традиції у 20-му столітті»);

- **взаємодія мистецтв** (№ 4 (1982) – «The Languages of the Arts» («Мови мистецтв»));

- **національні письменства у світовому контексті** (№ 8 (1986) – «National Myth and Literary Culture» («Національний міф і літературна культура»), № 19 (1997) – «Literary Devolution: Writing Now in Scotland, Ireland, Wales and England» («Літературна передача: сучасне письмо в Шотландії, Ірландії, Уельсі й Англії»);

- **літературний переклад** (№ 6 (1984) – «Translations in Theory and Practice» («Переклади в теорії та на практиці»).

Більшість статей кожного номера вписуються в ці рубрики. Хоча трапляються й матеріали, написані в іншому компаративістському дискурсі. Скажімо, у випуску під назвою «Схід і Захід: компаративістські перспективи» серед порівняльно-типологіч-

них й інтертекстуальних студій маємо невелику розвідку «Сценічна література: традиційний японський театр як модель» («Performance Literature: the Traditional Japanese Theatre as Model»), яка, безумовно, стосується взаємодії мистецтв.

New Comparison засновано 1986 року. Виходив він двічі на рік під редакцією М. Славінскі. Всього випущено 36 номерів *New Comparison*, в яких вміщено близько трьохсот статей, переважна більшість з яких написана в річищі порівняльної типології та інтертекстуальності. Здебільшого досліджувались англійська, французька, німецька, російська літератури різних періодів. Вміст кожного журналу сформовано за проблемно-тематичним принципом:

- Номер 1 (Літо 1986 року) – «Літературний переклад і літературна система» («Literary Translation and Literary System»).
- Номер 2 (Осінь 1986 року) – «Гамлет вдома й закордоном» («Hamlet at Home and Abroad»).
- Номер 3 (Літо 1987 року) – «Комедія» («Comedy»).
- Номер 4 (Осінь 1987 року) – «Скандинавія» («Scandinavia»).
- Номер 5 (Літо 1988 року) – «Література й філософія» («Literature and Philosophy»).
- Номер 6 (Осінь 1988 року) – «Літературні теми» («Literary Themes»).
- Номер 7 (Літо 1989 року) – «У тиранічному» («In Tyrannous»).
- Номер 8 (Осінь 1989 року) – «По той бік перекладу» («Beyond Translation»).
- Номер 9 (Весна 1990 року) – «Репрезентації себе» («Representations of the Self»).
- Номер 10 (Осінь 1990 року) – «Еміграція авторів і міграція стилів» («Emigration of Authors and Migration of Styles»).
- Номер 11 (Весна 1991 року) – «Пікареска» («The Picaresque»).
- Номер 12 (Осінь 1991 року) – «Переклад у Середньовіччі» («Translation in the Middle Ages»)

- Номер 13 (Весна 1992 року) – «Компаративістські підходи до літератур Середнього Сходу» («Comparative Approaches to Middle Eastern Literatures»).
- Номер 14 (Осінь 1992 року) – «Метаморфози» («Metamorphoses»).
- Номер 15 (Весна 1993 року) – «Крізь Європу (I)» («Across Europe» (I)).
- Номер 16 (Осінь 1993 року) – «Крізь Європу (II)» («Across Europe» (II)).
- Номер 17 (Весна 1994 року) – без назви.
- Номер 18 (Осінь 1994 року) – «Вальтер Беньямін у пост-модерні» («Walter Benjamin in the Postmodern»).
- Номер 19 (Весна 1995 року) – «Східна Європа» («Eastern Europe»).
- Номер 20 (Осінь 1995 року) – «Жив-був...»: перехресні теми в дитячій літературі» («Once upon a time...»: Cross-currents in Children's Literature»).
- Номер 21 (Весна 1996 року) – «Міста, сади, пустелі» («Cities, Gardens, Wildernesses»).
- Номер 22 (Осінь 1996 року) – «Жіноча особливість?» («A Feminine Difference?»).
- Номер 23 (Весна 1997 року) – «Літературна компаративістика в Індії» («Comparative Literature in India»).
- Номер 24 (Осінь 1997 року) – «Банкети» («Feasts»).
- Номер 25 (Весна 1998 року) – «Життєписи» («Writing Lives»).
- Номер 26 (Осінь 1998 року) – «Німецька біографія» («German Biography»).
- Номер 27/28 (Весна/Осінь 1999 року) – «Легенда»: міф про читання й написання» («Legend»: Reading and Writing Myth»).
- Номер 29 (Весна 2000 року) – «Переклад і нація» («Translation and Nation»).
- Номер 30 (Осінь 2000 року) – без назви.
- Номер 31 (Весна 2001 року) – «Для Пітера Франса: Художні твори й переробки – фольклор, казка й література» («For

Peter France: Writings and Rewritings – Folklore, Fairytale and Literature»).

- Номер 32 (Осінь 2001 року) – без назви.
- Номер 33/34 (Весна/Осінь 2002 року) – без назви.
- Номер 35/36 (Весна/Осінь 2003 року) – «Гроші» («Money»).

Отже, у *New Comparison* аналізувались образи, мотиви, теми в порівняльному аспекті; розглядалися національні письменства в контексті світової літератури; висвітлювалися перекладознавчі питання та міждисциплінарна проблематика, жанрологія, проблеми взаємодії міфологічного, фольклорного й літературного.

Більша частина матеріалів *Comparative Criticism* і *New Comparison* – це доповіді симпозіумів і конференцій *BCLA*. Назви конференцій, як правило, стають титульними найменуваннями *Comparative Criticism* і *New Comparison*. Наприклад, 2001 року відбулася конференція «Гроші», а 2003 р. за матеріалами доповідей вийшов друком *New Comparison*, означений цією ж назвою. Проблеми, які виносились *BCLA* на обговорення, вражають різноманітністю. Дискутували з приводу «Проблем і методів порівняльного літературознавства» (1975), «Поетики та вивчення літератури» (1976), «Роману» (1976), «Перекладу» (1978), «Психоаналізу й літератури» (1979), «Мови мистецтв» (1977), «Літератури й філософії» (1987), «Літератури й науки» (1993), «Дитячої літератури» (1994), «Літератури й новітніх засобів мас-медіа» (1997) та ін. 2004 року *BCLA* організувала дві наукові конференції – «Винахід – Література й наука» та «Літературні тварини».

Також *BCLA* разом із Британським центром літературного перекладу (British Centre for Literary Translation) проводять щорічний конкурс імені Джона Драйдена на кращий переклад – «*John Dryden Translation Competition*». Спонсорує *BCLA* й видавництво компаративістських праць молодих науковців, які претендують отримати звання доктора наук, та є засновником серії монографічних досліджень «Студії з літературної компаративістики» («*Studies in Comparative Literature*»). Приміром, у цій серії вийшли: «Гельдерлін і динаміка перекладу» Чарлі Лаута¹⁶¹, «Еней у метро: Презентація Вергілія у французькій літературі

20 ст.» Фіони Кокс¹⁶², «Метафора й матеріальність: Німецька література й науковий світогляд 1780–1955» Пітера Д. Сміта¹⁶³.

Британська асоціація порівняльної літератури задає тон вітчизняній літературознавчій компаративістиці й інформує про всі тенденції її розвитку. За назвами випусків її часописів можна простежити, як мінялись і виставлялися компаративістські пріоритети, розширювалася проблематика й тематика, поповнювався теоретико-методологічний арсенал літературної компаративістики Великобританії. У другій половині минулого століття векторність британської літературної компаративістики поступово змінювалася (процес цей розпочався ще з кінця 60-х років ХХ ст. й із кожним новим десятиліттям посилювався). І хоча вивчення типологічних аналогій і літературних зв'язків тривало, разом із тим почала набирати сил тематологія, інтенсифікувалося зближення теорії літератури й порівняльного літературознавства, активніше розвивалося компаративне перекладознавство, збільшилися кількісно й урізноманітнилися міждисциплінарні студії, об'єктами компаративістів стали нові форми синтезу й взаємодії між літературою й іншими видами мистецтва, заявила про себе імагологія.

Визначення сутності й предметного поля порівняльного літературознавства залишається одним із ключових завдань компаративістів, зокрема й британських. Щоправда, останні не можуть похвалитися кількістю й різноманітністю дотичних, а нерідко й суперечливих, дефініцій літературної компаративістики, сформульованих їхніми французькими й американськими колегами. По суті, до 60-х років ХХ ст. фігурувало тільки два суто англійського походження формулювання – Х.М. Поснета й Г.Г. Сміта. Втім, надання офіційного статусу цій гуманітарній дисципліні в британських університетах дало поштовх роздумам, однак, не без впливу вже відомих компаративістських теорій закордонних учених (Р. Веллека, Р. Паскаля, Р. Етьємбля, К. Гільєна та ін.), на тему т. зв. прикметних рис порівняльного літературознавства. Протягом 1965–1973 рр. свої пропозиції стосовно цього питання виклали Р. Сейс у «Літературній компа-

ративістиці»¹⁶⁴. Е. Торлбі в «Літературній компаративістиці»¹⁶⁵, Г. Віддоусан у «Випадку для літературної компаративістики»¹⁶⁶, Г. Гіффорд у «Порівняльному літературознавстві»¹⁶⁷, Ч. Ренн в «Ідеї літературної компаративістики»¹⁶⁸, С. Проер у «Порівняльно-літературних студіях»¹⁶⁹. Перші дві статті, радше, мають інформативний характер, у них ідеться про інтеграцію порівняльного літературознавства в університетську освіту Великобританії: Р. Сейс виклав зміст оксфордської програми із загального й порівняльного літературознавства; Е. Торлбі висвітлив у цілому тодішню вузівську ситуацію. У наступних трьох дослідницьких презентаціях фіксувалася перспектива деяких компаративістських теоретико-методологічних понять, як-от у Г. Гіффорда – порівняльно-типологічних і генетико-контактних. «Порівняльно-літературні студії» оксфордського професора-германіста С. Проера, де була зроблена спроба на базі англійської, американської, німецької та французької літератур довести прагматичність цієї науки з виокремленням її складників і їхніх креативних первнів, можна віднести до числа підручників із літературної компаративістики. У всіх цих виданнях літературна компаративістика й далі постулювалася передусім як наука про взаємовпливи, типологічні спорідненості й відмінності інонаціональних літературних явищ, яка застосовує метод порівняння. «Порівняльна література – це вивчення національних літератур у зв'язках одна з одною», – декларував Р. Сейс. «Порівняння – найзручніша техніка для аналізу творів мистецтва» й ним як засадничим методом оперує літературна компаративістика¹⁷⁰, – відмічав Е. Торлбі. Схоже висловився й С. Проер: «під «порівняльною літературою» розуміється вивчення літератури, котре використовує порівняння як свій основний інструмент»¹⁷¹. Аналогічні твердження лунали й з уст їхніх колег-співвітчизників.

Попри це не вщухали публічні заяви про безцільність і непотрібність порівняльного літературознавства, про недоладність назви «порівняльна література» (*comparative literature*) тощо. Приміром, Даміан Грант закидав літературній компаративістиці обтяження філологів «методами штучного синтезу й чварами

беззмістовного перехресного посилання»¹⁷². А цитуючи Л. Купера, за словами якого даний «термін фальшивий, у ньому немає ані сенсу, ані порядку. Ви так само можете дозволити собі говорити «порівняльна картопля»...», С. Проер погоджувався з термінологічною неточністю словосполучення «comparative literature». Логічніше, розмірковував учений, говорити «порівняльне вивчення літератури», але й термін «порівняльна література», на думку С. Проера, має право існувати як своєрідна скорочена форма.

1993 року спробувала прояснити параметри сучасного порівняльного літературознавства професор літературної компаративістики Ворвікського університету Сьюзен Баснет у праці «Літературна компаративістика: критичний вступ»¹⁷³. У її розумінні, порівняльне літературознавство – це «вивчення текстів кризь культури, що є міждисциплінарним і пов'язане з моделями зв'язку в літературах і кризь час, і кризь простір»¹⁷⁴. Така декларація не була новою, ще 1961 року на подібну сутність літературної компаративістики вказав Г. Ремак, на якого С. Баснет неодноразово посилалася, цілком із ним погоджуючись. Перспективи ж компаративно-літературних досліджень інтеркультуральної й міждисциплінарної спрямованості С. Баснет напророчила гендерній тематиці й перекладознавству.

Не здала позицій у другій половині ХХ ст. і великобританська **генетико-контактологія**. Не припинялося вивчення різносторонніх контактів, впливів, взаємних стосунків між англійською та відповідно італійською, французькою, норвезькою, шведською, данською літературами. Приміром, було досліджено італійський вплив на англійську поезію, починаючи від творчого доробку Дж. Чосера й до Р. Саутвелла¹⁷⁵, відлуння творчості Боккаччо в англійській літературі¹⁷⁶, англо-італійські мистецькі контакти чотирнадцятого століття¹⁷⁷. Інформацію про англо-норвезькі та англо-шведські літературні зв'язки впродовж 1867–1900 рр. виклав Б. Даунс у своїх статтях¹⁷⁸. 1960 р. вийшла друком монографія І. Старкі про те, як французьке мистецтво слова вплинуло на англійську літературу¹⁷⁹, а 1961 року – Дж. А. Рас-

селла про англійський вплив на данську романтичну поезію¹⁸⁰. У цих та подібних наукових розвідках увага головним чином концентрувалася на проблемі впливу, що передбачала виявлення письменницьких контактів, перекладів, цитацій, ремінісценцій, алюзій та інших складників генетико-контактних зв'язків. Прикладом, Г. Райт писав: «Моею метою скрізь було поглянути, наскільки можливо, на Боккаччо у зв'язку з особистостями тих авторів, до яких він апелював, і водночас простежити зміну смаків у наступні віки, яка зумовлювалася їхнім вибором творів Боккаччо <...> Боккаччо був європейським літературним феноменом, і я спробував... розглянути його успіхи на континенті»¹⁸¹. Тобто, одне із його завдань – розглянути фортуна (долю) й успіх Боккаччо у Великобританії. Дослідник досить розгорнуто продемонстрував, як змінювалася зацікавленість творчістю Боккаччо, починаючи зі Середньовіччя й закінчуючи останніми десятиліттями XIX ст.; він навів цілий комплекс свідчень, які відображали художню цінність творів цього італійського митця: проаналізував англійські переклади, енциклопедичні та інші відомості про нього, віднайшов сліди поезики Боккаччо у творах англійських письменників та ін.

Поступово центр уваги британських компаративістів із вивчення впливів, які характеризували те чи інше літературне явище (національну літературу, стиль, напрямок, жанр, письменника, твір та ін.), перемістився на всебічний аналіз сприймача, що відповідно збільшило кількість наукових розробок й активізувало термін «рецепція». Зокрема, деякі теоретичні аспекти цієї проблематики із залученням здобутків європейських і американських компаративістів розробив С. Проер у розділі «Рецепція і комунікація» «Порівняльно-літературних студій». В останні роки дебютував під керівництвом Е. Шаффер науковий проект – серія видань, присвячених рецепції британських авторів у Європі (The Athlone Critical Traditions Series: The Reception of British Authors in Europe). 2002 року побачила світ ґрунтовна колективна розвідка «Рецепція Вірджинії Вульф у Європі»¹⁸², котра складається з написаних не лише британцями, а й дослідниками

з інших країн статей, у яких продемонстровано різні форми рецепції В. Вульф у різних національних і лінгвістичних регіонах Європи.

Потроху розширювався й дослідницький діапазон національних літератур: об'єктами британської генетико-контактології другої половини ХХ ст. стали література США, Росії та ін. Приміром, російсько-англо-американські взаємини висвітлено в монографії Дороти Брустер¹⁸³. У першій частині праці дослідниця розповіла про розвиток російськознавства у Великобританії та США, про воєнно-політичні причини (Кримську, Громадянську війни), котрі стимулювали інтерес до російської культури на Заході, про американські й англійські позиції стосовно російської літератури та культури протягом 1880–1917 рр. Друга частина цілковито присвячена російським впливам на літературу Великобританії та США, котрі проаналізовано в рамках конкретно означеної проблематики: «Російський вплив: зміст, теми й варіації» («The Russian Influence: Subject-matter, Themes and Variations»), «Російський вплив: роман, оповідання і п'єса» («The Russian Influence: Novel, Short Story and Play»), «Російський вплив: театр» («The Russian Influence: Theatre») та ін.

Саме з другої половини ХХ ст. генетико-контактологія почала втрачати самостійність, інтегруючись у порівняльно-типологічні студії. Деякі зачатки цього процесу помітні вже в працях «Байрон і Гете» Е. Батлера¹⁸⁴, «Рільке й Франція...» К. Баттербі¹⁸⁵ та ін. Наприклад, Е. Батлер не лише охарактеризував генетико-контактні зв'язки між Байроном і Гете, а й відшукав байронізм у творах автора «Вертера» й «Фауста», подібності й несхожості в їхніх поетиках на рівні еллінізму, демонізму тощо. Взагалі, у контексті порівняльної типології набирала сил **тематологія**. У «Порівняльно-літературних студіях» С. Проера зазначено, що студії з вивчення тематики яскраво демонструють контрастні приклади, спричинені соціально-історичними й індивідуальними впливами. «Вивчення тем, ситуацій і мотивів, – зауважував С. Проер, – мусять, як і все літературне студювання, зберігати, з одного боку, усвідомлення індивідуальних варіацій,

та з другого – ширші перехресні зв'язки»¹⁸⁶. Такої позиції дотримувався ще 1954 р. В. Стенфорд, працюючи над книгою «Тема Уліса: дослідження про адаптацію традиційного героя»¹⁸⁷, де висвітлювалися різноманітні репрезентації цього образу, починаючи від «Іліади» й «Одіссеї» Гомера, творів Овідія, стоїків, Вергілія, християнської літератури Середньовіччя, Данте, Расіна й аж до Джойса. При цьому В. Стенфорд враховував історичні, культурно-лінгвістичні, індивідуально-авторські чинники, котрі й формували варіативні, часто цілком протилежні, характеристики цього персонажа. Також дослідником акцентувалася увага на традиційності й новаторстві письменницького бачення Уліса (Одіссея).

Практичній тематології присвячено й один із розділів «Літературної компаративістики...» С. Баснет – «Гендер і тематика: Випадок Гіневри» («Genger and Thematics: the Case of Guinevere»). Дослідниця вбачала перспективність компаративних досліджень саме в розробці гендерної тематики. Тематологічне спрямування мали й номери *Comparative Criticism* «Простори: міста, сади та пустелі» (1996), «Фантастичні теми в порівняльній літературі: від готики до постмодерну» (2002) та ін. Та й останні конференції, що проводила *BCLA*, мали суто тематологічний характер, як-от «Гроші» або «Літературні тварини». Серед останніх же британських ґрунтовних тематологічних досліджень варто виділити монографію Р. Фолконе «Пекло в сучасній літературі...»¹⁸⁸.

У другій половині ХХ ст. в літературознавстві Великобританії стали помітні тенденції до зближення теорії літератури й компаративістики. Майже всі наукові праці про літературні напрямки почасти або цілком базувалися на віднайдених компаративістами спільних європейських стандартах (жанрових, стильових, тематологічних та ін.): «Реалізм і уява» Дж. К'ярі (1960)¹⁸⁹, «Романтизм у перспективі: порівняльне вивчення романтичних рухів у Англії, Франції і Німеччині» Л. Фьост (1969)¹⁹⁰, «Естетика модернізму» Дж. К'ярі (1970)¹⁹¹, «Теоретизування авангарду...» Р. Мерфі (1999)¹⁹² та ін. Віднаходили відповідності й розбіжності між романтизмом і символізмом¹⁹³.

Компаративний метод залучався й у розробки нових концепцій і методологій, пропонованих теорією літератури, як-от структуралістських¹⁹⁴. Своєю чергою розпочався зворотній процес: адаптації їх до специфіки літературної компаративістики. Приміром, окремі випуски *Comparative Criticism* були зосереджені на рецептивній естетиці («Текст і читач», 1980, № 2), герменевтиці («Герменевтична критика», 1983, № 5), деконструкції Ж. Дерріда, пост-марксизму, формалізму, структуралізму, семіотики («Кордони літератури», 1985, № 7). А в «Літературній компаративістиці...» С. Баснет продемонструвала, як за останні двадцять років минулого століття гендерна й постколоніальна критика, рецептивна естетика, сучасне перекладознавство, деконструктивізм й орієнталізм вплинули на праці з порівняльного літературознавства.

«Вивчення жанрів, – цитує С. Проер У. Вайшптайна, – становить спеціальний інтерес для компаративістів, тому що вони поєднують історію літератури й теорію літератури в міжнаціональному контексті»¹⁹⁵. Далі англійський учений розвиває цю думку: всі студіювання жанрів мусять «бути історичними, розглядати події й модифікації в міжнародному, міжлінгвістичному контексті. Кожна нова праця відразу ж збагачує традицію та змінює її. Водночас... вивчення жанрів мусить бути теоретичним, мусить розглядати й визначати формальні характеристики, без яких певний твір утрачає належність до конкретного жанру»¹⁹⁶. Британські літературознавці також проявляли інтерес до літературних жанрів під подібним кутом зору. Зокрема, на тлі порівняльно-типологічних спостережень із урахуванням історико-теоретичних аспектів вибудовані деякі розвідки про жанр роману («Підходи до роману» Дж. Коулмера (1967)¹⁹⁷, «Відчуття реальності: правда почуття в європейському романі» М. Белла (1983)¹⁹⁸ та ін.), про драму («Анатомія драми» М. Боултона (1960)¹⁹⁹, «Підходи до драми» К. Дейна (1962 р.)²⁰⁰ та ін.), про поезію («Поезія і діалекти» Дж. Камерона (1961)²⁰¹, «Мистецтво поезії 1750–1820 рр. ...» П. Стоуна (1967)²⁰², «Поезія і божественне» В. Баклея (1968)²⁰³, «Сонет» Дж. Фуллера (1972)²⁰⁴ та ін.).

Починаючи з 80-х років ХХ ст. **перекладознавство** перетворилося на один із найбільш розвинутих і продуктивних підрозділів літературної компаративістики Великої Британії. Проблема літературного перекладу неодноразово порушувалася на сторінках британських компаративістських часописів: «Переклади в теорії та на практиці» (*Comparative Criticism*, № 6, 1984), «Літературний переклад і літературна система» (*New Comparison*, № 1, 1986), «По той бік перекладу» (*New Comparison*, № 8, 1989), «Переклад у Середньовіччі» (№ 12, 1991), «Переклад і нація» (№ 29, 2000), «Переклад, трансформація і рецепція» (*Comparative Critical Studies*, 2005). Теоретико-методологічна парадигма перекладацьких студій як сфери компаративістики почасти окреслилась у низці монографічних праць («Мистецтво перекладу» Т. Сейворі (1957)²⁰⁵, «Англійські перекладачі й переклади» Дж. Когена (1962)²⁰⁶, «Перекладацькі студії» С. Баснет (1980)²⁰⁷, «Невидимість перекладача: історія перекладу» Л. Венуті (1995)²⁰⁸, колективних збірниках («Маніпуляція літератури: дослідження літературного перекладу» (1985)²⁰⁹, «Переклад, історія та культура» (1990 р.)²¹⁰, журнали «Переклад і література»²¹¹.

Перекладознавчі студії головним чином стосувалися історії та теорії літературного перекладу, як-от статті («Переклади у Франції ХХ ст.», «Літературний переклад: народження концепції», «Переклад у ХІХ ст. оттоманської літератури», «Перекладацький дискурс у Нідерландах 1750–1800» тощо) з *Comparative Criticism* й *New Comparison* або вже згадувані монографічні дослідження Дж. Когена й Л. Венуті. Скажімо, у «Невидимості перекладача: історії перекладу» Л. Венуті продемонстровано, як змінювалися перекладацькі стратегії та формувалася бібліотека зарубіжних художніх творів в англійському перекладі продовж ХVІІ–ХХ ст. «Переклад..., – зазначено в редакторському вступному слові, – це переписування оригінального тексту. Всі переписування з будь-яким наміром відображають певну ідеологію, поетику... Переписування – маніпуляція... в її позитивному аспекті може допомогти еволюції літератури й суспільства. Переписування можуть уводити нові концепції, нові жанри, нові методики, й історія

перекладу – це теж історія літературної інновації, сформованої дії однієї культури на іншу. Проте переписування може також стримувати інновацію, спотворювати й обмежувати, й у вік дедалі дужчої маніпуляції всіх видів вивчення маніпуляційних процесів літератури, те, що відбувається з перекладом, може допомогти нам в усвідомленні світу, в якому ми живемо»²¹². Різні теорії перекладу (від традиційної для Великобританії теорії вільготності, коли перекладачі вільно поводитися з іноземним текстом і намагалися маскувати його лінгвістичні й культурні відмінності, й до альтернативних теорій, коли, навпаки, перекладачі прагнули зберегти лінгвістичні й культурні особливості іноземного тексту замість їхнього замовчування висвітлені Л. Венути крізь призму вигаданого ним терміна «невидимість». «Невидимість» – термін, який я буду використовувати, щоб описувати ситуацію й активність перекладача в сучасній англо-американській культурі. Він відсилає до двох взаємодетермінованих феноменів: один – ілюзіоністичний ефект дискурсу, власна маніпуляція англійською мовою з боку перекладача; другий – практика читання й оцінювання перекладів, які тривалий час домінували у Сполученому Королівстві та Сполучених Штатах, серед інших культур, і англо-й іншомовній... переклад – фактично не переклад, а «оригінал». Ілюзія прозорості – ефект вільного дискурсу, спроба перекладача забезпечити легку читабельність...»²¹³.

А на початку ХХІ ст. британськими літературознавцями були підготовлені солідні видання з вітчизняної історії перекладу, як-от Оксфордський путівник по літературі в англійському перекладі²¹⁴ й багатотомна Оксфордська історія англійської літературного перекладу²¹⁵. Приміром, в Оксфордському путівнику викладено, починаючи від Середньовіччя й до сьогодення, історію розвитку літературних перекладів Великобританії й частково Північної Америки. Ця книжка складається з двох частин. У першій частині перелічені праці щодо теоретико-історичних аспектів перекладу, роз'яснені ключові принципи перекладознавства (норма й критичність перекладу, лінгвістичний і культурологічний підходи до перекладу та ін.) й перекладацькі

прийоми до різних жанрів і видів текстів, і продемонстровано еволюційний шлях перекладацьких студій у Великобританії та Північній Америці. У другій частині подано перелік англомовних літературних перекладів за двома факторами: географічним (Африка, Центральна та Східна Європи, Західна Азія) і мовним (із французької, німецької, італійської, російської). А також перераховані всі англомовні переклади Біблії. Оксфордська ж історія англомовного літературного перекладу побудована хронологічно й проблемно-тематично. Приміром, том 3 (1660–1790 pp.) складається з таких розділів: «Переклад і канон-формація» («Translation and Canon-Formation»), «Переклад і літературна інновація» («Translation and Literary Innovation») та ін.

1993 року С. Баснет у розділі «Від порівняльної літератури до перекладацьких студій» («From Comparative Literature to Translation Studies») із монографії «Літературна компаративістика: критичний вступ», який багато в чому перегукується з її попередньою книжкою на тему перекладу²¹⁶, акцентувала на великій перспективності перекладознавства як галузі літературної компаративістики. «Чому деякі культури перекладають більше, а інші – менше? Який вид текстів перекладається? Який статус отих текстів у системі цілей і як він порівнюється зі статусом текстів у системі джерел? Що нам відомо про перекладацькі конвенції й норми в цей момент, і як ми оцінюємо переклад у ролі новаторської сили?»²¹⁷. Це той неповний перелік перекладознавчих проблем, котрі, на думку англійської дослідниці, мають стати принципово важливими для компаративістів. Водночас С. Баснет, підкреслюючи значимість перекладів у літературному й навчальному процесі, помітила й їхню небезпеку для компаративістів. Адже для останніх суттєво читати літературу в оригіналі. Та, на жаль, зауважує С. Баснет, британські університетські курси з порівняльного літературознавства незрідка зводяться до студіювання перекладних текстів через незнання студентами іноземних мов.

З другої половини ХХ ст. зріс інтерес британських науковців до літературних явищ у системі суспільних і природничих наук,

зумовивши збільшення кількості й урізноманітнення **міждисциплінарних студій**. «Міждисциплінарна праця, – розмірковує Дж. Біє, – розтинає простір між сферами діяльності: вона переходить кордони... Форми знання неохоче зливаються; вони можуть лежати похило або норовливо... Міждисциплінарні дослідження не спричинюють закриття проблеми. Їх історії акцентують не просто на циркуляції незайманих ідей крізь велике суспільство, але на їхній трансформації: зміни відбулися, коли ідеї проникли до інших жанрів або різних груп читачів ...»²¹⁸.

Здебільшого у Великобританії досліджувалися взаємини між **літературою й філософією** («Філософія й белетристика»²¹⁹, «Філософія й література»²²⁰, «Правила й конвенція: література, філософія, соціальна теорія»²²¹ та ін.), **літературою та історією** («Література й історик» С. Веджвуд та ін.), **літературою та природничими науками** («Література й наука» І. Еванса²²³, «Наука і белетристика» П. Мура²²⁴, «Наука, поезія й втілення» К. Барнса²²⁵, «Наука і сучасне письмо» А. Родвеля²²⁶, «Високий небозвід: дослідження астрономії в англійській літературі» А. Медоуса²²⁷, «Сюжети Дарвіна» Дж. Біє²²⁸, «Життєва наука: біологія й літературна уява, 1860–1900» П. Мортон²²⁹, «Наука та література в дев'ятнадцятому столітті» Дж. Чаппла²³⁰, «Література і психологія» Ф. Лукаса²³¹ та ін.). Серед праць, у яких розроблялися так звані «літературно-природничі стосунки», переважали такі, де фіксувалися ті чи ті наукові знання в художніх творах, а також ті, що вирізнялися психоаналітичним поглядом на письменника і його творчість. Зокрема, у книжці «Вітальна наука: біологія і літературна уява, 1860–1900» П. Мортон простежено, як прозаїки пізньовікторіанської Англії модифікували ідеї постдарвінської біології, а точніше – теорії дегенерації, евгеніки, спадковості. Слід зауважити, що в британському літературознавстві тема «Дарвінізм і постдарвінізм у літературі» достатньо розроблена, і значна частина корпусу міждисциплінарних досліджень – це праці з цієї проблематики. Аналогічне можна сказати й про наукову фантастику, котра нерідко ставала предметом вивчення компаративістики («Науковий роман у Британії 1890–

1950 рр.» Б. Стейблфорда²³², «Наукова фантастика: десять досліджень» К. Манлава²³³ тощо).

А поміж британських міждисциплінарних літературознавчих розробок останнього десятиліття ХХ ст. варто виокремити дві монографії – «Відкриті поля: наука в культурному зіткненні» Дж. Біє (1996) та «Метафора і матеріальність: Німецька література і науковий світогляд 1780–1955 рр.» П.Д. Сміта (2000). Наприклад, у «Відкритих полях: наука в культурному зіткненні» Дж. Біє йдеться про місце й трансформування різномірних наукових знань (природничих, соціологічних, лінгвістичних, фізико-математичних, астрономічних, хімічних та ін.) у галузях культури, передусім літературі ХІХ – початку ХХ ст. Приміром, Дж. Біє були опрацьовані такі теми, як «Релятивізм і влада у вікторіанській антропологічній літературі», «Переклад чи трансформація? Зв'язки між літературою й наукою», «Парабола, професіоналізм і літературна алюзія у вікторіанських наукових працях», «Смерть сонця»: вікторіанська солярна фізика і солярний міф», «Теорія хвиль і підйом літературного модернізму». При цьому дослідник виявляв різницю між науковими й літературними дискурсами. Взаємини між літературою і наукою з кінця ХVІІІ ст. й до часів «холодної війни» проаналізував П.Д. Сміт, продемонструвавши, як у деяких знакових текстах німецької й австрійської літератур відтворені й трансформовані в певні художні парадигми та метафори наукові відкриття.

Свого часу вже згадуваний нами М. Буї зазначив, що діалог між різними науковими дисциплінами й мистецькими формами посприяє тому, що люди поглянуть на звичайні, буденні речі по-новому. В першу чергу, на думку М. Буї (який, до речі, писав про Малларме й Дебюссі, про Пруста й італійських живописців), це прикладається до **взаємин літератури з іншими видами мистецтва**. Втім, можна констатувати, що дана галузь порівняльного літературознавства у Великобританії найменш розвинута. Приміром, серед праць другої половини ХХ ст. з цієї царини компаративістики варті уваги лише кілька монографічних праць із питань взаємодії літератури й театрального мистецтва («Театр

і теорія драми» Ніколля Алладайса²³⁴), літератури й музики («Музика і поезія при ранньому тюдоровському дворі»²³⁵ й «Слова та музика в Середньовіччі...»²³⁶ Дж. Стівенсона, «Поль Валері та музика: дослідження техніки композиції в поезії Валері» Б. Стімпсона²³⁷), літератури й малярства («Поезія, малярство та ідеї, 1885–1914» А. Робінсона²³⁸). Крім того, один випуск *Comparative Criticism* (1982, № 4) був цілком присвячений темі взаємодії мистецтв – і мав назву «Мови мистецтв» («The Languages of the Arts»).

«Театр і теорія драми» – науковий огляд еволюції драми залежно від її театрального втілення. Дослідник описав мелодраму, фарс, трагедію, комедію, драматичний діалог та інші види драми, їхню варіативність під впливом смаків і вподобань театральної публіки та інших соціально-історичних факторів.

Органічним злиттям поетичного тексту і музики є пісня. Про цей жанр ідеться в монографії «Музика й поезія при ранньому тюдоровському дворі» Дж. Стівенсона, котрий розглядає пісенну творчість доби Тюдорів до 1500 року крізь призму природних, утилітарних і абстрактних взаємин музики і літератури. «Природний, непідробний, самонеусвідомлений союз між музикою та поезією, – твердить Дж. Стівенсон, – зустрічається тільки в народній пісні: співак... не може запам'ятати слів без мелодії, або мелодію без слів. Інші ранні взаємини, головним чином, – утилітарні; вони мають певну практичну мету»²³⁹. Походження секвенції, на думку Дж. Стівенсона, чудово ілюструє утилітарний союз музики і поезії: слова вводилися для того, щоб допомогти співакам запам'ятати довгі мелодії. А подеколи слова не просто артикулювали музику чи робили її легшою для запам'ятовування, вони відміряли довготу нот. З другого боку, вказує англійський компаративіст, музика допомагала при декламації довгого поетичного тексту. Всі інші союзи «музичного» та «вербального», твердить Дж. Стівенсон, виникають унаслідок абстрагування, тобто є абстрактними.

В останні десятиліття саме на цю сферу діяльності британські компаративісти все більше звертають увагу, вивчаючи взає-

мини літератури не лише з живописом, музикою, театральним мистецтвом, але й кіно, телебаченням, фотографією. Значною мірою цьому сприяє діяльність *BCLA* й організованого в Кембриджському університеті центру з дослідження мистецтв, соціальних і гуманітарних наук (Center for Research in the Arts, Social Sciences and Humanities at Cambridge). Зокрема, 1997 р. *BCLA* провела конференцію «Література й новітні засоби мас-медіа», а в жовтні 2006 р. – колоквіум «Слухаючи пісню: письмо й музика» («Listening to Sing: writing and music»).

Поступово утверджувалася й **імагологія**, хоча літературно-імагологічні явища, на противагу, приміром, міждисциплінарним, менше ставали дослідницькими об'єктами британських компаративістів другої половини ХХ ст. К. Морріс²⁴⁰ охарактеризував іміджі Середньовіччя в літературі романтизму й епохи королеви Вікторії; Дж. Дрю продемонстрував «індійське» в літературі романтизму²⁴¹; Н. Ліск²⁴² дослідив репрезентації Сходу у творах Дж. Байрона, Т. Мура, П. Шеллі та ін. Безумовно, літературні образи (іміджі) інших країн та іноземців, проблема Свого/Чужого аналізувалися, але незрідка вони виринали як окремі епізоди в контексті досліджень іншого спрямування й передусім студій із питань літератури подорожі, романтизму й орієнталізму. В останні десятиліття активізувався інтерес до «східного», багато в чому стимульований книгою Е. Саїда «Орієнталізм». Серед англійських орієнталістських праць слід виокремити «Орієнталізм: історія, теорія й мистецтва» Дж. М. Маккензі²⁴³ (1995), «Гендерний орієнталізм: раса, жіночність і репрезентація» Р. Льюїс²⁴⁴ (1996) і колективний збірник «Романтизм і колоніалізм: письмо й імперія, 1780–1830»²⁴⁵ (1998).

Література

¹ *Warton, Tomas* The History of English Poetry from the close of the 11th to the Commencement of the 18th Century which are prefixed two Dissertation: I. On the Origin of Romantic Fiction in Europe; II. On the Introduction of Learning into England (1774–1781).

² *Dibdin, Charles* A Complete History of the English Stage. Introduced by a Comparative and Comprehensive Review of the Asian, the Grecian, the Roman, the Spanish, the Italian and Other Theatres: 5 vols. – London: The Author, 1800.

³ *Dunlop, John* The History of Fiction: Being a Critical Account of the Most Celebrated Prose Works of Fiction, from the Earliest Greek Romances to the Novels of the Present Age: 3 vols. – London: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown, 1814.

⁴ *Collier, John* The History of English Dramatic Poetry to the Time of Shakespeare: 3 vols. – London: John Murrey, 1831.

⁵ *Dallas, E.S.* Poetics: an Essay on Poetry. – London: Smith Elder, 1852.

⁶ *Ibid.* – P. 17–76.

⁷ *Ibid.* – P. 82–83.

⁸ *Scott, Walter* Minstrelsy of the Scottish Border: 3 vols. – Kelso: Balantyne, 1802.

⁹ *Campbell, Thomas* Lectures on Poetry // New Monthly Magazine. – 1821. – № I.

¹⁰ *Hallam, Arthur H.* Oration on the Influence of Italian Works of Imagination on the same Class of Compositions in English. – Cambridge: W. Metcalfe, 1832.

¹¹ [*Harding, John Dorney*] An Essay on the Influence of Welsh Tradition upon European Literature; which obtained the Prize Proposed by the Abergavenny Cymreigyddion Society, October 1838. – London: Printed by Ibotson and Palmer, 1839.

¹² *Buckle, Henry Thomas* History of Civilization in England: 2 vols. – London: Parker, 1857.

¹³ *Pater, Walter* Studies in the History of the Renaissance. – London: Kegan Paul, 1873.

¹⁴ *Buchanan, Robert* Tennyson, Heine and de Musset // Buchanan, Robert Master-Spirits. – London: H.S. King, 1873.

¹⁵ *Metcalfe, Frederick* The Englishman and the Scandinavian; or a Comparison of Anglo-Saxon and Old Norse Literature. – London: Trübner, 1880.

¹⁶ *Hallam, Henry* Introduction to the Literature of Europe in the 15th, 16th, and 17th Centuries: 4 vols. – London: John Murray, 1837 – 9.

¹⁷ *Arnold, Matthew* On the Study of Celtic Literature. – London: Smith Elder, 1867.

¹⁸ *Gosse, Edmund* Studies in the Literature of Northern Europe. – London: Kegan Paul, 1879.

¹⁹ <http://www.classicautours.net/Arnold/celtic/celtic5.html> – P. 28.

²⁰ *Saintsbury, George* A History of Criticism and Literary Taste in Europe from the Earliest Texts to the Present Day: in 3 vols. – III. – Edinburgh and London: Blackwood, 1900 – 4. – P. 294.

²¹ Цит. за: *E.S. Shaffer* Comparative Literature in Britain // Comparative Criticism. – 1979. – № 1. – P. 1.

²² Цит. за: *E.S. Shaffer* Comparative Literature in Britain // Comparative Criticism – 1979. – № 1. – P. 3.

²³ *Arnold, Matthew* On Translating Homer. – London: Longman, 1861; *Arnold, Matthew* Essays in Criticism. – London and Cambridge: Macmillan, 1865 (2nd series: London: Macmillan, 1888); *Arnold, Matthew* Culture and Anarchy: An Essay in Political and Social Criticism, 1869; *Arnold, Matthew* Literature and Dogma: An Essay towards a Better Apprehension of the Bible, 1873.

²⁴ *Arnold, Matthew* On Translating Homer. – London: Longman, 1861. – P. 2.

²⁵ Ibid. – P. 2.

²⁶ Ibid. – P. 32.

²⁷ Ibid. – P. 65.

²⁸ *Frederick C. Roe* Comparative Literature in the United Kingdom // Yearbook of Comparative and General Literature. – 1954. – P. I – 12.

²⁹ *Brown J.A.* Dissertation on the Rise, Union and Power, the Progressions, Separations and Corruptions of Poetry and Music. – London, 1763.

³⁰ *Posnett, H.M.* Comparative Literature // International Scientific Series. – London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1886. – Vol. 55.

³¹ *Smith G. Gregory* The Foible of Comparative Literature // Blackwood's Edinburgh Magazine. – № 169 (Jan. 1901). – P. 38–48 (Reprinted in Yearbook of Comparative and General Literature. – Indiana: Indiana University. – 1970. – № 19. – P. 58–66).

³² *Routh, Harold Victor* The Future of Comparative Literature // Modern Language Review. – 1913. – № 8. – P. 1–14.

³³ *Partridge, Eric H.* A Critical Medley: Essays, Studies, and Notes in English, French, and Comparative Literature. – Paris: Champion, 1926.

³⁴ *Jameson, R. Del.* A Comparison of Literatures. – London: Kegan Paul, 1935.

³⁵ Kegan Paul, Trench, and Trübner's International Scientific Series – видавничий проєкт, присвячений постдарвінівським процесам в усіх

наукових сферах. Зокрема, у цій серії були видані такі відомі праці, як Walter Bagehot's *Physics and Politics*, Herbert Spencer's *The Study of Sociology*, J.W. Draper's *The History of the Conflict between Religion and Science*, H. Morselli's *Suicide: an Essay on Comparative Moral Statistics*, Alexander Bain's *Education as a Science*.

³⁶ *Posnett, H.M.* *Comparative Literature // International Scientific Series*. – London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1886. – Vol. 55. – P. 20.

³⁷ *Ibid.* – P. 86.

³⁸ *Ibid.* – P.81.

³⁹ *Posnett, H.M.* *The Science of Comparative Literature // Comparative Literature: The Early Years (An Antology of Essays) / Ed. H.J. Schulz and P.H. Rhein*. – The University of North Carolina Press, 1973. – P. 196– 197.

⁴⁰ *Posnett, H.M.* *The Science of Comparative Literature // Contemporary Review*. – 1901. – № 79. – P. 855–872.

⁴¹ *Posnett, H.M.* *The Science of Comparative Literature // Comparative Literature: The Early Years...* – P. 203–204.

⁴² *Smith G. Gregory* *The Foible of Comparative Literature // Blackwood's Edinburgh Magazine*. – № 169 (Jan. 1901). – P. 38–48.

⁴³ *Smith G. Gregory* *Some Notes on the Comparative Study of Literature // Modern Language Review*. – 1905. – № I. – P. 1–8.

⁴⁴ Див.: *Smith G. Gregory* *Elizabethan Critical Essays*. – Oxford: Clarendon Press, 1905; *Smith G. Gregory* *Ben Jonson*. – London: Macmillan & CO, 1919.

⁴⁵ *Smith G. Gregory* *The Foible of Comparative Literature // Yearbook of Comparative and General Literature*. - Indiana: Indiana University. – 1970. – № 19. – P. 58.

⁴⁶ *Ibid.* – P. 64.

⁴⁷ *Posnett, H.M.* *The Science of Comparative Literature // Contemporary Review*. – 1901. – № 79. – P. 855–872.

⁴⁸ *Routh, H.V.* *God, Man and Epic Poetry. A Study in Comparative Literature: In 2 vols*. – Cambridge University Press, 1927.

⁴⁹ *Herford, Ch.H.* *Studies in the Literary Relations of England and Germany in the Sixteenth Century*. – Cambridge University, 1886.

⁵⁰ *Dowden, Edward* *The French Revolution and English Literature*, 1897.

⁵¹ *Robertson, John Mackinnon* *Montaigne and Shakespeare*. – London: University Press, 1897.

⁵² *Ker, William Paton* *Epic and Romance: Essays on Medieval Literature*, 1896.

⁵³ *Hannay, David* The Later Renaissance // Periods of European Literature: In 12 vols. / Ed. G.E.B. Saintsbury. – Edinburgh and London: Blackwood, 1898. – Vol. 6.

⁵⁴ *Omond, T.S.* The Romantic Triumph // Periods of European Literature: In 12 vols. / Ed. G.E.B. Saintsbury. – Edinburgh and London: Blackwood, 1900. – Vol. II; *Vaughan, Ch.E.* The Romantic Revolt // Periods of European Literature: In 12 vols. / Ed. G.E.B. Saintsbury. – Edinburgh and London: Blackwood, 1907. – Vol. 10.

⁵⁵ *Saintsbury, George Edward Bateman* A History of Criticism and Literary Taste in Europe from the Earliest Texts to the Present Day: In 3 vols. – Edinburgh and London: Blackwood, 1900 – 4.

⁵⁶ *Snell, Frederick John* Dante in America. – London, 1896.

⁵⁷ *Crawford, Virginia M.* Studies in Foreign Literature. – London: Duckworth, 1899.

⁵⁸ *Stephen, Leslie* The Cosmopolitan Spirit in Literature // National Review. – 1899. – № 34. – P. 378–92.

⁵⁹ *Fitzmaurice-Kelly, James* The Relations between Spanish and English Literature. – Liverpool University Press, 1910.

⁶⁰ *Lee, Sidney* The French Renaissance in England. An Account of the Literary Relations of England and France in the Sixteenth Century. – Oxford: Clarendon, 1910.

⁶¹ *Gosse, Edmund* France et Anglettere: l'avenir de leurs relations littéraires. – London: Hayman Christy & Lilly, 1918.

⁶² *Waterhouse, Gilbert* The Literary Relations of England and Germany in the Seventeenth Century. – Cambridge University Press, 1914.

⁶³ *Wright, Herbert Gladstone* Studies in Anglo-Scandinavian Literary Relations. – Bangor: Jarvis and Foster, 1919.

⁶⁴ *Seaton, Ethel* Literary Relations of England and Scandinavia in the 17th Century // Oxford Studies in Modern Languages and Literatures / Ed. H.G. Fiedler. – Oxford: Clarendon, 1935.

⁶⁵ *Downs, B.W.* Anglo-Danish Literary Relations 1867–1900 // Modern Language Review. – 1944. – № 39. – P. 262–79.

⁶⁶ *O'Rahilly, Cecile* Ireland and Wales, Their Historical and Literary Relations. – London: Longmans Green, 1924.

⁶⁷ *Magnus, Laurie* English Literature in its Foreign Relations, 1300–1800. – London: Kegan Paul, 1927. – P. 5.

⁶⁸ *Fitzmaurice-Kelly, James* The Relations between Spanish and English Literature. – Liverpool University Press, 1910. – P. 1.

⁶⁹ *Collins, John Churton* Greek Influence on English Poetry / Ed. Michael Macmillan. – London: Sir I. Pitman, 1910.

⁷⁰ *Hume, Martin Andrew* Spanish Influences on English Literature. – London: Eveleigh Nash, 1905.

⁷¹ *Hume, Martin Andrew* Some Spanish Influences in Elizabethan Literature (read 24 Feb. 1909) // Royal Society of the United Kingdom. Essays by Divers Hands. 2nd series. – Vol. 24. – P. 1–34.

⁷² *King, R.W.* Italian Influence on English Scholarship and Literature during the Romantic Revival // Modern Language Review. – 1925. – № 20. – P. 48–63, 295–304; 1926 – № 21. – P. 24–33.

⁷³ *Watkin, Morgan* French Literary Influence in Medieval Wales // Transactions of the Honorable Society of Cymmrodorion, Session 1919–20 (1921). – P. 125–35.

⁷⁴ *Macintosh, William* Scott and Goethe: German Influence on the Writings of Sir Walter Scott. – Glasgow: Fraser Asher, 1924.

⁷⁵ *Stokoe, F.W.* German Influence in the English Romantic Period. – Cambridge University Press, 1926.

⁷⁶ *Thomas, Henry* Shakespeare and Spain. – Oxford: Clarendon, 1922 (The Taylorian Lecture, 1922); *Thomas, Henry* Shakespeare in Spain. – London: Geoffrey Cumberlege, 1950 (Annual Shakespeare Lecture of the British Academy, 1949).

⁷⁷ *Vaughan, Ch.E.* The Influence of English Poetry upon the Romantic Revival on the Continent // Proceedings of the British Academy 6 (1913–14). – P. 261–78.

⁷⁸ *Draper, Frederick W.M.* The Rise and Fall of the French Romantic Drama, with Special Reference to the Influence of Shakespeare, Scott, and Byron. – London: Constable, 1923.

⁷⁹ *Turquet-Milnes, Gladys Rosaleen* The Influence of Baudelaire in France and England. – London: Constable, 1913.

⁸⁰ *Hutton, W.H.* The Influence of Dante on Spanish Literature // Modern Language Review. – 1907. – № 3. – P. 105–125.

⁸¹ *Lucas, Frank Laurence* Euripides and his Influence. – London, 1924.

⁸² *Eaton, J.W.* The German Influence in Danish Literature in the Eighteenth Century. – Cambridge University Press, 1929.

⁸³ *Butler, E.M.* The Tyranny of Greece over Germany. A Study of the Influence Exercised by Greek Art and Poetry over the Great German Writers of the Eighteenth, Nineteenth, and Twentieth Centuries. – Cambridge University Press, 1935.

⁸⁴ *Rea, Thomas* Schiller's Dramas and Poems in England. – London: Fisher Unwin, 1906; *Ewen, F.* The Prestige of Schiller in England 1788–1859. – Oxford University Press, 1933.

⁸⁵ *Fitzmaurice-Kelly, James* Tercentenary of «Don Quixote». Cervantes in England // Proceedings of the British Academy 1905–6, 1907.

⁸⁶ *Collins, John Churton* Voltaire, Rousseau and Montesquieu in England. – London: Eveleigh Nash, 1908.

⁸⁷ *Eccles, Francis Yvon* Racine in England. – Oxford: Clarendon, 1922. (The Taylorian Lecture, 1921).

⁸⁸ *Toynbee, Paget* Dante in English Literature from Chaucer to Cary: In 2 vols. – London: Methuen, 1909; *Bridges, Robert* Collected Essays, Papers etc. – London: Oxford University Press, 1932 (Contains an essay «Dante in English Literature»).

⁸⁹ *Robertson, John George* Shakespeare on the Continent // Chapter 12 in The Cambridge History of English Literature / Ed. by A.W. Ward and A.R. Waller. – Vol. 5. – Cambridge University Press, 1907–10. – P. 283–308.

⁹⁰ *Collison-Morley, Lacy* Shakespeare in Italy. – Stratford-upon-Avon: Shakespeare Head Press, 1916.

⁹¹ *Pascal, Roy* Shakespeare in Germany 1740–1815. – Cambridge University Press, 1937.

⁹² *Robertson, John George* Milton's Fame on the Continent // Proceedings of the British Academy 1907–1908. – P. 319–340.

⁹³ *Gummer, Ellis Norman* Dickens and Germany // Modern Language Review. – 1938. – № 33. – P. 240–247; *Gummer, Ellis Norman* Dickens' Works in Germany, 1837–1937 // Oxford Studies in Modern Languages and Literatures / Ed. H.G. Fiedler. – Oxford: Clarendon, 1940.

⁹⁴ *Willoughby, L.A.* Wordsworth and Germany // German Studies Presented to Professor Fiedler. – Oxford: Clarendon, 1938.

⁹⁵ *Bowden, Marjorie* Tennyson in France. – Manchester University Press, 1930.

⁹⁶ *Robertson, John George* Lessing and Farquhar // Modern Language Review. – 1906. – № 2. – P. 56–59.

⁹⁷ *Gillies, Alexander* Herder und Ossian. – Berlin: Junker & Dohnhaupt, 1933.

⁹⁸ *Knight, G. Wilson* Shakspeare and Tolstoi. – London: Mitford, 1934.

⁹⁹ *Sells, A.L.* Leconte de Lisle and Sir Walter Scott // French Studies. – 1947. – № I.

¹⁰⁰ *Whitfield, John Humphreys* Dante and Virgil. – Oxford: Blackwell, 1949.

¹⁰¹ *Fitzmaurice-Kelly, James* Cervantes and Shakespeare // Proceedings of the British Academy. – 1916. – № 7.

- ¹⁰² *Nicilson, H.* Swinburne and Baudelaire. – Oxford: Clarendon, 1931.
- ¹⁰³ *Robertson, John George* Goethe and Byron // Publications of the English Goethe Society. – 1925. – № 2; *Butler, E.M.* Goethe and Byron. – Nottingham: the University, 1950 (Byron Foundation Lecture).
- ¹⁰⁴ *Vaughan, Ch.E.* Goethe and Hugo // Bulletin of the John Ryland Library. – 1926. – № 10. – P. 407–34.
- ¹⁰⁵ *Orrick, J.B.* Matthew Arnold and Goethe // Publications of the English Goethe Society – 1928. – № 4; *Norman, F.* Henry Crabb and Goethe // Publications of the English Goethe Society. – 1929. – № 6; *Maurer, K.W.* Valéry and Goethe // Publications of the English Goethe Society. – 1947. – № 17. – P. 74–100 та ін.
- ¹⁰⁶ *Cooke, M.W.* Schiller's «Robbers» in England // Modern Language Review. – 1916. – № II. – P. 156–75.
- ¹⁰⁷ *Dunstan, A.C.* The German Influence on Coleridge // Modern Language Review. – 1923. – № 17. – P. 183–201.
- ¹⁰⁸ *Weevers, Th.* Vondel's Influence on German Literature // Modern Language Review. – 1937. – № 32. – P. 1–23.
- ¹⁰⁹ *Gilles, A.* Herder and Pascal // Modern Language Review. – 1942. – № 37. – P. 56–63.
- ¹¹⁰ *Butler, E.M.* Rilke and Tolstoy // Modern Language Review. – 1940. – № 35. – P. 494–505.
- ¹¹¹ *Gummer, Ellis* Norman Dickens and Germany // Modern Language Review. – 1938. – № 33. – P. 240–247.
- ¹¹² *Robertson, John George* Studies in the Genesis of Romantic Theory in the Eighteenth Century. – Cambridge University Press, 1923.
- ¹¹³ *Smith, Logan Pearsall* Four Words: Romantic, Originality, Creative, Genius. – Oxford: Clarendon, 1924.
- ¹¹⁴ *Lucas, W. I.* The Decline and Fall of the Romantic Ideal. – Cambridge University Press, 1936.
- ¹¹⁵ *Mowat, Robert Balmain* The Romantic Age. Europe in the Early Nineteenth Century. – London: Harrap, 1937.
- ¹¹⁶ *Boura, Cecil Maurice* The Romantic Imagination. – Oxford University Press, 1950.
- ¹¹⁷ *Ker, Willam Paton* The Art of Poetry. – Oxford: Clarendon, 1923.
- ¹¹⁸ *Lucas, F.L.* The Criticism of Poetry. – London: Warton Lecture, 1933.
- ¹¹⁹ *Forster, Edward Morgan* Aspects of the Novel. – London: Arnold, 1927.
- ¹²⁰ *Henderson, Philip* The Novel Today: Studies in Contemporary Attitudes. – London: Bodley Head, 1937.

¹²¹ *Liddell, Robert A.* Treatise on the Novel. – London: Jonathan Cape, 1947.

¹²² *Liddell, Robert A.* Treatise on the Novel. – London: Jonathan Cape, 1947. – P. 33.

¹²³ *Richards, Ivor Armstrong* Principles of Literary Criticism. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1924; *Richards, I.A.* Practical Criticism. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1929; *West, A.* Crisis and Criticism. – London: Lawrence & Wishart, 1937.

¹²⁴ *Robertson, John George* Essays and Addresses on Literature / Ed. Edna Purdie. – London, Routledge, 1935. (Contains essays on «Literary Cosmopolitanism» etc.)

¹²⁵ *Thomas, P.G.* Aspects of Literary Theory and Practice, 1550–1870. – London: Heath Cranton, 1932.

¹²⁶ *Weston, Harold* Form in Literature. A Theory of Technique and Construction. – London: Rich & Cowan, 1934.

¹²⁷ *Lewis, C.S.* The Allegory of Love. A Study in Medieval Tradition. – Oxford: Clarendon, 1936.

¹²⁸ *Matheson, P.E.* German Visitors to England 1770–1795, and their Impressions. – Oxford: Clarendon, 1931.

¹²⁹ *King, R.W.* Italian Influence on English Scholarship and Literature during the Romantic Revival // Modern Language Review. – 1925. – № 20. – P. 48–63, 295–304; 1926. – № 21. – P. 24–33; *Tymms, Ralph* Doubles in Literary Psychology. – Cambridge: Bowes & Bowes, 1949.

¹³⁰ *Herford, Ch.H.* Norse Myth in English Poetry. – Manchester University Press, 1919; *Robertson, John George* The Gods of Greece in German Poetry. – Oxford: Clarendon, 1924.

¹³¹ *Crawford, Raymond Henry Payne* Plague and Pestilence in Literature and Art. – Oxford: Clarendon, 1914; *Lea, Kathleen Marguerite* Italian Popular Comedy. A Study in the Commedia dell'Arte, 1560–1620, with special reference to the English Stage: In 2 vols. – Oxford: Clarendon, 1934; *Butler, E.M.* The Tyranny of Greece over Germany. A Study of the Influence Exercised by Greek Art and Poetry over the Great German Writers of the Eighteenth, Nineteenth, and Twentieth Centuries. – Cambridge University Press, 1935; *Beare, M.* The German Popular Play «Atis» and the Venetian Opera. – Cambridge University Press, 1938; *Peacock, Ronald* The Poet in the Theatre. – London: Routledge, 1946.

¹³² *Lindsay, James* A Critical Essay on European Literature. – Edinburgh: William Blackwood, 1913.

¹³³ *Chadwick, Hector M., and Nora K. Chadwick* The Growth of Literature: In 3 vols. – Cambridge University Press, 1932–40.

¹³⁴ *Magnus, Laurie A* History of European Literature. – London: Nicholson & Watson, 1934.

¹³⁵ *Peet, Thomas Eric* A Comparative Study of the Literatures of Egypt, Palestine, and Mesopotamia. – London: British Academy, 1931.

¹³⁶ *Bates, E.S.* Intertraffic. Studies in Translation. – London: Jonathan Cape, 1943.

¹³⁷ *Fiedler, H.G.* Goethe's Lyric Poems in English Translation // Modern Language Review. – 1923. – № 18. – P. 51–67.

¹³⁸ *Willoughby, L.A.* English Translations and Adaptations of Schiller's «Robbers» // Modern Language Review. – 1921. – № 16. – P. 297–315.

¹³⁹ *Toynbee, Paget* English Translations of Dante in the Eighteenth Century // Modern Language Review. – 1905. – № I. – P. 9–24.

¹⁴⁰ *Smith G. Gregory* Some Notes on the Comparative Study of Literature // Modern Language Review. – 1905. – № I. – P. 1–8.

¹⁴¹ *Robertson, John George* The Knowledge of Shakespeare on the Continent at the Beginning of the XVIIIth Century // Modern Language Review. – 1906. – № I. – P. 312–321.

¹⁴² *Robertson, John George* Lessing and Farquhar // Modern Language Review. – 1906. – № 2. – P. 56–59.

¹⁴³ *Kastner, L.E.* The Elizabethan Sonneteers and the French Poets // Modern Language Review. – 1907. – № 3. – P. 268–277.

¹⁴⁴ *Kastner, L.E.* The Scottish Sonneteers and the French Poets // Modern Language Review. – 1907. – № 3. – P. 1–15.

¹⁴⁵ *Kastner, L.E.* Drummond of Hawthornden and the French Poets of the Sixteenth Century // Modern Language Review. – 1910. – № 5. – P. 40–53; *Kastner, L.E.* On the Italian and French Sources of Drummond of Hawthornden // Modern Language Review. – 1911. – № 6. – P. 462–470; *Kastner, L.E.* The Italian Sources of Daniel's «Delia» // Modern Language Review. – 1912. – № 7. – P. 153–156.

¹⁴⁶ *Routh, H.V.* The Future of Comparative Literature // Modern Language Review. – 1913. – № 8. – P. 1–14.

¹⁴⁷ *Jeffery, V.M.* Italian and English Pastoral Drama of the Renaissance // Modern Language Review. – 1924. – № 19. – P. 56–62, 175–187, 435–444.

¹⁴⁸ *King, R.W.* Italian Influence on English Scholarship and Literature during the Romantic Revival // Modern Language Review. – 1925. – № 20. – P. 48–63, 295–304.

¹⁴⁹ *Wright, Herbert Gladstone* Southey's Relations with Finland and Scandinavia // *Modern Language Review*. – 1932. – № 27. – P. 149–167.

¹⁵⁰ *Parker, A. and E.A. Peers* Victor Hugo in Spain // *Modern Language Review*. – 1932. – № 27. – P. 36–57.

¹⁵¹ *Comparative Literature Studies* / Edited by Marcel Chicoteau and Kenneth Urwin. – Cardiff, later Liverpool, 1941 – 6.

¹⁵² До речі, А. Кіллен, В. Кер, Дж. Робертсон, Ф. Рой, С. Голдінг, Д. Ларг, А. Селлз та ще деякі англійські компаративісти нерідко ставали авторами цього журналу.

¹⁵³ *New Oxford Companion to Literature in French* / Ed. Peter France. – Oxford: OUP, 1995.

¹⁵⁴ *Oxford Guide to Literature in English Translation* / Ed. Peter France. – Oxford: OUP, 2000.

¹⁵⁵ *Oxford History of Literary Translation in English: In 5 vols.* / Ed. Peter France and Stuart Gillespie. – Oxford: OUP, 2005–2006.

¹⁵⁶ *Malcolm Bowie* Psychoanalysis and the Future of Theory, 1993.

¹⁵⁷ *Malcolm Bowie* Proust among the Stars, 1998.

¹⁵⁸ *Malcolm Bowie* A Short History of French Literature, 2003.

¹⁵⁹ *Gillian Beer* Darwin's Plot (1983, 2000).

¹⁶⁰ *Gillian Beer* Open Fields: Science in Cultural Encounter. – Oxford University Press, 1996. – 341 p.

¹⁶¹ *Louth, Charlie* Hölderlin and the Dynamics of Translation. – Oxford: Legenda, 1998. – 270 p.

¹⁶² *Cox, Fiona* Aeneas Takes the Metro: Virgil's Presence in Twentieth-century French literature. – Oxford: Legenda, 2000. – 231 p.

¹⁶³ *Smith, Peter D.* Metaphor and Materiality: German Literature and the World-View of Science 1780–1955. – Oxford: Legenda, 2000.

¹⁶⁴ *Sayce, R.A.* Comparative Literature // *Times Educational Supplement*. – 1965. – 26 March.

¹⁶⁵ *Thorlby, Anthony* Comparative Literature // *Yearbook of General and Comparative Literature*. – 1969. – № 18. – P. 75–81.

¹⁶⁶ *Widdowson, H.G.* A Case for Comparative Literature // *English*. – 1968. – № 17. – P. 15–18.

¹⁶⁷ *Gifford, Henry.* Comparative Literature. – London: Routledge and Kegan Paul, 1969.

¹⁶⁸ *Wrenn, Charles L.* The Idea of Comparative Literature. – London: Modern Languages Humanities Research Association, 1968.

¹⁶⁹ *Prawer, Siegbert Salomon* Comparative Literary Studies. – Lnd.: Duckworth, 1973. – 179 p.

¹⁷⁰ Цит. за: *Praver S.S. Comparative Literary Studies*. – Lnd.: Duckworth, 1973. – P. 12.

¹⁷¹ *Praver S.S. Comparative Literary Studies*. – Lnd.: Duckworth, 1973. – P. 2.

¹⁷² Цит. за: *Praver S.S. Comparative Literary Studies*. – Lnd.: Duckworth, 1973. – P. X.

¹⁷³ *Bassnett, Susan Comparative Literature: A Critical Introduction*. – Oxford: Blackwell, 1993.

¹⁷⁴ *Ibid.* – P. 1.

¹⁷⁵ *Sells, A. Lytton The Italian Influence on English Poetry: From Chaucer to Southwell*. – London: Allen & Unwin, 1955.

¹⁷⁶ *Wright, Herbert G. Boccaccio in England: From Chaucer to Tennyson*. – London: Athlone, 1957.

¹⁷⁷ *Childs, Wendy Anglo-Italian Contacts in the Fourteenth Century // Chaucer and the Italian Trecento / Ed. Piero Boitani*. – Cambridge UP, 1983. – P. 65–87.

¹⁷⁸ *Downs, B.W. Anglo-Norwegian Literary Relations, 1867–1900 // Modern Language Review*. – 1952. – № 47. – P. 449–94; *Downs, B.W. Anglo-Swedish Literary Relations, 1867–1900: The Fortunes of English Literature in Sweden // Modern Language Review*. – 1970. – № 65. – P. 829–52.

¹⁷⁹ *Starkie, Enid From Gauthier to Eliot: The Influence of France on English Literature, 1851–1939*. – London: Hutchinson, 1960.

¹⁸⁰ *Russell, James Anderson Dutch Romantic Poetry: The English Influence*. Bradford: Broadacre, 1961.

¹⁸¹ *Wright, Herbert G. Boccaccio in England: From Chaucer to Tennyson*. – London: Athlone, 1957. – P. VII.

¹⁸² *The Reception of Virginia Woolf in Europe / Ed. Mary Ann Caws and Nicola Luckhurst*. – London: Continuum, 2002.

¹⁸³ *Brewster, Dorothy «East – West Passage»: a Study in Literary Relationships*. – Lnd.: George Allen and Unwin LTD, 1954. – 328 p.

¹⁸⁴ *Butler, E.M. Byron and Goethe: Analysis of a Passion*. – Cambridge: Bowes & Bowes, 1956. – 229 p.

¹⁸⁵ *Batterby, K.A.J. Rilke and France: A Study in Poetic Development*. Oxford: Oxford UP, 1966.

¹⁸⁶ *Praver S.S. Comparative Literary Studies*. – Lnd.: Duckworth, 1973. – P. 110.

¹⁸⁷ *Stanford, W.B. The Ulysses Theme: A Study in the Adaptability of a Traditional Hero*. – Oxford: Oxford UP, 1954.

¹⁸⁸ *Falconer Rachel Hell* in *Contemporary Literature: Western Descent Narratives since 1945*. – Edinburgh University Press, 2005.

¹⁸⁹ *Chiari, Joseph* *Realism and Imagination*. – London: Barrie and Rockliff, 1960.

¹⁹⁰ *Furst, Lillian R.* *Romanticism in Perspective: A Comparative Study of the Romantic Movements in England, France and Germany*. – London: Methuen, 1969.

¹⁹¹ *Chiari, Joseph* *The Aesthetics of Modernism*. – London: Vision, 1970.

¹⁹² *Richard J. Murphy.* *Theorizing the Avant-Garde: Modernism, Expressionism and the Problem of Postmodernism*. – Cambridge University Press, 1999.

¹⁹³ *Coates, Paul* *Words after Speech: A Comparative Study of Romanticism and Symbolism*. – London: Macmillan, 1986.

¹⁹⁴ *Sturrock, John* *Structuralism*. – London: Paladin, 1986.

¹⁹⁵ Цит. за: *Prawer S.S.* *Comparative Literary Studies*. – Lnd.: Duckworth, 1973. – P. 114.

¹⁹⁶ *Prawer S.S.* *Comparative Literary Studies*. – Lnd.: Duckworth, 1973. – P. 118.

¹⁹⁷ *Colmer, John* *Approaches to the Novel*. – London: Oliver and Boyd, 1967.

¹⁹⁸ *Bell, Michael* *The Sentiment of Reality: Truth of Feeling in the European Novel*. – London: Allen & Unwin, 1983.

¹⁹⁹ *Boulton, Marjorie* *The Anatomy of Drama*. – London: Routledge/Kegan Paul, 1960.

²⁰⁰ *Dane, Clemence* *Approaches to Drama*. – Oxford: Oxford UP, 1962.

²⁰¹ *Cameron, J.M.* *Poetry and Dialectics*. – Leeds: Leeds UP, 1961.

²⁰² *Stone, P.W.K.* *The Art of Poetry 1750–1820: Theories of Poetic Composition and Style in the Late Neo-Classic and Early Romantic Periods*. – London: Routledge, 1967.

²⁰³ *Buckley, Vincent* *Poetry and the Sacred*. – London: Chatto and Windus, 1968.

²⁰⁴ *Fuller, John* *The Sonnet*. – London: Methuen, 1972.

²⁰⁵ *Savory, T.* *The Art of Translation*. – London: Cape, 1957.

²⁰⁶ *Cohen, J.M.* *English Translators and Translations*. – London: Longmans, 1962.

²⁰⁷ *Bassnett-McGuire, Susan* *Translation Studies*. – London: Routledge, 1980.

- ²⁰⁸ *Venuti, Lawrence* The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 1995. – 353 p.
- ²⁰⁹ The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation / Ed. Theo Hermans. – London: Croom Helm, 1985.
- ²¹⁰ Translation, History and Culture / Ed. Bassnett Susan and André Lefevere. – London: Pinter, 1990.
- ²¹¹ «Translation and Literature» (Edinburgh: Edinburgh UP, 1992–2004).
- ²¹² *Venuti, Lawrence* The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 1995. – P. VII.
- ²¹³ *Ibid.* – P. 1.
- ²¹⁴ The Oxford Guide to Literature in English Translation / Peter France (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 2000.
- ²¹⁵ The Oxford History of Literary Translation in English. – Oxford: Oxford UP, 2005.
- ²¹⁶ *Bassnett-McGuire, Susan* Translation Studies. – London: Routledge, 1980.
- ²¹⁷ *Bassnett, Susan* Comparative Literature: A Critical Introduction. – Oxford: Blackwell, 1993. – P. 142.
- ²¹⁸ *Beer, Gillian* Open Fields: Science in Cultural Encounter. – Oxford University Press, 1996. – 341 p.
- ²¹⁹ Philosophy and Fiction: Essays in Literary Aesthetics / Ed. Peter Lamarque. – Aberdeen: Aberdeen UP, 1983.
- ²²⁰ Philosophy and Literature / Ed. A. Phillips Griffiths. – Cambridge: Cambridge UP, 1984.
- ²²¹ Rules and Conventions: Literature, Philosophy, Social Theory / Ed. Mette Hjort. – Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1992.
- ²²² *Wedgwood, Cicely Veronica* Literature and Historian. – London: Cumberlege, 1956.
- ²²³ *Evans, B. Ifor.* Literature and Science. – London: Allen & Unwin, 1954.
- ²²⁴ *Moore, P.A.* Science and Fiction. – London: Harrap, 1957.
- ²²⁵ *Barnes, Kenneth Ch.* Science, Poetry and Incarnation. – London: Friends Home Service Committee, 1961.
- ²²⁶ *Rodway, Allan* Science and Modern Writing. – London: Sheed and Ward, 1964.
- ²²⁷ *Meadows, A.J.* The High Firmament: A Study of Astronomy in English Literature. – Leicester: Leister UP, 1969.

- ²²⁸ *Beer, Gillian* Darwin's Plots (1983, 2000).
- ²²⁹ *Morton, Peter* The Vital Science: Biology and Literary Imagination, 1860–1900. – London: Allen & Unwin, 1984.
- ²³⁰ *Chapple, John* Science and Literature in the Nineteenth Century. – London: Macmillan, 1986.
- ²³¹ *Lucas, F.L.* Literature and Psychology. – London: Cassell, 1951.
- ²³² *Stableford, Brian M.* Scientific Romance in Britain 1890–1950. – London: Fourth Estate, 1985.
- ²³³ *Manlove, Collin N.* Science Fiction: Ten Explorations. – London: Macmillan, 1986.
- ²³⁴ *Nicoll, Allardyce* The Theatre and Dramatic Theory. – London: Harrap, 1962.
- ²³⁵ *Stevens, John* Music and Poetry in the Early Tudor Court. – London: Methuen, 1961.
- ²³⁶ *Stevens, John* Words and Music in the Middle Ages. Song, Narrative, Dance and Drama, 1050–1350. – Cambridge: Cambridge UP, 1986.
- ²³⁷ *Stimpson, Brian* Paul Valéry and Music: A Study of the Techniques of Composition in Valéry's Poetry. – Cambridge: Cambridge UP, 1984.
- ²³⁸ *Robinson, Alan* Poetry, Painting and Ideas, 1885–1914. – London: Macmillan, 1984.
- ²³⁹ *Stevens, John* Music and Poetry in the Early Tudor Court. – London: Methuen, 1961. – P. 33.
- ²⁴⁰ *Morris, Kevin L.* The Image of the Middle Ages in Romantic and Victorian Literature. – London: Croom Helm, 1984.
- ²⁴¹ *Drew, John* India and the Romantic Imagination. – Oxford: Oxford UP, 1987.
- ²⁴² *Leask, Nigel* British Romantic Writers and the East: Anxieties of Empire, 1998.
- ²⁴³ *Mackenzie, John M.* Orientalism: History, Theory, and the Arts. – Manchester: University of Manchester Press, 1995.
- ²⁴⁴ *Lewis, Reina* Gendering Orientalism: Race, Feminism and Representation. – London: Routledge, 1996.
- ²⁴⁵ Romanticism and Colonialism: Writing and Empire, 1780–1830. – Cambridge: Cambridge UP, 1998.

Панорама німецькомовного порівняльного літературознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст.

1

Компаративістика в німецькомовному регіоні завжди вирізнялася високим рівнем. Не став винятком і початок ХХІ ст. з його яскравими тенденціями, породженими постіндустріальним суспільством новітнього часу (так званим «промисловим модернізмом»). Саме в цей час німецькомовна компаративістика пережила приплив свіжих сил, які принесли із собою суттєво інше бачення цілей та завдань цієї науки.

Звичайно, пошук чинників виникнення типологічних збігів у національних літературних процесах – цей стрижневий напрямок європейської компаративістики у ХХ ст. – залишається провідним і в новітніх компаративістів, але вони пропонують не тільки оновлення старих шкіл, не тільки нові підходи до типології, а й нове розуміння порівняльної науки: не конче безпосереднє порівняння різних літературних явищ, а обов'язкове встановлення причин типології або ж її відсутності у випадках, коли вона очікувана. Через це компаративістика сприймається як складник теорії літератури, бо до однаковості об'єкта дослідження в цих галузях науки (літературний процес) додає однаковість і предмета дослідження (причини виникнення літературних явищ).

* * *

Німецькомовна компаративістика не могла не відреагувати на вказані закономірності й почала більш активно при порівняльному аналізі застосовувати соціологічні чинники. При цьому вона суттєво й структурно відрізняється від традиційного уявлення про порівняльне літературознавство як лише літературознавчу науку, котра скрупульозно аналізує типологію, тобто

едність, еквівалентність, аналогічність, подібність, а також взаємовплив та відмінність різних національних літератур. На її передній план сьогодні вийшли зовсім інші чинники: політичні, соціологічні, культурологічні, релігійні, правові та ін. (звичайно, поруч із літературознавчими та лінгвістичними). Тому її панорама й структура стали у XXI ст. більш об'ємними та полідисциплінарними.

Цьому сприяли зміна наукової парадигми з об'єктоцентристської на суб'єктоцентристську, філософське обґрунтування якої знаходимо вже у творах Л.Фейєрбаха¹. Проте її активна реалізація розпочалась лише після Другої світової війни, а також обмирщення християнського світу (тобто відхід проєвропейської цивілізації від релігії), європеїзації всіх етносів під помилковим гаслом «глобалізації», яка породила стрімку та войовничу протидію мусульманської, буддійської, латиноамериканської та негроїдної культур, насильницьке створення єдиного світового торговельного ринку, гостру необхідність нової біоетики людства тощо. Тому до компаративістів у німецькомовному регіоні треба зарахувати не лише літературознавців, а й представників споріднених наук, які займаються вивченням чинників, що впливають на типологію духовного розвитку людства.

Зняття економічних (податкових) та політичних (заперечувальних) кордонів для торгівлі, нові комунікативні технології, прискорена оперативність реагування на події і т. ін. глибинно й панорамно змінили земний світ і продовжують змінювати його далі, через що активно дискутуються не тільки соціальні, економічні та державні проблеми ідентифікації, а й культурологічні, що має безпосередній стосунок до порівняльного літературознавства. В одній із хронологічно останніх колективних монографій на цю тему (дослідження з'явилося 2006 року за редакцією А. Раушера²) третина тексту присвячена аналізу саме культурного розвитку країн у XXI ст. При цьому всебічно висвітлюється питання щодо панування двох тенденцій: нівелювання відмінностей та особливостей у духовній сфері різних етносів (а отже і впливів однієї національної літератури на інші) чи навпаки їх

зростання (і тому – незалежність однієї літератури від іншої). Тут можна вказати на статті Ю.Шварца про європеїзацію світу, Т.Р. Роурке про глобалізацію, релігію та самоідентифікацію.

Розвідку Г. Зібенманна про інтеркультурні тенденції в Латинській Америці³ яскраво характеризує порівняльний характер статей: культура Латинської Америки та Німеччини, культурологічні розбіжності між ними, пошук латиноамериканськими письменниками своєї власної поетики та її рецепція в німецькомовному регіоні, вплив німецької літератури на латиноамериканську тощо.

Представницькою в цьому світлі можна вважати розвідку А. Уле про відносини держави, церкви та культури⁴, в якій вивчається багатогранність взаємин церкви та світських інстанцій, з одного боку, і культурних закладів, з другого. Поруч із загальнотеоретичними висновками щодо магістральних принципів цих відносин, які породжують типологічне в духовному житті різних етносів (і, значить, у їх літературних процесах), таких як секуляризація держави, свобода віросповідання, відділення церкви від мирської влади та ін., в монографії досліджуються й маргінальні закономірності у вказаних тенденціях (зокрема особливості культурної історії Заходу, які провокують появу не лише подібних ознак у всіх європейських народів, а й таких, котрі відрізняють культуру однієї нації від іншої (наприклад, подвійний стандарт для церкви в різних країнах, наявність нових віросповідань, особливості національної історії тощо).

Найбільш цікава в цьому сенсі одна з хронологічно останніх розвідок (хоча, зрозуміло, активізувалась ця тенденція значно раніше) Х. Денклера про молодих письменників у Третньому Рейху, яких він назвав «утраченим поколінням»⁵. Якщо не звертати уваги на метафоричне використання цього усталеного літературознавчого терміна (у Х. Денклера в розумінні: покоління молодих письменників, яке втратила Німеччина за часи існування Третього Рейху), то в цілому вказана монографія – зразкове дослідження в галузі соціологічної компаративістики, бо пробує знайти типологію не тільки у творчості німецьких майже неві-

домих читачеві і літературознавцю письменників 1933–1945 років, але й у їх біографіях, при цьому мається на увазі та плеяда молодих письменників, які незалежно від їх ставлення до гітлерівського націонал-соціалізму трагічно загинули, не встигнувши здійснитися. І хоч автор монографії класифікує їх за тематичним принципом, типологію в їх творчості та житті він обґрунтовує все ж таки суто політико-ідеологічними чинниками доби гітлеризму.

Саме тому в нього представники виокремлених груп мають майже однакову стилістику й постають жертвами тоталітаризму у Третньому Рейху: «затерті сліди» («*Verwischte Spuren*»: Dachs, Jacobi, Rabener), «зупинка у віддаленні» («*Einkehr ins Abseitige*»: Kerst, Hancke, Heimreich), «прогулянка на чужину, в далечину і таке інше» («*Ausflug ins Fremde, Ferne und andere*»: Benndorf, Nebelthau), «повернення до дитинства та юності» («*Rückwendung zu Kindheit und Jugend*»: Mende, Spervogel, Löscher), «згадка про батьківщину» («*Besinnung auf die Heimat*»: Linke, Keller, von Bremen, Wiessalla, Lampe), «покоління з досвідом війни» («*Generationserfahrung Krieg*»: Karsten, K. Pleyer, Rexroth, Raschke).

Цікава й монографія Е. Менерт, германістки колишньої НДР, яка переоцінила літературний процес у НДР щодо впливів, новацій, традицій та запозичень в цілому та імагології зокрема, якій присвятила майже третину книги⁶. Аналогічно треба схарактеризувати і книгу про німецько-прибалтійську літературу⁷, яку десяток авторів вписали в європейський літературний процес через подібність соціально-політичних чинників. Це стосується як загальної теорії та історії літературного процесу (статті О.-Х. Еліаса «Балтійський регіон як пейзаж європейської історії та культури», Х. Боссе «Німецько-балтійська література у XVIII ст.», Ф. фон Унгерна-Штернберга «Європейський вимір чи провінціальна специфіка? Німецька література Балтії в XIX ст.»), так і творчості окремих письменників.

Указані думки перегукуються з концепцією іншої компаративістської розвідки, хоча й не літературознавчого характеру, а культурологічного, теж присвяченої балтійському регіону⁸.

У межах цієї новосоціологічної школи в німецькомовній компаративістиці впадають у вічі праці Ф.-Л. Кролля, виданих ним у ХХІ ст. та присвячених німецькому письменству не німецькомовних країн (балтійському регіону, переселенцям із колишніх німецьких земель), літературі НДР та ін. А розпочались ці порівняльні критичні походи на початку ХХІ ст., коли він 2003 року, переоцінюючи після об'єднання двох Німеччин деякі з основних постулатів теорії та історії німецької літератури взагалі й компаративістики зокрема, видав колективну монографію про німецьку літературу та Третій Рейх⁹.

Саме в цій книжці, активно використовуючи політичні, соціологічні та культурні важелі для об'єктивної рецепції літератури у Третньому Рейху, автори на чолі з Ф.-Л.Кроллем доходять висновків, що традиційна типологія літературних явищ у країнах диктатури (заідеологізовані письменники та нонконформісти, так звана «внутрішня еміграція») не відповідає дійсності, бо національні чинники породжували значно більшу та яскравішу палітру художніх творів, хронологічна панорама яких зовсім не збігалася з часовими межами політичних режимів. Суттєвій та суворій переоцінці автори монографії піддають поняття й феномен «внутрішня еміграція».

Не менш компаративістськи вагомою виявилась остання книга за участю Ф.-Л. Кролля про літературу Померанії¹⁰. Зважаючи на те, що населення цього північно-східного регіону Німеччини на кордоні з Польщею довгі сторіччя було під владою то Швеції, то Пруссії, а сам край став ненадовго федеральною землею лише за часів НДР і остаточно – вже в об'єднаній Німеччині 1990 року, автори вказаної колективної монографії вимушені були спочатку вирішити складне естетичне (та й соціологічне!) завдання, що вважати літературою Померанії й у чому вбачати її сутність і закономірності.

І хоча провідний представник так званої «краєзнавчої (=обласної) літератури» («Heimatdichtung») Німеччини другої половини ХІХ ст. Ф. Ройтер (1810–1874) був представником цієї незнанної літератури й писав свої твори на нижньонімецьким

діалектом, а один із провідних письменників НДР У. Йонсон (1934–1984) теж був вихідцем із Померанії, й, емігрувавши до ФРН, створив у своїй епічній прозі яскравий образ рідного краю, К. фон Кроков (народ. 1927, публіцист Померанії) все ж таки назвав Померанію «мовчазним краєм».

При цьому автори монографії знайшли в літературі Померанії не тільки наслідки впливів літературного процесу Швеції, Німеччини та Польщі, а й зворотній значний вплив померанських письменників на літератури сусідніх земель. Аналіз цих впливів та запозичень дається на тлі творчості перш за все найвідоміших у Європі померанських авторів: Е.М. Арндта, А. Дебліна, В. Кьопенна та ін. Привертає увагу й авторський колектив цієї книжки: відомі компаративісти Німеччини – Р. Віснієвська, Б. Біттріх, Е. Менерт та ін.

До Ф.-Л. Кролля (але менш вагомо) пристосовує соціологічні чинники до порівняльного аналізу Х. Яуманн. Так, у книзі про видатного німецького гуманіста доби Відродження К. Шоппе (1576–1649) він показує, як релігійні тенденції антиреформаційного руху (а тоді вони були, звичайно, політичними явищами) формували типологічну сутність (тобто подібні зміст та стилістику) європейського пізнього Ренесансу¹¹.

Соціологічні та політичні чинники як основа порівняльного аналізу домінують і в колективній праці про германістику у Третньому Рейху¹². Автори цієї монографії виходять далеко за хронологічні межі названого періоду, вони досліджують літературознавство у Веймарській Республіці, Третньому Рейху, у післявоєнній розділеній Німеччині, охоплюючи при цьому широкий спектр проблем теорії, історії та дидактики германістики (Х. Дайнат про професійну політику в галузі літературознавства, А. Пільгер про політику націонал-соціалізму в галузі літературознавства, Б. Гольдберг про германістику у вищій школі Веймарської Республіки та Третнього Рейху, Р. Клауснітцер про рецепцію романтизму у Третньому Рейху та ін.) Автори пробують також дати відповіді на питання про ставлення гітлеризму до германістики, про вплив німецького фашизму на її методологію та предмет дослідження тощо.

Співзвучна з указаною розвідкою і праця Ф.-Р. Гаусманна¹³. Вона цікава перш за все своєю тематикою – ідеться про аналіз літератури у Третньому Рейху. Аналізуючи формування нацистської компаративістики як суто політичного явища, вчений показує, що її організаційним та об'єднавчим ядром була Спілка європейських письменників, створена 24 жовтня 1941 року з ініціативи рейхсміністра пропаганди Геббельса як союз німецьких та європейських літераторів, щоб протиставити себе (як об'єднання ідеологічних однодумців) творчому об'єднанню ненацистських майстрів слова у ПЕН-Клубі, який розташувався у Лондоні.

Підсумовуючи свої висновки вивчення 46 відповідних архівів та бібліотек з 11 країн, Ф.-Р. Хаусманн реконструює порівняльні принципи вказаної геббельсівської спілки як наслідок пошуку її членами того загального, що було притаманне ідеології європейського фашизму у сфері літератури, владно керованого Німецькою Рейхспалатою літератури в галузі культурної політики націонал-соціалізму (літературний процес, переклад, а також видавництво, книжковий продаж).

Указана ідеологізація та політизація літературознавчої компаративістики стає ще більш наочною, якщо порівняти названу монографію з тематично спорідненою розвідкою С. Ганушека, надрукованою роком раніше і присвяченою літературним принципам ПЕН-Центру Німеччини у 1951–1990 рр.¹⁴ Як і у своїй попередній книжці про вплив політики на літературу¹⁵, він і в дослідженні історії Пен-Центру Німеччини міцно стоїть на позиціях соціологічної школи в компаративістиці, висвітлюючи перш за все політичні чинники творчої еволюції цього письменницького угруповання від 1951 року, коли воно розділилось ідеологічно та структурно, і до 1990-го, коли воно (після об'єднання двох Німеччин) знову стало єдиною організацією. Аналізуючи твори провідних письменників Німеччини (зокрема: Бьоля, Єнса, Кестнера, Едшмідта, Нойманна та ін.), він показує, як впливали на їх поетику «холодна» війна, зведення Берлінської стіни, студентська революція 1968 року, возз'єднання Німеччини тощо.

Серед компаративістських праць соціологічного напрямку треба виокремити дослідження, в яких літературний процес розглядається як наслідок науково-технічної революції (далі – НТР), коли словесний твір став сплавом естетичних та науково-технічних чинників. Так, П.Ф. Рідль пише у своїй розвідці про вплив науки і техніки на словесну поетику¹⁶, що типологічне в останній щодо образів доби, в якій вона існує, – не просто наслідок комплексних історичних процесів: головні культурні уявлення часу спочатку стають каноном, а потім породжують відповідні традиції, котрі діють як обов’язкова спадщина в галузі самоідентифікації. Саме ця обов’язковість примушує письменників створювати для своїх сучасників типологічні образи минулого з подібним поглядом на майбутнє. Навіть дискусія письменника із традицією (власне руйнування останньої або відмова від неї) перебуває під міцним тиском панівного канону.

Немовби дискутуючи з аналогічним дослідженням Д. Вандербеке¹⁷, П.Ф. Рідль розширює не лише хронологічні межі аналізу, а й матеріал вивчення, через що його висновки стають узагальненими та більш аргументованими, бо робляться на хронологічно панорамному матеріалі (Античність, Середньовіччя, Відродження і далі до ХХ ст. включно) під різними методологічними кутами зору: літературознавчим, естетичним, філософським, історичним та ін.

Д. Вандербеке, своєю чергою, вивчає найновітніші форми впливу природничих наук на літературний процес. У першій частині своєї монографії він критично аналізує так звану «риторику природничих наук», трохи подібну до деяких принципів літературознавчої поетики. При цьому риторичні елементи оцінюються – на відміну від їх наявності в художній літературі – як обмеження (недолік) наукового пізнання. У другій частині характеризуються шляхи й форми обробки літературою наукових тем. Не погоджуючись із поширеною сьогодні думкою про незалежність сучасного красного письменства від науки, автор наводить кількісно значний літературний матеріал, у якому дискутуються наукові теми, а його художність будується за законами природничих наук.

Серед найбільш відомих розвідок соціологічної школи треба назвати серію (звичайно, значно більшу, ніж тільки компаративістика, але з великим порівняльним спрямуванням) «Дослідження й тексти про соціальну історію літератури»¹⁸, котра видається в Тюбінгені з кінця ХХ ст. й нараховує вже більше сотні томів; деякі з них проаналізовано вище.

* * *

Другим методологічним напрямком сучасної німецькомовної компаративістики можна вважати неокультурологічну школу, представники якої (Б. Енглер, Ф. Капп, Х. Кізель, Г. Ніггль та ін.) дотримуються тієї думки, що типологія національних літературних процесів виникає внаслідок довгострокового впливу провідних діячів словесної культури, які протягом історії визначають еволюцію громадських естетичних потреб. Саме під таким кутом зору аналізуються літературні явища в колективній монографії про культурологічні провідні особистості та літературний розвиток Європи¹⁹. Найбільш цікавими у порівняльному аспекті тут слід назвати статті В.Г. Мюллера та Т. Кюна про вплив Шекспіра на німецьку літературу, а також Ф.-Р. Гаусманна про Данте і німецьких письменників.

Представники цієї школи активізувалися у ХХІ ст. Зокрема, теорія комедії Лессінга та її практичні засади розглядаються А. Корнбахер-Майер²⁰ не тільки як творче наслідування Лессінгом поезики своїх німецьких попередників доби Просвітництва, але і як творчі запозичення з античності (зокрема у Плавта) та новоєвропейських національних літератур (зокрема в італійця Гольдоні), при цьому сатиричне висміювання людських вад попередниками Лессінга стає в нього виховним та добрим сміхом.

Ще більше поглиблюється культурологічний чинник у колективній монографії про світовий романтизм²¹. Переглядаючи традиційну тезу про національну зумовленість теорії та практики романтизму, автори на матеріалі німецького, французького, італійського, болгарського, польського, англійського та американського романтизмів показують вузькість націо-

нального контексту та традиційного канону для становлення поетики романтизму та обґрунтовують його типологію наднаціональними літературними й культурологічними чинниками, що породжує новий (за своєю суттю) тип компаративістики як міждисциплінарної науки: естетика та філософія, гендерні особливості, комунікативність та інтертекстуальність стають вагомими компонентами такої компаративістики (стаття М.Науманна про розмитість меж німецького романтизму, М. Шраге-Фрю про сутність та роль жінки у німецькому романтизмі, Ю. Шліх про особливості комунікативного акту в художній словесності, М. Фік про феноменологію потворного («das Hässliche») та ін.).

Яскравою ілюстрацією неокультурологічної школи є літературознавча серія з трьох томів про чинники літературного процесу в Німеччині першої половини XVII ст., видана за редакцією К. Конерманна, Г. Балл та А. Герца²². На матеріалі літературних документів періоду Тридцятирічної війни (тексти князя Людвіга, Т. Хюбнера, Д. фон дем Вердера, М. Опіца, А. Бухера та ін.), а також порівнюючи тематику та культурологічне тло придворної та бюргерської літератур, автори доводять, що становлення літературного процесу вказаної доби було спровоковано не лише запозиченими естетичними принципами, а й – значною мірою – власними національними чинниками.

* * *

Третя тенденція в сучасній німецькомовній компаративістиці – це використання широкого спектра історичних чинників. Так, Р.У. Лукошкі у монографічному дослідженні про вплив Ф. Шиллера на італійське духовне життя протягом майже сторіччя (із середини XVIII до середини XIX)²³ аргументовано доводить, що цей вплив реалізувався за таких чинників, як цензура, жорстка політика влади в галузі літератури, стратегії італійської громадськості в обхід закону, салони, гуртки для читання тощо. Авторка аналізує і взаємовплив німецької та італійської літератур, але для її головної проблематики (Шиллер та Італія) це виступає лише як додаткове тло.

У дусі історичної компаративістики написано і монографію Г.М. Рьош про герметичні мотиви і жанри²⁴. Порівнюючи прозу М. Опіца, А.У. фон Брауншвейга та Люнебурга, К.М. Віланда, Гете, Е.Т.А. Гофмана, К. Манна, Т. Манна, дослідниця використовує два головні культурологічні чинники: тексти, пронизані кабалістикою, та тексти криптографічні, щоб оцінити літературну герметичність як форму посередництва між дійсністю та художнім домислом.

* * *

Четверту тенденцію в сучасній німецькомовній компаративістиці можна умовно назвати неопсихологічною. На її методологію суттєво вплинула філософсько-соціологічна теза європейської культурології другої половини ХХ ст. про психологічну незмінність людини у просторі та часі, найбільш аргументовано викладена у книзі німецького філософа Л. Шиллінга «Історія світової філософії» (1964): «Порівнюючи у своїй книзі філософські теорії різних цивілізацій (Китай, Індія, Персія, Арабський світ, Америка, Європа) за принципом єдиних головних цінностей (перш за все в галузі світосприйняття), він доходить висновку, що «людина як така в усі часи була однаковою не тільки у своїх засобах задоволення власних потреб, а й у житті взагалі, починаючи зі свого виникнення»²⁵.

Ця теза дозволила німецькомовній компаративістиці вважати головною причиною типології літературних процесів у різних етносів подібність соціального, культурного, історичного та психологічного розвитку.

З цього боку вагомим є дослідження психологічної сутності людської уяви, підготовлене групою компаративістів: Ст. Цаун, Д. Ватцке та Й. Штайгервальд²⁶. Автори безпосередньо не аналізують і не порівнюють творчість письменників новітнього часу, а на матеріалі медичних досліджень про силу уяви доходять головного компаративістського висновку, який спрацьовує і в літературознавстві загалом: висновку про те, що художню образність породжують психологічні чинники (насамперед сексуальні).

На позитивну оцінку заслуговує й розвідка У. Кінцеля²⁷: порівнюючи в етичному аспекті становлення Гете, Штіфтера, Раабе як письменників, автор доходить висновку, що при всіх індивідуально неповторних рисах їх творче самоутвердження має багато спільних типологічних ознак, породжених загальнолюдськими психологічними чинниками. Значно раніше аналогічні думки висловив М. Коммерль²⁸, який порівняв творчі принципи Клопштока, Гердера, Гете, Шиллера, Жан-Поля та Гельдерліна, щоб виявити в них одну типологічну закономірність: етичну необхідність посісти провідне місце у літературному процесі. Інші грані цієї проблеми він досліджував в компаративістських студіях про Кальдерона та Лессінга. До психологічного напрямку в сучасній німецькомовній компаративістиці належить і розвідка про Т.Манна в контексті медичних мотивів у європейських літературах²⁹.

* * *

П'яту тенденцію можна охарактеризувати трьома синонімічними поняттями: комплексна, змішана, еkleктична. Це стосується тритомної серії, виданої Й.Янота, про виникнення та еволюцію німецької літургійної драми (зокрема містерії) у певному географічному регіоні³⁰. Порівнюючи тексти містерій пізнього Середньовіччя (франкфуртську, альсфельдську, гейдельберзьку та ін.) не тільки аналітично, а й візуально (паралельний друк), автор показує й аргументовано доводить, що «Гейдельберзька містерія» є хронологічно останньою в цій жанровій групі і, хоча й зберігає сліди драматургічної поетики Франкфуртських містерій, має помітні суттєво й формально вагомий відмінності: в ній уперше використано велику кількість старозавітних персонажів (аж 13), а також не тільки традиційні творчі принципи ігрової поетики літургійної драми, а й указівки до читання відповідних місць із Біблії.

Це – з урахуванням ще двох містерій (альсфельдської та фрітцларської) – дає змогу вченому зробити вагомий порівняльний висновок, що анонімні автори розглянутих п'єс спирались не лише

на інтернаціональні (біблійну та орденську) традиції, а й на регіональні та індивідуальні поетичні принципи, які дозволяли вказаному жанру активно еволюціонувати.

Трохи іншої думки дотримується в дослідженні про становлення світської драматургії в Німеччині 1370–1530 років Е. Зімон³¹. Реконструюючи історію пізньосередньовічної світської драми, він указує на те, що її витoki тісно пов'язані з особливим жанром німецької літургійної п'єси – фастнахтшпілем (масничне, великоднє дійство). На матеріалі 521 твору цього жанру з 59 місць німецькомовного регіону (Нижній Рейн, Швейцарія, Тіроль, Любек, Нюрнберг та ін.) він показує, що виникнення та еволюція світської п'єси зумовлювали не тільки соціальні та літературні чинники, а й індивідуально-неповторні: географічний регіон, театральні можливості, автори, актори та їх, говорячи сучасною мовою, режисер, ігрові аксесуари, смаки та примхи глядача.

Подібної думки дотримуються і К. Пертерсен³², і Г.Й. Ціглер³³. Порівнюючи середньовічні та ранньоновітні літургійні й світські п'єси, написані латинською, середньовічнонімецькою, ранньоновічнонімецькою, середньоніжнонімецькою та середньонідерландською мовами, автор пробує віднайти ті поетичні принципи світської драми, які виокремлюють її з літургійного лона й дозволяють побачити в ній «праматір» сучасної світської драматургії. При цьому автор показує, що типологія цих принципів породжувалася не лише завдяки загальнохристиянським чинникам (літургійна п'єса як релігійний жанр, з одного боку, та як язичницьке і навіть світське дійство, пов'язане з відповідними порами року, з другого), а й насамперед регіонально-культурологічними, тобто національно зумовленими закономірностями.

Значною з погляду комплексного підходу до компаративістики виявляється колективна монографія за редакцією Ш. Діксон та В. Папе про вплив біографічних, національних, культурологічних, соціополітичних чинників на становлення творчої неповторності письменника, й – із другого боку, – його традицій-

ності³⁴. Поруч із компаративістськими розвідками, які спираються на інтертекстуальні зв'язки літератур, до монографії також включено дослідження, які хоч і мають міждисциплінарний характер, але акцентують історичні, політичні, соціальні та культурні контексти. При цьому показано, як наполеонівські завоювання спровокували в романтиків потяг до власних національних літературних традицій без тотального забуття поетичних принципів інших народів (зокрема англійців, юдеїв та ін.).

На тих же позиціях стоїть і Р. Зайдель у порівняльному дослідженні особливостей літературного процесу в географічно замкненому просторі³⁵, яким були в добу Просвітництва численні «самостійні й незалежні» державні утворення так званої Священної Римської Імперії Германської Нації, про яку гострий на язик Вольтер казав, що в цьому конгломераті немає ані священності, ані Риму, ані імперії, ані германськості, ані нації. З погляду компаративістики дуже цікаво виявити літературні закономірності в таких регіональних замкненостях, які б мали ознаки типології з літературним процесом у «незамкнених» літературах.

У межах комплексної школи вирізняється нове перевидання твору С. Бранта «Корабель дурнів» (перше видання – 1494)³⁶. Книга цікава з компаративістського боку, зрозуміло, не самим текстом, який був до гетевського «Вертера» (тобто майже 300 років) найпопулярнішим твором серед німців, а перш за все своїми докладними коментарями, побудованими за інтертекстуальним принципом. Саме в них, написаних нещодавно М. Леммером, аргументовано доведено, що С. Брант «завантажив» свою сатиру значним культурологічним (інтертекстуальним) фрахтом, який і сьогодні, через 500 років після появи «Корабля дурнів» є складним для тлумачення: тут посилання і на Біблію, і на античну міфологію та літературу, на історичні та сучасні (для доби С. Бранта!) події, на праці «отців» церкви, на мирське право тощо.

Загалом слід зазначити, що комплексний підхід реалізується сьогодні, як і наприкінці ХХ ст., найчастіше на широкому фактографічному матеріалі, з тим аби детальніше обґрунтувати

вирішення порівняльних проблем. Так, В. Раш порівнює образотворчі мистецтва і літературу³⁷, М. Діркс – міф та психологізм у Т. Манна³⁸, Е. Гальван – теорію права та філософію культури швейцарського мислителя ХІХ ст. Й.Я. Бахофена з аналогічними проблемами в романі Т. Манна «Йосиф та його брати»³⁹, Х. Гоккель – міф та поезію в добу Просвітництва та раннього романтизму⁴⁰, а Р. Флорак – на відміну від традиційної порівняльної імагології – підключає до свого літературознавчого дослідження про виникнення, наповнення та еволюцію національних стереотипів методологічні принципи цілої низки споріднених та супровідних наук: теорії пізнання, соціопсихології, лінгвістики та ін., щоб визначити когнітивну та комунікативну функції вказаних стереотипів⁴¹. Порівнюючи твори німецьких та французьких письменників ХVІІ–ХVІІІ ст. різних родів та жанрів (епос, драма, лірика, художня публіцистика тощо), Р. Флорак доходить висновку, що етнічні стереотипи є складною сумішшю колективно-національного та загальнолюдського знання.

* * *

В останнє десятиріччя в німецькомовній компаративістиці починає набирати обертів найновітніша тенденція, яку можна віднести до шостої школи: комунікативна (або точніше: масмедійна). Її представники починають розглядати літературний твір як один із засобів масової комунікації, у котрому головним є мовний (мовленнєвий) чинник, а не, наприклад, звуковий, візуальний тощо, як в інших масмедіях. Не погоджуючись з однобічністю такого підходу до белетристики (оскільки в ній вагомі всі складники через домінування в них естетичної, тобто цілісної функції), не можна не сказати і про те, що такий підхід використовується антиісторично, пристосовуючись до тих літературних явищ, які розквітли в добу, коли ще мас-медіа не панували. Так, С. Шнайдер аналізує типологію творчості Х. фон Гофманстала, Р.М. Рільке та Р. Музіля як яскравих представників літературного процесу на межі ХІХ–ХХ ст. саме з мультимедійного боку, взявши за основу свого дослідження лише категорію «образність»

у її дискурсивних та пізнавальних контекстах⁴². Застосовуючи аналітичні принципи історії мистецтв, психології сприйняття, антропології та лінгвофілософії, вона доходить до типологічних засад художньої виразності в названих письменників, які, на її думку, тісно пов'язані з поетикою мас-медіа.

2

Вище було описано праці представників провідних шкіл німецькомовної компаративістики. Далі мова піде про найвагоміші компаративістські організації, журнали та серії, а також про головні жанри й мотиви та про переклад як складник порівняльного літературознавства.

Чимало вартісного й цікавого роблять працівники Інституту італо-німецької історії (м. Трієст). У монографії, присвяченій європейській медієвістиці, німецькі вчені (разом із італійськими та французьким) дискутують на тему, вельми вагому для всієї міжнародної медієвістики: значення мемуарної літератури як культури людської пам'яті⁴³. Автори досліджують вплив католицьких літургій на поетику та стилістику мемуарних жанрів (Л. Кьорнтген), становлення та розвиток подорожніх нотаток під тиском жаги географічного та етнографічного пізнання (М. Мюнклер) та ін. Аналогічне можна сказати і про Римський німецький історичний інститут із його серією із 6 книжок (1974–2003) за редакцією В. Курце про історію давньогрецької дипломатії античного історика Амміануса; редактор, крім текстів, додав іще до них глибокий компаративістський коментар.

З 2004 року з'являється найновітніша компаративістська серія «Щорічник Германа Гессе», який видається М. Понці за дорученням Міжнародного товариства ім. Г. Гессе. Літературознавчими завданнями серії її творці вважають вивчення міжкультурних засад творчості Г. Гессе (1877–1962) і шляхів та форм його впливу на літературний процес. Цікаво, що (на відміну від багатьох інших серій) цей щорічник складається з трьох компонентів, вагомих саме для компаративістики: статті про творчість Г. Гессе, панорамна дискусія щодо його творчих принципів та

впливу його самого і на нього, найновіша бібліографія. Вже в першому томі серії дослідницький акцент було покладено перш за все на категорію «чужий» (статті М. Понці, А. Хсія, А. Зольбаха, Х. Ессельборн-Крумбігеля). Цінна з компаративістського погляду й серія «Дослідження історії німецької літератури», котра нараховує вже близько 150 розвідок.

Чимало роблять деякі часописи та серії, які, хоч постійно не цікавляться порівняльним літературознавством, проте в окремих своїх томах заради об'єктивності входять у коло його інтересів. До таких видань належить «Літературознавчий щоденник», заснований ще 1926 року Г. Мюллером. Націонал-соціалісти заборонили його в 1939 р., і він був «реанімований» лише 1960 р. Г. Кунішем. На сьогодні вже вийшов 48-й номер. Майже в кожному з них уміщено й порівняльні студії. Так, у № 46 (2006) опубліковано статтю Т.Кінцеля про драми Шекспіра, а в № 45 (2005) – статтю Т. Ленкера про італійську та французьку літератури пізнього Середньовіччя.

Чимало зробила й робить у галузі компаративістики серія «Студії про Томаса Манна», яка видається Цюрихським архівом Т. Манна й нараховує вже десятки томів. Зокрема, у колективній монографії про Т. Манна та юдейство⁴⁴ йдеться про зв'язки життя, етики й поетики Т. Манна з юдейством та юдаїзмом. Ці зв'язки, вказують автори, були складним і прихованим пенделюванням німецького генія між двома полюсами визнання («Я такий же аутсайдер, як і юдеї») та відмежовування («Як народжений німець я не такий, як ви»). Саме цій проблематиці присвячено статті Г. Детерінга, Я. Ельзагхе, М. Діркса, Р. Віммера та ін.

Зокрема, у № 17 подано результати пошуків типологічного в американському періоді творчості Т. Манна та в Новому Заповіті під знаком еміграційних чинників. Том № 29 присвячено зіставленню мотивів життя і смерті. І хоча в назві монографії присутні дві антонімічні лексеми «чари життя» та «музика смерті»⁴⁵, панорама порівнянь творчості Т. Манна тут значно ширша. Типологічне в нього й в інших проявах духовного життя людства автори шукають і знаходять у фізіології (стаття Т. Рюттена про

вмирання та смерть у творах Т. Манна), психології (Г. Вісскірхен про наративні стратегії й тактики в трилогії Т. Манна «Йосиф і його брати»), у психоаналізі (М. Діркс про психоаналіз у тому ж творі), у класичній німецькій літературі (В. Фріцен про традиції Гете у Т. Манна), у гендерології (І. фон Люе про жіночі постаті в романі Т. Манна «Лотта у Веймарі»), міфології (Р. Штайнберг про міфологію «Доктора Фаустуса»), філософії (Т. Шпрехер про філософську категорію нетривалості у Т. Манна), біблійній апокаліпсичності (С.Б. Вюрффель про картини загибелі людства у пізнього Т. Манна) тощо.

Є. Шмідт-Шютц, порівнюючи творчість Т. Манна з літературами минулого й сучасності, доходить висновку, що його проза взагалі, й особливо роман «Доктор Фаустус» виказують ознаки схожості як із принципами літератури XVIII ст. (зокрема Гете), так і XX ст. (Дж.Джойса)⁴⁶. Саме тому вона витлумачує цей маннівський твір як «роман доби, а не лише як роман про митця», аргументовано доводить думку, що використання Т. Манном монтажу різних літературних принципів, а також стилістики музичних, філософських і релігійних творів дає йому змогу дотримуватися балансу між традицією та новаторством, визначаючи тим самим його особливе місце у світовому літературному процесі і потужний вплив Т. Манна на цей процес, бо письменник вміло поєднує те, що здається непок'єднуваним. Через це авторка дозволяє собі оцінити роман «Доктор Фаустус» двозначно: як твір поетичного реалізму і водночас постмодернізму.

Компаративістськи цінною вважається в німецькомовному регіоні тритомна серія з 5 книг про історію німецької літератури від початків до сучасності, яку в 1995–2004 роках видав Йоахім Гайнцле. У першому томі показано, що типологію літературного процесу середньовіччя визначали два комплекси чинників: загальноєвропейський (містичні мотиви та сюжети) і регіонально-австрійський (літературне життя у Відні, де перебували імператори Священної Римської Імперії Германської Нації, як тоді називав себе конгломерат із майже трьохсот німецькомовних земель). Цей висновок робиться в названій серії після скрупульозного

порівняльного аналізу не тільки провідних (так би мовити, об'ємно «солідних») творів, а й малих та мініатюрних жанрів із різних літературних родів та видів: лірика та епос, з одного боку, і містичні художні тексти та літературні промови, з другого.

Плідною й науково вагомою вважається в Німеччині компаративістська серія «Українські дослідження германістики», яку з 1998 року видає Г. Келлер.

3

Які ж жанри та мотиви найбільш популярні в сучасній німецькомовній компаративістиці?

Тривалою актуальністю й значною повагою прикметні порівняльні дослідження у галузі літературного портрета, в якому творчість певного письменника розглядається як результат різнонаціональних або різностильових традицій та впливів або як активне джерело впливів на інші національні літератури. Серед таких праць вирізняються розвідки В. Еммеріха, професора новітньої німецької літератури (університет Бремен), про Г. Манна, лірику німецької еміграції доби нацизму, літературу НДР. Найбільш компаративістською серед його праць треба вважати монографію про австрійського поета другої половини ХХ ст. П. Целана⁴⁷.

Скрупульозно аналізуючи творчу переробку Целаном літературних поетик Німеччини, Румунії, Франції, Росії та юдаїзму, В. Еммеріх доходить висновку, що художній сплав указаних традицій породив рідкісну оригінальну та інтертекстуальну стильову манеру Целана, яка активно почала впливати на його послідовників.

Взагалі, П. Целан давно вже став знаковою фігурою для німецькомовної компаративістики. Слушно пише з цього приводу український германіст П.В. Рихло: «Хоча зарубіжні дослідники займаються вивченням творчості Целана вже не одне десятиліття, в останні роки їхній інтерес поступово зміщується з інтерпретації тематико-образної та формальної сфери на інтертекстуальні зв'язки»⁴⁸.

Не менш знаковою постаттю залишається й Т. Манн. Вивченням його «портретної» творчості в інтертекстуальному ключі активно, хоч і меншою мірою, ніж П. Целана, займається багато дослідників. Так, ще в 1991 році вийшла друком колективна монографія про джерела його творів⁴⁹, у 2002 – про християнські образи у нього⁵⁰, у 2004 – про традиції юдаїзму⁵¹, про що мова вже йшла. У руслі творчого портрета лежить і монографія М. Гервіга про вплив науки на Т. Манна⁵².

Показуючи письменника як універсально освіченого гуманіста і творця енциклопедичних романів («Чарівна гора», «Доктор Фаустус», «Фелікс Круль» та ін.), а наявність науково-природознавчих мотивів у них як яскравий компонент маннівської поезики та стилістики, М. Гервіг досліджує низку тих наук, які вплинули на романи Т. Манна, відкриваючи тим самим нову галузь у маннознавстві. Автор доводить, що наукові знання були для німецького романіста не самоціллю, а змістоорієнтовним посередником між автором та світом, який він описував.

Близкуча літературна мова цього дослідження, яка – при своєму високому науково-теоретичному рівні – все ж вільна від модної нині у світовій філології тенденції девальвувати слово і використовувати не прозорі за змістом терміни, а герметичні поезизми, дозволяє вченому вимальовувати глибинну панораму творчих зв'язків Т. Манна з двома комплексами наук: гуманітарними та природничими. Тому цілком закономірно, що, як слушно помічає М. Гервіг, «непомірна жадоба знань у маннівських головних героїв веде їх на той бік традиційного освітнього канону, руйнуючи вузькі межі професіоналізму так, що вони (герої) стають занадто освіченими громадянами, але на хибному шляху».

За оригінальність і наукову вагомість цієї розвідки Німецьке товариство ім. Т. Манна 2004 року присудило її творцеві премію ім. Т. Манна, а газета «Франкфуртер Альгемайне Цайтунг» слушно зазначила у своїй рецензії, що «ця книга замінює цілу дослідницьку серію» («Dieses Buch ersetzt ein Studium»).

Не менш вагомою в жанрі творчого портрета постає й колективна монографія про австрійського поета початку ХХ ст.

Г. Тракля, видана в Україні 2005 року Т. Гаврилівим у серії «Студії австрійської літератури»⁵³. Серед її семи авторів троє належать до німецькомовного регіону, а один із них – В.Шмідт-Денглер – провідний літературознавець, директор Інституту германістики Віденського університету. У своїх статтях дослідники характеризують джерела впливу на творчість Г. Тракля (власне німецькі: Клопшток, Гельдерлін, Ніцше, Гофмансталь, Бар, Краус; чужоземні: Рембо та ін.; Біблія тощо). Вони підкреслюють, що, крім літературних впливів, мали місце й музичні та малярські (Шенберг і Кокошка), і через це вписують Тракля в широкий контекст світового художнього процесу початку ХХ ст.

У поле зору німецькомовних компаративістів потрапила й фігура Ф. Кафки. Так, М. Некула⁵⁴, дискутуючи з попередніми текстологами-кафкознавцями, доводить, що рукописи Кафки показують фальшування його мовної поетики з боку видавців та редакторів, котре призводило до однобічної оцінки його творчості: то як спадкоємця німецької ментальності, то як чеської. М. Некула, спираючись на доробок Кафки, його біографію та ставлення австрійського письменника до мов, уводить його в юдейський контекст, хоч і не повністю, але значно глибше, ніж у німецький та чеський. При цьому він показує, що Кафка-німець володів лише мовно збідненим празьким варіантом німецької мови, а Кафка-чех (дома, у школі, на роботі, дозвіллі тощо) значно активніше й краще використовував чеську мову, ніж Кафка-німець – німецьку.

Сказане, а також третя іпостась Кафки (Кафка-юдей, зокрема його непогане знайомство з юдейськими текстами) дає змогу авторові монографії зробити висновок, що творчість Кафки належить не тільки німецькій літературі.

Зацікавив компаративістів і швейцарець Р. Вальзер (1878–1956). Спираючись на низку закономірностей (диференціація, конвергенція тощо), С. Каммер спробував установити моделі ідентифікації та відмежовування в його творчості, щоб показати, з одного боку, «естетику виробництва» у самого Р. Вальзера, а з другого, – можливість її типологізації для інших творчих

особистостей. Дискутуючи з провідними сьогодні на Заході дискурсно-аналітичними та текстологічними принципами літературознавчого аналізу, автор доводить, що типологія в сьогоденному літературному процесі виникає через подібність психології креативного письма та метафоризації тексту⁵⁵.

З німецькомовних класиків минулого увагу компаративістів привернули німці Новаліс і Гейне і швейцарець Готтгельф.

Г. Юрлінгс⁵⁶, розвиваючи положення своєї попередньої монографії про Новаліса⁵⁷, аналізує художнє уявлення (силу фантазії), поетику та антропологію в Новаліса і разом зі співавторами робить декілька вагомих та цікавих компаративістських висновків: творчі принципи Новаліса, як це вважалося традиційно, справді тісно пов'язані з поетичним кредо Просвітництва та романтизму кінця 1790-х років, але центр його поетики становлять усе ж таки ті засади, які набудуть розвитку лише в добу майбутнього пізнього модернізму («конкуренція релігії та мистецтва, тлумачення еволюції як не-телеологічного зворотного зв'язку між «духом» та «природою», знаходження свого «я» в «міжмедійному просторі», а також «символізація свідомості у статевому дискурсі» тощо).

К. Зоуза в монографії про Г. Гейне⁵⁸ спробує встановити його новаторство в «Книзі пісень», застосовуючи аналітичні принципи компаративістики й порівнюючи вказаний цикл не лише із традиційним жанром «лірики переживань», а перш за все з тенденціями в поезії та літературознавстві нашого часу, застосовуючи до літературних явищ початку ХІХ ст. категорії пізнього ХХ в.: інтертекстуальність, проблему автора, суб'єктивність, оригінальність, рецепцію, інтерпретацію та рефлексію. І це допомагає показати Гейне як поета, що набагато випередив свій час, суттєво та формально реформував німецьку і європейську лірику.

Творчість І. Готтгельфа, «батька» швейцарського реалізму першої половини ХІХ ст., колективна розвідка за редакцією Б. Мальманн-Бауер та К. фон Ціммерманна⁵⁹ аналізує в дусі необіографічного методу, щоб типологію у Готтгельфа вивести з його, так би мовити, «професійних ролей»: критично налаштованого

пастора, активного реформатора шкільної системи, гострого журналіста та ін.

Привабливою та майже постійно актуальною для німецькомовного порівняльного портрета виявилась постать італійця Данте. Еволюції його рецепції в Німеччині 1900–1950 років присвячує свою монографію М. Мансен⁶⁰. Накреслюючи панораму дантознавчих досліджень німецькими вченими (К. Фосслер, У. Лео, Е. Ауербах, Л. Шпітцер, Е.Р. Курціус, Х. Фрідріх та ін.), автор указаної праці вичленовує три періоди в німецькому дантознавстві ХХ ст., порівняльна методологія яких суттєво змінювалась: до 1920-х років (традиційні описи впливів Данте на наступні письменницькі покоління), часи Третього Рейху (подання Данте як прообразу германця, як майже офіційного духовного фіюрера італо-німецьких фашистів), післявоєнна доба з її зображенням Данте як завершеного представника «внутрішньої еміграції».

Аналогічно за своєю методологією та методикою побудовано й монографію В. Бендрата про рецепцію німецькими компаративістами першої половини ХХ ст. творчості французького письменника М. Барреса (1862–1923)⁶¹.

Досліджуються не лише знакові для компаративістики постаті, а й просто цікаві для порівняльного літературознавства. Так, Й. Бер, німецький письменник ХVІІ ст. (1655–1700) традиційно вважався епігоном Гріммельсгаузена, про що, на перший погляд, аргументовано свідчили такі ж, як і в автора безсмертного Сімпліцісімуса, незвичайні поєднання: «блискучі фрагменти з реальності, гротескні деталі, неподобства та моралізація тексту для виховного впливу на читача», як пише про Й. Бера автор його творчого портрета А. Зольбах⁶². Насправді творчість цього письменника має інші джерела й іншу сутність при тому ж самому оформленні, бо у Гріммельсгаузена та Бера різні біографії, виховання, освіта, віросповідання, естетика тощо, і це сформувало з першого суворого сатирика, а з другого – педагога-ритора.

З-поміж жанрів, які компаративісти частіше називають, а не розробляють, слід виокремити діалог, дорожні нотатки, афоризм, малу прозу та футурологічний роман.

Р. Фрідляйн⁶³ досліджує специфіку художнього та наукового діалогу Середньовіччя й показує, що цей жанр суттєво відрізнявся не лише від діалогу Античності та Відродження, але й від спорідненого і йому сучасного жанру релігійного трактату. На матеріалі творів іспанського пізньосередньовічного письменника Рамона Ллудла (1232–1316), одного із засновників каталонської літератури й найбільш знакового автора діалогів в іспанській літературі XIII–XIV ст., Р.Фрідляйн доводить, що текстоструктурвальними чинниками художнього діалогу (зокрема у Р. Ллудла) були не тільки (та й не стільки!) принципи філософічності та теологічності, як це вважалось у Німеччині до сьогодні, а дискусія з релігійними максимами побудови тексту, науковість викладу та літературність оформлення думки.

Колектив авторів на чолі з Г.У. Зебером та Ю. Грім⁶⁴ зацікавився комплексом питань, пов'язаним із синхронною та діахронною поетикою жанру дорожніх нотаток. Розглядаючи твори цього жанру (від Ч. Дарвіна до Д. Лессінг), дослідники доходять висновку, що типологічне в описі як реальної подорожі, так і вдаваної виникає за рахунок єдності психологічних уявлень про мандри (просторове та часове сприйняття), науково-технічної революції в галузі подорожнього транспорту, прискорення та глобалізації соціальних відносин у світі і – лише наприкінці переліку текстотворчих чинників у жанрі дорожніх нотаток – власне літературних, іманентних закономірностей жанру.

Ф. Шпікер присвятив кілька розвідок жанрові афоризму, остання з яких припадає на 2004 рік⁶⁵. У своїх попередніх дослідженнях він уже докладно аналізував афоризм як теоретичне поняття, історичним рубежем котрого вважав 1912 рік. У праці 2004 року Ф. Шпікер характеризує вже практичну історію цього жанру у XX ст. в усіх її проявах: від високопоетичного до низькотривіального. Коріння сучасних форм афоризму він знаходить у XIX ст., а його еволюцію у XX ст. розподіляє на 5 періодів:

рубіж віків, міжвоєнне двадцятиліття, доба націонал-соціалізму, час після Другої світової війни до студентської революції 1968 року, кінець ХХ ст. Головним чинником, що породжує нові типи афоризму та змінює старі, він вважає соціологічний, хоч і не заперечує впливу жанрової форми: афоризм-прислів'я, афоризм-есеїстична нотатка, афоризм-вірш, афоризм-епіграма, афоризм-замальовка, афоризм-щоденниковий запис, афоризм-фрагментарний висновок тощо.

На хронологічно широкому матеріалі (ХІІ–ХVІ ст.) вивчається типологія та національні відмінності так званої «малої прози» (фаблію, легенда, новела тощо) європейських літератур у монографії К. Грубмюллера про історію європейської новелістики доби Середньовіччя⁶⁶. Дослідником показано, як поступово під тиском національних особливостей соціального, культурного та ідеологічного життя змінювався загальноєвропейський літературний канон указанного жанру. Аналогічної думки дотримується і В. Гауг⁶⁷, який, щоправда, вивчав не конкретний жанр, а весь літературний процес у Європі доби Середньовіччя та ранньоновітнього часу.

Те ж саме можна сказати і про авторів колективної монографії за редакцією Н. Мак Лелланда, Г.Й. Шівера та Ш. Шмітт про специфіку німецького гуманізму доби Відродження (ХV–ХVІ ст.)⁶⁸. Вони порівнюють різні літературні жанри і пробують віднайти «матрицю» німецького гуманізму як сплаву, з одного боку, античних принципів соціального життя та його літературного втілення, а з другого, – національні чинники еволюції ренесансного світосприйняття в німецькомовному регіоні. З незначними застереженнями це може бути віднесено й до розвідки В. Кюльманна про типологію багатожанрової лірики Німеччини доби Відродження⁶⁹.

Аналіз малого епосу ХVІІІ–ХІХ ст., зроблений К. Аккерманн 2004 року⁷⁰, показує, що часто-густо компаративісти вивчали лише один «малий» жанр доби Просвітництва – *conte philosophique* (філософсько-моралістична повість, за формою проміжна між романом та новелою), – через що новела ХІХ ст.

вважалась «покращенням» новели XVIII ст. Але, порівнюючи між собою всі малі жанри (зокрема оповідання, новелу, анекдот, історію тощо) дослідниця доводить: усі вони, включно з повістю, забуті літературознавцями, активно готували розквіт сучасної французької новели. К. Аккерманн вважає, що новела XIX ст. в жодному разі не є «покращенням» начебто «недошліфованої» моделі попередніх часів, вона постає як результат глибинних структурних змін у літературі як системі, котрі спровокували активізацію жанроруйнівних та жанротвірних тенденцій (тобто зумовили оновлення жанру).

* * *

Серед мотивів, які активно досліджуються сучасними німецькомовними компаративістами, слід виділити кілька найвагоміших: Усесвіт, «райське життя», театр, смерть, комізм життя.

Б. Гунфельд, порівнюючи твори німецькомовних письменників (Brockes, «Irdisches Vergnügen in Gott»; Jean Paul, «Titan»; Goethe, «Wanderjahre»; Stifter, «Condor»), у яких мотив Усесвіту посідає якщо не головне, то провідне місце, прагне знайти типологію космосу в літературі, підвести під сюжетно й проблемно різні твори спільну логіко-естетичну базу⁷¹. Дослідниця знаходить її в єдності зображення Всесвіту як, говорячи сучасною термінологією, системи небесних знаків, котру письменникові треба розтлумачити як поняття світу та самого себе.

Мотив «eudaemonia» – щасливого, райського життя – досліджується в розвідці К. Шмітц⁷² на хронологічно вузькому (кінець XV – початок XVI ст. як перехід від пізнього Середньовіччя до Нової доби), але на широкому фактографічному матеріалі. При цьому показано, як (тобто під впливом яких чинників) зникали в німецькомовній літературі старі уявлення про ідеальне життя і виникали нові.

Не відмовляючи традиційним загальноєвропейським чинникам, в основі яких лежали принципи філософії стоїків, Аристотеля, епікурейців, у впливі на нові концепції щасливого життя, К. Шмітц усе ж наполягає на тому, що головний вплив на ці

концепції здійснювали національні закономірності сучасного соціального життя, які й породжували порівняльну типологію в зображенні евдемонійного мотиву: гнівні протести Аккерманна з Богемії, очевидця численних воєнних зіткнень, проти вбивства; скепсис Еразма Роттердамського, Т. Мора та анонімних творців народної книги про Фортуната; карнавальний комізм в іншій народній книзі «Lalebuch» («Книжка про дурнів») тощо.

Авторкою доведено: категорії «щасливе життя» та «чеснота» не протистояли в німецькій літературі войовничо одна одній, а вступали в доброзичливий діалог та численні альянси, що, звичайно, зовсім не знімало їхнього протиборства.

Споріднений із мотивом «щасливого життя» та близький до жанру «дорожніх нотаток» мотив природи як райського життя. Найпопулярнішим тут є оспівування альпійських пейзажів. Так, В. Гакль⁷³ вважає, що сприйняття альпійських панорам німецькомовною літературою в XVIII–XX ст. було пов'язано перш за все з національними соціологічними тенденціями і лише незначною мірою – із загальноєвропейськими літературними настроями (зокрема сентименталізмом А. Галлера в поемі «Альпи»). Побудова альпійського сюжету, наповнення його відповідною проблематикою, використання певної стилістики – все це, як показує В. Гакль, було зумовлено рівнем бажань, почуттів та знань конкретної доби. Це показано на матеріалі творів Ф. Раймунда, А. Штіфтера, А. Шнітцлера, Е. фон Хорвата та ін.

Альпійські сюжети у XX ст. стають стислішими та змістовнішими: апокаліптичність у Раймміхеля та Л. Тома, сатиричне ставлення до проблеми «свій-чужий» у творах журналу «Сімплісісімус», соціальна критика у Ф. Міттерера (зокрема його «Сага про Пифке») та у Н. Гстрайна (оповідання «Один»), постмодерністська гра слів у Е. Яндля або В. Пілара, а також деконструктивізм у Е. Єлінек.

Мотив театру в німецькомовному романі XIX-початку XX ст. стає предметом порівняння в монографії М. Райта⁷⁴. Щоправда, дослідник аналізує лише одну грань проблеми: **як** романіст може розповісти про театральне дійство, а не про зображення в роман-

ному епосі театральної діяльності в цілому. Такий кут зору дозволяє М. Райту вперше в німецькій германистиці висвітлити зовсім несподівані, а тому недосліджені аспекти вказаної теми, а також долучити сюди малознайомі широкому загалу твори. Основні чинники типології у творах із даним мотивом дослідник знаходить у єдності для будь-якого етносу соціологічних, комунікативних, а також художніх закономірностей.

У своєму дослідженні, присвяченому мотиву смерті в європейській літературі XVII ст., Ш. Водіанка порівнює твори німецьких, французьких та англійських письменників, аби встановити типологію названого мотиву⁷⁵. Це порівняння засвідчує, що традиційний до XVII ст. чинник типології мотиву смерті (релігійна медитація в душі вічної теми тлінності всього суцього) змінюється в XVII ст. суттєво новою і хронологічно обмеженою категорією «концепт медитативної совісті» («ein meditatives Gewissenskonzept») із її індивідуалізаціями в конкретного автора, але з постійним філософським змістом: «Я» у стані медитації знаходить за межами топосу «суета – смерть» модель структури для самозбереження».

Типології комічного (за авторською термінологією, «типології сміху») у німецькій літературі присвячено монографію Ш. Буша⁷⁶. Він порівнює комізм у німецькій літературі другої половини XVIII ст. з біблійними текстами (тобто з юдейсько-християнською традицією оцінювати комізм як гріховність) і доходить висновку про його просвітницьку сутність (усесвітній сумнів і антирелігійна спрямованість) та безмежне прискорення при використанні. При цьому, вважає дослідник, протягом трьох сторіч (XVIII–XX) суттєво змінюється функція комічного мотиву: спочатку сміх використовується для критики теологічної та соціальної кризи (Лессінг, «Мінна фон Барнхельм»; Морітц, «Антон Кайзер»; Л. Тік, «Повстання в Севеннах»; Г. Бюхнер, «Ленц»), потім починаються невдалі спроби приписати загальнолюдському сміхові «новопоганську невинність» (Г. Гауптман та ін.), пізніше сміх переживає «метафізичний бунт», щоб наприкінці XX ст. (Вольф, Рансмайр, Дюфтель та ін.) стати «естетично зайвим компонентом» (а в постмодерністів – узагалі лише «тавром у грі з цитатами»).

В останні десятиріччя німецькомовна компаративістика почала вважати переклад вагомим складником науки, хоча питання про компаративістську сутність перекладу залишається й сьогодні занадто дискусійним (якщо не проблематичним, бо в перекладі дійсно порівнюються два подібних тексти, як і в компаративістиці, але, по-перше, для з'ясування не їх типологічної близькості, а лише їх тотожності, адекватності, еквівалентності і т. ін., що в компаративістиці буде означати плагіат, а не власну творчість; по-друге, зіставляються лише два тексти, навіть коли перекладів чимало, тоді як у порівняльному літературознавстві зіставлення лише двох текстів є, скоріше, винятком, аніж правилом). Тому нижче наведено всього кілька прикладів перекладознавчих праць компаративістського характеру.

На відміну від лінгвістів, які вбачають у перекладі взаємодію двох мов, літературознавці тлумачать його як діалог двох культур, наслідком якого виступає типологія літературних процесів у цих культурах. Саме з цього компаративістського боку теоретично й практично плідною є збірка німецьких та італійських перекладознавців про соціологічне та інтеркультурне тлумачення перекладу за редакцією А. Цінгерле та Г. Каппаї⁷⁷. У трьох її розділах (теорія, термінологія та історія перекладу) акцентується сутність перекладу як міждисциплінарного явища, у котрому важко встановити одну панівну закономірність (стаття Г. Каппаї), навіть беручи до уваги єдність, тотожність його мовнофілософських та соціологічних засад (статті тієї ж Г. Каппаї та Ш. Бюклера).

На увагу заслуговує й колективна монографія про головні тенденції в галузі романського перекладу, видана 2007 року за редакцією Ф. Гіла та У. Вінен⁷⁸. Працю вирізняють глибина та панорамність, справжня німецька скрупульозність. Аналізуючи дискурс та риторику як базові складники перекладу на матеріалі французьких, італійських та німецьких текстів, вивчаючи окремі лінгвістичні проблеми перекладу у сфері німецької, португальської, іспанської, італійської та французької мов, описуючи труднощі перекладу функціональних стилів (зокрема наукового,

офіційно-ділового та художнього), автори наполегливо проводять й аргументують думку, що переклад – це не лінгвістичне, а культурологічне явище.

Книга вийшла як черговий том серії «Саполп» (Саарбрюкенські повідомлення про лінгвістику та перекладознавство) («Sabest», «Saarbrücker Beiträge zur Sprach- und Translationswissenschaft»), яка існує з кінця ХХ ст. при Саарбрюкенському університеті федеральної землі Саарланд. Серед останніх публікацій серії – розвідка У. Вінен про переклад маркованих форм когезії тексту⁷⁹, в якій порівнюються вставні прислівники та вставні зв'язки в іспанській, французькій і німецькій мовах для того, щоб установити співвідношення між контрастивною лінгвістикою та перекладознавством.

Г. Копманн, укладач тритомного видання перекладів з іспанської відомого німецького романтика Й. фон Айхендорфа та докладного коментарю до цих перекладів⁸⁰, дивиться на переклад як на індивідуальну обробку оригіналу, як на панування над оригіналом індивідуального стилю перекладача. Порівнюючи п'єси Кальдерона з їх айхендорфськими перекладами, він показує, як наполегливо перетворює Айхендорфф кальдеронівський раціоналізм у свій власний, пізньоромантичний метаморфізм.

Одна з яскравих розвідок щодо компаративістської ролі перекладу у становленні національного літературного процесу – монографія про переклади античних романів німецькою у стародавні часи⁸¹. Її автор Б. Планк досліджує, зокрема, переклад роману Апулея «Метаморфози» («Золотий віслик»), зроблений Й. Зідером 1500 року й показує, що цей переклад базується не лише на античних принципах рецепції названого твору, а й на середньовічних німецьких. Такий сплав творчих чинників дозволив перекладу Й. Зідера стати зразковим джерелом, з одного боку, для рецепції твору Апулея в німецькомовному регіоні з 1500 р. аж до кінця ХVІІ ст., а з другого, – для розвитку німецького роману майже до сучасної доби.

Змістовно спорідненою є й розвідка про вплив німецьких перекладів лірики французьких трубадурів на німецьку поезію⁸².

Не менш цікава і праця Ф. Пенноне про перекладацькі принципи австрійського лірика ХХ ст. П. Целана⁸³. У ній показано, як і наскільки активно поетика власної поезії Целана впливала на стилістику його перекладів і, навпаки, як стилістика оригіналу змінювала поетику його особистої творчості.

Література

¹ *Linares, Filadelfo*. Die Vollendung des Paradigmenwechsels bei Ludwig Feuerbach. – Berlin: Duncker & Humblot, 2006. – 121 S.

² Nationale und kulturelle Identität im Zeitalter der Globalisierung / hrsg. von Anton Rauscher. – Berlin: Duncker & Humblot, 2006. – 374 S.

³ *Siebenmann, Gustav*. Suchbild Lateinamerika: Essays über interkulturelle Wahrnehmung / hrsg. von Michael Rössner. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 180 S.

⁴ *Uhle, Arnd*. Staat – Kirche – Kultur. – Berlin: Duncker & Humblot, 2004. – 203 S.

⁵ *Denkler, Horst*. Werkruinen, Lebenstrümmer: Literarische Spuren der «verlorenen Generation» des Dritten Reiches. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006. – 270 S.

⁶ *Mehnert, Elke*. Ost-westliche Spiegelungen: Beiträge zur deutschen Literatur des XX. Jahrhunderts. – Berlin: Duncker & Humblot, 2005. – 176 S.

⁷ Europäische Dimensionen deutschbaltischer Literatur / hrsg. Von Frank-Lothar Kroll. – Berlin: Duncker & Humblot, 2005. – 252 S.

⁸ Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit / hrsg. von Klaus Garber und Martin Klöcker. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 596 S.

⁹ Die totalitäre Erfahrung: Deutsche Literatur und Drittes Reich / hrsg. von Frank-Lothar Kroll. – Berlin: Duncker & Humblot, 2003. – 315 S.

¹⁰ Pommern: Literatur eines verschwiegenen Landes / hrsg. von Roswitha Wisniewski im Auftrag der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen von Frank-Lothar Kroll. – Berlin: Duncker & Humblot, 2007. – 197 S.

¹¹ *Kaspar Schoppe*. Philologe im Dienste der Gegenreformation: Beiträge zur Gelehrten-Kultur des europäischen Späthumanismus / hrsg. von Herbert Jaumann. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1998. – 374 S.

¹² Literaturwissenschaft und Nationalsozialismus / hrsg. von Holger Dainat und Lutz Danneberg. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 452 S.

¹³ *Hausmann, Frank-Rutger*. «Dichte, Dichter, tage nicht!» Die Europäische Schriftstellervereinigung in Weimar 1941–48. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 410 S.

¹⁴ *Hausmann, Frank-Rutger*. «Dichte, Dichter, tage nicht!» Die Europäische Schriftstellervereinigung in Weimar 1941–48. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 410 S.

¹⁵ Schriftsteller als Intellektuelle: Politik und Literatur im Kalten Krieg / hrsg. von Sven Hanuschek, Therese Hörnigk und Christine Malende. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000. – 339 S.

¹⁶ *Riedl, Peter Philipp*. – Epochenbilder – Künstlertypologien: Beiträge zu Traditionsentwürfen in Literatur und Wissenschaft 1860-bis 1930. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2005. – 820 S.

¹⁷ *Vanderbeke, Dirk*. Theoretische Welten und literarische Transformationen: Die Naturwissenschaften im Spiegel des «science studies» und der englischen Literatur des ausgehenden XX. Jahrhunderts. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 490 S.

¹⁸ Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

¹⁹ Kulturelle Leitfiguren – Figurationen und Refigurationen / hrsg. von Bernd Engler, Isabel Klaiber unter Mitwirkung von Norbert Franz, Volker Kapp, Helmut Kiesel. – Berlin: Duncker & Humblot, 2007. – 460 S.

²⁰ *Kornbacher-Meyer, Agnes*. Komödientheorie und Komödienschaffen G-E-Lessings / Im Auftrag der Gorres-Gesellschaft hrsg. von Bernd Engler, Volker Kapp, Helmut Kiesel, Günter Niggel. – Berlin: Duncker & Humblot, 2003. – 342 S.

²¹ Subversive Romantik / hrsg. von Volker Kapp, Helmut Kiesel, Klaus Lubbers und Patricia Plummer. – Berlin: Duncker & Humblot, 2004. – 503 S.

²² Briefe der Fruchtbringenden Gesellschaft und Beilagen: Die Zeit Fürst Ludwigs von Anhalt-Köthen 1617–1650- Bde 1–3. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001–2003.

²³ *Lukoschik, Rita Unfer*. Friedrich Schiller in Italien (1785–1861): Eine quellengeschichtliche Studie / Im Auftrag der Gorres-Gesellschaft hrsg. von Bernd Engler, Volker Kapp, Helmut Kiesel, Günter Niggel. – Berlin: Duncker & Humblot, 2004. – 447 S.

²⁴ *Rösch, Gertrud Maria*. Clavis Scientiae: Studien zum Verhältnis von Faktizität und Fiktionalität am Fall der Schlüsselliteratur. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 370 S.

²⁵ *Schilling, Kurt*. Weltgeschichte der Philosophie. – Berlin: Duncker & Humblot, 2006. – S. 554.

²⁶ Imagination und Sexualität: Pathologien der Einbildungskraft im medizinischen Diskurs der Frühen Neuzeit / hrsg. von Stefanie Zaun, Daniela Watzke und Jörn Steigerwald. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 244 S.

²⁷ *Kinzel, Ulrich*. Ethische Projekte: Literatur und Selbstgestaltung im Kontext des Regierungsdenkens. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2000. – 610 S.

²⁸ *Kommerl, Max*. Der Dichter als Führer in der deutschen Klassik. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1982. – 410 S.

²⁹ Literatur und Krankheit im Fin-de-siecle (1890–1914) / hrsg. von Thomas Sprecher. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002. – 284 S.

³⁰ Die Hessische Passionsspielgruppe / hrsg. von Johannes Janota. – Bd. 1: Frankfurter Dirigierrolle – Frankfurter Passionsspiel. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. – 430 S.; Bd. 2: Alsfelder Passionsspiel. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. – 921 S.; Bd. 3: Heidelberger Passionsspiel. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 600 S.

³¹ *Simon, Eckerhard*. Die Anfänge des Weltlichen deutschen Schauspiels 1370–1530. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 520 S.

³² *Petersen, Christoph*. Ritual und Theater: Meßallegorie_ Osterfeier und Osterspiel im Mittelalter. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 300 S.

³³ Ritual und Inszenierung: Geschichtliches und Weltliches Drama des Mittelalters / hrsg. von Hans Joachim Ziegler. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 390 S.

³⁴ Romantische Identitätskonstruktionen: Nation, Geschichte und (Auto)Biographie / hrsg. von Sheila Dickson und Walter Pape. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 320 S.

³⁵ *Seidel, Robert*. Literarische Kommunikation im Territorialstaat: Funktionszusammenhänge des Literaturbetriebs in Hessen-Darmstadt zur Zeit des Spätaufklärung. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 729 S.

³⁶ *Brant, Sebastian*. Das Narrenschiff / hrsg. von Manfred Lemmer. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 380 S.

³⁷ Bildende Kunst und Literatur: Beiträge zum Problem ihrer Wechselbeziehungen im XIX. Jahrhundert / hrsg. von Wolfdietrich Rasch. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1970. – 192 S.

³⁸ *Dierks, Manfred*. Studien zu Mythos und Psychologie bei Thomas Mann. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2003. – 294 S.

³⁹ *Galvan, Elisabeth*. Zur Bachofen-Rezeption in Thomas Manns «Joseph»-Roman. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996. – 176 S.

⁴⁰ *Gockel, Heinz*. Mythos und Poesie: Zum Mythosbegriff in Aufklärung und Frühromantik. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1981. – 352 S.

⁴¹ *Florack, Ruth*. Bekannte Fremde: Zu Herkunft und Funktion nationaler Stereotype in der Literatur. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2007. – 260 S.

⁴² *Schneider, Sabine*. Verheißung der Bilder: Das andere Medium in der Literatur um 1900. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006. – 420 S.

⁴³ Memoria: Erinnern und Vergessen in der Kultur des Mittelalters (hrsg. von Michael Borgolte, Cosimo Damiano Fonseca, Hubert Houben. – Berlin: Duncker & Humblot, 2005. – S. 405.

⁴⁴ Thomas Mann und das Judentum / hrsg. von Manfred Dierks und Ruprecht Wimmer. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 222 S.

⁴⁵ Lebenszauber und Todesmusik / hrsg. von Thomas Sprecher. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 272 S.

⁴⁶ *Schmidt-Schütz, Eva*. «Doktor Faustus» zwischen Tradition und Moderne: Eine quellenkritische und rezeptionsgeschichtliche Untersuchung zu Thomas Manns literarischem Selbstbild. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 358 S.

⁴⁷ *Emmerich, Wolfgang*. Paul Celan. – Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1999.

⁴⁸ *Рухло, Петро*. Поетика діалогу: Творчість Пауля Целана як інтертекст. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 11.

⁴⁹ Thomas Mann und seine Quellen / hrsg. von Eckhardt Helfrich und Helmut Koopmann. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1991. – 320 S.

⁵⁰ *Marx, Friedhelke*. «Sch aber sage Ihnen...»: Christusfigurationen im Werk Thomas Manns. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002. – 364 S.

⁵¹ Див.: Memoria: Erinnern und Vergessen in der Kultur des Mittelalters (hrsg. von Michael Borgolte, Cosimo Damiano Fonseca, Hubert Houben. – Berlin: Duncker & Humblot, 2005.

⁵² Herwig, Malte. Bildungsbürger auf Abwegen: Naturwissenschaft im Werk Thomas Manns. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 394 S.

⁵³ Ідентичність художнього простору: Георг Тракль у контексті часу, традиції і діалогу культур / Упорядник Тимофій Гаврилів. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 144 с.

⁵⁴ Nekula, Marek. Franz Kafkas Sprachen & «...in einem Stockwerk des innern babylonischen Turmes...» – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 397 S.

⁵⁵ Kammer, Stephan. Figurationen und Gesten des Schreibens: Zur Ästhetik der Produktion in Robert Walsers Prosa der Berner Zeit. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 328 S.

⁵⁶ Novalis – Poesie und Poetik / hrsg. von Herbert Uerlings. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 280 S.

⁵⁷ «Blütenstaub»: Rezeption und Wirkung des Werkes von Novalis / hrsg. von Herbert Uerlings. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000. – 432 S.

⁵⁸ Sousa, Karin. Heinrich Heines «Buch der Lieder»: Differenzen und die Folgen. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2007. – 244 S.

⁵⁹ Jeremias Gotthelf: Wege zu einer neuen Ausgabe / hrsg. von Barbara Mahlmann-Bauer und Christian von Zimmermann. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006. – 280 S.

⁶⁰ Mansen, Mirjam. «Denn auch Dante ist unser!» Die deutsche Danterezeption 1900–1950. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 183 S.

⁶¹ Bendorath, Wiebke. Ich, Region, Nation: Maurice Barres im französischen Identitätsdiskurs seiner Zeit und seine Rezeption in Deutschland. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 495 S.

⁶² Solbach, Andreas. Johann Beer: Rhetorisches Erzählen zwischen Satire und Utopie. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 500 S.

⁶³ Friedlein, Roger. Der Dialog bei Ramo Llull: Literarische Gestaltung als apologetische Strategie. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 440 S.

⁶⁴ Raum- und Zeitreisen: Studien zur Literatur und Kultur des XIX. und XX. Jahrhunderts / hrsg. von Hans Ulrich Seeber und Julika Griem. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 200 S.

⁶⁵ *Spicker, Friedemann*. Der deutsche Aphorismus im XX. Jahrhundert: Spiel, Bild, Erkenntnis. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 1150 S.

⁶⁶ *Grubmüller, Klaus*. Die Ordnung, der Witz und das Chaos: Eine Geschichte der europäischen Novellistik im Mittelalter (Fablio – Märe – Novelle). – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006. – 420 S.

⁶⁷ *Haug, Walter*. Die Wahrheit der Fiktion: Studien zur weltlichen und geistlichen Literatur des Mittelalters und der frühen Neuzeit. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003. – 708 S.

⁶⁸ Humanismus in der deutschen Literatur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit / hrsg. von Nicola McLelland, Hans-Jochen Schiewer und Stefanie Schmitt. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006. – 470 S.

⁶⁹ *Kühlmann, Wilhelm*. Vom Humanismus zur Spätaufklärung: Ästhetische und kulturgeschichtliche Dimensionen der frühneuzeitlichen Lyrik und Verspublizistik in Deutschland / hrsg. von Joachim Telle, Friedrich Vollhardt und Hermann Wiegand. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006. – 712 S.

⁷⁰ *Ackermann, Kathrin*. Von der philosophisch-moralischen Erzählung zur modernen Novelle: Contes und nouvelles 1760–1830. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2004. – 320 S.

⁷¹ *Hunfeld, Barbara*. Der Blick ins All: Reflexionen des Kosmos der Zeichen bei Brockes, Jean Paul, Goethe und Stifter. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 205 S.

⁷² *Schmitz, Claudia*. Rebellion und Bändigung der Lust: Dialogische Inszenierung konkurrierender Konzepte vom glücklichen Leben (1460–1540). – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 354 S.

⁷³ *Hackl, Wolfgang*. Eingeborene im Paradies: Die literarische Wahrnehmung des alpinen Tourismus im XIX. und XX. Jahrhundert. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 280 S.

⁷⁴ *Raith, Markus*. Erzähltes Theater: Szenische Illusionen im europäischen Roman des XIX. und frühen XX. Jahrhunderts. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 260 S.

⁷⁵ *Wodianka, Stephanie*. Betrachtungen des Todes: Formen und Funktionen der «meditatio mortis» in der europäischen Literatur. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 430 S.

⁷⁶ *Busch, Stefan*. Verlorenes Lachen: Blasphemisches Gelächter in der deutschen Literatur von der Aufklärung bis zu Gegenwart. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 213 S.

⁷⁷ Sozialwissenschaftliches Übersetzen als interkulturelle Hermeneutik / hrsg. von Arnold Zingerle und Gabrielle Cappai. – Berlin: Duncker & Humblot, 2003. – 416 S.

⁷⁸ Multiperspektivische Fragestellungen der Translation in der Romania / hrsg. von Alberto Gil und Ursula Wienen. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007. – 350 S.

⁷⁹ *Wienen, Ursula*. Zur Übersetzbarkeit markierter Kohäsionsformen. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. – 467 S.

⁸⁰ *Eichendorff, Joseph von*. Sämtliche Werke: Historisch-kritische Ausgabe / hrsg. von Helmut Koopmann. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 770 S.

⁸¹ *Plank, Birgit*. Johann Sieders Übersetzung des «Goldenen Esels» und die frühe deutschsprachige «Metamorphosen»-Rezeption: Ein Beitrag zur Wirkungsgeschichte von Apuleius' Roman. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 260 S.

⁸² *Heintze, Michael; Schöning, Udo; Seemann, Frank*. Trobadorlyrik in deutscher Übersetzung. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004. – 320 S.

⁸³ *Pennone, Florence*. Paul Celans Übersetzungspoetik. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2007. – 550 S.

Тетяна Рязанцева

Компаративні студії в Іспанії: короткий начерк історії

Літературна компаративістика як окрема галузь філологічних досліджень, на думку сучасних авторів – К. Гільєн, Х. Пулідо Тірадо (Claudio Guillén, Genara Pulido Tirado) – остаточно затвердилася в Іспанії лише протягом двох останніх десятиліть ХХ ст., однак історія порівняльних студій у цій країні не вичерпується зазначеним періодом. Багатство і розмаїтість літературного малюнку Піренейського півострова зумовили наявність виразних компаративних акцентів у працях дослідників іспанського красного письменства, починаючи вже з середини ХІХ ст. Відтоді практично всі видатні представники іспанської філології зверталися до компаративних студій, хоча й робили це, за висловом М. Батальона (Marcel Bataillon): *«не скажу – не даючи собі в тому справи, але... ненавмисно»*¹. Як відзначила Х. Пулідо Тірадо, те, що в інших країнах досліджували власне компаративісти, в Іспанії пригортало увагу істориків літератури, але це не мало істотного впливу на висновки, позаяк у цей період подібні дослідження в Європі розвивалися на спільних філософських засадах позитивізму².

Компаративні зацікавлення в Іспанії на той час мали, здебільшого, генетико-контактне забарвлення й означали, переважно, дослідження зв'язків іспанської літератури з іншими літературами Піренейського півострова та романського регіону взагалі, вивчення впливів арабської літератури на становлення іспанської поезії та прози, аналіз проблем рецепції античної спадщини в іспанській літературі (в т. ч. – питань перекладознавства), оцінку відтворення історичних фактів у пам'ятках красного письменства, взаємодії літератури з фольклором, тощо. Ці проблеми розглядалися, головню, на літературному матеріалі Середньовіччя і Відродження.

Таким чином, більшість тогочасних іспанських розвідок перебувала у межах основних напрямків європейських компаративних досліджень XIX ст., класификованих Р. Поджіолі (Renato Poggioli): тематичного (в т. ч. – в сенсі взаємодії літератури з фольклором), морфологічного, джерелознавчого та вивчення долі літературних творів (публікацій, перекладів та ін.)³.

...Знавець античної класики, дослідник середньовічного епосу та популяризатор ідей романтизму, фольклорист і теоретик літератури Мануель Міла-і-Фонтанальс (Manuel Milá y Fontanals 1818-1884), був автором *«першої варті згадки загальної характеристики іспанської літератури»*⁴. Серед його робіт порівняльного (головно, генетико-контактного) характеру інтерес становить аналіз впливів каталонської та провансальської традиції на іспанську лірику, запропонований у дослідженні *«Про трубадурів в Іспанії»* (1861). У ґрунтовній праці *«Про кастільську героїчно-народну поезію»* (1874) розглянуто особливості співіснування історичних хронік та літературних пам'яток, а також зв'язки іспанської та французької епіки (на прикладі *«Пісні про мого Сіда»*) і взаємодія іспанського народного епосу з романсами. М. Міла-і-Фонтанальс залишив, крім того, розвідки рецептивного спрямування, приміром, про каталонську тематику в іспанській поезії, що відображено у збірці *«Деякі літературні дослідження»* (1836).

У М. Міла-і-Фонтанальса вчився видатний філософ і літературознавець, фольклорист і педагог Марселіно Менендес Пелайо (Marcelino Menéndez Pelayo 1856–1912). Йому належить ідея розподілу вивчення цілого масиву історії іспанської літератури на кілька "кафедр" (іспано-латинської, іспано-семитської, іспано-американської літератур, каталонської літератури і галісійсько-португальської літератури). Саме це визнання виняткової розмаїтості красного письменства регіону, на думку М. Батальона, спонукало іспанських істориків літератури займатися дослідженнями порівняльного характеру⁵.

До царини компаративістики можна віднести кілька розвідок М. Менендеса Пелайо, присвячених проблемам рецепції

античної спадщини (в аспекті перекладознавства). Серед них: «Горацій в Іспанії» (1877), що являє собою аналіз відтворення іспанською мовою поезій римського автора, і два дослідження з історії перекладів творчості Віргілія в контексті національної літератури: «Іспанські перекладачі «Енеїди» (1879); «Перекладачі віргілієвих «Еклог» та «Георгік» (1879).

Питаннями рецепції в контексті літератури і філософії Відродження цікавився Адольфо Бонілья (Adolfo Bonilla 1875–1926), учень М. Менендеса Пелайо, філолог і філософ, автор «Історії іспанської філософії», видавець (у співпраці з Р. Шевіллем) критичного «Повного зібрання творів М. де Сервантеса». Перу А. Бонільї належить, зокрема, цікаве дослідження з історії ідей «Еразм в Іспанії».

Інтерес до сприйняття творчості Еразма Роттердамського у себе на батьківщині і до проблем рецепції взагалі згодом виявив видатний іспанський філолог Амєріко Кастро (Américo Castro 1885–1972), який у праці «Іспанськість та еразмізм» (1942) аналізував аспекти відображення соціальної сегрегації в іспанській літературі. У написаному раніше дослідженні «Дон Хуан в іспанській літературі» (1924) А. Кастро розглядає різноманітні іпостасі «найбільш іспанського» образу світового красеного письменства. У статті «Відображення султана Саладіна в романських літературах» дослідник аналізує середньовічні інтерпретації реальної історичної постаті в іспанських, італійських та французьких літературних творах, пояснюючи відмінності змалювання певними розбіжностями у національних системах цінностей.

Цікавий внесок у розвиток студій «літератури в контексті культури» (за висловом С. Тетесі) зробив у першій половині ХХ ст. видатний арабіст Мігель Асін Паласьос (Miguel Asín Palacios 1871–1944), філософ і теолог, який займався питаннями взаємодії християнства з ісламом, дослідивши, між іншим, зв'язки арабської літератури і містичних течій іслама не лише з іспанською, але й з італійською літературою, зокрема з творчістю Данте. У праці «Мусульманська есхатологія у «Божественній Комедії» (1919) він обстоював думку про наявність суфійських джерел твору

геніального італійця. В цьому ж ключі витримана й інша праця М. Асіна Паласьоса «Данте й Іслам» (1927), яка у 1940-і рр. виходила також в англійському перекладі. Джерела взаємозв'язків ісламської та християнської містики у релігійній поезії іспанського автора Золотої Доби Св. Хуана від Хреста аналізуються у статті «Іспаномусульманський попередник Св. Хуана від Хреста» (1933), а також у ширшій розвідці «Сліди ісламу. Святий Тома Аквінський, Турмеда, Паскаль, Святий Хуан від Хреста» (1941).

Слід відзначити, що дослідження ренесансного та барокового письменства, які жваво розвивалися в Іспанії протягом усього ХХ ст., давали, з огляду на культурологічну специфіку аналізованих текстів, багато можливостей для рецептивних (переважно, на античному матеріалі), тематологічних та генетико-контактних праць, хоч, звичайно, ними не обмежувалися.

Прикладом вартісної узагальнюючої праці генетико-контактного типу можна вважати широку панораму теорії та історії концептизму в компаративному висвітленні, наведену в ранній монографії А. Гарсія Берріо (Antonio García Berrío, нар. 1940) «Іспанія й Італія перед концептизмом» (1968). У книзі розглянуто джерела і теоретичні підвалини концептизму та провадиться порівняльний аналіз ідей Пеллегріні, Тезауро і Грасіана.

З-поміж рецептивних праць слід відзначити монографію П. Кабаньяса (Pablo Cabañas) «Міф про Орфея в іспанській літературі» (1948), у першій частині якої аналізуються, зокрема, причини популярності цього античного міфу, а також особливості функціонування його у творчості письменників кінця XVI – початку XVII ст.: Х. де Хаурегі, Х. Переса де Монтальбана, П. Кальдерона та ін. Коротка розвідка А. Гальєго Мореля (Antonio Gallego Morell) «Міф про Фаетона в іспанській літературі» (1961) простежує історичну еволюцію сприйняття історії сина Геліоса іспанськими авторами від Ф. де Еррери до П. Кальдерона, а також подає аналіз окремих частин цього міфу, що склали підґрунтя певних літературних тем.

Комплексне висвітлення процесів засвоєння античної спадщини в іспанській поезії Золотої доби на рівні образів і мотивів

подано у монографії М. Роси Ліда де Малкіель (María Rosa Lida de Malkiel) «Класична традиція в Іспанії» (1975). Базуючись на широкому фактичному матеріалі (від Х. Боскана до І. де ла Крус), дослідниця розглядає, між іншим, інтерпретації знаних символів смутку й любовної туги – образи солов'я та пораненого оленя – а також палітру авторських розробок (до жартівливих інверсій включно) образу «рожевоперстої Еос», запозиченого з творів Гомера.

В річищі рецепції інтерес становить також дослідження Х. Арсе (Joaquín Arce) «Тассо й іспанська поезія. Літературний відгомін та лінгвістична конфронтація» (1973), де значну увагу приділено, зокрема, іспанській версії «Амінти» Тассо, запропонованій Х. де Хаурегі.

Інший важливий аспект барокової літератури – взаємодія фольклору та авторської поезії – розроблено у своєрідній праці Е.М. Торнера (Eduardo M. Torner) «Іспанська лірика. Стосунки між народним та витонченим» (1966). Автор виявляє майже дві з половиною сотні тематичних груп народної поезії і простежує шляхи та види їхнього використання у літературних творах різних епох. На думку М. П. Паломо (María del Pilar Palomo), ця робота є дуже корисною «у вивченні народних форм і тем барокової лірики»⁶. Лінію подібних студій на конкретному прикладі продовжує праця Ф. Х. Дієс де Ревенга (Francisco Javier Díez de Revenga) «Театр Лопе де Вега і традиційна лірика» (1983), присвячена, зокрема, функціонуванню народнопоетичних тем і форм у драматургії генія іспанської Золотої Доби.

Донині не втратили свого значення міждисциплінарні праці одного з найкращих знавців Бароко Е. Ороско Діаса (Emilio Orozco Díaz): «Барокові теми: поезія і живопис» (1947), «Поезія і містика» (1959), «Бароковість Веласкеса» (1965), «Пейзаж і відчуття природи в іспанській поезії» (1968), «Театр і театральність Бароко» (1969) та ін.

Іспанські дослідники, зокрема Х. Пулідо-Гірадо⁷ та М.П. Паломо, надзвичайно високо оцінюють внесок Е. Ороско у вивчення взаємодії літератури з іншими мистецтвами, однак його

компаративні зацікавлення виходять за межі міжмистецьких взаємин, що доводять його узагальнюючі праці «Маньєризм і Бароко» (1970) та «Вступ до Бароко» (1980). У першій з них, між іншим, розглядаються «багато контекстуальних аспектів лірики XVII ст.»⁸. Спеціальний розділ присвячено, зокрема, «Маньєристській та бароковій структурам поезії».

Вужчі дослідження тематологічного спрямування, досить популярні в іспанському літературознавстві 1930–1970-х рр., представлені чималою кількістю робіт, з яких можна загадати, наприклад, розвідки Х.М. Блекуа (José Manuel Blecua) «Море в іспанській поезії» (1945) чи Л. Росалеса (Luis Rosales) «Почуття розчарування в іспанській поезії» (1966).

Праці компаративного спрямування подеколи утворюють самостійний масив у дослідженнях творчості окремих видатних митців Золотої доби. Так, науковці, які займалися творчістю Ф. де Кеvedо, приділяли увагу зв'язкам сатири цього автора з добром античних письменників (Б. Санчес Алонсо, М. Морреале, Benito Sánchez Alonso, Margarita Morreale), а також іншим джерелам поезії та прози іспанського митця (М.Р. Ліда та ін.). З'являлися праці, де твори Кеvedо розглядалися з позиції взаємодії мистецтв («Кеvedо і Босх» М. Морреале), і розвідки на межі літературознавства, історії та політології, присвячені різним аспектам суспільно-політичних поглядів письменника та відображення їх у творчості (Х. А. Маравалл, О. Ліра, Х. Л. Арангурен, С. Серрано Понсела, Ф. Лопес Естрада та ін.; José Antonio Maravall, Osvaldo Lira, José Luis Aranguren, Segundo Serrano Poncela, Francisco López Estrada). Заслужують на увагу також праці, що дають уявлення про включеність Кеvedо у літературно-філософський контекст Бароко. Надзвичайно цікавою є, зокрема, невелика монографія Л. Астрана Маріна (Luis Astrana Marín) «Світогляд дона Франсіско де Кеvedо» (1940), де аналізуються маргіналії та інші нотатки іспанського автора, у різний спосіб пов'язані з його розмаїтою лектурою. Ці «позатекстуальні» матеріали висвітлюють внутрішню механіку творчості Кеvedо (читацькі враження як поштовх до роздумів і як джерело майбутніх творів), а також

інтелектуальний взаємообмін письменника з культурною спадщиною та літературним процесом своєї епохи. У цьому ж річищі інтерес становить і компактне дослідження згадуваного вище А. Кастро «Скептицизм та протиріччя у Кеведо» (1928), де йдеться про особливості філософських поглядів класика Золотої Доби і про використання ним деяких пасажів з «Есеїв» М. Монтеня у власній творчості. Цюж лінію продовжують розвідки Ф. Індурайна (Francisco Yndurain) та Х. Марічалья (Juan Marichal).

...Імовірно, найвідомішим на пострадянському просторі є ім'я патріарха іспанської філології і культурології, Рамона Менендеса Підаля (Ramón Menéndez Pidal 1869–1968), який двічі обіймав посаду керівника Іспанської Королівської Академії (1925–1939; 1947–1968). Учень М. Менендеса Пелайо, видатний історик, фольклорист, літературознавець і педагог, Р. Менендес Підаль по праву вважається одним із засновників сучасної іспанської філологічної школи. Під його керівництвом виросло ціле гроно відомих іспанських літературознавців та лінгвістів: брати Дамасо (Dámaso Alonso) й Амадо Алонсо (Amado Alonso), Томас Наварро Томас (Tomás Navarro Tomás), А. Кастро, Рафаель Лапеса (Rafael Lapesa), Алонсо Самора Віценте (Alonso Zamora Vicente) та ін.

Класичні твори Р. Менендеса Підаля були опубліковані в російському перекладі («Избранные произведения. Испанская литература Средних веков и эпохи Возрождения», 1961). Ця репрезентативна збірка містить двадцять сім різномасштабних досліджень – від окреслення найважливіших особливостей іспанської літератури в цілому до аналізу окремих творів та явищ. Переклад є на загал дуже якісним, хоч подекуди помітне вільне потрактування оригіналу. Російська версія вдало відтворює основні риси наукового стилю Р. Менендеса Підаля: чіткість і прозорість формулювань, вичерпність фактографії, коректність полеміки, прагнення зацікавити предметом своєї розвідки, шанобливе ставлення до аналізованих авторів, поєднане зі спостережливістю та гумором.

Варто відзначити, що попри дещо упереджене ставлення Р. Менендеса Підаля до компаративного аналізу в літературознавстві (абсолютизований «порівняльний метод» науковець

розумів виключно як «пошук аналогій»)⁹, він визнавав принципову необхідність його застосування, тому майже у кожній праці названого збірника компаративний елемент певною мірою присутній. Фактично обшир зацікавлень Р. Менендеса Підаля є ширшим за провідні напрями компаративістики, відзначені Р. Поджіолі. У дослідника простежується певний інтерес до імагології, літературних течій і питань взаємодії мистецтв.

У згадуваній вступній праці «Найважливіші особливості іспанської літератури» визначення характерних рис красного письменства країни провадиться значною мірою у зіставному аспекті на широкому фактичному матеріалі з урахуванням історії розвитку жанрів та форм, особливостей потрактування певних тем, різних видів рецепції літературних творів, джерел запозичення, прямих й опосередкованих впливів, тощо. Зайве казати, що, удаючись до порівнянь, Р. Менендес Підаль бере до уваги не лише синхронічний, а й діахронічний аспект літературних явищ.

У групі творів, присвячених особливостям іспанської епічної поезії, розглядаються питання тематології, морфології й джерелознавства (в аспекті взаємодії фольклору й літератури). До подібних праць можна віднести, зокрема, статтю «Готи та походження іспанського епосу», де, крім взаємодії літератури та фольклорних джерел, висвітлюються жанрологічні питання та особливості розробки певних епічних тем.

Особливе місце у творчості Р. Менендеса Підаля займають праці, присвячені аналізу видатної пам'ятки середньовічної епічної поезії, «Пісні про мого Сіда». Саме завдяки зусиллям іспанського науковця цей величний твір отримав глибоке, різнопланове опрацювання також і в компаративному аспекті.

Всебічний аналіз «Пісні про мого Сіда» міститься в однойменній статті. У цій розвідці науковець, між іншим, спинається на взаємодії іспанського середньовічного епосу з французьким (на рівні запозичень та наслідувань), а крім того приділяє увагу «долі літературного твору», досліджуючи художнє значення і перипетії побутування та оцінок «Пісні про мого Сіда» в діахронічному аспекті й у зіставленні з шедевром французького епосу –

«Піснею про Роланда» та іншими епічними поемами Середньовіччя. Важливо відзначити, що у деяких своїх працях, присвячених «Пісні про мого Сіда», зокрема у статті «Поезія та історія у «Пісні про мого Сіда» (1949), де розглядаються між іншим, жанрологічні особливості поеми у порівнянні з творами французького на німецького епосу, дослідник входить у такі «сучасні» сфери компаративістики як імагологія, присвячуючи один з розділів образу Європи у творі.

Морфологічні студії представлені у збірці статтями: «Епічна форма в Іспанії й у Франції» та «Епічні формули в «Поемі про Сіда» (до питання про метод)», але, як зазначалося, для праць Р. Менендеса Підаля характерна широта висвітлення, тому, приріом, в останній з названих робіт автор приділив увагу також питанням датування літературних творів та проблемам рецепції.

«Вузькі» генетико-контактні розвідки у збірці вибраних творів Р. Менендеса Підаля представляє праця «Арабська поезія і поезія європейська», де на прикладі особливої поетичної форми (заджаля) досліджуються морфологічні та тематологічні (концепція куртуазного кохання) відповідності арабської, іспанської, португальської, провансальської та французької середньовічної лірики, зумовлені взаємообмінами літератур названих країн.

Проблемам рецепції і «долі» окремих творів, а також взаємодії фольклору й літератури присвячено невелику лекцію «Народна і традиційна поезія в іспанській літературі», де Р. Менендес Підаль аналізує різноманітні версії одного з найвідоміших іспанських романсів про Графа Арнальдоса у порівнянні з іншими подібними творами.

У цікавій «джерелознавчій» праці «Сервантес і лицарський ідеал» автор, за власним визначенням, *«звертається до Сервантеса та його зв'язків із середньовічною епічною поезією, а також із життям, яке ця поезія відображає»*¹⁰. Зіставними тут є моменти, присвячені взаємодії фольклору, прози та драматургії у сфері критики лицарського ідеалу, проте ця розвідка містить і вартий уваги рецептивний пасаж, де порівнюються особливості сприйняття «Дон Кіхота» низкою видатних європейських письменників.

У збірнику є група статей, присвячених різним аспектам витоків літературних творів. Так, невелика розвідка «Ронсеваль» ілюструє розбіжності важливих елементів епічної традиції в Іспанії та Франції на прикладі зацілілого поетичного уривка. «Джерелознавчою» за основним напрямом є й праця «До питання про творчу розробку «Дон-Кіхота», де автор намагається визначити роль фольклорних (романси) та літературних (лицарські романи) чинників у формуванні геніального задуму іспанського письменника. Іншим взірцем аналогічних розвідок у збірці Р. Менендеса Підаля є стаття «Про джерела «Камінного гостя», присвячена зіставному аналізу традиційних витоків знаменитої історії про Севільського жартівника, де автор звертає увагу на південнофранцузькі, італійські, португальські та різноманітні іспанські версії цієї оповіді та їхню взаємодію із п'есою Тірсо де Моліни.

Аналізуючи творчу спадщину найуспішнішого драматурга Іспанії у праці «Лопе де Вега. «Нове мистецтво» і «Нова біографія», Р. Менендес Підаль не лише порівнює її характерні особливості з відповідними явищами у тогочасних літературах Франції, Англії, Італії (розділ «Спільна риса драматургії в Іспанії, Франції, Англії»), але приділяє увагу й питанням взаємодії мистецтв, зокрема, драми й живопису (розділ «Далечінь, яку видно у живописі»), особливостям рецепції творів Лопе в інших європейських країнах, переробкам та публікаціям його творів.

Заключна розвідка збірки «Темний і складний стиль концептистів і культераністів» відбиває інтерес Р. Менендеса Підаля до різних течій в межах однієї літератури. Аналізуючи стилістичні особливості двох провідних напрямів іспанської барокової поезії, автор доходить висновку про їхню принципову близькість і спільність естетичних завдань. Крім того, певний інтерес для компаративіста становить не включена до розглянутої збірки тематологічна праця Р. Менендеса Підаля «Король Родріго в літературі» (1925), де на широкому ілюстративному матеріалі висвітлюються інтерпретації традиційної теми (легенда про останнього вестготського короля Іспанії).

Порівняльний елемент, переважно, в аспекті рецепції, присутній у працях лауреата Премії ім. Сервантеса (1978), поета, перекладача¹¹ й дослідника літератури Дамасо Алонсо (1898–1990), який заступив Р. Менендеса Підаля на посаді директора Іспанської Королівської Академії (1968–1982).

Йдеться, передовсім, про низку студій з питань іспанської поезії Золотої Доби. Так, у статті «Рецепція «Лузіад» в Іспанії (1579–1650)»¹² автор звертає увагу на особливості перших відгуків на величний твір Л. де Камоенса, а також розмірковує про вплив творчості португальського митця на іспанських письменників.

Розвідка «Лірична поезія, розглянута зсередини нашої Золотої Доби» містить аналіз «італьянізму» (в сенсі форм та впливів) іспанської поезії відповідного періоду. Втім, Д. Алонсо цікавився, сказати б, і зворотнім обміном між літературами обох націй, розглянувши різноманітні ознаки «присутності» творчого доробку Лопе де Вега у поезії італійця Дж. Маріно («Маріно – боржник Лопе»). У статті ж «Молодий Лопе під впливом Сервантеса» іспанський філолог дослідив особливості взаємодії творчості двох видатних авторів у межах однієї літератури. А в роботі «Довкола Лопе (Меріно, Сервантес, Бенаvente, Гонгора і Карденіо)» (1972) різноманітні аспекти спадщини (переважно, лірики) іспанського митця розглянуті відносно творчості згаданих авторів.

Принагідно слід відзначити, що творчістю іспанського драматурга у компаративному аспекті займався і брат Д. Алонсо – Амадо Алонсо, перу якого належить стаття «Лопе де Вега та його джерела» (1952). Питання літературних впливів А. Алонсо висвітлює, між іншим, у своєму відомому дослідженні «Матерія та форма в поезії» (1954)¹³.

Інтерес для компаративістів становить також масштабне двотомне дослідження Д. Алонсо «Життя і творчість Медрано» (1948–1958), створене у співавторстві з С. Рекертом. У першому томі, крім деталізованої біографії іспанського поета Франсіско де Медрано (1570–1607), Д. Алонсо пропонує, зокрема, розгляд «імітації» як сталої поетичної практики, моделі засвоєння класичних

взірців у творчості митця (розділ «Поет імітації (Горацій, Тассо, Пліній та Боецій)». Спеціальні підрозділи присвячені зіставленню поезій Ф. де Медрано і Луїса де Леон (обидва поети у своїй творчості наслідували Горація), а також аналізу групи сонетів іспанського автора, що належать до «італійській традиції».

Є у доробку Д. Алонсо і студії тематологічного спрямування, як, приміром, «Заплутані нитки. (Тема полону у Фульгозія, Перо Мехія, Банделло, Хуана де ла Куева та Сервантеса)» (1927–1940).

Зіставлення є відчутним нюансом інших відомих праць Д. Алонсо: «Поетична мова Гонгори» (1935), «Поезія Св. Хуана від Хреста» (1942), і монументальної розвідки «Іспанська поезія. Огляд методів та стилістичних меж» (1950)¹⁴, яка по праву вважається класикою іспанського літературознавства. Х. Пулідо Тірадо звертає увагу також на цікавість Д. Алонсо до питань полігенези, про що свідчить його праця «Традиція чи полігенеза?» (1963)¹⁵.

Прикметно, що багаторічні студії в галузі поезії Золотої Добби позначилися на власній поетичній творчості науковця, зумовивши, між іншим, надзвичайну силу й виразність її релігійного компоненту.

Компаративного чинника не позбавлені й деякі праці іншого відомого учня Р. Менендеса Підаля й А. Кастро, члена Іспанської Королівської Академії Рафаеля Лапеси (1908–2001). Хоч провідним науковим зацікавленням Р. Лапеси впродовж усього життя залишалися питання історичної синтакси та стилістики, у його творчому доробку чимало й літературознавчих праць, що з них декотрі можна віднести до категорії порівняльних або міждисциплінарних. Такими є, наприклад, тематологічне дослідження «Гонгора і Сервантес: співзвучність тем і розбіжності дій» (1965) або розвідка «Семантичні латинізми у поезії брата Луїса де Леон» (1972).

Істотний внесок у розвиток іспанської компаративістики зробив літературознавець і лінгвіст Карлос Клаверія (Carlos Clavería 1909–1974), який займався питаннями перекладознавства, рецепції і тематології. Найвідоміша з його праць – «Теми Унамуно», монографія, присвячена аналізу тематичної палітри класика іспанської прози ХХ ст. М. де Унамуно-і-Хуго.

Серед інших праць К. Клаверії інтерес становлять «Іспано-шведські студії» (1954), де розглядаються, між іншим, історичні перипетії перекладів іспанських творів шведською, угорською та голандською мовами.

Порівняльні студії цікавили й видатного філолога Фернандо Ласаро Карретера (Fernando Lázaro Carreter, 1923–2004), лінгвіста і фахівця з літератури Відродження й Бароко, двічі директора Іспанської Королівської Академії (1991–1994; 1994–1998), лауреата численних наукових премій. Це стосується, насамперед, його статті «Про «складність» концептизму», яка разом з іншими увійшла до класичної збірки «Стиль Бароко і творча особистість: Гонгора, Кеведо, Лопе де Вега» (1966). За висловом іспанської дослідниці М.П. Паломо, ці роботи «*якнайяскравіше висвітлюють розбіжності та спільні риси культуризма і концептизму*»¹⁶.

Учень Д. Алонсо і Р. Лапеси Гонсало Собехано (Gonzalo Sobejano, нар. 1928) – почесний доктор Університету Мурсії (1989), а нині – професор Колумбійського університету (США) і двічі віце-президент Міжнародної Асоціації Іспаністів, має у своєму широкому науковому доробку принаймні дві праці компаративного спрямування. Це класичне дослідження «Ніцше в Іспанії» (1967), присвячене впливам німецького філософа на погляди іспанських письменників «покоління 1898 року», а також розвідка «Кеведо або проза ідей нашої Золотої Доби». В укладеній Г. Собехано бібліографії студій творчості Ф. де Кеведо працям компаративного спрямування також відведено значне місце¹⁷.

...Син видатного іспанського поета Х. Гільєна, Клаудіо Гільєн (1924–2007) може без перебільшення вважатися провідною постаттю не лише іспанської, а й світової компаративістики. Формуванню інтелектуальних зацікавлень К. Гільєна сприяло навчання у Франції, а згодом – у Канаді та США, куди його родина змушена була переїхати з політичних причин, і де він провів фактично половину життя (1939–1982).

К. Гільєн приділяв багато уваги педагогічній діяльності: отримавши ступінь доктора філології у престижному Гарвардському університеті (1953) він викладав у Принстоні, очолював

кафедри порівняльного літературознавства в університеті м. Сан-Дієго (1965–1976) і в Гарварді (1978–1987) (США), де отримав титул почесного професора. Російський дослідник І. Ільїн відзначає наближеність наукової позиції К. Гільєна в 1970-і рр. ХХ ст. до структуралістських кіл (Дж. Каллер, Дж. Прінс, М. Ріффатерр).

Після повернення до Іспанії К. Гільєн став почесним професором Автономного університету Барселони й університету Помпеу-і-Фабра (Барселона) та членом Іспанської Королівської Академії (2002). Працюючи в університеті Сантьяго-де-Компостела, дослідник долучився до розробки і впровадження першої в Іспанії програми ліценціатури зі спеціальності «теорія літератури та компаративістика» (1991), яка згодом двічі отримала почесну «Відзнаку якості» (2003–2004; 2005–2006).

За власним виразом К. Гільєна: *«Подібно до антропології та інших споріднених галузей знання, порівняльне літературознавство значно розширює межі нашої здатності до вираження, заглиблюючись у людську сутність нас самих, коли кажемо: «ми»¹⁸*. Викладання ж порівняльного літературознавства в університетах, на думку вченого, сприяє кращому ознайомленню з іншими культурами й усвідомленню позиції рідної культури по відношенню до них. Х. Пулідо Тірадо відзначає, що концепція дисципліни у К. Гільєна постає з поєднання історичної перспективи та наднаціонального погляду, а також вважає, що *«контраст між місцевим та універсальним є засадничою складовою його методологічної перспективи»¹⁹*.

Численні праці К. Гільєна відзначалися в Іспанії «Національною премією з есеїстики» (1999) та Міжнародною премією з есеїстики «Кабальєро Бональд» (2005). 1999 р. заходами університетів Помпеу-і-Фабра та Сантьяго-де-Компостела було видано збірку наукових праць «Без кордонів. Праці з порівняльного літературознавства на пошану Клаудіо Гільєна».

Серед наукових зацікавлень К. Гільєна провідне місце посідали питання теорії та історії літератури, які він розглядав з позицій компаративістики. Його приваблювали, зокрема, пробле-

ми практичного застосування певних положень літературної теорії і теоретичні аспекти творення історії літератури як такої, а також порівняльні студії в межах однієї чи кількох національних літератур у синхронічному та діахронічному аспектах.

Стиль К. Гільєна відзначається прозорістю формулювань і чіткістю висновків, неприхованою емоційністю, здатністю будити інтерес до аналізованого матеріалу і надихати на подальші пошуки в певній галузі.

Перу іспанського науковця належать різнопланові компаративні студії: «Перспективи літературної компаративістики» (1962), порівняльне дослідження витоків і сутності шахрайського роману («Анатомія негідників», 1967); «Література як система: нариси теоретичних аспектів історії літератури» (1971); «Між єдиним і різноманітним: вступ до порівняльного літературознавства» (1985); «Перша Золота Доба: дослідження жанрів і моделей» (1988); «Теорії історії літератури» (1989); «Повне вираження: нотатки про літературу і непристойність» (1993), «Різні оселі. Начерк з порівняльного літературознавства» (1998), а також збірки літературно-філософських праць: «Сонце вигнанців. Література і заслання» (1995), «Європа: наука і несвідомість» (1997).

Роки і титули не заважали К. Гільєну залишатися допитливим і творчо активним. На початку ХХІ ст. вийшли друком ще кілька його досліджень: «Між знанням і пізнанням» (2001), «З жаху» (2004) і доповнене видання його найвідомішої праці «Між єдиним і різноманітним: вступ до порівняльного літературознавства. (Вчора й сьогодні)» (2005), яке називають найважливішим трактатом з літературної компаративістики в іспаномовному світі.

Перша частина книги пропонує стислий огляд історії компаративістики як галузі літературознавства, окреслює сутність дисципліни, її основні завдання і проблеми. Окремі параграфи дослідник присвячує взаємодії літературної компаративістики з теорією літератури, визначенню моделей наднаціонального і класифікації провідних напрямків компаративних досліджень. У другій частині К. Гільєн детально розглядає особливості

компаративного аналізу літературних жанрів, форм і тем, а також проблеми дослідження міжнаціональних літературних взаємин та «історичних конфігурацій» красномовства (школи і рухи; літературні періоди і течії; схематизація і систематизація літератури, коди, тощо). Видання супроводжується деталізованим науковим апаратом і вичерпною бібліографією. Відмінність між першою і другою версіями своєї фундаментальної праці автор напівжартома визначив у передмові до видання 2005 року: «...я переписав чимало зворотів та виразів, але не ідей. ...Якщо й є там *aggiornamento**, воно, передовсім – у примітках та бібліографії»²⁰.

Останньою побачила світ збірка спогадів та есеїв К. Гільєна «Про легенди і лекції: століття XIX, XX, XXI» (2006) – цікава й емоційна панорама зустрічей з видатними постатями іспанської та світової культури. Незавершеними лишилися, на жаль, дослідження іспанського науковця про Гете та збірка листів його батька, поета Х. Гільєна, що готувалися до друку.

Засноване 1977 р. у Мадриді Іспанське Товариство Загально-го і Порівняльного Літературознавства (*Sociedad Española de Literatura General y Comparada, SELGYC*), яке К. Гільєн очолював у 1984–1989 рр., разом з факультетом філології Університету Комплутенсе у травні 2007 року організувало захід, присвячений пам'яті науковця.

У вересні 2008 року роботу чергового (XVII) Сімпозіуму Товариства було зосереджено довкола проблем компаративістики. Ключовою була тема «Клаудіо Гільєн й іспанська традиція літературної компаративістики», в межах якої відбулися, між іншим, спеціальна конференція та круглий стіл, спрямовані на детальне висвітлення творчості, життєвого шляху та інтелектуальної спадщини видатного діяча іспанської філології. Для доповідей і виступів учасникам були запропоновані такі тематичні напрями: «Перепис і переклад: компаративні перспективи», «Літератури і міфи про заснування».

* *Aggiornamento* (іт.) – оновлення.

Втім, і на попередньому, XVI симпозиумі, що відбувся у м. Кордові 2–4 листопада 2006 р., першим з трьох традиційних тематичних напрямів був саме компаративний з акцентом на питання орієнталізму: «Література й альянс цивілізацій: Літературні зносини між Сходом і Заходом. Інший в колективному уявленні. Релігії та літератури. Тематологія. Міста та письменники кордону. Переклад зі східних мов». Решта напрямів також пропонувала можливості для компаративних студій: «Пролог і паратекст: Простір довкола текстів у манускриптах (*explicit*, рубрики, нотатки на берегах, тощо) та у друкованих виданнях (прологи, присвяти, покажчики, глосарії, каталоги, тощо). Взаємини тексту і паратексту. Вивчення їх у порівняльній історії книги і друкарства: література, соціологія й мистецтво. Видавничий світ і паратекстуальні стратегії»; «Представники богеми: маловідомі та забуті (1850–1950). Літературна богема. Постаті, що залишилися поза межами системних досліджень. Рано та пізно виявлені представники богеми. Ревізія авторів і творів так званого «кінця століття». Естетичні тенденції, які не переросли на угруповання».

Порівняльні студії за визначенням є невід’ємною складовою діяльності ІТЗПЛ, адже його заснуванню передував Перший Колоквіум з літературної компаративістики, що відбувся у Мадриді 1974 року. На цій поважній науковій зустрічі виступали видатні діячі галузі: Р. Етьямбль (R. Étiemble), К. Гільєн, М. Альтаолагіре (M. Altolaguirre), чий приклад, власне, спонукав до подальшої розбудови компаративних студій в іспанському літературознавстві. У центрі уваги перебували методологія компаративістики, питання періодизації у літературних студях, стосунки літератури та інших мистецтв²¹. Проведений через три роки Перший Симпозиум з Літературної компаративістики (1977) мав, за зауваженням Х. Пулідо Тірадо, «майже виключно національний характер»²², зосереджуючись на порівняннях та впливах у межах іспанської літератури.

Нині Товариство налічує понад чотири сотні членів. Крім К. Гільєна, посаду його президента обіймали видатні іспанські філологи: академіки Мартін де Рікер (Martín de Riquer, фахівець

з каталонської літератури і поезії трубадурів, який у співавторстві з Х.М. Вальверде (J.M. Valverde) написав «Історію всесвітньої літератури» у 4-х тт., високо оцінену К. Гільєном) і згаданий вище Фернандо Ласаро Карретер; професори: Мануель Фернандес Гальяно (Manuel Fernández Gallano), Карлос Гарсія Гуаль (Carlos García Gual, дослідник і перекладач античної спадщини, знавець класичної міфології), медієвіст Карлос Альвар (Carlos Alvar). Сьогодні ІТЗПЛ очолює теоретик літератури, дослідник проблем реалізму, проф. Даріо Вільянуева (Dario Villanueva), а генеральним секретарем організації є Маргіт Радерс (Margit Raders). З 1993 р. товариство входить до складу Міжнародної Асоціації Літературної Компаративістики (International Comparative Literature Association).

До проводу товариства входять науковці, чиї інтереси прямо пов'язані з компаративістикою, зокрема, Антоніо Монегал (Antonio Monegal) і Марісоль Моралес Ладрон (Marisol Morales Ladrón). Перший з них – автор досліджень з проблем метафори. Йому також належить розвідка, присвячена взаємодії мистецтв: «Луїс Бунюель: від літератури до кіно. Поетика об'єкту» (1994). Того ж року університет Алькала де Енарес видав працю М. Моралес Ладрон «Короткий вступ до порівняльного літературознавства», що містить також огляд відповідних іспанських журналів та інституцій, які займаються проблемами компаративістики. Інший член проводу Товариства, Марія-Хосе Вега Рамос (María José Vega Ramos) у співавторстві з Н. Карбонель (N. Carbonell) підготували книжку інформаційного характеру: «Літературна компаративістика: принципи та методи» (1998). Паралельно вийшла друком подібна робота Долорес Ромеро Лопес (Dolores Romero López): «Орієнтири літературної компаративістики» (1998). Наступного року дві останні праці здобули не лише критичне висвітлення у статті П. Самбрано (P. Zambrano), але й спричинилися до роздумів автора про розвиток іспанської компаративістики²³.

У збірці «Літературна компаративістика: теоретичні підвалини й застосування», яку підготувала група науковців за редакцією Хенари Пулідо Тірадо (2001), стисло висвітлюються основні

етапи історії, називаються імена провідних науковців та їхні досягнення, характеризуються фахові видання. У вступній статті окреслено також сучасний стан та найважливіші практичні проблеми іспанської компаративістики, серед яких Х. Пулідо Тірадо називає, передовсім брак уваги до теоретичних аспектів цієї дисципліни²⁴. Роботу доповнює бібліографія основних іспанських праць компаративного спрямування.

Появу в різних університетах Іспанії, починаючи з 1990-х рр., низки узагальнюючих праць у цій галузі слід, очевидно, пов'язувати із запровадженням згадуваної вище програми докторату з порівняльного літературознавства, розробленої за участі К. Гільєна. До речі, у новому виданні «Між єдиним і різноманітним» науковець дає схвальну оцінку вищезгаданим виданням, визнаючи їх якісними та корисними.

Мету своєї діяльності Товариство визначає так: *«Розбудовувати дослідження в галузі компаративістики і загальної теорії літератури та співпрацювати з усіма інституціями й спільнотами, які займаються подібними дослідженнями, а також – із Міжнародною Асоціацією Компаративних Студій, заснованою 1954 року»*²⁵.

Щодва роки у різних містах Іспанії, відомих своїми університетськими традиціями (Мадрид, Гранада, Барселона, Сарагоса, Сантьяго де Компостела, Уельва, Леон, Алькала де Енарес та ін.), відбуваються симпозіуми ІТЗПЛ, матеріали котрих згодом видаються у друкованому органі Товариства, альманасі «1616», який отримав таку назву від дати смерті ключових постатей культури Відродження: іспанця Мігеля де Сервантеса Сааведри й англійця Вільяма Шекспіра. Починаючи з 1978 року, друком вийшло десять загальних чисел альманаха плюс два додаткових, присвячених питанням міфів і т. зв. «вставних» оповідань.

Лише одне, дев'яте, число «1616» («Компаративістика сьогодні», 1995) було формально присвячене питанням порівняльного літературознавства, проте фактично в кожному номері отримали висвітлення проблеми, що входять до кола зацікавлень компаративіста. Так, у числах 2 і 3 (1980) обговорювалася

взаємодія музики й літератури, поезії та живопису, число 4 (1981) було присвячене питанням літературного перекладу, число 8 (1990) висвітлювало стосунки літератури та філософії, літератури і кіно, тощо. Окреслення основних моментів тематики й проблематики усіх випусків «1616» наводить Х. Пулідо Тірадо²⁶.

Слід відзначити, що приблизно в той самий час в Іспанії друкувалися й окремі монографії з питань взаємодії мистецтв. Це, приміром, книги Ф. Сопенья Ібаньєса (Federico Sopena Ibáñez) «Музика й література» (1974) та К. Пенья-Ардід (Carmen Peña-Ardid) «Література і кіно. Компаративний підхід» (1992).

Проблеми компаративістики висвітлювали в Іспанії різні філологічні часописи, приміром, «Щоденники перекладу й інтерпретації» (Quadernos de traducción e interpretación) у Барселоні, або «Ехемпларія» (Exemplaria). Сім випусків останнього, «міжнародного журналу з питань теорії літератури й порівняльного літературознавства», вийшли друком на базі університету м. Уельва між 1997–2003 рр., зосереджуючись, за виразом Х. Пулідо-Тірадо, «на практичних, прикладних питаннях»²⁷. Натомість «Тропеліас» (Tropelías), журнал Сарагоського університету, поєднує на своїх сторінках матеріали з питань теорії літератури та компаративістики.

З 2004 року «Ехемпларія» змінив орієнтацію, трансформувавшись у «Ехемпларія класіка» (Exemplaria clásica) – часопис, присвячений дослідженням в галузі античних літератур. Приклад «Ехемпларія», на жаль, доводить, що занепокоєння, висловлене свого часу К. Гільєном щодо подальшої долі іспанської компаративістики, має підстави. Адже, як із сумом писав науковець у вступі до другого видання «Між єдиним і різноманітним»: «У нашій країні літературну компаративістику поглинула теорія літератури»²⁸. Серед причин такої ситуації К. Гільєн відзначав, насамперед, певні адміністративні ускладнення в організації науково-педагогічного процесу, але також із жалем наголошував «іспанський іспаноцентризм» самих науковців²⁹.

Втім, дослідник зауважує й таку «іспанську особливість як людина-виняток, окремий науковець, борець-анархіст, дослід-

ник, який працює і просувається вперед без підтримки...»³⁰. Саме такою людиною К. Гільєн вважав вже згаданого «справжнього компаративіста»³¹ Карлоса Гарсія Гуаля (Carlos García Gual, нар. 1943), викладача кафедри грецької філології університету Комплутенсе (Мадрид). Цей автор різнопланових праць з античної літератури, перекладач і письменник є нині, за журналістським визначенням: «однією з найбільш репрезентативних осіб іспанського інтелектуального життя»³². До кола наукових зацікавлень К. Гарсія Гуаля, за його власними словами, входить «грецький світ в сенсі мислення та міфології»³³, а також – критичне опрацювання класичних творів. В одному з інтерв'ю, розмірковуючи про необхідність включення античної спадщини до освітніх програм, дослідник відзначив: «Класики пропонують певний погляд на світ... і пізнання історії та себе... ...У сучасності, яким керує споживання і певна фривольність та поверховість, знайомство з класикою може... накреслити шлях до глибини, якої нам дедалі більше бракує»³⁴.

К. Гарсія Гуаль є автором кількох монографій і понад сотні статей з різноманітних питань античної спадщини, середньовічної літератури (Артуріана), давньогрецької філософії та міфології. Найвідомішими з них є: «Міфи, подорожі, герої» (1981), «Міфологія: інтерпретації міфічного мислення» (1987), «Романізована давнина: історичні романи про грецький та римський світ» (1995), «Нове відкриття чуттєвості у XII столітті: куртуазне кохання й артурівський цикл» (1997).

Нещодавно дослідник виявив інтерес до проблем наукової фантастики, про що свідчить робота «Подорожі на Місяць: від фантазій до наукової фантастики» (2005), а також до міждисциплінарних студій: «Історія, роман і трагедія» (2006).

Як перекладач античних творів К. Гарсія Гуаль двічі здобував престижні літературні премії (Премія ім. Луїса де Леон, 1978; Національна премія з перекладу за сукупністю праць, 2002). 2005 року в його перекладі побачило світ нове іспанське видання «Одисеї» Гомера. Поза тим науковець керує двома серійними проектами у видавництві «Гредос»: зібранням творів грецьких

класиків (Biblioteca Clásica Gredos) та загальною бібліотекою класичних авторів (Biblioteca Universal Gredos).

...Підсумовуючи цей стистлий огляд, можна відзначити наступне. Загалом історія розвитку іспанської компаративістики своєрідно ілюструє деякі положення Р. Менедеса Підаля щодо відображення засадничих рис іспанського національного характеру в розвиткові красного письменства країни. Такими рисами, як окреслено у праці «Найважливіші особливості іспанської літератури», дослідник вважав: поміркованість і вірність традиціям, що знайшли своє втілення, зокрема, у так званих «*пізніх плодах*» іспанської літератури, жанрах, які зазнали розквіту пізніше, ніж у решті європейських літератур³⁵.

Так само й компаративні студії в іспанському літературознавстві характеризуються наразі не бурхливим розвитком, а сталістю наукового інтересу та безперервністю традиції. Акцент на вивченні вітчизняної літератури і навіть на вивченні літератури певного періоду – Золотої доби – компенсується тематичною та методологічною розмаїтістю, наявністю великої кількості контекстних та міждисциплінарних студій. Утім, приклад М. Асіна Паласьоса, Р. Менедеса Підаля, К. Гільєна, К. Клаверії, К. Гарсія Гуаля та ін. доводить, що зацікавленість іспанських дослідників виходить і на ширші – європейські та світові – обрії.

Іспанські компаративісти, порівняно до науковців інших країн, утворили своє фахове об'єднання досить пізно (1977). Затримка організаційного формування, компенсувалася, однак, плідною, різноплановою діяльністю ІТЗПЛ (видавництво, організація конференцій, співпраця з вищими навчальними закладами, тощо), яка сприяла істотному поживленню компаративних студій в Іспанії протягом наступних тридцяти років.

Компаративістиці різною мірою приділяли увагу чимало видатних іспанських філологів. Більшість з них, на щастя, дбали і дбають не лише про власні наукові здобутки, а й про виховання гідної наукової зміни. Відтак, К. Гільєн зауважував відносно поживлення інтересу до порівняльних студій з боку літературознавців молодшої генерації, що представляють різні регіони

країни³⁶. Серед вартих уваги праць він називає, зокрема, видану в Барселоні книгу каталонських дослідників Г. Бордонс (Gloria Bordons) і А. Діас-Плаха (A. Díaz-Plaja) «Літературна компаративістика (каталонська та кастільська)...» (1993), дослідження галісійця К. Родрігеса Фера (Claudio Rodríguez Fer) «Атлантичний напад. За інтегральну компаративістику» (1996) і тематологічну розвідку Ф. Кабо Асегіноласа (Fernando Cabo Aseguinolaza) «Дитинство і сучасність у літературі» (2001).

Компаративні дослідження іспанських учених відзначаються яскравістю та вишуканістю індивідуальних стилів, дотепністю, гостротою наукової полеміки, вмінням доступно пояснювати складні літературні явища. Не дивно, відтак, що чимало з цих статей і монографій знаходять свого читача і поза межами Іспанії (хоч іноземними мовами їх, на жаль, перекладають не часто).

Що ж до загальних перспектив, то, всупереч сумним прогнозам К. Гільєна, хотілося б вірити, що мужність, безпосередність та «*гостре відчуття історичної реальності*», також відзначені Р. Менендесом Підалем серед засадничих рис іспанського національного характеру та літератури³⁷, стануть запорукою подальшого розвитку іспанської компаративістики.

Література

¹ Цит. за: *Pulido Tirado Genara (Ed.). La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones.* - Universidad de Jaén, 2001. – С. 12. Тут і далі, крім спеціально обумовлених випадків, переклад мій. – Т. Р.

² Там само.

³ Див., зокр.: *Guillén Claudio. Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada (Ayer y hoy).* - Barcelona: Marcinales-Tusquets Editores, 2005. – С. 121.

⁴ *Менендес Пидаль Рамон. Избранные произведения.* – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – С. 13.

⁵ Див.: *Pulido Tirado Genara (Ed.). La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones.* – Universidad de Jaén, 2001.

⁶ *Palomo M^a. Pilar.* La poesía en la Edad de Oro (Barroco). – Madrid: Taurus, 1988. – С. 141.

⁷ *Pulido Tirado Genara (Ed.).* La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones. – Universidad de Jaén, 2001. – С. 14.

⁸ *Palomo M^a. Pilar.* La poesía en la Edad de Oro (Barroco). – Madrid: Taurus, 1988. – С. 139.

⁹ *Менендес Пидаль Рамон.* Избранные произведения. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – С. 14.

¹⁰ Там само. – С. 622.

¹¹ У перекладі Д. Алонсо іспанською мовою вийшов «Портрет митця замолоду» Дж. Джойса (1926).

¹² Цю та інші праці Д. Алонсо див., зокрема, у: *Alonso D. Obras Completas.* – Madrid: Gredos, 1974.

¹³ *Alonso A. Lope de Vega y sus fuentes // Thesaurus.* – Bogotá, 1952. – VIII. – P. 1–24; *Alonso A. Materia y forma en poesía.* – Madrid: Gredos, 1954.

¹⁴ Окреме видання: *Alonso D. Poesía española. Ensayo de métodos y límites estilísticos.* – Madrid: Gredos, 1976. – 672 p.

¹⁵ *Pulido Tirado Genara (Ed.).* La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones. – Universidad de Jaén, 2001. – С. 12.

¹⁶ *Palomo M^a. Pilar.* La poesía en la Edad de Oro (Barroco). – Madrid: Taurus, 1988. – С. 138.

¹⁷ Див.: *Sobejano Gonzalo (Ed.).* Francisco de Quevedo. El escritor y la crítica. – Madrid: Taurus, 1978.

¹⁸ *Guillén Claudio.* Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada (Ayer y hoy). – Barcelona: Marcinales-Tusquets Editores, 2005. – С. 41.

¹⁹ *Pulido Tirado Genara (Ed.).* La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones. – Universidad de Jaén, 2001. – С. 17.

²⁰ *Guillén Claudio.* Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada (Ayer y hoy). – Barcelona: Marcinales-Tusquets Editores, 2005. – С. 24.

²¹ *Pulido Tirado Genara (Ed.).* La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones. – Universidad de Jaén, 2001. – С. 19.

²² Там само.

²³ Див.: *Zambrano Pablo.* Comparative Literature in Spain Today. A Review Article of New Work by Romero, Vega and Carbonell, and Guillén // CLC Web: Comparative Literature and Culture. Vol. 1. – Issue 2. – Purdue

University: June, 1999 // <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1039&context=clweb>

²⁴ *Pulido Tirado Genara (Ed.)*. La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones. – Universidad de Jaén, 2001. – С. 20.

²⁵ <http://www.selgyc.com/CDA/StoryPgLastVer.aspx?Zone=11>.

²⁶ *Pulido Tirado Genara (Ed.)*. La Literatura Comparada: Fundamentación teórica y aplicaciones. – Universidad de Jaén, 2001. – С. 19–20.

²⁷ Там само. – С. 20.

²⁸ *Guillén Claudio*. Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada (Ayer y hoy). – Barcelona: Marcinales-Tusquets Editores, 2005. – С. 14.

²⁹ Там само. – С. 16.

³⁰ Там само. – С. 17.

³¹ Там само. – С.17.

³² Див.:http://www.cervantesvirtual.com/hemeroteca/1616/pcuartonivel.jsp?revista=1616&cohttp://www.cuadernoscervantes.com.entrev_31_gual.html

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Див.: *Менендес Пидаль Рамон*. Избранные произведения. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – С. 13–81.

³⁶ *Guillén Claudio*. Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada (Ayer y hoy). – Barcelona: Marcinales-Tusquets Editores, 2005. – С. 404.

³⁷ Див.: *Менендес Пидаль Рамон*. Избранные произведения. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – С. 13–81.

Українська літературна компаративістика

Людмила Грицик

Порівняльне літературознавство в Україні

Початковий методологічний етап

Розвиток порівняльного літературознавства в Україні, як правило, пов'язують із другою половиною XIX ст., з іменами М. Драгоманова та І. Франка. Щоправда, останнім часом більша увага звертається і на т. зв. донауковий період¹, який завершується добою Г. Сковороди. Сам же процес зародження й формування його характеризують принагідно, найчастіше згадуючи при цьому ім'я В. Масловича, автора дослідження «Про байку у всіх народів». У праці, яка стала частиною його докторської роботи, автор використовує матеріал словесної творчості різних народів, зокрема й «Панчатантру» та її переробки в араб- й персомовному світі, відомі під назвою «Каліла і Дімна». Сам по собі факт, безперечно, промовистий, але неодинокий. Як показують літературознавчі дослідження, звернення до іншомовного художнього матеріалу в теоретичних працях, рецензіях, оглядах, оригінальних творах мало місце й раніше, а на початку XIX ст. стає явищем типовим. Ще одна прикметна риса цього періоду, помічена сучасним ученим, яка дає цікавий матеріал для роздумів про зародження порівняльних студій в Україні та їх характер – це тісний зв'язок із літературним процесом у його, так би мовити, найчіткіше виражених станах: «Як це не парадоксально, – констатує Д. Наливайко, – але за межі власної літератури охоче і пильно заглядає літературна критика у свої найменш і найбільш зрілі періоди»². Треба сказати, що це стосувалося й науки (згадати хоча б історію Києво-Могилянської академії), й самої літератури. Перечитуючи «Енеїду» І. Котляревського, П. Житецький головну увагу звернув не стільки на зв'язки твору з однойменними у Вергілія, Осипова чи Скаррона, скільки на те, чому і як (яким способом) це сталося.

І. Котляревський не просто «влив» нове «вино» у світову фабулу. Він зробив свій вибір. «Енеїда» попередніх авторів стала для українського письменника «не більше, як тільки засобом поетичної творчості, незалежної від всяких інших впливів... він вгадав момент, коли настала потреба в незалежному поетичному слові»³.

І хоч мова йде в даному випадку про перший, найменш зрілий період, матеріал для спостережень над порівняльними студіями цікавий. Принаймні дві найприкметніші риси помітні особливо: це географія «поза межового», чужомовного матеріалу та спрямованість, хай іще не досконалих, часто відкрито схоластичних студій та їх зв'язок із літературним процесом і розвитком наукової думки.

Виходячи з аналізу фактичного матеріалу, вміщеного головним чином у періодичних виданнях та окремих публікаціях, що побачили світ в Україні першої половини XIX ст., можна зробити висновок: зарубіжна література найчастіше була представлена греко-римською античністю, німецькою, французькою, англійською, польською, чеською літературами. Винятків небагато. Це той же В. Маслович, який у міркуваннях над байкою звертається й до пам'яток санскритських, арабських, перських, П. Гулак-Артемівський із майже непоміченою публікацією «О поезии и красноречии на Востоке», надрукованою на сторінках «Украинского журнала», спостереження М. Костомарова над давньоєгипетськими, ведійськими, зороастрійськими пам'ятками у лекціях, читаних в університеті Св. Володимира й зібраних у «Славянской мифологии». Вивчення мов, історії, культури Сходу в Харківському університеті також стимулювало дослідницьку роботу, яка виражалася в появі літературо- та мовознавчих студій та перекладів, щоправда, російською мовою. На жаль, більшість розвідок харківських учених, як-от: «Історія афганців», «Про спорідненість мови слов'янської та санскритської» Б. Дорна, праці з історії перської, арабської, ефіопської літератур друкувалися на Заході або в Росії. За кордоном побачили світ і картвелологічні розвідки семітолога й арабіста Х. Роммеля. Очевидним, відтак, є те, що поле для порівняльних студій уже на початку XIX ст. було широке. Але очевидним було й інше: наявні

дослідження майже не торкалися українознавчих питань, чи то мова йшла про історію, чи культуру, літературу, що в принципі не могло забезпечити належного зіставного вивчення того чи іншого явища, де, як твердить компаративна наука, пальма першості завжди має належати дослідникам рідної літератури. Справа навіть не в тогочасному їхньому статусі, а в тому, що більшість фахівців були не українцями, не знали ні української мови, ні літератури: німець Роммель, француз де Гур, англієць Дорн, ірландець Ділон та ін. Навіть порівняльного плану праця Б. Дорна «Про спорідненість мови слов'янської та санскритської» не включала українського матеріалу. З одного боку, помітне прагнення не обмежувати себе в наукових розвідках виключно західноєвропейським матеріалом, що було, як зазначалося, майже нормою. З другого – намагання включити до студій і східний матеріал. Розвиток літературознавчої думки також стимулював порівняльні студії. Це характерне й для компаративістики, що розвивалася в інших країнах⁴. Однак у той час, як у західному літературознавстві навіть схоластичні студії, як зазначають дослідники, були передовсім націлені на вивчення національних (своїх) літератур, в Україні чужомовні зразки, за традицією, лишалися найвищим критерієм, взірцем, на який варто рівнятися. Про саму українську літературу в усіх її самобутніх виявах в умовах недержавної нації, мови, майже не йшлося. Уже на початку XIX ст. західноєвропейська компаративістика активно розробляє проблеми, що в першу чергу стосуються контактено-генетичних зв'язків і впливів. Цьому сприяють не лише напрацювання інших літературознавчих шкіл (міфологічної, міграційної тощо), а й досягнення інших галузей знань. Ті ж французькі дослідники (П. Брюнель, К. Пішуа, А. Руссо) зазначають, що своєю базою для розвитку порівняльного літературознавства в Європі були розроблені іншими науками – історією, антропологією, етнологією – компаративні методикі⁵. Це мало місце й у російській науці, зокрема й тій, що розвивалася українськими умами. Але вплив їх на формування порівняльного літературознавства в Україні на початку XIX ст., особливо в 10–20 рр., був незначний. (Напр., праці

Калиновського, Доленги-Ходаковського, Кулжицького, Цертелева, Максимовича.) Ситуація помітно змінилася уже в 30-ті рр. з появою «Запорожской Старины» І. Срезневського та його «Взгляда на памятники украинской народной словесности», «Малороссийских и червонорусских народных дум и песен» П. Лукашевича, славістичних студій О. Бодяньського, зокрема «О народной поэзии славянских племен». Знаковою стала праця М. Костомарова «Об историческом значении русской народной поэзии». Не дивно, що більшість із того, що дає підстави говорити про зародження порівняльного літературознавства в Україні, буде пов'язане в основному з Харківським університетом, періодичними виданнями, альманахами, а також діяльністю заснованої 1843 року в Києві урядової Археографічної комісії, книгами «Киевлянина», Москвою та Петербургом, де працювали або друкувалися представники української інтелігенції (О. Бодяньський, В. Маслович, П. Гулак-Артемівський, М. Максимович та ін.) Однак і тут на початку ХІХ ст. не з'явилося праць, у яких би, як у Вільменовому «Курсі французької літератури» (1828) чи працях Ампера, Шаля було зроблено спробу показати свою літературу у взаєминах з іншими, визначити найприкметніші ознаки української літератури. Умови недержавної нації не сприяли таким студіям. Порівняльна метода все ж нагадувала про себе і в окремих оглядах, рецензіях і в дослідженнях, побудованих на фольклорному матеріалі. Однак вони відрізнялися від праць європейських літературознавців не лише матеріалом, а й метою, завданням, а отже, й прийомами дослідження, що визначалися умовами, точніше, відсутністю умов, невизнанням, заборонами, в яких розвивалася національна література. Сама ситуація сприяла посиленню українознавчих аспектів досліджень, що потверджували б самотність свого слова, давні традиції української літератури (комплексом тем, проблематикою, художньою формою тощо). Таким чином, питання міжлітературних взаємин, впливів, запозичень, переробок опрацьовуються найбільш активно. Примітно, що низкою літературознавчих спостережень автори виходять за межі російської та європейської літератур.

У компаративістиці поширена думка про те, що захоплення Сходом, включення його до наукового вивчення пов'язані з розгорнутою (в цілій том) передмовою Т. Бенфея до німецького видання «Панчатантри»⁶. У передмові автор, як відомо, визначає головні напрями, якими найдавніші східні пам'ятки могли проникати в Європу та слов'янський світ. Працю німецького вченого не обійшов увагою жоден дослідник, який входив у коло означених проблем. Однак звернення до Сходу, в т. ч. й санскритських пам'яток, зокрема «Панчатантри», помітне в Україні задовго до роботи німецького вченого й перекладача. Можна припустити, що вона була відома не тільки завдяки численным переробкам, зокрема й грецькій, яка через посередництво слов'янських племен потрапила в Україну, а й латинській (Іоанна) чи турецькій версії. Остання, як відомо, покладена в основу французького варіанта. Саме до нього й звернувся 1762 року Б. Волков, здійснивши російський переклад під назвою «Политические нравоучительные басни Пильпая, философа индейского». 1816 року до цього твору звертається харківський письменник і журналіст В. Маслович. Знайомство з його роботою «Про байку у всіх народів» показує, що мета, яку переслідували Бенфей, звернувшись до давньої Індії, та В. Маслович – різна. В одного – пояснити подібні у словесній творчості різних народів явища спільним для них джерелом (санскритськими пам'ятками, які різними шляхами проникали в Європу), в другого – за допомогою «з'ясування» цієї схожості, як писав Л. Білецький, «винаходить закони історичного розвитку»⁷. Масловича, отже, цікавили не просто індійські пам'ятки, а саме ті з них, які дозволяли простежити за розвитком жанру байки. «Панчатантра», як відомо, була багатим джерелом тем, мотивів, сюжетів для байок різних народів, зокрема й українських. Пізніше М. Маслов так охарактеризує зроблене В. Масловичем: «Книга Масловича «О басне» є для свого часу досить примітним явищем; в ній ми маємо чи не уперше на російській мові монографію про цей цікавий розділ поезії. В ній Маслович дає визначення байки й повну історію її розвитку, починаючи від індійських байок Вішну-Сарма,

арабських Бідпайя, й закінчуючи Криловим. Він подає відомості про життя байкарів і зразки, російські – в оригіналах, а чужоземні – в перекладах...»⁸. Як бачимо, інтерес Масловича до чужоземних пам'яток був спричинений передовсім розвитком (поряд із «науковою і етнографічною») «сатиричною» течією в харківській журналістиці. Це збігалося з метою, яку переслідував «Харьковский Демокрит», що, як показав П. Федченко, реалізовував «ту реформаторську місію в літературі, яку розпочав в Україні своєю «Енеїдою» Котляревський»⁹. Цей інтерес підкріплювався й оригінальною творчістю (сатирами, байками, поемою), й науковою діяльністю. Звертаючись при вивченні байки до багатого, хоч мало відомого на той час в Україні чужого матеріалу, Маслович спирався на традиції цього жанру в літературі. Адже саме байка, наголошував М. Зеров, була «улюбленим жанром псевдокласичної літератури XVIII в.»¹⁰. Справжньою силою став «сей забавный и фигурный род писаний» з появою «Байок харківських» Г. Сковороди. Серед співробітників журналу були також ті, хто випробовували себе у «вічному», за словами О. Потебні, жанрі. В першу чергу Я. Нахімов, про якого, уже будучи в Петербурзі, Маслович написав спогад. Для нього як видавця часопису, що «першим відкрив на свої сторінки дорогу українській мові»¹¹, байка виявилася тим засобом, що порівняно легко доносив гостре слово до читача, порушуючи важливі морально-етичні, суспільно-політичні проблеми. Це не була «од безділля лиш забава» (М. Зеров) інших авторів, які також знали на чужомовній байці, перекладали, використовували її в оригінальній творчості. Зарубіжний (визнаний) матеріал у наукових розмірковуваннях над своїм, у даному випадку над українською байкою, швидше всього був тим тлом, на якому вияскравлювалося своє, творене рідною мовою. Розширення поля спостережень, включення до студій не лише традиційно західноєвропейського, античного (греко-римського), а й східного матеріалу неминуче вело до пошуків самих методів порівняння, визначення найголовніших аспектів зіставлення чужого і свого, його самобутності й авторської індивідуальності.

Так, у полемічному виступі «Несколько слов об одном из «Двух опытов словесности», що був своєрідною реакцією на зроблений А.Р. розбір байок Д. Хвостова¹² у зіставленні з байками німця Хемніцера, Крилова, молодого письменника Тебякіна, автор нарікає на неадекватність і непослідовність зіставлень, критик «бросается... во все стороны и изрекает самым лучшим нашим баснописцам решительные приговоры». Висновки Масловича ненав'язливі й переконливі. Про це свідчить, зокрема, його прочитання байок того ж Я. Нахімова й німецького письменника Пфелея. Визначаючи подібні моменти в їх творчості, Маслович звертає особливу увагу на манеру письма, художні прийоми («изобретения по большей части эпиграмматические; как у того, так и у другого басни начертаны резко и живо изображены»). Але спільне (подібне), властиве обом авторам, не заступає собою відмінного, індивідуального, про що Маслович говорить як про особливе обдарування, котрим володіють одиниці («немногие»)¹³. Принагідно Маслович торкається тут і проблеми запозичень. Аналізуючи байки Ізмайлова, він не заперечує запозичень, оскільки вони на користь оригінальному творові. Словами самого Ізмайлова автор підтверджує: «Я подражателя названия желяю, свой труд достоинством чужим я возвышаю». Масловиче звернення до «чужого», в даному випадку до «Панчатантри» та «Каліли і Дімни», не було, звичайно, стоянням «віч-на-віч перед першоджерелом» (І. Айзеншток). Навряд чи й можна говорити про утвердження (завдяки роботі над чужими пам'ятками) у своїй літературі «нових ідей, уподобань та засобів». Робота Масловича, який добре знав латину (нею написана була друга частина його докторської дисертації «Про природу прекрасного та високого») і з неї, як свідчать його рукописні спогади¹⁴, перекладав німецькою та французькою, розглядається й відповідно оцінюється найперше з погляду здійсненого в редактованому ним журналі, його «гучним успіхом». Тимчасом «примітне», на думку дослідників, в українському літературознавстві явище, яким стало Масловиче дослідження світової байки, й подальші (петербурзькі) студії дають підстави стверджувати: українознавчий

характер журналу доповнювався аналогічного спрямування науковими працями вченого. Суть їх полягала в умінні, аналізуючи своє в зіставленні з чужим (як-от у байках Нахімова), розробляючи відомі з інших літератур теми, мотиви у вітчизняних творах, зацентувати увагу не на наслідуванні чужого, а насамперед рухові до «своєнародного», як підсумовував згодом М. Костомаров, «до власних джерел національності й народності»¹⁵.

З погляду сучасної компаративістики, що на перший план висуває проблеми компаративної поетики, «витворення нових конфігурацій компаративного літературознавства»¹⁶, початковий етап зародження порівняльного літературознавства, представлений різними рівнями виконання, визначеною метою праць, видається мало актуальним, до всього повністю спроектованим в історію, а не теорію.

Про сприяння студій М. Максимовича розвитку літературознавчої науки пишуть Л. Білецький, М. Гарасим, Р. Гром'як, М. Ільницький, М. Наєнко, не раз акцентуючи, що за характером порушуваних проблем, підходами до аналізу творів вони виражали тенденції, які цікавили насамперед українську літературу. Ці студії засвідчували обізнаність як із європейською, так і російською наукою, хоч, виходячи зі знайомства із працями і М. Максимовича, і М. Костомарова, і Й. Бодянського можна, вслід за М. Ільницьким, підсумовувати, що літературознавчий досвід (мова йде про тогочасні західноєвропейські літературознавчі студії) не сприймався «в чистому вигляді», а «переважно у переплетінні елементів різних шкіл»¹⁷. Але це відбувалося (в порівняльних студіях зокрема) не тому, що західноєвропейські школи, як пише той же М. Ільницький «потрапляли (в Україну. – Л.Г.) з деяким запізненням і переважно через посередників»¹⁸. Імена Ноеля, автора «Курсу компаративної літератури», Вільмена, Ампера, Зюпфле, Коха, Беца не раз з'являються й у працях М. Максимовича, і М. Костомарова, і Й. Бодянського. Так само, як пізніше О. Котляревський, М. Драгоманов, І. Франко посилаються на «асів компаративістики» Лансона, Брюнетьєра, Поснета, Шерера, котрі визначали обличчя тогочасної англомовної,

французької, німецької компаративних шкіл. Ближчим до істини мені здається М. Гнатюк¹⁹. Витворюючи свої принципи аналізу, пише він, українське літературознавство «каталізувало», «підпорядковувало» напрацьоване іншими, у т. ч. й західноєвропейськими школами, своєму матеріалові – українській літературі, у процесі розвитку і вивчення якої виникали такі проблеми, що їх не мали ні європейські, ні російська літератури. Умови недержавної нації актуальними робили проблеми історичного буття не лише нації, мови, а й самої літератури. Відтак одним із найголовніших завдань порівняльних студій, які в Україні першої половини ХІХ ст., на відміну від Західної Європи, ще не мали певної системи, не визначилися матеріалом, методами досліджень, було утвердити свою сутність, самоідентифікуватися поряд з іншими, у першу чергу східнослов'янськими етносами. Цим також, думається, можна пояснити «вразливі місця тогочасних студій», зокрема «недостатню увагу до літературної форми»²⁰, на що вказують дослідники. І матеріал при цьому використовувався дуже різний (і М. Максимовичем, і Й. Бодяньським, і М. Костомаровим, як, пізніше, і П. Кулішем, і М. Драгомановим), що, з натяжками або скоріше за традицією, раз і назавжди «прикріплювало» того чи іншого дослідника до певного напрямку (школи) в розвитку літературознавчої науки²¹.

Л. Білецький, наприклад, вважає М. Максимовича «першим яскравим представником порівняльно-історичної школи, ідеологами якої були Бопп, Шляйхер, Я.Грімм. Низку студій М. Максимовича об'єднувало з Гріммовими прагнення утвердити давність своєї народності, розкрити природу «народного духу», що повертало його у прадавні часи, «видобувати звідтам ті культурні вартості (за Л. Білецьким), в яких певна народність, нація проявляється якнайяскравіше»²². Для М. Максимовича такими «гідними уваги і поваги» були «пісні – де звучить душа», і «казки, де відсвічується народна фантазія»²³. Уже в передмові до «Малоросійських песен», яку називають дебютом ученого, М. Максимович чітко окреслює матеріал, у межах якого вестиме вивчення («песни племен славянских») і мету: довести, що «поэзия вро-

жденное качество духа человеческого», і що «истинная поэзия может быть его собственным произведением». Як видно, для М. Максимовича вивчення особливостей змісту, характеру пісень та дум, форми, розміру тощо – є лише перший етап у порівняльних історичних студіях, який витворював ґрунт для подальших узагальнень: «предоставляю другим, – зазначає він у «Передмові...», – приводить оные в систему и выводит дальнейшие последствия» (333–340). Але вражала при цьому увага до текстів, «джерельність» Максимовича. Мали місце й інші причини, які активізували фольклористичні пошуки в порівняльних аспектах. Найперше, як мені здається, це сама романтична епоха, відзначена потужними культурно-політичними рухами, національним відродженням, інтересом до мови як народного способу мислення і національного світосприйняття, як естетичної цінності і вираження національного характеру. Під виразним впливом романтизму поставав український націотворчий рух 20–30-х рр., точніше, друга, за визначенням О. Прицака та Дж. Решетара, його хвиля²⁴. Потужний націотворчий рух поширювався на різні сфери духовно-практичної діяльності, в тому числі й на науковий інтерес до національної історії, народнопоетичного художнього мислення. Це властиво було й російській науці. Так, М. Максимович згадає І. Срезневського, працю «О романтической поэзии» О. Сомова, міркування О. Пушкіна із записок «О народности в литературе», де поет, зокрема, зазначав: «Климат, образ правления, вера дают каждому народу особенную физиономию, которая более или менее отражается в зеркале поэзии. Есть образец мыслей и чувствования, ... принадлежащих исключительно какому-нибудь народу»²⁵. Можна без перебільшення стверджувати, що «Малороссийские песни» не просто привернули увагу наукового світу до своєрідного українського слова та України, а й заклали основи для етапу порівняльного вивчення їх у слов'янському світі, хоч побіжно окреслювалися плани ширших досліджень (згадати хоча б ідею М. Гнедича про можливі порівняльні вивчення українських та італійських пісень).

«Краці наші поети, – писав М. Максимович, – уже не в основу та зразок своїх творів постачають твори інших племен, але засобом до повного розвитку самобутньої поезії, що зародилася на рідному ґрунті, лише її довго приглушували чужоземні пересаджування, через які вона зрідка лише пробивалась»²⁶. Утвердженню давності українського слова, «желая сколько можно полнее и совершеннее открыть богатство украинской поэзии», М. Максимович не раз підпорядковує й мовознавчі студії. «Взгляни на IX главу моей «Истории древней Русской Словесности», – пише він 1839 року в одному з листів до М. Погодіна, – где положено уже начало решению задачи. Там не упущено из виду азиатское влияние на южнорусский язык в до-Татарское время, и при помощи Персидско-Половецкого словаря ... показано несколько слов, оставшихся в малороссийском... из языка половцев, одноплеменных с тюрками, печенегами и черными клобуками...»²⁷. У жанровому багатстві словесної творчості українців (уже у виданні 1834 р. автор говорив про «українські пісні», а не малоросійські) М. Максимович переконує і роботою над думами. На поверхні дослідження будь-які зіставлення «свого» й «іншого» відсутні, але на рівні свідомості, в процесі відбору матеріалу, систематизації його вони є. Зовні вони заявили про себе в полеміці з М. Погодіним, де вчений знову повертається до тези про «власні начала» слова та в роботі над «Словом о полку Ігоревім». Зокрема в лекції першій про російську словесність він використовує матеріал т. зв. «пересадок» (перекладів), «відростків», зокрема сказання про Індію, перекази про Александра Македонського, Александрію та ін., а полемізуючи з тим же М. Погодіним, переконливо показує, що «многие черты одинакие», навіть зміст «Слова...» та ісландських саг не є підтвердженням одного походження. «От разных народов наслушалась песен древняя Русь,... – пише дослідник 1845 року М. Погодіну. – Однако источником народной поэзии русской было собственное живое чувство», «скандинавской саги не можно признать родоначальницею нашей исторической поэзии» («это выдумка немецкой учености»). І тут, у зіставленнях, у зверненнях до пам'яток своїх і чу-

жих вражає та ж таки «джерельність» ученого: судити про твір необхідно, виходячи з нього самого (з роботи над текстом). І далі: «Критика должна состоять из рассмотрения ее самой... в совокупности с другими памятниками древней нашей словесности и народною поэзией нашей»²⁸. Погляд на матеріал, із яким працює науковець, повсякчас відзначений прагненням говорити про словесну творчість східних слов'ян (за Максимовичем, вона охоплює як усне слово, так і писане) не як про співвідношення частини і цілого, а як про існування явищ суверенних і своєрідних, відкритих для взаємозбагачення (хоч «змішаність», про котру говорив М. Драгоманов, час від часу проявлялася і в публікаціях «Денницы», і в полеміках «Северной пчелы», і «Телескопа», і «Русской беседы», і в листах та оглядах).

М. Максимович із самого початку обмежив поле своїх вивчень слов'янським світом. І не тому, що не володів європейськими мовами. Знання його вражали. Інтелектуальне середовище, в якому він перебував у Москві та Києві, також свідчило про інше. Проте із самого початку ним була визначена мета, яка потребувала зосередитися на тому, що його колега по Московському, а далі й Київському університетах О. Котляревський означить «племеними родственными», «без ясного понимания которого (матеріалу, пов'язаного з ними. – Л.Г.) невозможно итти далее»²⁹. Власне це й дало підстави говорити про М. Максимовича як «першого промовця романтичної парадигми в Київському університеті, відкривача «малоруського» чинника поряд із російським і польським», як першого «серед засновників українського гуманітарного дискурсу»³⁰.

По суті з праць М. Максимовича починається розробка проблем міжлітературних взаємин, зокрема генетичних зв'язків і таких їх видів, як впливи, запозичення та переклади. Винятково важливим було вміння поєднати, а в окремих випадках підпорядкувати мовознавчі студії літературознавчим (у т.ч. й при дослідженні «Слова...», напр. ч. 2 «Об образе выражения и языка» або «Критико-историческое исследование о русском языке»).

Московський період наукової діяльності М. Максимовича, як відомо, поєднував два крила його інтересів: ботаніку й словесну творчість. Про нього навіть говорили як про «впливового природодослідника». Але ці два крила тільки до певного часу існували розрізнено. Можна припустити, що такі праці М. Максимовича, як «О системе растительного царства» (1823), «Органология растений» (1828), антропологічна стаття «О человеке» (1831), «Размышления о природе» (1833), «Письмо о философии» (1833), «Дни и месяцы украинского селянина» (1856), не надруковані «Психологические воззрения», «де в порівняльному аспекті розглядалися історичні долі українців і росіян»³¹, праці з етнографії, історичної географії не пройшли безслідно для філологічних студій М. Максимовича. Це ті дисципліни, котрим властиві такі базові підходи, як історико-типологічне порівняння, порівняльно-генетичний метод, тематологічні підходи тощо. Взагалі дослідники стверджують, що поява компаративістики найтіснішим чином пов'язана з розвитком природничих наук (згадати хоча б Бленвіля, Кюв'є та ін.)³². Природно, науковий досвід, напрацьовані методики не могли не позначитися на суто філологічних (у т. ч. й порівняльних) розвідках М. Максимовича, які інколи набували метадисциплінарного характеру. Не дивно, що в багатьох випадках порушуючи питання, яке сьогодні можна було б назвати чи не найважливішим у порівняльному літературознавстві – перекладу (за Басснетом компаративістика зосереджена виключно довкола перекладу³³) – він послідовно аналізує твір, визначаючи найважливіші точки. Показовою є його позиція в оцінці перекладів, зроблених іншими. Тут проглядається авторове розуміння твору взагалі. Увага до «плану, духу, форми, мови і достовірності» не мала нічого спільного з т. зв. «анатомічними» перекладами, які, зазначав М. Максимович, не можуть відобразити життя, яким «красно» «Слово». Не приймає він і «занадто довільних і недбалих у ставленні до першоджерела» перекладів. За М. Максимовичем, переклад має бути «живим дослідженням», тобто художнім і таким, що синтезує досягнення наукової думки («бывшие уже наблюдения»),

що включало й вимогу не «підробки» під прекрасне, а «природної», «живої» мови, й відтворення поетичних образів «Слова», зважаючи на «однородство поэтическое» з духом українських пісень і дум, як і на те, що «вся Песнь Игора есть повествование не только поэтически правильное и стройное (в іншому місці «самообразное». – Л.Г.), но и исторически верное»³⁴. У зв'язку з цим міркування М.Максимовича над поетичним перекладом «Слова», виконаним М. Гербелем, прискіплива увага (на перше враження) до дрібниць, пов'язані з його розумінням максимального наближення до оригіналу і його відтворення. Концепція перекладу була найчіткіше, проте, викладена ним у передмові до українського видання «Слова», котрим, як писав автор, «хотілося повершити і... попередні праці над її філологічним дослідженням і над прозовим перекладом, виданим 1837 року», її доповнюють і деякі міркування М. Максимовича, викладені в листах до М. Гоголя 1834 року, що стосуються проблеми перекладу з близьких мов. (Як відомо, його по-різному поцінують М. Гербель, П. Куліш, В. Данилов, Т. Шевченко, М. Гоголь, М. Чернявський, М. Грушевський... Але це був певний крок у розвитку перекладознавчої думки в Україні.) У час, коли переклад виконував більше зовнішню (ознайомчу) функцію в літературі (був набагато ближче до переробок, перетлумачень, адаптацій, вільних перекладів тощо), М. Максимович акцентує на тих компонентах першоджерела, що винятково важливі в структурі всього твору, а відтак у максимально точному відображенні.

Сформульована М. Максимовичем концепція перекладацької творчості не приймала ні «незалежного» перекладу («переселення»), ні «літографії» («зліпка» за Гнедичем). Із трьох визначених на той час Гете «видів» чи «епох» перекладу, концепція М. Максимовича суттю своєю найбільше відповідала третій – високій, «коли намагаються зробити переклад ідентичним оригіналові з тим, щоб одне не просто існувало (anstalt) замість другого, а повністю заміняло його (gelten solle)»³⁵. Порівняльні стратегії допомагали М. Максимовичу визначитися в багатьох дискусіях (зокрема й із приводу «Слова»). Вони, звичайно, не дають підстав

говорити про витворену з відповідними конотаціями модель порівняльних студій, подібних до тогочасних німецьких, французьких, англійських. Це, як пишуть французькі дослідники стосовно аналогічних власних розвідок, «лише підготовчий етап, який веде до порівняльного літературознавства»³⁶.

При тому, що і М. Максимовича, і О. Бодянського, і М. Костомарова зближував / об'єднував матеріал, над яким вони працювали (Л. Білецький уважав їх «групадою українських учених», якими «визначається перший етап розвитку української історичної школи»³⁷, намічені дослідженнями завдання були різні: О. Бодянський крізь призму зіставлень показав, яким багатством словесної творчості володіють українці. М. Максимович, по суті, один із перших звернувся до розробки проблем міжлітературних взаємин, зокрема генетичних зв'язків і таких їх видів, як впливи, запозичення, переклади. Винятково важливим було вміння поєднати, а в окремих випадках підпорядкувати мовознавчі студії літературознавчим (у т. ч. й при дослідженні «Слова ...», напр., ч. 2 «Об образе выражения и языке» або «Критико-историческое исследование о русском языке»). Сформульована М. Максимовичем концепція перекладацької творчості найбільше відповідала прагненню зробити переклад ідентичним оригіналові. Нарешті, порівняльні стратегії допомагали М. Максимовичу визначитися в багатьох дискусіях.

Для М. Костомарова вивчення матеріалу в зіставленні зі словесною творчістю інших народів давало можливість не тільки стверджувати факт існування вітчизняного мистецтва в найдавніші часи, як і в інших народів (індійців, персів, єгиптян, європейських і західнослов'янських), а й показати відмінність від інших (сусідніх, білорусів і росіян, і віддалених). У дослідженнях тісно переплелися усі три визначені ним самим причини зацікавленості творчістю європейських народів та українців – «літературна», «політична» та «історично-сцієнтична». Суть своїх вивчень він викладає так: «Всякий народ имеет в себе что-то определенное, касающееся более или менее каждого из тех лиц, которые принадлежат народу. Это народный характер...»³⁸.

Отже, завдання М. Костомарова чітко визначене: збагнути, в чому полягає сутність національного характеру. Із чотирьох позицій, намічених як актуальні й перспективні у зв'язку з поставленою метою, М. Костомаров зосереджується головним чином на останній – піснях «как пам'ятниках воззрения самого на себя и на все окружающее»³⁹, (хоч не цурається й суто філологічного⁴⁰ дослідження, з акцентом на особливостях мови та історії мови). При цьому автор уточняє: «Так как русская народность, вопреки ошибочным взглядам некоторых этнографов, всегда разделялась на две половины: южнорусскую и севернорусскую, или как обыкновенно называют – малорусскую и великорусскую, то при обозрении народной русской поэзии мы будем принимать во внимание произведения и той, и другой народности»⁴¹. Досліді М. Костомарова переслідували в основному завдання історичне.

На відміну від модерного компаративного літературознавства, яке намагається «з'ясувати, чи існує спосіб уникнути вивчення національних літератур, як окремих, так і відділених одна від одної, тобто літератури як симптоматичної репрезентації національної та біографічної історії»⁴², М. Костомаров, навпаки, уважно простежує явища, в яких життя народне/національне проявляється найчіткіше (релігія як найважливіша умова національного характеру; природа, яка в очах людини здобуває розумне буття; життя, відображене в поезії)⁴³. Це відповідало обставинам і його тогочасним інтересам. «У тих часах, – зазначає Л. Білецький, – ні одне місто України в порівнянні з Харковом не виявило такої сильної любові до українського народу та її народності»⁴⁴. Порівняльні фольклористичні праці М. Костомарова повністю вписувалися в ті процеси, які переживала українська література першої половини ХІХ ст. і які актуалізували завдання консолідації нації й утвердження самобутньої національної літератури. В порівняльних студіях М. Костомарова це позначалося і на виборі матеріалу, і на відчутному розширенні міжнародних/міжлітературних контекстів. (Згадати хоча б його статтю «Обзор сочинений, писаных на малорусском языке», 1843). Поряд із першими працями, позначеними спробами осмислити український

літературний процес (І. Кулжинського, І. Срезневського, І. Могильницького та й самого М. Костомарова), порівняльні студії поглиблювали його вивчення в ширших (слов'янському, європейському, східному) контекстах, що мало далеко не другорядне значення в «комплексі» художніх явищ української літератури. «...Прискорений розвиток різних напрямів, течій і стилів»⁴⁵, пошквалювання тих чи інших жанрів (напр., поезії в українській літературі ХІХ ст.) супроводжуються розвитком порівняльних студій, які виходять за межі фольклору, активно включаються в дослідження контактено-генетичних зв'язків, перекладу, проблем поетики (напр., «Історія української літератури» (1848) І. Вагилевича, «Об отношении малороссийской словесности к общерусской» П. Куліша, його «Взгляд на малороссийскую словесность...», «Характер и задача украинской критики», науково-критичні праці О. Котляревського, М. Дашкевича, М. Сумцова, П. Житецького, К. Студинського та ін.). Визначене найголовніше завдання доповнюється іншими, що увиразнює дослідження, рухаючи їх уперед, але магістральна лінія та сама: «Следует, – пише М. Костомаров у праці «Несколько слов о славяно-русской мифологии...», – поступать очень осторожно, сопоставляя мифологию русских славян с мифологией других славянских народов. В славянском мире было много общего, но было много и отдельного, принадлежавшего одним и чуждого другим племенам... у каждой ветви возникали свои местные особенности»⁴⁶ тощо. Спостерігаються й зворотні процеси: викривлено витлумачені сторінки україно-російських, польських, турецьких взаємин, так само як і всілякі заборони і недооцінки мови спричиняли появу порівняльних праць, крізь призму яких утверджувалася істина.

Порівняльні студії, що з'являлися в Україні в період від раннього М. Костомарова, виявляючи риси наступності традиції й зародження нових рис, усе ж несуть на собі сліди «першої хвили»⁴⁷ компаративістики. До появи серед них праць М. Драгоманова суть періоду можна найточніше передати проведеними, щоправда, на іншому матеріалі, спостереженнями Л. Чернець, яка вважає такий етап (ураховуючи різні чинники) «періодом до

оформлення компаративізму»⁴⁸. Швидше можемо говорити про певні тенденції в них, провідним серед яких є завдання утвердити самотутність української літератури, що в першу чергу було спричинене умовами недержавної нації, в яких розвивалося слово. Останнє не означає, що інші, суто художні проблеми компаративістики не знаходили свого розвитку. Вони, безперечно, були. Це проблеми, пов'язані з особливостями українських символів. Відома думка М. Азадовського, на якого посилається М. Яценко⁴⁹, з приводу «Слов'янської міфології...». Автор писав, що для свого часу дисертація була визначною подією, «оцінити яку вповні зуміли тільки пізні дослідники». Мається на увазі О. Потебня. Зі сторінок «Московитянина» І. Срезневський відгукнувся про неї як про «дорогоцінну не для самих тільки любителів народної поезії в Росії, а й для Гримальів і Тальві». Резонансними стали думки М. Костомарова, П. Куліша з приводу перекладів, переробок, адаптацій. Проблеми жанрового розвитку літератури в зіставленні з іншими порушуються у працях М. Максимовича, П. Житецького, М. Дашкевича, М. Сумцова, А. Кримського. Позитивно позначилося на процесі становлення українського порівняльного літературознавства й те, що розвиваючись, воно послуговувалося методиками не лише своїми (вони ще тільки апробувалися), а й напрацьованими в інших галузях знань – біології (М. Максимович), історії (М. Костомаров), етнології. Порівняльні студії все активніше виходили на регіональний та зональний простір. Увиразнювалися й порівняльні фольклористичні студії. Не втрачаючи «націоцентричної перспективи» (це пов'язано з етнічною самототожністю, завданням, як стверджують польські дослідники, зокрема Т. Косткевічова, «для компаративістики важким»)⁵⁰, вони, збагачуючись досвідом західноєвропейської компаративістики, утверджували себе на рівнях генетичних і контактологічних прийомів. Традиційно розвиток компаративістики пов'язують із працею Т. Бенфея. Справді, на тогочасних порівняльних дослідженнях, зокрема й працях М. Драгоманова, вона помітно позначилася, але зміщення в площину запозичень, інтерес до міграційних сюжетів не був визначальним і тривалим.

Це стосувалося накреслених Бенфеєм векторів досліджень фольклорних взаємин – до них, виходячи зі своєї спадщини – слов'янських народів і в першу чергу – українців, – додалися нові – «місця переходові», «донське», «пряшівська сторона» тощо⁵¹.

Українське порівняльне літературознавство (я виходжу передусім із вивчення фактичного матеріалу, думками про який ділилася в окремих публікаціях⁵²), ураховуючи інновації зарубіжного (це в основному німецьке, французьке, російське) у період зародження і становлення, тобто від раннього М. Костомарова, все ж не збігалось (передовсім завданням, метою, а відтак і матеріалом) ні із західноєвропейським, ні з російським. Воно мало інший перебіг і зумовлене було тими завданнями, які не стояли перед жодним із них. Установлення випадків сюжетно-образної подібності, наявності тих чи інших жанрів у літературі впродовж усього означеного періоду, за небагатьма винятками, було пов'язане не стільки з пошуками відповіді на те, «що саме, за яких умов запозичується»⁵³, скільки з підтвердженням самого факту наявності його в українській літературі, а також прагненням за допомогою компаративних методик показати, як те явище трансформується в українському середовищі, що і під впливом чого змінюється.

Винятково важливу роль у розширенні поля порівняльних студій відіграла праця М. Костомарова «Дві руські народності», яку Д. Наливайко вважає «підступом до наукової імагології»⁵⁴. Як і в низці інших студій («Об историческом значении русской народной поэзии», 1843; «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке», 1843 та ін.), у ній автор простежує процес формування і розвитку «українського елемента» етнопсихології українців, які відрізняються від великоросійського. Не менш актуальною була теза про те, що найбільш перспективною у вивченні («пізнаванні» за М. Костомаровим) народного характеру, його естетичних уявлень є мова. Увага до тогочасних психологічних, етнографічних, філософських, лінгвістичних студій – російських та європейських, – що є очевидним у творчому доробку вченого, «перехоплювала основоположні концептуальні поло-

ження культурно-історичної школи»⁵⁵, відтворювала ґрунт для нового рівня досліджень, посутньо зміщуючи акцент із вивчення наслідувань, впливів тощо на «місцеві особливості», пізнання/осмислення себе в зіставленні з іншим, через нього. У зіставленнях М. Костомаров вимагає «максимальної обережності»: «В славянском мире, – зазначає автор, – было много общего, но было много и отдельного, принадлежавшего одним и чуждого другим племенам... у каждой ветви возникали свои местные особенности»⁵⁶.

З таких позицій підходив М. Костомаров і до прочитання літератури. Хоч не менш відчутним при цьому було й замовлене історико-культурною ситуацією прагнення протиставити опрацьовувані матеріали один одному, з приводу чого М. Яценко, зокрема, писав: «порівняльна характеристика двох народностей у Костомарова набирає форми бінарних опозицій»⁵⁷.

Пошуки М. Костомарова, його підходи до вивчення різноманітного, передовсім міфологічного, народнопісенного, літературного матеріалу були поглиблені й урізноманітненні Олександром Котляревським.

В українському літературознавстві ім'я О. Котляревського найчастіше пов'язують із розвитком славістики й етнології. Подібні характеристики зустрічаємо і в довідкових виданнях. «Дійсним представником» порівняльно-міфологічної школи в Україні вважає його Л. Білецький⁵⁸. Сама по собі кожна з характеристик слухна. Але тільки тоді, коли взяти до уваги конкретну частину праць із наукової спадщини вченого: роботи зі славістики, етнології, міфології тощо. Примітно, що студії О. Котляревського (а це найчастіше розгорнуті рецензії, огляди, статті, присвячені проблемам розвитку світової літератури, міжлітературним взаєминам) не потрапляють у коло спеціальних спостережень, а значить, не впливають і на висновки. Винятком тут може бути хіба що той же Л. Білецький із чітко визначеним акцентом на українознавчому характері праць: «В особі О. Котляревського, – зазначав він, – будемо мати не тільки професора одного з московських університетів, але й ученого-українця»⁵⁹.

Означене О. Котляревським сприйняття літератури як не «самої тільки розваги», але діла громадського, котре «будить і на-вертає людину до життя», включає й «перші моменти художньої насолоди», «зачарування», які несе художній твір і які опановують розумом і почуттями читача⁶⁰. Знайомство з літературними фактами вибудувало свій «погляд на предмет». Суть його полягає у вивченні художнього явища в широкому контексті історичного розвитку народу. Особливий наголос робить учений на діа-хронічних спостереженнях, «...діяльність кожного народу, – пише О. Котляревський, – спочатку була такою ж, як і в інших народів, що зі спільного джерела; від глибокої давнини доісторичної єдності певна народність виносить... ту міцну спільну основу, на якій потім у міру сил та історичних умов, розвивається самостійна діяльність кожного народу» (1, 471). За О. Котляревським, щоб зрозуміти літературу, літературне явище, яким воно є, треба осмислити його основу, точніше праоснову, «ембріон майбутніх народностей». Наступний крок – порівняння, визначення спільного (від спільного коріння) і відмінного, привнесеного історією (поняттям, за О. Котляревським, широким і містким): «Народність... є стільки само і вроджена... властивість народу, скільки й результат його історії, підсумок усього прожитого; через те справжнє знання і розуміння народності набувається лише шляхом історичним і порівнянням її елементів із подібними основами» (1, 528). Л. Білецький, виходячи зі свого розуміння народного (національного), не поділяє такого підходу вченого до осмислення художнього явища, пояснюючи його скоріше впливом міфологічних теорій Ф. Боппа та Грімів, аніж власними спостереженнями. Останні, безперечно, важили в становленні наукових поглядів О. Котляревського немало. Так само, як і праці Ф. Буслаєва, О. Афанасьєва та ін. Однак не лише своїм інтересом до міфології, праслов'янської історії, а й мови, що, як і для міфолога Ф. Буслаєва, була «лише засобом пізнання літератури». О. Котляревський був переконаний, що саме мовознавство запропонувало багатий матеріал для сучасної науки, зокрема й у тій сфері, що стосується народного (національного) й загаль-

нолюдського, спільного і відмінного. Стали зрозумілі, – писав він, – властивості найдавнішої первісної поезії (2, 183). Історія слова, за О.Котляревським, розкриває душу людини. Показова у зв'язку з цим його публікація «Рутиня в преподавании истории словесности» (1860), якою О. Котляревський повертається до праці Гумбольдта про мову кав'ї з особливим акцентом автора на природу мови (1, 489). «Історичний аналіз, – зауважує автор, – мало допоможе в прагненні збагнути дух старовини і проникнути в її заховані таємниці: вони залишаться незрозумілими доти, поки не підійдемо до найважливішого джерела... рідної мови, поки через наближення до спорідненої доісторичної старовини інших індоевропейських народів не навчимося розуміти й цінити відповідно свої власні цінності» (2, 253). У кожному випадку О. Котляревський не опускає можливості уточнити мету дослідження, завдання численних зіставлень, наголосивши на необхідності все прочитувати в контексті творчості інших народів. У вершинній своїй праці, удостоєній Уваровської премії, «О погребальных обычаях... языческих славян», О. Котляревський, розмірковуючи над тим же «ембріоном подальших розгалужень» – індоевропейцями, підсумовував: «...спільний моральний набуток забирає із собою кожен народ, утворюючи самобутню одиницю, і на ньому, при впливові... історичних і природних умов, він виводить уже свою осібну споруду, свою родову народність, на відміну від попередньої племінної і нової народності інших братів-народів» (3, 171). Для О. Котляревського важливе не лише проникнення в міфологію («міф утримує лише загальнолюдську рису»), але й подальша можливість шляхом зіставлень вичленити народне, відмінне, вивчити його природу. Він розцінює міф як «цвіт, вищий прояв духовного життя народу, в якому сходяться всі інші життєві відправлення народного організму, як у центрі». Напрацьоване міфологами-попередниками (Гріммом, Буслаєвим, Костомаровим, Афанасьєвим) дозволило вченому «рухатися далі, отже, не просто «реставрувати» міфічні уявлення, образи, назви, терміни, а показати їх «історичне життя і значення в умовах окремих народностей» (2, 268). Перечитуючи «Разбор сочинения

Афанасьева...», виконаний О. Котляревським, Л. Білецький слушно зазначав, що автор виявив незвичайну систематичність у визначеннях і з'ясуванні методологічних принципів, із якими слід підходити до студій із міфології⁶¹. Методика дослідження, розроблена О. Котляревським й апробована його ж таки оглядами, позначилася на теоретичному осмисленні історії «артистичної» літератури. Матеріал подальших його студій, а це в основному світова література, урізноманітнює методика порівняльних досліджень. За О. Котляревським, загальна (світова) література повинна бути, насамперед, виявленням «літературних і артистичних ідей». Саме такі художні пам'ятки визначають обсяг літературної науки (1, 597). Найприйнятнішим для вивчення, на думку О. Котляревського, є порівняльно-історичний метод. При цьому широко застосовуються елементи психологічного, культурологічного, міфологічного характеру, тобто ті, що сприяють усебічному вивченню твору в контексті історичної епохи. Наукова критика не раз піддавала сумнівам міркування О. Котляревського, відзначені недооцінкою естетичних моментів художньої літератури. Вказує на них і Л. Білецький. Проте визначальними в літературознавчих розвідках його вони не стали. В цьому переконує наполегливе прагнення вченого зосередити увагу на «вияві вільних сил душі – почутті й фантазії, і тоді в них (літературних творах. – Л.Г.) більше поезії як вільного акту людської природи» (1, 255). Автор виявляє підкреслений інтерес до «літературного плану» твору, того, що викликає інтерес як в історичному, так і в літературному плані. Наголос же на історичних, ідеологічних моментах, зроблений О. Котляревським, можна пояснити характером і загальним рівнем тогочасного літературознавства, котре, як показують дослідники, з одного боку, стимулювало історико-літературне прочитання письменства, активізувало ідеологічне літературознавство, а з другого – «народило психологічний і вияснило історико-порівняльний (компаративістський) методи...»⁶². О. Котляревський належав до тих учених, що працювали на багатому фактичному матеріалі як європейських, так і східних літератур. Слов'янські займали в його студіях особливе міс-

це. У численних спробах створити історію світової літератури він бачив багато неточностей і абсолютно довільно відібраних пам'яток (наприклад, Линниченком, Міллером, Туловим, Зеленецьким). Винятків було небагато – Шевирьов, Григорович, Шерер. Незнання історії національних літератур, шляхів їх розвитку, того, що вчений уважав «елементами їх вродженої властивості», не раз повертали О. Котляревського до думок про те, що «теорія поезії» повинна поступатися місцем історії окремих національних літератур, бо «лише змінюючись коренем у рідній землі, під рідним небом, серед рідної природи, оточений зігрітим рідними тінями попередньої історії свого народу та живим образом життя поет постає справжнім поетом – історичним представником свого часу. Народністю визначається ступінь його історичного значення» (4, 690). Новоявлені теоретичні праці, констатував учений, призводять до уніфікації літератур. Історична метода, що передбачила вивчення письменства як складного комплексу буття народу і виявлення його в слові поєднувалася в О. Котляревського з методом порівняльним, який допомагав простежити найрізноманітніші форми міжлітературних, культурних взаємин. При цьому важлива «сумірність» матеріалу, адекватність зіставлень, послідовність аналізу фактів. О. Котляревський у край обережний в оцінці запозичень і впливів. Удаючись до зіставлень, він категорично виступає проти перебільшення ролі останніх. Сучасна наука, зазначав О. Котляревський, «давно відкинула як не варту уваги стару, заяложену думку про велике значення впливів» (1, 187). Сказане, однак, не дозволило йому вслід за іншими дослідниками однозначно оцінювати, наприклад, візантійські впливи як такі, що сковували будь-які прояви народного. Перекладені з грецької патерики, котрі поширювалися на Русі вже з XI ст., він розглядає як «прекрасні збірки духовно-оповідної літератури», що не пройшли безслідно для багатьох слов'янських літератур. Історія світової літератури, як це впливає зі спостережень О. Котляревського, не «механічна, зшивна» споруда. Вона відтворює реальну картину історичного розвитку кожної в органічному зв'язку з іншими. Розумінням національної

літератури як відкритої системи зумовлений його інтерес до проблем генетичних і типологічних зв'язків. Зрозуміла, у зв'язку з цим, пильна увага О. Котляревського до орієнталістики. У час, коли вона як наука тільки піднімалася, автор виявляє неабиякі знання Сходу, обґрунтовує необхідність вивчення його як однієї з проблем слов'янознавства.

Так, у рецензії на курс світової поезії О. Линниченка – «Рутина в преподавании истории словесности» – О. Котляревський, подає свій погляд на всесвітню («всеобщую») літературу, що включає як європейські, так і інші, зокрема східні літератури. Інтерес до останніх він пояснює не лише «захопленням» «вираженими в них ідеями блага»: «Ми думаємо, – міркує автор, – що вивчення Сходу варто обмежити племенами з нами спорідненими, тобто, Індією й Персією. Вилучивши їх із курсу (всесвітньої літератури. – Л.Г.), ми, по-перше, вилучаємо період доісторичний, без чіткого розуміння якого неможливо йти далі, а по-друге, хто може заперечити художнє значення, наприклад, індійських епічних поем?» (1, 475).

Оприявлені у спадщині О. Котляревського «компаративні елементи й інтенції» проявляються в площині міфології не лише національної літератури, але й світової, що на думку Д. Наливайка, стимулювало «прориви в теоретичну компаративістику»⁶³, залучаючи до зіставлень і матеріали з інших галузей знань. Промовистими у зв'язку з цим постають монографічні студії О. Котляревського «Про поховальні звичаї язичницьких племен», «Життєпис Оттона Бамберзького» та «Давності юридичного побуту балтійських слов'ян».

Аналізом конкретного матеріалу, методами дослідження, увагою до «праоснови», «ембріону майбутніх народностей», «елементів вродженої властивості» студія «Про поховальні звичаї язичницьких племен», з одного боку, поглиблювала міфологічну концепцію вченого, а з другого⁶⁴ – вияскравлювала його наукові пошуки/знахідки в методологічній площині початкового етапу порівняльного літературознавства. Це проявляється в ґрунтовному вивченні фольклорних і писемних джерел, обсягові про-

стежуваного матеріалу (пам'ятки російські, білоруські, сербські, чеські, хорватські, тюркські, арабські), а відтак і в напрямках досліджень, залучення для вивчення «Повісті врем'яних літ», «Краледворського рукопису», «Роксоланії» Ю. Кльоновича тощо. Своєю працею автор помітно розширює межі порівняльних вислідів, активно залучаючи до них факти й методики лінгвістичних, етнографічних, антропологічних студій, передовсім польських учених, а також переконливо показує перспективність порівняльних дослідів.

Вихід О. Котляревського в інші «сфери знань» (Д. Наливайко) і духовно-практичної діяльності етносів, як показали дві наступні праці «Життєпис Оттона Бамберзького» та «Давності юридичного побуту балтійських слов'ян», урізноманітнює порівняльні методики вченого, вони набувають поліваріантного характеру. В основу «Життєпису...» була покладена докторська дисертація О. Котляревського, яка завданням, метою мало чим відрізнялася від першої: генеалогія доповнювалася контактологією. Проте характер матеріалу відкриває можливість простежити за сприйняттям слов'ян через оцінку інших – неслов'ян. По суті продовжуючи лінію спостережень над «Роксоланією» Ю. Кльоновича, О. Котляревський цією працею входить у сферу вивчення зовнішніх контактів, предметом яких є етнокультурна ідентичність іншого – зокрема поморських слов'ян. Таким чином, роботою над «Життєписом ...» було зроблено намітку на інші за характером висліди. Першою спробою серед них можна вважати «Давності юридичного побуту балтійських слов'ян», якою автор переконливо показав переваги студій, у яких емпіричні студії поєднуються з умінням синтезувати явища, «встановлювати взаємовідношення між окремими сегментами» (Е. Касперський), оперуючи при цьому матеріалом і науковими методиками інших галузей знань. Право було для вченого насамперед фактом народної культури: «Не юридичні інститути самі по собі, – зауважував О. Котляревський, – не систематична догматика їх, а життя народу, яке в них відкривається, його внутрішня історія й освіченість становлять головний предмет нашої уваги» (4, 203).

Розширюючи контекст досліджень, О. Котляревський напрацював досвід, який, не маючи в той час певної системи, все ж не залишився непоміченим у науці. «Він не був геніальним новатором, – скаже про О. Котляревського М. Дашкевич у некролозі, – і не вніс у науку ідей, які могли б здійснити в ній переворот, але він поєднував у собі всі суттєві результати слов'янської науки, усі найвищі здобутки її і завдання»⁶⁵. Ці здобутки були збагачені міркуваннями П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, О. Огоновського, П. Житецького та інших учених та письменників, які в рецензіях, оглядах, а то й окремих працях принагідно вдавалися до порівняльних спостережень, залучаючи матеріал як російський, так і західноєвропейський, артикулювали роль міжлітературних зв'язків, зокрема перекладу, але кардинальних змін в українську компаративістику, яка ще не мала ні чіткого теоретико-методологічного підґрунтя, ні певної системи, все ж не внесли. Непорушними залишалися й завдання, українознавчий характер праць та підпорядкованість їх історико-літературним студіям.

«Науковий рух, що відповідає переміні літературного смаку»

Етапною у процесі становлення порівняльного літературознавства в Україні стала праця М. Драгоманова «Слов'янські переробки Едіпової історії».

Цю працю Л. Білецький⁶⁶ назве «не тільки найулюбленішою темою в його науковій лабораторії», а й «найкращим дзеркалом ... наукової еволюції М. Драгоманова»: «вона собою визначає всі моменти й етапи науково-методологічного порівняльного критерію вченого». Праця, над якою автор працював майже 20 років, дала підстави тому ж дослідникові підсумовувати: саме тут, «у своїй об'єктивній душі», учений зумів сконсолідувати начала порівняльної та історичної шкіл (88). Спостереження були підтверджені висновками самого М. Драгоманова про те, що народна словесність як «одне з найбільших джерел до студій життя

й характеру народа... стане аж тоді, коли буде простудійована з підмогою відповідних метод – історичної та порівняльної»⁶⁷.

Існує чотири редакції розвідки: 1874-го, тези якої були викладені М. Драгомановим на третьому Археологічному конгресі в Києві, – її подає М. Павлик у «Розвідках...»; 1876, віденська, підготовлена для «Трудов киевского археологического конгресса», але з невідомих причин так і не надрукована, 1883 – німецькомовна, женеvська, та 1891-го, болгарська, для «Сб. за народни умиротворения». Третя, женеvська «Vergleichene Studien über die Volksliteratur der Ukraine», мала над заголовком ще й інший, підкреслений автором, і, з погляду компаративних концепцій М. Драгоманова, промовистий текст «Між Заходом і Сходом. Порівняльні нариси української народної словесності».

Вступ І. Український Едіп.

Виклад на конгресі, як свідчили сучасники, спричинив неабиякий інтерес. Про нього відгукнулися М. Костомаров, М. Петров, О. Міллер. Усі чотири редакції взяті до уваги М. Павликом, який готував «Розвідки...» до друку, про це свідчить видавцева «Історія розвідки...» (чотири її редакції, це майже двадцять друкованих аркушів). Праця і на сьогодні унікальна з кількох причин. Найперше матеріалом, у якому, за словами самого М. Павлика, «мало зайвого», навіть, коли мова йде про основний і «дотичний». Темою – її вважають «найбільшою з усіх тем його фольклорних студій» (4, 193). Але чи не найголовніше полягало в тому, що саме в цій студії випробовувалися напрацьовані автором методики і виносилися на суд європейської наукової еліти. Викладені в «Слов'янських переробках...» погляди, як видно, були винятково важливі для М. Драгоманова: він вірив, що вони знайдуть певний резонанс у світі, адже серед присутніх на археологічному конгресі були Ванкель, Дудик, Колари, Дзяловський, Ягич, Рамбо, Рамер. Серед них і Міллер, Костомаров, Павлов, Гаркавий, Леже, Новакович. «...Оповідання про кровосумішку, – зазначав М. Драгоманов, – інтересні «зادля вивірення різних метод пояснення схожих у різних народів оповідань» (7). Зупиняючись на особливостях найпоширеніших на той час напрямів

дослідження подібного матеріалу (міфологічному – Грими, Кун, інтернаціональному, з акцентом на запозиченнях – Бенфей, антропологічному – Ленг, Тайлор), де спільне вмотивовувалося «коінциденцією способів мислення» у різних народів) та вказуючи на доцільність кожного («резон є у всіх трьох»), М. Драгоманов, однак, не випадково раз по раз наголошував: «кожний має бути прикладений на своєму місці» (т. 4, 7). Не тільки з розвідок, які з'являлися на сторінках «Вестника Европы», «Киевской старины», «Трудов...», «Зб. філологічної секції наукового тов-ва ім. Шевченка», «Записок Юго-Западного Отд. географического общества», закордонних видань, а й із численних листів М. Драгоманова, зокрема до І. Франка й М. Павлика, можна переконатися, як пильно стежив учений за розвитком порівняльних студій у європейській та російській науці – сам бо не тільки досліджував, а й видавав подібний матеріал. «Під впливом професора Драгоманова, – згадував І. Франко, – ...я зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта і особливо Веселовського»⁶⁸. М. Драгоманов добре володіє матеріалом із праць М. Костомарова, М. Петрова, О. Веселовського, публікаціями в «Трудах Киевской духовной академии», «Современнике», ЖМНП, однак характером свого дослідження повсякчас переконує, що нерідко визначена ідея, напрям студії призводять попередників до помітного підтягування фактів. Завдання його розвідки інше, не тільки самими підходами до опрацюваного матеріалу «свого» й «чужого», а й поглядом на словесну творчість українців, баченням України у світовій історії. З одного боку, «Слов'янські переробки...» сприймалися як певний підсумок розвитку порівняльного літературознавства з чітко вираженими, зважаючи на обставини, українознавчими тенденціями в них, наміченими ще М. Максимовичем, Й. Бодянським, О. Котляревським; з другого – це було явище, пов'язане з початком нового, якісно вищого його етапу. Не випадково М. Павлик назвав цю працю «новим порівняльним дослідом» (т. 4, 188). М. Драгоманов, пише автор, повертає увагу до тогочасної української території, яка ще сім віків тому виклика-

ла інтерес до «чужого» слова, «вражалася ним» (т. 4, 196). Відтак слово своє, розвиваючись, утверджуючись, виявляло закономірний інтерес до іншого, чужого, запозичуючи й переробляючи те, що становило певний інтерес. Так було й у розвитку літератури: «Власне задля можливості прикласти скомпліковану порівнянню методу в країні українській і поза нею, – зазначає дослідник, – українські пісні та й перекази про кровосумішку і представляють особливий науковий інтерес» (т. 4, 145). Народжена необхідністю мати «сконцентровані досліді» своїх науковців («місцевих учених»), праця М. Драгоманова не раз констатує невідповідність прагнень та реальних умов, «різні не сприяючі обставини, «некорисні умови», що склалися в Україні, і що призводило до нагромодження фактичного матеріалу, відсутності аналітичної роботи і, врешті, перетворювало «новий порівняльний напрям» у звичайні «проби» або «порівняні вказівки». Не менше позначалося на рівні компаративних вислідів незнання мов та брак (неповнота) матеріалу. («Автор, – каже М. Драгоманов про «Світогляд українського народу» І. Нечуя-Левицького, – ... не черпав безпосередньо з заграничних літератур»). Чимало слабких моментів у зв'язку з цим він знаходить і в М. Костомарова та Я. Головацького. За час, у який склалися «Слов'янські переробки...», М. Драгоманов надрукував низку праць, кожна з яких порушувала ту чи іншу проблему компаративних студій, причому в основі їх була як народна словесна творчість, так і професійна література (напр., оповідання про Александра Македонського, «Gesta Romanorum», «Панчатантра», «Король Лір» Шекспіра, «Шах-наме» Фірдоусі і т. д.). Зроблені висновки були слухні, спонукали, як-от у спостереженнях над турецькими анекдотами про Ходжу Насреддина, до гострих дискусій (Драгоманов – Сумцов; Драгоманов – Кримський), але все ж несистематизовані. Уже надруковане на початку 70-х рр. не раз переконує в тому, що для автора важливо не тільки довести переваги порівняльних студій, придатність їх для вивчення сюжетів, мотивів, тем, жанрів, «ембріології» творів. Численні розвідки визначали головне завдання подібних студій: «Порівняння варіантів українських,

великоруських, польських, німецьких і бретонських (народних пісень, балад. – Л.Г.) – пише М. Драгоманов, – ...виразно виказує й питоменності побуту й понять кожного племені» (1, 69). Майже через десять років в іншій праці, вибудованій на інших варіантах пісень, М. Драгоманов, визначаючи вектори («круги») порівняльних дослідів, стверджуватиме: «порівняння ... показало би і відмінну нашої словесності, і схожість її з іншими, а в останнім разі показало би, чи виходить ця схожість зі спільного колись племінного скарбу, або чи... від переняття при обопільному культурному впливі. Аж тоді, коли подібним чином буде досліджена ...словесність методом інтернаціонального порівняння, можна буде говорити докладно про її національний елемент» (т. 1, 145), «окремішні прикмети національності». Перейнятий метою «вказувати» в порівняльних вивченнях «не лише на схожість, але й на різницю в студійованому матеріалі різних народів», (т. 2, 175) учений щораз розширює поля спостережень. Власний досвід, а також напрацювання провідних учень переконують М. Драгоманова в необхідності поставити порівняльні студії на «твердий науковий ґрунт», коли досліджуваний матеріал, визначені завдання спонукатимуть до пошуків відомих методик (кожної – «на своєму місці»). У зв'язку з цим він клопочеться, аби найкращі чужоземні праці стали «доступними задля порівняльних студій ... вченого світа» (т. 3, 101). Винятково важливим було й те, що М. Драгоманов широко послуговувався у своїх дослідях методиками інших наук, зокрема історії, релігієзнавства, антропології, етнографії, мовознавства (див., наприклад, його розвідку «Про науковий дослід русько-українських народних пословиць», «Науковий метод в етнографії» та ін.) Немає сумнівів у тому, що саме знання світової історії від найдавніших часів (зокрема історії України) уже тоді схилило його до думки, що словесну творчість українців, так само, як і певні періоди в розвитку професійної літератури, слід розглядати, враховуючи фактори історичного, географічного, релігійного характеру. «Малоруська країна, – пише М. Драгоманов, – повинна стати точкою виходу для дослідів». З таких позицій

виходить М. Драгоманов, наприклад, міркуючи над рефератом Чубинського «Поняття та ідеї українського народу». Знання історії, історичного життя українців, як можемо судити із розвідок самого вченого, спонукало до уважного прочитання матеріалу як західноєвропейського, так і східного, і проміжного (відповідно, визначені М. Драгомановим напрями студій: візантійський, південнослов'янський, західний, «місця стичності українців зі словаками», «донське місце», «південноазійські» ворота, «кавказький міст», «країни посередниці між Індією і Європою», «великий міст переходу... фольклорних елементів зі Східної Азії в наші європейські країни» тощо). Автор не раз зауважував при цьому на труднощах, породжених недостатчею, майже повною, студій фольклору країн Східної Азії. «...Треба би бажати, – міркував він у виголошеній у липні 1889 року на конгресі в Парижі доповіді, – аби увага ... була спрямована систематично на ці країни, бо ж тут великий міст переходу величезної кількості фольклорних елементів зі Східної Азії в наші європейські країни» (т. 2, 192). А третій розділ праці «Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини», надрукованої в Софії 1889 року, так і означає: «Східні первовірки виложених вище легенд», уточнивши: «географічне розповсюдження виложених оповідань змушує шукати їх оригіналів в Азії...» (т. 2, 169). Такого ж висновку він доходить і в «Народних оповіданнях у Росії»: Географічне становище Росії між азійським Сходом і європейським Заходом дає усній словесності... велике значення в скомплікованих справах про походження та міграцію того, що звано народними оповіданнями» (т. 3, 101). Вагомим фактичним матеріалом були при цьому тексти із випусків «Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа», за яким уважно стежитимуть і Франко, і Кримський. Інколи, аби бути переконливим, М. Драгоманов за браком перекладів робить їх сам, як-от у «Слов'янських оповіданнях...» (переклад із «Книги мудрості і брехні» грузинського письменника XVII ст. Сулхана-Сабі Орбеліані). Багате поле фактів, у межах яких проводив свої студії вчений (це справді цілі антології словесної творчості,

середньовічної світової літератури), дозволяло йому впевнено і наполегливо переконувати у важливості порівняльних праць в Україні. (Див., наприклад, частину другу «Слов'янських переробок...», яку М. Драгоманов озаглавив: «Наконецна замітка про порівняльну методу»). Ці думки пізніше, аж 1919 року, що-правда, із порівняно сильнішим акцентом на Схід, озвучить акад. А. Кримський у «Пояснювальній записці до проекту організації історично-філологічного відділу Української Академії Наук»⁶⁹. М. Драгоманов іде до нього упродовж багатьох років роботи над «Словянськими переробками...»: «Порівняльно-історичний (статико-динамічний) дослід, – переконує наголошуючи на «цільності й систематичності роботи», автор, – мусить показати нам, як повставали на звісних ступенях розвою, звісні образи і вірування, і те, як вони приладжувалися, наростали, змінювалися при нових культурних умовах, і те, як вони переносилися із країни в країну дорогою штучною» (4, 116). Напрацьовані М. Драгомановим методики «не нищать» здобутки попередників; зміщуються акценти вивчення: «докладніший порівняльний дослід мусить відкрити як оригінальність оповідання, старинність його і місце повстання, так і дороги його руху в рідній країні...») (4, 8). Тут конче важливі будь-які деталі: подробиці, показує М. Драгоманов, інколи зовсім по-іншому, ніж здавалося на перший погляд, «змусять пояснити схожі явища, не тільки міфологічними уявленнями, але й «перейманнями» і тим, що твори «повстали самостійно». Власне увага до них (подробиць) і довела, що оповідання про Едіпа (учені висловлювали різні погляди на матеріал) в Україні (оповідання про Марію Єгипетську та Андрея, пісня про вдовицю, що виходить заміж за свого сина, легенда про Юду Зрадника, наявна у М. Костомарова, І. Манжури, П. Чубинського) є не що інше, як переробка, «зроблена з чужого прозаїчного взірця», шлях якої М. Драгоманов окреслює, починаючи з Греції, – через посереднє кільце – Візантію – далі, латиною, – у європейський і слов'янський світи.

Певна річ, із погляду сучасного розвитку компаративістики і тих проблем, які вона порушує, деякі з положень праці М. Дра-

гоманова застаріли. Але маємо сприймати їх у контексті не тільки наукової спадщини вченого (вона теж різна), а й літературної епохи і, відповідно, народжених нею першочергових завдань і спрямування студій. Звідси, однозначно, українознавчий характер переважної більшості розвідок.

Незаперечний внесок М. Драгоманова в розвиток порівняльного літературознавства в Україні: він не просто став його фундатором, поставивши досліди на тверду основу науки, а й увів у широкий контекст європейської науки.

М. Драгоманов не тільки констатує (хай із деяким відставанням від світового порівняльного літературознавства) наявність його в Україні, а й періодизує (від поч. XIX ст до 40-х рр. 40–50-х; 60-ті – до кінця XIX ст.).

Усвідомлюючи, що матеріал, який досліджував М. Драгоманов (а це переважно словесна творчість) вимагає своєї методики, яку не завжди можна застосувати до порівняльного вивчення художньої літератури, можемо констатувати:

- у праці М. Драгоманова, яка стала, по суті, підсумком певного періоду наукової діяльності, порушені проблеми генетичних зв'язків, основних видів і форм міжлітературних взаємин (переробок, перекладів, наслідувань, запозичень, впливів тощо);

- визначені ті «гудзі» (місця) проникнення і стику різних культур, які й дотепер привертають увагу дослідників (переходові, помежові, література порубіжжя, креси і т. д.);

- заслугою вченого є те, що, розробляючи свої методи дослідження, він широко користується напрацьованими світовою наукою та іншими галузями знань;

- приділяючи увагу окремим проблемам поезики (жанри, сюжети, мотиви, теми тощо), М. Драгоманов скеровував порівняльні студії у відповідне русло, позбавляючи їх безцільного нагромадження фактів; вимога повноти фактів неминуче пов'язувалися з іншою – їх аналізом і синтезом;

«Слов'янські переробки...», що увібрали два десятки років роботи вченого, вивели порівняльні дослідження з площини виключно європоцентристської у світові обшири, з акцентом не на

впливи, а на органічні процеси взаємоознайомлення та взаємозбагачення, у сфері яких закономірно з'являються й запозичення і наслідування.

Сам же М. Драгоманов імпульс своєї роботи пояснив так: «задля здобуття результатів, які можуть мати значення рішень загальних питань в історії культури» (т. 4, 186).

З часів М. Драгоманова українське порівняльне літературознавство помітно змінює/розширює межі досліджень, активніше залучаючи до спостережень літературний матеріал, поглиблюючи сферу контактено-генетичних зв'язків.

Багатоаспектний і різновекторний характер праць, природньо, потребував теоретичного осмислення. Стимулом до цього стали напрацювання представників європейських та російської шкіл, зокрема антропологічної Е. Тейлора та Е. Ленга, біографічної Ш. Сент-Бева, культурно-історичної І. Тена, психологічного літературознавства В. Вундта, Р. Мюллера-Фрайенфельса, Е. Еннекена, історичної поетики О. Веселовського, психологічної школи О. Потебні, з якою пов'язують також Д. Овсянико-Куликовського.

Упродовж тривалого часу науково-критична, літературознавча спадщина Д. Овсянико-Куликовського вивчалася переважно в колі проблем, досліджуваних російським літературознавством кінця ХІХ – початку ХХ ст., тодішніх академічних шкіл і напрямків, зокрема психологічного⁷⁰. У поле зору, як правило, потрапляли праці, повернуті в історію російської наукової думки⁷¹. Невипадковість їх у доробку вченого не раз справедливо підтверджена словами самого Д. Овсянико-Куликовського: «Я усвідомив, що в літературі мені належить узятися за психологічне дослідження творчості і витворів великих письменників-художників і поетів-ліриків, переважно російських»⁷². Значна частина напрацьованого вченим в основному пов'язана з роками його перебування в Одесі, Женеві, Празі, а також у Харкові, природно, випадала з поля зору або, в кращому разі, лише констатувалася. Хоч саме ранні праці Д. Овсянико-Куликовського проясняють причини зацікавленості вченого теорією словесної творчості, зокрема психологією, історичним і порівняльним мовознавством.

вом, «психологією розуміння», проблемами рецепції, усім тим, що, за словами автора, написано в різний час і на різні теми, але «об'єднане вихідною точкою зору і постановою питань»⁷³.

У широкому колі інтересів Овсянико-Куликовського, його прагненні обійняти різні галузі знань особливе місце посідала психологія. Чим активніше займався він вивченням мов, зокрема й порівняльним мовознавством, тим частіше повертався увагою до цієї науки: в мовознавчих спостереженнях, міркуваннях філософського суспільно-політичного характеру, літературознавчих розвідках. Заняття санскритом та порівняльною граматикую древньоіранських мов стимулювали інтерес до неї. На це вказуватимуть і інші дослідники. Найбільш точним був, як видно, М.Осьмаков. Працюючи з науковою спадщиною вченого, він дійшов висновку, що релігійні течії (інтерес до них Овсянико-Куликовський виявляв ще в роки навчання в Петербурзі) захоплювали молодого дослідника «як прояви творчих сил народу, його духовної самодіяльності»⁷⁴. Ця думка надзвичайно важлива при спробі прояснити зацікавленість Овсянико-Куликовського з часом індуїзмом, зокрема ведійськими гімнами, спробами визначити спільні й відмінні моменти в пам'ятках індійської та іранської античностей, «Рігведі» й «Авесті».

Відомо, що до східної давнини Овсянико-Куликовський звертається ще в студентські роки. За кордоном він працював над ведійськими гімнами, присвяченими Сомі і Шиві, ширше – вакхічним культом у древніх індійців та іранців. До цього матеріалу він повертається по приїзді в Москву, де за одне з досліджень ведійських гімнів – «Міф про сокола, що приніс квітку Соми» – автор буде представлений на звання доцента. Роботи Овсянико-Куликовського викликали схвальні відгуки не лише у відомих московських учених В. Міллера та Ф. Фортунатова, а й у фахівців з Одеси, Казані, Харкова. 1887 року він захистив в Одесі докторську дисертацію, основою якої були, як і раніше, ведійські гімни, зокрема культ вогню, його історія в епоху вед. Дослідники наукової спадщини Овсянико-Куликовського, не знайшовши в подальших студіях майже нічого поверненого безпосередньо в давні

епохи індійців та іранців, робили висновки про те, що дисертація була не чим іншим як «підсумковою працею, що завершила розробки в галузі історії древніх народів»⁷⁵. Проте саме індологічні праці заклали основу для студій, над якими вчений працюватиме до останніх років життя, віддаючи при цьому належне і лінгвістиці, і літературознавству, історії культури та психології. Повертаючись із часом до написаної за кордоном індологічної розвідки про культ божества Соми, Овсянико-Куликовський уточняв: «Ідея була така: ритм, який властивий мові і який виражається з найбільшою силою у вірші та пісні (що на різних етапах розвитку переважають над буденною – «прозовою»), повинен діяти на «немовлячу» психіку первісного людства збуджуючим, екстатичним чином, він є стимулом думки і творчості»⁷⁶. У сформульованій концепції мови й екстазу Овсянико-Куликовський особливого значення надає вивченню різних аспектів словесної функції; його цікавить естетична природа мови; психічний вплив ритму, властивого мові. Ритм, доходить висновку автор, на ранніх етапах розвитку «хвилював людей не менше сонця, місяця, зірок... був джерелом міфологічних і містичних концепцій...»⁷⁷, «так звана проза є лише поганий спотворений вірш»⁷⁸.

Звернення Овсянико-Куликовського до ведійських гімнів можна пояснити кількома причинами, пов'язаними з природою літератур Сходу взагалі. Найпершою є те, що традиційні уявлення про тип літературного твору на Заході і Сході не збігаються⁷⁹. Відтак літературні рамки східних літератур набагато ширші, до складу літератури входять також релігійні, релігійно-філософські пам'ятки, які також вважаються творами високої художньої культури. Інша пояснюється тим, що Овсянико-Куликовський обирає той художній матеріал, який наукова орієнталістика вважає «періодом неусвідомленої поетики, поетики до поетики»⁸⁰. Це була епоха, представлена усними формами побутування творів. Художня література, як зазначають дослідники, ще не стала самостійною сферою. Погляд на ведійські тексти (молитви) був визначений Овсянико-Куликовським так: «Молитва є не лише прохання, звернене до богів; це ще й логічна дія словом»⁸¹.

Дія, виконана не за естетичними законами натьї, індійської драми, а спричинена традицією виконання ритуалу як такого.

Завданням ученого було простежити природу поетичного слова взагалі. Санскритські пам'ятки (надто веди) давали багатющий матеріал для спостережень і висновків. Бо навіть найдавніші з них відзначалися гострим уявленням самоцінності слова, його виражальних можливостей, необхідності його вмілого відбору і використання, коли слово і зміст поставали як єдине ціле. Далі Овсяннико-Куликовський робить акцент на кав'ї (поезії), найповніше представленій словесною художньою творчістю. Примітно, саме в руслі поезики кав'ї виникло, як стверджують дослідники, учення про словесний образ, аланкари (прикраси) і похідні – гуни, доші, ріті, словом, те, стало основою індійської теорії поезії в цілому⁸². Наголос, зроблений на словесну творчість, видається цілком зрозумілим і в контексті розставлених у працях інших учених-українців, що за певних умов вимушені були працювати на російську науку: М. Костомарова, О. Котляревського, О. Потебні, О. Кирпичникова. Ще в «Обзоре сочинений, писаных на малороссийском языке» та «Об историческом значении русской народной поэзии» М. Костомаров, оперуючи багатьма джерелами словесної творчості різних народів, намагався показати, що «кожний народ... має в собі щось таке, що торкається більш або менш кожного з тих осіб, що належать до народу...», і що те «щось» ...можна найкраще зрозуміти і відчутти, коли людина «не старається... бути пізнаною». Таким джерелом для дослідження своєрідності етносу була пісня, де «народ... виявляється таким, яким він є». Увагу М. Костомарова також привертає «чисто мисленничний напрямок».

Не менш переконливо звучала й інша думка про те, що вивчити своє, особливе, у порівнянні зі спільним можна, як слід осмисливши спільне. Таким спільним джерелом, наприклад, для О. Котляревського стала індоєвропейська основа. Очевидну роль у наукових розвідках Овсяннико-Куликовського відіграла і праця Т. Бенфея, критикована, заперечувана, однак важлива й тим інтересом, який вона викликала до санскриту в цілому.

У сходознавчих студіях Овсянико-Куликовського майже відсутні сліди полеміки з його попередниками, зокрема тими, що, займаючись словесною творчістю слов'янських народів, широко залучали «чужий» матеріал, відстоюючи при цьому різні погляди на її своєрідність.

Ученого цікавить не відмінність як така, а сама природа мови і мислення, те, що пізніше у «Психології національності» він визначить як «щось» (нечто), котре з'являється в позасвідомій сфері психіки. «Уявлення, поняття, образи, ідеї, які становлять зміст думки, і їх поєднання, тобто судження, що відбувається за нормами логіки, – зазначає він, – усвідомлені. Навпаки, психологічні асоціації уявлень, понять, образів, ідей – неусвідомлені, і саме тут і проявляється у зв'язку з функціями мови (завжди неусвідомленими), національне забарвлення психології думки. В національній мові, її звуковій формі, словнику і граматичній будові виражається національна психологія мислення, і тільки «по прямій лінії» мови ми маємо можливість проникнути в її таємниці»⁸³. Таким чином, пошуки специфіки національного повертають Овсянико-Куликовського до глибин мови і психіки народу, які він простежує, звернувшись до ведійських гімнів, розкриваючи крізь призму тих же психологічних асоціацій, понять, образів, самі «уявлення» (представления), що О. Потебня назве «внутрішнім знаком значень». По суті, те, що у спостереженнях О. Потебні, якого Овсянико-Куликовський знав іще з часів харківського захисту наукової роботи про вакхічні культи, його лекційних курсів, до яких повернеться уже в зрілому віці, викликає інтерес і в нього. «Уявлення, – доходить висновку Овсянико-Куликовський, – нав'язується самим словом». І тоді слово «вже не просто знак. Воно – образне, художнє. Такі слова будемо називати услід за Потебнею, словами з внутрішньою формою; крім зовнішньої (звукової) форми і значення, в них є ще уявлення, і ось саме відношення уявлення до значення, і становить внутрішню форму слова»⁸⁴.

Образність санскритської поезії, як відомо, має ономатичний характер⁸⁵. Вона, як не раз відзначав відомий український

індолог О. Баранников, на відміну від індомусульманської та європейської, набагато тісніше зв'язана зі світом індійської природи, міфології. «...в плані образності, – підкреслював учений, – «Рігведа» займає особливе місце, оскільки їй невідоме використання об'єктів образності, особливо широко використовуваних у всій подальшій літературі аж до наших днів»⁸⁶. Вивчення найстаріших ведійських гімнів дозволяло Овсянико-Куликовському не тільки простежити характер образності санскритської літератури, а й зробити певні висновки щодо багатоманітності аспектів людського мислення взагалі. Вони й привели його до переконання, що «...національних відмінностей думки треба шукати... виключно в психології процесів думки»⁸⁷. Нарешті, глибоке прочитання давньоіндійських пам'яток повертає його до цікавих міркувань про природу прози, її ритм тощо, які автор реалізував у працях про Гоголя, Тургенєва, Чехова та ін.

Таким чином, знайомство із санскритологічними розвідками Овсянико-Куликовського переконує в хибності тверджень про маловартісність їх у науковій спадщині вченого. «Рігведа», «Веди гімнів», як уточняв він, були для нього не лише прекрасною пам'яткою, яку автор ставив в один ряд із Біблією, Авестою, поемами Гомера⁸⁸, а й твором, що, обійнявши «багатовікову роботу умів», викликав у нього «психологічний» внутрішній інтерес. Він став основою для подальших лінгвістичних, літературознавчих пошуків Овсянико-Куликовського, якими достойно представлений психологічний напрямок слов'янського літературознавства. Методика порівняльних досліджень санскритських, іранських пам'яток, греко-римської античності була важливим кроком на шляху становлення й розвитку української компаративістики.

Помітно врізноманітнили порівняльні літературознавчі студії орієнтальні праці. Загалом «східний» матеріал, як це видно з досліджень М. Максимовича, М. Костомарова, О. Котляревського, М. Драгоманова, Д. Овсянико-Куликовського не був новим. Але в переважній більшості, все ж, використовувався з метою проникнути в доісторичне минуле, віднайти «ембріон народності» (О. Котляревський) тощо. Наприкінці XIX століття ситуація

помітно змінюється: традиційний фольклорний східний матеріал витісняється або доповнюється літературним. До завдань, визначених початковим етапом розвитку порівняльних студій, долучаються інші, що вирішуються на основі знання фактів/першоджерел, а також нових технологій, напрацьованих як орієнталістикою, так і літературознавством, лінгвістикою, психологією. Для прикладу – тривалі дискусії довкола жанрів українського й турецького фольклору, зокрема анекдотів, на сторінках «Зорі», «Киевской старины», «Сб. харьковского историко-филологического общества», полеміки, до яких долучаються І. Франко, М. Драгоманов, М. Сумцов, А. Кримський, А. Пельтцер. Загальний інтерес до «легенької», «куцої» форми анекдота, проявлений у студіях, привертає увагу не тільки завданням визначити «національний елемент нашої словесності», а й спробою простежити спільні (світові) мотиви, образи (блазня, хитруна, крутія), що мало місце в російських та європейських студіях. Порівняльне вивчення турецьких та українських анекдотів, яке має місце в дискусіях М. Драгоманова – М. Сумцова; М. Сумцова – А. Кримського, поширюється на низку публікацій авторів (див., напр., «Турецкие анекдоты в украинской народной словесности»; «Анекдоты о глупцах»; «Анекдоты про Ходжу Насреддина» та ін.), визначає нові / інші для українського порівняльного літературознавства аспекти: «внутрішнього історико-літературного зв'язку між багатьма мотивами», «общесравнительных исследований» (М. Сумцов), які б поєднували західне і східне крила досліджень, убезпечували авторів од емоційно-суб'єктивних висновків. Виробляючи власні концептуальні підходи до порівняльних студій і сповідуючи при цьому різні погляди на впливи, «сталий обмін», запозичення, дослідники набагато більше уваги приділяють вивченню видів і форм взаємин, жанрового розмаїття «чужого», а й «свого». Для українського порівняльного літературознавства це був уже, за словами М. Драгоманова, «науковий рух, що відповідає переміні літературного смаку».

Це показують дослідження А. Кримського. Якщо в ранніх працях ученого ще помітний інтерес до наслідувань, впливів, пе-

реробок, прямих чи опосередкованих контактів, то пізніші за-свідчують рух думки до нового характеру студій та кола проблем, пов'язаних із порівняльною типологією, зокрема генологією та інтертекстуальністю.

Щоправда, у розвитку порівняльного літературознавства в Україні ім'я А. Кримського не називають. Зроблене вченим-орієнталістом у галузі тюркології, арабістики, іраністики відсутнє на другий план низку праць, вибудованих на західноєвропейському, східнослов'янському матеріалі.

Обійдена увагою і праця А. Кримського над дослідженням одного з представників міграційної школи в Англії другої половини XIX ст. А. Кловстона (у Кримського Клоустона)⁸⁹. Ім'я Кримського згадують тут принагідно, як перекладача⁹⁰ виданих у Львові «Народних казок та вигадок, їх вандрівок та перемін»⁹¹. Проте вже в передмові до свого видання А. Кримський зауважує, що пропонує в українському перекладі «не цілу Клоустонову працю», а лише окремі розділи. Як видно, ґрунтовне двотомне дослідження Клоустона (Кримський говорить про його «цікавий зміст») виявилось винятково важливим не лише матеріалом – на відміну від праць Ю. Крона, Й. Больте, І. Полівки тут було чимало східних казок та вигадок, – а й ідеями та методичними прийомами. Про інтерес до подібних студій в Україні 80–90-х рр. свідчать праці М. Костомарова, М. Драгоманова, зокрема його програмна студія про «Слов'янські перерібки Едіпової історії», робота про шолудивого Буняку та ін., а також те, що найголовніші чужомовні студії, хоч і в скороченому варіанті, з'явилися тут як російською, так і українською мовами (напр., Г. Паріса, Е. Коскена). Отже, звернення до Клоустона було швидше закономірне, ніж випадкове. У цей час збільшується кількість порівняльних досліджень, урізноманітнюється й матеріал, на якому вони проводяться (напр., О. Котляревський, І. Франко, М. Драгоманов, О. Стороженко ...). Якщо до 80–90-х рр. у дослідженнях переважали фольклор, давня література, то тепер вони доповнювалися й новою художньою літературою та критичною думкою. Розширення поля обсервації, мета, яку переслідували порівняльні

студії, урізноманітнювали методику, збагачували її напрацьованими представниками інших шкіл – міфологічної, міграційної, порівняльно-історичної, психологічної тощо. В науковій лабораторії А. Кримського «порівнюючі досліді», як називав їх учений, займали далеко не другорядне значення, були методом глибшого пізнання і розуміння явищ.

Робота А. Кримського над студією Клоутона цікава з кількох причин. Немає сумнівів у тому, що в цілому праця припала перекладачеві до душі. Але перекладаючи її, Кримський то співпрацює, то полемізує, то заперечує автора. Усе це виносить ним у примітки, коментарі, які місцями займають на сторінці місця більше, ніж текст самого Клоутона. Не раз він вступає з автором першоджерела в дискусію, виявляючи свій погляд на предмет дослідження. Очевидною є добра обізнаність із науковою літературою, найперше представників міфологічної та міграційної шкіл. Помітне критичне ставлення до праці Денлопа «History of fiction», у багатьох моментах застарілими вважає вчений і студія англійця Кейтлі. Як видно, Кримський уважно стежив за порівняльними розвідками Коскена, а надто Лібрехта: не випадково з нього він починає перелік праць, у центрі яких була повість про Варлаама та Йоасафа, називаючи при цьому і О. Кирпичникова, й О. Веселовського, й Куна, й Новаковича. Про оцінку напрацьованого Е. Коскеном, із яким Кримський також не раз вступає в полеміку, свідчить і той факт, що до перекладуваного Клоутона він додає Коскенові «Уваги до казки про двох братів» (переклад їх, як і самої казки, виконаний І. Франком).

Праця Клоутона імпонувала Кримському насамперед поглядом на матеріал. Як і Клоустон, він не поділяв думок про міф як єдине джерело народної казки. Як і Клоустон, Кримський, виходячи з аналізу багатого фактичного матеріалу, представленого словесною творчістю різних народів, розкриває шляхи, якими добре відомі сюжети могли проникати з одних територій на інші, що зумовлене було різними явищами. Кримський, як, до речі, і Франко, не однаково сприймає висновки Т. Бенфея про буддійську Індію як джерело численних казок і повістей, що з'я-

вилися в Європі та слов'янському світі. Він наполягає на уважнішому прочитанні витвореного іншими народами. Схожість деяких класичних сюжетів з індійськими оповіданнями (в «Панчатантрі», оповідках Ветали, джатаках, «Океані сказань» Сомадєви та ін.) ще не означає, пише Кримський, їх індійського походження: «деякі східні і західні оповідання можуть бути близькі через те, що вони спільні первісні міфи, а другі – через те, що психологічні закони скрізь однакові для всіх людей, котрі живуть в однакових умовах» (с. 51). «Усе це не заперечує й позичок». Але, виходячи із власних спостережень та підкріплюючи їх вислідами інших учених (Лібрехта, Веселовського, Вебера), Кримський стверджує: «Індія впливала на греків та на всю Європу. Тільки ж до Христа переважав західний вплив на Індію, а після ... – навпаки, індійський вплив на Захід. Багато такого, що прийшло в Індію з заходу, потім вертало назад, тільки в зміненому убранні» (с. 52, 95)⁹². Конче важливо, як впливає з міркувань Кримського, уважніше простежити шлях, по якому багато сюжетів ішло з Нільських берегів. До такої думки, як видно, схилявся і Франко, який, услід за Гомелем, Вебером та Ціммеlem звертав увагу дослідників не лише на єгипетські, а й на вавилонські пам'ятки.

Коментарі Кримського до праці Клоустона формують своєрідну програму, з якою підходить учений до порівняльного вивчення пам'яток. Найперше, це ґрунтовне вивчення текстів, простеження всіх можливих шляхів, якими «пробивалися» вони у власну культуру; уміння побачити «чуже» і «своє», виявивши чинники, які змінювали і «вросцували» чуже у власний ґрунт. Кримський не приймає будь-яких натяжок чи необґрунтованих висновків, спроб скрізь знайти «спільну генеалогію» або «позику». «Коли ми подивимось на «Малорускія народнія преданія» Драгоманова або на приказки Руданського, або на ту серію українських фаблю, які тепер публікуються в «Життю і Слові», – писав Кримський, – то скрізь побачимо позику, позику та й позику ... Тільки ж дуже смутитися з того нема чого, – зауважує він, – бо наш народ усю ту крадіжку так переробив та перелицював, що воно вже не чуже. Гарно було б, коли б хтось із наших

фольклористів порівняв українські жарти з їх оригіналами та написав книжечку на тему: «Риси та прийоми українського гумору». Треба ж, нарешті, довідатись, що в нас є свого власного такого, чого ніхто в нас не одбере» (с. 82). Як показує робота над Клоустоном, Кримський-орієнталіст у своїх спостереженнях над тим чи іншими явищем ніколи не обмежувався рамками Сходу. Володіння багатим у просторі й часі матеріалом убезпечувало вченого від хибних висновків. Прикладом може бути його реакція на міркування Клоустона над цілою низкою жартів, анекдотів про Уленшпігеля («людини, що прозивалася Сово-Дзеркалом») у словесній творчості європейських, слов'янських і східних народів. Думка його однозначна: анекдот і жарт – найменш оригінальні й самостійні жанри. Кримський вважає їх інтернаціональними: «вони (анекдоти, жарти. – Л.Г.) однаковісінькі ходять по цілім світі і тепер...» (с. 169). Учений не приймає в багатьох випадках думок Клоустона про джерела тих чи інших сюжетів у Персії, Індії тощо. По суті, в коментарях Кримського з'являється ще одна винятково цікава тема, що стосується не лише поширення дотепної усної оповіді гумористичного чи сатиричного ґатунку серед німців, поляків, росіян, українців, а й природи жанру. У зв'язку з цим Кримський не раз залучає до викладів матеріали, опубліковані в європейських виданнях, на сторінках «Киевской старины», «Життя і Слова», «Зорі», томи тифліського «Сборника материалов для описания племен и местностей Кавказа», дослідження Сумцова та ін. Паралельно з'являється ще одна тема, пов'язана з постаттю Ходжі Насреддіна та інших персонажів-творців численних анекдотичних історій-латіфе – в поезії та прозі з властивою їм карнавальною розкутістю та гостротою думки. Міркування Клоустона дали підстави поглибити її, детальніше зупинитися не лише на житті «найпопулярнішої особи Ходжі», а на латіфе, які «бувають старіші од нього (Ходжі. – Л.Г.), а другі – геть новіші». Аналіз різних видань анекдотів, а також того, що записане з народних уст, переконує вченого: вони поширювалися не лише в Туреччині, а й у інших країнах, які підтримували стосунки з нею. Героя наділяли ін-

шим іменем, події переносилися на інший ґрунт, однак в основі своїй – сюжеті – він був той же. Невичерпним матеріалом для подальших студій Кримський вважає й українські та російські анекдоти, включаючи публікації Руданського на сторінках «Зорі» та «Рідного краю». «У нас на Україні, – пише дослідник, – ходять велика сила тих самих анекдотів, тільки без імени Ходжі Насредина ...» (с. 74), так само, як і серед вірмен, грузинів, болгар, італійців. Кримський не поділяє думки Сумцова, висловленої на сторінках «Киевской старины», про західний шлях, яким, видозмінюючись, найчастіше втрачаючи ім'я Насредина, проникали вони в Україну. Безіменними, як показує матеріал, бували вони і в Туреччині. Каналами, через котрі проникали анекдоти до нас, Кримський вважає прямі контакти з турками, посередництво кримських татар та «кавказький міст». Саме прямі контакти сприяли тому, що українські анекдоти набагато ближчі до тюркських, ніж їх західні версії, стверджує Кримський (с. 76). Автор підкріплює свої спостереження українськими творами («Думою про Ганджу Андибера», оповіданнями Чайченка), у яких «одбивається той самий зміст» (с. 28) анекдотів, аналізованих Клоустоном. І далі додає: «У нас на Україні чомусь не виробився такий тип штукаря, який би мав власне особисте ім'я, щоб до нього можна було застосувати всякий ходячий жарт» (с. 92–93). Перекладаючи, точніше, перечитуючи Клоустона, А. Кримський висловлює думки, що стосуються як конкретних творів, їх природи (як-от «Панчатантри», котра, на переконання вченого «вирослася, мабуть, з Гітопадеші» і «це з якогось невідомого джерела»), так і шляхів проникнення їх в інші світи та проблем міжкультурних та літературних синтезів, «однаковості сюжетів». При цьому для автора неприйнятні як суцільні запозичення («позички»), так і «обміни». «Схожість деяких руських казок з приповідями того збірника (мова йде про «Повість про сімох мудреців». – Л.Г.), – переконує вчений, – не можна пояснити впливом збірника: був якийсь інший шлях для сего впливу» (с. 17). Подібність у багатьох західних та східних пам'ятках він, залежно від матеріалу, пояснює тим, що вони –

«спільні первісні міфи», тобто те, що сучасна наука назве транс-історичною формою суспільної свідомості, зв'язаної з особливим родом мислення. В інших випадках Кримський наполягає на уважнішому вивченні «зворотніх» процесів (як приклад – греко-індійські спілкування і висновки А. Вебера, О. Веселовського та ін.). В роздумах ученого про поширення відомих сюжетів, проблеми контактено-генетичної сфери завжди присутня найсвіжіша на той час наукова думка, найчастіше європейська, на яку, не підлаштовуючись, завжди зважає автор. Яскравим прикладом може бути його оцінка «арабського перекладу» (точніше, переробки аль-Мукаффи, відомої під назвою «Калілі і Дімні»). Учений переконливо доводить, що саме з цієї версії «пішли переклади на всі мови східні та європейські». Свій висновок він підкріплює не лише знаннями фактичного матеріалу, а й величезною «науковою літературою, що стосувалася «Калілі і Дімні». Остання проливалася світло на те компаративне поле, в якому працював Кримський, розробляючи власну методику. Це й «многоцінна» передмова Бенфея, і Біккель, і Лансеро, і Піпін, і Булгаков із виданим у Петербурзі «Стефанітом і Іхнілатом», і Данічіч, і Рябінін з Аттаєю тощо. На увазі до їх праці, що побачила світ у Москві 1889 року, наголошує особливо: саме в ній був уміщений переклад тексту і найповніший на той час огляд наукової літератури, що стосувалася «Калілі і Дімні».

І сьогодні не втратила наукової сили студія А. Кримського про «1001 ніч»⁹³. Жанр її визначають по-різному. Книга викликала неабиякий інтерес дослідника й у зв'язку із процесом складання, і характером матеріалу, жанровим розмаїттям творів, що увійшли до «1001 ночі», персонажами і, звичайно ж, із появою наукових праць про неї та, що особливо важливо, про арабську прозу взагалі й роман про Антара зокрема. Судження Клоустона з цього приводу «невизначні» й почасти неточні; «порівняння й паралелі ... нічого ж не доводять, – констатує Кримський, – бо вони дуже загальні» (с. 57). І далі: «Я радю нашим русько-українським читачам перед тим, як вони схотять обробити отсю зазначену од Клоустона тему (мова йде про арабський народний

роман про Антара. – Л.Г.), то щоб вони спершу добре познайомилися з літературою вислідів над великоруським епосом, тоді вони зрозуміють, яким треба бути обережним, роблячи всякі отакі паралелі» (с. 57). Серед європейських праць на перший план виставляє автор Коссена, який, застосовуючи найновіші порівняльні методики, зумів показати багатство й елегантність стилю роману, яскраво виписані характери, що роблять твір «дуже замітним» (Коссен назвав його арабською «Іліадою»). Відома думка Кримського: в основі «1001 ночі» – арабські перекази індійських казок із перської збірки «1000 казок». Шлях їх в арабський світ нагадує вченому той, що його здолали «чужі» для арабів перські «Книги царів». Казки свої, мислить дослідник, та чужі «розкішно» розвивалися на арабському ґрунті. Проте деякі частини «1001 ночі», вбережені фрагменти («шматки») з роману про Антара та «пізніша доробка «Історії про Антара» (с. 98) дозволили говорити не лише про характер арабського (власне, багдадського та каїрського) пластів «1001 ночі», а й про особливості розвитку арабської прози взагалі. На відміну від Клоутона, Кримський виводить початки її, в тому числі й «професійних оповідачів», ще з доісламського періоду, з культури давнього Ємену. Це в першу чергу стосувалося розвитку героїчного епосу. Інтересом до арабської доісламської поезії позначені й інші праці Кримського, зокрема, вміщені на сторінках «Правди» (1890, 1891 рр.) Дещо (Імрулькайса, Антара) він навіть перекладав. Перечитуючи Клоутона, він не лише говорить про розмаїття форм бедуїнської лірики, багатство художніх прийомів, техніку вірша, а й зупиняється на семи найяскравіших постатях – моаллаках цієї доби.

Звернення до Клоутона знаменне й іншим. Незважаючи на захоплення Сходом та великий науковий інтерес до нього того часної науки, все ж домінантною була думка про красу і силу європейської культури. Інша пробивалася нелегко, хоч віднайдені пам'ятки, нові дослідження змушували якщо не переоцінювати цінності, то багато що уточнювати й оприлюднювати. Це стосувалося різних творів. Складається враження, що Кримського,

як, до речі, й Коскена, цікавили не тільки спільні моменти в багатьох віднайдених пам'ятках, як-от єгипетській казці про двох братів чи інших. Такі зразки «повістеві» літератури, як «Пригоди Синухета», «Суперечка між урядником і селянином» тощо пов'язувалися в його уяві з образом тоді ще маловивченої, але, як показали перші знахідки, «цілої літератури поважної та духовної» (Масперо). Якщо для Ленормана єгипетська казка стала матеріалом нових міфологічних студій, а для Коскена – народною казкою, що має багато подібного в інших казках світу, і стосується це не лише «загальних обрисів», то для Кримського – це матеріал, який багато що змінює в погляді на світову літературу.

Увага Кримського зосереджується на тому матеріалі, який акад. М. Конрад назве «прологом» до вивчення історії світової літератури; «в пролозі, – пояснює вчений, – повинно повідомлятися те, що треба знати попередньо для розуміння наступного і в ньому повинна бути й зав'язка усього того, що потім розгортається»⁹⁴. У «поправках і додатках» до українського видання Клоустонової книги Кримський пише, що єгипетський матеріал (в т. ч. й дослідження Масперо, Коскена) «змінив план Клоустонового видання» (с. 148). Кримський та Франко, котрий виступає як перекладач єгипетської казки та низки поетичних уривків (Ромсей, Легран) і як автор низки цікавих приміток, вважають за доцільне ознайомити свого читача з ним («думаємо, що всякі такі звістки, – уточняє Кримський, – не пошкодять» (с. 98). Цю ідею, як видно, підтримав і Франко, проте в міркуваннях про можливу міграцію сюжетів із давнього Єгипту до Малої Азії та Греції особливу увагу звертає на ассіро-вавилонські пам'ятки та їх вплив на словесну творчість єгиптян. При цьому спирається не лише на дослідження Гоммеля, Вебера, а й на власні студії. По суті, зроблене ілюструвало, поглиблювало думки, висловлені ним, як і Кримським, у примітках та коментарях до Клоустона та Коскена, і виходило далеко за межі звичайних перекладів.

У короткому резюме до Клоустонової книги Кримський, як свого часу Бенфей та Драгоманов, визначає шляхи можливого взаємопроникнення сюжетів, окремих пам'яток. Деякими мо-

ментами сходиться і з Бенфеєм, і з Драгомановим, хоча чітко визначені тюркологія, арабістика та іраністика безперечно конкретизували матеріал для вивчень. Матеріалом він наближався інколи до студій, властивих представникам міграційної школи. Але це стосувалося в основному народної творчості. Художня література Сходу, до вивчення якої Кримський також звертається досить часто, засвідчує доволі цікавий період у розвитку порівняльного літературознавства в Україні 80–90-х рр. Не маючи певної системи, воно розвивалося, використовуючи багатий уже на той час досвід європейських компаративних шкіл, поступово розширюючи при цьому поле досліджень (не лише європейські, а й східні літератури). Маючи чітко визначене завдання заповнити подібними студіями «зіяючі лакуни»⁹⁵ українознавства, порівняльні студії Кримського набували відповідного характеру, що, однак, не вносило одноманітності в дослідження. Проблеми міжлітературних зв'язків (прямих і опосередкованих), надто впливів і запозичень, які порушував Кримський, включали в себе й питання, що торкалися компаративної поетики, зокрема особливостей стилю, жанру тощо. Співпрацюючи з представниками різних наукових шкіл, Кримський розробляв свою методику дослідження, що позначилася на подальших студіях, у першу чергу на його гафізіані.

Вироблені подібними розвідками «схеми» (хоч і не стали нормою для всіх праць Кримського) передбачали активніше застосування компаративних методик, які наприкінці XIX – на початку XX ст. широко використовувалися в різних галузях знань – історії, релігієзнавстві, мовознавстві, етнології тощо. Про те, що А. Кримський був ознайомлений із тогочасною науковою думкою, проблемами компаративістики, свідчать численні коментарі, посилання та джерела, якими супроводжує свої розвідки вчений: праці Г. Брандеса, М. Коха, Е. Шмідта, Ж. Текста, Х. Познетта, Ф. Брюнет'єра. З них учений і справді постає, за словами С. Павличко, «філологом у тому сенсі цього слова, як воно розумілося в XIX столітті»⁹⁶, з особливим умінням коментувати тексти. А. Кримський уважно стежив за працями О. Афанасьєва

і Ф. Буслаєва, з особливою прихильністю цитує О. Веселовського, дискутує у своїх виступах з М. Драгомановим та М. Сумцовим (напр., на сторінках «Киевской старины»), листується із П. Житецьким, уважно стежить за рухом наукової думки в Україні.

Концепція М. Драгоманова була близькою до вибудованої на іншому, арабському, турецькому та перському матеріалі А. Кримським. Але в той час, як висліди М. Драгоманова кінця XIX ст. давали підстави говорити про «скомплікований із двох теорій історичної школи: соціологічної і порівняльної» метод⁹⁷, А. Кримський ще тривалий час працює на засадах порівняльно-міфологічної та наслідувальної школи (точніше її другого, за Л. Білецьким, етапу, наслідувального, пов'язаного з дослідженням Гріммів та Т. Бенфея, а далі й М. Міллера, Куна, Кокса. Бо ж, як відомо, теорія наслідування, (починаючи з Моргофа, Ляйбніца, Вільмена) була також не що інше (за Л. Білецьким) як «теорія порівнювання творів, поетів, епох». Хоч не оминав увагою й набутків антропологічної (етнографічної, за О. Веселовським) школи Тайлора та Ленга, Ландау. І хоч у жодній відомій мені праці А. Кримський не порушує теоретичних проблем компаративістики, принципи, завдання, методи дослідження позначалися на загальному рівні порівняльних сходознавчих студій, посилювали наукову цінність історико-літературних досліджень. Пріоритетними й на початку XX ст. залишаються генетико-контактні зв'язки в їх регіональних вимірах, але вже на зламі віків помітні зміни. Два фундаментальні дослідження – вступний історико-літературний нарис А. Кримського до розвідки про «1001 ніч» данського орієнталіста Еструпа (М., 1904) та студія «Хафіз та його пісні ... в його рідній Персії XIV в. та новій Європі» (К., 1924) засвідчують ті зміни, якими позначені були не лише наукові праці вченого, а й українське порівняльне літературознавство цієї доби. Кажучи словами В. Істрина, тут «спостерігається не звичайна хронологічна зміна поглядів, а в повному розумінні «еволюція», тобто розвиток основного начала під впливом нових обставин»⁹⁸. Такими для А. Кримського були новітні естетичні концепції О. Веселовського, О. Потебні, Д. Овсянико-Куликов-

ського і, безперечно, філологічні підходи до вивчення пам'яток, застосовувані хатянами та молодомузівцями, з якими А. Кримський виступав на сторінках періодичних видань, а також В. Перетц, М. Зеров, М. Калинович, праці котрих викликали значний інтерес ученого. Цей період, як мені здається, дуже тонко відчула С. Павличко: «Якщо динамічні перші пореволюційні роки перечитати в уповільненому темпі, ... то вже навіть поверховий погляд покаже існування культурного діалогу чи кількох діалогів, поліфонії ідей, вдалий пошук нових форм, і відтак співіснування в культурі й, відповідно, критиці ряду дискурсів»⁹⁹. Порівняльний метод у працях А. Кримського початку ХХ ст. давав можливість не лише міркувати над спільним, подібним, впливами, переробками чи запозиченнями, а й спостерігати над природою жанрів, особливостями стилю, поетичної мови. Відсутність мовних бар'єрів, енциклопедичні знання (в тому числі й з інших, суміжних) наук та їх методик надавали переконливості спостереженням А. Кримського. Назовні об'єктом аналізу в нарисі є один твір, один текст – «1001 ніч». Але, перечитуючи його, А. Кримський розкриває процес складання твору, виявляє в ньому «сліди» інших текстів, включаючи й індійські (на палі) та перські. Його студія торкається й низки інших «метанаукових»¹⁰⁰ проблем порівняльного літературознавства; (претексту, культурної асиміляції, полігенезу), формує нову його парадигму. Хоч сам автор уважає її тільки «спробою», у якій викладені наслідки його вивчень. Одним із завдань є з'ясувати ті літературні й культурні умови, «в яких складалася 1001 ніч». Але традиційне для Кримського-дослідника завдання доповнюється іншим (новим) – дати естетичну оцінку творові, яка формується не лише з прочитання тексту, в дискусіях з іншими дослідниками, зокрема й Шовеном та Еструпом, а й через зіставлення з текстами, що побутували на теренах Індії, Ірану, в арабомовному світі. Як бачимо, найближчим за методикою порівняльних досліджень для А. Кримського цього часу був саме О. Веселовський, він цитує його багато й широко, потверджуючи свої висновки про жанрове багатство збірки. Зіставлення казок «1001 ночі» з індійськими,

перськими, іншими арабськими, проведене на різних рівнях, приводить ученого до сумнівів щодо висновків про походження твору і зроблених Хаммером, і де-Сасі, і Ленаном. Натомість А. Кримський, аналізуючи тексти «1001 ночі» в зіставленні з аналогічними індоевропейськими, перськими, арабськими, відстоює свій погляд на збірку, яка «не має певного автора або укладача: вона – поступовий витвір багатьох поколінь»¹⁰¹. Порівняльне вивчення «1001 ночі» приводить дослідника до висновку: «найстаріше ядро – це арабський переклад пехлевійської (перської) казки, звідси і рамова організація матеріалу, й окремі казки, які, як і «Каліла і Дімна», проникли до персів з Індії».

Значну (порівняно з попередніми студіями) увагу А. Кримський приділяє жанровій розмаїтості книги, поетичності, «психологізмові» і, як він пише, «вишуканій будові» надто тих казок, які, за всіма ознаками, мають індоевропейське походження. Саме увага до поетики, специфіки твору, сюжетів та сюжетних мотивів, художніх засобів дозволяє А. Кримському відстоювати свій обґрунтований погляд на походження, структуру (пласти) «1001 ночі» та їх своєрідність. Проте, при багатьох абсолютно нових моментах, які з'явилися у вивченні А. Кримським «1001 ночі», її можна вважати скоріше перехідним містком між двома етапами розвитку українського порівняльного літературознавства – одним, представленим постаттю М. Драгоманова, другим – новим поколінням дослідників, що сповідували інші підходи до твору – як іманентного явища, народженого в певну епоху, котре розвивається за своїми законами, і, таким чином, спонукає до роботи над словом. Цими рисами позначена праця А. Кримського, що увібрала не один десяток літ роботи – «Хафіз та його пісні...» Характером дослідження вона мало чим відрізняється від попередніх: у ній хіба що набагато сильніше виражене індивідуальне начало¹⁰². Очевидно те, що А. Кримський не тільки досліджував Гафіза, а й перекладав (перші переклади з'явилися в «Житті і слові» ще 1895 року), сприяло тонкому відчуттю поетового слова, і будь-які неточності, допущені іншими, викликали відповідну реакцію. Новим у студії А. Кримського було прагнення

показати Гафіза як поета XIV ст., у творчості котрого віддзеркалена епоха, й те, як його доробок (народженими мотивами, темами, образами, іншими художніми прийомами) змінив характер традиційного жанру газелі. Перше, що впадає в око – широке тло (від IX до XIV ст.), представлене газелями поетів західного і східного Ірану (від Рудакі до попередника Гафіза Сааді), які, працюючи в межах східного канону, синтезуючи традиції й художній досвід не тільки персів, а й народів Халіфату, залишалися індивідуальностями. Це перший, т. зв. регіональний рівень студії.

Зіставляючи газелі різних авторів, А. Кримський доходить висновку не тільки про подібність / схожість (ідей, тем, образів), а й помітну відмінність, найбільше на рівні ейдологічному (образному) та художніх засобів, що в цілому позначається на генології творів (жанровий рівень) Гафіза: «Своїм змістом поетична Хафізова творчість, – зазначає автор, – ані чим не одрізняється од поетичної творчості його попередників, і головна її ознака тільки тая, що художнього таланту в Хафіза мабуть чи не більше». Гафізівська газель (зреалізованим комплексом ідей, витвореним образом ринда, матлою і мактою, умінням не тільки дивовижно поєднати емоційне й раціональне (касидне) начала, а й витворити не менш дивовижне плетиво бейтів (т. зв. «розсіяну» газель) постає в дослідженні А. Кримського як жанр, у якому проявилася «універсальна геніальність»¹⁰³ одного з найбільших поетів Сходу. Навіть «Нізамієве віршування, – яке, за словами вченого, – було для Гафіза незрівняним, недосяжним зразком поетичної елегантності»¹⁰⁴, не заступило собою поета. Праця А. Кримського про Гафіза стала не лише певним кроком у розвитку української орієнталістики. Її з повним правом можна вважати етапною в розвитку порівняльного літературознавства. Вона, реалізуючи орієнтальну програму А. Кримського, викладену в «Пояснюючій записці», не тільки продовжила лінію попередніх сходознавчих студій (М. Костомарова, М. Драгоманова), а й помітно розширила поле порівняльних досліджень: із часів А. Кримського «східний» матеріал на рівних із західноєвропейським входить у сферу наукових вивчень. А. Кримський

чи не вперше в історії українського порівняльного літературознавства проводить наукові висліди на багатому матеріалі зональних і регіональних літератур різних епох: ірано-арабської античності, літератур Середнього Сходу, епохи Середньовіччя тощо. Працюючи в основному у сфері генетичних зв'язків, він звертає належну увагу й на типологічні сходження (напр., у прочитанні «1001 ночі», анекдотів про Ходжу Насреддіна тощо). Важливим моментом літературознавчих розвідок А. Кримського є увага до проявів у творах (перекладах, переробках, запозиченнях) етнічного, національного (напр., аналіз бейрутського та каїрського пластів «1001 ночі»).

Виконаними на стикові різних галузей знань студіями, у першу чергу історії, літератури, релігієзнавства, мови та етнології, він схилився до переваги моделей порівняльних студій.

Напрацьовані українською наукою підходи до порівняльного вивчення словесної творчості й літератури були апробовані й поглиблені І. Франком. Услід за М. Драгомановим він продовжує лінію порівняльних студій останніх десятиліть ХІХ ст., репрезентовану вивченням генетико-контактних зв'язків, визначену прагненням поставити висліди на твердий ґрунт науки. Власне це дає підстави дослідникам уважати М. Драгоманова та І. Франка «фундаторами» порівняльного літературознавства в Україні як галузі науки про літературу¹⁰⁵. «... Щодо речі і щодо методу досліду, – скаже І. Франко у праці «Відповідь критикові «Перебенді», – завдячую ... Драгоманову, Дашкевичу і другим»¹⁰⁶. Водночас у науковій спадщині І. Франка є ціла низка праць, які дають підстави говорити не тільки про наукове підґрунтя компаративних досліджень, а й про їх векторність, матеріал, проблематику, набагато чіткішу зорієнтованість на російські, польські, німецькі порівняльні студії, зміщення акцентів у них. Простежити основні тенденції в порівняльних студіях, рух думки вченого, зміни, які відбуваються в них, спробуємо на кількох найвиразніших із погляду формування і розвитку компаративної думки в Україні досліджень. Примітна у зв'язку з цим датована 1883 роком праця «Старинна роман-

сько-германська новела в устах руського народу», що, з одного боку, продовжує лінію генетико-контактних зв'язків, визначає, услід за Т. Бенфеєм, М. Драгомановим, шляхи міграції сюжетів і те, як, «змінюючись всюди і приноровлюючись до характеру народу...», пам'ятки стають «важним матеріалом до пізнання світогляду, характеру і психології народів» (26, 271). З другого – констатуючи впливи, автор намагається пояснити спричиненість і те, що вони концептуально означають. Проте вже в цій студії помітне прагнення простежити не лише «міру перероблення» матеріалу у фольклорі, а й проникнення його в художню творчість письменників різних літератур, наприклад, показати «значні характеристичні різниці між новелами» (26, 278). Іншим знаковим моментом цієї розвідки є чи не вперше заявлені потреба і перспективи «порівнюючої етнології», а в публікації «Нові праці про Україну» (27) ще й археології. Вивчення генетико-контактних зв'язків поширюється й на художню літературу, щоправда, з домінантою контактології. Це стосується «Відповіді критикові «Перебенді», якою автор торкається проблем впливів, по суті, відгороджуючись від впливості та «визбирування фактів». «Поки говорити про користь або шкідливість чужих впливів, – застерігає І. Франко, – треба попередю докладно розслідити, зрозуміти їх початки, розвій і вплив ...» (40, 10). Найголовнішим для нього є твір «як факт духовної історії суспільства», і «як факт індивідуальної історії даного письменника» (27, 311). Ця тенденція простежується й у «Відгуках грецької та латинської літератур в українському письменстві» (30, 249). Таким чином, І. Франко заявляє про себе як прихильника «методу історичного і психологічного» (27, 311), поширюючи його на подальші студії. Очевидним є те, що кристалізація поглядів І. Франка на порівняльне вивчення творів, можливості компаративістики відбувалася не без впливу тогочасних наукових досліджень: «Україні ... щастить на полі науковому», – напише він у розвідці «Нові праці про Україну» (27, 187). Знайомство зі студіями М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Срезневського, В. Афанасьєва, М. Дашкевича,

О. Веселовського, яких він часто цитує, доповнюється міркуванням Грімів, Бенфея, Мюллера, Шмідта ..., матеріалами «Русской старины», «Русского архива». Промовиста в цьому зв'язку, наприклад, стаття І. Франка «Поступ славістики на Віденському університеті» (31), а також розмисли над шеститомною працею «предтечі компаративістики як дисципліни» Г. Брандеса «Головні течії в європейській літературі XIX віку» (31, 33). Праця І. Франка на ниві української літератури утверджує його в перевагах порівняльних досліджень. Вони вносять, зазначить автор у зв'язку з «Отзывом о сочинении г. Петрова ...» М. Дашкевича, «далеко ширше розуміння історії літератури» (27, 192). Про переваги «величезного порівнюючого матеріалу», «уміння групувати» його, робити широкі узагальнення говорить І. Франко, перечитуючи О. Потебню, не раз зіставляючи його праці з популярними тоді працями О. Веселовського: «Проф. Потебня, – міркує автор, – взявся неначе виповнити програму, намічену Веселовським, вносячи з свого боку основне знання філологічне і кладучи вагу не тільки на пильний досвід змісту, але також на докладне студювання форми поетичної» (27, 189). У праці О. Потебні «Объяснение малорусских и сродных народных песен» І. Франко знаходить «неоціненний компендіум ... уваг для даного предмета» (27, 192). Якщо в наявних на той час працях М. Дашкевича його увагу привертає розширення культурно-історичного ґрунту досліджень (І. Франко називає вченого «майстром історичного аналізу» (27, 194), то в Потебні – те, що пов'язане із психологією творчості, поетичною формою. Дослідник, зауважує автор у «Слові про критику», – «розглядає твір з усяких можливостей» (30, 215). А в праці «Тополя» Т. Шевченка не випадково процитує Е. Шмідта: «Історія літератури має бути частиною історії розвою духовного життя народу з порівнюючим виглядом на інші літератури національні» (28, 78). А це вже виводить Франкові порівняльні студії із традиційної сфери генетико-контактних зв'язків в іншу, наближену до типологічної. Про це свідчать і його прагнення провести паралелі, аналогії між творами прочитуваних авторів, зіставляти сюжети,

мотиви, образи в тих письменствах, які не мали прямих чи опосередкованих контактів, не були зв'язані генетично. Виробленню компаративістських підходів сприяє діяльність І. Франка в історії літератури. Розмисли над «механікою творчості поетичної», виясненням її «з внутрішнього індивідуального боку» в тих працях, де порівняльні підходи не були магістральними, як-от та ж «Тополя» Т. Шевченка» або трактат «Із секретів поетичної творчості», вносили зміни в характер компаративних вислідів, зміщували акценти, робили студії «по-своєму продуктивними». «Новіша історія літератури, не відкидаючи оцінки естетичної (хоч і оп'ять поглиблюючи її на підставі здобутків нової еволюційної експериментальної психології), – підсумовує І. Франко, – розширила рамки і мету досліду і роздивлює явища літературні з погляду загальнонародного розвитку культурного» (28, 74). Його міркування про наукові методи, якими має послуговуватися літературна критика, аби «зробитися вповні науковою, спосібною до дійсного розвою» (31, 53), поширюється й на порівняльні розвідки. Вимога перейти «від механічного реєстрування до літературно-історичних та психологічних дослідів», що її ставить І. Франко в незавершеній «Історії української літератури ...» (40), стосувалася передовсім порівняльних вислідів, «двох родів складників», свого і чужого. Вона загострила проблему наукового методу вивчення національної літератури, ролі «інтернаціональних шкіл та метод». До важливих завдань вивчення літератури І. Франко відносить і «показати, як вона (література. – Л.Г.) засвоює собі чужий матеріал, чужі форми, і що вносить свого в загальну скарбівню літературних тем і форм; мусить показати, чим були для неї літератури сусідніх народів, і чим була вона для них» (40, 17). Інтерес до зовнішніх і внутрішніх зв'язків, різних форм рецепції урізноманітнювали поле Франкових порівняльних студій (у нього все активніше входили не лише, традиційно, західноєвропейські, російська, а й східні літератури, в першу чергу давньоєгипетська, шумерська, вавилонська, давньоіндійські пам'ятки ведійського, а особливо – буддійського, канонів)¹⁰⁷, що вимагало гнучкості методик

при їх вивченні. Осмислюючи міжлітературні впливи, наприклад, І. Франко простежує їх на різних рівнях: міжлітературних напрямів, шкіл, родів та жанрів (роману, новели, казки, байки, загадки тощо), стилю. Розглядаючи творчість того чи іншого чужоземного письменника в контексті української літератури, він, як і О. Веселовський у російській науці, не раз акцентує на тому, що вплив письменника (наприклад, А. Міцкевича) на українську літературу проявляється в ній по-різному: як імпульс, зразок, прямий чи опосередкований вплив, переробка, переспів, переклад. А стосовно впливу польського поета на літературу Галичини зазначає: «Вплив Міцкевича ... є лише настільки слабким і невиразним, наскільки сама ця література досі не розвинулась як самостійна широка поетична творчість» (26, 389). В іншому випадку, констатує автор, переклади «впливових творів» завжди належали «до підвалин власного письменства» (39, 7). Багато перекладаючи як з оригіналу, так і з мови-посередниці (як-от із санскриту), І. Франко усвідомлював роль перекладу в розвитку і збагаченні літератур. Тому розмірковування над неукраїнським текстами часто породжували думки про «переробки зайшлого матеріалу», буквальний і точний переклад, збереження самотності першотвору. Кожний переклад, наголошує І. Франко, повинен бути зроблений «mundgerecht» (зрозумілим, у простому викладі. – Л.Г.) (26, 280), формуватися талантом, інтуїцією та знаннями того, що перекладається і задля чого. З огляду на це автор значну увагу приділяє жанровій специфіці перекладу (наприклад, у «Відгуках грецьких та латинських літератур ...»).

Типологічні студії ще не виокремилися в працях І. Франка в самостійний напрямок, хоч, безперечно, були. Варто згадати лишень датовану 1891 роком «Владу землі в сучасному романі» або іншу «Життя і побут сучасного селянина на Україні і у Франції». Це пояснюється не лише труднощами розмежування контактно-генетичних зв'язків і відношень типологічного плану, їх «пов'язаністю», «переплетеністю» (на це вказують і Д. Наливайко, і М. Ільницький), а й невідпрацьованими в практиці тогочасних українських досліджень типологічними підходами, невиробле-

ністю основних принципів, відсутністю досвіду ґрунтовних типологічних студій на різних – жанровому, тематичному, образному, стильовому рівнях. Як правило, типологія входить у щораз глибші, багатші матеріалом контактено-генетичні висліди І. Франка, виконуючи в них далеко не першорядне значення. Переконливим свідченням «еволюційного» Франкового студіювання є магістерська робота «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», якою автор ставить завдання простежити жанр роману – «пануючого роду літератури», зацентувати на вислідах західноєвропейського, простежити «романістичний характер житій та апокрифів» (30, 314). З погляду сучасної науки багато положень цієї частини праці викликає сумніви. Однак сам задум, вибір матеріалу, шлях його пізнання – зокрема, міркування про витоки (початки роману, його «артистичну обробку», орієнтальні (азійські) та грецькі впливи на процес складання засвідчують не лише багатство та різномірність матеріалу, яким оперує автор і на основі порівняльного вивчення якого робить свої висновки. Використана джерельна база (відома на той час наукова література, пам'ятки арабські, перські, єврейські, індійські, грузинські, західноєвропейські), зіставлення різномовних перекладів, зокрема й інтерсеміотичного характеру (поем, драматичних творів, побудованих на основі «Варлаама і Йоасафа»), що з'явилися у Франції, Німеччині, Англії, Італії, Іспанії, Чехії, спричинювали непоодинокі відступи від магістральної теми роману («... твір, – доходить висновку автор, – спочатку був швидше всім іншим, тільки не романом.» (30, 592), вводили дослідника в проблеми супутнього характеру (наприклад, першотвору – посередника – перекладача; проблеми авторства твору (І. Дамаскін?, С. Грузин?); мотивів «Варлаама і Йоасафа» в європейських літературах XIII ст.; вивчення шляхів, якими входив він у західну культуру тощо. На особливу увагу заслуговують міркування автора над художніми особливостями твору, зокрема, принципом «рамового» оповідання, яке допускало введення численних оповідок, притч і т. ін. Останнє зумовлює тонкі спостереження над рамовим принципом

організації матеріалу в давньоєгипетських оповідках, індійських джатаках, «Панчатантрі», арабській «1001 ночі», ґрунтовний аналіз притч грецькою, грузинською, арабською, перською, староеврейською мовами, відмінних у версіях «Варлаама і Йоасафа» не лише кількісно (від 10 у грузинській до 16 у грецькій), а й змістом і формою. Її аналіз приводить І. Франка до висновків, що «первісний кістяк» ... твору – в притчах: «Чим старіша редакція твору, тим бідніша «рамова» розповідь і рясніші притчі та переплетені в ній розповіді» (30, 594). Порівняльне дослідження «Варлаама і Йоасафа» не раз повертає автора до думок інших учених – Ф. Лібрехта, М. Мюллера, О. Кирпичникова, О. Веселовського, М. Марра, О. Ольденбурга, спонукає до дискусій, чіткого обґрунтування власних підходів і висновків. Цьому сприяють і підготовлені І. Франком таблиці «Порівняння змісту орієнтальних версій «Варлаама і Йоасафа» (30, 542). Вони мало чим нагадують «синхроністичні таблиці» до багатотомної «Истории всемирной литературы», підготовлені М. Гаспаровим, але мета в них одна: «допомогти співвіднести історичні факти, описані в різних главах і розділах»¹⁰⁸. Порівняльні підходи літературознавчих студій І. Франка, ясна річ, не дають підстав говорити про створену ним школу. Вони свідчили перш за все про гнучкість застосованих методів, ставлення до «авторитетних» шкіл «як до чергової наукової пропозиції». І. Франко, підсумовував Г. Вервес, – «ідеї культурно-історичної школи органічно «доповнював» ... найчастіше пропозиціями порівняльно-історичного літературознавства та етнопсихології»¹⁰⁹ і так уводив їх у науковий ужиток, утверджував власною практикою, всебічним аналізом показуючи: «Різномірність фізичних і зверхніх життєвих обставин людського роду витворили різні цивілізаційні типи» (40, 8).

Галина Александрова

МИКОЛА ДАШКЕВИЧ

З іменем професора університету св. Володимира в Києві, дійсного члена Імператорської Академії наук, літературознавця, дослідника фольклору, історика Миколи Дашкевича (1852–1908) пов'язаний якісно новий етап у розвитку національної науки про літературу. Діапазон літературознавчих зацікавлень М. Дашкевича був надзвичайно широкий – від письменства Київської Русі і європейського середньовіччя до актуальних проблем сучасного йому літературного життя. Л. Білецький назвав літературознавця «одним із тих геніїв і талантів, котрі можуть бути окрасою не тільки української, але й західноєвропейської літератури»¹¹⁰. За словами А. Лободи, історію літератури М. Дашкевич вивчав, «не захоплюючись простим нанизуванням паралелей, а прагнучи розв'язати проблему поєднання в ній свого з чужим, показати, як у горнилі світового обміну ідей і форм вироблялись нові, оригінальні сплави»¹¹¹.

У формуванні вченого важливу роль відіграли методологічні позиції представників культурно-історичної школи й порівняльно-історичного методу західноєвропейського та російського літературознавства, його добра обізнаність із науковим доробком В. та Я. Грімів, Й. Гердера, Т. Бенфея, Ф. Буслаєва, а також О. Котляревського, О. Веселовського, О. Колмачевського, М. Драгоманова та ін.

Розпочинаючи викладацьку діяльність на кафедрі всесвітньої літератури, М. Дашкевич пропагує порівняльний метод, уважаючи його найбільш об'єктивним і науковим: «Метод порівняльного вивчення чи широкого спостереження літературних фактів при попередньому вивченні одиничних літературних явищ найбільш придатний у нашій науці тому, що дає можливість відзначити риси схожості в розвитку літератур, і таким чином підійти до відкриття загальних законів, до розуміння суті літературних явищ»¹¹². Сповідуючи ідеї безперервності й спадкоємності

літературного розвитку, національної своєрідності й самобутності цього розвитку, він заявляв себе прихильником культурно-історичної школи, але розумів, що з'ясувати національну своєрідність і самобутність неможливо без порівняльно-історичного підходу. Тому в систему культурно-історичних студій він залучає порівняльно-історичні дослідження.

Необхідність порівняльних студій при вивченні історії літератури, на думку М. Дашкевича, зумовлюється тим, що в кожній національній літературі органічно поєднуються місцеві, оригінальні складники з елементами, перейнятими від інших народів, і їх необхідно розрізняти. «У змісті й формі поетичних творів потрібно розрізняти своє, як індивідуальне та національне, і чуже, як інородне, чи взагалі міжнародне»¹¹³. Значення творчості окремих письменників і цілих літератур, на думку вченого, вимірюється «багатством ідей і змісту, і ступенем самостійності в перетворенні запозиченого матеріалу та водночас художністю форми»¹¹⁴. Тому дуже важливою для історії літератури вчений уважав проблему «поєднання свого з чужим»¹¹⁵. Характерно, проте, що на перше місце дослідник ставив саме оригінальні прикмети національної літератури. На таких засадах постають і вимоги до історика літератури: будь-який твір повинен вивчатися не тільки в його пов'язаності з дійсністю, – потрібно простежити його літературні зв'язки і їхній історичний розвиток. Дашкевича схема порівняльного аналізу твору складалася з таких кроків: з'ясування історичної основи, пошук паралелей в інших національних літературах, запозичень (виявлення ступеня опрацювання певних мотивів, установлення джерел фабули) і, нарешті, реконструкцію іманентних особливостей твору. Такий підхід демонструє, зокрема, його стаття «К вопросу о происхождении русских былин. Былины об Алеше Поповиче и о том, как перевелись богатыри на Руси». Водночас кожний конкретний історичний жанр мав у науковій практиці М. Дашкевича свою індивідуальну модель аналізу.

Кульмінацією теоретичних і практичних пошуків М. Дашкевича стала рецензія на «Очерки истории украинской литературы

XIX ст.» М. Петрова. Обидві праці – і М. Петрова, і М. Дашкевича, – були першими спробами цілісної монографічної історії української літератури XIX ст. із застосуванням порівняльного методу. Для М. Петрова порівняння – засіб ствердження переваги російської літератури. Буквально тонучи в констатації дрібних фактів впливу, іноді сумнівного, обмеженого тільки зовнішньою схожістю, він часто все пізнання літературного твору зводив до встановлення, у кого автор запозичив ту чи ту думку, кого він наслідував; отже, українські письменники в його тлумаченні перетворювалися на бездумних копіїстів. Слушно зауваживши, що книжка М. Петрова трактує історію літератури занадто механічно, мало звертає уваги на її органічний розвиток і односторонньо простежує російські впливи, М. Дашкевич поставив завдання: простежити внутрішню еволюцію нової української літератури й схарактеризувати її провідні мотиви. На першому плані в нього – осмислення української літератури як явища, що самостійно розвивається, з його власними органічними тенденціями. М. Дашкевич наголошує на тому, що в кожній національній літературі можна виявити вплив інших літератур. Проте національна самобутність переробляє і підпорядковує собі будь-який іноземний вплив, пристосовує і робить своїм те, що запозичує в іншого народу. Керуючись принципами таких європейських учених, як Шасле і Кьортінг, котрі вбачали одне з найважливіших завдань історії літератури у з'ясуванні ступеня оригінальності певних літературних творів і розв'язували це завдання «за допомогою розшукування джерел творів і зіставлення їх з іншими подібними творами того ж часу чи попереднього»¹¹⁶, М. Дашкевич прагне з'ясувати ступінь оригінальності українського письменства «у генезі, змісті й формах української літератури»¹¹⁷. Він не заперечував зв'язку української і російської літератур, але не вважав, що друга зумовила зміст рідного письменства, особливостей його стилю й основних напрямів, адже російська література в період становлення не була самобутньою, а наслідувала європейські течії. Українське письменство, отже, могло і прямо, без російського посередництва зазнати західного впливу

й засвоювати європейські напрями. М. Дашкевич переконаний, що українська література, як і будь-яка інша, навряд чи виникла б лише завдяки стороннім впливам. Дослідник наголошував, що нова українська література розвивалась у зв'язку з основними західноєвропейськими течіями ХІХ ст. і водночас продовжувала давні неперервні традиції місцевої творчості. Українській літературі були притаманні наслідування та запозичення, проте вони не заперечували народності, яка була її головним рушійним началом.

Учений намагався показати українську літературу як чинник національно-духовного розвитку і розкрити її зв'язки з іншими національними літературами. М. Дашкевич уперше розглянув «Енеїду» І. Котляревського на широкому тлі порівняльного вивчення: зіставив поему з відомими європейськими трагедіями П. Скаррона (частково і А. Блюмауера та М. Осипова) і віддав перевагу українському письменникові не лише за формально-стильовими параметрами поеми, більшим талантом автора чи оригінальністю, а насамперед – за органічністю та глибиною народності. Порівнюючи п'єси І. Котляревського «Москаль-чарівник» і Ансома «Солдат-чарівник», дослідник помітив багато спільного в сюжетних лініях, водночас акцентував і на їхніх істотних відмінностях, наголошуючи на тому, що «Москаль-чарівник» є самостійним твором у багатьох подробицях, у змальованні характерів дійових осіб і провідній ідеї. Запозичену схему І. Котляревський наповнив соціальним і політичним змістом, що відрізняло його п'єсу від багатьох комедій, які з'явилися в Росії під західним впливом: «У позичену, обтріпану віками схему вноситься свіжа думка, і віковий сюжет, вихоплений із безперервного колообігу, постає в оновленому художньому вигляді, пристосованому до нових потреб вічного поступу життя»¹¹⁸.

Особливого значення вчений надавав порівняльному вивченню епосу. За його концепцією, давньоруські билини є відлунням середньовічних лицарських поем, а думи й билини – генетично споріднені жанри: дума в нових історичних умовах стала наступною стадією розвитку билини. Взаємозв'язки й взаємовпливи

М. Дашкевич простежував і між українськими думами та південнослов'янським епосом, помічаючи схожі епічні мотиви, сюжети, символіку, загальний тон. Дослідник уважав, що вказування на запозичення ще не пояснює виникнення епічних оповідей: потрібно розкривати насамперед внутрішні основи запозичень. Наголошуючи, що в кожному билинному епосі є багато епізодів і мотивів, спільних з іншими фольклорними жанрами, дослідник зауважує, що це не є підставою вважати такий епос несамостійним. «Національними в будь-якому епосі є переважно його будова, загальний напрям і типові особливості героїв»¹¹⁹.

Учений указував, що для дослідників літератури визначальним критерієм має бути не оригінальність фабули, а її опрацювання, духовний зміст, який вкладається в запозичений сюжет. «Кожний твір, коли уважно розглянути, виявляється злиттям, і авторові його належить переважно впорядкування даних, здобутих чи переданих іншими, поєднання їх і перетворення, при чому буває можлива і творчість – не лише у формі, а й в ідеях, рух їх уперед. Сучасна наука визнала, що в поезії весь час повторюються певні мотиви. Із запозичення тих мотивів уже не роблять закидів поетичним геніям»¹²⁰. «Дант, Бокаччо, Аріост, Шекспір, Мольєр, Гете не придумували власних фабул, а брали їх із літературних творів, які потрапляли їм до рук, чи з народної словесності. Великі корифеї творчості часто тільки переробляли готові перекази, й, тим не менше, ніхто не буде знижувати на цій підставі вартість їхніх творів. Вони, хоча є переробкою схем, що раніше вже були в обігу, вирізняються значними достоїнствами, яких позбавлені попередні літературні опрацювання тих самих сюжетів»¹²¹. Саме тому, на його думку, вивчення питання про міру оригінальності тих чи тих літературних творів потребує великої обачності в міркуваннях. Трансформацію традиційних сюжетів, образів і мотивів М. Дашкевич розглядав у творчості багатьох письменників: В. Шекспіра, Ж.-Б. Мольєра, Й. В. Гете, Ф. Шіллера, Д. Г. Байрона, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін.

Визначальними аспектами порівняльно-історичних досліджень М. Дашкевича були залучення до вивчення кожного

літературного явища широкого культурного (світового й національного) контексту, володіння провідними літературознавчими теоріями, синтетичне поєднання методів (історичного, порівняльного, біографічного, психологічного, філологічного), застосування історизму як основного методологічного принципу. Це передбачало комплексний підхід до явищ культури: порівняльному аналізу будь-якого явища в дослідженні вченого передують глибоке вивчення джерел та культурно-історичного контексту його розвитку. На початку ХХ ст., коли в науці почав переважати філологічний метод, М. Дашкевич зазначав, що «цей метод певною мірою поєднує в собі інші. Для успішного вивчення історії літератури філологічний метод повинен бути поєднаний із порівняльно-історичним»¹²².

Праці М. Дашкевича демонструють, що українська наукова думка кінця ХІХ – початку ХХ ст. не лише співвідносилася з аналогічними концепціями західноєвропейської та російської науки, а мала власні теоретичні та методологічні здобутки. Ученому був зобов'язаний у своєму становленні як науковець І. Франко¹²³; його традиції продовжились у наукових пошуках Л. Білецького, М. Грушевського, М. Зерова, К. Копержинського, А. Лободи, М. Марковського, І. Стешенка, П. Филиповича та ін.

Галина Александрова

Українська компаративістика 10–20-х років ХХ ст.

Особливістю української компаративістики перших десятиліть ХХ ст. є те, що в цей період у ній синтезувалися і традиції ХІХ ст., і новаторські трансформації. Компаративістичний дискурс мав як емпіричний, так і теоретичний характер. Порівняння здійснюються на різних рівнях: тематичному, ейдологічному, сюжетному, жанрологічному, зіставлення двох чи кількох творів, літератур певного періоду, на рівні художніх засобів.

Порівняльні дослідження певних тем і сюжетів здійснювалися ще з кінця ХІХ століття. Для з'ясування генези нової віт-

чизняної літератури лишалося актуальним питання про джерела «Енеїди» І. Котляревського. Порівняння М. Дашкевича із західноєвропейськими та російською переробками Вергілія продовжили І. Стешенко, П. Житецький, М. Марковський, І. Айзеншток, і хоча літературознавці доходили іноді цілком протилежних висновків щодо першовзірця І. Котляревського, важливими були висновки про трансформацію світового сюжету на українському ґрунті, глибину опрацювання теми та ідейний зміст, вкладений автором у текст, питома національні ознаки в поемі.

Органічно продовжили традиції порівняльних досліджень кінця ХІХ ст. шевченкознавчі студії, які зосереджувалися переважно на першому періодові його творчості. Окрім очевидного впливу народної поезії, українських письменників (Є. Гребінки – В. Дорошенко, П. Филипович; М. Маркевича – К. Студинський, М. Марковський), велика увага приділялася впливам польської та російської романтичної поезії (О. Колесса, В. Щурат), впливові байронізму (П. Филипович, М. Марковський, С. Родзевич). Про спадкоємність Шевченка з попередньою літературною традицією йдеться у працях О. Багрія, типологічні паралелі намагалися провести М. Мочульський, І. Айзеншток (Шевченко і Тургенєв); продовжуючи пошуки І. Франка, порівняння поетичних і прозових Шевченкових творів здійснювали І. Стешенко, Б. Навроцький.

Розширювали діапазон досліджень українського письменства у світовому контексті компаративні студії П. Филиповича, О. Бургардта, М. Драй-Хмари, А. Ніковського, І. Шаровольського над ґенезою творів Лесі Українки, доводячи, що авторку цікавила не правдоподібність передачі біблійного чи історичного сюжету, а ідея, яку вона прагнула висловити певними образами.

Компаративні тенденції притаманні і для історій української літератури цього періоду. С. Єфремов указував, що кожне національне письменство зазнає впливів, але не сприймає їх механічно, а творчо переробляє, пристосовуючи їх «до свого національного світогляду, до своїх моральних, інтелектуальних та естетичних потреб, користуючись і формами своєї живої мови»¹²⁴.

Проблему свого і чужого із залученням даних суміжних наук – історії мови, архітектури, малярства – порушив М. Возняк. Особливу увагу він звернув на візантійський вплив, наголошуючи на тому, що «український організм... вибирав з нього те, що йому було рідніше, ближче, та, присвоюючи собі чуже, вкладав присвоєне... у власне тіло... й оживляючи власною кров'ю»¹²⁵.

М. Грушевський стверджував: вітчизняна література є не лише часткою історичного та соціального буття народу, а й результатом її контактів і зв'язків з іншими літературами світу та має дві основні частини – «народні в обробленні і широко інтернаціональні в своїм складі»¹²⁶. Часом важко відділити оригінальне від запозиченого, тому дослідник має, вилучаючи пізніші впливи й інкрустації з пізніших форм традиції, в яких вона була записана, доходити «образу відносин, світогляду, культури і поезії, так, як вони витворювалися... на новім ґрунті» (т. I, 110). За питанням про походження постає «вияснення того, що діялось на нашім ґрунті з цим мотивом; за виясненням становища запозиченого мотиву в міжнароднім крузі – вияснення його становища в нашім літературнім крузі, його літературна історія на нашім ґрунті» (т. IV, кн. 2, 32).

У перших десятиріччях ХХ ст. з'явилося кілька праць, що оцінювали різні методи в літературознавстві. На думку В. Перетца, порівняльний метод вирізняється найбільшою об'єктивністю й має за мету з'ясувати походження пам'яток літератури й процесу їхнього творення шляхом порівняння в цілому й по частинах і допускає можливість широких міжнародних впливів. В. Перетц відзначає й «підводні камені», які загрожують історикові письменства, оскільки літературні форми можуть зароджуватися самостійно, без запозичення, і наголошує на тому, що зловживання порівняльним методом – ознака відсутності будь-якої школи¹²⁷.

Л. Білецький («Основи української науково-літературної критики», 1925) у розвитку історичної школи виокремлює теорію наслідування, яка має чільне місце у встановленні генези літературного твору. В українському літературознавстві ця теорія, за його спостереженнями, оформилась у двох напрямках: по-

рівняльно-міфологічний (основоположник Я. Грімм, в Україні – О. Котляревський); порівняльно-історичний (від Т. Бенфея до М. Драгоманова). Другий напрям він розділяє на ідейно-соціологічний (М. Драгоманов, М. Сумцов, В. Гнатюк, В. Щурат) та формально-поетикальний (О. Колеса, Я. Гординський, Т. Сушицький, В. Бойко, П. Филипович).

Для К. Копержинського порівняльний принцип лежить в основі будь-якого літературознавчого дослідження, особливо в основі студювання тексту філологічною школою. Порівняння може обмежуватися вивченням текстологічної історії твору (варіанти й редакції); можна порівнювати різні твори одного письменника; твір може порівнюватись із творами інших авторів, щоб виявити його джерела. Тому філологічна школа є водночас школою порівняльно-історичною, що ставить собі широкі історико-літературні завдання й не обмежується літературою однієї нації чи країни. К. Копержинський розширює коло прихильників цієї школи – серед них В. Перетц, В. Адріанова-Перетц, Д. Загул, С. Щеглова, О. Дорошевич, П. Зайцев, О. Багрій, С. Козуб, О. Білецький, М. Зеров, Г. Хоткевич, С. Таранушенко, Л. Луців, П. Биховський, Т. Слабченко та ін. Проте характерна риса більшості вітчизняних студій – не текстологічні зіставлення, а зближення думок чи ідей порівнюваних творів. Таке використання порівняльно-історичного методу з погляду наукової методології літературознавець вважає спрощеним і переконаний, що вплив можна довести тільки в разі текстологічної близькості. Порівняння, особливо в галузі нового українського письменства, робляться часто випадково, без достатньої методологічної підготовки, а для них потрібні дані про зв'язки між письменниками різних епох та літературних шкіл, стилів. Такі науково перевірені дані «дадуть певні підстави для ставлення питання про соціологію даного потоку літературних впливів та його культурно-історичне значення і в історичному аспекті»¹²⁸.

Б. Якубський єдиним основним синтезуювальним принципом і методом літературознавства називає соціологічний чи марксістський метод. Низку старих літературознавчих методів він

розглядає не як самостійні й незалежні один від одного, а як допоміжні аналітичні прийоми, мета яких – соціологічне тлумачення літературного твору. Б. Якубський погоджується, що літературні впливи та запозичення треба вивчати через засіб порівняння, але застосовуючи його, настійливо радить конче звернутися до «провідного методу», якому не має суперечити порівняльний прийом аналізу. Вивчати літературний твір потрібно, на його думку, послідовно застосовуючи філологічний, формальний, психологічно-біографічний, і нарешті, порівняльний аналіз – останній для того, щоб установити можливий зв'язок літературного твору з його соціальним оточенням, оскільки на цьому етапі дослідження виразно постає проблема впливів та літературних запозичень. Прийоми порівняльного аналізу в літературознавстві він оцінює дуже високо: «Від перших примітивних текстуальних порівнянь наш літературний порівняльний аналіз перейшов до витонченішого вміння бачити й знаходити явища впливів та запозичень майже в усіх моментах утворення літературного явища. Досягненням останніх робіт порівняльного аналізу є твердження, що літературний вплив та літературне запозичення, свідомі та несвідомі, переважно відносяться до найдрібніших моментів літературних форм, характеризуючи цим всебічне явище певної соціальної спільності й обумовленості»¹²⁹.

Торкнувся перспектив порівняльного методу і П. Филипович, зауваживши, що у зв'язку з поширенням літературознавчих інтересів «зростуть у нас і порівняльні студії»¹³⁰. Цьому сприяє й певна традиція в українській науці (М. Драгоманов, І. Франко, М. Сумцов, О. Колесса) «багато зробили для популяризації порівняльного методу, що до того ж виводить наше письменство з вузьких національних меж»¹³¹. П. Филипович так з'ясовує значення порівняльного методу: «Історично-літературні розшукування, зокрема студювання приналежності поета до тої чи іншої школи, також спостереження над окремими запозиченнями, наслідуваннями і т. ін. мають не так самостійне значення, як допомагають зрозуміти місце поетове серед сучасників та попередників, його своєрідні риси». Він заявляв, що порівняльний

метод «...може дати чимало корисного для сучасного українського літературознавства, зосібна подаючи матеріал для соціологічних узагальнень»¹³². Проте рецензенти називали автора запізним епігоном теорії запозичень, який наводить велику кількість імен, назв, джерел, порівнянь, впливів, запозичень, але безпорадно потопає в безлічі випадкових фактів, неспроможний їх з'ясувати, адже явища впливу, міра запозиченого й оригінального у всякого письменника – це явища не самодостатні й не основні, а похідні й другорядні, які потребують соціологічного пояснення¹³³.

У 20-х роках в Інституті Т. Шевченка працював кабінет порівняльного вивчення літератур (керівник О. Білецький, секретар М. Легавко, співробітники М. Жінкін, І. Айзеншток, М. Самарін, З. Єфімова, М. Габель, С. Утевський, О. Лейтес), робота якого зосереджувалася навколо трьох важливих тем: російсько-українські літературні взаємини; переклади класиків світової літератури українською мовою у зв'язку з питанням про їхній вплив на українську літературу; вивчення художньої літератури сучасного Заходу¹³⁴. Проте 1930 р. порівняльний метод уже називатимуть ідеалістичним, застарілим, і зрештою, реакційним, бо він «суперечить єдино-науковому методу – марксистському»¹³⁵. В. Перетц змушений з огляду на це писати, що порівняльний метод – не система філософських понять, а вже «тільки робочий прийом для виявлення культурних і літературних зв'язків в словесній творчості всіх народів»¹³⁶ і розглядає його як метод підготовчої обробки літературного матеріалу для подальшого аналізу його із соціологічної точки зору. Таке «підтягування» порівняльного методу до завдань соціології, заклик до взаємодії соціологічного й порівняльного підходів тільки на перший погляд розширювало межі порівняльного літературознавства та спрямовувало його увагу не тільки на історичні, а й на соціальні коди, між якими існували різноманітні зв'язки, а насправді – сигналізувало про небезпеку соціологічної вульгаризації літературознавства, яка відкрито заявила про себе на початку 30-х років. Ідеологічний чинник, що запанував в усіх сферах наукової

діяльності, завдав непоправної шкоди літературознавству в цілому й компаративістиці зокрема, спотворив її принципи й оголосив лженаукою на кілька десятиліть, що значною мірою зруйнувало спадкоємність національного історико-літературного мислення та звузило методологію пізнання літературних явищ.

Ольга Тетеріна

Художній переклад як проблема українського порівняльного літературознавства XIX – початку XX століття

Увага сучасної компаративістики як «самостійної галузі пізнавальної рефлексії про літературу і культуру» (Е. Касперський) до вивчення перекладу в системі порівняльного літературознавства (Д. Дюрішін, Т. Херманс, П. Топер), передусім як суттєвого компонента літературної полісистеми (І. Івен-Зогар, Г. Турі) актуалізує вивчення вітчизняної перекладознавчої думки.

Усвідомлення ролі перекладу в суспільно-культурному житті формувалося вже в донауковий період (Д. Наливайко), зокрема розуміння його просвітницької функції (діячі Києво-Могилянської академії), значення для поступу національної мови (Феофан Прокопович, Г. Полетика), з виразним акцентом на врахуванні її національних особливостей при перекладі зарубіжних творів (Г.Сковорода).

У розвитку національного літературного процесу XIX – початку XX століття художній переклад відігравав виняткову роль, що зумовлювалося специфікою періоду становлення нової української літератури та мови на народній основі (насамперед неусталеністю художньо-естетичних форм). Цим пояснюється й підкреслена увага порівняльного літературознавства до перекладу в контексті проблематики контактено-генетичних зв'язків.

На новому етапі розвитку проблема перекладу зазнає суттєвого переосмислення – принципово розширюється діапазон її вивчення: поряд із питаннями методу відтворення оригіналу, пере-

кладацької майстерності увага зосереджується, передусім, на усвідомленні значущості перекладу в національному літературному процесі. Переклад розглядається літературно-критичною думкою XIX ст. в контексті найважливіших літературознавчих проблем: перспектив української літератури, а саме, – пошуку джерел, підґрунтя, засобів для її самобутнього розвитку.

Літературно-критичний матеріал I пол. XIX ст. засвідчує, що художньому перекладові відводиться роль високого літературного зразка, з метою вироблення витонченого естетичного смаку (Р. Гонорський. «Нечто о нашей «живописной прозе» и о нынешнем состоянии русской словесности вообще», 1816). А це увиразнювало подальше вивчення проблеми вибору творів для перекладу відповідно до внутрішніх потреб літературного поступу (П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, Є. Гребінка, М. Костомаров). Застосований у перекладі спосіб відтворення високого стилю оригіналу народнопісними засобами (як альтернатива трагедійним за своїм характером першим українським переспівам)¹³⁷ указав шлях подолання бурлескно-трагедійної манери в українській літературі, що мало вагоме значення для її подальшого розвитку загалом. Це переконливо засвідчує переспів П. Гулаком-Артемівським «Рибалки» Й. В. Гете як першої в українській літературі спроби «малоросійською мовою передати почуття ніжні, благородні, піднесені»¹³⁸, з якою М. Зеров пов'язував перехід від переспіву до перекладу¹³⁹. Зумовлюючи перехід від бурлескно-трагедійної до романтичної поетики і водночас поповнюючи український варіант романтизму елементами західноєвропейського (на ідейно-тематичному та жанрово-стильовому рівнях), переклад осмислюється критикою як джерело збагачення літературного процесу, а отже, «вписується» в контекст вітчизняного письменства (М. Костомаров. «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке», 1843; І. Вагилевич. «Історія української літератури», 1848).

Усвідомлення загальнолітературної ролі перекладу виявилось принципово важливим для формування літературною критикою II половини XIX ст. концепції національної літератури, яка

утверджувалася вченими й письменниками різного рівня («першого, другого ешелонів», за О. Білецьким), ідейно-художніх орієнтацій, інтересів, зокрема й тими, які безпосередньо займалися перекладацькою справою й «рухали» перекладознавчу думку (О. Потєбня, М. Старицький, В. Щурат, Олена Пчілка, В. Самійленко, Б. Грінченко, П. Грабовський, А. Кримський). Але «найхарактеристичнішими» (М. Дашкевич) були все ж П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка.

Епохальне значення для розвитку перекладознавчої думки зокрема мала літературно-критична діяльність, перекладацька практика та оригінальна творчість П. Куліша. Проблема перекладу чітко окреслюється як вагома складова літературознавчої концепції вченого, що ґрунтується на ідеї самобутнього розвитку української літератури та водночас її європеїзації («Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к «Черной раде»», 1857; «Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання Марка Вовчка», 1857; «Передне слово до громади (Погляд на українську словесність»», 1860; «Простонародность в украинской литературе», 1862).

Важливо враховувати при цьому, що подвижницька перекладацька праця «європейця між хуторянами і хуторянина між європейцями» (В. Петров) мала теоретичний смисл як істотний компонент у системі його літературно-критичних поглядів (М. Бернштейн).

Широка перекладацька програма П. Куліша, для якої вибір творів здійснено за принципом причетності до високомистецької світової класики (В. Шекспір, Дж. Байрон, Ф. Шиллер, Й.-В. Гете, Г. Гайне, О. Пушкін, М. Некрасов, О. Кольцов, О. Фет), засвідчує усвідомлення критиком ролі перекладу в розвитку мови (з метою «виробити форми змужичалої нашої речі на послугу мислі всечоловічій»¹⁴⁰), ідейно-тематичному та жанрово-стильовому збагаченні літератури, отже, – розуміння його загальнолітературного значення насамперед у розширенні горизонтів рідної літератури. Показовий у зв'язку з цим Кулішевий задум

перекласти всього Шекспіра, що зумовлювався передусім прагненням піднести українську літературу до рівня осмислення вічних тем. «Коли б Шекспір зробився читанням любим, – писав перекладач, – се отверезило б нашу літературу мізерну, дало б їй крила... Така моя мета»¹⁴¹. Пошук Кулішем-перекладачем відповідних засобів передачі піднесеного, «високого» стилю оригіналу засвідчує його розуміння «серйозної літератури» як запоруки повноправності національного літературного поступу загалом. Не випадково з іменем П. Куліша пов'язаний якісно новий етап розвитку не лише перекладної, а й оригінальної літератури (І. Франко, Б. Лепкий, М. Рудницький, Є. Нахлік).

Багато в чому близькі Кулішевим погляди М. Драгоманова, згідно з якими українська література розглядається в широкому міжнаціональному контексті, чому вповні відповідає кредо вченого («ногами бути міцно в рідному ґрунті, а головою в Європі»). Концепція національного письменства М. Драгоманова окреслює переклад як необхідний фактор літературного збагачення¹⁴². Закономірно, що переклад фігурує як одна з центральних проблем у задекларованій ученим системі «поступового» розвитку української літератури «знизу вгору» на всіх етапах її становлення і формування: від орієнтації на популярну літературу (насамперед перекладну) для народу («Література російська, великоруська, українська і галицька», 1873) до переконання в необхідності розширення ідейно-тематичних меж української літератури та осмислення перекладу як одного з головних засобів її європеїзації, а отже, – утвердження її самостійності («Листи на Наддніпрянську Україну», 90-ті роки XIX ст.).

Рівень розвитку перекладацької справи, що важливо, постав для М. Драгоманова своєрідним критерієм, «мірилом» поступу української літератури від «простої до високої». Саме концептуальний висновок про переклад як головний крок, спрямований на подолання меж «літератури для домашнього вжитку», зумовив переосмислення вченим системи «поступового» літературного розвитку, усвідомлення потреби його розширення – «і згори вниз і знизу вгору».

М. Драгоманов уперше науково обґрунтовує проблему перекладу в контексті жанрово-стильового збагачення української літератури. Враховуючи переважно простонародний характер української літератури та наголошуючи на важливості вибору для перекладу творів, «аналогічних нашому напрямків», які б органічно «вписалися» в контекст літератури-реципієнта. Вчений, водночас, актуалізує розвиток української літератури від романтизму до реалізму. Він надає першочергового значення перекладові кращих зразків реалістичної літератури – творів Ч. Діккенса, У. Теккерея, Жорж Занд, Ф. Шпільгагена, Г. Флобера, Е. Золя, М.Гоголя, І. Тургенева, О. Островського (традицію освоєння яких розвинув І. Франко).

Важливо, що зіставлення поглядів П. Куліша та М. Драгоманова виявляє еволюцію перекладознавчої думки в Україні II половини XIX ст., передусім, з огляду на національну концепцію літературного розвитку. Якщо П. Куліш проблему перекладу вперше теоретично сформулював та розглянув у контексті розвитку української літератури, то М. Драгоманов поклав її в основу системи літературного поступу, що є цінним здобутком українського літературознавства означеної доби.

Основоположну вагу в осмисленні перекладу як проблеми історико-літературної мають погляди І. Франка¹⁴³. Учений окреслює широкий діапазон вивчення основних проблем перекладу, – від конкретніших, які стосуються, власне, процесу перекладання (адекватність відтворення змісту і форми першотвору, його віршованого розміру, збереження еквілінеарності, образності, мелодійності, стилістичних особливостей оригіналу, відтворення в перекладі враження, що справляє оригінал, лінгвостилістичний аналіз перекладу) до більш загальних, що розглядають переклад у загальнолітературному контексті (як джерело ідейного, тематичного, жанрового, стильового збагачення, оновлення та поповнення національної літератури, стимул для оригінальної творчості на власному ґрунті).

Для І. Франка як історика літератури переклад – це, насамперед, вагоме явище національного літературного розвитку, а відтак – об'єкт наукових, зокрема компаративістичних студій.

Проблема перекладу постає однією з центральних у концепції національної літератури вченого. Це засвідчує Франкове обґрунтування поняття національної літератури як органічного синтезу «свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із довговікових міжнародних зносин» та ті завдання, які вчений визначає для історика літератури. А саме: розрізнити «своєрідно національне» і «загально міжнародне» за появи кожної нової течії в літературі¹⁴⁴. Закономірно, що І. Франко осмислює переклад як важливу складову збагачення та оновлення української літератури з огляду на процес взаємопроникнення двох визначальних літературних явищ – інтернаціоналізації та націоналізації («Поезія XIX віку і її головні представники», 1895; «Інтернаціоналізм та націоналізм в сучасних літературах», 1898).

Концептуальне положення про переклад як невід’ємну складову рідної літератури («добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур належать до підвалин і власного мистецтва» (Т. 39, с. 7)), як важливий чинник національного літературного розвитку І. Франко послідовно утверджує як учений-літературознавець та обстоює як практик перекладу. Франкова потужна перекладацька програма зорієнтована на збагачення художніми цінностями західноєвропейських і східних культур (власні переклади І. Франка створили б, за словами О. Білецького, цілу антологію всесвітньої літератури¹⁴⁵), що є промовистим виявом його критицизму.

При цьому І. Франко надавав вагомого значення проблемі вибору творів для перекладу, враховуючи потенційну здатність перекладу як художнього явища впливати на національний літературний поступ. Учений наголошував на органічності національного літературного розвитку та вважав необхідним з’ясувати характер засвоєння інонаціональних здобутків: «чи присвоєння є правдиве, чи тільки поверхове» (Т. 41, с. 10). Цим можна пояснити, зокрема, його негативне ставлення до перекладів А. Крушельницького (С. Пшибишевський «Із циклу вігилій») та В. Щурата (П. Ліндау «Мелійська Венера»). На думку І. Франка, такі переклади неспроможні збагатити українську літературу (Т. 32, с. 33).

Суттєвим у зв'язку із порушеною проблемою є переосмислення вченим тієї ролі, яку відіграв у розвитку української літератури переклад С. Руданським Гомерової «Іліади»: від різкої критики, яку спочатку викликала необґрунтована зміна перекладачем розміру оригіналу, до поцінування як «не популяризованого, а справді націоналізованого, нашого українського Гомера» (Т. 17, с. 425).

Франкова оцінка української «Іліади» цікава розставленими акцентами: у процесі осмислення значення перекладу для розвитку національної літератури для історика літератури першочергову вагу мають не так проблеми, котрі стосуються власне перекладацької майстерності, як з'ясування того, наскільки органічно переклад увійшов до національного літературного контексту та функціонує в ньому, поповнюючи його художньо-естетичний потенціал.

Учений розрізняв переклад як посередник і як результат впливу (Т. 26, с. 386), що обґрунтував іще в ранній праці «Адам Міцкевич в українській літературі» (1885). Якщо перші переспіви поезії А. Міцкевича українською мовою, зокрема П. Гулака-Артемовського, що почасти наслідують чи запозичують інонаціональні елементи, своєрідно видозмінюючи їх на власному ґрунті, – І. Франко кваліфікує вільними переробками, отже, – «швидше наслідком, результатом впливу на нас» (Т. 26, с. 384), то пізніші українські переклади, виконані П. Кулішем, В. Навроцьким, М. Старицьким, П. Свенціцьким, що наближаються до адекватного відтворення оригіналу, вважає посередником впливу.

Отже, випереджаючи час, учений окреслює поле функціонування перекладу в національному літературному процесі¹⁴⁶. Втім, диференціюючи переклад як результат впливу та переклад як посередник впливу, учений далекий від абсолютизації літературних впливів, що було притаманне дослідженням I половини ХХ ст. Натомість Франкове осмислення проблеми впливу має багато спільного з теорією «основ» та «зустрічних течій» О. Веселовського¹⁴⁷. На глибоке переконання І. Франка, процес «освіжування інгаляцією впливів сторонніх» відбувається при одночас-

ному опорові їм (Т. 41, с. 39). Вплив у Франковому розумінні, – насамперед, творчий стимул, імпульс.

Це засвідчують погляди І. Франка на творчість А. Кримського («Наша поезія в 1901 році» (1902)). Учений вирізняв постать А. Кримського як «високо оригінальну появу» в українській літературі (Т. 33, с. 188). Великого значення у зв'язку з цим І. Франко надавав перекладам А. Кримського насамперед зі східних мов (Т. 33, с. 189).

Зокрема, у статті-рецензії на збірку поетичних творів А. Кримського «Пальмове гілля. Екзотичні поезії»¹⁴⁸, відзначаючи *органічність* (курсив. – *О.Т.*) засвоєння екзотики східної поезії на рідному ґрунті (Т. 33, с. 189–190), основну увагу критик акцентує на майстерному відтворенні поетом складного психічного стану ліричного героя, що є визначальною рисою модерної літератури¹⁴⁹ (Т. 33, с. 189). Солідаризуючись із М. Сумцовим, І. Франко доходить висновку, що поезії А. Кримського «вносять нову течію в українську літературу» (Т. 33, с. 189).

Глибоке усвідомлення А. Кримським зв'язку національного та загальнолюдського дало підстави сучасним літературознавцям розглядати його творчість у контексті аналогічних явищ світової літератури (насамперед «Західно-східного дивану» Й.-В.Гете)¹⁵⁰ та інтерпретувати її як вищу форму взаємодії літератур, а відтак – констатувати, що «оригінальна й перекладна поезія в творчому доробку А. Кримського становить нерозривне ціле»¹⁵¹.

Беручи до уваги поступальний характер входження національної літератури до світового контексту через освоєння інонаціональних художніх здобутків (від наслідування, переробки, переспіву до створення нових естетичних цінностей на власному ґрунті), поезія «Пальмового гілля» вповні може бути потрактованою як «результат впливу» (послугуючись терміном І. Франка), але вже на якісно іншому рівні, – як творча трансформація насамперед світу східної поезії в національній формі.

Погляди І. Франка на переклад як творчий імпульс у взаємодії літератур підтверджує і його власний доробок (це й художнє переосмислення світових образів – «Смерть Каїна», «Похорон»,

«Мойсей», «Страшний суд», і обробки західноєвропейських та східних творів – «Лис Микита», поема «Абу-Касимові капці», обробка уривків із «Дон-Кіхота» М. Сервантеса, поема «Коваль Басім»).

Промовистим є також факт перекладу І. Франком поеми Дж. Байрона «Каїн» (1879) та написання власного твору «Смерть Каїна» (1884). Усвідомлюючи зв'язок між перекладацькою діяльністю та оригінальною творчістю, І. Франко писав у листі до М. Драгоманова від 20 березня 1889 р.: «Він (Каїн. – *О.Т.*) сидів мені в мозку ще від того часу, коли я перекладав байронівського Каїна».

Саме з поемою «Смерть Каїна» Ю.Бойко пов'язує «великий стильовий стрибок» у Франковій творчості загалом, – від реалізму до т. зв. новоромантизму¹⁵². І це закономірно, адже І. Франко обстоював принцип «не наслідувати чужих», а тільки «вчитися від них методи, форми, підглядати, відки вони черпають у своїм житті живу воду поезії, і дошукуватися так само і в нашій житті подібних джерел...» (Т. 48, 369). Тому і появу в українській літературі письменників нового покоління вчений пояснював, насамперед, їхньою глибокою обізнаністю з новими течіями і напрямками європейської літератури (Т. 41, с. 525).

Не випадково І. Франко надавав великого значення перекладам українською мовою творів і Е. Золя, і Г. Гауптмана, а також В. Гюго, Г. Гайне, Д. фон Лілієнкрона, Г. Ібсена, А. Доде. До речі, із дослідженням визначальних тенденцій світового літературного розвитку та популяризацією творів європейських літератур сучасні науковці слушно пов'язують зміну естетичних уявлень І. Франка, власне відхід від соціологізму в дослідженні літературних явищ («Література, її завдання і найважливі ціхи», 1878) та утвердження естопсихологічної методології («Із секретів поетичної творчості», 1898; «Леся Українка», 1898; «Старе і нове в сучасній українській літературі», 1904). Подібна еволюція позначилася й на перекладознавчих поглядах ученого, передусім осмисленні художньо-естетичної вартості перекладів із зарубіжних літератур (зокрема переклади з «Фауста» Й.-В. Гете та передмови до них у 70-х та в 90-х рр.).

Франкові передмови та рецензії на українські переклади інонаціональних творів, які репрезентують нові напрями у світовому літературному процесі (а також його власна перекладацька діяльність), актуалізують проблему перекладу як чинника не лише ідейно-тематичного а й, – що чимраз настійніше акцентується, – жанрово-стильового збагачення та оновлення української літератури.

Завдяки перекладам учений проектує метод нової західноєвропейської школи реалізму-натуралізму, доповнюючи його глибоким психологізмом, на український ґрунт. Як наслідок, відходячи від соціологізму Е. Золя, а натомість розвиваючи творчі пошуки «психопатолога» Ф. Достоєвського, Франко-письменник, стверджує Т. Гундорова, готував ґрунт для модерної літератури ХХ ст.¹⁵³

Дбаючи про жанрово-стильове оновлення національного письменства, І. Франко розглядає переклад як один із найпотужніших стимулів для його розвитку. Не випадково саме І. Франко високо оцінив глибоко психологічну прозу Г. Гайне. Значною загальнолітературною подією критик уважав появу першого українського перекладу твору німецького письменника («Подорож на Гарц»), здійсненого О. Черняхівським, про що писав у своїй передмові до перекладу. З метою популяризації та рецепції прози Г. Гайне в українському літературному контексті, І. Франко перекладає українською мовою оповідання «Флорентійські ночі», одну з найцікавіших, як сам зазначав, новелістичних спроб німецького письменника. До речі, увагу перекладача привернули, за його власним твердженням, не лише «незрівнянні фейєрверки стилю автора», а й порушені в новелі психологічні проблеми¹⁵⁴.

І це закономірно, оскільки І. Франко як письменник та історик літератури надавав виняткового значення утвердженню психологізму в українській літературі, та, відповідно, її жанровому оновленню¹⁵⁵. Критик приділяв особливу увагу проблемі розвитку новели в українській прозі наприкінці ХІХ століття («З останніх десятиліть ХІХ віку», 1901).

Учений осмислював переклад у контексті проблеми традиційного і нового в національній літературі, а кожний окремий

твір оцінював, насамперед, із погляду його причетності до високого словесного мистецтва. Прагнення письменника відмежуватися від кола «тих боязливих, що при кожній новій появі в літературі, непривичній для її смаку і для утертих стежок, лементують над упадком моральності і суспільного ладу» [Т. 32, с. 32], виразно засвідчують Франкові переклади з французьких поетів-модерністів (П. Верлена, Ж. Мореаса, Ж. Рішпена, Ж. Роденбаха). Адже вчений стверджував: «Кожен напрям добрий, коли його репрезентанти справдішні і живучі таланти» [Т. 48, с. 526].

Ця концептуальна теза І. Франка була винятково актуальною і для Лесі Українки. Художній переклад українська письменниця осмислювала в контексті особливостей національного літературного розвитку кінця XIX – початку XX ст. насамперед у зв'язку із проблемою пошуку нових художньо-естетичних форм та їхньої трансформації на рідному ґрунті.

Важливо, що художній переклад усвідомлюється Лесею Українкою як вагомий чинник процесу оновлення української літератури, «розширення меж артистичної творчості», що вона теоретично обґрунтовує концепцією неоромантизму (статті «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.», 1901; «В. Винниченко»), утверджує в полеміці із С. Єфремовим із приводу літературних шкіл (покликаючись на новітні тенденції розвитку західноєвропейських літератур), а в цьому зв'язку відстоює модерні явища в українській літературі (стаття «Малоруські письменники на Буковині», 1900), зрештою засвідчує своїми перекладами (з Г. Гауптмана, М. Метерлінка, М. Конопницької та ін.) та оригінальними творами («Давня казка», «Ізоolda білорука», «Кассандра»). Показовий великий інтерес письменниці до творчості М. Метерлінка, у якій вона відчула «нові елементи штуки, скомбіновані з великим талантом»¹⁵⁶.

Леся Українка, переосмислюючи проблему літератури для народу і літератури для інтелігенції (М. Драгоманов, Б. Грінченко) на користь їх співіснування, актуалізує важливість вибору творів для перекладу відповідно до специфіки та потреб національного літературного процесу. Це, зокрема, промовисто засвідчує

масштабна перекладацька програма письменниці, підготовлена для проекту «Плеяди» з метою створення «Бібліотеки світової літератури», яка включала імена Сервантеса, Бомарше, Петрарки, Шеньє, Бальзака, Леконт де Ліля, Вальтера Скота, Вольтера, Руссо, Сирокомлі, Конопніцької, Надсона, Некрасова¹⁵⁷.

Погляди Лесі Українки (переконаливим виявом яких є і перекладацька практика, що стимулювала її становлення як художника слова модерного типу) виразно позначилися на формуванні наступними поколіннями науковців концепції оновлювального розвитку української літератури, – власне підготували ґрунт для концептуального міркування літературної критики 20–30 рр. ХХ ст. про функціональність перекладу в еволюції національного літературного поступу (М. Зеров, М. Драй-Хмара, В. Филипович, М. Рильський, В. Державін, А. Ніковський). Особливого значення в цьому контексті набуває твердження А. Ніковського про етапи, які пройшла українська література, «втягаючись в оборот усесвітнього письменства»¹⁵⁸. Пародію дослідник вважає першим, переклади 70–90 рр. – другим, оригінальні твори на всесвітні теми, які беруть свій початок від Лесі Українки, – третім ступенем розвитку української літератури. Важливим у зв'язку з цим є усвідомлення самою письменницею загальнолітературного значення своєї творчості, імпульсом для якої стала перекладацька практика. З приводу завершення драми «Камінний господар» Леся Українка писала: «Оце ... скінчила ... нову річ, але яку!.. Боже, прости мені і помилуй! Я написала «Дон-Жуана»! Отого таки самого «всесвітнього і світового» ... Так чи інакше, але от уже і в нашій літературі є «Дон Жуан» власний, не перекладений»¹⁵⁹.

Таким чином, порівняльне літературознавство в Україні ХІХ – початку ХХ століття в осмисленні художнього перекладу як вагомого складника у сфері проблематики контактної-генетичних зв'язків пройшло прикметну еволюцію: від розуміння перекладу як зразка для наслідування через усвідомлення його значення в ідейному, тематичному, образному, жанровому, стильовому збагаченні українського письменства до утвердження

в ролі стимулу/ імпульсу в національному літературному процесі. Це суттєво сприяло входженню української літератури до світового контексту, актуалізуючи подальше вивчення її участі в міжкультурному діалозі.

Олександр Брайко

Українська компаративістика другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Відживлення інтересу українського літературознавства до компаративістики в середині ХХ ст. пов'язане значною мірою з політичними чинниками. З одного боку, панівний радянський комуністичний режим, здобувши перемогу у Східній Європі внаслідок Другої світової війни, був зацікавлений у «науковому» обґрунтуванні «культурної єдності» слов'янських народів та народів СРСР, підтримуваної передусім «провідною» історичною роллю російського народу. З другого боку, ідеологічна лібералізація тоталітарного режиму після 1953 р. дала змогу бодай увести в активний дослідницький обіг деякі табуйовані проблеми міжлітературних зв'язків і взаємодій.

Повернення до компаративної проблематики відбувалося на тлі домінування ідеологічної великодержавницької «впливології» – ідеї визначальної ролі російської літератури й культури для розвитку інших національних культур народів СРСР, а отже, нехтування чи принаймні кон'юнктурного трактування зворотніх впливів та ширших регіональних взаємодій. Водночас ця літературознавча галузь актуалізувалася в умовах майже цілковитого браку методологічних пропозицій: «вітчизняна» наука була відмежована від зарубіжних пошуків і значною мірою регламентувалася засадами «марксизму-ленінізму», тобто вульгарного соціологізму й імперського шовінізму.

У 1950-х рр. з'являються монографічні праці зі славістики, присвячені зв'язкам української літератури з іншими слов'янськими, та проблемам літературних взаємин і генетико-контакт-

них зв'язків письменника з іншою літературою¹⁶⁰. Ці праці здебільшого зводилися до перерахування фактів критичної рецепції літературних явищ та реєстрації й оцінки перекладів, подекуди навіть без докладнішого аналізу неоригінальних версій. Оцінка літературно-критичних відгуків здебільшого підганялася під шаблони «прогресивності» чи «реакційності», «революційного демократизму», «лібералізму» чи «консерватизму» інтерпретатора.

У контексті методологічного «моноліту» тогочасного марксистсько-ленінського літературознавства вирізняються спроби Г. Вервеса дати мікроаналіз переробок і перекладів поетичних текстів чи відкинути ідею «впливу» одного автора на другого апелюванням до фольклорних джерел індивідуальної поетики. Водночас причини спільностей і відмінностей вбачалися «в спільних і відмінних історичних умовах» написання порівнюваних творів, «в спільностях і відмінностях світоглядів дворянського революціонера Міцкевича і революціонера-демократа Шевченка»¹⁶¹.

Певний інтерес до компаративної проблематики в цей час виявили еміграційні дослідники. Л. Білецький у статтях до «Кобзаря» (1950-і рр.) вказує на побутування українських тем у європейських літературах, на спільні жанрово-стильові тенденції в розвитку літератур, на іншомовні джерела Шевченкових творів та особливості їх переробки поетом. Дослідник фіксує зв'язок біблійної тематики в доробку Шевченка з апокрифами та канонічними євангеліями, подає докладний аналіз переспівів псалмів, наголошуючи на оригінальності й конгеніальності поетових «перетворів», пов'язаних із авторською думкою.

Ю. Бойко, фіксуючи перегуки в доробку Т. Шевченка і Р. Бернса, виходить на культурологічну проблематику, концепти «нації» і «провінції». Дослідник висвітлює побутування вічних образів у Шевченка і в європейських літературах, вплив естетики й поетики світового романтизму на поетику українського автора, вплив світового малярства на поетичні твори Шевченка і західноєвропейських романтиків. З'ясовується функціонування типових романтичних образів, мотивів, жанрових структур у Шевченка (зокрема, відгомони «байронічної поеми»), рецепція

і трансформація поетом засадничих рис естетики романтизму й літературної традиції (Данте, Шекспір).

1958 року О. Білецький зробив спробу стисло накреслити нову парадигму вітчизняного порівняльного літературознавства, яке мало стати більш чутливим до проблеми типологічних зіставлень мистецьких явищ і світового літературного контексту: «Визначаючи місце української літератури серед інших літератур слов'янства, ми не можемо обмежуватися тільки встановленням зв'язків української літератури з іншослов'янськими або зіставленням української літератури з літературами східного, західного і південного слов'янства. Ми повинні поставити питання про індивідуальну своєрідність української літератури, про ті особливості, які забезпечили їй своє місце... у світовій літературі»¹⁶². Автор робить сміливу, хоча й не вельми плідну (з огляду на теоретико-методологічний рівень офіційного літературознавства) спробу «визначити вклад української літератури не тільки в літератури слов'янства, а й в загальноєвропейську літературу, вказати специфічні особливості цього вкладу»¹⁶³. Таке завдання, долаючи ідеологічні догми, було на той час актуальним і перспективним. Стаття О. Білецького цікава для читача багатим фактичним ілюстративним матеріалом, який констатує зв'язки й перегуки явищ українського літературного процесу з доробком зарубіжних авторів. Автор висуває загалом продуктивну, хоча глибше не розпрацьовану ідею: «Для того, щоб визначити своєрідність української літератури, треба взяти її літературний процес у цілому – як у визначних, так і в рядових його проявах»¹⁶⁴. Увага до пересічних явищ літературного процесу притаманна й відомим зарубіжним компаративістам (Г. Ремак, Д. Дюрішин).

Оглядаючи еволюцію вітчизняної розповідної прози, автор намагається визначити своєрідність української «сільської новели». Дослідник визначає образи й теми, специфічні для української літератури, зокрема, образи матері й народного месника; констатує факти випередження українською літературою певних тем в інших національних письменствах. Сміливою в тогочасному контексті була думка про вплив української літератури на

становлення російського «критичного реалізму» (лапки О. Білецького).

Інші розвідки вченого, дотичні до компаративної проблематики, позначені, з одного боку, увагою до недосліджених проблем й окремими сміливими й продуктивними ідеями, а з другого – браком відпрацьованої методології, функції якої подекуди заміною звульгаризована марксистська ідеологічна риторика. Приміром, Білецький відкидає ідею «учнівства» Шевченка у польських поетів, наголошує на тому, що «надто своєрідною була поетична індивідуальність поета, його творчість надто непокірна була канонам, що встановилися в літературі»¹⁶⁵. Водночас він вимушено прагне вписати Шевченка в річище «революційно-демократичної» літератури. Порущуючи цікаві проблеми імагології – образ Києва та його художня своєрідність у різних національних літературах, образ росіянина (москаля) в українській літературі, автор часто обмежується констатацією фактів і наведенням цитат без спроб глибшої інтерпретації, навіть тоді, коли матеріал до того стимулює. Кон'юнктурні чи неаргументовані тези про «спільність визвольного руху російського і українського народів»¹⁶⁶, про вплив М. Горького на І. Франка, Лесю Українку й М. Коцюбинського замінюють бодай поверхову спробу аналізу художніх структур.

У 1950–1960-ті рр. активізувалися дослідження з проблем «Російський письменник та українська література», «Український письменник та російська література» і ширше – «Український письменник і зарубіжні літератури». У праці Н. Крутікової «Гоголь та українська література» (1957) переважно на рівні констатацій з'ясовується роль української традиції у формуванні індивідуального стилю М. Гоголя. Постановка цієї проблеми, упродовж десятиліть нехтувана російською радянською наукою, повертала цю галузь досліджень у питоме річище літературних взаємодій. Водночас метою монографії було вирішити питання «про вплив... Гоголя на формування реалістичного напрямку в творах українських письменників...»¹⁶⁷. Продуктивними в монографії є докладне зіставлення важливих структуротворчих

елементів поетики М. Гоголя та українських авторів (наприклад, Г. Квітки-Основ'яненка). Авторка виявляє увагу до джерел індивідуального художнього мислення та зіставляє їх рецепцію різними авторами. Проте подекуди інтерес до пасивного «освоєння» гоголівських набутоків переважає над інтересом до авторської оригінальності. Непоодинокі й вимушені кон'юнктурні оцінки творчості М. Костомарова й П. Куліша, яким закидаються «зовнішнє поверхове наслідування»¹⁶⁸ чи чужість «ідейно-художньому смислу гоголівських творів»¹⁶⁹.

Вагомим є з'ясування еволюції гоголівських тематичних і поетикальних елементів, їх ролі в реалістичній художній системі. На жаль, ідея «учнівства» наступників обмежує можливості продуктивного порівняння явищ літературного процесу.

У праці О. Засенка «Марко Вовчок і зарубіжні літератури» (1959) виявлено увагу до рецепції доробку української письменниці у Франції, а також у слов'янських країнах, помічено спорідненість світогляду письменниці з проблематикою перекладаваних творів. З'ясовано взаємодію перекладів й оригінального доробку.

У працях І. Журавської «І. Франко і зарубіжна література», «Леся Українка і зарубіжна література», а також монографіях інших авторів зіставлення обмежуються проблемно-тематичними перегуками творів і критичними відгуками українських письменників про явища зарубіжних літератур. На цьому тлі дещо вирізняється праця Г. Вервеса «Максим Рильський у колі слов'янських поетів» (1972), де зроблено спробу вписати доробок митця в контекст стильових течій ХХ ст.

У деяких дослідженнях 1960-х рр., попри вимушену ідеологічну риторичку, помітна увага до естетичних проблем рецепції творчості письменника в інших літературах. Наприклад, О. Шпильова з'ясовує вплив на болгарських авторів художньо-образної системи Шевченка, мотивів, риторичних і наративних засобів, прагне розмежувати епігонство й оригінальне засвоєння, віднайти джерела оригінальної поетики митців різних народів. Висувається ідея відштовхування наслідувача від чужого зразка

задля формулювання власної думки, вироблення оригінальної стильової манери. Наголошується національна трансформація поетикальних запозичень, на мікрорівні поетичної композиції відшукуються інтертекстуальні відповідники ймовірного впливу.

У компаративістичних студіях 1950–1980-х рр. домінувала проблематика російсько-українських літературних зв'язків. Вагомою частиною цих студій була проблема рецепції російських класиків в українському письменстві¹⁷⁰. У праці Н. Крутікової «В начале века. Горький и символисты» висвітлюється дражливе питання рецепції Горьким ніцшеанства, щоправда, з ортодоксальних ідеологічних позицій.

Особливе визначне місце в історії української літературної компаративістики належить Дмитрові Чижевському¹⁷¹. Як відомо, його наукова діяльність розгорталася в еміграції, куди він відбув 1921 року, і, отже, його компаративістські праці відносяться до української еміграційної компаративістики, в основу якої закладені інші наукові вектори і концепти, аніж у компаративістиці радянської України, що цілком увиразнилося в 30–40-ві рр. У галузі літературної компаративістики Чижевський теж залишив значний науковий спадок, що складається з трьох книжок і поважної кількості статей, нарисів, рецензій тощо. Окрім цього, вагомий компаративістський внесок містять його праці з історії літератур, головно слов'янських: української, російської, чеської, словацької, польської та ін. Слід також завважити, що літературознавчий матеріал як істотний складник уходить до його праць із порівняльної філософії, культурології, мовознавства, славістики тощо; досить тут згадати такі: «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), «Філософія Григорія Сковороди» (1934), «Гегель у Росії» (1939), «Філософія життя у Людовіта Штура» (1941), що прямо чи опосередковано виходять і на літературу.

Своїми засадничими принципами праці Д. Чижевського прилягають до порівняльної історії літератури, поширеної течії в компаративістиці середини ХХ ст., але їм властиві істотні індивідуальні відмінності. Своїм змістом вони чітко пов'язані з філософією й іншими гуманітарними науками, зокрема культурологією

й антропологією, що дає підстави говорити про присутність імагологічних елементів та тенденцій у структурі його компаративістики. Чижевський був багатограним ученим енциклопедичного складу, причому в його наукових інтересах та дослідженнях на першому етапі, десь до другої половини 30-х рр., пріоритет був за філософією, а на другому етапі він переходить до славістики. Це позначається й на його компаративістських студіях: якщо на першому етапі в них відчутна центрувальна роль філософії, то на другому вона зміщується до славістики.

До загального контексту славістичних студій Д. Чижевсько належать згадані три книжки з літературної компаративістики, видані в 50–60-х рр.: «Порівняльний нарис слов'янських літератур. Огляд слов'янської цивілізації, т. I» (Čiževski D. Outline of Comparative Slavic Literatures. Survej of Slavic Civilization. – V. 1. – Boston, 1952) «Із двох світів. До історії слов'янсько-західних літературних відносин» (Čiževskij D. Aus zwei Welten. Beiträge zur Geschichte der slavisch-westlichen literarischen Beziehungen. – S'Gravenhage, 1956) і «Порівняльна історія слов'янських літератур» (Tschičevskij D. Vargleichende Geschichte der slavischen Literaturen. 2 Bd. – Berlin, 1968). Перша й третя книжки належать до типу наукових монографій із історії літератур, друга являє собою збірник статей і розвідок на ту ж тематику. Між першою і третьою книжками існує тісний зв'язок, власне, остання є розширеним і поглибленим, у чомусь уточнювальним німецькомовним варіантом англomовного попередника.

Тут необхідно нагадати, що за засадничу літературно-лінгвістичну категорію Чижевський уважав стиль у широкому потрактуванні, й історія літератури була для нього передусім рухом і зміною стилів епох. Цей принцип покладено в основу його порівняльної історії слов'янських літератур в обох названих книжках. У них дослідник визначає вісім таких стилів: ранне середньовіччя, пізне середньовіччя, ренесанс, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, символізм (модернізм) і розгортає синхронну порівняльну панораму їхнього розвитку в слов'янських літературах, фіксує спільності й розбіжності їх національних

репрезентацій, а також співвідносить їх із західними літературами. Значна увага приділяється українській літературі в означених контекстах, найбільше – в розділах про літературу Київської Русі й епох бароко та романтизму.

Збірка «Із двох світів» вирізняється ширшим проблемно-тематичним діапазоном і розмаїтістю, у ній висвітлено різні проблеми і явища слов'яно-західних літературних відносин. Відкривається вона статтею «Деякі проблеми порівняльної історії слов'янських літератур», у якій Чижевський полемізує із трактуванням цих проблем Р.Якобсоном. Останній у своїх славістичних публікаціях обстоював ідею слов'янської єдності, спільності «слов'янської свідомості», виокремленість слов'янських літератур у системі європейських, і це, слід думати, спонукало Чижевського до критичного виступу. Водночас він чітко формулює свої позиції з порушених питань, заперечує іманентну слов'янську єдність, указуючи, зокрема, на багатовікову «розколотість» слов'янського світу, належність його народів до східної, візантійсько-православної і західної, «латинської» культур; не визнає він і спільної «слов'янської свідомості», вбачаючи в цьому концепті рецидив російського слов'янофільства; наголошує на тому, що слов'янські літератури розвивалися в постійних зв'язках із неслов'янськими й належали до європейської культурної спільноти як її складові частини.

Безпосередній стосунок до компаративного вивчення української літератури мають уміщені в збірнику розвідки «Платон у давній Русі», «Гнана правда», «Джон Овен та Іван Величковський». З них стислого коментарю потребують друга і третя. У другій досліджуються проповіді Димитрія Ростовського (Туптала) й Стефана Яворського на тематичний мотив, що його можна означити як «напучування правителів», про «святую правду», котра в реальному житті перетворюється на «гнану правду». Названі твори розглядаються в широкому компаративному контексті, до якого входять Григорій Сковорода, Іоанн Хризостом (Золотоуст), Ян Амос Коменський, польські поети-антитринітарії та інші. Цікава й третя стаття, де Чижевський виправляє помилку

В. Перетца, який переклад епіграми Овена прийняв за оригінальний твір Величковського й перетворив прізвище англійського латиномовного поета в його англійській транскрипції (Ovenus) на назву твору (O Venus). Та основний зміст статті становить аналіз перекладу Величковського в колі перекладів епіграм Овена на інші європейські мови.

Чимало компаративістських розвідок і статей Чижевського опубліковані розрізнено, в наукових збірниках і часописах українською, російською, німецькою, англійською, чеською та іншими мовами. Їх можна розділити на кілька груп за предметно-тематичним принципом; не вдаючись до каталогізування, згадаємо значніші. Найчисленнішими із груп є праці з українсько-європейських і російсько-європейських літературних відносин різних періодів. У третій групі виділимо такі праці, як «Антична література в старій Україні» (Український вільний університет. Науковий збірник. – Мюнхен, 1956, т. 6), «Сковорода й німецька містика» (Научные труды русских народных университетов в Праге, 1929, т. 2), «Магістр Йоганн Гарбіній та його книга про київські печери 1675» (Книголюб. Прага, 1927, № 3), «Українські друки в Галле» (Українська книга. 1943, № 5) «Міцкевич і українська література» (Mickiewicz and ukrainian Literature // Adam Mickiewicz in World Literature. A Symposium, 1956). У другій групі зазначимо статті «Німецька містика в Росії» (Deutsche Mistik in Russland // Geistige Arbor, 1938, Bd. 21), «Шиллер і «Брати Карамазови» (Schiller und die «Brüder Karamazov» // Zeitschrift für slavische philologie, 1929, 6), «Тютчев і німецька романтика» (Tjutčev und die deutsche Romantik // Ibidem., 1927, 4). Д. Чижевський звертався також до вивчення українсько-російських літературних зв'язків, як-от у статті «Замітки до творчості Сковороди, як поета. 1. Василь Капніст та Сковорода» (Наук. збірник в 30 річницю наук. праці проф. І. Огієнка, Варшава, 1937). Вдавався він і до питань зв'язків та відповідностей літератури й інших видів духовно-творчої діяльності, їм присвячено його монографії і збірники (див. вище); із дрібних праць укажемо на статтю «Шевченко і Д.Ф. Штраус» (Zeitschrift für slavische philologie, 1931, 8).

В українській компаративістиці дещо осібно (з огляду на особливості застосування відомих методів) стоїть німецькомовна праця Д. Чижевського «Порівняльна історія слов'янських літератур» (1968). Ця студія перебуває на межі компаративістики й теорії літератури. Автор вибудовує загальну схематичну модель літературного напрямку, до якої добираються приклади з різних літератур. Д. Чижевський подає палітру складників естетики напрямку, його світогляду, образного світу, тематики, жанрових різновидів. Спеціальне зіставлення окремих літератур між собою не проводиться. Компаративні елементи опрацювання теми наявні у висвітленні трансформації провідних жанрів епохи в різних літературах, побутування жанрів у читацькій чи глядацькій рецепції. Наведення літературних фактів переважає над інтерпретацією, змістовні загальнотеоретичні побудови вочевидь домінують над порівняннями. Вплив формалізму виявився в увазі до мікропоетики, до художнього мовлення, піднесених на рівень типових прикмет напрямку. Провідні естетичні риси напрямку далеко не завжди здобуваються на порівняльне висвітлення. На основі добору явищ різних літератур увиразнюються спільні закономірності й тенденції літературного процесу, характерні особливості поетики.

У статті «До проблем літератури бароко у слов'ян» (1968, опубл. 1971) Д. Чижевський наголошує на тому, що «ізольоване існування однієї з європейських літератур у відриві від літератур сусідніх і споріднених народів неможливе»¹⁷². На прикладах різних літератур дослідник спростовує уявлення про бароко як літературу католицької реакції, увиразнює функціональність античної спадщини в естетиці бароко, зокрема роль античної міфології у стилі бароко. Особливості стилю бароко з'ясовуються на прикладі різних мистецтв. Світоглядні домінанти бароко, а також рецепція засадничих естетичних текстів і літературної спадщини (починаючи з античної) простежуються в літературі й філософії різних країн.

На початку 1970-х рр. Г. Вервес підсумував здобутки української компаративістики на матеріалі вивчення міжслов'янських

літературних взаємин. На його думку, у вітчизняній науці окреслилися такі напрями досліджень:

1. Проблема освоєння національною літературою художніх явищ інших літератур.

2. Значення видатних українських письменників в укріпленні міжслов'янських літературних контактів, світовий резонанс їх ідейно-естетичних концепцій.

3. Українсько-інослов'янські зв'язки історичних епох, з'ясування взаємодії української літератури з іншими слов'янськими на головних етапах розвитку, конфронтація ідейно-естетичних концепцій письменників різних літератур.

4. Проблема порівняльного вивчення методу і стилю слов'янських літератур.

Дослідник уважав, що слід простежувати функції і вплив літературної традиції як на її батьківщині, так і за кордоном, наголошуючи активність літератури-сприймача. Літературні зв'язки слід розкривати з урахуванням не лише даних літератури-сприймача, а й усіх типів літературних порівнянь. Слід розкривати роль національної літератури у світовому літературному процесі, вивчати соціально-політичні й естетичні передумови зближення, а також відмінності, поетичну неповторність, взаємодію письменника з близькими й віддаленими традиціями.

Науковий пошук мав спрямовуватися від контактних явищ до розкриття «діалектики інтернаціонального і національного» в різних літературах, до висвітлення розвитку шкіл, напрямів, жанрових структур, тематики й проблематики. Завдання дослідника, за Г. Вервесом, не реєстрація впливів, а з'ясування динаміки взаємодій, їх форм і результатів. Зовнішні подібності «не повинні заслоняти глибинних процесів, складне духовне життя не має бути принесене в жертву апріорній схемі»¹⁷³.

Вдалою реалізацією програми О. Білецького й структуралістських інтенцій Д. Чижевського можна вважати відому працю румунської дослідниці М. Ласло-Куцюк¹⁷⁴. На її думку, національна традиція «викристалізувалась поступово саме в процесі взаємодії власного і чужого, поклала свій відбиток на всі за-

позичені ззовні елементи, підкоряючи їх єдиному внутрішньому процесові розвитку української літератури. ... Національна традиція приводить... до нового «прочитання» чужого зразка, до виникнення інтертекстуальних зв'язків діалектичного характеру...»¹⁷⁵

У центрі уваги авторки – стильові риси й структури порівнюваних творів, семантичні макро- і мікроконтексти як носії засвоєних і трансформованих значень. До компаративного розгляду залучаються принципи літературних напрямів як критерії якості зіставлюваних творів, історії національних літературних мов як чинники формування індивідуальних стилів. Водночас характерні стилістичні засоби виявляють спільність художнього мислення різних письменників у межах одного напрямку.

Дослідниця розкриває багаторівневість трансформації античного фабульного матеріалу у світлі естетичних принципів доби й національної та культурної традиції, численних кодів, необхідних для адекватного розуміння естетичного феномену й процесу засвоєння інокультурної спадщини. Трансформація відомих мотивів постає як чинник поступу національної літератури. Водночас з'ясовується вага структурних моделей архетипних культурних творів для цілком оригінальної творчості й генези образного мислення.

На материковій Україні активно упроваджував у перекладознавстві актуальні на той час принципи структурного аналізу, звертаючись до програми Празького лінгвістичного гуртка, В. Коптілов. Дослідник обстоював порівняння перекладу з оригіналом за структурно організованими рівнями, а не за окремими рисами поза контекстом, наголошував «глибокий взаємозв'язок конструктивних елементів різної якості й різних планів у гармонійній будові тексту»¹⁷⁶.

В. Коптілов виступив як проти буквалізму, так і проти українізації класики, зокрема М. Лукашем. Мова перекладу має якнайповніше відбивати мовні принципи оригіналу. У перекладацькій практиці слід урахувувати зв'язок між деталлю і цілим, між окремим словом і всім твором.

Автор вдається до порівняльної характеристики різних перекладів одного твору, з'ясовує можливості стилізації. Висвітлюючи відмінності перекладу від першотвору, дослідник аналізує приклади на мікрорівні й на різних рівнях мовної структури (лексичному, морфологічному, синтаксичному). Для В. Коптілова переклад – це процес, «в якому *перекладний твір зберігає ідейно-образну структуру оригіналу (іншомовного літературного твору) і виступає як його семантико-стилістична паралель*»¹⁷⁷. Дослідник пропонує методика аналізу художнього перекладу із залученням здобутків структурної лінгвістики, а саме «відмежування істотних елементів тексту від неістотних і розкриття того, як істотні елементи у взаємодії формують суть конкретного твору – його ідейно-образну структуру»¹⁷⁸. Саме ця ідейно-образна структура становить предмет художнього перекладу. Вона включає в себе «пов'язані авторською ідеєю найважливіші образи твору, які обумовлюють усім багатством своїх взаємин неповторну своєрідність» першотвору. Визначальні елементи структури фіксуються на різних мовних рівнях і мають відтворюватися в перекладі на тих самих рівнях. Структурний аналіз має встановити ієрархію деталей поетичного тексту, які підлягають або не підлягають заміні чи вилученню при перекладі. Структурні зв'язки унаочнюють актуалізацію тих чи тих мовних елементів.

Значний фактичний матеріал нагромаджено українською славістикою, яка впродовж усього післявоєнного розвитку виявляла значну увагу до проблем міжлітературних взаємин. Компаративна проблематика була представлена на сторінках збірників «Слов'янське літературознавство і фольклористика», «Українське слов'янознавство», «Слов'янське літературознавство». Зокрема, М. Гольберг з'ясовує фольклорну генезу «Поєми про білу сорочку» І. Франка, історію сюжету. Творча історія поеми постає як вияв взаємодії літератур, переробка запозиченого фольклорного матеріалу, котра стає чинником вироблення оригінальної художньої структури порівняно з літературним джерелом. Мікропоетика твору постає як царина інтертекстуальності. Наголо-

шується вага фольклористичних зацікавлень для становлення теорії літературних жанрів і для появи оригінальних авторських зразків. В інших працях дослідник висвітлює взаємодію літературно-критичних і публіцистичних дискурсів у різних культурах, вагу літературних контактів для становлення славістичної концепції І. Франка. Вивчення літературних контактів М. Гольберг пов'язує з урахуванням специфіки психології творчості і сприйняття мистецького продукту, привертає увагу до письменницької лектури як чинника засвоєння чужого досвіду.

У двотомнику «Історія українсько-російських літературних зв'язків» (К., 1987) зібрано чималий фактаж про обізнаність письменників із літературою іншого народу, подано перелік відгуків на явища сусідньої літератури в критиці (т. 1). У т. 2 стисло схарактеризовано типологічні особливості різних жанрів двох літератур, проблемно-тематичні та образні сходження і відмінності. Плідним було віднайдення паралелей для ключових постатей української драматургії, проте вочевидь бракувало концептів для їх розуміння. Певне евристичне значення мають тематологічні зіставлення, висвітлення української теми в російській літературі, рецепції традицій російської класики в українському письменстві і навпаки.

П. Рудяков у монографії «Українсько-хорватські літературні взаємини в ХІХ–ХХ ст.» (1987) систематизує відомі й уводить у науковий обіг нові факти українсько-хорватських літературних взаємин, зокрема внесок українських романтиків у популяризацію хорватської культури. Висвітлюються особливості освоєння в Хорватії спадщини Т. Шевченка і Марка Вовчка, процес проникнення в Україну сербсько-хорватської народної поезії та її ролі в розвитку української літератури. З'ясовуються причини й характер зв'язків, роль окремих явищ рецепції в національних літературних процесах.

У монографії В. Захаржевської¹⁸⁰ порушено проблеми імагології, зокрема, здійснено критичний аналіз масової літератури. Зіставляються типологічні особливості розвитку жанрів поеми, балади. Приділено увагу зіставленню різновидів умовно-параболічної прози.

В українській компаративістиці 1970–1990-х рр. була представлена й сходознавча проблематика. Передусім ішлося про зв'язки української літератури з літературами народів СРСР. Л. Задорожній належать монографії про вірменську шевченкіану, а також про українсько-вірменські літературні зв'язки. О. Мушкудіані дослідив українсько-грузинські літературно-культурні зв'язки до 1930-х рр.; зокрема, з'ясовуються функції перекладу в літературі, співвідношення художніх якостей оригіналу і перекладу, висвітлюється широке тло культурно-мистецьких взаємин, рецепція грузинської художньої літератури в українському літературознавстві. Л. Грицик дослідила рецепцію літератур Середньої Азії й Закавказзя в українському літературному процесі початку ХХ ст. На її думку, дослідження національної літературної системи «передбачає вивчення як власне національної літератури, так і «чужих», з якими може зустрічатися й стикатися вона в певні періоди розвитку»¹⁸¹; вивчення й систематизація так званого «зв'язкового» матеріалу може посприяти у виробленні нової концепції національної літератури. У дисертації висвітлюються особливості й чинники рецепції східних літератур у різні періоди розвитку українського письменства, з'ясовуються співвідношення жанрово-стильових пошуків національної літератури зі сприйнятими явищами. Характер засвоєння чужих творів увиразнює появу нових якостей вітчизняного письменства, зв'язок ідеологічних, естетичних та культурологічних завдань рецепції (подолання провінціалізму, «відрубності» національної літератури стосовно давніх мистецьких традицій, проектування перекладів на потреби літератури-реципієнта). З'ясовується роль сходознавчих студій у становленні історії української літератури, роль земляцтв у налагодженні міжлітературних контактів. Типологічні подібності розглядаються як передумова для взаємодії між літературами. Формувальний чинник міжлітературних взаємин – сама національна література, її характер і внутрішні потреби зумовлюють функціональність чужих явищ у вітчизняному літературному процесі.

Певні здобутки в галузі порівняльного літературознавства було нагромаджено й українцями. Проблематика монографії М.Т. Яценка «На рубежі літературних епох: «Енеїда» Котляревського і художній прогрес в українській літературі» (1977), хоча й не є спеціально компаративістською, проте в ній задіяно значний історико-літературний матеріал, який прояснює інтернаціональну генезу вітчизняної пам'ятки. Зокрема, висвітлюється функціонування фольклорно-міфологічних образів, взаємодія фольклору й літератури в новочасному письменстві й в «Енеїді» Вергілія, еволюція жанру ірої-комічної поеми, значення перекладів і переробок тощо. Широкий жанровий контекст, який уможливило конфронтацію різних художніх моделей, постає своєрідним інтертекстом класичного твору. М. Сиваченко здійснює компаративне дослідження на стику фольклористики й літературознавства («Студії над гуморесками Степана Руданського», 1979), з'ясовує фольклорну генезу творів різних авторів: міжнародні мандрівні сюжети та їх оригінальні поетичні обробки в різних літературах. Порівняльно-історичне вивчення увиразнює жанрову природу, джерела і специфіку творів, їх типологічні й індивідуальні особливості. Воно покликане висвітлити національну своєрідність виокрещених вітчизняних фольклорних джерел й оригінальних авторських творів. Аналіз гуморесок включено в ширший культурний контекст – релігійний і філософський.

У 1970–1980-і рр. в українському, як і загалом у радянському літературознавстві активно утверджувалися принципи системного аналізу (інші назви – системно-структурний підхід, структурно-типологічний аналіз, структурно-функціональний аналіз, системно-функціональний аналіз). Типологічно споріднений із західним структуралізмом, почасти використовуючи його здобутки, системний підхід небезпідставно спирався на досвід Марксового аналізу капіталістичної суспільно-економічної формації. Ця методологічна позиція загалом несла значний евристичний потенціал і здобулася на вагомій результаті. Зокрема, наприкінці 1980-х в Україні захищена ґрунтовна дисертація

з проблем аналізу поетики¹⁸². Проте в практиці компаративних досліджень, за поодинокими винятками (Г. Клочек, Д. Наливайко), декларування системного підходу не супроводжувалося його справді продуктивним застосуванням, сумірним зі здобутками теоретико-літературних досліджень вітчизняної класичної спадщини.

Принцип системного і структурного аналізу протиставлявся структуралізму «як ідейно-філософській течії з її запереченням зв'язку літератури з суспільним життям народу і проголошенням творів мистецтва незалежною від часу і епохи самодостатньою «єдиною естетичною реальністю»...»¹⁸³. Структура тлумачиться як важлива ланка системного аналізу. Наголошується на єдності системного й порівняльного аналізів у дослідженнях структури об'єкта, сукупності його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Марксистське літературознавство має спиратися на «загальнонауковий критерій повторюваності» (вислів В. Леніна). «Повторюваність... передбачає внутрішню близькість явищ, аналогічні процеси... (в різних літературах. – О.Б.) Отже, принцип повторюваності... підтверджує... зв'язок національного та інтернаціонального, загального й окремого, що поширюється на літературу й естетичний аналіз»¹⁸⁴. Системний аналіз вивчає літературне явище в динаміці й функціонуванні структури. Типологічний ряд порівняльного аналізу будується на подібності внутрішніх ідейно-художніх структур літературних явищ чи процесів, залежних від подібності комплексу історичних умов. Актуалізується вивчення розвитку двосторонніх контактів як показників динаміки більших художніх спільностей. Наголошується вага «творчої спадкоємності» митця стосовно попередніх набутків інших літератур. Спільність художнього мислення «пояснюється... неминучою повторюваністю певних явищ у розвитку художньої свідомості»¹⁸⁵, основою на рецепції класичної спадщини.

У світлі ситсемного підходу переглядається й низка традиційних компаративістичних проблем. Ю. Булаховська висловлюється проти різкого розмежування контактних зв'язків і типологічних сходжень, оскільки йдеться про «з'ясування спільних

закономірностей літературного процесу, діалектики традицій і новаторства, індивідуального і спільного»¹⁸⁶. Дослідниця наголошує на розгляді питання стилю передусім у контексті інтернаціональних літературних взаємин задля врахування впливових стилеформувальних чинників. Вона зосереджує увагу на виокремленні спільних жанрових рис і характерних структур прози, які увиразнюють ту чи ту тенденцію літературного процесу (напр., використання художньої умовності й фольклорної поетики). Висвітлюється функціонування жанрових складників і поетикальних засобів.

Г. Вервес приділяв увагу проблемі зональних художніх систем. «Національні літератури входять у світовий літературний процес не як сума імен, напрямів, стилів і т. ін., а як виразна система зв'язків і взаємовідносин з іншими літературами в межах зональних і регіональних художніх спільностей»¹⁸⁷. Зональні системи – найактивніша ланка світового процесу з найстійкішими історико-генетичними й контактними зв'язками, найвиразнішими типологічними сходженнями. Дослідник наголошує на соціальній зумовленості загальних (у межах усієї системи) і локальних (у конкретній національній літературі) процесів. Контекст національної літератури – це її функціонування як частини цілого, тобто дія притаманних їй соціальних, ідеологічних, естетичних особливостей у зв'язках і взаємодіях «із зональними, регіональними, а в кінцевому підсумку – з світовою літературою»¹⁸⁸. Динамічність художніх систем визначається характером зовнішніх і внутрішніх зв'язків.

Г. Вервес формулював теоретико-методологічні засади п'ятитомної синтетичної праці «Українська література в загальнослов'янському та світовому літературному контексті» (1988–1995). За Г. Вервесом, з'ясування міжнародного контексту – шлях до створення порівняльної історії регіональної і світової літератур. Світовий контекст устанавлюється через розкриття провідних суспільних та ідейно-естетичних проблем і функцій як наслідку історичного досвіду народу. Від історії народу узалежнюються внутрішні і зовнішні зв'язки національної літератури. Стійкість

національного письменства розглядається як детермінанта взаємодії й типологічних співвідношень із іншими літературами. Водночас наголошується роль контактів у формуванні структури національних літератур, а також ускладнення процесу внутрішнього розвитку літератури на нових етапах контактів та видозміна динаміки художніх структур. Дослідницьке завдання Г. Вервес убачає у виявленні головних літературних явищ, які визначають *закони* входження національної літератури у світову. Ця віра в «закони» літературного розвитку засвідчує тяжіння марксистських догм над новітньою науковою свідомістю.

У п'ятитомнику з позицій системного аналізу висвітлено розвиток давньої української літератури (Д. Наливайко, В. Кречотень). Здійснено характеристику жанру соціального роману 30–80-х рр. ХІХ ст. з елементами порівняння поезики окремих творів (В. Ведіна). Генеза реалістичного роману постає як процес міжлітературної взаємодії, значною мірою спертій на інолітературні художньо-документальні жанри й детермінований соціальною функціональністю національних літератур. До сфери порівняльного огляду потрапляють тематичні перегуки української літератури зі світовою класикою, критична рецепція І. Франком зарубіжної класики й сучасних тенденцій світового літературного процесу, мистецька рецепція світових тем і класичних творів. Проблеми типології висвітлюються на ідейно-тематичному рівні, у галузі спільної проблематики, жанрових елементів. Привертається увага до «незалежного виникнення аналогічних жанрових структур при художньому освоєнні нових тематичних, внутрішньо споріднених материків»¹⁸⁹. Водночас ігнорується присутній розгляд проблеми модернізму в компаративному аспекті (В.І. Шевчук).

Характеристика літературних зв'язків постає як мозаїка фактів рецепції української літератури за кордоном і зарубіжних літератур в Україні. Констатуються типологічні подібності на проблемно-тематичному й жанрово-стильовому рівнях, зв'язки між письменниками й літературними критиками. Г. Сиваченко, В. Моторний виявили увагу до порівняльної типології художнього

мислення провідних митців. У компаративному аспекті висвітлюється генеза стильових явищ у післявоєнних слов'янських літературах, порушується проблема синтезу мистецтв, зокрема літератури й кіно. На рівні констатацій залишилися імагологічні спостереження.

Вагома роль в українській компаративістиці 70–90-х років належить Д. Наливайкові. У контексті радянської й пострадянської науки доробок Д. Наливайка вирізняється широким опертям на зарубіжні теоретико- й історико-літературні джерела, концептуальністю дослідницького мислення, ерудованістю в національних і світовому літературному процесах. Ученому притаманна увага до соціокультурних особливостей – домінант національних культур як чинників національної своєрідності окремих літератур.

Порівняльно-типологічне вивчення літератури ґрунтується на принципах системного підходу: «Художній об'єкт, чи то окремий твір чи літературний напрям, розглядається не як сума значень і прийомів, а як задана історичною епохою цілісність функціонально взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів»¹⁹⁰. На противагу вимушеним соціологізаторським тенденціям багатьох інших тогочасних українських науковців, дослідник наголошував: «...Основоположним типом літературних систем слід визнати *художній*»¹⁹¹ як виразник іманентної структури літературного процесу. Водночас наголошено на тому, що «однотипними процесами й структурами суспільного життя та свідомості врешті-решт «програмуються» типологічні збіжності й аналогії на рівнях художньо-естетичному, психологічному, стильовому тощо»¹⁹².

Дослідник привертає увагу до жанрово-стильових систем як форм розкриття художніх структур літератури або групи літератур. До аналізу залучаються всі рівні – літературних епох, напрямів, стилів, жанрів, творчості письменників, окремих творів. З'ясовуються особливості рецепції жанрів в українській літературі, роль естетичної думки, взаємодії з фольклором у генезі конкретних мистецьких явищ. Зіставляються жанрові складники тематично споріднених творів (конфлікт, сюжет, композиція, поетикальні засоби).

Аналізуючи засадничі естетичні риси української літератури в порівняльно-типологічному аспекті, дослідник з'ясовує їх генезу й функціональність у різних національних письменствах. Розгляд літератури як системи соціально детермінованої комунікації автора й читача (відповідно до ідей французького соціолога Р. Ескарпі) дає змогу переоцінити доміанти українського літературного процесу доби реалізму у світлі конкретно-історичної ситуації письменника, яка істотно впливає на естетику й поетику літератури. Для продуктивного зіставлення літературних явищ залучається категорія автора як виразника «ментально-емоційних структур певного суспільного прошарку чи групи»¹⁹³. У компаративному аспекті з'ясовується функціонування поетикальних домінант і окремих складників художньої форми. Висвітлюється відповідність вітчизняної й зарубіжної читацьких рецепцій української літератури і художніх структур літератури-сприймача.

Д. Наливайкові належить ґрунтовна імагологічна праця «Очи-ма Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.» (1998). Для актуалізації цієї доволі занедбаної в українській гуманітаристиці галузі має значення стаття вченого «Літературна імагологія: предмет і стратегії». Тут охарактеризовано особливості трактування образу Чужого в літературних пам'ятках і в сучасній науці, наголошено потребу «в пізнанні світу Чужого в його ідентичності»¹⁹⁴ висвітлено проблему формування національної й культурної ідентичності як матриці творення образу Іншого. Автор привертає увагу до образів-міфів національних спільнот у художній літературі. У висвітленні імагологічної проблематики дослідник актуалізує світогляд культурно-історичної доби, який визначає рецепцію інокультурного явища, філософські доміанти і диференційні течії всередині єдиного руху, естетичні чинники й жанрові системи як матриці рецепції.

В українській компаративістиці представлені й інші аспекти імагологічної проблематики. Л. Задорожна зосереджується на з'ясуванні того, як вирішення теми Вірменії у творах українських письменників виявляє своєрідність мислення митця, історичні реалії буття письменника – контекст певної епохи,

а також – на рівні мотивів і тем, образів – моделює нові якості літератури. Аналіз проблемно-тематичних і поетикальних особливостей української художньої вірменістики розгортається в докладні культурологічні побудови, до яких спонукає асоціативність поетичного мислення. Персонажі прозових творів на вірменську тематику висвітлюються з погляду втілюваної ними морально-етичної проблематики, «прагнення (письменників. – О.Б.) сприяти поглибленню... духовних стосунків між двома народами»¹⁹⁵.

Г. Грабович розглядає образ України в польському й українському письменстві як засіб конструювання міфу, психосимволічних феноменів. Міфічне – це «колективно усвідомлене й символічно закодоване звучання»¹⁹⁶ образів. Художня модель пов'язується «з колективним світобаченням, з колективними цінностями»¹⁹⁷. У літературі оприсутнюються едипів комплекс, «тінь» – темна іпостась колективного самозображення. Функціонування образів і міфів на певному етапі увиразнює взаємодію літератури не з іншою літературою, а з іншою культурою. Стереотип сприймання чужого, набувши вигляду народної традиції, трансформується літературою в символічний код. Літературне опрацювання теми віддзеркалює різні аспекти політичного й соціально-культурного розвитку й водночас є показником тенденцій літературного процесу: диференціації літератури, набуття нею пізнавальної витонченості.

В українській компаративістиці від 1960-х рр. вагомою залишалася перекладознавча проблематика. Ю. Булаховська лише умовно визнає «абсолютно паралельне» співіснування кількох перекладних версій одного твору. Нова інтерпретація має внести щось нове у сприйняття класичного твору або шляхом наближення до оригіналу, або шляхом привнесення яскравої образності – еквівалента авторського задуму. Дослідниця наголошує на близькості світоглядних і стильових домінант поета-перекладача й інтерпретованого митця.

М. Новикова порушує питання культурної генеалогії перекладу, демонструючи чи не перший вітчизняний зразок

герменевтичної інтерпретації цієї проблематики. Постулюється рецепція класичних творів світового письменства через призму національної літературної традиції.

Актуалізуючи літературно-типологічний і національно-культурний контексти, авторка привертає увагу до питомих перекладачів літературі й культурі жанрів. Наголошується на важливості інтерпретації як структуротворчого складника перекладацької практики. За такого підходу «і оригінал, і переклад перестануть сприйматися як змістово-стилістична цілісність»¹⁹⁸. У світлі інтерпретативного бачення перекладу ревізуються критерії «вірності» й «точності» відтворення: інтерпретація дає змогу уникнути погоні за механічною «точністю». Дослідниця виявляє увагу до історичного, соціального, національного «гла розуміння» і їх динаміки. На її думку, розмаїття внутрікультурних зв'язків «робить варіативним як розуміння, так і перевираження «оригіналу»¹⁹⁹.

Практика перекладу постає як активне розуміння оригіналу. Наголошується на зв'язку оригінального висловлення з усією культурою. Водночас «єдність, системність – прикметні ознаки інтерпретації. (...) Послідовно розширювані контексти, до яких потрапляє оригінал, відкриває читачам... його нові й нові смислові глибини»²⁰⁰. Ідея про взаємодію «світобачень» митця й перекладача перегукується з ідеями рецептивної естетики про обрій сподівань та герменевтики Г. Гадамера про мовний горизонт. Дослідниця акцентує на різних культурних значеннях, які привертають увагу інтерпретатора у виборі майстрів, і на відмінності тлумачення позірно тотожних рис поетичного об'єкта: такі поняття, як «класичність», «громадянськість», авторів і творів наповнюються різним індивідуальним сприйняттям читача-перекладача. Завдяки аналізу оригіналів та іншомовних версій удається реконструювати перекладацьку «установку». Дослідниця наголошує на об'єктивному існуванні контекстів, всередині яких інтерпретується оригінал, і необхідності їх урахування при оцінці перекладної версії. Міжкультурний і міжмовний контекст «динамізує» обидва тексти, актуалізує невідомі «глибини»

авторського тексту (неявні значення) та способи його перевираження в іншій культурі. Кожний елемент перекладуваного тексту включений в інтерпретативне поле, і рушійні причини інтерпретації мають урахуватися в мистецькій відтвореній версії. Атрибутом відповідності оригіналові проголошується індивідуальний стиль перекладу, натомість безстильна, неінтерпретативна версія невідповідна взагалі.

Контекст перекодує, нарощує семантичний потенціал елементів, увиразнюючи горизонт сприймання перекладача-інтерпретатора. Контексти перекладацького вибору й перекладацького циклу витворюють поле діалогу «ідей, позицій, стилів»²⁰¹. Перекладацький цикл забезпечує діалог окремих творів, розгортання єдиної авторської теми.

Зі здобуттям незалежності України настає конструктивний перелом у компаративних студіях. Завдяки падінню ідеологічного диктату до сфери дослідницької уваги повертаються ті явища українського письменства, котрі раніше належали до табуйованих або тенденційно висвітлюваних, а водночас були міцно інтегровані у світовий літературний контекст (творчість М. Гоголя, П. Куліша, явища модернізму тощо). Значно розширюється тло для усвідомлення своєрідності української літератури, й усвідомлення доконечності таких зіставлень, «європейськості» й універсальної значущості вітчизняного письменства поступово стає важливим елементом дослідницької рефлексії. Приміром, О. Пахльовська зазначає: «Будучи джерелом «європеїзації» всього східнослов'янського регіону, Україна, однак, упродовж віків не сприймалась як окрема, виразно структурована політична і культурна реальність. (...) ...В європейській свідомості фактично й досі не відбулося повноцінної ідентифікації України як виразно окресленої самобутньої культурно-історичної реальності»²⁰². Водночас дискредитація марксистсько-ленінської методології зумовила інтерес до західних теоретико-літературних і компаративістичних пропозицій. Актуалізується зіставлення із західноєвропейськими та світовими відповідниками й тенденціями як вершинних, так і пересічних явищ вітчизняного мистецтва.

У 1990-і рр. активізується дослідження проблеми «Біблія і література» і вужче «Біблія і українська література» (В. Антофійчук, З. Лановик, В. Сулима). Компаративний аспект у багатьох розвідках не був домінантним, радше йшлося про висвітлення художніх особливостей творів біблійної тематики. І. Бетко з'ясовує чинники контакту українських поетів із Біблією, особливості переробок, їх художню вартість, усталені традиції осмислення біблійних постатей, проектування сакральних текстів і їх рецепції на філософські антиномії й концепти.

Дослідниця розрізняє дві образно-стильові тенденції: «стилізаторську, спрямовану до імітації різноманітних особливостей оригіналу, а також індивідуально-авторську, з якою пов'язане виникнення нових мистецьких якостей не лише в плані форми, але й змісту»²⁰³. На її думку, «мистецька адекватність рецепції проблемно-змістового і духовно-символічного зрізів *Біблії* можлива лише за умов високого ступеня розвитку колективної творчої свідомості національної літератури»²⁰⁴. Аналізується опрацювання біблійних сюжетів і мотивів у різних поетичних жанрах, дразливі питання белетризації, невідповідності творчого задуму і художнього втілення, неадекватність художнього трактування й автентичного пафосу священних творів. У порівняльному аспекті висвітлюються поетичні притчі, способи рецепції біблійних фрагментів (ремнісцентний, наслідувальний, афористично-концептуальний, притчеподібний, спосіб притчевого новотворення).

Концептуальне формулювання проблематики взаємодії Біблії і літератури належить З. Лановик. На її думку, розмежування знання і об'явлення чи провіщення малоімовірне. Біблія – основне джерело інтертекстуальності, літературного діалогізму, алегоризації й символізму, метамовної семіотики. Текст літературного твору – втілення художнього світу митця. Натомість текст Біблії – втілення екзистенційного світу. Біблія – Великий Код Мистецтва, Код Історії та Культури, Код Буття, і без розуміння її семіосфери неможливе розуміння багатьох шедеврів. Услід за Р. Бультманом З. Лановик розглядає Біблію як керигму. «Керигма – це тип риторики або риторика особливого типу, де

шляхом використання мовних фігур... поєднується метафоричне й екзистенційне мислення, що сягає рівня об'явлення. (...) Тобто, коли ми аналізуємо твори художньої літератури, ми розглядаємо художньо-поетичну риторику, коли аналізуємо Біблію – керигматичну риторику»²⁰⁵. Зміст літератури полягає в «чистій образності» (імагінативності); Писання ж – поєднання імагінативного та екзистенційного змістів. У літературі маємо імагінативне (художньо-образне) мислення, натомість у сакральних текстах – трансцендентне апокаліптичне мислення. Літературні твори є «рефлексією реального світу», тоді як у сакральних текстах «образи чи художні фігури є лише зовнішнім оформленням внутрішньої структури апокаліптичного трансцендентного змісту...»²⁰⁶. Водночас «образ Автора є центральним і наскрізним – від Книги Буття до Апокаліпсису. Йому притаманні усі атрибути образу автора художнього літературного твору»²⁰⁷.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначений увагою до проблем художнього перекладу. Зокрема, Л. Коломієць зробила спробу з'ясувати його концептуально-методологічні засади у світлі новітніх зарубіжних теорій. Актуальним завданням науки постає концепція повноцінного перекладу «як 1) вичерпної точності в передачі смислового змісту оригіналу і 2) повноцінної функціонально-стилістичної відповідності до нього»²⁰⁸. У поетичному перекладі (ПП) поняття точності має вектор формальної семантики і вектор смислового змісту. Рівновагу між ними створює національна перекладацька традиція, у надрах якої формується уявлення про комунікативну цінність перекладу. Авторка виявляє увагу до колоніального функціонування мови перекладу, трактуючи перекладацьку практику як історію опору колоніальному тискові й «уніфікованому стилю перекладу». Натомість у демократичному суспільстві «можливе паралельне функціонування варіантів перекладу як рівноправних» (25) і конкурентних.

На думку авторки, метод перекладача – це «проект метапоетичного письма, що спирається на текст оригіналу і визначається домінантою перекладацької стратегії»²⁰⁹. Домінанта перекладацької стратегії – «це вибір перекладачем тих елементів, які він

вважає найважливішими в тексті оригіналу» (25). На поетичну практику проектується ідея В. Григор'єва про три поетичні стилі: складний, класичний і белетристичний.

Дослідниця виокремлює два типи перекладачів: «ті, які користуються мовою, щоб **змальовувати** реальність (ті, хто працює з **мовою**)» й «ті, які користуються мовою, щоб **творити** реальність (ті, хто працює з **мови**)» (146). Розмежовуються структуралістська і постструктуралістська перекладацькі інтерпретації. Для структуралізму притаманні герменевтична інтерпретація, орієнтована на виявлення прихованої істини, та діалектично-органічна інтерпретація, зорієнтована на трансплантацію органічної структури твору в цільовий національний ґрунт. Натомість постструктуралістська інтерпретація актуалізує дослівність, буквалізм і необуквалізм, розглядаючи весь поетичний текст як неперекладну множину смислів. Означуване (мовний зміст слова) постає означником внутрішнього тропеїчного значення слова, яке означає те, що не має в тексті мовного вираження.

Предметом поета-перекладача є мова першотвору у світлі емоційних конотацій слова. Процес перекладацької творчості, в якому буквалістичність і вільність нерозривні, є процесом ідеації емоційних конотацій двох мов, реалізованих у метапоетичному письмі перекладача. Переклад – це «інтерпретативне перетворення знакової даності тексту, що супроводжується співтворенням, яке полягає в демонтуванні фіксованої знаковості тексту з подальшим поверненням вивільнених знаків назад до мовної реальності й закріпленням за ними нових знакових функцій» (176). Обстоюється внутрішня зв'язність перекладу як наскрізність певних елементів тексту. Типи перекладу зорієнтовані на різні типи аудиторії: буквалістичний – на еліту академічного вишколу, необуквалістський – на професійних філологів і письменників, інтерпретативний переклад-адаптація – на широку аудиторію, рекреативний – на наймасовішу аудиторію сучасників. Авторка наголошує на необхідності збереження аури твору – його прихованої інтертекстуальності.

М. Лановик проектує на перекладацьку практику ідеї К.Г. Юнга про «екстравертний» та «інтровертний» типи творчості. На її думку, «іншомовна версія повинна втілюватись у тій психологічній позиції (чи, принаймні, наближеній до неї), в якій створювався оригінал. Вірогідно, саме в цьому разі переклад буде наближатись до власного першоджерела – і за формою, і за стилем викладу, і за мовним оформленням та способом взаємозв'язку між компонентами, і за силою впливу»²¹⁰.

У світлі гендерних студій актуалізуються питання сумісності/несумісності/часткової сумісності психологічних «матриць» автора й перекладача, гендерної аудиторії обох версій. На художній переклад переноситься фрейдівська ідея «прокладання шляху» та деррідеанська ідея «психічного письма». Переклад постає як «стирання» чужих і прокладання власних «психічних слідів», зумовлених психосексуальними ідентифікаціями, національно-культурними середовищами.

В аспекті культурологічного підходу художній переклад увиразнює для поціновувача зіткнення двох національних світів, двох сфер колективного підсвідомого, колективної пам'яті. Припускаючи, що переклад – імовірно відтворення архетипів, М. Лановик пропонує розглядати світову літературу – «систему найталановитіших та найпоширеніших творів» як «*архетипну проекцію* спільного універсального міфа, а національні літератури – як проекції національних міфів» (129).

На оригінальний твір і переклад проектуються структуралістські опозиції системне/несистемне, однозначне/амбівалентне, ядро/периферія, необхідне/зайве. У світлі семіотичного підходу переклад постає дешифруванням чи зміною кодів у різних семіотичних середовищах. Текст – це ієрархізована мережа й боротьба кодів, а перекладацька практика – реалізована влада означування, вибір коду чи кодів. У перекладній версії багато елементів постають «нульовими знаками» структури. Завдання перекладача – відтворити ієрархізовану, неоднорідну семіосферу оригіналу. Відкриваючи внутрішню конфліктність тексту, переклад генерує нові смисли і значення.

У наратологічному аспекті актуалізуються проблеми інстанцій конструювального принципу перекладу, відлуння сліду автора першотвору, влада «голосів» автора, оповідача, інтерпретатора. З погляду рецептивної естетики актуалізуються різні перспективи читання, запропоновані текстом, горизонту, який уможливорює розуміння якостей і значень тексту в їх власних пропорціях. Увиразнюється синтетичний горизонт твору та горизонт інтерпретатора, відношення змінної величини (реципієнта) до постійної (тексту). З погляду метакритики перекладання постає як урахування різних сфер: сфери автора оригіналу, сфери тексту (проблеми відтворення специфіки авторського стилю), сфери читацької аудиторії оригіналу, сфери реципієнта/інтерпретатора – інтерес до творчої взаємодії між текстом і перекладачем, вплив інших контекстів на актуалізацію значень автентичного тексту, проблема допустимості/недопустимості різних тлумачень тексту чи його елементів. Сфера інтерпретації/завершеного перекладу передбачає з'ясування критеріїв прийнятної інтерпретації. Основа такої прийнятної інтерпретації – цілісність різних за значимістю рівнів художнього твору. Феноменологічний підхід має на меті «зберегти *рівень віддаленості минулого та майбутнього горизонтів* у тих же часових фазах, що й в оригіналі». Слід оцінювати, «наскільки давнім сприймається все, описане автором» (307). Переклад – це погляд «з певної часової та екзистенційної (у сенсі досвіду та індивідуальної ситуації) перспективи» (308). Множина іншомовних версій увиразнює приховані риси оригіналу. Переклад відновлює колишні світи, маючи на меті «переобразити реальне, відкрити приховані виміри людського досвіду і перетворити наше бачення світу» (315).

З погляду теорії відносності художній текст постає як явище межі зіткнення силових ліній, суміжних часопросторових полів, співвідношення «векторів» оригіналу і «силових ліній» перекладної версії.

Розглядаючи переклад як ігрову діяльність, сприймаємо простір світової літератури як «поле гри» для різних голосів у міжнаціональному інтертексті. Література постає грою жанрів,

образів, ідей і форм, а переклад – грою за аналогіями. У дусі постмодерністської гуманітарної парадигми авторка намагається схарактеризувати переклад через метафори й експлікувати можливі когнітивні й евристичні конотації цих метафор. Метафорологія дає змогу досліджувати «ті явища міжлітературної комунікації та феноменів трансляції, які залишаються недоступними... для раціональних методів вивчення» (421).

Лише в 1980–1990-ті рр. українська компаративістика поступово переходить від висвітлення літературних взаємин і генетико-контактних зв'язків до порівняльної типології окремих мистецьких явищ і загалом літературного процесу. У 1990-і рр., після падіння марксистсько-ленінського ідеологічного диктату в гуманітаристиці, набуває поширення доти практиковане в українській компаративістиці переважно Д. Наливайком і М. Ласло-Кущюк стильове прочитання літературних явищ, що відобразилося в низці монографічних досліджень (І. Арендаренко, Т. Рязанцевої²¹¹, С. Пригодія), а також трактування літературних явищ з погляду культурно-історичних епох.

У С. Пригодія²¹² помітна перевага загальних теоретико-літературних, естетичних і поетикальних суджень перед конкретними зіставленнями творів. Типологічні риси стилю переважають над індивідуальними особливостями національних літератур і окремих авторів. Зіставлення з попередньою традицією подекуди переважає над зіставленням стильових систем аналізованого явища. До розгляду сюжетних схем залучаються національно-культурні детермінанти – протестантизм і православ'я, національні гносеологічні традиції. І. Арендаренко²¹³ на тематологічному й генологічному рівнях виокремлює ключові топоси фольклорних зразків, моделювальних для романтичної поетики. У Т. Рязанцевої зіставлення поетичних мотивів супроводжується опертям на загальноєвропейську генезу жанру: порівнюються як автори-сучасники, так і класичне й модерне трактування теми. Висвітлюється функціонування античних та барокових традицій у новітній літературі, а також побутування елементів культурного коду європейської цивілізації.

В. Моренець²¹⁴ порівнює поетичний модерн в українській і польській літературах у ширшому культурологічному контексті. Зокрема, українське народництво постає як частковий випадок європейського позитивізму. Висвітлюється проблема генетичних витоків та історичних підвалин національних варіантів модернізму. Наголошується розвиток польської літератури в річищі загальноєвропейського канону, безперервної тяглості літературної традиції, інтертекстуальності. На противагу цьому увиразнюється оперття української художньої мови на народнопоетичну традицію й водночас «розрив» фольклорних матриць літературними запозиченнями. Реконструюється іронічний дискурс як складник модерністського художнього мислення, висвітлюється проблема культурної тяглості у становленні новітніх художніх структур. Критично поцінюється здатність засвоювати чужі здобутки, висвітлюються конструктивно-філософські пропозиції національно зумовлених типів художнього мислення. Висвітлюється функціонування засадничих естетичних принципів того чи того напрямку в поезиці творів обох літератур. Порівнюється специфіка поетичного образотворення в різних літературних угрупованнях (скамандрити і «неокласики»). Наголошується **«доконечність»** реалізації в національній літературі еволюційно важливих стильових форм художнього мислення, які завжди адаптуються національною традицією»²¹⁵.

Дослідження І. Лімборського враховує здобутки постмодерної, зокрема, постколоніальної, критики. Переглядаючи зміст поняття «периферія літературного розвитку», дослідник виступає проти розчинення національного літературного процесу в загальноєвропейській парадигмі: «... з точки зору такої периферії відкривається цікавий ракурс сприйняття цих центристських ідеалів, їхнього бачення та розуміння, в результаті чого на окремому національному ґрунті виникла можливість творення «своїх», багато в чому альтернативних культурних цінностей на рівні діалогу різних за своїми рушійними складниками типів художнього мислення»²¹⁶. Автор наголошує на потребі «розімкнути регіональну замкненість художніх структур в Україні, принаймні

у тому їхньому вигляді, що склалися за часів Просвітництва» (37) і висуває оригінальну думку, що «типологічна подібність різних європейських літератур (у тому числі й української) може полягати якраз в їхній можливій неподібності, відмінності» (37–38). Продуктивним є вирізнення класичної, конвергентної й амальгамної парадигм європейського Просвітництва в національних літературах. Автор висвітлює зв'язок філософських та художніх дискурсів у становленні Просвітництва, виявляє увагу до історико-культурного контексту як чинника формування просвітницьких структур мислення. Побудова парадигматичної моделі переважає над зіставним аналізом конкретних творів, котрі залучаються як ілюстративний матеріал до тенденцій літературного процесу. У процесі аналізу актуалізуються риси загалом не характерних для українського письменства, «розлитих» у текстових структурах художніх систем (наприклад, рококо). Дослідником запропоновано переконливу типологію українського класицизму та сентименталізму в європейському контексті. З'ясовується побутування західноєвропейських філософських і літературних топосів в українській літературі, їх рецепція в українській гуманітарній думці. Висвітлюється рецепція літературних явищ у різних типах літератур доби Просвітництва, а також рецепція здобутків Просвітництва в наступних художньо-естетичних системах, зокрема в українській літературі. Ці аспекти збагачують традиційні уявлення про вітчизняний літературний процес. Розглядається неоднозначність сприйняття чужого доробку (наприклад, «офранцужування» німецької, польської й російської літератур). Дослідник наголошує на тому, що українське Просвітництво – «внутрішньо диференційоване, динамічне і лабільне явище...» (357), й увиразює феномени, далекі від класичного просвітницького дискурсу (наприклад, апологія патріархальності). Увага до особливостей становлення й функціонування просвітницької дискурсії в українській літературі порівняно з європейською дає змогу пояснити своєрідність і тяглість цієї національної традиції.

Подекуди в сучасних компаративних працях описовість, констатація подібностей і відмінностей переважає над глибшим

аналітизмом, бракує системної інтерпретації й системного зіставлення досліджуваних явищ. Поетикальні перегуки на рівні мікрообразів, композиційних елементів, жанрових матриць не завжди супроводжуються з'ясуванням їх функціональності в різних національних та індивідуальних художніх системах.

Синхронно з аналогічними пошуками в теорії та історії літератури практикується міфопоетична модель зіставлень як окремих творів, так і ширших і глибших літературно-культурних структур. Зокрема, Н. Овчаренко порівнює міфологічний образ землі в українській літературі та образ прерії в канадській²¹⁷. Наголошуються на амбівалентності міфологеми землі в обох письменствах, зауважено подібність конфліктів, образів-символів. Порушуються проблеми культурної, історичної свідомості митців. Т. Денисова²¹⁸ свій зіставний аналіз вирішення теми землі в українській та американській літературах будує на увиразненні засадничих національних і культурних антропологічних традицій – родової та індивідуалістичної. Аналіз теми виявляє функціонування біблійних та національних міфологем (топос Едему, міф про патріархальні часи та його національні варіанти («південний міф» в американській літературі і пам'ять про козацтво в українській).

У найновіших студіях пропонується залучати компаративістику до аналізу національних міфів як «структурного ядра» художніх текстів (В. Мусій). Типологічні сходження між творами, не пов'язаними контактено-генетичними зв'язками, пояснюються спільністю законів міфічного мислення. Виявлення спільних міфологічних мотивів дає змогу говорити й про контактні зв'язки між творами. Міфопоетика й система архетипів стають основою типологічних зіставлень у дисертаціях В. Гижого, М. Кебала²¹⁹ та ін.

У 1990-ті рр. активізувалося дослідження традиційних сюжетів і образів літератури, зокрема, представниками Чернівецької школи. А. Нямцу висуває широке трактування поетики, яка охоплює найрізноманітніші аспекти мистецького ладу (строю) літературних творів. Досліджуються «ті аспекти функціонування

традиційного сюжетно-образного матеріалу, які принципово значущі як при розгляді рецепції конкретної версії, так і при дослідженні загальних тенденцій світового літературного процесу»²²⁰. Запропоновано генетичну класифікацію традиційного матеріалу (міфологічні, легендарно-фольклорні, літературні, історичні, легендарно-церковні персонажі). Авторіві притаманне есенціалістське, а подекуди й референційне розуміння художніх образів. На його думку, у традиційних структурах закодовано «соціально-історичні, ідеологічні й моральнісно-психологічні (нравственно-психологические) закономірності загальнолюдського буття». Дискусійною виглядає теза про «іманентність суспільному буттю» (49) традиційних сюжетів (далі – ТС), а також про визначальну роль подібності соціально-історичних, ідеологічних і моральнісно-психологічних чинників для формування національних запитів щодо художніх засобів і форм (66).

Ідейно-естетичні каталізатори, психологічні типи й поведінкові моделі «трансформують причиново-наслідкові зв'язки й мотивування того, що відбувалося в реальній чи художньо-модельованій дійсності, надають йому універсального онтологічного звучання» (11–12), забезпечують спадкоємність духовної еволюції цивілізації, висуваючи критерії людських взаємостосунків. Трактування сюжетного-образного матеріалу значною мірою сперте на класичну діалектичну традицію, асимільовану радянським літературознавством. Наголошуються поетикальні особливості трансформації матеріалу, такі як «принципова драматизація формально однозначних структур, активна психологізація загальновідомих схем, інтенсивна розробка оригінальних подієвих планів і систем моральнісно-психологічних мотивувань...» (39). Автор акцентує на моральнісно-психологічному потенціалі традиційних структур. Функціональність чужого матеріалу пов'язується з його суголосністю національним традиціям культури-реципієнта. Естетичне й культурологічне тло постає детермінантою рецепції. З'ясовуючи механізми переробки традиційного матеріалу, автор наголошує на складній подієвій структурованості нових версій. Вичленовуються активний (постійний) і пасивний

(дискретний) рівні літературного функціонування ТС, акцентується вага підтексту, трансформації аксіологічних характеристик і переструктурування ієрархії знакових складників сюжету, багатозначність традиційних структур.

Сюжетні варіанти класифікуються на основі їх історичного функціонування (протосюжет, сюжет-зразок, сюжет-посередник, традиційна сюжетна схема). Схарактеризовано й проілюстровано форми і способи переосмислення традиційного сюжетно-образного мислення на рівні поетики назв, фабульних моделей, такі форми рецепції, як обробки, переказ, адаптація, зінтерпретовано поетикальні засоби осучаснення традиції, передусім функціональність постаті оповідача, особливості історизації й модернізації міфу, легенди.

У колективній монографії «Традиційні сюжети та образи» А.Р. Волков обґрунтовує типологічний підхід, при якому «досліджуються співвідношення загального, особливого та окремого»²²¹. Диференційні ознаки типологічного зіставлення та класифікації встановлюються шляхом виокремлення опозицій. Виокремлюються рівні зіставлення – тематичний, ейдологічний (імагологічний), образний, сюжетний, рівень художніх засобів, генологічний (жанрологічний). Проте ця характеристика має суто довідковий характер. Докладно схарактеризовано форми міжлітературних взаємозв'язків. Розмежовуються наслідування як «засвоєння засобів художнього дослідження світу, літературної техніки, окремих прийомів або цілого жанрово-стилістичного комплексу» (41) та стилізація як «підкреслене наслідування зовнішньої мовної форми, засвоєння стилістичного комплексу для створення відповідного... забарвлення» (43). Характеризуючи формування ТСО як взаємодію міфологічної, фольклорної й літературної традицій, А. Волков наголошує на модельності ситуацій і персонажів. Залучаючи до ілюстрації матеріал найрізноманітніших жанрово-стильових зразків – від класичних творів до популярної агітаційної літератури, дослідник не завжди з'ясовує особливості трансформації, навантаження й функціонування ТСО. Етапи становлення ТСО (дохудожній, долітературний письмений, лі-

тературний, еталонний, післяеталонний) характеризуються без достатньої концептуалізації і з мінімальним опертям на конкретний матеріал.

Для В. Курилика ТС – «моделююча система символічних змістів» (135), макроструктура «семантико-символічних значень, [яка] містить традиційні моделі-схеми, що слугують засобами когерентності й втілюють інваріантні значення... на мікрорівнях художнього пізнання дійсності» (134). Функції літератури уподібнюються до функцій міфу: «Міф був метафорою дії, а література стала виконувати функції конкретизації, поглиблення та психологізації зв'язків між персонажами, що разом здійснює ефект абстрагування від міфу» (136). Автор виявляє увагу до зіставлення різних типів рецепції, глибинних чинників розвитку типів свідомості.

У Тернопільському державному педагогічному університеті компаративні студії реалізуються в рамках науково-дослідної програми «Проблеми рецептивної поетики, наратології і транслаторики в українсько-зарубіжних літературних зв'язках». Проблеми літературознавчої рецепції, порушувани в Україні ще наприкінці 1960-х рр. у працях Р. Гром'яка в теоретико-літературному аспекті, дістали компаративістське застосування лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Як уважає Р. Гром'як, «наші зіставлення, компаративістичні студії будь-якого рівня, якого б компонента художнього явища вони не торкалися, мусять враховувати той факт, що вони відразу опосередковуються наслідками попередньої інтерпретації»²²². Компаративіст покликаний «дбати про актуалізацію рецептивного досвіду свого слухача/читача»²²³.

Сучасна наратологія стимулювала низку компаративних досліджень. В. Гижий здійснює типологічний аналіз компонентів наративного дискурсу неоромантичної прози в англійській та українській літературах; у монографії М. Ткачука²²⁴ з урахуванням здобутків наратології доробок І. Франка вписано в європейські жанрові моделі і стильові тенденції літературного процесу.

У другій половині 1990-х рр. методологічно оновлюється така популярна в українській компаративістиці тема, як зіставлення

доробку провідного письменника з явищами інших літератур. Наприклад, у монографії Г. Сиваченко про В. Винниченка в компаративному аспекті з'ясовано особливості утопічних і антиутопічних дискурсів у новітній літературі, семантику архетипних образів і міфологічних алюзій як важливих генетичних засобів образотворення. Зіставлення сюжетних мотивів увиразнює новітню тенденцію до символізації образів, алюзійність щодо суспільної дійсності. «Розмикання» порівняльних студій у філософський, культурологічний і соціально-політичний контексти доби, увага до нехудожніх текстів як носіїв актуальних дискурсів може свідчити про тенденції «нового історизму».

У монографії Ю. Барабаша, присвяченій Гоголеві й Шевченкові, висвітлюються свого часу дразливі імагологічні аспекти їх творчості: образ Петербурга семіотично реконструюється й трактується у світлі актуалізованої постколоніальною критикою опозиції «батьківщина – чужина» як константи художнього мислення. На різні рівні художніх творів проєктується опозиція «свої–чужі», з'ясовуються міфологічні аспекти образу «бусурмана». Зіставлення різножанрових творів (повісті «Страшна помста» і поеми-містерії «Великий льох») також проводиться в річищі міфологічних складників художнього мислення. Дослідник розрізняє «*ступінь схожості*» (сюжетно-тематичні параметри, координати місця й часу, відверті або приховані ремінісценції стилістичні, аж до текстуальних збігів, паралелі, інтонаційну суголосність тощо) і «*ступінь спорідненості*» (генетичні особливості світосприйняття, глибинний семантичний образ, структурні сполуки, ментально закорінена близькість етичних позицій та естетичних оцінок)²²⁵. Автор прагне поєднати «паралельний аналіз окремих творів обох письменників» та розгляд, у якому «акцент робиться на типологічних домінантах, вузлових пунктах схожості й спорідненості, які взяті в широкому форматі двох зіставляваних творчих систем, що дає можливість досить вільно... оперувати фактами, котрі належать до різних текстових, жанрових, контекстуальних рівнів»²²⁶.

У монографії Є. Нахліка переглядається проблема впливів інших авторів на Шевченка. Здійснюється зіставна стильова характеристика доробку різних авторів. Сталі структури й індивідуалізовані архетипи розглядаються як чинники творчості з виходом на типологічні узагальнення. Наприклад, імагінативне мислення Т. Шевченка й О. Пушкіна трактується як прояв «міфотворчої інерції», яка стала закономірністю доби романтизму.

У порівняльному аспекті з'ясовано особливості використання міфологем, взаємодію «міфоцентризму» й «історіоцентризму», використання євангельських топосів, месіаністичних дискурсів. До компаративного розгляду залучається філософсько-теологічна проблематика як вагомий складник світогляду митців. Автор підтримує розуміння літератури Н. Фраєм як переміщеної міфології, а водночас літературний твір розглядається як «міметичне (правдоподібне) освоєння реальної дійсності, конкретно-історичного континууму»²²⁷. Залучається психоаналітичний апарат – концепція едіпового комплексу, з'ясовано дію «колективного позасвідомого» у структурі творів. Наголошується вага генеричних первнів у художньому мисленні, аналізується трансформація елегійного жанру під впливом екзистенційно-сповідальних стилетворчих чинників. Предметом дослідження обрано топос і дискурс долі у творчості письменників. Реконструюються культурні топоси: гедонізм, віталізм, топос каяття, богошукання. Проте почасти реєстр топосів переважає над вибудовуванням дослідницьких структур й інтерпретацією структур художніх.

В українській компаративістиці започатковані, хоча ще не набули значного поширення, постколоніальні студії. Т. Гундорова розглядає «Енеїду» І. Котляревського як операцію розриву і перевертання імперської культури²²⁸. Концептами розриву, різниці-і-зміни окреслюється взаємодія пратексту – «Енеїди» Вергілія – з наступними травестіями. У праці В. Неборака «Перечитана Енеїда»²²⁹ наголошено на ґрунтовній обізнаності українського автора із твором античної літератури й водночас витлумачено твір Котляревського як утілення теми маргіальності українства.

2001 року зусиллями українських авторів укладено «Лексикон загального та порівняльного літературознавства», який увів в обіг велику кількість новітніх термінів компаративістики. Колективний посібник «Порівняльне літературознавство» (2002) містив доволі актуальне висвітлення поодиноких питань (передусім художнього перекладу), проте через нечітку структурованість (значний обсяг відведено історії галузі й вузькофаховим темам, натомість не висвітлено окремі засадничі питання компаративістики) лише частково заповнив лакуни університетської програми. Натомість у першому українському підручнику з компаративістики – книжці В. Будного й М. Ільницького «Порівняльне літературознавство» (2008) поряд із висвітленням традиційних проблем галузі (компаративна генологія, типологія стильового напрямку, порівняльно-історичний (генетико-контактний) підхід, порівняльно-типологічний (зіставний) підхід, переклад у системі компаративістики) подано й досить докладні нариси про найновіші методологічні пропозиції – інтертекстуальність, постколоніальні студії, літературна етноімагологія, архетипна/міфологічна критика, наратологія, феноменологія. До викладу залучено як найновіші вітчизняні й зарубіжні дослідження, так і багатий ілюстративний матеріал.

На сучасному етапі українська компаративістика позначена методологічним плюралізмом, відбувається досить активне засвоєння зарубіжних методологічних пропозицій. Водночас даються взнаки як запізніле залучення західних теоретико-літературних концептів, так і помітна нестача в науковому обігу й дослідницькій практиці найновіших і відносно давніших засадничих праць із компаративної проблематики. Незужиті від радянської доби констатаційна описовість зіставлень і аматорські узагальнення, основані подекуди на ледь не цілковитому бракові методологічної бази чи, навпаки, її механічному застосуванні, поверховому знанні художніх текстів і тенденцій національних і світового літературних процесів, на жаль, визначають рівень непоодиноких студій дослідників різних поколінь. Прикметними рисами української компаративістики є увага до соці-

ально-культурних аспектів побутування зіставлюваних творів, до проблематики духовності як форманта літературних структур, а водночас – наголошування естетичної самоцінності як оригінальних, так і багатьох похідних явищ літературного процесу. Традиціоналізм в українській компаративістиці пов’язаний із методологічним апаратом пізньорадянської доби (формалістична поетика й морально-етична, соціально-духовна значущість літератури) чи навіть обмеженням інтерпретації на користь зіставної описовості, увагою до національно-культурної проблематики літературного розвитку в її консервативному функціонуванні (збереження й відтворення національної самобутності літератури). Модернізаційні тенденції виявляються в культивуванні новітніх західних методологій, передусім інтертекстуальності, міфокритики. Водночас методологічна «строкатість» палітри сучасних студій свідчить про подолання донедавна вимушеної внутрішньої замкненості цієї галузі вітчизняного літературознавства.

Література

¹ *Наливайко Д.* Стан і завдання українського порівняльного літературознавства // Урок української. – 2000. – № 11–12. – С. 53.

² Там само. – С. 112.

³ *Житецький П.* «Енеїда» Котляревського у зв’язку з оглядом української літератури XVIII ст. – К., 1919. – С. 95–96.

⁴ *Брунелль П., Пішуа К., Русо А.* Што такое параўняльнае літаратурнаўства? – Мінск, 1996. – С. 18.

⁵ Там само. – С. 20–21.

⁶ *Benfey T.* Panchatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt von Th. Benfey. Bd 1–2. Leipzig, 1859.

⁷ *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики. Прага, 1925. – Т. 1. – С. 12.

⁸ Червоний шлях. – 1925. – № 10. – С. 111.

⁹ *Федченко П.* Між «Енеїдою» і першою українською байкою // Слово і Час. – 1993. – № 4. – С. 12.

¹⁰ *Зеров М.* Твори: У 2 т. – Т. 2. – К., 1990. – С. 29.

- ¹¹ Федченко П. Цит. праця. – С. 13.
- ¹² «Украинский вестник». – К., 1817. – Кн. 12.
- ¹³ Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія: В 3 кн. – Кн. 1. – К., 1996. – С. 38.
- ¹⁴ Єрофіїв І. Харківські спогади В.Г. Масловича // Записки історично-філологічного відділу УАН. – Кн. XIII–XIV (1927). – С. 71.
- ¹⁵ Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 281.
- ¹⁶ Крейг Сейнер. Компаративне літературознавство // Енциклопедія постмодернізму. – К., 2003. – С. 210.
- ¹⁷ Гльницький М. Леонід Білецький – історик українського літературознавства // Білецький Л. Основи літературно-наукової критики. – К., 1998. – С. 18.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч. – Львів, 2002. – С. 31.
- ²⁰ Наєнко М. Українське літературознавство. Школи, напрями, течії. – К., 1997. – С. 73.
- ²¹ Моклиця М. Модернізм – проблеми теоретичні і психологічні // Слово і Час. – 2001. – № 1. – С. 33.
- ²² Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. – Прага, 1925. – Т. 1. – С. 46.
- ²³ Максимович М. Литературно-критические и литературоведческие статьи. Предисловие к «Малороссийским песням» // Фридман Л., Ляхно С. М. А. Максимович – літератор. – Харків, 2003. – С. 339. Далі, посилаючись на це видання, вказуємо сторінки в тексті.
- ²⁴ Цит. за: Короткий В., Біленький С. Михайло Максимович. – К., 1999. – С. 92.
- ²⁵ Пушкин А. Полн. собр. соч.: В 4 т. – СПб., 1889. – Т. XI. – С. 40.
- ²⁶ Максимович М. Малорусскія песни ... – М., 1827. – С. 2.
- ²⁷ Максимович М. Собр. соч.: В 3 т. – К., 1880. – Т. 3. – С. 187–188.
- ²⁸ Максимович М. Песнь о полку Игореве. Критический разбор. – СПб., 1837. – С. 21.
- ²⁹ Котляревский А. Собр. соч.: В 4 т. – СПб., 1889. – Т. 1. – С. 475.
- ³⁰ Короткий В., Біленький С. Михайло Максимович ... – С. 177.
- ³¹ Там само. – С. 175.
- ³² Зарубежное литературоведение XX века: Энциклопедия. – М., 2004. – С.
- ³³ Там само. – С. 7.
- ³⁴ Максимович М. Собр. соч.: В 3 т. – К., 1880. – Т. 3. – С. 19.

³⁵ *Goethe Y.W.* Noten und Abhandlungen zu besserem verstandnis des west-ostlichen Divans. Цит. за: *Тонер П.* Перевод в системе сравнительного литературоведения. – М., 2000. – С. 74.

³⁶ *Брунель П., Пішуа К., Русо А.* Што таке параўняльнае літаратуразнаўства? – Мінск, 1996. – С. 19.

³⁷ *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики. – Прага, 1925. – С. 74.

³⁸ *Костомаров Н.* Об историческом значении русской народной поэзии // *Костомаров М.* Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 45.

³⁹ Там само. – С. 48.

⁴⁰ *Федченко П.* Літературна критика на Україні першої половини ХІХ ст. – С. 42.

⁴¹ *Костомаров Н.* Об историческом значении русской народной поэзии. – С. 49.

⁴² *Федченко П.* Літературна критика на Україні першої половини ХІХ ст. – С. 207.

⁴³ *Костомаров Н.* Об историческом значении русской народной поэзии // *Костомаров М.* Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 59.

⁴⁴ *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики. – Прага, 1925. – С. 61.

⁴⁵ Історія української літератури ХІХ ст. – Кн. 1. – К. 1995. – С. 354.

⁴⁶ *Костомаров Н.* Об историческом значении русской народной поэзии. – С. 202.

⁴⁷ *Соловьева Н.* Сравнительное литературоведение на Западе в ХХ веке // Программы основных лекционных курсов по специализации «Сравнительное литературоведение». – М., 2001. – С. 32.

⁴⁸ Там само. – С. 9.

⁴⁹ *Яценко М. М. І.* Костомаров – фольклорист і літературознавець // *Костомаров М. І.* Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 23.

⁵⁰ *Бакула Б.* Кілька міркувань на тему інтегральної компаративістики // Слово і Час. – 2002. – № 3. – С. 13.

⁵¹ Див. докладніше: *Грицик Л.* Слов'янські переробки Едіпової історії в літературознавчій концепції М. Драгоманова // Літературознавчі студії. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 126–131.

⁵² *Грицик Л.* Слов'янські переробки Едіпової історії в літературознавчій концепції М. Драгоманова // Літературознавчі студії. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 126–131; *Грицик Л. М.* Максимович і зародження порівняльного літературознавства в Україні // Актуальні проблеми слов'язнавства. – Ч. 1. – К., 2004. – С. 157–164.

⁵³ Волков А. Основні питання компаративістики // Традиційні сюжети та образи. – Чернівці, 2004. – С. 8.

⁵⁴ Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К., 2006. – С. 92.

⁵⁵ Яценко М. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець. – С. 14.

⁵⁶ Костомаров М. Несколько слов о словяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народной поэзией // Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 262.

⁵⁷ Яценко М. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець // Там само. – С. 28.

⁵⁸ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. – Прага, 1925. – С. 306.

⁵⁹ Там само. – С. 177.

⁶⁰ Котляревский А. Собр. соч.: В 4 т. – Т. 1. – С. 290. Далі, посилаючись на видання, у тексті називаємо том і сторінку.

⁶¹ Білецький Л. Зазнач. праця. – С. 198.

⁶² Наєнко М. Українське літературознавство: школи, напрями, тенденції. – К., 1997. – С. 13.

⁶³ Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури. – К., 2007. – С. 11.

⁶⁴ Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 45.

⁶⁵ Дашкевич Н. Речь в обществе Нестора-Летописца // Поминка по Александру Александровичу Котляревскому. – К., 1881. – С. 82.

⁶⁶ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. (Спроба літературно-наукової методології). – Прага, 1925. – Т. 1. – С. 244. Далі сторінки будемо вказувати в тексті.

⁶⁷ Драгоманов М. Слов'янські переробки Едіпової історії // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Зладив М. Павлик. – Львів, 1907. – Т. 4. – С. 8. Далі том і сторінки називатимемо в тексті.

⁶⁸ Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928. – С. 32.

⁶⁹ Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – К., 1919. Част. офіціальна. – Кн. 1. – С. IX.

⁷⁰ Академические школы в русском литературоведении. – М., 1975; Осьмаков Н. Психологическое направление в русском литературоведении. – М., 1981; Виноградов В. История русских лингвистических учений. – М., 1978 та ін.

⁷¹ *Овсянко-Куликовский Д.* Собрание сочинений в 9 томах. – СПб., 1910–1923.

⁷² *Овсянко-Куликовский Д.* Воспоминания. – Пг., 1923. – С. 38.

⁷³ *Овсянко-Куликовский Д.* Собр. соч. в 9 т. – СПб., 1911. – Т. 6. – С. 1.

⁷⁴ *Осьмаков Н.* Психологическое направление в русском литературоведении. – С. 21.

⁷⁵ Там само. – С. 26.

⁷⁶ *Овсянко-Куликовский Д.* Воспоминания. – С. 35.

⁷⁷ *Овсянко-Куликовский Д.* Разбор ведийского мифа о соколе... в связи с концепцией речи и экстаза. – М., 1882. – С. 67.

⁷⁸ Там само. – С. 68.

⁷⁹ *Конрад Н.* Место первого тома в «Истории всемирной литературы» // История всемирной литературы в 9 томах. – М., 1983. – Т. 1. – С. 20–23; *Никитина В., Паевская Е. и др.* Литература Древнего Востока. – М., 1962. – С. 5–12.

⁸⁰ *Гринцер П.* Основные категории классической индийской поэтики. – М., 1987. – С. 268.

⁸¹ *Овсянко-Куликовский Д.* Разбор ведийского мифа о соколе... – С. 66.

⁸² *Гринцер П.* Основные категории классической индийской поэтики. – С. 269.

⁸³ *Овсянко-Куликовский Д.* Психология национальности. – Пгд., 1922. – С. 23.

⁸⁴ *Овсянко-Куликовский Д.* Язык и искусство. – СПб., 1895. – С. 23.

⁸⁵ *Баранников А.* Индийская филология. Литературоведение. – М., 1959. – С. 82.

⁸⁶ Там само. – С. 85.

⁸⁷ *Овсянко-Куликовский Д.* Психология национальности. – С. 4.

⁸⁸ *Овсянко-Куликовский Д.* Основы ведаизма // Собрание сочинений в 9 т. – Т. 4. – СПб, 1911. – С. 175.

⁸⁹ *Клоустон В.А.* Народні казки та вигадки й їх мандрівки та переміни. – Львів, 1896. Далі, посилаючись на це джерело, зазначаємо в тексті сторінку.

⁹⁰ Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001. – С. 326.

⁹¹ *Клоустон В.А.* Народні казки та вигадки й їх мандрівки та переміни. – Львів, 1896. Далі, посилаючись на це джерело, будемо вказувати сторінки тексту.

⁹² «Перечитуючи «Океан сказань» Сомадеви, І. Серебряков, наприклад, пише, що в ньому «не раз трапляються різноманітні фольклорні й літературні жанри, серед них і такі, про існування яких у давній індійській літературі дослідники навіть не підозрювали, зустрічаються, наприклад, з Ранковою піснею», своєрідною паралеллю провансальській альбі» // *Сомадева*. Незвичайні пригоди царевича Бараваханадатти. – К., 1984. – С. 5.

⁹³ *Кримський А.Ю.* Вибрані твори: в 5 т. – К., 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 246, 253.

⁹⁴ История всемирной литературы: в 9 т. – М., 1983. – Т. 1. – С. 54.

⁹⁵ Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1919. – Т. 11. – С. IX.

⁹⁶ *Павличко С.* Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. – К., 2000.

⁹⁷ *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики. Спроба літературно-наукової методології. – Т. 1. – Прага, 1925. – С. 244.

⁹⁸ *Истрин В.* Методологическое значение работ А.Н. Веселовского // «Памяти акад. А.Н. Веселовского». – Пг., 1921. – С. 19.

⁹⁹ *Павличко С.* Теорія літератури. – К., 2002. – С. 176.

¹⁰⁰ Сравнительное литературоведение: теоретические аспекты. Конференция литературоведов-компаративистов МГУ 23–24 декабря 2003 г. // Вестник МГУ, серия 9. – 2004. – № 4. – С. 238.

¹⁰¹ Исследование о 1001 ночи, ее составе, возникновении и развитии. Со вспительным историко-литературным очерком А. Крымского. – М., 1904.

¹⁰² *Кримський А.* Хафиз та його пісні ... – К.: УАН, 1924 (окремий відбиток з історико-філологічного збірника УАН). – 1924. – № 9.

¹⁰³ *Кессель Л.* Гете и «Западно-восточный диван». – М., 1973. – С. 55.

¹⁰⁴ *Кримський А.* Хафиз та його пісні ... – К.: УАН, 1924 (окремий відбиток з історико-філологічного збірника УАН). – 1924. – № 9. – С. 18.

¹⁰⁵ *Наливайко Д.* Стан і завдання українського порівняльного літературознавства // Урок української. – 2000. – № 11. – С. 55.

¹⁰⁶ *Франко І.* Зібрання тв.: У 50 т. – Т. 27. – С. 308. Далі в тексті називаємо том і сторінку.

¹⁰⁷ *Папуша І.* Modus orientalis. Індійська література в реценції Івана Франка. – Тернопіль, 2000.

¹⁰⁸ История всемирной литературы в девяти томах. – М., 1983. – Т. 1. – С. 571.

¹⁰⁹ *Вервес Г.* Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998. – С. 264.

¹¹⁰ *Білецький Л.Т.* Основи української науково-літературної критики. – К.: Либідь, 1999. – С. 29.

¹¹¹ *Лобода А. Н.П.* Дашкевич как историк литературы русской и малорусской // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца (далі – ЧИОНЛ). – К., 1908. – Кн. 20. – Вып. III: Памяти Н.П. Дашкевича. – С. 61.

¹¹² *Дашкевич Н.* Постепенное развитие науки истории литературы и современные ее задачи // Университетские известия. – 1877. – № 10. – С. 744.

¹¹³ *Дашкевич Н. А.С.* Пушкин в ряду великих поэтов нового времени // Унив. изв.: Памяти Пушкина. – 1899. – № 5. – С. 86.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ *Дашкевич Н.* Отзыв о сочинении Н.И. Петрова: «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» // Отч. о XXIX нагр. гр. Уварова. Прилож. к IX т. ЗапИАН. – СПб., 1888. – С. 85.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ *Дашкевич Н.* Вопрос о литературном источнике украинской оперы И.П. Котляревского «Москаль-чаривный» // Киевская старина. – 1893. – № 12. – С. 465.

¹²⁰ *Дашкевич Н.* К вопросу о происхождении русских былин. – Былины об Алеше Поповиче и о том, как перевелись богатыри на святой Руси // ЧИОНЛ. – 1883. – Кн. 3. – С. 160.

¹²¹ Там само.

¹²² *Дашкевич Н.* Малорусская и другие бурлескные (шутливые) «Энеиды». – К., 1898. – С. 17.

¹²³ *Франко І.* Відповідь критикові «Перебенді» // Франко І. Збір. тв. У 50 т. – К., 1980. – Т. 27. – С. 308.

¹²⁴ *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Тернопіль, 1994. – С. 69.

¹²⁵ *Возняк М.* Історія української літератури: У 2 кн. – Львів, 1992. – Т. 1. – С. 88.

¹²⁶ *Грушевський М.* Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. – К., 1994. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 5 (Далі цитуємо за цим виданням, вказуючи том, книгу і сторінку).

¹²⁷ *Перетц В.Н.* Из лекций по методологии русской литературы. История изучения. Методы. Источники. – К., 1914. – С. 182.

¹²⁸ *Копержинський К.* Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття. 1917–1927. – К., 1929. – С. 15.

¹²⁹ *Якубський Б.* До взаємин марксістської методи з старими методами літературознавства // Життя і революція. – 1927. – № 1. – С. 65.

¹³⁰ *Филипович П.* Українське літературознавство за 10 років революції. – К., 1928. – С. 27.

¹³¹ Там само. – С. 28.

¹³² *Филипович П.* З новітнього українського письменства. Історично-літературні статті. – К., 1929. – С. 8, 3.

¹³³ *Травень О.* Проф. П. Филипович. З новітнього українського письменства. Історично-літературні статті. В-во «Культура» Держтресту «Київ-Друк». 1929 // Критика. – 1929. – № 7–8. – С. 200.

¹³⁴ В Інституті Т. Шевченка. Робота кабінетів // Літературний архів. – 1930. – Кн. III–VI. – С. 374.

¹³⁵ Літературознавча робота в Києві // Літературний архів. – 1930. – Кн. I–II. – С. 335.

¹³⁶ *Перетц В.* К вопросу о сравнительном методе в литературоведении // Труды отдела древнерусской литературы ИРЛИ. – 1934. – Т. 1. – С. 338.

¹³⁷ П. Гулак-Артемівський (з І. Красицького – байки, з Горация – «Гараськові пісні», з А. Міцкевича – «Твардовський»), Є. Гребінка (з О. Пушкіна – «Полтава»), Л. Боровиковський (з А. Міцкевича, О. Пушкіна, В. Жуковського), А. Метлинський (зі словацьких та німецьких поетів), М. Шашкевич (із сербської народної поезії, польських поетів), М. Костомаров (із Дж. Байрона, В. Шекспіра та ін.), перші переспіви «Слова о полку Ігоревім» М. Шашкевича та І. Вагилевича.

¹³⁸ *Гулак-Артемівський П.* Лист до редактора журналу «Вестник Европы» // Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія. – К., 1996. – Кн. 1. – С. 46.

¹³⁹ *Зеров М.* Нове українське письменство. – Мюнхен, 1960. – С. 111.

¹⁴⁰ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк – Торонто. Українська вільна академія наук у США. – 1984. – С. 105.

¹⁴¹ Цит. за: *Шаповалова М.* Шекспір в українській літературі. – Львів, 1976. – С. 56.

¹⁴² Див. докладніше: *Тетеріна О.* Проблема художнього перекладу в літературознавчій концепції М. Драгоманова // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України. – К., 2004. – С. 115–121.

¹⁴³ Див. докладніше: *Тетеріна О.* Переклад в концепції національної літератури Івана Франка // Слово і Час. – 2007. – № 12.

¹⁴⁴ *Франко І.* Повне збір. тв.: У 50 т. – К., 1982. – Т. 40. – С.10. Далі том (перша цифра) і сторінку видання зазначаємо у тексті.

¹⁴⁵ *Білецький О.* Перекладна література на Україні // Письменник і епоха. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С. 208.

¹⁴⁶ Франкове міркування стосовно цієї проблеми перегукується із сучасним її розумінням. Зокрема Д. Дюрішин вважає, що «переклад за своєю функціональною роллю в контексті літератури-сприймача може займати дві крайні позиції, між якими розташовується ціла шкала різних перекладацьких інтерпретацій оригіналу. Одна з них – посередницька функція перекладу ... у своїй другій функції переклад може розглядатися як специфічна форма міжлітературної рецепції» (*Дюрішин Д.* Теория сравнительного изучения литературы. – М., 1979. – С. 162).

¹⁴⁷ *Веселовский А.* Историческая поэтика. – Л.: Гослитиздат, 1940. – С. 506.

¹⁴⁸ Прикметно, що автор об'єднав оригінальні та перекладні твори з метою підсилення, як сам зауважував у передмові, загального тону всієї збірки.

¹⁴⁹ Не випадково сучасна критика осмислює значення «Пальмового гілля» в контексті проблеми зародження українського модернізму (Л. Грицик, С. Павличко).

¹⁵⁰ *Астаф'єв О.Г.* Суб'єктна структура збірок поезій «Західно-східний диван» Й.-В. Гете й «Пальмове листя» А. Кримського // Літературознавчі студії: Збірник наукових праць. – Вип. 16. – К., 2006.

¹⁵¹ *Бабишкін О.* Коли далеке стає близьким, а чуже – рідним (Поезії Агатангела Кримського) // *Агатангел Кримський.* Поезії. – К., 1968. – С. 32.

¹⁵² *Бойко Ю.* До проблеми розвитку Франкового стилю // Вибрані праці. – К., 1992. – С. 108.

¹⁵³ *Гундорова Т.* Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – К., 2006. – С. 59.

¹⁵⁴ *Рудницький Л.* Іван Франко і німецька література. – Мюнхен: Logos, 1974. – С. 160.

¹⁵⁵ Див.: *Денисюк І.* Іван Франко про новаторство літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Літературознавчі та фольклористичні праці: В 3 т., 4 кн. – Львів, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження; *Денисюк І.*

Новаторство Івана Франка – прозаїка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССЛ: Праці філологічної секції.

¹⁵⁶ *Українка Леся*. Листи (1881–1913) // Збір. тв.: У 5-ти т. – К., 1956. – Т. 5. – С. 308.

¹⁵⁷ Там само. – С. 23–24.

¹⁵⁸ Див.: *Зеров М.* Нове українське письменство. – Мюнхен, 1960. – С. 25

¹⁵⁹ *Українка Леся*. Листи (1881–1913) // Збір. тв.: У 5-ти т. – К., 1956. – Т. 5. – С. 619.

¹⁶⁰ Див.: *Гонтар П.* Українсько-чеські літературні зв'язки в ХІХ ст. – К., 1956; *Шевчук В.І.* Сучасні українсько-чеськословацькі літературні зв'язки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963; *Вервес Г.Д.* Адам Міцкевич в українській літературі. – К.: Держлітвидав, 1955; *Вервес Г.Д.* Іван Франко і питання польсько-українських літературно-громадських взаємин. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957.

¹⁶¹ *Вервес Г.Д.* Адам Міцкевич в українській літературі. – К.: Держлітвидав, 1955. – С. 109–110.

¹⁶² *Білецький О.* Українська література серед інших літератур світу // Збір. праць: У 5 т. – К.: Наук. думка, 1965. – Т. 2. Українська література ХІХ – початку ХХ ст. – С. 9.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Там само. – С. 38.

¹⁶⁵ *Білецький О.* Шевченко і західноєвропейські літератури // Там само. – С. 286.

¹⁶⁶ *Білецький О.* Шляхи розвитку російсько-українського літературного єднання // Там само. – Т. 4. – С. 528.

¹⁶⁷ *Крутікова Н.Є.* Гоголь та українська література. – К.: Держлітвидав, 1957. – С. 22.

¹⁶⁸ Там само. – С. 55.

¹⁶⁹ Там само. – С. 56.

¹⁷⁰ Див.: *Крутікова Н.Є.* Лев Толстой і українська література. – К., 1963; *Крутікова Н.Є.* Шляхами дружби і єднання. – К., 1972; *Крутікова Н.Є.* Реалізм. Збагачення. Єдність. – К., 1976; *Крутікова Н.Є.* В на-чале века. – К., 1979; *Чалий Д.В.* Некрасов и украинская дооктябрьская поэзия. – К., 1973; *Чалий Д.В.* Развитие жанру епопеї в російській та українській літературах. – К., 1980; *Шаблювський Є.* Шевченко і російські революційні демократи. – К., 1975; *Шаблювський Є.* Некрасов і українська література. – К., 1971; *Шаблювський Є.* Чернишевський і Україна. – К., 1978; *Осмоловський В.* Салтиков-Щедрін і українська

література. – К., 1959; *Заславский И.Я.* Поэтическое наследие Лермонтова в украинских переводах. – К., 1973; *Заславський І.Я.* Пушкін і Україна. – К., 1982; *Зубков С.Д.* Русская проза Г.Ф. Квитки и Е.П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей. – К., 1979; *Звиняцковський В.Я.* Новелістика А. Чехова і М. Коцюбинського. – К., 1987; *Янковський Ю.* Животворні зв'язки: І. Франко і російська реалістична проза. – К., 1968

¹⁷¹ Огляд не перекладених українською мовою праць Д. Чижевського належить Д. Наливайку.

¹⁷² *Чижевский Д.* К проблемам литературы барокко у славян // *Litteraria*. – Т. XIII. – 1970. – *Literární barok*. – Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej Akadémie Vied, 1971. – S. 5.

¹⁷³ *Вервес Г.Д.* Итоги и перспективы сравнительного изучения славянских литератур на Украине // *Сравнительное изучение славянских литератур*. – М.: Наука, 1973. – С. 71.

¹⁷⁴ *Ласло-Куцюк М.* Велика традиція. Українська класична література в порівняльному висвітленні. – Бухарест: Критеріон, 1979. – 288 с.

¹⁷⁵ Там само. – С. 9.

¹⁷⁶ *Коптілов В.* Актуальні проблеми перекладу. – К., 1971. – С. 127.

¹⁷⁷ *Коптілов В.* Першотвір і переклад. – К., 1972. – С. 183.

¹⁷⁸ Там само. – С. 185.

¹⁷⁹ Там само. – С. 187–188.

¹⁸⁰ *Захаржевська В.О.* Українсько-болгарські літературні взаємини ХХ ст. (в історичній динаміці літературного процесу). – К., 1989.

¹⁸¹ *Грицик Л.В.* Літератури Сходу (Середньої Азії, Закавказзя) в українському літературному процесі початку ХХ ст. Проблеми рецепції: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 1992. – С. 7.

¹⁸² *Клочек Г.Д.* Методология системных исследований индивидуальной поэтики и поэтики отдельного литературного произведения. Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 1989.

¹⁸³ *Вервес Г.Д.* В інтернаціональних літературних зв'язках. – К.: Дніпро, 1983. – С. 67.

¹⁸⁴ *Радишевський Р.П.* Іскри єднання. До питання про інтернаціональні мотиви творчості Лесі Українки. – К.: Дніпро, 1983. – С. 12.

¹⁸⁵ Там само. – С. 41.

¹⁸⁶ *Булаховська Ю.Л.* Типологія польсько-російсько-українських літературних явищ 50–70-х рр. ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 7.

¹⁸⁷ *Вервес Г.Д.* В інтернаціональних літературних зв'язках. – К.: Дніпро, 1983. – С. 71.

- ¹⁸⁸ Там само. – С. 73.
- ¹⁸⁹ Українська література в загальнослов'янському та світовому літературному контексті. – К.: Наук. думка, 1988. – Т. 1. – С. 405.
- ¹⁹⁰ *Наливайко Д.С.* Спільність і своєрідність: Українська література в контексті європейського літературного процесу. – К.: Дніпро, 1988. – С. 12.
- ¹⁹¹ Там само. – С. 13.
- ¹⁹² Там само. – С. 17.
- ¹⁹³ *Наливайко Д.* Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі // *Наливайко Д.* Теорія літератури й компаративістика. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 290.
- ¹⁹⁴ *Наливайко Д.* Літературна імагологія: предмет і стратегії // *Наливайко Д.* Теорія літератури й компаративістика. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 94.
- ¹⁹⁵ *Задорожна Л.М.* Українсько-вірменські літературні взаємини: парадигма розвитку. – К.: Акцент, 2004. – С. 233.
- ¹⁹⁶ *Грабович Г.* Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі // *Грабович Г.* До історії української літератури. – К.: Основи, 1997. – С. 178.
- ¹⁹⁷ Там само. – С. 185.
- ¹⁹⁸ *Новикова М.* Прекрасен наш союз: Литература – переводчик – жизнь: Литературно-критические очерки. – К., 1986. – С. 78.
- ¹⁹⁹ Там само. – С. 79.
- ²⁰⁰ Там само. – С. 83.
- ²⁰¹ Там само. – С. 172.
- ²⁰² *Пахльовська О.Є.-Я.* Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст. – К., 1990. – С. 194, 197.
- ²⁰³ *Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX ст. – К., 1999. – С. 74.
- ²⁰⁴ Там само. – С. 73.
- ²⁰⁵ Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій. – Т., 2005. – С. 57.
- ²⁰⁶ Там само. – С. 62.
- ²⁰⁷ Там само. – С. 66.
- ²⁰⁸ *Колмісць Л.В.* Концепуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу. – К., 2004. – С. 12. Цитуючи далі це видання, зазначаємо сторінки в тексті.
- ²⁰⁹ Там само. – С. 128.

²¹⁰ *Лановик М.Б.* Теорія відносності художнього перекладу: Літературознавчі проєкції. – Т., 2006. – С. 73. Цитуючи далі це видання, зазначаємо сторінки в тексті.

²¹¹ *Рязанцева Т.* Змалювати думку... (концептизм як напрям метафізичної поезії в літературі Європи доби Барокко). – К., 1999. *Рязанцева Т.* Бранець вічності: Аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича. – К., 2007.

²¹² *Пригодій С.* Літературний імпресіонізм в Україні та США. – К., 1995.

²¹³ *Арендаренко І.В.* По дорозі й назустріч: Англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія і поетика. – К., 2004.

²¹⁴ *Моренець В.П.* Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – К.: Основи, 2002.

²¹⁵ Там само. – С. 215.

²¹⁶ *Лімборський І.В.* Європейське та українське Просвітництво: незавершений проєкт? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С. 36. Цитуючи далі це видання, зазначаємо сторінки в тексті.

²¹⁷ *Овчаренко Н.Ф.* Міфологема землі в канадській і українській прозі. – К., 1996.

²¹⁸ *Денисова Т.Н.* Роман «поштової марки» (спроба порівняльного аналізу вирішення теми землі в українській і американській літературах) // Українська література в системі літератур Європи і Америки (ХІХ–ХХ ст.) – К., 1997.

²¹⁹ *Див.: Гижий В.Л.* Типологічні відповідності української та англійської неоромантичної прози кінця ХІХ – поч ХХ ст. (текстологія і поетика): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000; *Кебало М.С.* Типологічні відповідності українського та німецького натуралізму останньої третини ХІХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Т., 2002.

²²⁰ *Няму А.* Поетика традиционных сюжетов. – Черновці: Рута, 1999. – С. 3. Цитуючи далі це видання, зазначаємо сторінки в тексті.

²²¹ Традиційні сюжети та образи. – Чернівці: Місто, 2004. – С. 15. Цитуючи далі це видання, зазначаємо сторінки в тексті.

²²² Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс. – Т., 2004. – С. 12.

²²³ Там само. – С. 13.

²²⁴ *Ткачук М.* Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). – Т., 2003.

²²⁵ *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...»: Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. – Х.: Акта, 2001. – С. 254.

²²⁶ Там само.

²²⁷ *Нахлік Є.* Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Л., 2003. – С. 10.

²²⁸ Див: *Гундорова Т.* Перевернений Рим, або «Енеїда» Котляревського як національний наратив // Сучасність. – 2000. – № 4.

²²⁹ *Неборак В.* Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення з «Енеїдою» Вергілія. – Л., 2001.

Дослідження з порівняльного літературознавства в Росії: традиції та сучасний стан

Вступ

Літературна компаративістика в сучасному розумінні існує в Росії півстоліття, хоча традиції порівняльно-історичної школи проф. О. Веселовського (цей період можна означити як порівняльно-історичний, на відміну від компаративного – сучасного) – завжди були тут сильними і дослідження в цьому напрямку ніколи не припинялися. У 20–30-х рр. в Ленінграді існував, наприклад, навіть НДІ порівняльного вивчення літератур та мов Заходу та Сходу при ЛДУ, де працювали такі відомі дослідники, як Ольга Фрейдєнберг. Тому історія компаративістики в Росії складається принаймні з двох етапів – класичного, порівняльно-історичного, та сучасного, власне компаративного. Останні п'ятдесят років російського літературознавства в свою чергу, як відомо, не були монолітними, і, коли йдеться про 60–80-ті рр., чітко розподілялися на два струмені, як їх умовно визначали пізніше самі учасники, – академічно-університетський, офіційний та неофіційний, або напівофіційний. В останньому чи не першу роль відіграла російська структурно-семіотична школа, яка в усьому світі отримала назву московсько-тартуської. Оскільки питання компаративістики практично не оминала жодна з літературознавчих шкіл, які існували в Росії, то й компаративістичні дослідження теж варто було б розглядати за тою ж схемою. При цьому офіційна компаративістика розвивалася в руслі традицій порівняльно-історичної школи та офіційного марксизму, а неофіційна апелювала переважно до досвіду сучасних зарубіжних дослідників-компаративістів. Втім, межа між напрямками була цілком умовною, адже дійових осіб цієї науково-історичної вистави було взагалі обмаль, російські університети фахівців за спеціальністю «порівняльне літературознавство» не готували, і компаративною

тематикою вимушено займалися русисти і зарубіжники, семіотики і теоретики літератури. По-друге, опозиція неофіційної науки була в Росії завжди поміркованою і відчувала на собі тиск не тільки політичної загрози, а й автоцензури, яку добре виховували найкращі російські університети протягом 70-ти років. Традиція народницької культурології добре сусідила з марксистським розумінням історії літератури, що позначилося, зокрема, і на компаративних дослідженнях. Марксизм не був чужим навіть культовій постаті російської семіотики Ю.М. Лотману, вихованцю петербурзької історико-літературної академічної школи.

Академічно-університетська компаративістика, якщо застосувати термінологію В. Топорова стосовно топосу літературної творчості, – в свою чергу, мала свій петербурзький (ленінградський) та московський тексти. Пізніше до них приєднався специфічний провінційний текст, як, наприклад, тверська школа, казанська школа, томська школа. Ці провінційні тексти мало досліджені навіть у російському наукознавстві та історії науки.

ПЕТЕРБУРЗЬКА АКАДЕМІЧНА ШКОЛА

Олександр М. Веселовський

Дійсним родоначальником та главою порівняльно-історичного літературознавства, його основоположником і разом з тим найбільшим представником справедливо вважається Олександр Миколайович Веселовський (1838, Москва – 1906, Петербург) – історик і теоретик літератури, фольклорист, етнограф. Без розуміння традицій О. Веселовського у російській компаративістиці 30–60-х рр. ХХ ст. неможливо збагнути і сучасний її стан. Дійсний член Імператорської Академії наук з 1881р., О. Веселовський закінчив історико-філологічний факультет Московського університету (1858). Понад рік працював в Берліні; у 1863 вивчав славістику в Празі. У 1864–1868 рр. – в Італії. Штатний доцент (1870), потім екстраординарний (1872), ординарний (1879) і заслужений ординарний професор (1895) кафедри історії загальної

літератури Петербурзького університету. З 1901 головував у Відділенні російської мови і словесності Імператорської Академії наук. Почав друкуватися у 1859 р. У науковій спадщині Веселовського виділяється кілька тематичних циклів: італійська література епохи Відродження, російсько-слов'янська, візантійська і західно-європейська середньовічна література і фольклор, історична поетика, нова російська література.

Веселовський був найвідомішим представником порівняльно-історичного напрямку в російській філології. Учень акад. Ф.І. Буслаєва, представника міфологічної школи братів Гримм, він спочатку виступав прибічником цієї школи. Пізніше він розчарувався у «романтичному тумані арійських міфів та вірувань», в якому перебувала, на його погляд, ця школа, і захопився позитивістською школою Бенфея, який, на відміну від школи братів Гримм, висував теорію літературних запозичень і міжнародної літературної взаємодії на основі не доісторичного племінного споріднення, як це робили міфологи, а історико-культурного спілкування всіх народів Заходу і Сходу. Саме ця теорія надовго визначила собою історичний характер і наукову методику його капітальних досліджень, особливо із середньовічної літератури та фольклору.

Розроблений у такий спосіб порівняльно-історичний метод та визначена програма досліджень уперше знайшли своє теоретичне оформлення у вступній університетській лекції 1870 р. – «Про метод и задачи истории литературы как науки», а первісне застосування в роботі молодого професора – «Новые отношения муромской легенды о Петре и Февронии и сага о Рагнаре Лодброкке» (1870). Останній оригінальний етюд відкриває собою довгу серію такого роду порівняльно-історичних робіт, що друкуються протягом 70-х і 80-х років. У них майстерно просліджуються своєрідні долі різного роду елементів світової поезії: мандрівних сюжетів, мотивів, поетичних схем-формул, образів-символів тощо. Найбільшою порівняльною працею в циклі досліджень Веселовського про середньовічну літературу і фольклор стала його докторська дисертація «Из истории литературного общения

Востока и Запада: Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине» (Спб., 1872). У цієї книзі автор вирішує одне з найбільших питань літературного спілкування Сходу і Заходу. Залучаючи великий матеріал різних літератур, Веселовський відтворив картину проникнення східних переказів через Візантію і південнослов'янські країни до Західної Європи. Незважаючи на те, що це питання вже частково розглядалося (В. Шмідт, Бенфей, Ю. Браун і О. Пипін), монографія його знаходилася в руслі шукань порівняльної науки про літературу, що тільки зароджувалася тоді в Європі.

У 1860–1870-х роках він створив теорію міфотворчості, що істотно відрізняється від теорії міфологічної школи братів Грімм. Дослідник широко користався типологічним зіставленням подібних літературних явищ, що спостерігаються в різних культурах, не зв'язаних між собою генетично. Поряд з теорією запозичення дослідник визнавав теорію самозародження мотивів і сюжетів. Характерною для Веселовського є теорія «зустрічних течій», які сприяють запозиченню і засвоєнню культурою іноземного матеріалу. Перетворившись на початку 70-х рр. на послідовнішого в Росії представника порівняльно-історичного методу і теорії запозичень, Веселовський проте ставився до Бенфея досить незалежно і самостійно. Тому там, де це було можливо, він прагнув використовувати й міфологічну теорію Гриммів, оскільки гадав, що ці напрямки не виключають один одного, а скоріше доповнюють. За думкою Веселовського, теорія запозичень може бути застосована лише в тих випадках, коли мова йде «про сюжети, тобто про комбінації мотивів, про складні казки з ланцюгом моментів, послідовність яких випадкова і не могла ані зберегтися в цій випадковій цілісності (теорія самозародження), ані розвинути там і тут в однаковій схемі з найпростіших мотивів (теорія міфологічна)». Такого роду запозичення складних сюжетних утворів являють собою далеко не випадкові явища. Навпаки, всі вони так чи інакше завжди викликаються відповідними культурно-історичними подіями і процесами. Спроби ж застосувати міфологічну «екзегезу» можуть мати місце лише тоді, «коли вже

закінчені всі розрахунки з історією» і ми маємо справу не зі складною сюжетною схемою, а з окремим мотивом, що складає «найпростішу оповідну одиницю, яка образно відповіла на різні запити первісного розуму чи побутового спостерігача». Але, зрештою, Веселовський розчарувався й у теорії запозичень, що зіграла вирішальну роль у його дослідженнях 70–80-х рр.

Під впливом англійських антропологів і етнографів він приходить до побудови так званої етнографічної теорії як теорії самозародження зустрічних літературних течій. Подібність і повторюваність примітивних сюжетних схем, мотивів і образів-символів сприймаються цією теорією «не тільки як результат історичного (не завжди органічного) впливу, але і як наслідок єдності психічних процесів, що знайшли в них вираження».

Йдеться також про вплив аналогічних суспільно-побутових умов, що породжують відповідні властивості середовища, у зв'язку з єдністю законів людської еволюції і цивілізації. Аналогічні середовища природно можуть іноді в різних країнах породжувати аналогічні літературні течії і формоутворення. Водночас необхідно мати на увазі, що ця теорія, як її сформулював Веселовський, по-перше, пояснюючи повторюваність мотивів, не пояснює повторюваності їхніх комбінацій, а по-друге, не виключає можливості запозичення, адже навряд чи можна твердити, що мотив, який відповідав у певному місці умовам побуту, не був перенесений в інше як готова схема.

На «зустрічних течіях» О. Веселовский закладає основу для майбутнього порівняльного методу. Учений цінує національну самобутність, але він з великою довірою ставиться до здатності національного, «свого» протистояти впливу, не відкинувши «чуже», а засвоївши його, перетворивши собі на користь. У зустрічі сюжетів, за спостереженням М. Азадовского, у Веселовского відбувається «зустріч різних культур».

Етнографічна теорія поезії, своєю чергою, привела Веселовського до того, що метод порівняльно-історичний, стаючи фактично, у процесі дослідницької роботи, методом історико-етнографічним, – так його іноді називав сам учений, – до кінця

80-х рр. перетворився в нього під впливом доктрини Спенсера, а також «Поетики» Вільгельма Шерера – на еволюційно-соціологічний метод (курс лекцій «Теория поэтических родов в их историческом развитии»).

Веселовський зупинився на порозі літератури Нового часу; ядро його історичної поетики – теорія первісного синкретизму родів і видів словесності в межах архаїчного обрядового комплексу. Її межа залишалася такою і надалі: не випадково переважна більшість досліджень, створених уже після реабілітації компаративістики і пов'язаних із історичною поетикою, присвячені фольклору, античній літературі, літературі Давнього Сходу і Середніх віків. Для того, щоб мати можливість глянути на літературу Нового часу з погляду «схематизму і повторюваності», необхідно мати опору у виді теоретично продуманої типології цих повторюваних схем. Для Веселовського такою елементарною компаративною одиницею був сюжетний мотив, але, як показав уже В.Я. Пропп, мотив не може вважатися неподільною одиницею оповідання.

Порівняльно-історична школа, що утворилася свого часу навколо імені Веселовського (К. Тіандер, Є. Анічков, Д. Петров, Ф. Батюшков, В. Шишмарьов, надалі, Ф. де Ла-Барт), фактично не тільки не зуміла успішно продовжувати справу його життя, але й не встигла навіть цілком розкрити всю його глибоку історико-літературну і теоретичну концепцію. Цим же значною мірою пояснюється слабкий вплив її на представників різних напрямків сучасного літературознавства. У 20-ті рр. вважали, що талант Веселовського належить лише тій історичній добі, коли закладалися самі основи порівняльної історії літератури. А втім, як зазначав Вяч.Вс. Іванов, окремі висновки порівняльних студій Веселовського, викладені в «Исторической поэтике», підтверджені новітніми дослідженнями. Зокрема, у серії робіт з античної та індоевропейської поетики була підтверджена ідея про наявність у Гомера складно побудованих образів із уподібненнями, вкладеними одне в одне, як у давньоісландських кеннігах. У праці Веселовського «Из истории эпитета» містилися думки, співзвучні

таким пізнішим дослідженням, як книга К. Сперджен про образність Шекспіра тощо.

Олексій М. Веселовський

Компаративістом був і молодший брат Олександра Веселовського – Олексій Миколайович Веселовський (1843–1918) – російський літературознавець, професор Московського університету і колишніх Вищих жіночих курсів; з 1906 – почесний академік, фахівець із західноєвропейської літератури. Широкою популярністю користалися його студії про Мольєра і байронізм. За радянських часів у добу гоніння на компаративістику як формалістичну та космополітичну науку його ім'я не було популярним, у тогочасних енциклопедіях його праці критикуються за формальний метод аналізу та недоцінку самобутності російської культури. Натомість дожовтневі енциклопедії та словники, як то енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона, подають виключно позитивні відомості про дослідника: «Блискучий стиліст, обдарований живим розумінням прекрасного, Веселовський належить до числа тих небагатьох у нас істориків літератури, що вміють поєднати спеціальні знання із широтою погляду».

За своїми методологічними поглядами Олексій Веселовський – прихильник історико-культурної школи. У літературі він насамперед цінував прогресивність ідей. У цьому плані написано його відому книгу «Западное влияние в русской литературе», яка витримала п'ять видань (1881 – 1910). Патетика книги – у боротьбі з «пароксизмом плеїної винятковості», у бажанні «ввести розвиток російської думки і творчості в коло європейського розумового руху» (з передмови). Звідси виводили певне нехтування власне літературною стороною поетичних фактів, їхньою формою і стилем. Як здається, спадщина цього російського компаративіста сьогодні незаслужено забута.

Традиції Олександра Веселовського підтримувалися Петербурзькою школою порівняльного вивчення літератур. Ще перед війною у 30-ті рр. в Інституті російської літератури (Пушкинський

Дом) компаративні дослідження одержали навіть офіційний статус: було створено групу з вивчення літературних впливів на чолі з В.М. Жирмунським, перетворену потім у Західний відділ (що й обумовило, у першу чергу, перейменування Інституту російської літератури на Інститут літератури). Тобто наступний, після О. Веселовського, історичний етап розвитку порівняльних досліджень, був пов'язаний з ім'ям В.М. Жирмунського.

В.М. Жирмунський

Віктор Максимович Жирмунський (1891–1971) – видатний російський філолог, літературознавець, компаративіст, лінгвіст. Академік АН СРСР (1966), член-кореспондент Баварської, Британської, Датської, Німецької академій наук, почесний доктор наук багатьох європейських університетів. Народився 1891 у Петербурзі. 1908 р. закінчив Тенішевське училище, а в 1912 р. – історико-філологічний факультет Петербурзького університету. 1913 вийшла праця Жирмунського «Немецкий романтизм и современная мистика», у якій концепції єнських романтиків розглядалися в зв'язку з художніми шуканнями сучасного російського символізму. Книгу можна вважати першою масштабною спробою компаративного аналізу двох національних літературних явищ.

1915 р. Жирмунський став приват-доцентом Петербурзького університету, з 1919 р. – професор. У 1933 р. заснував кафедру історії західноєвропейських літератур, яку очолював до 1949 р. Поле його наукових інтересів було надзвичайно широким. У 1920-ті роки він був одним із активних учасників ОПОЯЗу. Роботу в Ленінградському університеті поєднував із завідуванням відділом словесного мистецтва в Інституті історії мистецтв. Під його редакцією виходила серія «Вопросы поэтики» і збірники «Поэтика». В. Жирмунський опублікував також власні праці з поетики «Композиция лирических стихотворений» (1921), «Рифма. Ее история и теория» (1923), «Введение в метрику. Теория стиха» (1925) і численні статті з проблем поетики, частина з яких увійшла в книгу «Вопросы теории литературы» (1928).

Учений репрезентував російську школу порівняльно-історичного дослідження світової культури. Але слід відзначити, що як його новаторство у цій галузі, так і взагалі новаторство російської порівняльної школи, було відносним. Значною мірою воно повторювало та засвоювало результати розвитку компаративістики в Європі у ХХ ст. Після політичних процесів проти космополітизму у 50-ті рр. та заборони компаративістичних досліджень в СРСР у 50-ті рр. слово «компаративістика» не вживалось. Замість нього поширився термін «порівняльне літературознавство», який, власне, був калькою з французької. Тобто те, що може вважатися національною особливістю саме російської школи, було насправді добре засвоєним уроком європейської компаративістики. З іншого боку, у так званих порівняльних дослідженнях, дійсно, спостерігалася національна російська специфіка. Вона полягала у тому, що на порівняльні проблеми російські дослідники завжди дивилися крізь призму саме російської літератури та ментальності.

1924 р. була опублікована докторська дисертація В. Жирмунського «Байрон и Пушкин», 1937 р. – «Гете в русской литературе» та ін. Необхідність комплексного вивчення процесу розвитку культури визначила інтерес Жирмунського до історичної поетики. 1940 він видав праці О.М. Веселовського, тоді ж з'явилися друком його власні статті з історичної поетики.

У 1921–1935 рр. Жирмунський був дійсним членом Науково-дослідного інституту порівняльного вивчення літератур Заходу і Сходу, старшим науковим співробітником Інституту мови і мислення, у 1935–1950 рр. – завідувачем Західним відділом Інституту літератури (Пушкинський Дом) Академії наук СРСР, у 1957–1971 рр. – завідувачем сектором індоєвропейських мов Ленінградського відділення Інституту мовознавства. Як завідувач Західним відділом Пушкінського Дому він очолив роботу редколегії «Истории западноевропейских литератур», яка розробила докладний план видання багатотомних зібрань історії літератур Франції, Англії, Німеччини, Іспанії та Італії. Під час кампанії по «боротьбі з космополітизмом» у 1949 р. Західний відділ Інституту літератури було закрито. Жирмунський разом із

іншими видатними вченими (Б. Эйхенбаум, М. Азадовський, Г. Гуковський) був обвинувачений у пропаганді буржуазно-ліберальних та космополітичних поглядів у літературознавстві. Повернувся він до університету тільки у 1956 році.

В.М. Жирмунський сприймав художній твір як цілісну систему, що базується на єдності змісту й форми. Історико-культурний підхід, запропонований ним, з одного боку, був продовженням традицій російської культурно-історичної школи в компаративістиці, а, з іншого боку, розширював можливості національного російського літературознавства, яке протягом багатьох десятиліть обмежувалося майже виключно розглядом власної літератури окремо від компаративних зіставлень, що були не основним, а додатковим інструментом у дослідженнях. Цей підхід припускає розкриття соціальної обумовленості подій і характерів, відношення до дійсності як до факту соціального і тим самим історичного, що було знаком російської компаративістики XIX і значною мірою XX ст. З цих позицій він оцінює творчість Гете, Гердера, Байрона, розглядаючи проблему літературних впливів (Байрон і Пушкін, Гете і російська література) як факт ідеологічний і соціально значимий. Утім, основною передумовою порівняльної історії літератури, на думку вченого, є єдність процесу соціально-історичного розвитку людства, що обумовлює складну взаємодію окремих національно-специфічних літератур: національна своєрідність не відірвана від універсального, «людського» і тільки в ньому знаходить своє місце і виправдання. І в цьому був крок уперед у порівнянні з традиційним російським літературознавством, яке розвивалося під знаком народницьких ідей в естетиці й займалося переважно проблемами запозичень. Важливе місце в літературознавчій діяльності В.М. Жирмунського займають версифікаційні дослідження метрики, побудовані на зіставленні різних національних систем із урахуванням їх взаємозалежностей і взаємовпливу.

В.М. Жирмунський був представником петербурзько-ленінградської філологічної школи. Вона виникла в стінах Петербурзького університету наприкінці XIX і на початку XX ст. Хоча ця

школа має загальнофілологічне значення, її принципи розповсюджуються й на петербурзьку компаративістику теж.

Широта наукових інтересів вивела В.М. Жирмунського на шлях порівняльно-історичного дослідження явищ світової культури. В працях В.М. Жирмунського все більше підсилюються акценти, з одного боку, на національну своєрідність сприйняття елементів чужої культури в культурі, що сприймає, а з іншого боку, на типологічно близькі риси у розвитку різних літератур, що свідчать про наявність загальних закономірностей еволюції людської культури.

Порівняльно-історичний, типологічний і функціональний підходи до вивчення літератури синтезуються в науковій творчості В.М. Жирмунського. Вони ж лежать і в основі його курсу лекцій «Введение в литературоведение». Завершує цей курс висвітлення загального поняття історико-літературного процесу, в якому містяться міркування автора про співвідношення загальних закономірностей літературного процесу і національної своєрідності, про роль традицій та їхньої трансформації в літературних рухах різних епох, про проблему взаємодії літератур у їхньому стадіальному розвитку.

Проблемам порівняльного вивчення літератур було присвячено ще довоєнну доповідь В.М. Жирмунського «Сравнительное литературоведение и проблема литературных влияний» (1935), де було висунуто, на відміну від методики контактних зв'язків, концепцію про єдність історико-літературного процесу, яку він пояснював єдністю соціально-історичного розвитку людства. Метою порівняльного літературознавства ставала побудова «всесвітньої літератури». Ця ідея, що веде своє походження від позитивістського погляду на історію, який визначав науку XVIII–XIX ст., цілком органічно поєднувалася з марксизмом, звідти й типове ототожнення літератури з ідеологією. Пізніші намагання російських академічних компаративістів створити «Историю всемирной литературы» мають в основі ту ж саму ідею.

Погляди вченого розвивалися у подальших працях: «Литературные отношения Востока и Запада как проблема сравнительного

литературоведения» (1946); «Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса» (1958); «Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур» (1960); «Литературные течения как явление международное» (1967).

Показовою для раннього етапу російської радянської компаративістики є доповідь В.М. Жирмунського «Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур», яку було прочитано в 1960 р. на загальносоюзній дискусії з питань взаємозв'язків та взаємодії літератур і яка відіграла визначну роль у розвитку російських досліджень цього періоду. Порівняльне вивчення, – вважає дослідник, – важливе тому, що «дозволяє встановити загальні закономірності літературного розвитку в його суспільній обумовленості і в той же час національну специфіку літератур, що постає предметом порівняння». Ці закономірності вчений пов'язує із розвитком великих літературно-художніх напрямків та стилів, найвищим ступенем яких він вважає реалізм, згідно з настановами радянської доби. Як би там не було, а висновки стосовно не випадковості впливів і взаємозв'язок впливів та типологічних сходжень, як і стосовно історичного характеру літературних взаємозв'язків, а також необхідності подолання «європоцентризму» порівняльного літературознавства, – гідні всілякої уваги.

З пізніх праць В.М. Жирмунського цій проблемі присвячено доповідь на У конгресі Міжнародної асоціації з порівняльного літературознавства у Белграді «Литературные течения как явление международное» (1967), де продовжено традицію розмежування історико-типологічних аналогій (конвергенцій) та літературних впливів та визначення передумов порівняльного вивчення літератур в аспекті єдності та закономірностей процесу соціально-історичного розвитку людства. Регулярний характер міжнародних літературних течій надихає на думку про єдиний закономірний розвиток цілих художніх систем та про обумовленість усього процесу в цілому. Зміна художніх парадигм дослідником пов'язується зі зміною ідеології та засобів її художнього втілення. Подібний детермінізм, як і увага до соціальних факторів

мистецтва, а також пояснення модернізму кризою буржуазної свідомості – відзеркалює загальний стан радянської естетики. Жирмунський полемізує з ідеєю П. Ван-Тігема про всесвітню літературу як про суму бінарних зв'язків окремих літератур у зміні міжнародних літературних течій. На противагу він висуває тезу про літературний процес як частину процесу загально-історичного та концепт світової літератури, позбавленої європоцентризму.

Хоча, як зазначалося, новаторство радянської компаративістики здебільша повторювало результати європейських досліджень, але в цілому погляди В.М. Жирмунського не можна назвати застарілими. Вони корелюють з тими напрямками сучасної компаративістики, де спостерігається певне повернення до принципу детермінізму в науці та відбувається нове переосмислення старої категорії світової літератури.

Традиції В.М. Жирмунського у порівняльному вивченні літератур продовжувалися в Ленінградському Інституті російської літератури (Пушкінському Домі) у Західному відділі (колишня група з вивчення літературних впливів). Російсько-західні літературні зв'язки не були в центрі наукових інтересів співробітників відділу, тому порівняльно-історична проблематика в інститутських працях була представлена дуже скромно, оскільки компаративні теми вважалися ідеологічно шкідливими і небезпечними. Офіційно заборона на дослідження в цій області була знята лише в 1960 році, коли в Москві відбулася дискусія про взаємозв'язки і взаємодію національних літератур, що узаконила, хоча і з безліччю обмежень, цей напрямок у радянській літературній науці.

Однак фактично ситуація змінилася трохи раніше, з настанням «відлиги», і до моменту проведення московської дискусії намітилися вже деякі позитивні зрушення. В ІРЛІ Академії наук СРСР у 1956 р. почалося формування спеціального центру вивчення російсько-зарубіжних літературних зв'язків. Спочатку це була невелика група в складі Сектору нової російської літератури, а з 1957 р. рішенням Президії АН СРСР на її основі був

утворений особливий науковий підрозділ – Сектор взаємозв’язків російської і зарубіжних літератур.

Ініціатором створення й організатором сектора став Михайло Павлович Алексєєв (1896–1981), у той час член-кореспондент АН СРСР (1946) за Відділенням літератури і мови. З 1958 р. – дійсний член Академії наук СРСР. М.А. Алексєєв – найбільший фахівець у цій галузі. Тому третій етап розвитку класичної російської компаративістики поєднується з ім’ям цього вченого.

М.П. Алексєєв

Початковий період життя та діяльності М.П. Алексєєва пов’язаний з Україною. Він народився в Києві, ріс в атмосфері, перейнятій духом літератури, науки і мистецтва. Навчався в приватній гімназії В. П. Науменка – одному з кращих середніх навчальних закладів Києва, – потім на історико-філологічному факультеті Київського університету. Близьким його другом по гімназії був майбутній український поет Максим Рильський.

М.П. Алексєєв належав до тих дослідників, яких можна назвати компаративістами-практиками. Він став російським представником генетико-контактологічного етапу в розвитку світової компаративістики, цей підхід був для нього найбільш близьким. З юності він виступав як музичний критик. Одночасно читав лекції з питань музики та писав музикознавчі розвідки, тому компаративні міждисциплінарні підходи до культури було органічно властивими йому від самого початку діяльності. У 1918 р. закінчив університет. Вже в дипломному творі «Романтический культ сильной личности в европейской и российской литературах начала XIX столетия», за яке йому була присуджена золота медаль, окремі літератури розглядалися в їхніх взаємозв’язках. Такий підхід надалі склав основу діяльності вченого. У той же час він продовжував займатися музикознавством, і ця подвійність інтересів виявилася у доповіді «И.С. Тургенев и музыка» (1918), яку він сам вважав початком своєї наукової діяльності. Міждисциплінарність першої наукової розвідки може вважатися знаменною.

Захоплення музикознавством слугувало розвитку тої міждисциплінарності у методиках дослідження, яка вважається найперспективнішим полем сучасної компаративістики.

З 1920 по 1924 р. М.П. Алексеев був «професорським стипендіатом» (відповідає сучасній аспірантурі) при історико-філологічному факультеті Новоросійського (Одеського) університету. При всьому розмаїтті його праць одеського періоду вже намічаються деякі основні напрямки, що потім стануть визначальними в діяльності вченого. Це, перш за все, праці компаративного плану, де російська література порівнюється з іншими. В історії російської літератури його особливо захоплюють Пушкін і Тургенєв. Статті «Ф.М. Достоевский и книга Де-Квинси «Confessions of an English Opium-Eater» (1922) і «Белинский и Диккенс» (1924) – перші його значні роботи про творче освоєння в Росії зарубіжних літератур. Статті «Бальзак в России» (1923) і «Немецкая поэма про декабристов» (1926) випереджають цикли досліджень про російські контакти західноєвропейських письменників і про сприйняття російської культури на Заході.

У 1933 р. М.П. Алексеев починає працювати в Інституті російської літератури (Пушкинский Дом) Академії наук СРСР. У 1956 р. він очолив організований за його ініціативи сектор взаємозв'язків російської і зарубіжних літератур. У Ленінградському університеті протягом тридцяти років він був професором кафедри зарубіжних літератур. У 1937 р. захистив докторську дисертацію на тему «Очерки истории англо-русских литературных отношений (XI–XVII вв.)». В роки евакуації (1942–1944) виступав з доповідями на теми порівняльного літературознавства. Перервану в 1960 р. роботу в Ленінградському університеті учений відновив у 1969 р. читанням курсу з порівняльного літературознавства.

Багатосторонність і різноманіття наукових інтересів є закономірним наслідком поглядів ученого на єдність світового літературного процесу і ширше – розвитку світової культури. Кожен факт уявляється йому не ізольовано, але у всім розмаїтті його зв'язків і впливів. Вступ до збірника «Неизданные письма

иностранных писателей...» (1960), присвячений, здавалося б, вузькому архівознавчому аспекту, перетворюється на велике дослідження, що з'ясовує міжнародні контакти діячів російської культури, шляхи проникнення до Росії іноземних автографів і те значення, що мали для російської літератури ці рукописні матеріали. Тому, нарешті, у творчості досліджуваних письменників (та й не тільки письменників) ученому вдається відкривати цікаві й часом несподівані аспекти, аналізом яких ніхто до нього не займався. З численних прикладів такого роду можна послатися хоча б на статті: «Славянские источники „Утопии“ Томаса Мора» (1955) чи «Пушкин и наука его времени» (1956).

Уявлення про єдність літературного процесу сприяло зосередженню переважної уваги вченого на різноманітних літературних генетико-контактних зв'язках. М.П. Алексеев належав до числа найбільших фахівців в галузі вивчення літературних зв'язків, які він розумів дуже широко. Він досліджує зв'язки й усередині однієї літератури, і в міжнародному спілкуванні літератур. Осмислення літератури як елемента руху культури нерідко спонукує його виходити за межі суто літературного ряду, показувати зв'язок літератури, переважно російської, з іншими сферами культурного життя – суспільною думкою, політичною історією, соціально-економічним життям, фольклором, музикою, образотворчим мистецтвом, точними і природничими науками, нарешті, іноземною культурою загалом.

Комплексне вивчення поставленої проблеми як відмінна риса наукового методу М.П. Алексеева робить проблематичною класифікацію його робіт, віднесення кожної з них до тієї чи іншої вузької галузі науки. Характерним прикладом може бути дослідження «Из истории испано-русских литературных отношений XVI – начала XIX веков» (1964). До появи праці М.П. Алексеева тема ця вважалася безперспективною: передбачалося, що вона не має скільки-небудь серйозних основ у силу історичної роз'єднаності двох країн. Учений спростував цю усталену точку зору. Розвиток іспано-російських літературних відносин розглядається вченим надзвичайно широко, як «взаємне ознайомлення

двох народів». Не лише літературні зв'язки протягом чотирьох століть, а й політичні відносини держав, рівнобіжні суспільні рухи, подорожі, особисті контакти літературних і суспільних діячів, поширення іспанської мови в Росії і російської – в Іспанії, відомості про географію іншої країни і т. д., – словом, усі різноманітні фактори, що формують уявлення одного народу про інший, цікавлять вченого, який встановлює їхні складні взаємини. М.П. Алексеев демонструє, як культурні зв'язки обох країн обумовлюються і подібністю процесів їхнього історичного розвитку, і типологічною близькістю їхніх культур. У сфері власне літературних відносин учений досліджує різноманітні форми посередництва, оскільки з іспанською літературою в Росії довгий час знайомилися за французькими, німецькими та англійськими перекладами, а з російською в Іспанії – за латинськими, польськими й французькими джерелами.

Досліджуючи російську літературу, учений порівняно рідко залишається переважно в її межах. Його цікавлять здебільшого дві проблеми: сприйняття й освоєння російською літературою досвіду і досягнень світової культури і міжнародне значення російської літератури. Значну кількість праць М.П. Алексеева присвячено проблемі сприйняття на Заході російської культури, у найширшому розумінні цього слова, і російського громадського життя. Тематика цих досліджень дуже широка: тут і «Немецкая поэма о декабристах» (1926), і «Сибирь в западноевропейской литературе» (1932), і ставлення Гете до давньоруського живопису (1932), і «Эпизоды из русской истории в „Опытах” Монтеня» (1957), і уявлення Шекспіра про Росію і росіян (1965) тощо. Нарешті, інтересом до тієї ж проблеми обумовлене кількаразове звертання ученого до дослідження особистих контактів іноземних письменників з діячами російської літератури і держави. Проблемам білігвізму було присвячено доповідь, виголошену на VI Міжнародному конгресі з порівняльного літературознавства в Бордо (1970) і опубліковану французькою мовою п'ять років після того.

Незважаючи на те, що в цілому постать М.П. Алексеева належала до генетико-контактологічного етапу розвитку світової

компаративістики, подеколи в призабутих працях вченого можна віднайти й наукові ідеї, співзвучні сучасному компаративістичному дискурсу. Так, хотілося б зупинитися для прикладу на одному одеському епізоді творчої біографії дослідника, тим більше, що пов'язаний цей епізод з діяльністю вченого в Україні. Його творча біографія як дослідника взаємозв'язків російської та зарубіжних літератур, майбутнього багаторічного лідера російської школи літературної компаративістики розпочиналася в Одесі. Він став одним із найталановитіших представників «одеської культурної школи». Тут уже намічаються деякі основні напрями, що потім стануть визначальними в діяльності вченого. Чимало праць М.П. Алексеєва цього періоду пізніше не перевидавалося, і не в останню чергу враховуючи волю автора, який не включав їх до своїх книжок. Втім, те, що здавалося недостатньо аргументованим у роки життя дослідника, сьогодні переосмислюється. Так, однією з тих праць була стаття «К „Истории села Горюхина”». За припущенням М.П. Алексеєва, поштовою до оформлення вихідного задуму «Історії села Горюхина» О. Пушкіна могла послужити «Історія Нью-Йорка» («A History of New York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty», 1809) Вашингтона Ірвінга, що пародіювала «учений» стиль історичних хронік. Сам факт широкої популярності Ірвінга в Росії 20–30-х років ХІХ в. (численні переклади його творів знаходяться в усіх найвідоміших часописах того часу) як і те, що твори Ірвінга знаходились у бібліотеці Пушкіна, дозволив також і А. Ахматовій звернутися майже водночас з Алексеєвим до порівняння творів американського та російського письменників. На основі порівняльно-філологічного аналізу «Легенди про арабського звіздяра» Ірвінга і «Сказки о Золотом Петушке» Пушкіна вона доводить, що казка Ірвінга слугувала літературним джерелом для фантастичного гротеску Пушкіна. Її оригінальну гіпотезу про безпосередній вплив Ірвінга на Пушкіна підтримав й М.П. Алексеєв, знайшла вона визнання й в російському пушкінознавстві. Сучасні російські американісти теж більше звертають увагу на блискуче припущення А. Ахматової, ніж на точку зору М. Алек-

сеєва, який вважав твір Пушкіна написаним зовсім самостійно і на власному матеріалі, але із застосуванням типологічно близьких, подібних пародійних прийомів. Підтримана свого часу вітчизняними дослідниками творчості Ірвінга, ця гіпотеза була прийнята в пушкінознавстві скептично (за винятком Д.П. Якубовича, який поставився до неї дуже толерантно), і сам автор до неї більше не повертався. Втім, пише Д.П. Якубович, як би там не було, ім'я Ірвінга, яке ще сучасниками Пушкіна пов'язувалося з оповідною манерою Пушкіна-Белкіна, вперше заслужено відроджено саме М.П. Алексеєвим.

Є, однак, у цій давній історії й модерний зміст. Молодий одеський компаративіст, на відміну від своєї геніальної сучасниці, звернув увагу не стільки на факт контактних зв'язків двох літератур, одна з яких була домінантною, генеруючою, а інша – засвоюючою, скільки на типологічні паралелі, залежні від іманентного розвитку культур, певного стилю епохи, генологічних модифікацій пародійної оповіді в жанрі псевдоісторичної прози. Російська традиційна літературна компаративістика 20–30-х років майже виключно йшла в руслі фактичних зіставлень на рівні генетичних та контактних зв'язків, коли йшлося про доведене знайомство літератури, що засвоює, з літературою, що генерує. М.П. Алексеєв у цій праці звертається безпосередньо до типологічних зіставлень. Наразі спроба Алексеєва може здатися випереджаючою для російської компаративістики.

Д.П. Якубович у 1936 році, підтримуючи гіпотезу Алексеєва, все ж таки зауважив, що молодому дослідникові бракує поваги до фактів: так, не враховується наявність у бібліотеці Пушкіна «Історії Нью-Йорка» Ірвінга, помилково Ірвінгу приписується авторство повісті Вальтер Скотта й т. і. Безумовно, саме це змусило пізніше Алексеєва не включати цю статтю у свої наступні монографії. Утім наразі можна висловити парадоксальну думку, згідно до якої сучасний стан слов'янської компаративістики потребує вже не стільки фактів, скільки вміння узагальнювати розрізнені факти світового літературного процесу. І вміння створювати оригінальні творчі концепції.

У передмові до однієї з своїх головних книжок «Пушкін» дослідник так визначає шлях не тільки компаративного пушкінознавства, а й компаративістики взагалі: «Немає, ймовірно, жодного великого чи дрібного твору Пушкіна, який не варто було б поставити у зв'язок із тим чи іншим пам'ятником західноєвропейської думки, – щоб таке зіставлення прояснило ту чи іншу особисту унікальність Пушкіна як письменника, або підкреслило всю його самостійність і творчу зрілість»¹.

Інший дослідник історичного факту Ю.М. Лотман писав так: «Традиційна компаративістика вивчила генетичні зв'язки подібних елементів. Типологічний підхід вимагає складання порівняльних таблиць функцій і текстів, що їх обслуговують. Тоді саме поняття порівнянності не буде обмежуватися зовнішньою подібністю, а розкриється як діалектична єдність збігів і розбіжностей, причому дослідник повинен бути готовим до того, що разюча зовнішня подібність часом сполучається з глибоким функціональним розходженням, а вдавана непорівнянність прикриває функціональну тотожність»².

Як Алексеев, так і Лотман вважали головною метою компаративного зіставлення саме розбіжності, що підкреслюють національну специфіку культури. І з цим сьогодні не можна не погодитись.

*ІРЛІ РАН. Сектор взаємозв'язків російської
і зарубіжних літератур Пушкінського Дому*

Останній період діяльності М.П. Алексеева був безпосередньо пов'язаним з роботою сектора взаємозв'язків російської і зарубіжних літератур. Історію цього наукового підрозділу подаємо за оглядом П.Р. Заборова.

Формування сектора представляло велику складність: порівняльне літературознавство в російських, як і в українських, університетських програмах було відсутнє, так що розраховувати на залучення до сектору професіоналів було нереальним. Звідси прийняте М.П. Алексеевим єдино можливе рішення: використо-

увати, бодай на початку, фахівців з різних іноземних літератур і надалі переорієнтувати їх на вивчення взаємозв'язків цих літератур з російською, чим вони раніше цікавилися мало або не цікавилися зовсім.

М.П. Алексеев запропонував їм програму діяльності на найближчий час. Це були пошуки в лєнінградських архівосховищах з метою виявлення там епістолярної спадщини зарубіжних письменників і наступної її публікації. Книга вийшла друком у 1960 р. Публікаціям передувала велика вступна стаття М.П. Алексеева, у якій прослідковувалася історія найбільш примітних російських колекцій іноземних автографів, причому саме наявність їх у Росії вчений розглядав як важливий елемент російсько-західного культурного спілкування. Це перше видання сектору з'явилося матеріальним свідченням «відродження компаративістики в СРСР», про яке з великим співчуттям писали зарубіжні компаративісти, приміром, професор Діжонського університету Шарль Корбе.

Наступна книжка – «Международные связи русской литературы» (1963) – містила статті про сприйняття західних літератур у Росії, про іноземні твори на російську тему, про особисті контакти російських і закордонних письменників тощо. У тому ж році був вийшов ще один збірник, підготовлений сектором до V Міжнародного з'їзду славістів, – «Из истории русско-славянских литературных связей XIX столетия». Наступною була колективна монографія «Шекспир и русская культура» (1964). Далі йшов перший випуск серії «Из истории международных связей русской литературы», тема, якій призначено було на довгий час стати головною метою творчих зусиль колективу. Вийшли серії «Эпоха Просвещения» (1967), «От классицизма до романтизма» (1970), «Ранние романтические веяния» (1972), «Эпоха романтизма» (1975), «От романтизма до реализма» (1978), «Эпоха реализма» (1978), «На рубеже XIX и XX веков» (1991), «Начало века» (2000). У ряді випадків праця над цими статтями виявлялася імпульсом для створення великих монографічних досліджень. Саме так виникли книги П.Р. Заборова «Русская литература

и Вольтер. XVIII – первая треть XIX века» (1978), Д.М. Шарипкіна «Скандинавская литература в России» (1980), Ю.Д. Левіна «Оссиан в России» (1980), Р.Ю. Данилевського «Schiller in der russischen Literatur» (Dresden, 1998). Утім, монографічні праці того ж типу створювалися в секторі і незалежно від серії: ще 1964 року вийшла книга А.Н. Єгунова «Гомер в русских переводах XVIII–XIX веков»; монографії Ю.Д. Левіна «Русские переводчики» (1985) і «Шекспир и русская литература XIX века» (1988) та ін.

Одночасно починались і такі дослідження, у яких процес спілкування двох літератур поставав у його повному (чи, принаймні, більш повному) вигляді. Мова йде про монографії К.І. Ровди «Чехи и русские в их литературных взаимосвязях. 50–60-е годы XIX века» (1968) і «Россия и Чехия. Взаимосвязи литератур. 1870–1890» (1978), Р.Ю. Данилевського «„Молодая Германия“ и русская литература» (1969) і «Россия и Швейцария. Литературные связи XVIII–XIX вв.» (1984) і почасти про його невелике «порівняльне дослідження» «Пушкин и Гете» (1999); а також книга Й.Я. Станишича «Йован Дундич и русская культура» (1991).

Аналогічний характер мали збірники «Россия и Запад. Литературные отношения» (1973) і «Взаимосвязи русской и зарубежных литератур» (1980), а також усі славістичні збірники, що, як правило, випускалися до міжнародних з'їздів славістів.

Перша колективна праця сектору, цілком присвячена долі російської культури за кордоном, вийшла у 1975 році; («Восприятие русской культуры на Западе. Очерки»). Тоді ж з'явилася монографія Д.М. Шарипкіна «Русская литература в скандинавских странах», а пізніше книга В.Є. Багно «Емилия Пардо Басан и русская литература в Испании» (1982) і збірник «Восприятие русской литературы за рубежом. XX век» (1991).

Сектор ще багато років продовжував дослідження, розпочаті М.П. Алексеевим, а надалі розвивав його ідеї, – відзначає П.Р. Заборов. Як приклади можна вказати на збірник «Образ России. Россия и русские в восприятии Запада и Востока» (1998),

тема якого була свого часу сформульована М.П. Алексєєвим, реалізація ж цілком належала В.Є. Багно.

Особливим відгалуженням стала підготовка ювілейних збірників на честь його засновника («Русско-европейские литературные связи» (1966) і «Сравнительное изучение литератур» (1976), а також його пам'яті («Россия. Запад. Восток. Встречные течения» (1996).

До генерального напрямку російського порівняльного літературознавства – вивчення взаємозв'язків російської літератури з іншими літературами – слід зарахувати численні університетські праці, не пов'язані організаційно з роботою сектору. Вони виходили в різні періоди, але стали відомими не лише серед істориків російської літератури. Це, приміром, такі книги, як: Катаев В.Б. Литературные связи Чехова (1989); Фридендер Г.М. Достоевский и мировая литература (1979); Эткинд Е.Г. Божественный глагол: Пушкин, прочитанный в России и Франции. (1999) та ін. Були також намагання осмислити теоретичні проблеми порівняльного вивчення, як от, наприклад, збірка «Сравнительно-историческое изучение и теоретические вопросы развития современных литератур» (1985). На порівняльних роботах 70–80-х рр. не міг до того ж не позначитися ідеологічний дискурс.

Як можна бачити, академічна компаративістика в Росії розвивалася майже виключно у формі вивчення взаємозв'язків російської та інших літератур, це було дуже потужним струменем пошукової роботи. З сучасною цим дослідженням зарубіжною компаративістикою як наукою теоретичною вони були мало пов'язані. Виникають навіть сумніви у віднесенні досліджень подібного роду до власне компаративних. Російські літературознавці це давно вже зазначають³. Слід підкреслити, що вивчення взаємозв'язків склало суттєву національну особливість саме російської компаративістики у 30–50-ті рр., коли внаслідок політичного гальмування компаративні дослідження поверталися до етапу, вже перейденого національними школами у 20-ті рр. Так, приміром, українська компаративістика не

засвоювала вивчення взаємозв'язків виключно з російської школи, а мала свою національну традицію у 20-х рр. Але у післявоєнний період дослідження набували виразно ідеологічного забарвлення. Цим займалася національна русистика, в рамках якої вивчалися взаємозв'язки російської та української літератури. Ідеологізація наукових досліджень позначилася на вивченні взаємозв'язків чи не найбільше.

Щодо сучасного стану сектору взаємозв'язків, то слід назвати такі сучасні роботи як, приміром, «Вожди умов и моды» (2003). Основною метою було осмислити деякі явища російської культури, викликані до життя широкою популярністю творчості тих чи інших іноземних мислителів і письменників, що продовжували існувати в російській свідомості майже незалежно від їхнього джерела, у найрізноманітніших формах і видах, наприклад, вольтер'янство, гегельянство, ніцшеанство, гамлетизм, вертеризм чи донкіхотство. Робота ця мала міждисциплінарний характер.

На матеріалах міжнародних конференцій були сформовані збірники «Языки рукописей» (2000), «Пограничные культуры между Востоком и Западом (Россия и Испания)» (2001), «Толстой или Достоевский. Философско-эстетические искания в культурах Востока и Запада», «Вячеслав Иванов – Петербург – мировая культура», «Образ Петербурга в мировой культуре» (2003).

Керував цією роботою В.Є. Багно, відомий російський іспаніст та компаративіст. В його книзі «Русская поэзия Серебряного века и романский мир» (2005) розробляється такий підхід до компаративної проблематики, який дозволяє розглядати міжкультурні зв'язки не тільки з погляду конкретних літературних впливів, але й у ширшій перспективі, залучаючи різноманітні історичні і культурні джерела. Приміром, крізь призму сприйняття образу Св. Терези проглядає збірний образ іспанської містики, який займав не останнє місце в спробах самоідентифікації російських поетів і мислителів сколку XIX і XX століть. Цікавими з погляду компаративного системного вивчення різних видів мистецтв є роботи, зв'язані архітектурною темою: як то «флорентійський текст» російської літератури тощо.

В книзі В.Є. Багно «Россия и Испания: общая граница» (2006) представлений аналіз іспанської і російської культур як культур «прикордонних», які протягом століть співіснували з принципово відмінними від них культурами. До книжки входять дослідження й есе, присвячені російсько-іспанським літературним зв'язкам з XII по XX ст.

МОСКОВСЬКА АКАДЕМІЧНА ШКОЛА ІМЛІ
ім. А.М. Горького та «Історія всесвітньої літератури»

Московська академічна школа компаративістики пов'язується, в першу чергу, з діяльністю Сектору (з 1963 р.), а потім Відділу (з 1975 р.) «Історії всесвітньої літератури», який з 1993 р. був трансформований у Відділ класичних літератур Заходу і порівняльного літературознавства при Інституті світової літератури ім. А.М. Горького спочатку АН СРСР, а потім РАН (ІМЛІ РАН). Зав.сектором і першим завідувачем відділу була доктор філологічних наук І.Г.Неупокоева, у 1977–1988 р. відділом керував академік АН СРСР Ю.В. Віппер, потім – доктор філологічних наук М.А. Андрєєв. У 1992 р. відділ очолив член-кореспондент РАН А.Д. Михайлов. З 1996 р. обов'язки завідувача відділом виконував д. ф. н. К.О. Чекалов, дослідник французько-італійських літературних зв'язків, автор монографії «Маньєризм во французской и итальянской литературах» (2001).

Протягом багатьох років Відділ координував підготовку фундаментальної «Истории всемирной литературы» у восьми томах (1980–1994 рр.) Останній, 9 том, знаходиться в роботі. Складнощі у створенні та виході цього видання пов'язані не тільки зі зміною політичних орієнтирів і розпадом СРСР, а й з внутрішньонауковими чинниками. Передусім, це проблематичність самого задуму з погляду сучасної компаративістики, глобалістики, теорії мультикультуральних та постколоніальних досліджень, які висловлюють критичні сумніви відносно старого гетевського проекту всесвітньої літератури, покладеного в основу російського видання. По-друге, це те, що проект майже не мав серед

виконавців власне компаративістів-теоретиків, усі вони були фахівцями із зарубіжної літератури.

Сама І.Г. Неупокоева, якій російська традиція надає першість в обґрунтуванні задуму, була не тільки теоретиком російських типологічних досліджень, а й вченим-практиком. Відомі її роботи з типології романтизму. Але головною працею, де обумовлювалася необхідність створення академічного видання нового типу, була фундаментальна праця «История всемирной литературы: Проблемы системного и сравнительного анализа» (1976). Тут обґрунтовувався принцип типологічного порівняльного літературознавства, на відміну від вивчення контактних та генетичних зв'язків. Така зміна орієнтирів свого часу відбувалася і в європейській компаративістиці, яка закономірно переходила від контактено-генетичного рівня досліджень до типологічного. Тому типологічне вивчення взаємозв'язків не становило певної національної особливості, а скоріше корелювало з розвитком європейської компаративістики. Школа І. Неупокоевої багато років репрезентувала новий підхід до порівняльного літературознавства і була взята за основу національними школами радянського літературознавства, зокрема школою української русистики і вивчення взаємозв'язків російської та української літератур Н.Є. Крутікової. Остання поєднала традиційну національну українську порівняльну школу О.І. Білецького, М.К. Гудзія з досягненнями школи І. Неупокоевої. «История всемирной литературы» мала науковий резонанс в усіх колишніх союзних республіках. Слід зазначити, що дослідження взаємозв'язків російської та української літератур були характерними для українського літературознавства ще у 20-ті рр. Як приклад можна навести працю П. Христюка «І. Франко про реалістичний стиль і натуралізм Е. Золя» (1930). Подібні дослідження були традиційними для української критичної думки і у попередній період.

На час створення цього величезного проекту питання методології вивчення історії літератури, за визначенням пізніших дослідників, переважно існували окремо від самої історії літератури, що породило, з одного боку, цілий ряд досить струнких теоретичних

побудов, з іншого боку – безліч історико-літературних праць, цілком традиційних за своєю методологією. Значна наукова і культурна подія – ухвалення рішення про створення багатотомної «Истории всемирной литературы» великою кількістю фахівців під егідою ІМЛІ ім. О.М. Горького – інституту в системі Академії наук СРСР – мало змінити ситуацію: поєднання методології з величезним, усеохоплюючим матеріалом реального розвитку світового літературного процесу. Робота зайняла два десятиліття. Стало очевидним, що без нової методології вирішити поставлену проблему неможливо. Водночас ані порівняльно-історичний, ані системно-структурний метод не давали позитивних результатів.

Саме в цій ситуації і для вирішення цієї задачі був запропонований типологічний метод дослідження. Він дозволяв перебороти основну слабкість тогочасної компаративістики, що вивчала контактні літературні взаємодії, обмежуючи матеріал регіонально та у часі.

Академік М.Й. Конрад у ряді праць показав, що в літературах Сходу у визначений час відбувалися ті самі чи подібні процеси, що й у літературах Заходу за відсутності міжрегіональних контактів. Він вивів таку закономірність: «Вирішальне умова виникнення однотипних літератур – вступ різних народів на однакову ступінь суспільно-історичного і культурного розвитку і близькість форм, у яких цей розвиток виявляється». Ця концепція, що дозволяла перебороти як європоцентризм, так і азіацентризм, стала вихідною для «Истории всемирной литературы». Типологічний підхід у чіткішій формі, що має наявний відбиток системно-структурного підходу, був сформульований І.Г. Неупокоевою, яка фактично очолила колектив авторів «Истории». Але окремі успіхи в застосуванні типологічного підходу на великому матеріалі не привели до вирішення всіх проблем. З життя пішли М.Й. Конрад, І.Г. Неупокоева, але жодного тому «Истории всемирной литературы» тоді так і не з'явилося. Слід додати, що й наразі залишаються невирішеними деякі питання стосовно типологічного підходу. Надто загальними стають методологічні основи порівняльного методу. Виявляється, що все можна порівнювати з усім.

Коли до керівництва виданням прийшов Ю.Б. Віппер, він відмовився від твердого проведення типологічного підходу. У короткий термін, за чотири роки, було випущено чотири томи (половина видання). Проте з'ясувалося, що у типологічному підході, дуже плідному, захована якась істотна вада. Здавалося, це пов'язано із системою термінів, що використовуються, і трактуванням їхнього змісту. За спостереженнями дослідників, якщо в матеріалі типологічний підхід дозволяв уникнути европоцентризму, то в термінології европоцентризм знову повертався. Доводилося в літературах Сходу шукати свою античність, середні віки, Відродження тощо, розшукувати в прозі Сходу чи інших неєвропейських регіонів жанри, що їх можна було б порівняти з європейським романом. Ці недоліки пізніше проявилися в «Истории всемирной литературы» починаючи з 5-го тому, де типологічний підхід знову дається взнаки. Останній, 9-й том не вийшов. Матеріал тому – сучасна література – вимагає повного переосмислення у світлі зміни ідеології, переоцінки цінностей. Позначається й атмосфера глибокої методологічної кризи в галузі літературознавства, розвороту у бік методологій Заходу, пост-модернізму.

Серед праць Відділу компаративного плану за останні роки слід відзначити створений під керівництвом А.Д. Михайлова колективний збірник «Свободный взгляд на литературу. Проблемы современной филологии» (2002). До нього ввійшли, зокрема, праці теоретико-порівняльного спрямування, як от стаття відомого перекладознавця П.М. Топера «Сравнительное литературоведение и проблематика художественного перевода». Цей дослідник видав у 2000 р. монографію на цю ж тему: «Перевод в системе сравнительного литературоведения» (2000). У збірнику вибраних праць С.В. Тураєва «Гёте и его современники» (2002) в центрі уваги проблеми порівняльного вивчення літератур, їхньої національної специфіки та взаємовпливів.

У книзі О.П. Гречаної «Литературное взаимовосприятие России и Франции в религиозном контексте эпохи (1797–1825)» (2002) на невідомих архівних матеріалах розглядаються особли-

вості взаємосприйняття двох країн в контексті залучення Росії до західних форм релігійності і поступового осмислення Францією російського духовного досвіду. У збірнику «Россия и Запад в начале нового тысячелетия» (2007) вчені з Росії та зарубіжжя розглядають проблеми імагології. Остання потрактовується авторами як напрямок, який досліджує ставлення до дійсності як до певного образного тексту, коли сам образ розуміється не тільки як елемент, частина, а й засіб тексту, як загальне уявлення про світ.

Серед видатних учених ІМПЛ, які структурно не належали до Відділу класичних літератур Заходу та порівняльного літературознавства, але займалися компаративними дослідженнями, був академік М.І. Балашов, завідувач сектором літератур соціалістичних країн Європи; завідувач відділом зарубіжних літератур ХХ ст.

З початку 1960-х рр. М.І. Балашов звертається до проблеми зв'язків російської літератури з літературами східноєвропейськими. З 1960-х рр. з його ініціативи була видана в Москві і столицях відповідних країн серія робіт про угорсько-російські, румунсько-російські, чехословацько-російські, польсько-російські літературні зв'язки. Але головне поле наукових інтересів М.І. Балашова – комплексне вивчення літератури і мистецтва доби Відродження і XVII ст. Учений підготував істотні для порівняльного літературознавства книги: «Данте и всемирная литература» (1967) «Сервантес и всемирная литература» (1969), «Кальдерон и мировая литература» (1986) і ін. Особливо значущим є внесок ученого в порівняльну іспаністику. Насамперед, це монографія «Испанская классическая драма в сравнительно-литературном и текстологическом аспектах» (1975). У ній органічно поєднані історико-літературний, проблемно-теоретичний, компаративістський і текстологічний підходи. Опубліковані також статті в різних випусках праць конгресів Міжнародної асоціації з порівняльного літературознавства.

Саме як фахівець з теоретичних питань порівняльного літературознавства Балашов з 1967 р. брав участь у багатьох конгресах

цієї асоціації і двічі обирався – у 1985 і в 1988 р. – її віце-президентом.

Для перехідного етапу від типологічного вивчення світової літератури, що стало національною домінуючою традицією російського академічного та університетського порівняльного літературознавства 70–80-х рр., – до сучасного етапу, що характеризується поєднанням, синтезом найрізноманітніших методів, методик та методологій на базі компаративістики, – належить праця Ю.Б. Віппера «О некоторых теоретических проблемах истории литературы»⁴, яка репрезентує нечисленні в російській сучасній компаративістиці теоретико-методологічні розвідки. Попри характерну для російського критичного дискурсу 70–80-х рр. термінологію порівняльно-типологічного літературознавства, яка обслуговувала задум «Истории всемирной литературы», і наразі виглядає трохи застарілою, думки дослідника спираються на вивчення зарубіжних традицій у компаративістиці, і тому мають не тільки теоретичну, а й історико-методологічну цінність.

«Без удосконалення методу порівняльного аналізу не побудувати і комплексну історію мистецтв (хоча б навіть у рамках однієї епохи), не говорячи вже про комплексну історію духовної культури в цілому, – зазначав Ю.Б. Віппер. – Чим більше розширюється – географічно й історично – коло літературних явищ, що включаються нами в сферу дослідження (а процес цей розгортається дуже швидко), тим очевидніше стає внутрішній взаємозв'язок цих чи інших явищ, принаймні необхідність вивчати їх у зіставленні, не ізольовано, а в загальному контексті художньої діяльності людства (міжнаціональному за своїм змістом, що припускає, зокрема, облік розвитку літератур сусідніх країн, а то й цілих регіональних спільностей). Без такого роду спроб важко виявити національну специфіку окремих літератур, особливості їхньої еволюції, своєрідність їхнього внеску в скарбницю світової культури». Учений приєднується до думки Д. Ліхачова про необхідність створення теоретичної історії літератури⁵. Така історія, на думку вченого, може бути лише компаративною.

Ю.Б. Віппер зупиняється на стані сучасної йому зарубіжної компаративістики, на тих змінах, які відбулися в цьому відношенні протягом 1950-х і 1960-х років. Російський читач знайомиться з відомою полемікою стосовно теорії так званих «впливів» між школою Ван Тігема і його послідовника Ж.-М. Карре, з одного боку, та американським літературознавцем Р. Веллеком, з іншого боку, а незабаром і французьким ученим Р. Етьємблем. Російський вчений вважає неправильним зводити цю полеміку тільки до зіткнення американської і французької шкіл компаративістики. Він також виступав за граничне розширення об'єктів порівняльного аналізу шляхом залучення до нього літературних явищ за принципом аналогій, зовсім не об'єднаних між собою безпосередніми контактними чи генетичними зв'язками. Ю.Б. Віппер зазначає ті відтінки значення, властиві терміну «аналогії», що принципово відрізняють його від поняття «типологічні зв'язки» чи «типологічні співвідношення». Цей термін немов би підкреслює пріоритет подібності між двома різними явищами над необхідністю вивчати в їхньому співвідношенні переплетення елементів спільності й розходження та розглядати літературний процес у цілому. Світова компаративістика давно припинила обмежувати коло своїх інтересів виключно європейськими літературами. Пошуки так званих «аналогій» усе частіше починають розвиватися на основі зіставлення явищ, що належать літературам різних континентів.

Особливо завзятим пропагандистом подібних «универсалистських» тенденцій порівняльного літературознавства на Заході Ю.Б. Віппер вважає Р. Етьємбля. Західні компаративісти усвідомлюють необхідність свого роду «панорамного» чи «контекстуального» підходу до трактування історії окремих національних літератур. Щоправда, на думку російського вченого, недосконалим є розуміння співвідношень між національним і міжнаціональним у протиставленні вивчення національних літератур і порівняльного літературознавства, об'єктом якого є своєрідна «наднаціональна література». У цілому ж «порівняльне літературознавство», вважає Ю.Б. Віппер, усе більше втрачає

характер певної відособленої наукової дисципліни, зі своїм строго окресленим, лише їй одним властивим предметом і зі своєю настільки ж автономною методологією дослідження. Воно перетворюється, скоріше, на особливий підхід, який застосовується до висвітлення дуже різних сфер і аспектів міжнародного літературного життя і, ширше, художньої культури у вигляді осмислення взаємодії літератури з іншими видами мистецтва. Зміни у методологіях порівняльного літературознавства інколи викликають розгубленість перед обличчям хаосу. Так, наприклад, відомий румунський літературознавець і критик А. Маріно у своїй статті «Необхідно переглянути порівняльне літературознавство» у такий спосіб оцінює ситуацію, що склалася в сучасній науці: «Створюється враження, – відзначає він, – що поняття компаративістики тріснуло, стало в буквальному сенсі слова звалищем, поняттям без берегів».

На критиці з боку Ю.Б. Віппера рецептивної теорії Р. Яусса та деконструктивізму Ж. Дерріди, О. Міллера й ін. як матеріалу для зміцнення теоретичної основи сучасної компаративістики позначаються старорадянські засади діалектичного матеріалізму, що у час виходу його книги на зламі 90-х рр. може вважатися вже анахронізмом. Втім, детальне звернення до західних теорій складає непересічне значення цієї праці Ю.Б. Віппера, хоча слід зауважити, що наразі це вже не зовсім сучасний матеріал і сприймається він скоріш як учбова лекція, де узагальнено класичні для компаративістики праці.

Ю.Б. Віппер вважає, що хоча є раціональне зерно в підвищеному інтересі до ролі загальнолюдського в природі, літературній творчості і художній культури в цілому, проте це захоплення пофарбоване в ще більш яскраві кольори метафізичності. В інтерпретації, скажімо, антропологічної теорії Р. Етьємбля та його послідовників антропологічний підхід до літератури, і до поезики зокрема, своєю раціоналістичною утопічністю починає нагадувати розповсюджену в XVIII сторіччі теорію «природної людини» і «природного стану». Російський вчений стверджує, що розвиток культури неможливий без постійного зв'язку між загально-

людським та конкретно-історичним. Сьогодні, коли на новому рівні відбувається поворот до історичних методів у суспільних науках, апологія історії з боку російського компаративіста виглядає дуже сучасною. Вчений протиставляє концепції абсурдності історичного розвитку ідею історичної закономірності. Слід відзначити, що ця дилема існує і в сучасній науці. Закономірним є те, що на захист історичного підходу виступив саме російський компаративіст, вихований потужною школою порівняльно-історичного літературознавства.

Специфіка російської компаративістики у повоєнний час полягає в тому, що до неї зверталися не тільки представники відомої в Росії школи порівняльного літературознавства, а й найвидатніші вчені з інших фундаментальних галузей філології, традиційних для російської науки, як от сходознавства, школи міфопоетики тощо.

Мабуть, найоригінальнішою постаттю в російській компаративістиці, дослідником, який безмежно розширив поняття культурної типології, включивши її у загальнофілософську антропологічну модель історії цивілізацій різного типу, був сходознавець академік М.Й. Конрад. Без його сміливих дискусійних теорій єдності в розвитку всесвітньої історії людства неможливо собі уявити російську національну модель порівняльного літературознавства, порівняльної антропології та порівняльної історії.

М.Й. Конрад (1891–1970) – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент, а потім і дійсний член АН СРСР, засновник і чільник радянської школи японістики, сінолог, автор численних книг і статей, лауреат Державної премії СРСР. Навчався на китайсько-японському відділенні факультету східних мов Петербурзького університету. Сходознавці, сам предмет дослідження яких вимагав багаторічного скрупульозного, детального аналізу текстів, як правило, дуже обережно ставилися до перспективи «глобальних» побудов і висновків, але й у їхньому середовищі стали поступово з'являтися праці порівняльно-історичного характеру, спрямовані передусім на подолання «європоцентризму», що панував у науковій літературі.

У 1937 р. учений був заарештований, виключений зі складу наукових співробітників Академії Наук, опинився у таборах. У 50–60-ті роки М.Й. Конрад усі частіше й частіше повертається до аналізу питань загальноісторичного характеру, де актуалізується, за висловом Вяч.Вс. Іванова «проблема еквівалентності різних – мовних, писемних, культурно-історичних – способів вираження однієї і тієї ж ідеї»⁶. Пройшовши великий і нелегкий шлях у сходознавстві, він немовби на новому рівні повернувся до сюжетів, що цікавили його ще замолоду. На матеріалі історії Сходу (насамперед Японії і Китаю) і Заходу (переважно Західної Європи) учений висуває концепцію «східного Ренесансу», висловлюючи думку про те, що поняття «Ренесансу» може бути розглянуте і стосовно історії Сходу. Дискусійна постановка проблеми буквально розбурхала гуманітарне співтовариство, і це було чи не найважливішим її наслідком. «Спровокувавши» публічний інтерес і увагу до історико-культурологічного, філософського осмислення всесвітньої історії, Конрад тим самим викликав як позитивну критику, так і запекле неприйняття. Статті Конрада, присвячені проблемам єдності людства, неодноразово відхилялися. У той же час його праці, зібрані в книзі «Запад и Восток», його міркування над змістом історії привернули увагу видатного англійського історика А.Дж. Тойнбі, який 1967 р. відгукнувся на цю працю великим листом, що став початком трирічного епістолярного діалогу вчених. «Діалог культур» був для вченого не тільки діалогом різних цивілізацій, Сходу і Заходу, але мав і великий внутрішній зміст, затверджуючи єдність національної культури. Лист Тойнбі і відповідь на нього Конрада отримали широкий, але знов-таки неоднозначний резонанс. Ці листи було надруковано лише пізніше. Сьогодні теорія М.Й. Конрада має як своїх прибічників, так і супротивників.

З ім'ям М.Й. Конрада – перекладача й інтерпретатора японських художніх текстів – пов'язаний ще один важливий момент синхронізації японської і російської культури. Йдеться про значення ідей М.Й. Конрада для того збагачення російської культури ХХ в. щепленням галузями японської культури, що стільки

значило для російського театру і кіно. М.Й. Конрад розповідав про свої бесіди про японський театр з С.М. Ейзенштейном – японістом за освітою і схильностями юності, який ретельно вивчав театр Кабукі в співвіднесенні з власним творчим експериментом. У статті С.М. Ейзенштейна про театр Кабукі можна віднайти прямі збіги з роботами М.Й. Конрада на цю саму тему⁷.

М.Й. Конрад не тільки сам діяльно брав участь – як перекладач і видавець – у підготовці збірників творів японських авторів у російських перекладах, а й в останні роки життя як керівник серії «Литературные памятники» – у трансляції текстів між культурами. Він прагнув теоретично осмислити процес цієї трансляції. Першим він звернувся до засвоєння методів сучасної йому школи «*literature comparée*»; для нього вона органічно продовжувала з юності йому близькі ідеї порівняльно-історичного літературознавства ХІХ в. Конрад захоплено говорив про комплекти старих номерів «*Zeitschrift für vergleichende Literaturwissenschaft*» («Журнал порівняльного літературознавства»), які випадково потрапили до нього і які він заново перечитав. Його цікавило типологічне зіставлення текстів, віддалених один від одного в просторі або часі, але таких, що передають подібні комплекси ідей. Для нього самого не існувало меж ані між різними сферами духовної діяльності, ані між різними культурами. Його інтереси насамперед були звернені до історико-культурного синтезу.

Другою видатною постаттю умовно «неспеціальної» компаративістики був учений, який супроводжував і підтримував усі нові течії 60–70-х рр., від компаративістики до семіотики та структуралізму, хоча й не належав уповні до жодної з них. Йдеться про Є. М. Мелетинського, чия перша публікація датується 1941 р., а його біографія тісно переплелася з біографією століття, з усіма його трагічними зламами.

Доктор філологічних наук, академік Академії гуманітарних досліджень (Москва); директор Інституту вищих гуманітарних досліджень (ІВГИ) при Російському державному гуманітарному університеті (РГГУ), лауреат Державної премії. Він народився 1918 р. у Харкові. З Україною його пов'язує не лише місце

народження. Його дружиною була І.М. Семенко, дочка відомого українського футуриста М. Семенка. Як пише В. Скуратівський, Є.М. Мелетинський пам'ятав не тільки про українські рудименти індоєвропейської міфології. Він допомагав дружині збирати те, що залишилося від знищеного українського авангарду. Аспірант ІФЛП добровільно опинився на фронті, дивом уник полону. Потрапив у лапи особливого відділу і одержав десять років таборів. Був звільнений і вдруге заарештований 1949 року.

Радянське офіційне наукове середовище його не визнавало (постійну підтримку він знаходив тільки у В.М. Жирмунського). 1940 рр. підозру викликали посилення на закордонних дослідників, 1950 рр. – компаративістський ухил, 1960 рр. – структурно-семіотичні методи. В ІМЛП він якийсь час завідував сектором фольклору. Докторську дисертацію він був змушений захищати двічі. Біля сорока років (з 1956 по 1994 рік) Є.М. Мелетинський працював в Інституті світової літератури АН СРСР, брав діяльну участь у створенні багатотомної «Истории всемирной литературы» (Т. 1–8, М., 1984–1993). З другої половини 60-х років Є.М. Мелетинський вів «домашній» семінар, присвячений проблемам структурного опису чарівної казки; результати цієї роботи, що розвиває ідеї В.Я. Проппа з використанням нових методологічних надбань того періоду, доповідалися на засіданнях Тартуських Літніх шкіл. Однак звертання до структурно-семіотичних методів супроводжувалося в Є.М. Мелетинського принциповим поєднанням синхронічного та діахронічного аспектів дослідження, типологією історичною й структурною. Власне кажучи, саме вивчення структурної типології традиційних сюжетів і семантики мотивів, як зазначає С.Ю. Неклюдов, приводить Є.М. Мелетинського до формулювання концепції літературно-міфологічних архетипів. Він доходить висновку, що наявність близьких змістовних і формальних подібностей у семіотичних текстах різних культур, зокрема – не зв'язаних між собою спорідненням чи близьким сусідством, демонструє наявність принципової однаковості елементів світового літературного процесу.

З кінця 80-х років він виступає на міжнародних конгресах з фольклористики, порівняльного літературознавства, медієвістики й семіотики. У РГГУ читав курс лекцій з порівняльної міфології й історичної поетики, був головним редактором журналу «Arbor mundi» («Світове древо»), що випускається Інститутом вищих гуманітарних досліджень з 1992 року. Він розробляв концепцію єдності світового літературного процесу, удосконалював методологію порівняльно-історичних досліджень і застосовував її при аналізі героїко-епічних традицій тюркських народів. Своєрідним підсумком цих досліджень з'явилася книжка «Введение в историческую поэтику эпоса и романа», а також монографія, присвячена порівняльно-типологічному аналізу новели, починаючи з фольклорної казки й анекдоту і закінчуючи оповіданнями Чехова («Историческая поэтика новеллы»). Є.М. Мелетинський виступав насамперед як фольклорист-теоретик, для якого докладний розгляд усного чи книжкового тексту – лише етап на шляху пізнання більш загальних історико-поетичних закономірностей розвитку оповідних форм традиційної словесності, причому основним інструментом цього пізнання є взаємодоповнюючі прийоми порівняльно-типологічного й структурно-семіотичного досліджень.

У своїх дослідженнях, присвячених доавторській словесності, Є.М. Мелетинський не тільки висунув ряд положень, що мають значення фундаментальних наукових відкриттів, а й підійшов до розробки теорії сюжетних архетипів як первинних і універсальних змістопороджуючих елементів («О литературных архетипах», 1994). Це дозволило йому здійснити синтез історико-генетичної і структурно-типологічної мов опису, котрі, як правило, прагнуть до роз'єднання, і зробило межу між літературою «переказу» і «особистого почину» придатною для проникнення. У цілому ж його дослідження складаються в грандіозну панораму світової літератури, представленої як єдине ціле.

Проблемам компаративістики безпосередньо присвячена праця Є.М. Мелетинського «Проблеми порівняльного вивчення середньовічної літератури (Захід/Схід)»⁸. У статті йшлося про

значення вивчення середньовічної літератури для загального (історична поетика) і порівняльного літературознавства. Важко зрозуміти зосередженість більшості сучасних компаративістів на літературі Нового часу, – дивувався Є.М. Мелетинський. Він пояснював це почасти недостатньою увагою до зіставлень суто типологічних, що знаходяться на межі загального й порівняльного літературознавства. Середньовічна література, на думку вченого, є не тільки гідним, а й привілейованим об'єктом типологічної компаративістики, оскільки літератури різних регіонів у цей період були відносно незалежні одна від одної, розвивалися рівномірно і тому можуть порівнюватися між собою без особливих обмежень і застережень. Концепція Східного Ренесансу, з одного боку, «змазувала» своєрідність європейського культурного розвитку (з його зверненням до європейської античності та її гуманістичним переосмисленням), а з іншого боку – притлумлювала явний паралелізм між цілою низкою явищ у літературах Заходу і Сходу. Теорія Східного Ренесансу, вважав Є.М. Мелетинський, послабила деякі можливості порівняльного вивчення середньовічних літератур і призвела до «європоцентризму» навиворіт.

Стадіальні типологічні сходження в середньовічній літературі виявляються головним чином на жанровому рівні і доводять універсальний характер основних жанрових форм. Ця універсальність виступає на тлі значної строкатості (гетерогенності) генетичних джерел і процесів і на тлі культурно-історичної своєрідності ареалів, що почасти відбивають специфіку християнської, мусульманської і буддійської культур. Широке поле для порівняльних досліджень, на думку вченого, презентує середньовічний епос. В усіх національних епосах зберігаються реліктові риси культурних героїв. Спостерігаються подібності й в образі негативного варіанту культурного героя – міфологічного трикстера. Роль культурного героя та його національні варіації також ретельно досліджується Є.М. Мелетинським.

Для української компаративістики важливим є також спроби включення українських дум у порівняльний процес світового посткласичного етапу епосу. Зрозуміло, зазначає дослідник, що

на тлі відомої єдності епічних форм і стадій дуже яскраво виступають ареальні та «національні» особливості епосу. Але для опису цих особливостей необхідно попередньо чітко представити загальжанрові риси, що так чи інакше перетворюються у своєму конкретному культурно-історичному бутті.

Дослідник постійно підкреслює, що художні концепції середньовічного роману відбивають і розходження культур християнської, мусульманської, буддійської. Західний християнський фіналізм підтримує лінійну перспективу в зображенні долі героя як становлення; західний герой роману також більш активний. Буддійські уявлення в японському романі підтримують циклічну модель життєвого коловороту, в якому перемішане добро і зло, діяння фаталістично породжує карму, звідки виникає меланхолійна поблажливість і споглядальність. «Мусульманський» романічний епос у принципі ближчий до західних зразків, але лінійна модель тут зміщується з циклічною.

Постать Є.М. Мелетинського немовби знаходиться на межі між класичним академічним порівняльним літературознавством та новими науковими школами, в першу чергу, російською семіотикою, яку він підтримував не тільки у науковому плані, а й організаційно.

Семіотична школа

Серед сучасних наукових інституцій Росії не існує спеціального центру саме літературної компаративістики, зокрема теоретичної, хоча як «додаток» до вивчення зарубіжних літератур, а також російської літератури, вона розвивається. Специфіка російського літературознавства, яка позначилася і на компаративних дослідженнях, полягає в тому, що, починаючи з 60-х рр., робота здійснювалася майже виключно у двох напрямках: офіційному академічному та довгий час опозиційному, структурно-семіотичному. Останнє вже на початку 90-х рр. трансформувалося у культурно-антропологічну російську школу, яка сьогодні продовжує працювати в тому числі й на базі семіотики. Наразі

здійснюється перехід до цивілізаційних досліджень, які мають перспективу в цілому світі як новий шлях антропологічної компаративістики. Тому типологія власне літературної компаративістики, на нашу думку, не може обійти вже визнану далеко за межами Росії її семіотичну історію. На жаль, внесок російської семіотики у розвиток, зокрема, літературної компаративістики не привертав досі уваги. А втім, поєднання, на перший погляд, несумісних, структурно-семіотичних методів з методологіями сучасної компаративістики не тільки спростовує ілюзію стосовно закритості, герметизму, езотеризму російської семіотики, а й додає нових вимірів національній компаративістиці.

Московська школа семіотики, починаючи з 90-х рр., услід за світовими тенденціями «cultural studies» поступово переходила до культурної антропології. Все це позначилося на еволюції компаративних досліджень, які, втім, ніколи не складали першість у традиційній російській семіотиці попередніх років.

Постать Ю.М. Лотмана (1922–1993) належить до найбільш культових фігур в теорії та історії культури кінця ХХ – початку ХХІ ст., нарівні з постаттю М.М. Бахтіна. Ю.М. Лотман вважається одним із лідерів радянської семіотики. Історія і теорія культури були покладені Лотманом в основу нових для русистики філологічних дисциплін – семіотики і структуралізму. Але основним внеском у культурологію стали його праці з російської культури в усіх її проявах під кутом зору семіотики, так само як і розробка власної загальної теорії культури.

Російський вчений-філолог, проф. Ю.М. Лотман немов би поєднав глибинно у своїй особі мультинаціональний підхід до явищ філології та культури: єврей за національністю, фахівець передусім з російської літератури ХVІІІ – початку ХІХ ст., він здобув освіту на філологічному факультеті Ленінградського університету, а все своє життя працював в Естонії, в університетському місті Тарту (колишньому Дерпті). Учений неодноразово звертався до естонських тем в історії російської культури, насамперед, це його монографія «Андрей Сергеевич Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени» (Тарту, 1958).

Культурно – історичні зв'язки Росії з Прибалтикою завжди цікавили Ю.М. Лотмана, як і взагалі більшість старої петербурзької інтелігенції, адже багато хто з жителів Естонії брав участь у житті Петербургу і навпаки, деякі діячі російської культури були біографічно та творчо пов'язаними з Естонією. Російський вчений, фахівець з історії та теорії культури, подавав приклад ввічливого, інтелігентного ставлення до національної культури країни, в якій він жив та працював. Ще зовсім молодим, перебуваючи у діючій армії під час війни на території України, майбутній вчений збирав та записував український фольклор і надсилав свої записи у листах до університетського викладача М.К. Азадовського. Цікавість до різнонаціональних культур, як здається, не тільки невід'ємний атрибут російського інтелігента минулих часів, а й фахова риса ученого, який займається компаративними дослідженнями.

Лотман у точному розумінні не був компаративістом, хоча й залишив серію компаративних праць, присвячених російсько-західноєвропейським історико-культурним зв'язкам. Так, у статті «Смесь обезьяны с тигром» (1976) розглядається постать Вольтера у компаративному аспекті; розвідки «Три заметки к пушкинским текстам» (1977) присвячено ролі Річардсона, Стерна, Ж. де Сталь у пушкінських текстах; у статті «Пушкин и Повесть о капитане Копейкине (К истории замысла и композиции «Мертвых душ»)» (1979) досліджується образ джентльмена-розбійника-дедні в європейській літературі у зв'язку з реконструкцією пушкінського задуму. Це також такі роботи, як «К проблеме Данте и Пушкин» (1980); «Пять заметок к проблеме Пушкин и французская культура» (1983 та 1988) та ін. Дослідник застосовує метод компаративної реконструкції тексту, а найбільш ефектною спробою стала праця «Опыт реконструкции пушкинского сюжета об Иисусе» (1979), де реконструюється зовсім не написаний текст, але робиться це дуже доказово й переконливо.

Спроби розглядати тексти російської літератури у порівняльному загальнокультурному контексті загальноєвропейського життя від XI до XIX століття теж слід віднести до компаративістських.

Рання стаття «Радищев и Мабли» (1958) відкривала велику серію праць ученого, присвячених російсько-західноєвропейським культурним зв'язкам (головним чином, російсько-французьким, але ще й російсько-німецьким, російсько-італійським, російсько-англійським): «Новые материалы о начале знакомства с Шиллером в русской литературе» (1958, нім. мовою), «Руссо и русская культура XVIII века» (1967), «К проблеме «Данте и Пушкин» (1980), «Фаталист и проблема Востока и Запада в творчестве Лермонтова» (1985), «Об „Оде, выбранной из Иова” Ломоносова» (1983) і багато інших. Хоча Ю. Лотман сьогодні сприймається як засновник зовсім відмінних від компаративістики галузей науки, втім є підстави вважати його ще й одним з перших, хто запропонував застосувати до компаративних досліджень семіотичний підхід і пов'язав компаративістику з теорією закономірних та випадкових процесів в культурі, тобто спробував поєднати найперспективніші, на його погляд, напрямки у культурології та філології. Здається, компаративістика була ще однією галуззю, де він «вгадав» наукову перспективу...

Стаття «До побудови теорії взаємодії культур (Семіотичний аспект)» (1983), хоча й не привертала особливої уваги дослідників спадщини Ю.М. Лотмана, але в ній можна побачити майже весь комплекс головних наукових ідей вченого, який завжди намагався використати у власних концепціях найзначніші наукові відкриття свого часу, переробивши їх відповідно до створеної ним моделі культури. Так було у 60-ті роки з кібернетикою Вінера, яка стала поштовхом, у ряду інших структуральних ідей, до створення всесвітньо відомої семіотичної школи. Так було наприкінці життя вченого, коли він захопився філософсько-природничими ідеями І. Пригожина про випадкові та детерміновані процеси і пристосував їх до своєї типології культури. Не обминув він і досягнення сучасного йому традиційного порівняльного літературознавства, принаймні у його класичному російському та слов'янському варіантах. Стаття за методологією поєднує елементи семіотико-структурального аналізу механізму культури з історичними принципами типології культури у лот-

мановському розумінні, і тому вона становить немов би перехід від структуралізму 60-х через історико-культурну типологію до останнього захоплення теорією вибуху. До Ю. Лотмана, як здається, предмет компаративістики у такому річизці ще ніхто не розглядав. Це компаративістика очима семіотики та теорії інформації. І в цьому унікальність роботи Ю.М. Лотмана.

Звертаючись до класичного та сучасного порівняльного літературознавства, учений одразу ж відокремлює свою позицію і виходить на дуже актуальний рівень компаративних досліджень: він наголошує не на подібностях, а на розбіжностях. Адже коли йдеться про створення історії культури людства, вагомим стає взаємовплив саме різнорідних елементів. Дослідника цікавить питання, за яких умов чужий текст робиться не тільки можливим в іншій культурі, а й необхідним. Питання про трансформацію явищ культури у процесі їх засвоєння іншою традицією, дійсно, не нове. Але опис компаративного дослідження за допомогою аналогових структур та їхньої алгоритмізації, кібернетичного моделювання, у поєднанні з принципами теорії ймовірностей, закономірних та випадкових процесів, – це безумовний внесок Ю.М. Лотмана у сучасну компаративістику.

Вчений розглядає взаємозв'язки між літературними явищами з точки зору загальної теорії комунікативних процесів у культурі. Він інтерполює загальні положення семіотичної теорії на порівняльне вивчення культур і культурних контактів, адже розвиток культури, як і акт творчої свідомості, є актом обміну і постійно має на увазі «іншого» – партнера в здійсненні цього акту. Історію культурного самовизначення, взаємин суб'єкта комунікації та «іншого», в результаті якого створюються нові тексти і суб'єкт та «інший» перестають бути собою, – дослідник розуміє як одну з основних проблем семіотики культури. Особливо цікавим з погляду ідей детермінізму та випадковостей, які активно цікавили Ю.М. Лотмана в останнє десятиліття життя, є питання про детермінованість культурних контактів. Адже якщо чужий текст засвоюється культурою не як випадковість, а як закономірність, то з кожним новим культурним кроком

повинна зростати передбачуваність і зменшуватися інформативність культури. На щастя, цього не відбувається. Внутрішня невизначеність культури, набір можливостей, що у ході її реалізації залишаються нездійсненими, збільшуються. Вторгнення нового тексту різко цю невизначеність підвищує і додає стрибкоподібну несподіванку наступному етапові системи. У метаописах культурою самої себе (критики, історики) заднім числом ця випадковість усвідомлюється як закономірність і в такому вигляді входить у загальну історію культури...

Порівняльно-типологічні дослідження в рамках московської структурно-семіотичної школи пов'язані також із іменем Вяч.Вс. Іванова, порівняльного лінгвіста, семіотика та культуролога.

У 1959–1961 р. він очолював групу машинного перекладу Інституту точної механіки й обчислювальної техніки АН СРСР і був головою Лінгвістичної Секції академічної Наукової Ради з кібернетики. У 1962 р. організував у Москві разом із іншими засновниками московсько-тартуської школи семіотики перший симпозіум зі структурного вивчення знакових систем. З 1961 р. до 1989 р. був завідувачем Сектором структурної типології академічного Інституту слов'янознавства. З 1989 до 1994 очолював новостворену кафедру теорії і історії світової культури МДУ. Одночасно став директором нового науково-дослідного Інституту світової культури МДУ (ИМК). З 1992 р. – професор Кафедри слов'янських мов і літератур і Програми індоевропейських досліджень Університету Південної Каліфорнії в Лос Анджелесі. С 2003 р. – директор Російської антропологічної школи при РДГУ (Российский Государственный Гуманитарный Университет). Академік РАН та інших країн. Якщо перші праці дослідника були спеціально лінгвістичними, увійшли до золотого фонду радянської лінгвістики, то в останні роки вчений, займаючись теорією культури як продовженням розвідок в галузі теорії тексту, що було характерним для структурального періоду радянської семіотики, – вийшов на культурно-типологічний рівень компаративістики.

Власне літературознавчі компаративні дослідження увійшли до другого та третього томів його вибраних праць з семіотики та історії культури⁹.

Так, до другого тому «Вибраних праць» входять дослідження й есе, присвячені російській літературі та її зв'язкам із літературою світовою. Том третій включає праці, присвячені загальному, порівняльному і статистичному літературознавству, а також конкретним питанням вивчення літератур Давнього Сходу і західноєвропейської літератури Нового часу (зокрема, у її зв'язку з російською літературою). У цикл досліджень із порівняльного літературознавства входять роботи з реконструкції літератури в цілому як збірки текстів і одного основного тексту, з історії окремих жанрів і стилістичних прийомів.

Семіотичні дослідження Вяч.Вс. Іванова становлять приклад широкого загальнофілологічного підходу до компаративного вивчення літератур та культур. Як уявляється, це своєрідне повернення на новому етапі до традицій російської культурно-історичної школи, зокрема О. Веселовського, В.Я. Проппа, де синкретично поєднуються фольклористика, мовознавство та літературознавство. Прикладом може бути його стаття «„Ожерелье голубки” Ибн Хазма и литературные связи андалузско-арабской поэзии в свете исторической семантики», де пропонується скористатись апаратом історичної семантики для перевірки проблем впливу античної традиції на арабські теорії любові та лірику цих середньовічних творів на ранню європейську словесність. Дослідник вивчає питання про літературні зв'язки античної давнини та арабського середньовіччя й останнього з подальшою західноєвропейською літературою. У більш широкому історичному аспекті, – вважає дослідник, – стосовно культури Європи, починаючи із середніх віків, потрібно було б говорити не стільки про єврейський внесок, скільки про арабско-єврейську культурну спадщину, особливо відчутну на Піренейському півострові.

Компаративні праці Вяч.Вс. Іванова, з одного боку, спираються на традицію російської семіотики та структуралізму, а, з іншого боку, виходять у широкий простір сучасної світової

компаративної культурології та мистецтвознавства, залучаючи до аналізу теорії синтезу мистецтв. Так, наприклад, учений звертається до одного з культових об'єктів дослідження російського структуралізму – С. Ейзенштейна, і пропонує порівняльний аналіз теорії монтажу з культурним кодом східних культур¹⁰. Ця праця може слугувати прикладом використання цілком сучасних методологій синтезу мистецтв у компаративістиці. Висновки роботи єднають її з культурологічною, і ширше – філософською – компаративістикою.

Знайомство з японською ієрогліфікою, вважає Вяч. Вс. Іванов, пізніше багато дало Ейзенштейну для побудови теорії звуко-зорового контрапункту в звуковому кіно. Запропоноване Ейзенштейном порівняння кіно з писемністю (у тому числі ієрогліфічною) часто повторюється й у наші дні. У своїх працях режисер постійно звертався до проблем писемності, аналізуючи і зіставляючи із закономірностями кіномистецтва. Особливої уваги заслуговують виявлені ним паралелі до далекосхідної зорової поезії в європейській літературі. На думку Ейзенштейна, увага до графічного боку вірша в російській, французькій і італійській поезії початку ХХ в. здається відродженням давньокитайської «поезії накреслень».

Институт славяноведения и балканистики РАН

Ця наукова інституція за своїми традиціями поєднала російські школи сучасної компаративістики та семіотики. Слід згадати, що Московська структурно-семіотична школа починалася саме з Відділу типології та порівняльного мовознавства. З останніх ініціатив Інституту слов'янознавства та балканистики РАН, які безпосередньо стосуються України, слід відзначити спільний з НАН України проект по вивченню гуманітарних проблем, що існують між двома країнами, в історичній ретроспективі та на сучасному етапі. В проекті планується залучати зокрема українських та російських літературознавців. Директор Інституту слов'янознавства РАН К. Нікіфоров відзначав, що одним із на-

прямків роботи вчених будуть дослідження в аспекті імагології як культурологічної дисципліни, предметом якої є мовні й психічні образи-стереотипи. Літературознавча імагологія, на наш погляд, в цьому проекті теж має бути присутньою.

Не вдаючись до історії компаративних досліджень в Інституті, згадаймо, принаймні побіжно, сучасний внесок учених Інституту до російської компаративістики. Перш за все це знаменний для історії семіотики відділ типології та порівняльного мовознавства, звідки починалася московська структурно-семіотична школа, і яким свого часу керував Вяч.Вс. Іванов. Зараз відділом завідує чл.-кор. РАН Т.М. Ніколаєва. Виходять такі періодичні видання, за своїм задумом компаративні, як «Балто-славянские исследования» (наразі том 18), «Балканские чтения» (наразі том 9, де балто-слов'янські порівняння представлені ширше, ніж звичайно). З останніх публікацій відділу, де розглядаються проблеми компаративного вивчення літератур та культур світу, слід назвати наступні, видані у 2006 р. По-перше, це збірник статей, присвячена пам'яті В.М. Топорова «Восток и Запад в балканской картине мира». Праці стосуються просторового коду в балканістиці. Просторова орієнтація культур, розташованих між Сходом та Заходом, виявляється дуже важливою для архаїчного мислення, вона поєднується з міфологічними аспектами та зберігається досьогодні. В монографії Т.В. Цивьян «Модель мира и ее лингвистические основы» аналіз структури текстів різних жанрів і різних часів допомагає встановити зв'язок між культурно-історичними та міфопоетичними смислами, що їх вкладено у модель світу. Зіставлення балканських традицій (балканська модель світу) з небалканськими дозволяє побачити єдність відмінного та розмаїття однакового.

Слов'яно-скандинавські зв'язки складають один з основних напрямків Центру слов'яно-німецьких досліджень (керівник – доктор філологічних наук Ф.Б. Успенський, спеціаліст з історії російсько-скандинавських культурних та літературних зв'язків, автор книжки «Скандинавы – Варяги – Русь: Историко-филологические очерки. (2002). У 2007 р. в Центрі було проведено

Круглий стіл «Древняя Русь и германский мир в филологической и исторической перспективе». Перш за все, це імагологічні дослідження в аспекті «свій-чужий», і, зокрема, проблема національно-культурної ідентичності. У Відділі культури слов'янських народів (зав. відділом – докт. мист. Н.В. Злиднева) у 2006 р. видано збірку статей «Культура крізь призму ідентичності» (2006). Автори зосереджують увагу на процесах ідентифікації, що відбуваються в сфері історії культури, аналізують окремі тексти культури з погляду їхньої ідентичності, враховують різні її види (національну, релігійну і т. д.). Вони розкривають принципи дії механізму ідентифікації, виявляють мотиви і концепти, пов'язані з темою ідентичності, що присутні у всіх видах мистецтва. У збірці в термінах ідентифікації досліджуються відносини: автор – текст – сприймач, що істотно розширює уявлення про дію механізму ідентифікації і про проблеми ідентичності в цілому.

В монографії Н.В. Злидневої «Мотивика прозы А. Платонова» (2006) матеріал аналізується в аспекті архаїчних моделей мислення, з якими він корелює. Крім того, платоновські мотиви поставлено в зв'язок з інтертекстом Гоголя, з авангардом, а також образотворчим мистецтвом 20-х років. Типологія і конфігурація сполучуваності мотивів проливає світло на характер взаємодії цих текстів із позатекстовою реальністю. В книзі Л.О. Софронової «Культура сквозь призму поэтики» (2006) побудованій на матеріалі слов'янських культур XVII–XX вв. – російської, польської й української, – показано взаємодію історії культури та компаративної поетики в їх численних трансформаціях.

У Відділі історії слов'янських літератур (зав. відділом – докт. філол. наук, проф. В.О. Хорев) функціонують 2 науково-дослідних центри: Центр історії слов'янських літератур та Центр з вивчення сучасних літератур Центральної та Південно-Східної Європи. Основний напрямок досліджень Центру історії слов'янських літератур (керівник – докт. філол. наук Л.Н. Будагова) – вивчення літературних зв'язків, їхньої функції і ролі в інтеграції і диференціації літератур. У центрі уваги І.І. Каліганова в циклі праць «Веков связующая нить (Вопросы истории и поэтики

славянских литератур и культур)» (2006) – специфіка літературних зв'язків між Болгарією, Руссю і Сербією в середньовічний період, обсяги і хронологія південнослов'янського літературного впливу на Русі, питання методології їхнього дослідження. В книзі І.К. Горянського «З історії науки про літературу» (2006) аналізуються історична, біографічна і культурно-історична школи, порівняльно-історичне літературознавство і літературна компаративістика – як наступні поворотні етапи в розвитку спеціалізації науки про літературу.

У збірнику «Поетичний світ слов'янства» (Відп. ред.: С.В. Нікольський) автори звертаються до питань напрямків, стилів, жанрів, літературних зв'язків, впливу російської поезії на слов'янську і слов'янської – на російську. В збірці «Росія в очах слов'янського світу» (Отв. ред.: А.В. Ліпатов) використовується інтердисциплінарний досвід розробки кола проблем, пов'язаних зі сприйняттям Росії слов'янством від Середньовіччя до ХХ в. Висвітлюються причини і наслідки у загальному відношенні слов'ян до російської культури – з одного боку, і розходження у їхній оцінці державно-політичної практики Росії – з іншого. Друга частина цієї праці – «Слов'янський світ в очах Росії (нові матеріали, проблеми, переклади)» (Жер.: Л.Н. Будагова) ще виконується.

Основна тема для розробок Центру з вивчення сучасних літератур Центральної і Південно-Східної Європи (зав.відділом – докт. філол. наук С.О. Шерлаїмова): «Современные литературы Центральной и Юго-Восточной Европы: национальная идентичность в условиях глобализации» (2004). Метою дослідження було виявлення найбільш істотних рис постмодернізму, визначення як його національної своєрідності, так і спільнослов'янської специфіки. В тезах доповідей Міжнародної наукової конференції «Национальная идентичность литератур Центральной и Юго-Восточной Европы в условиях глобализации» (2004) розглядаються проблеми збереження національної специфіки. На основі цієї конференції було видано також книгу: «Литература и глобализация (к вопросу об идентичности литератур Центральной и Юго-

Восточной Европы в эпоху глобализации)» (Любляна, 2006). У статтях збірника аналізуються існуючі концепції національної ідентичності в теоретичному й історико-літературному аспекті і їхнє переломлення в художніх творах літератур даного регіону.

Центр продовжує розробку важливих методологій компаративістики на літературному матеріалі. В колективній праці «Итоги литературного развития в XX веке в проблемно-типологическом освещении / Центральная и Юго-Восточная Европа» (2006) в типологічному аспекті розглядаються найбільш важливі тенденції XX століття, як то: особливості розвитку національних літератур у європейському контексті; література в ідеологічних координатах, що змінюються, суперечлива роль національної міфології.

В книзі В.О. Хорева «Польша и поляки глазами русских литераторов», яка може вважатися прикладом традиційної імагологічної праці, на прикладі російської художньої літератури XVI–XX вв. розпочата спроба визначення того, як склалися стійкі уявлення росіян про Польщу і поляків, які зміни відбувалися в процесі нового історичного досвіду. Підкреслено роль ідеологічних і політичних факторів у формуванні, стабілізації і змінах етнічного стереотипу поляка в російській суспільній свідомості. За тою ж тематикою компаративної імагології ведеться дослідницька робота у наступних напрямках: «Словацкая литература в XIX–XX вв. Поиски национальной идентичности» (Ю.В. Богданов) та ін. В планах Центру такі компаративні праці, як «Россия и русская литература в современном духовном контексте стран Центральной и Юго-Восточной Европы» та ін.

Провідними науковими установами, де розробляються проблеми сучасної компаративістики в останні роки стають не тільки академічні інститути, а й новостворювані центри нового гуманітарного знання в структурі учбових закладів. Попри те, що метою діяльності жодної з таких інституцій не стали виключно питання компаративістики, все ж помітною тенденцією є звернення в тому числі й до компаративної проблематики всередині конкретних наукових шкіл. Однією з таких інституцій стала культурно-антропологічна школа.

*Культурно-антропологічна школа МГУ ім. М. Ломоносова
Інститут світової культури*

Хоча в не дуже давно створеному науковому Інституті світової культури при МГУ ім. М.В. Ломоносова (ним керує акад. Вяч.Вс. Иванов), і немає спеціального відділу компаративістики, але працюють в ньому вчені, які прийшли до культурної антропології з семіотики та структурної лінгвістики, методології якої дозволяють репрезентувати порівняльно-типологічні дослідження. Деякі вчені прийшли з Інституту слов'язознавства та балканістики РАН, де продовжують працювати, як сам Вяч.Вс. Иванов, який довгий час у минулому завідував Відділом типології та порівняльного мовознавства, або Т.В. Михайлова (Цивьян), яка, працюючи в Інституті слов'язознавства, водночас у новоствореному Інституті завідує Відділом російської культури. Є також вихованці Тартуської школи, як Л.О. Зайонц. Це ті вчені, які розвивають синтетичні семіотично-компаративні напрямки досліджень в галузі культурної антропології, не розмежовуючи лінгвістику та літературознавство, включаючи їх в єдиний синкретичний текст культури. Саме в цьому і полягає специфіка та своєрідність цієї школи.

Так, Т.В. Михайлова (Цивьян) в одній з останніх монографій «Семиотические путешествия (2001) звертається як до традиційного семіотичного розгляду матеріалу всередині однієї національної культури, так і до компаративного аналізу взаємодії двох культур на прикладі російської літератури. Вона розробляє найсучасніший розділ імагології – погляд на себе очима іншої культури. Назва відповідного розділу книги дуже промовиста: «Взгляд на себя через посредника: „Себя как в зеркале я вижу...”». Провідний науковий співробітник Інституту І.О. Пільщиков, фахівець в галузі російсько-італійських зв'язків, є автором книги «Батюшков и литература Италии: Филологические разыскания (2003). Тут уперше висвітлюється весь комплекс відносин К. Батюшкова з італійською культурою. Дослідження носить переважно генетичний характер, однак обговорюються також еволюція і типологія художніх форм. Рецензент пише про

цю монографію: «Книга являє собою найцікавішу спробу відродити чистий порівняльно-історичний метод у вивченні російської літератури <...> У методологічному сенсі Пільщиков орієнтується на історико-філологічний підхід і саме в цьому ключі тлумачить проблеми компаративістики і літературного перекладу <...> Більш того, без урахування багатьох його методологічних рішень важко буде взагалі займатися порівняльно-історичним вивченням російської літератури. Це приклад для подальшого розвитку історико-літературної компаративістики»¹¹.

Разом із М.І. Шапіром І.О. Пільщиков брав участь у зразковому виданні балади Пушкіна «Тень Баркова» (М., 2002), де філологічна реконструкція тексту стала можливою не в останню чергу завдяки серії коментарів компаративного плану.

Значним досягненням культурно-антропологічної школи стало видання збірників «Антропология культуры». Побачило світ вже кілька випусків. Крім уже зазначених дослідників, у них брали участь А.Я. Гуревич («Средневековье как тип культуры»); С.С. Аверінцев («Культура русского символизма в мировом контексте: к постановке вопроса»); М.П. Одеський («„Над русской Вильной стародавней...“: Литва в «славянской» концепции Ф.И. Тютчева»); Л.О. Зайонц («Балтийский» топос и формы его поэтической сублимации в русской оде Вяч.Вс. Иванова»); «Гадание и предсказание будущего на Древнем Востоке и в античном мире»). Було видано також збірник на пошану Т.В. Цивьян «На меже меж Голосом и Эхом» (2007), більшість із статей якого, написаних російськими за зарубіжними вченими, мають компаративний характер.

Певний інтерес викликав збірник «Евразийское пространство: Звук, слово, образ» (2003), присвячений вивченню широкого спектру гуманітарних проблем, об'єднаних уявленням про простір і його образ у культурі. Основне місце тут посідає тема євразійського простору, що походить від філософських ідей М.С. Трубецького та його однодумців – ідей, що знайшли своє експериментальне втілення в музичній і поетичній культурі російського авангарду. Своєрідний науковий експеримент став-

лять, своєю чергою, і автори збірника, виводячи аналіз проблеми на стик природних і гуманітарних наук – від акустики до семіотики, розглядаючи співвідношення звуку і простору як особливим чином організований і «прив'язаний до місця» фрагмент ноосфери.

Компаративна тематика розробляється також і на численних конференціях, присвячених сучасним поглядам на вивчення тексту культури.

РДГУ

В центрі уваги дослідників, крім культурної антропології, знаходяться також проблеми історичної та теоретичної поетики. З монографій останніх років з компаративістичною проблематикою слід виділити книжку Г.С. Кнабе «Русская античность: Содержание, роль и судьба античного наследия в культуре России» (1999). Порівняльне вивчення античного роману, ранньохристиянської агіографії та юдео-еліністичної прози визначалося, наприклад, як одне з пріоритетних досліджень 2007 р. З періодичних видань можна відзначити «Труды русской антропологической школы» (вийшло 4 вип.), в яких зрідка теж зустрічаються праці з компаративною тематикою.

Інститут гуманітарних досліджень Московського гуманітарного університету (МосГУ)

Дир. – проф. Валентин О. Луков. Центром теорії та історії культури (керівник проф. Володимир О. Луков) розвивається наукова школа з тезаурусного аналізу світової культури. За науковою програмою «Мировая литература в контексте культуры» розробляються концептуальні підходи до аналізу світового літературного процесу в аспекті російсько-зарубіжних літературних та культурних взаємозв'язків. Однією з останніх публікацій Центру були «Шекспировские штудии V»: «Шекспир во взаимоотношении литератур». Сб. научн. трудов. (2007), що підсумовує результати досліджень у межах проекту «Россия и Европа: диалог

культур во взаимоотраженні літератур», методологія якого застосовується до вивчення процесу шекспіразації російської літератури. МосГУ видає також часопис фундаментальних та прикладних досліджень у галузі гуманітарних наук «Знание. Понимание. Умение», де друкуються зокрема порівняльно-літературні розвідки. Вол.О. Луков є автором монографії «Теория персональных моделей в истории литературы» (2006), де спеціальний розділ присвячено методології радянського порівняльного літературознавства в його порівняльно-типологічному різновиді, до якого автор ставиться критично.

Помітною тенденцією останніх років став зростаючий інтерес російських наукових конференцій до різних аспектів компаративного літературознавства та культурології. Розглянемо цю тенденцію на прикладі однієї з головних наукових установ з літературознавчих наук – ИМЛИ РАН. За останні два роки було проведено такі круглі столи та конференції з імагології: «Россия и русские в художественном творчестве зарубежных писателей XVII – начала XVIII веков». Хоча інтерес до образу Росії і росіян в іншомовних текстах уже висвітлюється у низці наукових публікацій (зокрема, у збірнику «Наваждения: к истории «русской идеи» во французской литературе XX века / Материалы российско-французского коллоквиума (2006), ця ініціатива може розцінюватись як крок уперед у російській імагології.

У 2007 р. пройшли також Тертеряновські читання на тему: «Образы России в современной литературе, культуре Европы и Америки» Теми доповідей були пов'язаними з бінарно-інверсійним модулем російської культури та її сприйняттям у культурах Заходу (Земсков В.Б.), з формуванням образу Росії в німецькій поезії (Кудрявцева Т.В.), німецькій прозі мандрів (Панов А.А.), з аспектами французького погляду на «слов'янську душу» (Балашова Т.В.), з трансформацією образу Росії в Сербії (Карасева М.В.), Польщі (Базилевский А.Б.), та ін.

У 2007 р. також було проведено «круглий стіл» на тему «Русский романтизм в мировом контексте». Теми виступів були пов'язані з порівняльними дослідженнями російського та європей-

ського романтизму. Порівняльна тематика розроблялася також і на конференції «Есенин и мировая культура», де висвітлювалися такі теми, як переклади, зарубіжні інтерпретації, творчий вплив та взаємодія, синтез мистецтв.

До імагологічних слід віднести і Загальноросійську наукову конференцію «Поэзия жизни народов Европы и Азии в творчестве русских писателей XVIII–XIX вв.». Порівняльний характер мала й міжнародна конференція (ИМЛИ – СНРС Франції): «Концепты культуры в основных художественно-философских течениях России – Франции – Германии на рубеже XIX–XX веков».

МДУ ім. М.В. Ломоносова

Не можна не зупинитися на проблемах підготовки фахівців з порівняльного літературознавства в університетах Росії. Зокрема, в МГУ ім.М.В. Ломоносова курси «Сравнительное литературоведение (сопоставительное изучение литератур)» визнаються порівняно новими, такими, що лише нещодавно стали напрямками окремих досліджень. Порівняльні дослідження мають давню традицію на філологічному факультеті МГУ. В минулі роки професори університету були авторами таких монографій та збірників: Гудзий Н.К. Литература Киевской Руси и древнейшие славянские литературы. М., 1958; Кулешов В.И. Литературные связи России и Западной Европы. М., 1977; Кравцов Н.И. Проблемы сравнительного изучения славянских литератур. М., 1973; Поспелов Г.Н. Стадиальное развитие европейских литератур. М., 1988; Цыбенко Е.З. Из истории польско-русских литературных связей XIX–XX вв. М., 1978; Чеховиана. Чехов и Франция / Под ред. В.Б. Катаева. М., 1992; Чехов и Германия / Под ред. В.Б. Катаева, Р.-Д.Клуге. М., 1996; Оболенская Ю.Л. Диалог культур и диалектика перевода. Судьбы произведений русских писателей XIX века в Испании и Латинской Америке. М, 1998; Литературоведение на пороге XXI века / Отв. ред. П.А. Николаев. М., 1998; На границах. Зарубежная литература от средневековья до современности / Отв. ред. Л.Г. Андреев. М, 2000; та ін.

В МГУ відбувалися й відбуваються міжнародні наукові конференції, присвячені взаємодії національних літератур, одна з недавніх – «Сравнительное изучение литератур: теоретические аспекты» (V Поспеловские чтения) – (2001).

Складено відповідні програми з курсів компаративістики. Попри безумовне значення цієї роботи МГУ, в пресі он-лайн та офф-лайн неодноразово з'являлися критичні відгуки, відзначалися певна традиційність у побудові цих програм, що належать кафедрі теорії літератури та компаративістики. Так, наприклад, при розгляді програми курсу «Теоретическое введение в сравнительное изучение литератур» (автори Л.В. Чернец та А.Я. Есалнек) впадає в око, що російську компаративістику майже виключно обмежено традиційним ракурсом. В розділі «Типологические категории и литературный процесс» багато уваги приділено типологічному підходу та ідеї стадіальності як національним рисам російської компаративістики, поняттю всесвітня література, зв'язку традиційного порівняльно-типологічного підходу з марксизмом, таким дослідникам, як Г.М. Поспелов, М.Б. Храпченко, І.Г. Неупокоева. Жодного слова немає про внесок семіотичної школи у розвиток російської компаративістики. Новий підхід до розуміння стадіальності в розвитку літератур у роботах 1980–1990-х рр., присвячених проблемам історичної поетики, автори вбачають лише у виділенні трьох етапів і відповідних трьох типів художньої свідомості: архаїчного, або міфопоетичного; традиціоналістського, або нормативного; індивідуально-авторського (С.С. Аверінцев, М.Л. Андреев, М.Л. Гаспаров, А.В. Михайлов). Культурна антропологія знову відсутня в цьому переліку.

Автори будують свою програму згідно з типологічним принципом. Типологічні категорії в літературознавстві механічно переносяться до компаративістики. В чому відмінність їхнього застосування, не з'ясовується. Закономірним є завершення цього розділу про типологічний підхід у російській компаративістиці визнанням обмеженості можливостей і меж типологічних досліджень у порівняльному літературознавстві.

Для сучасної російської компаративістики характерною є тенденція до поєднання та теоретичного осмислення основних

концептів порівняльного методу у цивілізаційному аспекті, який підказує термінологію літературній компаративістиці. Терміни нові, але якою мірою нові реалії і підходи, ними позначені, які зміни вони припускають у методиці порівняльного літературознавства? Сучасна наукова періодична преса приділяє питанням компаративістики певну увагу. Про це йдеться, наприклад, у статті І. Шайтанова «Тріада сучасної компаративістики: глобалізація – інтертекст – діалог культур»¹². Автор розглядає два випадки зміни об'єкта, перейменування і втрати семантичної наступності – в термінах «інтертекст» та «глобалізація». Інтертекстуальність, пише І. Шайтанов, – це ключове поняття компаративістики, що свідомо (а набагато частіше несвідомо), прийняло на себе вантаж постмодерністських переконань – необов'язковості, довільності доведення зв'язку між текстами. Застерігає автор і проти іншого: крайнього глобалізму, який бачить світ після зникнення націй і національних відмінностей. Літературна компаративістика має це враховувати.

Сучасна ж програма компаративного дослідження, на жаль, піддається крайнощам. Так, традиційна компаративістика була дріб'язковою, прихильною до опису вирваних із контексту зв'язків, перегуків, впливів. На противагу її вузькій літературності виникає широкий культурний (культурологічний) підхід, що вважає літературу лише одним із текстів і поширює водночас характерний для неї текстуальний підхід на весь простір культури. При цьому семіотична текстуальність виступає не тільки як загальна природа різного роду мовних висловлень, але і як сила, що позбавляє різні тексти їхньої особливості. Особливе принесено в жертву загальному. Так само, як інтертекстуальність у кінцевому своєму вираженні заперечує індивідуальність авторства, глобалізація заперечує індивідуальність культури. Шлях відновлення компаративного дослідження автор вбачає в розширенні меж концепту діалогу, запровадженого в Росії (і не тільки для Росії) працями М. Бахтина. Особливе ставлення до діалогу полягає у самому характері російської культури, в силу своєї історії змушеної здавна визначати свою особливість у стосунках з іншими культурами і, більш того, з перших кроків наукової рефлексії

порушити питання про продуктивність взаємодії «свого» і «чужого». Біля джерел цієї рефлексії знаходиться О. Веселовський, автор теорії «зустрічних течій». Глобальною посилкою сучасної компаративної теорії І. Шайтанов вважає бахтінське розуміння кордону в просторі культури як топосу, що не тільки роз'єднує, а й зв'язує, надаючи місце для зустрічі та діалогу.

Небезпеку розмивання кордонів сучасної компаративістики, про яку йшлося в статті І. Шайтанова, чи не найкраще усвідомлюють ті вчені, які стоять на культурологічних, антропологічних, ширше – цивілізаційних позиціях. У цьому аспекті цікавою є думка А. Гуревича, відомого медієвіста, який розмірковує про можливість порівняльного дослідження у зв'язку із загальною тематикою: «Антропологічний поворот в гуманітарних науках: індивідуальні версії і конфігурація цілого»¹³.

Учений вказує на те, що історико-порівняльний метод може отримати різні застосування – зосередження на рисах подібності, або, навпаки, слідом за М. Блоком, підкреслення у явищах, що порівнюються, рис розбіжності, своєрідності. Отже, наголос робиться не на зближенні, а на протиставленні. Саме використання порівняльно-історичного методу уможливило виявлення своєрідності й відмінності. Тому автор вважає непереконаливою, приміром, спробу Д.С. Лихачова поширити ідеї М. Бахтіна про амбівалентність культури європейських Середніх віків та Відродження на багато в чому інший культурний регіон – на явища давньоруської культури й релігійності. Так, зіставлення сміхових співтовариств Заходу і «сумасброднейшого, всешутейшого і всепьянейшого собора» з неминучістю напрошується, але настільки ж очевидна відмінність і пряма контрастність цих феноменів.

А. Гуревич підкреслює: компаративістика – найважливіший засіб історичного дослідження, але її використання вимагає великої обачності й обережності.

Російська сучасна компаративістика має принаймні ще одну рису, яка складає її національну специфіку, крім домінування потужного структурно-семіотичного струменю, союзу з культуро-

логією та використання літературно-порівняльного матеріалу переважно як факту підтвердження певних теоретичних положень загальної семіотики та міфопоетики. Це – відсутність інтересу до цілих напрямків сучасної світової компаративістики, як от: теорії постколоніальних досліджень, а ширше – переведення теорії діалогу Бахтіна-Кристевої на сучасні рейки імагології – описів іншого та описів себе з погляду іншого. Причини такого нехтування можна пояснити почасти серйозною традицією історико-порівняльної школи в Росії, а почасти – специфікою національного менталітету, ментальними матрицями самодостатності та загальноестетичного підходу до культури. Колоніальна та постколоніальна тематика знаходиться поза сферою цього менталітету. Так, у Росії смерть Едварда В. Саїда (1935–2003), автора книги про «західні концепції Сходу» – про упередженість східних досліджень європейської науки – російські медіа зустріли тотальним мовчанням. Його знаменита книга «Орієнталізм» (1978), перекладена на російську мову із запізненням у 18 років¹⁴, – за минулі роки не втратила ані своєї актуальності, ані органічності для світової компаративістики. В Росії, як вважають російські критики, подібна доля їй, очевидно, не загрожує. Проблема «Іншого» і європейського нарцисизму – не стала найулюбленішою темою російських інтелектуалів, зазначає М. Кучерська. Як справедливо помітив політолог В. Малахов у некролозі, присвяченому Едварду Саїду, загадку скандального ігнорування події, що відбулася, варто шукати не в провінціалізмі російської аудиторії, а в її специфічній несприйнятливості до визначених сюжетів.

Як відомо, за Саїдом, історія збагнення Азії зводиться до вигадування Заходом «свого» Сходу, до підпорядкування собі екзотичного «чужого», але ніяк не пізнання і збагнення цього чужого. Отже, і європейські уявлення про Схід – не більше ніж складний комплекс міфів і репрезентацій. Російська ментальність подібним чином створює і образ суміжних з нею країн, які історично входили до складу Росії, в тому числі, приміром, України. Екзотизація іншого як чужого – це традиційна риса

російської культури, яка на світ дивиться тільки власними очима. В результаті західної «орієнталізації», за Саїдом, ми маємо справу не з реальним, а з «орієнталізованим» Сходом. Так само і російська ментальна матриця не збирається відмовлятися від власної «орієнталізації» суміжних країн.

Якщо імагологічні дослідження «Іншого» в країнах Східної Європи і викликають інтерес російських теоретиків, то сам концепт орієнталізму вони розуміють у зовсім протилежному дусі. Так, наприклад, М. Вальдштейн, спираючись на досвід світової орієнталістики, розглядає перспективу польського письменника і журналіста Ришарда Капусцинського, автора травелога «Імперіум» – жанру записок мандрівника пострадянською імперією, – та її ролі у формуванні інших ідентичностей (зокрема, «центральноєвропейської» ідентичності), як орієнталістський дискурс, спрямований на самоідентифікацію через візуалізацію неповноцінного, але небезпечного Іншого в контексті масштабного процесу відтворення європейської ідентичності ряду східноєвропейських народів¹⁵. Характер відносин колоніально-імперських визначається як зовсім не однібічний процес, що структурується твердими бінарними опозиціями, а як низка «транскультурацій», в яких не тільки безупинно міняються специфічні значення ярликів «колонізатор» і «колонізований», – сама межа між ними постійно порушується і проводиться заново. На практиці, – пише М. Вальдштейн, – можна бути колонізатором і при цьому «азіатом» чи «варваром» і в такий спосіб – об'єктом, що підлягає впливу цивілізації з орієнталістського погляду своїх же колоній. Таким є орієнталістський текст, створений східноєвропейцем-підданим напівколонії «радянської імперії». Щоб мати право писати про Росію як про імперський центр, мандрівник Капусцинського повинен у першу чергу позиціонувати себе як європейця і вже потім – як поляка. Як вважається, досвід польського орієнталізму близький до українського, який теж позиціонує себе як європейський. Існування полемічного поля транскультурації добре документовано в східноєвропейських літературах. Тому для польського та взагалі

східноєвропейського інтелектуала зрозуміти Росію означає визначити свою цивілізаційну ідентифікацію. Капусцинському необхідний образ патологічного Іншого, аби сама Центральна Європа в західній свідомості перестала бути невидимою і маргінальною. У якості цього «Іншого» йому потрібна орієнталізована Росія у складному і заплутаному процесі транскультурації. Отже, центр вивчення дискурсу транскультурації зміщено в бік «Іншого» – представника Східної Європи. Що ж наразі відбувається з власне російською культурною свідомістю, залишається поза текстом російських орієнталістських досліджень.

Як можна бачити, сучасний стан компаративістичних досліджень в Росії характеризується, по-перше, потужним продовженням традицій національної порівняльно-історичної школи, що, власне, наразі вже виділилось у певну наукову галузь. По-друге, існує намагання модернізувати традиційний порівняльний дослідницький дискурс у напрямку синтезу з прикордонними науковими дискурсами, які виглядають більш сучасно. Це не тільки семіотика, яка протягом майже півстоліття має в Росії особливий вплив, а й постколоніальні дослідження, і мультикультуралізм, і культурологічні студії, і цивілізаційні підходи тощо. Традиційним для російського порівняльного дискурсу завжди були також слов'янознавство та балканістика, тобто компаративне вивчення прилеглих регіонів. Утім, синтез власне з теорією літератури поки що не відбувається, можливо внаслідок глибокої кризи останньої на пострадянському просторі. Російська компаративістика продовжує зберігати свою традиційну культурну унікальність, якщо не сказати, замкненість, що історично завжди було рисою національного ідентифікаційного проекту. «Особенная статья» у цьому цивілізаційному проекті наразі починає знову відігравати все більшу й більшу роль, і не може не позначитися на компаративістичних дослідженнях.

Література

- ¹ *Алексеев М.П.* Пушкин. Сравнительно-исторические исследования. – Л.: Наука, 1984. – С. 20–21.
- ² *Лотман Ю.М.* Семиосфера. СПб.: Искусство. – 2000. – С. 338, 457.
- ³ Див., напр.: *Николаев П.А.* Типология и компаративистика: современная жизнь понятий // Филологические науки. – 1996. – № 3.
- ⁴ *Виппер Ю.Б.* Творческие судьбы и история. (О западноевропейских литературах XVI – первой половины XIX века). – М., 1990. – С. 285–311.
- ⁵ *Лихачев Д.С.* Развитие русской литературы X–XVII веков. – М., 1978. – С. 12.
- ⁶ *Иванов Вяч.Вс. Н.И.* Конрад как интерпретатор текста // Исэ моногари. – М.: Наука, 1979. – С. 260–286.
- ⁷ *Конрад Н.И.* О театральном искусстве Японии VII–VIII вв. // Театр и драматургия Японии. – М.: Наука, 1965. – С. 25.
- ⁸ *Мелетинский Е.М.* Проблемы сравнительного изучения средневековой литературы: Запад–Восток // Литература и искусство в системе культуры: Сборник в честь Д.С. Лихачева. – М.: Наука, 1988. – С. 76–87.
- ⁹ *Иванов Вяч.Вс.* Избранные труды по семиотике и истории культуры. – М.: Языки славянской культуры, 1998. Т. I: [Знаковые системы; Кино; Поэтика]. 911 с.; Избранные труды по семиотике и истории культуры. М.: Языки славянской культуры, 2000. Т. II: Статьи о русской литературе. 880 с.; Избранные труды по семиотике и истории культуры. М.: Языки славянской культуры, 2004. Т. III: Работы по мировой культуре и сравнительному литературоведению.
- ¹⁰ *Иванов Вяч.Вс.* Эйзенштейн и культуры Японии и Китая // Восток – Запад: Исследования. Переводы. Публикации. – М., 1988. – С. 279–290.
- ¹¹ Известия Российской академии наук / Серия литературы и языка. – М., 2004. – Т. 63. – № 3.
- ¹² *Шайтанов И.* Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур // Вопросы литературы. – 2005. – № 6.
- ¹³ *Гуревич А.* История в человеческом измерении (Размышления медиевиста) // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75.
- ¹⁴ *Эдвард В. Саид.* Ориентализм. Западные концепции Востока / Пер. с англ. А.В. Говорунова. – СПб.: Русский Мир, 2006. – 637 с.
- ¹⁵ *Вальдштейн М.* Новый маркиз де Кюстин, или польский травелог о России в постколониальном прочтении // Новое литературное обозрение. – 2003. – № 60.

Польська літературна компаративістика

Елеонора Соловей

Нарис історії польської компаративістики (до 60-х років XX століття)

Історію *порівняльного літературознавства* в Польщі можна починати від появи самого терміна, як це робить Генрік Маркевич¹, – або ж іти значно глибше, до нижчих генетичних меж, відслідковуючи також і *передісторію*: як спорадичні вияви, провісники та прообрази означеного явища. Цей другий шлях пропонує, наприклад, Галіна Янашек-Іванічкова². Кожен із двох підходів правомірний по-своєму, однак певні екскурси в «донауковий» період у нашому випадку, очевидно, справді мають сенс для кращого розуміння національної специфіки предмета. При цьому щодо давнього періоду доводиться користати з напрацьовань попередників, позаяк ідеться великою мірою про малоприступні, раритетні джерела.

Подібно до цілої Західної Європи, «золотим віком» тієї стихійної, «імпліцитної» компаративістики, є, звичайно ж, – доба ренесансу: із розширенням культурних овидів та обмінів, із відродженням інтересу до давніх літератур як нове, так і забуте старе найкраще пізнавалося за допомогою *порівняння* із добре знаним, своїм. Зіставлення явищ свого письменства, наприклад, із тими ж античними взірцями, що вважалися тоді неперевершеними, становило «запит часу». Інший фактор – поживалення культурного обміну Польщі з такими романськими країнами, як Італія та Франція у знаний спосіб подорожей та студій навзаєм митців і вчених-гуманістів. Так стимулювалося осмислення місця власної літератури в колі європейських літератур, самоокреслення в новому культурному просторі. Небавом (10–20-ті рр. XVII ст.) це знайде вияв у підручниках із поетики й риторики, – аналогічно до того, як було і в українській, і в інших літературах. Вважається, зокрема, що в латиномовних поетиках авторства барокового поета

Мацея Казимежа Сарбевського (*De perfecta poesi, Characteres lirici, De acuto et arguto*) якраз і бере початок теоретична рефлексія про зв'язки польської літератури з античною середземноморською культурою і що ця рефлексія в наступних століттях має вже неперервний характер, а у працях Т. Сінки, Т. Зелінського, М. Яструна, Я. М. Римкевича, Т. Беньковського, В. Стабрили, Е. Темеріуш-Сарновської та ін. сягає визначної продуктивності, зокрема і зосібна це стосується досліджень давньої літератури.

Доба просвітництва спрямувала інтерес до «старожитностей» у річище європейського класицизму. Насамперед це знайшло віддзеркалення, знову ж таки, в поетиках і риториках (Ф. Н. Голанського, І. Красицького, Л. Боровського), котрі є водночас і першими спробами нарисів світової літератури – в тодішньому обсязі цього поняття. З'являється і саме словосполучення «порівняльна література», Г. Маркевич датує цю подію 1825-м роком і напряму пов'язує із виходом *Cours de littérature comparée* Ноеля і Лапласа: наслідком був припис про запровадження у Варшавському університеті курсу порівняльної літератури; викладати його доручено Людикові Осінському.

Поет, перекладач Корнеля, Горація, Дю Белле, Осінський зажив особливої популярності саме цими лекціями, читаними впродовж дванадцяти років (згодом вони склали два томи у зібранні його творів). Хоч на сучасний погляд курс і не цілком відповідав своїй назві – для своєї доби вочевидь був явищем поступовим. У такому ж сенсі до передісторії польської компаративістики слід зарахувати численні «синтези» історії польської літератури, вельми характерні для доби романтизму; одні з них вирізнялися «ерудиційними» засадами (К. Бродзінський, М. Вишневський, В.А. Мацейовський), інші – радше публіцистичними (той-таки К. Бродзінський, М. Мохнацький, С. Гоциньський, Е. Дембовський); у кожному разі стрижневим було зацікавлення, як співвідносяться національний характер літератури та її загальні впливи, яких вона неодмінно й неминуче зазнає.

За визначну віху в передісторії польської компаративістики історіографія польського літературознавства вважає лекції Ада-

ма Міцкевича зі слов'янських літератур у паризькому Collège de France (1840–1844). І тут вельми повчальним видається, як у всьому, що мовиться з цього приводу, збалансовані винятковий пієтет до національного генія і тверезо-об'єктивна, а почасти й критична оцінка цього конкретного епізоду його діяльності. Відзначається, по-перше, що Міцкевич «ніколи не був професійним ученим»³, що в цій «великій науковій імпровізації поета, політика і містика» його самого найперше цікавила не література, або принаймні не лише література, а історіософський насамперед сенс «Слов'янщини», політична історія та історія культури. Польські дослідники фіксують значні диспропорції, помилки та довільності цього викладу, почасти спричинені його спрямованістю на те, щоб віднайти й досягнути як спільні риси, так і відмінності поміж різними слов'янськими літературами на кожному етапі їхнього розвитку: «література [в цьому випадку. – *Е.С.*] ілюструє звичаї чи цінності слов'ян»⁴.

Тим не менш, історичне значення цього досліду є загально-визнаним і далекосяжним: починаючи від загального культурологічного аспекту чи то пак пафосу цих лекцій, – і аж до саме тут започаткованого, наприклад, уже традиційного для польської літературної компаративістики залучення до студій фольклору як рівноправної й необхідної царини досліджуваного матеріалу. Тож попри всі означені ревізії Міцкевич, на загальне переконання, залишився «патроном усіх польських компаративістів»⁵. Лекції Міцкевича стали також авторитетним оскарженням будь-якого культурного ізоляціонізму – як для свого часу, так і для майбутнього.

Серед причин, із яких досвід Міцкевича довго залишався єдиним у своєму роді і не знаходив продовжувачів, Г. Маркевич акцентує нехіть позитивістської історіографії до завчасних узагальнень, отже й до компаративістичних синтез. Ще більше важливі політичні причини, з яких польські дослідники певний час не могли вільно писати про місце польської літератури серед слов'янських літератур: мусили про це або мовчати, або однобічно підкреслювати західну й католицьку орієнтацію та приналежність

тієї літератури. Від стагнації щойно постале порівняльне літературознавство рятувала відкритість до західної науки, причому свідомо-вибірковий підхід: не стільки до активного розвитку французької школи порівняльних досліджень літератури (Брюнетер, Бетц та ін.), скільки до праці англійця Х.М. Поснетта *Comparative Literature* (1886) чи данця Г. Брандеса («Головні течії літератури XIX ст.» у п'яти томах, польське видання перше – 1882–1883 рр., друге – 1895 р.). Такі преференції, на думку Г. Янашек-Іванічкової, свідчать, що вже на цьому початковому етапі розвитку польської компаративістики «не впливи і [так звана] впливологія викликають найбільше зацікавлення, а дослідження, спрямовані до розкриття ширших типологічних закономірностей»⁶ (на підтвердження, між іншим, наводиться і той факт, що класична *La littérature comparée* Ван Тігема так ніколи й не дочекалася польського перекладу).

Перше покоління позитивістичних істориків літератури (за своїм вишколом це переважно філологи-класики) схильне було дещо абсолютизувати значення генези літературного твору: так з'ясовувалися ті чи ті залежності від взірців, а отже міра оригінальності твору, а вже на цій підставі – його об'єктивна оцінка (добрим прикладом є розвідка Я. Пшиборовського про «Фрашки» Яна Кохановського з погляду їхньої оригінальності, 1857).

Книжка Маріана Здзіховського «Месіанці і слов'янофіли. Шкіци з психології слов'янських народів» (1888) самим автором позиціонована як перша порівняльна праця в галузі новочасних слов'янських літератур, методологічно взорована на І. Тена та Г. Брандеса, – як і наступна його праця, «Байрон і його час. Порівняльно-літературні студії» (1897), де рецепція та впливи Байрона послідовно й докладно розглянуті як на теренах Західної Європи, так і у чехів, росіян, поляків. Численні порівняльні праці Александра Брюкнера тяжіють до соціо- та психо-літературознавства; з них виразно компаративістичними визнані «Поляки і литовці. Мова й література» («Polacy i Litwini. Język i literatura», 1914), «Слов'янська міфологія» (1918) та ін.

Монографія Ігнація Матушевського «Диявол у поезії. Критично-порівняльна студія» (1894) належить до сфери т. зв. *Stof-*

fgeschichte і відбиває почасти безпосередньо набутий автором у Німеччині науковий вишкіл; а відома свого часу праця Тадеуша Зелінського «*Cicero im Wandel der Jahrhunderte*» (1897), як бачимо, і написана була німецькою мовою. Щодо Матушевського варто відзначити, що саме з ним пов'язують нові антипозитивістичні тенденції в гуманітаристиці: його резонансна праця «Словацький і нове мистецтво» (1902) маніфестувала модернізм і виступала на його захист у той спосіб, що предтечею модернізму проголошувала поета-романтика Юліуша Словацького. Варто відзначити промовисту й цікаву паралель: приблизно в той самий час російські символісти (так звані «старші символісти») свій родовід виводили від пізнього романтика Ф. Тютчева.

У Польщі початку ХХ ст. на цьому тлі, тепер уже достеменно не без впливу французької науки, з'являється велика кількість праць на більш локальні теми, здебільшого – бінарних взаємозв'язків, де досліджуються контакти та впливи. Дещо забігаючи наперед, варто зазначити, що в міжвоєнне десятиліття, як і одразу по Другій світовій війні, такі праці набувають лавиноподібного характеру, хоч, як переконана Г. Янашек-Іванічкова, кількість їхня рідко переходить у якість (процес, додамо, аналогічний до відповідного процесу в радянському літературознавстві після «вимушеного» дозволу на порівняльні студії).

Проте в польському літературознавстві рівночасно, ще з середини ХІХ століття міцно вкоренилася ідея «відкритості до світу», що знаходила вияв у подальших спробах синтези історії світової літератури. І хоч подібні праці, згідно з відомою термінологією Ван Тігема, зараховувалися або до «*littérature universelle*», або до «*l'histoire internationale de littérature*», – натомість належність їхня до власне компаративістики не визнавалася, – науковці новітнього часу дещо інакше дивляться на цю проблему, а дехто взагалі вважає такі праці невід'ємним складником компаративістики.

Звичайно, з погляду пізнішого перші польські спроби подібних синтезів, аналогічно до такого досвіду деінде, мають характерні хиби та лакуни. Наприклад, перекладена року 1865 польською «Історія світової літератури» Йогана Шерра (*Johann Scherr*,

Allgemeine Geschichte der Literatur) мала значний резонанс і здобулася навіть на перевидання, – хоч у суті речі характерним чином являла собою низку нарисів історії окремих літератур, поданих, за пізнішими оцінками, радше в публіцистичному, аніж у науковому ключі, викладених зацікавлено й цікаво, проте доволі поверхово. Лише трохи краще поціновано аналогічну працю Фридеріка Генріка Лавестама, польського вченого з данським походженням (з 1864 р. професор світової літератури у т. зв. Варшавській головній школі, а після її ліквідації 1869 р. – ординарний професор і викладач світової літератури в російському варшавському університеті). Саме в період 1863-1866 він видав свою «Історію світової літератури» в чотирьох томах, зичливо прийняту читачами як цінний компендіум відомостей з означеного предмета, але вже невдовзі досить нещадно оцінену критикою: загальна обізнаність автора в естетичних та історіографічних засадах доби не рятувала, однак (аналогічно до випадку Й. Шера), від надто вже второваних та звичних загальників і схем, насамперед бібліо- та біографічних.

Саме тому автори наступної багатотомної «Історії світової літератури» (1880–1893; серед авторів Я.А. Свенціцький, Л. Радлінський, Б. Грабовський, Е. Порембович) вважали за необхідне чітко відмежуватися від попередників, наголосивши у передмові свої значно більш амбітні цілі, проголосивши «продуктом» письменства не книжки, а думки та почуття. Засадничою для них стала теорія І. Тена про три чинники (раса, середовище, історичний момент), поєднана з широким порівняльним підходом: Далекий Схід (китайська, японська, корейська літератури) та література антична, далі літератури середньовічної Європи в їхніх зв'язках з Орієнтом, і нарешті новочасні літератури західної Європи, а також осібно – літератури слов'янські. І хоч означена праця знаменувала безумовно новий рівень подібних досліджень, а також інспірувала появу цінних «супутніх» досліджень її авторів⁷, котрі поглиблювали порівняльне дослідження літератур окреслених тут етнічних ареалів, – проте і їй згодом закидали як брак внутрішньої єдності, так і недостатню увагу до суто художніх,

формальних та мовних чинників літературних творів. Зрештою, аналогічні закиди робилися згодом і на адресу іншої визначної праці такого роду – це *Wielka literatura powszechna* (1930–1933) за редакцією Станіслава Лама і зі вступом А. Брюкнера. Тобто впродовж значного часу подібні дослідницькі наміри наражалися на специфічні труднощі, що їх С. Савіцький означив як намагання представити «передусім суму, а не цілість»⁸.

Брак відповідних методологій давався взнаки так само, як і суспільно-політична ситуація в Польщі: адже доба бездержавності протривала понад століття. Здобуття незалежності, самозрозуміло, міняло перспективу та наукове бачення; на цьому, починаючи від 1918 р., неодноразово наголошували такі авторитетні науковці, як І. Матушевський та А. Брюкнер. Рівночасно здійснювалися й відповідні інституційні зміни: у міжвоєнний період широко практиковано, аби кафедри світової літератури (які синонімічно називали також кафедрами порівняльного літературознавства) очолювали або відомі професори, як, наприклад, Е. Порембович, або ж відомі письменники, як-от Ян Каспрович. Головне призначення тих кафедр мислилося в тому, аби поширювати відомості про світову літературу. Така ситуація протривала досить довго; у Варшавському університеті, як згадує Г. Янашек-Іванічкова, після Другої світової війни ті лекції з неабиякою ерудицією й талантом провадила професор Зоф'я Шмідтова. Саме до того часу належить і виникнення закладів літературної компаративістики в університетах та у Польській Академії наук. І саме ця сума обставин сприяла остаточному усвідомленню того факту, що «амбітна і переважна частина польської компаративістики» від самих своїх початків тяжіла до таких порівняльних досліджень, котрі б дозволяли:

1. Бачити розвиток напрямів і течій у світовій літературі, саме ними керуючись у коректному визначенні законів та закономірностей цілої великої панорами світової літератури.

2. Усталити місце власної літератури серед літератур світу – з тим переконанням, котре за півстоліття вже стане всезагальним серед компаративістів Сходу та Заходу: що «знати тільки

одну літературу означає насправді не знати жодної» і що не будучи достатньо ознайомленим із історією світової літератури – не можна, за слушним висловом І. Неупокоевої, добре написати історію власної літератури.

Здійснення таких стратегій передбачає, звичайно, і повноцінне функціонування літературно-критичної «служби» як поцінування обговорюваних творів чи явищ: лише на цій основі, на переконання Г. Янашек-Іванічкової, можливе наступне їхнє зіставлення як «накреслення мапи подібностей та розбіжностей, що проявляються на значних обшарах етнічних, культурних чи мовних спільнот»⁹. За приклади саме такої компаративістичної діяльності можуть правити як праці Брюкнера, так і праці Зігмунта Лемпіцького та Манфреда Крідла як дослідників порівняльної історії літературних течій (при цьому, на відміну від «аллогенетичних» засад Брюкнера, ці автори віддали перевагу «ергоцентричним» дослідженням). Ідеться про працю З. Лемпіцького 1923 року видання під назвою «Ренесанс. Просвітництво. Романтизм», а також про вельми близьку за задумом і, сказати б, пафосом, працю М. Крідла «Головні течії європейської літератури. Класицизм, романтизм, післяромантична доба» (Варшава, 1931). Цікаво при цьому, як в індивідуальному доробку науковця-компаративіста співіснують і реалізуються ті доцентрові та відцентрові тенденції, що їх здебільшого означувано як фахові зацікавлення чи то у власній національній літературі, чи то в літературі світовій (приміром, уже по Другій світовій війні, 1953 р., Лемпіцький виступив як автор праці «Ренесанс і гуманізм у Польщі»).

Декого подібні тенденції розвитку навіть схилили до думки про ідентичність завдань історії літератури та порівняльного літературознавства: в цьому сенсі Мауріцій Манн узагалі проголошував порівняльне літературознавство своєрідним «плеоназмом»¹⁰.

Така думка загалом виявилася досить тривкою, дещо послаблюючи тим самим позиції компаративістики на польських теренах. У висліді такої ситуації нечисленні теоретики та значно численніші практики або зводили компаративістику до сфери

впливів, взаємин, контактів та залежностей, або давали їй буквально потонути чи розчинитись у загальному літературознавстві, втрачаючи не лише особність та специфіку, а й саму назву. А тимчасом не кожна праця з історії літератури має порівняльний характер, і навпаки: не кожна порівняльна праця позначена історичністю. Годі й казати про те, що як не варто зводити компаративістику лише до сфери впливів та залежностей, – так само не слід розвідки про «впливи» (хоч вони й завдали компаративістиці, і не лише польській, чималої шкоди) вилучати з її обширів лише через дещо запізнене усвідомлення, що «впливологія», керуючись позитивістичною «оптикою», надто механічно окреслювала зауважені збіги та подібності «як зв'язок причини й наслідку»¹¹.

Результатом такого стану речей виявився брак інституційних форм існування польської компаративістики як дисципліни, що знову ж таки не могло сприяти її подальшому розвитку. Натомість це не перешкодило доволі бурхливому розвитку вже згаданих досліджень різного роду впливів та залежностей: ця галузь справді квітне в Польщі від кінця XIX ст. практично понині і кількість праць, у яких ідеться про впливи однієї літератури на іншу – колосальна: самих лише бібліографічних покажчиків такого роду розвідок та «причинків» (дуже різновартісних) є вже чимало. Вони фіксують усю амплітуду таких розправ, від простої та самодостатньої реєстрації всіляких збігів, від порівняльного аналізу тем, мотивів, ідейних структур та ґатунків – аж до великих панорам контактів та впливів¹². Дослідники типу Маріана Шийковського, Мечислава Брамера чи Владислава Фолкерського своїми працями утверджували авторитет порівняльних студій (останні два вирізнялися з-поміж інших ще й тим, що досліджували не лише зв'язки польської літератури з іншими літературами, а й взаємини європейських літератур безвідносно до польської). М. Шийковський, зокрема, глибоко досліджував польсько-чеські взаємини (його двотомова праця «Polská účast v českém národním obrození» була видана у Празі чеською мовою в 1931–1935 рр.; варто відзначити, що здійснення такої праці певною мірою підготувало появу дослідження Й. Голомбека

«Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego», котре з'явилося у Варшаві 1930 р. Вже по війні, 1947 р., Шийковський видав у Познані цінну «синтезу» «Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym»).

Взагалі, на думку М. Цешлі-Коритовської, остання третина ХХ ст. позначена особливою увагою до проблем романтизму: від видань серії «Романтична бібліотека» до фундаментальних досліджень на зразок праці М. Яньон та М. Жмигородської. Під оглядом екзистенційного розуміння досліджували романтизм польський та європейський Ч. Згожельський, І. Опіцький, М. Мацеевський: література ставала в цьому сенсі чимось на зразок біографії митця. Автори з Інституту літературних досліджень, себто ті ж таки М. Яньон та М. Жмигородська, а також З. Стефановська, А. Вітковська, А. Ковальчикова, Я. М. Римкевич, у європейському романтизмі вбачали джерело чи виток сучасного цивілізаційного міфу, початковий етап сучасної рефлексії над історією. Вроцлавські автори, зокібна Ч. Гернас, вписали літературу в контекст інших мистецтв, насамперед пластичних; у слові це давало змогу побачити спосіб структурування світу і водночас знак, що відсилав до спільного європейського досвіду історії.

Іншим прикладом дослідника-ерудита, що вільно почувався в єдиній стихії європейських літератур, відстежуючи рух певних мандрівних, «спільних» мотивів на цих обширах – є Юліан Кшижановський. На відміну від більшості компаративістів, він не обмежувався зіставним дослідженням тільки видатних творів. У полі його зацікавлень був також і фольклор: ті трансформації, яким він підлягає, переходячи з літератури «низької» до «високої», а потім знову повертаючись до «низької». Символічною видається сама назва найбільш відомої компаративістичної книжки Кшижановського: «Паралелі» (*Paralele: Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru.* – Warszawa, 1935; останнє, суттєво розширене, видання – 1971 р.).

Звичайно, у ХХ ст. розвиток компаративних студій набув невластивої йому раніше динамічності, і кожен етап приносив свої преференції та акценти. Так у міжвоєнний період польських

дослідників насамперед цікавили, окрім давніх (античних) впливів, зв'язки польської літератури з окремими західними літературами: французькою, англійською, німецькою, італійською. Інша сфера постійних зацікавлень – це міжслов'янські зв'язки. Щоправда, самі ж поляки зауважують, що тут попервах склалася певна асиметрія: на перший план висувалося дослідження впливів польської літератури на інші слов'янські літератури – оминаючи відповідні зворотні впливи.

Якщо говорити про літературні періоди, що до них польські компаративісти виявили стійкий інтерес, то насамперед таким є, як уже можна було бачити, романтизм. Рівночасно з'явилося кілька праць, присвячених добі ренесансу та раннього бароко. Показовою в плані розгляду одразу кількох європейських літератур крізь призму однієї локальної проблеми є ще довоєнна праця С. Бачинського про кримінальну повість (Stanislaw Baczyński. Powieść kryminalna. – Kraków – Warszawa, 1932). Розвиток так званої впливології нарешті дістає супровід відповідних методологічних засад у цій царині; найвиразнішим прикладом тут є не лише сама по собі праця В. Борового «Про впливи і залежності в літературі» («О wpływach i zależnościach w literaturze»), видана у Кракові ще 1921 р., а й той голосний резонанс, яким супроводжувався її вихід. Як писав із цього приводу Г. Маркевич, «Боровий, по суті, вдався до битви на два фронти, як проти запеклих ворогів впливології, так і проти її власних спрощень та надмірностей»¹³. Г. Янашек-Іванічкова відзначає, що для такої боротьби цей автор був відповідно озброєний: добре обізнаний в усій світовій теоретичній літературі з компаративістики і насамперед у працях французької школи, працях Ван Тігема та ін., до того часу не надто часто згадуваних у польській науковій літературі (винятком є М. Манн) і навіть, на відміну від праць англійських або скандинавських компаративістів, не перекладених, як ми вже зазначали стосовно Ван Тігема, польською, так що лише тепер, завдяки В. Боровому, вони ставали відомі ширшому загалові.

Цікаво, що розвиток польської компаративістики по Другій світовій війні ретроспективно дістає суперечливі оцінки: якщо

на думку одних оглядачів він відбувався доволі успішно, хоч і не без перешкод, то інші добачають у той самий період мало не зникнення порівняльного літературознавства як із університетів, так і з книжок – «і то, як відомо, не через брак інтересу до тієї тематики»¹⁴. Причини і характер тих перешкод та ж таки Г. Янашек-Іванічкова визначає як занадто коротку й деформовану пам'ять. Вона вважає слушною критику «компаративістичного причинкарства»: праць, що їх найчастіше означувано як «впливологічні», а також і критику того вивищення однієї літератури над іншою, яке зазвичай у таких працях так чи інакше давалося взнаки («вищою» зазвичай виглядає, попри наміри дослідника, та література, котра чинить вплив, «підрядною» та «узалеженою» – література, котра той вплив сприймає). Тим часом у світовій компаративістиці набирали силу й інші течії та дослідницькі традиції, що аж ніяк не зводилися до впливів та залежностей. Не можна тут не зазначити також, що в повоєнній Польщі тривалий час порівняльне літературознавство не входило до числа навчальних дисциплін в університетах; ясна річ, що не існувало й відповідних підручників.

Іншим парадоксом розвитку порівняльних досліджень у Польщі є те, що цей найбільше критикований, із погляду як ідеології, так і методології, напрям розвинувся як надзвичайно кількісно плідний і до того ж у такій «крайній» своїй версії як так звана «контактологія». Опертий, здавалося б, на нові засади, в суті речі він повторював старі методологічні похибки, а тим часом – і тим не менше – користувався в наукових інститутах різними преференціями, оскільки переслідував шляхетну мету: пізнання зв'язків поміж різними народами та краями. Посівши такі позиції, ця галузь засвідчувала власну продуктивність численними томами так званих «стосунків», що являли собою найчастіше збірники тих-таки «причинків» на справді невичерпну тему розмаїтих зв'язків польських письменників із письменниками зарубіжними: спостереження такого роду, бібліографії, обговорення перекладів, факти, епізоди, як-от інформації про закордонне навчання, подорожі, зустрічі письменників, науковий коментар до їхнього листування тощо.

Щоправда, згодом із-поміж цього потоку таки почали з'являтися більш амбітні студії, як-от типологічне зіставлення змістових та формальних структур, а також версифікаційних форм (студії слов'янської метрики зокрема). Значну мобілізаційну роль у тих процесах тривалий час відігравали Міжнародні з'їзди славістів: самі видання, що готувалися до тих з'їздів, не обмежувалися лише корпусом репрезентованих статей-доповідей; інші збірні публікації становили розгляд міжлітературних стосунків у якійсь більш чітко окресленій сфері, тематичній чи хронологічній; за приклад можуть правити томи про слов'янський модернізм, про польську русистику тощо. Такі видання справді являють щось на зразок навчально-дослідницького полігону, а результатом спільних зусиль стає більш докладне й коректне уявлення про певні сукупності літератур, течій, напрямів, поетик, – що дозволяло також більш коректно встановити в тій порівняльній шкалі місце польської літератури серед інших літератур.

Ця остання тема залишилася для поляків не лише незмінно актуальною, а й такою, що викликала доволі бурхливі емоції, що, між іншим, засвідчив і колективний том 1963 р. під назвою «Польська література у світовій перспективі» (*Literatura polska w perspektywie światowej*, серед авторів – Ю. Кшижановський, З. Лібера, К. Вика, М. Маркевич, Р. Поллак та ін.). Особливо слід відзначити те зацікавлення, з яким зустріла цю працю наукова громадськість. Подібний інтерес у той період могли спричинити хіба що матеріали багато в чому знакової наукової конференції, присвяченої творчості Г. Сенкевича у світовому контексті¹⁵, а також матеріали чергового, сьомого славістичного конгресу, що відбувся у Варшаві 1973 р.: доволі закономірно, що том праць польських учасників був присвячений європейським зв'язкам польської літератури (*Literatura polska i jej związki europejskie. Prace poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów w Warszawie w roku 1973.* – Wrocław, 1973).

Рівночасно дедалі більшала кількість індивідуальних авторських праць, присвячених стосункам та зв'язкам польської літератури з іншими літературами. Звичайно, вони суттєво різняться

між собою за рівнем обізнаності та того, що поляки звать «методологічною свідомістю». На думку польських рецензентів та оглядачів, серед цього потоку є й видатні праці, що мають виняткове значення для пізнання самих ліній спрямування зв'язків, котрі еднають польську літературу з іншими літературами як із погляду нововідкритих матеріалів, так і з погляду їхньої інтерпретації. Проте, звичайно, є й праці посередні, яким бракує загального розуміння суті літератури: вся їхня вартість зводиться до згромадження матеріалу, натомість інтерпретація його викликає (або, сказати б, провокує) спротив: переоцінка чи перебільшення впливів, нерозуміння самих засад функціонування будь-якого впливу тощо. Треба, однак, визнати, що впливологія такого штибу завжди перебувала в Польщі під прицілом доволі дошкульної критики. Свого роду еталоном у цьому сенсі залишилася зазначена праця Борового, оскільки так і не з'явилося іншої подібної, де було б настільки систематизовано весь обшир дослідження впливів та залежностей, – подібно до того, як у Словаччині це невтомно робив у своїх книжках Діоніз Дюрішин.

Повертаючись тепер до означеного масиву індивідуальних, авторських праць, варто спробувати схарактеризувати ті літературні епохи, а також літератури, що привертали до себе найбільшу увагу авторів, тобто виявилися в цьому сенсі «упривілейованими», зокрема – в повоєнний період. Чи не в першу чергу це античність та її вплив і спадок у польській літературі. Завдяки працям Т. Зелінського та Т. Сінки склалася вже певна традиція у цій сфері, успішно продовжувана далі молодшими дослідниками, у 70-ті роки, зокрема, – у працях Т. Беньковського та С. Заблоцького. Отже, зв'язки давньої польської літератури (доби ренесансу, гуманізму та бароко) з європейськими літературами XV–XVII ст. в означений період є темою не лише компаративістичних конференцій, а й індивідуальних праць, автори яких зосереджують увагу на зв'язках польської літератури тієї доби з такими літературами, як італійська (Барич, Брамер, Рошковська), іспанська (Стпалкова), східнослов'янськими, в т. ч. і українською (Лужний). Студії просвітництва спричинили пильнішу увагу дослідників до впливів англійської та французької літера-

тур і насамперед французьких енциклопедистів та англійських лібералів¹⁶.

У подальших дослідженнях польського романтизму увага була скерована насамперед на Міцкевича; при цьому його стосунки з іншими літературами загалом характеризуються як зв'язки, проте коли йдеться про літератури слов'янські, то стосунки ті дістають уже визначення *впливів*. Тут, до речі, сам матеріал настійно зажадав посилення компаративістичного струменя досліджень: долі поетів тієї доби, біографічні колізії, часто пов'язані з вигнанням чи еміграцією, спричинені цим нові контакти з діячами інших культур тощо. Вже згадані праці М. Яньон, М. Жмігородської, З. Стефановської, А. Вітковської, присвячені, по суті, польському романтизмові, – проте розгляд його ментальної та естетичної природи із необхідністю вимагав залучення широкого європейського, а навіть і позаєвропейського тла та порівняльних студій¹⁷.

І все ж переважають у повоєнний період ті ж таки «впливологічні» монографії, – на зразок праці Ю. Магнушевського «Міцкевич серед словаків» (Вроцлав, 1956) чи цілого шерегу монографій, присвячених зв'язкам польської літератури з літературами східнослов'янськими (з виразною перевагою російської, зокрема в аспекті рецепції як російської літератури в Польщі, так і навзаєм польської в Росії). Значна частина цих студій в означений період знову ж таки пов'язана з ім'ям Міцкевича: з дослідженням його зв'язків із Росією та росіянами¹⁸. Натомість російські письменники, до творчості яких у цей період найчастіше звертаються польські компаративісти, – це чи не найперше Лев Толстой¹⁹, а також Пушкін²⁰, Салтиков-Шчедрін²¹ тощо.

У дослідженнях позитивізму та реалізму багато уваги приділено зв'язкам польської літератури із творчістю Е. Золя. Характерним для цього часу є також звернення до зв'язків із «меншими» слов'янськими літературами, як хорватська або словацька; зростання інтересу до проблематики *fin de siècle* у свою чергу поживило зацікавлення німецькою літературою (насамперед в аспекті впливу Ніцше на польський модернізм), французькою поезією, англійською літературою, а також літературами західно- та південнослов'янськими.

Що ж до порівняльних досліджень літератур ХХ ст., то в цій царині повоєнний час позначений виразним домінуванням однієї теми: це рецепція літератури країн соціалістичної співдружності (конкретно – сукупної радянської, чеської, словацької) у Польщі. Натомість аналогічні підходи до західних літератур тепер воліють замінити укладанням бібліографій. Виняток становить хіба що творчість англійського письменника польського походження Дж. Конрада: популярність його у світі уможливила появу досить багатой польської «конрадології», за самою природою належної до компаративістики. По висхідній розвиваються в цей час також перекладознавчі студії (Русінек, Бальцежан та ін.), винятково вдячне поле для дослідників тут, зокрема, становить творчість письменників бі- або полілінгвістичних, як-от Бруно Ясенський, Вацлав Серошевський, Сирокомля та ін.).

Очевидно через уже відзначений брак у цей період спеціалізованих кафедр порівняльного літературознавства – до цієї тематики тяжіють не так академічні науковці, як публіцисти та есеїсти (часто, зрештою, висококласні, як Садковський, Рогальський, Спрусінський); натомість університетських авторів багатомовна міжнародна спільнота в цей час не так вабить, як лякає: вони віддають перевагу «спеціалістичним» темам перед компаративістичними. Сміливіше і вільніше почувуються лише ті вчені, що відстежують зміни окремих топосів європейської культури протягом століть аж до сучасності включно (Римкевич, Шибицький); це праці, що сприяють відродженню та модернізації в Польщі традиційної *Stoffgeschichte* у достосованні до праць Курціуса²², Шпітцера²³ та ін.

Попри всі характерні для повоєнного соціалістичного табору специфічні труднощі – полякам вдалося зберегти за доби тоталітаризму більшу відкритість до Заходу; це знайшло вияв як у пізнавальній активності, ігноруванні методологічних обмежень, так і у вимушеному відступі цензури перед навалою нових перекладів, прицільно орієнтованих на все найбільш резонансне та дискусійне в західній науці. У перспективі для дальшого розвитку компаративістики це мало вирішальне значення.

Сергій Яковенко

Польська компаративістика від 1960-х років до сьогодення

У польському літературознавстві ще досить довгий час після Другої світової війни панував позитивістський «спокій» міжвоєнного двадцятиліття, коли компаративне спрямування історико-літературних досліджень зосереджувалося головним чином у розвідках на тему контактів і впливів, а також становило частину загальної методології синтетичного підходу до історії зарубіжних або польської літератур. Про це свідчать і дидактичні «показники» стану літературознавчої свідомості, а саме продовження традиції синонімічного, взаємозамінного називання університетських кафедр або кафедрами «загального», або «порівняльного» літературознавства (високу оцінку сучасних компаративістів здобули лекції професора Зоф'ї Шмидтової у Варшавському університеті).

Результатом контактологічних пошуків стали методично позитивістськи укладені томи так званих «стосунків», які найчастіше мали білатеральний характер. Об'єктом не так аналізу, як констатації ставали німецько-польські, польсько-англійські, польсько-італійські літературні контакти, сприйняття яких лише з бігом часу набуло рис більш-менш амбітних наукових проєктів простеження типологічних збігів на світоглядному, ідейному, формально-поетикальному, генологічному рівнях. Цьому сприяли також глобальні культурно-історичні процеси, які відбувалися в людській свідомості після Другої світової війни: компротація націоналістської ідеології у будь-яких її проявах, процеси деколонізації африканських та азіатських країн як виклик непохитному європоцентризмові, також зростання в історичному й духовному житті ролі слов'янських країн. Регулярне

проведення міжнародних з'їздів славістів створювало передумови для підготовки збірників та більших індивідуальних досліджень на тему участі польської літератури в процесах руху інших слов'янських літератур (в основному) та незначною мірою – впливів інших слов'янських літератур на польську. Результатом цієї діяльності стали кількатомові видання колективних праць, присвячені польсько-українським, польсько-білоруським, польсько-російським, болгарським, чехословацьким, лужицьким, угорським, скандинавським тощо зв'язкам із дуже рідкісними вкрапленнями порівнянь зарубіжних літератур, без видимого зв'язку з польською.

Позитивістський ефект цих досліджень, який ішов не на користь їх евристичним у теоретичному й аксіологічному планах показникам, можна помітити й сьогодні в енциклопедичних виданнях синтетичного характеру: наприклад, «Енциклопедія польської літератури ХХ століття»²⁴ (2000 р.) містить відповідні статті з назвами «Французько-польські літературні зв'язки», «Чесько-польські літературні зв'язки» і т. д., де за заданою схемою наводяться відомості про взаємні літературні контакти, переклади та рецепцію пари національних літератур із обов'язковим польським складником. Методологічний принцип організації матеріалу з довоєнних часів зазнав тут небагато змін. Подібні дослідження, які в своїй сукупності сприяли, поза сумнівом, формуванню загального образу польської літератури в контексті літератури світової, у своїй синтетичній іпостасі вперше було представлено у колективній праці «Польська література у світовій перспективі» (1963), яка викликала живе зацікавлення в літературознавчих і культурологічних колах і, що найважливіше, – стала імпульсом для подальших досліджень такого типу: «Література. Компаративістика. Фольклор» (1968), «Європейські зв'язки польської літератури» (1969), «Польська література та її європейські зв'язки» (1973)²⁵.

Безумовно, як пошвавленню компаративних досліджень, так і самоусвідомленню цієї дисципліни в Польщі сприяло створення в 1954 році в Оксфорді Міжнародної асоціації порів-

няльного літературознавства, а особливо кілька Міжнародних конгресів цієї асоціації. Втім, на офіційному рівні складалася парадоксальна ситуація, коли в умовах тотального застосування порівняльної методології як обов'язкової для історико-літературних досліджень високого рівня й наукових амбіцій, сам термін «компаративістика» перебував ув опальному стані: він надовго зник із наукового обігу, а вживання його вважалося недобрим тоном. Це було пов'язано, в першу чергу, з нечіткою світоглядною позицією компаративістики у зв'язку з неозначеним і розмитим предметом її дослідження, що породжував бездумне накопичення контактологічних праць незначної наукової цінності, тотальною критикою «впливлогії» і констатацією тупикового, кризового стану дисципліни, який відчули вчені всього світу (апогеєм цієї кризи стали виступи Рене Веллека та Рене Етьємбля, підготовані до II Міжнародного конгресу порівняльного літературознавства у Чепел Хілл у 1958 році).

У Польщі нехить до компаративістики та її позитивістської методології підсилювалася також із виходом на наукову арену нового покоління літературознавців, які в 60–80-ті роки складатимуть кістяк альтернативного, дуже потужного структуралістського напрямку. Проте констатація кризового стану компаративістики, визнаного провідними вченими зі світовим іменем у Чепел Хілл, а потім і на московській конференції на тему «Взаємозв'язки та взаємодія національних літератур» (1960), знову сприяла приверненню уваги до порівняльного літературознавства – передусім у вигляді критичних міркувань, дискусій і методологічних пропозицій. Вже у конференції в Будапешті на тему «Порівняльне літературознавство у Східній Європі» (1962) взяла участь велика делегація провідних польських науковців на чолі з директором Інституту літературознавчих досліджень Казімежем Викою (до групи ввійшли Мечислав Брамер, Мар'я Яньон, Здзіслав Лібера, Мар'я Жмігродзька). Повернувшись із конференції, повний ентузіазму Казімеж Вика написав звіт, у якому підкреслював вітальність і життєздатність, а також традиційність компаративістських досліджень для польського літературознавства, заявивши

про доцільність і виявивши готовність негайно втілювати в життя постанови цієї конференції: 1) опрацювати сучасну компаративістську бібліографію соціалістичних країн, 2) підготувати спільний словник сучасних письменників країн соціалістичного табору, 3) розпочати роботу над колективною монографією з історії літератури соціалістичних країн.

Незважаючи на численні спроби здійснити таку амбітну програму спільних дій, жоден із цих проектів не було реалізовано ні в Польщі, ні в жодній іншій країні соцтабору. Далася взнаки штучність науково-організаторського ентузіазму, який не міг уже знайти підтримки молодих учених, а крім того, очевидно, й фальшивість самого контексту для запрограмованих порівняльних студій, тобто антиісторична та антикультурна основа: примусовий статус самої формації країн т. зв. соціалістичного табору. Втім, ситуація загальної кризи порівняльно-історичної дисципліни стала сприятливим фактором, який привернув увагу польських літературознавців до проблеми компаративістики (проблеми, яку вони раніше воліли не помічати) й дав поштовх до початку публічного обговорення цієї проблеми на шпальтах провідних наукових видань. Варшавський «Przegląd Humanistyczny» і краківський «Ruch Literacki» починають активніше друкувати переклади праць зарубіжних компаративістів, а також оглядові й полемічні статті польських учених. Компендіум повоєнної компаративістики у Польщі та світі запропонував у своїй статті «Деякі перспективи порівняльних літературознавчих студій у Польщі» Мечислав Брамер²⁶. Вчений дає широкий огляд найновіших тенденцій у тогочасній компаративістиці, докладно зупиняючись на особливостях двох її провідних шкіл – французької та американської, а також підкреслює важливі культуротворчі функції цієї дисципліни – передусім як засобу зближення і взаємопізнання різноманітних віддалених у часі й просторі культур, а також як загального методу інтелектуального опанування сучасної гіперінформаційної дійсності.

Природно, що молодше покоління літературознавців прагнуло радше долучитися до дискусії довкола спірних проблем

компаративістики, які почали підніматися на міжнародних конгресах. Невеличку дискусію на шпальтах польських наукових видань викликали виступи зарубіжних компаративістів і теоретиків літератури у Чепел Хілл. У відповідь на різку критику соціогенетизму та психогенетизму, яка прозвучала з доповідей Рене Етьємбля та Рене Веллека, Мар'я Яньон (спершу у доповіді на конференції в Будапешті, а згодом у друкованій версії – «Компаративні дослідження і проблеми літературної генези»²⁷) запропонувала компромісний варіант, у якому доводила методологічну доцільність і плідність поєднання структуралізму з генетизмом. Натомість Анна Дзехцінська у статті «Методологічні проблеми сучасної компаративістики»²⁸ різко виступила проти будь-яких типів генетизму на користь порівняльної поетики. «Ліквідаційний», деструктивний дух у стосунку до порівняльних літературознавчих студій залишався все ще актуальним у загальних теоретичних орієнтаціях тогочасного польського літературознавства, про що свідчить і вибір програмних текстів світової компаративістики, які запропонував у 1968 році польському читачеві журнал «Pamiętnik Literacki». До спеціального випуску часопису ввійшли більшою мірою тексти, які засвідчили кризу компаративних студій на II всесвітньому конгресі у Чепел Хілл: «Криза порівняльного літературознавства» Рене Веллека, «Порівняння – це ще не доказ» Рене Етьємбля, «Проблеми порівняльно-історичних літературознавчих досліджень» Віктора Жирмунського, «Принципові питання комплексних порівняльних досліджень» Іштвана Сьотера, «Сфера діяльності порівняльного літературознавства» Вольфганга Фляйшманна, «Основні типи літературних зв'язків і залежностей» Д. Дюрішина²⁹.

Статті оглядового й загальнометодологічного характеру запропонували Стефан Тройгут і Генрик Маркевич. У своїй студії «Порівнювання літератур і порівнювання в літературознавстві» Стефан Тройгут, розглядаючи сучасні означення й методологічну базу літературознавчої компаративістики, висловив характерну як для польської теретико-літературної свідомості, так і для практики історико-літературних досліджень переконання

в тому, що практичні методи порівняльного дослідження літератур «не відрізняються від методів, які застосовуються у рамках літературознавчих досліджень узагалі»³⁰. Подібно до Брамера, Тройгут покладає велику вагу на філософський фундамент компаративістики, наділяючи її унікальною роллю головного чинника розумного співіснування культур і цивілізацій.

Один із найбільш авторитетних теоретиків літератури, Генрик Маркевич, присвятив проблемам компаративістики дві статті метатеоретичного та методологічного характеру. Своєю студією «Порівняльні дослідження в польському літературознавстві»³¹ Маркевич долучив свій голос до осмислення внеску польської науки про літературу в порівняльно-історичні дослідження, продовжуючи осмислення історії польської компаративістики, вже накреслене почасти у згаданій праці Брамера, а в доповненій версії цієї ж статті³² – також і Збігнева Баранського³³. Обидві статті Маркевича можна вважати центральною позицією в теорії польської компаративістики 1960–1980-х років. У першій з них учений простежує компаративні елементи у польській теретико-літературній свідомості від паризьких лекцій Адама Міцкевича, через позитивістську контактологію, ранньомодерністський і міжвоєнний генетизм – до типологічних тенденцій і найновіших методів порівняльно-історичних досліджень, втілених у конкретних історико-літературних працях польських науковців. Незважаючи на свій метакритичний характер, «Порівняльні дослідження в польському літературознавстві» привносили, разом із природним для такого типу праць аксіологічним компонентом, і чимало пропозицій методологічного характеру.

У другій статті (обидві праці можна розглядати як певну єдність) Маркевич полемізує з низкою дослідників щодо термінології й деяких методологічних питань. Він критикує термін Непукоєвої «изучение взаимосвязей и взаимодействий», а також європейську і польську традицію називати компаративістику «порівняльною літературою». У першому випадку назва дисципліни здається занадто розбудованою й нераціональною, крім того, «взаимосвязи» і «взаимодействия» об'єднує метонімічна

близькість; у другому – архаїчне значення слова «література» в значенні «літературознавства» вже не актуальне, тож правильніше називати «порівняльне літературознавство» або «літературна компаративістика». Польський учений також полемізує з популярною концепцією диференціації літературних стосунків Д. Дюрішина – на генетичні (контактні) та типологічні. Генетичний зв'язок не завжди мусить бути результатом контакту – іноді він може бути результатом залежності від спільного джерела; крім того, такий поділ не враховує досліджень, у яких твори конфронтуються між собою з різною метою (як ідіографічних, так і з метою узагальнення), не зважаючи на наявність чи відсутність генетичних зв'язків між ними: тобто, можна типологічно досліджувати також і твори, які перебувають між собою у контактних зв'язках³⁴.

Підкреслюючи важливість досліджень на тему функціонування античної топіки й символіки у польській та інших європейських літературах у працях Вацлава Кубацького та Ярослава М. Римкевича, Маркевич робить кілька важливих висновків і висуває низку конкретних методологічних пропозицій щодо генетичного спрямування літературної компаративістики: «не джерело, а рецептор як активний чинник у генетичному зв'язку; не так функція джерела в генезі твору, як функція запозиченого й асимільованого елемента у новій художній структурі; не так ремінісценція, як свідомі алюзії; не так конкретне джерело, як літературна традиція [...]»³⁵. На думку вченого, такий спосіб дослідження генетичних зв'язків плідний у рамках не тільки компаративних студій, а й суто полоністичних праць (яскравим прикладом такого підходу Маркевич вважав працю молодого тоді теоретика-структураліста Міхала Ґловінського «Поетика Тувіма і польська літературна традиція», 1962).

У своїх оцінках типологічного підходу Маркевич відзначає парадоксальну перевагу теоретичних розробок перед практичними втіленнями, вболіваючи над браком синтетичних праць компаративного характеру, під якими розуміє різнобічне вивчення літератури диференційованих суспільних груп, історію польських

літературних зв'язків за кордоном та історію польської літератури в порівняльній перспективі. Незважаючи на тотальну критику генетичних досліджень і «впливології», польський учений наполягає на важливості не суто типологічних, а саме синтетичних підходів. Він закликає не відмовлятися від так званих «рецептивних» досліджень, оскільки й ця галузь має ще чимало білих плям, які так чи інакше необхідно заповнювати. Застерігає лише від праць «розвідувального», дописувального характеру, а також надмірної дріб'язковості, детальності в переказуванні кожної журналістської примітки. Крім того, зважаючи, що більшість праць такого типу належать до кваліфікаційних дисертацій з філологічних дисциплін, подібна (рецептивна) тематика не завжди дозволяє належно оцінити рівень наукової вправності молодих учених, особливо якщо йдеться про вивчення рецепції зарубіжних літератур у Польщі.

Однак найбільше критики спрямовує Маркевич на переоцінку доцільності двочленного порівняльного опису (на зразок: польські і українські романтичні балади), особливо в славістичному середовищі. Він не відмовляє цим дослідженням у певній позитивній – щоправда, більше дидактичній, ніж евристичній – ролі у справі примноження знання й взаємоосвітлення взятих для порівняння літератур, проте в науковому плані вважає недостатніми й такими, що, в міру свого надмірного «розмноження», спричинилися би до непотрібних повторів. Найбільш доцільними здавалися дослідникові два напрями порівняльних досліджень:

«1. Компаративні дослідження польського історико-літературного процесу, які розкривають як його риси, збіжні із закономірностями певного культурного згрупування (наприклад, польський модернізм на європейському, слов'янському тлі, на тлі центральноєвропейських літератур), так і оригінальні риси, які відкриваються через багатовекторне конфронтування з літературами, що входять до складу такого згрупування. У принципі такі праці – як «полоноцентричні» – повинні бути цариною полоністів і прагнути до порівняльного синтезу історії польської літератури.

2. Дослідження-«зрізи», які досліджують зміни й функціонування певних літературних структур (тем, ідей, жанрових та стилістичних форм, літературних течій) у рамках даної культурної групи»³⁶.

Далекою перспективою накреслених у такий спосіб напрямів досліджень Маркевич бачить польський синтез головних течій європейської літератури. Проте вся справа, на думку вченого, впирається в проблему: хто мав би здійснювати дослідження такого типу? Цікаво, що Маркевич не тільки констатує відсутність відповідних спеціальних університетських курсів із компаративістики, а й вважає їхнє створення цілковито утопічною справою (за браком як належно підготовлених професорів, так і слухачів), пропонуючи натомість заохочувати студентів-філологів старших курсів до вивчення ще однієї філологічної дисципліни. Ні до, ні після цього виступу Маркевича ніхто не висував таких високих вимог до літературознавчої компаративістики в її інституціональній іпостасі.

Більш конкретні завдання висували найактивніші «практичні» компаративісти – слов'янські філологи. Серед теоретичних праць на цю тему широтою огляду досягнень світової компаративістики й відповідними обсягами бібліографічної документації, переконливістю методологічних суджень відзначається стаття Базилі Бялокозовича «Польсько-східні літературні взаємини як дослідницька проблема» (1974)³⁷. У своїй праці, програмно спрямованій до польських «східних» славістів, тобто україністів, білорутеністів та русистів, Бялокозович постулює комплексні компаративістські підходи, орієнтуючи на дослідження літератури з урахуванням цілості культурно-історичних явищ, які складають собою певну епоху, тобто порівняльний аналіз ідейно-філософських, світоглядних орієнтацій певної культурної формації, простеження прихованої в літературі еволюції національних стереотипів і національного самоусвідомлення, у тісному зв'язку з формальними й поетикальними особливостями порівнюваних літератур – від стилів і жанрів до літературних течій, з дослідженням перекладів і взаєморецепцій, особливо

якщо це стосується такого поширеного в слов'янських літературах явища, як творчість полілінгвістичних письменників. Учений звертає увагу на необхідність наукового осмислення таких культурних систем, які формуються на стиках двох або більше національних літератур, тобто регіонів культурного пограниччя, вважаючи, що подібні дослідження можуть пролити нове світло й на історію власне польської літератури. Ця ідея Бялокозовича була пізніше підхоплена й успішно втілена в інституціональному плані: мається на увазі поява вже в 1990–2000-і роки кафедр «Кресів» і «пограниччя культур» у різних університетах. У цьому зв'язку варто відзначити, що саме поняття «Кресів» передбачає більше внутрішньопольський погляд на проблематику культурних стиків, адже Креси – це територія політичних і культурних впливів Речі Посполитої на східних теренах (Україна, Білорусь, Литва), в той час як «пограниччя», припускаючи вільне співіснування культур і практику постійного взаємообміну, більше відповідає тим демократичним постулатам літературної компаративістики, які висували М. Брамер та С. Тройгут. Спираючись на методологічні напрацювання світової компаративістики – Беркова, Діми, Дюрішина, Етьємбля, Жирмунського, Маркевича, Неупокоевої, Пішуа, Руссо, Сьотера, Флакера та багатьох інших – Бялокозович запропонував синтетичну модель міждисциплінарної компаративістики, яка мала включати в себе всю множину гуманітарних студій і постулювати нероздільність літературознавства з філософією, соціологією та антропологією культури.

Своє розуміння типологічних компаративістських досліджень – так само у стосунку до слов'янського літературознавства – запропонувала Мар'я Бобровніцька у праці «Проблематика модернізму у слов'янських літературах» (1976)³⁸. Авторка статті намагалася довести, що для типологічних студій у сфері слов'янських літератур, тобто досліджень спільних явищ на даному терені у даний період, надається повною мірою лише період модернізму, – з цим твердженням вступила в полеміку Галіна Янашек-Іванічкова у рецензії на працю Бобровніцької³⁹.

Незважаючи на відносно підвищений інтерес до компаративної методології в 70-і роки, відсутність інституціональної бази і слабкі інтелектуальні «інвестиції» з боку молодих учених, задіяних переважно на ниві структуралізму, семіотики й теорії літературної комунікації, ставали на заваді включенню поточних проблем порівняльного літературознавства до планових дискусій, конференцій і наукових збірників. Прикметно, що в показовому збірнику «Методологічні проблеми сучасного літературознавства», який сформувався як результат організованої Інститутом літературознавчих досліджень ПАН конференції 18–22 листопада 1974 року, компаративістика як титульна проблема взагалі відсутня. Тим не менше, незважаючи на старанне уникання самого терміна «компаративістика» й пов'язаних із ним категорій, важливу методологічну проблематику порівняльно-історичного змісту заторкує у своїй праці «В колі тематологічних досліджень» Ельжбета Сарновська-Темер'юш⁴⁰.

Але найбільш методологічно плідними стали теоретико-літературні міркування й пропозиції Єжи Зьомека, висловлені в статті «Методологічні проблеми історико-літературного синтезу» (1974) – по «гарячих» враженнях від авторської праці над синтетичним оглядом літератури польського ренесансу⁴¹. Зьомек порушує основоположні, хоча тим не менш дискусійні, категорії теоретичної компаративістики, такі як поняття «світова література» чи «всесвітня література», «загальне літературознавство», національної літератури тощо. Вчений відкидає критерій ідентифікації як національної літератури, так і «споріднених» літератур (спрямовуючи в першу чергу свій жест до літературознавчої славістики) за мовним принципом, оскільки ця спорідненість, на його думку, обіймає не більше сфер, ніж подібності в версифікації та, меншою мірою, в стилістиці. Це аж ніяк не означає, що він відкидає такі важливі для компаративної практики «білатеральні стосунки», але однозначно обнижує роль мовної спорідненості, підносячи натомість усю множину історичних, політичних та культурних чинників. «Отже, немає літературної славістики, як немає й літературної германістики, романістики й т. п.

Організаційні причини зосередження в університетському навчанні літератур спорідненими мовами нас тут не цікавлять і не можуть впливати на тип компаративістських конструкцій»⁴², – стверджував учений. Як дослідник літератури польського ренесансу, яка творилася різними мовами й активно спиралася на антично-біблійний спадок, Зьомек особливу вагу покладав на закономірності топіки, поетики й стилістики, а головним компаративним тереном вважав сферу, у якій ці споріднені закономірності діють. Існування всесвітньої чи світової літератури («якщо вона має обіймати все, що будь-коли в світі було написано») він проголосив оманю, а такі умовні конструкції, як *littérature générale*, *allgemeine Literatur*, *Weltliteratur* вважав корисними лише як енциклопедичний компендіум підручничкового, довідкового типу. Тим, що дозволяє переглянути синхронічну концепцію «всесвітньої літератури» й «порівняльного літературознавства», є, на думку Зьомека, категорії культурної спільності та колективної пам'яті.

Послугуючися схемою Генрика Маркевича, яку автор «Сфери й поділу порівняльного літературознавства» запропонував для класифікації стосунків між різномовними та різнонаціональними літературами (1. міжлітературні контакти, 2. міжлітературні паралелізми, 3. філіації, 4. гомології, 5. аналогії), Зьомек привілеював саме гомології, тобто «паралелізми, обумовлені контактами зі спільним першозразком», а також «аналогії, тобто паралелізми, обумовлені не контактами, а іншими чинниками, наприклад, подібністю тематичного матеріалу, схожою суспільною ситуацією, подібністю характерологічного типу»⁴³. Однак, застосовуючи ті самі концепції культурної спільності та колективної пам'яті до досліджуваного регіону як контексту польської літератури ренесансу, вчений дійшов загального висновку, що національна література завжди є частиною якоїсь більшої культурної цілості, з якої вона походить і яку продовжує формувати. Для окреслення «польського» регіону Зьомек відкидає термін «європейський» як помилковий (адже до європейської спільноти належать також латиноамериканська та англо-

американська література). Набагато влучнішою назвою для такої спільноти культур він вважає назву «abendländische Literatur», яку протиставляє слову *westlich* («західний»), маючи на увазі середземноморську культурну спільноту. Біблійно-еллінська діакронія, яку можна цілковито ототожнити з середземноморським культурним регіоном, здавалася вченому вдалою компаративістською конструкцією, авторитетність якої підтримали класичні філологічні праці – «Мімезис» Ауербаха та «Європейська література й латинське середньовіччя» Курціуса.

Таким чином, у класифікації Маркевича, як і у менш розбудованій класифікації ван Тігема (з одного боку, зв'язки на основі різноманітних подібностей, з другого – доведені впливи), на переконання автора «Ренесансу», бракує одного важливого різновиду міжлітературних зв'язків, «які полягають не у спільності джерела як твору й не в подібності історичної ситуації, а в *спільності парадигми середземноморської літератури*. Це не генетичні (чи контактні) зв'язки, як і не типологічні – у значенні, яке цим термінам надає Дюрішин. Їх можна назвати парадигматичними зв'язками; однак тут ідеться не про термін, а про непомічену раніше галузь компаративістики, яку я б назвав *контрастивною компаративістикою*»⁴⁴.

Ця нова галузь компаративістики існує у тісному зв'язку і саме завдяки категорії спільної культурної парадигми, адже саме апріорна наявність парадигми робить можливим і навіть вимагає від компаративіста шукати не тільки й не стільки подібності (передбачені самою спільністю парадигми), а й відмінності – брак подібностей і запозичень. Саме в цьому полягає «контрастивність» компаративістики, яка впливає із «припущення, що існує певна спільна парадигма літератури певного культурного кола як сукупність можливостей вибору»⁴⁵. Запевняючи в широкій застосовальності контрастивної компаративістики від найменших одиниць аналізу, таких як слово чи фраза в перекладі, до найбільших, як літературні епохи, Зьомек покладав на концепцію культурної парадигми великі надії в подоланні дошкульних історико-літературних «перешкод», однією з яких є «фетиш оригінальності».

Знову послуговуючися прикладами з літератури польського ренесансу, науковець убачав позитивні риси нової категорії й у відмові від двобічних впливологічних стосунків (зразок – відтворення, вплив – запозичення), якщо розташувати літературні явища у вигляді сітки спільних закономірностей. Польський ренесанс – це спільна європейська відповідь, генезу якої потрібно шукати в латинській спільноті європейського середньовіччя. І те, що ренесанс у Польщі не «запозичив» з італійського ренесансу, є, своєю чергою, спільною власністю північної Європи і т. д. Парадигма культури як «стан зосередження» зі змінною структурою сил притягання й відштовхування»⁴⁶, але чітко окресленими постійними межами – дає відповіді на багато запитань, зокрема, історії польської літератури: відсутність класицизму у Польщі XVII століття, одночасність класицизму й просвіченого сарматизму, виняткова роль польського романтизму.

Чимало метакритичних і методологічних праць зі сфери компаративістики містилися в 70-ті роки збірники й монографії з проблем давньої польської літератури, але це було й причиною того, що їхні міркування залишалися в диспозиції невеликого кола «давників», не завжди доходячи до ширшого літературознавчого загалу. Як не парадоксально, саме в цих дослідженнях, де, як здається, існує найбільше «впливологічних» спокус, науковці демонструвалися найглибшу теоретико-компаративістську свідомість та ерудицію в оперуванні різноманітними концепціями світового порівняльного літературознавства. Всіма цими рисами відзначалась оглядова, але тим не менше проблемна, стаття Здзіслава Лібери «Проблеми сучасної компаративістики» з компаративного за своїм духом збірника «Давньопольська література в європейському контексті»⁴⁷. Лібера знову підкреслив необхідність компаративної методології в дослідженнях національних літератур, розвиваючи категорію літературного контексту, а також навів вагомі докази на користь подолання протиріч між французькою та американською і угорською школами, вказуючи на доцільність поєднання синтетичного дослідження традиційних для компаративістики зв'язків і контактів – із пара-

леньними узагальненнями у сфері теорії та світової літератури. Ще однією рисою статті Лібери став серйозний критичний аналіз міжнародних дискусій з компаративістської проблематики, які точилися як на шпальтах західних видань, так і в рамках «соціалістичного блоку». На той час дедалі більше текстів зі світового форуму порівняльного літературознавства ставали доступними для польського читача.

Другою великою добіркою класичних текстів світової компаративістики, після добірки у спецвипуску «Pamiętnika Litetaskiego» з 1968 року, стали чергові оновлені видання «Сучасної теорії літературознавчих досліджень за кордоном» (1976) під редакцією Генрика Маркевича⁴⁸. Підбір текстів і розташування їх за рубриками збірника викликали чимало контроверсійних висловлювань. Включивши до рубрики «Порівняльне літературознавство» (другий том) працю Гацфельда «Література у світлі мистецтва», Маркевич заявив про себе як про прибічника американської школи компаративістики, яка включає до свого предмета дослідження з пограниччя літератури та інших видів мистецтва. Але критику провідних теоретиків і компаративістів викликало не це. До розділу «порівняльне літературознавство» увійшли статті Курціуса, Етьємбля, Штріха і Гацфельда, які не зовсім адекватно, а головне – не повною мірою відбивали тенденції тогочасної компаративістики, натомість праці інших видатних компаративістів опинилися в сусідніх теоретико-літературних рубриках. Г. Янашек-Іванічкова відзначає, що в розділі «З проблем психології глибини й міфології» опинився Нортроп Фрай, виступ якого на «кризовому» II Міжнародному конгресі («Література як контекст...») вважається класичним для того напрямку компаративних досліджень, який оперує поняттями топосу, архетипу та їхніх перетворень і модифікацій у світовій літературі; Робер Ескарпі, організатор VI Конгресу компаративістів у Бордо, який у рамках програми Міжнародної асоціації порівняльного літературознавства керує роботою над міжнародним словником літературознавчих термінів, опинився в розділі «Соціологічні перспективи літературознавства», а виступ Віктора

Жирмунського «Проблеми порівняльно-історичного дослідження літератури», прочитаний свого часу на відомій московській конференції 1960 року, і потім опублікований у спецвипуску «Pamiętnika Literackiego», Маркевич розмістив у рубриці «Марксизм у літературознавчих дослідженнях»⁴⁹.

Таке звуження сфери порівняльного літературознавства через невдале впорядкування збірника стало ще однією причиною відвертої непопулярності всієї дисципліни у польському літературознавчому дискурсі, а також зайвим приводом для іронії з боку теоретиків структуралістської орієнтації, для яких компаративістика у презентованій іпостасі давно втратила актуальність і наукову евристичність. Характерною в цьому плані є рецензія Міхала Ґловінського, який, зокрема, зауважував: «Серед розділів, виокремлених у «Сучасній теорії» за предметним критерієм, найменш цікавими з теоретичного погляду є праці, вміщені в частині під назвою «Порівняльне літературознавство». Формула Рене Етьємбля: «порівняльне літературознавство є не тільки можливим – воно є особливим інтелектуальним збудником» звучить у своїй другій частині занадто оптимістично. Цій сфері літературознавства не можна відмовити в великих досягненнях (таких, скажімо, як праці Курціуса чи Ауєрбаха), однак вона справляє враження цілком сформованої дисципліни, яка залишила свій апогей далеко позаду»⁵⁰. Ґловінський робить на підставі цієї антології досить поспішні висновки про абсолютну безперспективність порівняльних досліджень, а іронізуючи над тезою про те, що останнім часом до компаративістики включають також і теорію літератури, стверджує, що це взагалі усуває потребу говорити про компаративістику як про окрему дисципліну.

Однак дедалі більшу роль у популяризації компаративістики в Польщі відіграють славистичні інституції та їхні періодичні видання. Крім згаданого вже проекту Комітету слов'янознавства Польської Академії Наук «Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta Litteraria», щораз більше праць із компаративістської проблематики потрапляє до часопису цього ж таки Комітету – «Pamiętnika Słowiańskiego». З 70-х років тут і в інших виданнях починає дру-

кувати свої розвідки з теорії та історії компаративістики Галіна Янашек-Іванічкова: «Шляхи розвитку сучасної літературної компаративістики»⁵¹, «Спроби подолання кризи в порівняльних літературознавчих дослідженнях (про компаративістські конгреси 1955–1964)»⁵², «Гносеологічні основи порівняльних досліджень сучасних слов'янських літератур»⁵³ та ін. Найбагатше порівняльно-історична тематика була представлена в випуску «Pamiętnika Słowiańskiego» за 1984 рік, який редагувала сама Г. Янашек-Іванічкова. Ця дослідниця стала головним «мото-ром» порівняльних студій у Польщі в 1980–1990-ті роки.

В 1980 році виходить книга Янашек-Іванічкової «Сучасна літературна компаративістика», яку було з доповненнями перевида-но у 1989 році⁵⁴. Ця праця залишається єдиною в Польщі монографією з літературної компаративістики, яка становить компендіум знань про дисципліну і огляд головних її здобутків. Починаючи з аналізу самого терміна «la littérature comparée» і його різнотлумачень, авторка докладно зупиняється на історії новітньої західної компаративістики від XIX століття до наших днів, на розвитку порівняльного літературознавства у Центральній та Східній Європі. На переконання вченої, якісно новий етап руху компаративістських ідей відкриває ера конгресів створеної в 1954 році Міжнародної асоціації порівняльного літературознавства. Всі перипетії цих конгресів, а також вплив, який вони справили на розвиток цієї дисципліни, Янашек-Іванічкова розглядає комплексно, але в своєму аналізі не залишається аксіологічно безсторонньою, займаючи активну позицію прибічника синтетичних і плюралістичних – як предметних, так і методологічних – окреслень компаративістики.

Дослідниця пропонує означувати літературну компаративістику у трьох основних категоріях: площини, перспективи і функції⁵⁵. Відтак, площиною порівняльних досліджень будуть твори якоїсь національної літератури або кількох літератур, які розглядаються в контексті інших літератур. Перспектива порівняльного літературознавчого аналізу повинна бути загальною, міжнародною, тобто такою, що враховує тенденції розвитку

світової літератури. Самі порівняльні дослідження є функцією загального літературознавства в його єдності історії та теорії літератури й літературної критики.

Янашек-Іванічкова описує компаративістику як універсальну, інтегральну й міждисциплінарну науку, яка плекає далекосяжні амбіції «панграматології літератури» й «абсолютної літератури». Ця максималізація порівняльного літературознавства впливає з його особливого статусу – не проміжного, а надрядного: воно не є ні галуззю історії літератури, ані частиною теорії. Будучи необхідним елементом при написанні будь-якої історії літератури – як національної (з обов'язковим контекстом усіх явищ), так і всесвітньої (порівняння є підставою будь-яких систематизацій епох, течій, жанрів), компаративістика проникає в усі інші галузі науки про літературу. Хоча порівняльне літературознавство не має своєї специфічної методології, запозичуючи й вільно використовуючи всі здобутки сучасного літературознавства, воно своєю чергою так само впливає на загальний розвиток останнього. Через те амбіції компаративістики аж ніяк не можуть полягати в простеженні ланок взаємозв'язків різних літератур у формі впливів, контактів, взаємин, залежностей, адже ці елементи є лише функцією загального літературного процесу. Завданням компаративістики є порівняльне зіставлення таких елементів національних літератур та їх сукупностей, які дозволяють відкрити подібності в рамках загальних тенденцій розвитку цивілізації, культури або якоїсь частини світу, а також відмінності, притаманні регіональним чи національним літературним варіантам з урахуванням суспільно-історичних передумов у певному просторі і часі.

Чим більшим емпіричним матеріалом оперують дослідники компаративісти, тим більш верифікованими й універсальними є моделі, які постають у результаті їхньої праці, що полягає в просуванні від досліджень менших регіональних блоків літератур до побудови синтетичних інтерпретацій світової літератури. Незважаючи на програмний максималізм, Янашек-Іванічкова усвідомлює, що на практиці порівняльні дослідження не розви-

ваються по методологічно накресленій прямій лінії – вони є багатовекторними й рухаються в літературознавчому полі вертикально й горизонтально, синхронічно й діахронічно, оперують різновеликими порівняльними одиницями. Вона поціновує й такі дослідження, які в своїй частковості або слугують емпіричною базою для подальших узагальнень, або самі, у рідкісних випадках геніальних дослідницьких прозрінь, своїми висновками відбивають макрокосмічні літературні закономірності. Стаючи перед фактом безкінечної тематологічної й методологічної множини компаративних досліджень, Янашек-Іванічкова висловлює цікаву «виправдальну» тезу, що толерантність неначе виписана на самому гербі компаративістики, науки, яка, навіть втрачаючи віру у свою місію в певні періоди свого розвитку, мусить залишатися вірною принципам толерантності як до дослідницьких тем, так і методів, що піднімаються в її воістину широких рамках.

Комплексно й аналітично підходить Янашек-Іванічкова до узагальнення різних міркувань теоретиків порівняльного літературознавства на тему дослідницьких сфер і теренів компаративістики. Польська дослідниця називає три основних поля діяльності порівняльного літературознавства: 1) міжнародний літературний обмін (таке формулювання покликане протиставити «обмін» «впливам», залучаючи сюди інституціональні форми розпосюдження літератури); 2) національні образи і психологія (до цього поля входить сукупність питань, які сьогодні ми відносимо до сфери компаративної імагології); 3) загальна історія літератури, в рамках якої виокремлюються загальна література як сукупність універсальних літературних явищ (групи, течії, напрями, топоси, архетипи, жанри, стилі тощо); всесвітня література як сукупність світових літературних шедеврів з рівноважною національною й наднаціональною цінністю; філософія літератури, чи, в англійському варіанті, «теорія літератури», але позбавлена педантизму й естетичних обмежень; історія ідей; а також структуралізм у значенні сучасного літературного аналізу, який дозволяє порівнювати твори, пов'язані не законами причиновості, а структурної спільності.

Критично оглядаючи «дослідницькі поля», запропоновані різними компаративістськими школами, Янашек-Іванічкова визначає критерії власного поділу, який повинен проходити, поперше, в площині об'єктів дослідження, тобто продуктів різних літератур, всіляко порівнюваних між собою в міжнародній перспективі, та, по-друге, в площині ланок, що об'єднують ці продукти між собою, тобто синхронічних і діахронічних зв'язків, які виникають у процесі міжнародного літературного обміну.

Втім, у цілому праця Янашек-Іванічкової постає радше як ретельна компіляція, аналітичний огляд існуючих позицій, ніж постулативна програма якоїсь нової компаративної методології чи оригінальна концепція епістемологічного статусу дисципліни. Як компендіум «Сучасна польська компаративістика» становить безперечний науковий здобуток, аналітична цінність якого полягає також у діагностуванні дискусійних проблем сучасної компаративістики. До останніх польська дослідниця відносить: ставлення порівняльних досліджень літератури до інших форм художньої експресії, взаємовідносини компаративістики й теорії літератури, а також проблему окремішності компаративістики в системі наук про літературу.

У 1980-ті роки намічаються, в основному стараннями професора Мечислава Клімовича, перші спроби інституціонального легітимізування компаративістики в польській науці. Утворену за участі Клімовича й варшавських полоністів Компаративістську секцію літературного товариства ім. Адама Міцкевича було визнано регіональною польською організацією, яка входить до складу Міжнародної асоціації порівняльного літературознавства. На початку 80-х у Вроцлавському університеті почала свою діяльність так само створена Клімовичем Лабораторія порівняльно-історичних досліджень (*Pracownia literackich badań porównawczych*), яка регулярно організовує міжнародні семінари у Вроцлаві і в Парижі (матеріали семінарів, у яких беруть участь учені з різних країн – в основному з Польщі, Франції та Канади, – видаються в серії «*Romanica Wratislaviensia*»). Польських учених регулярно обирають у президію Міжнародної асоціації по-

рівняльного літературознавства. У 1987 році в рамках програми «Дослідження польської культури та її рецепції» було ініційовано «дослідницьке завдання» «Польська література й зарубіжні літератури», яке передбачало накопичення матеріалів на тему рецепції зарубіжних літератур у Польщі і дослідження польської літератури в світовому контексті. Втім, подібна інституціоналізація «завдань» майже не змінила загальної ситуації в літературознавчих дослідженнях, які й раніше працювали на цю ж таки проблему.

Компаративістика – з часів міжвоєнного двадцятиліття й перших повоєнних років – знову повертається до програм філологічних факультетів, і в цій справі також одним із перших навчальних закладів став Вроцлавський університет (М. Клімович стає його ректором). Основою компаративних студій стають двоспеціальні філологічні напрями підготовки студентів. На потреби дидактичного опанування компаративістики викладач Вроцлавського університету Юзеф Гайштайн видає в 1990 році навчальний посібник «Вступ до порівняльного літературознавства»⁵⁶. Завданням цієї книги її автор бачив зібрання першого дидактичного досвіду університетської компаративістики, ознайомлення у «спрощеному вигляді» з основними поняттями порівняльного літературознавства і методами емпіричних досліджень літератури у компаративному аспекті. Теоретичною основою посібника послужили праця Г. Маркевича «Сфера і поділ порівняльного літературознавства» та найновіша на той час синтетична інтерпретація компаративістики та її теоретичної проблематики – «*Qu'est-ce que la littérature comparée*» П. Брюнеля, К. Пішуа та А. Руссо. Як ілюстративний матеріал теоретико-методологічного огляду автор запропонував власне компаративне дослідження поезії авангарду (виокремлюючи у цьому зв'язку ідеологічну, естетичну та поетикальну проблематику в порівняльних дослідженнях).

В 1990-ті роки постають кафедри порівняльного літературознавства, компаративна проблематика є профілюючою на кафедрах Кресів і Пограниччя культур – і проблему «відсутності

компаративістики за наявності великої армії компаративістів», про яку писали Г. Янашек-Іванічкова, Ю. Гайштайн та інші, тобто проблему інституціонального статусу польської компаративістики було розв'язано. Силу польської компаративістики і далі становлять конкретні («практичні») порівняльно-історичні дослідження, а також суто полоністичні праці з аналізом певного явища в широкому контексті. Чергову спробу змалювання авторської історії польської компаративістики здійснює М. Цесьля-Коритовська у нарисі «Компаративістика в Польщі»⁵⁷. У 1997 році Г. Янашек-Іванічкова видає «Антологію зарубіжної літературної компаративістики», в якій уперше збирає найвидатніші досягнення теоретичної світової компаративістики найрізноманітніших шкіл, сфер конкретних наукових зацікавлень: починаючи від означення самої дисципліни, через її філософське осмислення, проблематику «світової» літератури, літературних течій, нове розуміння літературних зв'язків і залежностей, топіку й міфологію, генологію, взаємозв'язки літератури з іншими видами мистецтва – до накреслення перспектив порівняльного літературознавства.

Важливий теоретичний текст із осмисленням – без перебільшення – найгостріших проблем «онтології» та епістемології порівняльних досліджень написав варшавський теоретик літератури Едвард Касперський⁵⁸. Даючи підручковий огляд компаративістики як частини загального літературознавства, вчений зосередив свою увагу на проблемах специфіки порівняльного методу у зіставленні з іншими типами літературознавчих досліджень, на проблемі суб'єкта і предмета компаративістики, її історичності й періодизації, епістемологічного статусу дисципліни, взаємодії компаративістики й культури, окреслення площини і об'єктів порівняльних досліджень.

Компаративістика постає у Касперського як найбільш творча літературознавча дисципліна, сила якої полягає в поєднанні емпіричних досліджень із поглибленою теоретико-методологічною рефлексією. У методологічному аспекті порівняльне літературознавство суттєво відрізняється від «іманентних» та генетичних досліджень: якщо іманентні дослідження (ідіографічно-описові,

структуральні, феноменологічні) займаються здебільшого цілісними й самототожними об'єктами, то компаративістика зіставляє відмінні й неоднорідні; своєю чергою, якщо генетичні дослідження шукають *реальний* контекст історичних і фактичних передумов даного явища, то компаративістика сама формує контекст явища, причому цим контекстом може бути явище в принципі з ним порівнюване, незалежно від існування чи неіснування реальних взаємозв'язків. На думку Касперського, здобутком саме порівняльних методів було відкриття системного характеру функціонування літератури та еволюційного характеру літературних процесів. Разом з оцінними та цінніснотворчими чинниками, ці риси сприяють історико-літературному синтезуванню літературних явищ.

Особливий статус компаративістики визначається «феноменологічним» формуванням *tertium comparationis*, що не є об'єктивною даністю й вільно моделюється в свідомості дослідника, який при цьому не мусить дотримуватись ані часової послідовності явищ, ані їхньої просторової дотичності, ані причиново-наслідкових зв'язків. В результаті компаративіст послуговується «метафоричним» дискурсом, на відміну від «метонімічного», який притаманний історичним дослідженням. Порівняльне літературознавство, на переконання Касперського, використовує вже готові результати інших типів досліджень, які становлять попереднє знання про об'єкти потенційного порівняння, і як «мистецтво» перетворення накопиченого знання про явища компаративістика є метанаукою, критикою цього знання. Більше того, сам процес деконструювання накопиченого знання і його переформатування в інші системи на основі порівняльного аналізу є сутнісною характеристикою людини як виду, а відтак компаративістика стає частиною літературної антропології (в тому числі через те, що порівняння є завжди зустріччю з іншістю).

Обумовлюючи предметні сфери порівняльних студій, польський теоретик виокремлює діахронічну площину, порівняння просторово віддалених об'єктів та семіотично відмінних дискурсів і форм культури (наприклад, літератури й образотворчого

мистецтва чи музики). Різноплощинність компаративістики дозволяє розглядати культурні й літературні явища як «інтертекстуальні осадки», які реалізують свій «інтерсеміотичний потенціал», інакше кажучи – як культурні та літературні універсалії, які протистоять у такому розумінні як феноменологічним проектам апріорної загальності *Weltliteratur*, так і ідеологічним конструктам на зразок «національних літератур».

Стаття Касперського багато в чому перегукується зі збірником праць польських науковців, присвяченим теоретичним проблемам компаративістики – «Порівняльні дослідження. Дискусія про метод»⁵⁹. Питання місця порівняльного літературознавства в сучасному світі, його взаємостосунки з такими дисциплінами, як національні історії літератури, теорія літератури, методологічна специфіка, заторкують у своїх статтях Марія Деляпер'є, Аліна Новіцька-Єжова, Тереса Косткевічова, Ева Ігнатович, Пйотр Рогуський та ін. Своєрідним відгуком на порушені у збірнику проблеми стала стаття Богуслава Бакули «Кілька міркувань на тему інтегральної компаративістики»⁶⁰, у якій автор діагностував стан справ не тільки самої компаративістики, а й пов'язаних із нею дисциплін гуманітарного циклу, запропонувавши своє бачення перспектив їх подальшого розвитку.

Проект «інтегральної компаративістики» багато в чому відповідає «антиредукціоністському» проекту, який запропонував Е. Касперський, і означає відкритість порівняльного літературознавства не тільки до віддалених у часі та просторі об'єктів для зіставних досліджень, а й до інших дисциплін – мистецтвознавства, історії, політології, економіки, соціології та ін. Лише в інтегральності автор убаचाє шанс виходу з того тупикового стану, в якому опинилися сьогодні такі дисципліни, як літературознавча славістика, і навіть історія національних літератур. Криза цих усталених, на перший погляд, конструктів пояснюється відходом у минуле тих ідеологічних передумов, які їх колись породили. Втім, учений закликає не до «закриття» цих теренів досліджень, а до їхнього переосмислення й сконфронтування з іншими конструктами, такими як євроатлантична зона, Цент-

рально-Східна Європа, середземноморська культура та ін. В його інтерпретації «термін „національний дискурс”, тобто потік гетерогенних текстів, відгуків, що формують внутрішню здіалогізовану свідомість групи, яка не завжди послуговується однією мовою (поляки, українці, євреї), але усвідомлює свою окремішність, – висуває не націєцентричну перспективу, а перспективу, в якій дозріває, формується, розвивається – через безперервний обмін, діалог, конфлікт – свідомість співіснування з іншими дискурсами»⁶¹.

Подібні міркування відбивають загалом сучасний стан літературознавчої й, ширше, гуманітарної свідомості як теоретиків, так і практиків польського літературознавства. Якщо брати лише компаративні дослідження, які безпосередньо стосуються польсько-української проблематики (тобто невеликої частини всіх праць компаративного спрямування), то можна побачити «інтегральні» проникнення історії та «геополітики» («Історія і компаративістика» Б. Бакули, «Прощання з імперією» О. Гнатюк), іншими видами мистецтва (А. Матусяк), взаємодію компаративної практики з теоретичною концепції історії літератури (А. Корнеєнко)⁶² тощо. У 2000 році у серії «Студій про переклад» виходить спеціальний випуск (№ 10) «Літературна компаративістика і переклад»⁶³. Крім конкретних порівняльних досліджень із циклу «переклад – оригінал», збірник містить і чимало статей теоретичного характеру: «Світло між мовами, або про потребу компаративістики» Божени Токаж, «Переклад у контексті порівняльних студій» Едварда Можейка, «Компаративістика і стихія адаптаційності» Еви Раєвської. Цікавим продовженням «антропологічної» проблематики порівняльного літературознавства стала стаття Тадеуша Рахвала «Ще раз про канібалів», яка разом з тим піднімає й питання взаємин компаративістики й перекладознавства. Виходячи з відмінності між антропофагічними та антропомічними культурами, автор доходить несподіваного висновку (який, на перший погляд, суперечить ідеї новітнього розквіту компаративістики завдяки її інтегративній і антиредуктивній спрямованості), що постмодерна криза теорії пізнання,

яка метафорично повертає людську свідомість у стан «канібалізму», означає кінець компаративістики як науки, яка народилася з заперечення канібалізму і створення постійних і абсолютних речей і цінностей, єдино можливих для порівняння⁶⁴.

Одним із пріоритетних завдань компаративістики було визнано підготовку синтетичних описів історії польської літератури для зарубіжних країн. Загалом, проект, який здійснюється ще з 1980-х років через друк адаптованих перекладів праць польських науковців, обріс новітньою проблематикою компаративістського змісту, яка стусується в основному імагології та перекладознавства. Про потребу досліджень подібної орієнтації свідчить, наприклад, книга Брігіти Шульце «Компаративістській й полоністичні перспективи» (1999), у якій авторка вболіває, що, незважаючи на велику кількість праць у галузі імагології та стереотипів, усе ще відчувається незаступний брак ретельних праць про ключові поняття польської культури та історії, а найбільшою мірою це стосується досліджень про спосіб перекладу цих акумуляторів культурної пам'яті на іноземні мови⁶⁵. Чимало цікавих пропозицій на подібну тему було висловлено на конференції «Синтез для Європи», яку провів Інститут літературознавчих досліджень ПАН у 2001 році.

Традиційно компаративістською проблематикою живиться великомасштабний Конгрес зарубіжної полоністики, який проводиться віднедавна що три роки (з 2000 року; останній відбувся у Познані у 2006 році). Одна з найсвіжіших подій у цій дисципліні також пов'язана з Познанню: 2004 року Богуслав Бакула засновує тут журнал «Rogównania» – «часопис, присвячений проблемам літературної компаративістики та інтердисциплінарним студіям». Журнал пропонує змінний набір рубрик, серед яких обов'язковою є теоретична – «Проблеми компаративістики», а також низка практично-ітерпретативних: «Нариси про літературу Центрально-Східної Європи», «Культура України», «Мистецтво – кіно – інтернет» та ін. У Познані також регулярно виходять і книжкові позиції працівників Лабораторії літературної компаративістики Інституту польської філології Університету ім. Адама Міцкевича.

Література

¹ *Henryk Markiewicz*. Badania porównawcze w literaturoznawstwie polskim // *Henryk Markiewicz*. Prace wybrane. T. VI. – Kraków, 1998. – S. 142–157.

² *Halina Janaszek-Ivaničková*. Polska komparatystyka literacka, jej dzieje i dzień dzisiejszy // *Halina Janaszek-Ivaničková*. O współczesnej komparatystyce literackiej. Wyd. II poszerzone i uzupełnione. – Warszawa, 1989. – S. 237–277.

³ *Halina Janaszek-Ivaničková*. Op. cit. – S. 239.

⁴ *Stefan Sawicki*. Początki syntezy historyczno-literackiej w Polsce. – Warszawa, 1969. – S. 238. Цит за: *Halina Janaszek-Ivaničková*. Op. cit. – S. 239.

⁵ *Maria Cieśla-Korytowska*. Komparatystyka w Polsce // *Ruch Literacki*. – R. XXXVI. – 1995. – Z. 4. – S. 522.

⁶ *Halina Janaszek-Ivaničková*. Op. cit. – S. 242.

⁷ Зокрема: *E. Porębowicz*. *Ruch literacki południowo-zachodniej Europy*. – Kraków, 1888.

⁸ *Stefan Sawicki*. Początki syntezy historyczno-literackiej w Polsce. – S. 286. Цит за: *Halina Janaszek-Ivaničková*. Op. cit. – S. 246.

⁹ *Halina Janaszek-Ivaničková*. Op. cit. – S. 248.

¹⁰ *Maurycy Mann*. O literaturze porównawczej. Szkic informacyjny. – Kraków, 1918. – S. 20.

¹¹ *Krystyna Kardyni-Pelikánova*. Na marginesie teorii recepcji // *Nadzieje i zagrożenia. Slavistyka i komparatystyka u progu nowego tysiąclecia*, pod red. J. Zarła. – Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2002. – S. 145.

¹² *Stanisław Baczyński*. Powieść kryminalna. – Kraków – Warszawa, 1932; *Mieczysław Brahmer*. Petrarkizm w poezji polskiej XVI w. – Kraków, 1927; *Mieczysław Brahmer*. Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych. Studia i materiały. – Warszawa, 1939; *Alfons Bronarski*. Stosunek «Quo vadis» do literatury romańskich. – Poznań, 1926; *Stanisław Dobrzycki*. Kolędy polskie a czeskie, ich wzajemny stosunek. – Poznań, 1930; *Władysław Folkierski*. Od Chataubrianda do «Anhellego». Rzecz o związkach między przedmistycznym okresem Słowackiego a romantyzmem francuskim. – Kraków, 1934; *Władysław Folkierski*. Fredro a Francja. – Kraków, 1925; *Stefan Glixelli*. Studia i szkice porównawcze. – Lwów, 1919; *Józef Gołąbek*. Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego. – Warszawa, 1930; *Eugeniusz Kucharski*. Fredro a komedia obca. Stosunek

do komedii włoskiej. – Kraków, 1921; *Wacław Lednicki*. Quelques aspects du nationalisme et du christianisme chez Tolstoj (Les variations tolstoïennes à l'égard de la Pologne. – Cracovie, 1935; *Wacław Lednicki*. Przyjaciele Moskale. – Kraków, 1935; *Józef Łytkowski*. Józef de Meistre a Henryk Rzewuski: Studium porównawcze. – Kraków, 1925; *Cezary Pęcherski*. Brodziński a Herder. – Kraków, 1916; Roman Pollak. «Godfryd» Tassa-Kochanowskiego. – Poznań, 1922 (kilka wydań); *Tadeusz Sinko*. Echa klasyczne w literaturze polskiej. Dwanaście studiów i szkiców. – Kraków, 1923; *Tadeusz Sinko*. Hellada i Roma w Polsce. Przegląd utworów na tematy klasyczne w literaturze polskiej ostatniego stulecia. – Lwów, 1923. *Tadeusz Sinko*. O tradycjach klasycznych Adama Mickiewicza. Rozpraw pięcioro. – Kraków, 1923; *Marian Szyjkowski*. Ossyan w Polsce na tle genezy romantycznego ruchu. – Kraków, 1912; *Marian Szyjkowski*. Myśl Jana Jakóba Rousseau w Polsce XVIII wieku. – Kraków, 1913; *Marian Szyjkowski*. Gessneryzm w poezji polskiej. – Kraków, 1914; *Marian Szyjkowski*. Schiller w Polsce. Studium historyczny od Augusta Mocnego do Adama Mickiewicza. Bydgoszcz, 1936; *Stanisław Windakiewicz*. Walter Scott i lord Byron w odniesieniu do polskiej poezji romantycznej. – Kraków, 1914; *Stanisław Windakiewicz*. «Pan Tadeusz» Mickiewicza a romans Waltera Scotta. – Kraków, 1919; *Konstanty Wojciechowski*. Werter w Polsce. – Lwów, 1904; *Konstanty Wojciechowski*. Historia powieści w Polsce: Rozwój typów i form romansu polskiego na tle porównawczem. – Lwów, 1925; *Ignacy Zarębski*. Stosunki Eneasza Sylwiusza z Polską i Polakami. – Kraków, 1939.

¹³ *Henryk Markiewicz*. Badania porównawcze w literaturoznawstwie polskim // Przekroje i zbliżenia dawne i nowe. – Warszawa, 1976. – S. 426.

¹⁴ *Maria Cieśla-Korytowska*. Op. cit. – S. 522.

¹⁵ Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa. Materiały konferencji naukowej, 1966. – Kraków, 1968.

¹⁶ *Ewa Rządowska*. Encyklopedia i Diderot w polskim Oświeceniu. – Wrocław, 1955; *Zofia Sinko*. «Monitor» wobec angielskiego «Spektatora». – Wrocław, 1956; *Zofia Sinko*. Powieść angielska osiemnastego wieku a powieść polska lat 1764–1830. – Warszawa, 1961.

¹⁷ Приклад: *Ananiasz Zajczkowski*. Orient jako źródło inspiracji w literaturze romantycznej doby mickiewiczowskiej. – Warszawa, 1955.

¹⁸ *Samuel Fiszman*. Mickiewicz w Rosji. Z archiwów, muzeów, bibliotek Moskwy i Leningradu. – Warszawa, 1949; *Leon Gomolicki*. Dziennik pobytu Adama Mickiewicza w Rosji 1824–1829. – Warszawa, 1949; *Leon Gomolicki*. Mickiewicz wśród Rosjan. – Warszawa, 1950.

¹⁹ *Piotr Grzegorzcyk*. Lew Tolstoj w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki. – Warszawa, 1964.

²⁰ *Marian Toporowski*. Puszkina w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki. – Warszawa, 1950; *Wacław Kubacki*. Palmira a Babilon (Studium o związku «Jeźdźca miedzianego» z III częścią «Dziadów»). – Wrocław, 1951.

²¹ *Tadeusz Szyszko*. Sałtykow-Szczedrin w piśmiennictwie polskim lat 1872–1914. – Wrocław, 1965.

²² Курціус Ернст Роберт (1886–1956) – нім. літературознавець і критик, почесний доктор університетів Глазго і Сорбони, автор широко відомих праць «Бальзак» (1923), «Німецький дух у небезпеці» (Deutscher Geist im Gefahr, 1932), «Європейська Література і латинське середньовіччя» (Europäische Literatur und latenisches Mittelalter, 1948), «Критичні есеї з європейської літератури» (Kritische Essays zur europäischen Literatur, 1950) та «Французький дух у двадцятому столітті» (Französischer Geist im zwanzigsten Jahrhundert, 1952). Його метод розгляду європейської літератури як цілості зумовлений відносною історичною живучістю певних духовно-риторичних констант («топосів») мав значний вплив на подальший розвиток західного літературознавства.

²³ Шпітцер Лео (1887–1960) – австр. філолог, професор університетів Бонна, Марбурга, Кельна; автор праць зі стилістики літератури романськими мовами. Висував завдання «лінгвістичного повороту» літературознавства на загальнофілологічній основі. Його метод «філологічного кола», що передбачає рух від стилістичного явища до його психологічного підґрунтя і назад, мав значний вплив на розвиток романської філології та літературознавства, зокрема в дослідженні стилістики М. Пруста, Ш. Пері, Ж. Ромена, Сервантеса, Лопе де Вега, Кальдерона, іспанського епосу «Сід».

²⁴ *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*. Т. 1, 2. – Warszawa: PWN, 2000.

²⁵ *Pollak R., Libera Z., Krzyżanowski J., Markiewicz H., Wyka K.* *Literatura polska w perspektywie światowej*. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1963; *Literatura. Komparatystyka. Folklor*. – Warszawa, 1968; *Europejskie związki literatury polskiej / Red. J. Jakubowski, J. Kulczycka-Saloni, Z. Libera*. – Warszawa, 1969; *Literatura polska i jej związki europejskie. Prace poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów w Warszawie w roku 1973 / Red. J. Pelc*, Wrocław, 1973.

²⁶ *Brahmer M.* *Niektóre perspektywy porównawczych studiów literackich w Polsce // Przegląd Humanistyczny*. – 1961. – Nr 5.

²⁷ *Janion M.* Badania komparatystyczne a problemy genezy literackiej // Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych. – Warszawa, 1962. – Z. 5.

²⁸ *Dziechcińska A.* O metodologicznych zagadnieniach współczesnej komparatystyki // Ruch Literacki. – Kraków, 1966. – VII. – Z. 1.

²⁹ Pamiętnik Literacki. – 1968. – Nr 3.

³⁰ *Treugutt S.* Porównywanie literatur i porównywanie w nauce o literaturze // Sprawozdania z prac naukowych Wydziału I. – Warszawa, 1963. – Z. 3–4. – S. 57.

³¹ *Markiewicz H.* Badania porównawcze w literaturoznawstwie polskim // Slavia (Praha). – 1967. – Nr 2.

³² Ця стаття з доповненнями ввійшла до збірника: *Markiewicz H.* Przekroje i zbliżenia dawne i nowe. Rozprawy i szkice z wiedzy o literaturze. – Warszawa, 1976. Перша редакція статті – 1966, друга – 1971 роки.

³³ *Баранский З.* Сравнительное изучение славянских литератур в Польше // Сравнительное изучение славянских литератур. – Москва, 1973. – С. 112–116.

³⁴ *Markiewicz H.* Zakres i podział literaturoznawstwa porównawczego // *Markiewicz H.* Z teorii literatury i badań literackich / Prace wybrane Henryka Markiewicza pod red. S. Balbusa. – T. V. – Kraków, 1997. – S. 92–94.

³⁵ *Markiewicz H.* Badania porównawcze w literaturoznawstwie polskim // *Markiewicz H.* Z dziejów polskiej wiedzy o literaturze / Prace wybrane. – T. VI / Pod.red. S. Balbusa. – Kraków, 1998. – S. 152.

³⁶ Там само. – С. 156.

³⁷ *Białokozowicz B.* Polsko-wschodnie stosunki literackie jako problem badawczy // Studia Polono-Slavica-Orientalia I. – Wrocław, 1974.

³⁸ *Bobrownicka M.* O problematyce modernizmu w literaturach słowiańskich // Z problemów literatur słowiańskich. – Katowice, 1976.

³⁹ *Janaszek-Ivaničková H.* Głos w sprawie komparatystyki // Nowe książki. – Warszawa, 1976. – Nr 20.

⁴⁰ *Sarnowska-Temierusz E.* W kręgu badań tematologicznych // Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa / Red. H. Markiewicz i J. Sławiński. – Kraków, 1978.

⁴¹ *Ziomek J.* Renesans. – Warszawa: PWN, 1973.

⁴² *Ziomek J.* Metodologiczne problemy syntezy historycznoliterackiej // Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa / Red. H. Markiewicz i J. Sławiński. – Kraków, 1978. – S. 269.

⁴³ Там само. – С. 270.

- ⁴⁴ Там само. – С. 271.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само. – С. 273.
- ⁴⁷ *Libera Z.* Problemy współczesnej komparatystyki // Literatura staropolska w kontekście europejskim / Pod red. T. Michałowskiej i J. Ślaskiego. – Warszawa, 1977.
- ⁴⁸ Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia / Opracował H. Markiewicz / Wydanie 2 przejrzone i zmienione. – T. I. Metody stylistyki literackiej i kierunki ergocentryczne. – Kraków, 1976; T. II. Strukturalno-semiotyczne badania literackie. Literaturoznawstwo porównawcze. W kręgu psychologii głębi i mitologii. – Kraków, 1976.
- ⁴⁹ *Janaszek-Ivaničková H.* O współczesnej komparatystyce literackiej. – Warszawa: PWN, 1989. – S. 263.
- ⁵⁰ *Głowiński M.* Wieża Babel. Wokół dwu antologii Henryka Markiewicza // Pamiętnik Literacki. – LXVII. – 1976. – S. 354.
- ⁵¹ *Janaszek-Ivaničková H.* O drogach rozwojowych współczesnej komparatystyki literackiej // Pamiętnik Słowiański. – 1978. – R. XXVIII. – S. 19–60.
- ⁵² *Janaszek-Ivaničková H.* Próby przewycięzenia kryzysu badań porównawczych nad literaturą // Pamiętnik Słowiański. – 1980. – T. XXX. – S. 3–39.
- ⁵³ *Janaszek-Ivaničková H.* O założeniach gnoseologicznych badań porównawczych nad współczesnymi literaturami słowiańskimi // Z polskich studiów slawistycznych. – Ser. V. – Tom 2. – Warszawa, 1978. – S. 13–22.
- ⁵⁴ *Janaszek-Ivaničková H.* O współczesnej komparatystyce literackiej. – Warszawa: PWN, 1980; wydanie drugie poszerzone i uzupełnione. – 1989.
- ⁵⁵ *Janaszek-Ivaničková H.* O współczesnej komparatystyce literackiej. – Warszawa: PWN, 1989. – S. 200.
- ⁵⁶ *Heistein J.* Wprowadzenie do literaturoznawstwa porównawczego. Literatura awangardowa w świetle badań porównawczych. – Wrocław: WUW, 1990.
- ⁵⁷ *Cieśla-Korytowska M.* Komparatystyka w Polsce // Ruch Literacki. – 1995. – Nr 4.
- ⁵⁸ *Kasperski E.* O teorii komparatystyki // Literatura. Teoria. Metodologia / Red. D. Ulicka. – Warszawa, 1998. Український переклад: *Касперський Е.* Про теорію компаративістики // Література. Теорія. Методологія / Упорядн. Д. Уліцька, перекл. і передм. С. Яковенко. – Київ, 2006.
- ⁵⁹ Badania porównawcze. Dyskusja o metodzie / Pod red. A. Nowickiej-Jeżowej. – Izabelin, 1998.

⁶⁰ *Bakuła B.* Kilka uwag na temat komparatystyki integralnej // *Bakuła B.* Historia i komparatystyka. Szkice o literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku. – Poznań, 2000. Український переклад: *Бакула Б.* Кілька міркувань на тему інтегральної компаративістики / Перекл. С. Яковенко // Слово і Час. – 2002. – № 3. – С. 50–58.

⁶¹ *Бакула Б.* Кілька міркувань на тему інтегральної компаративістики. – С. 55.

⁶² *Гнатюк О.* Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Автор. перекл. з пол. – Київ, 2005; *Matusiak A.* W kręgu secesji ukraińskiej. – Wrocław, 2006; *Korniejenko A.* Ukraiński modernizm. – Kraków, 1998.

⁶³ *Komparatystyka literacka a przekład* / Pod red. P. Fasta i K. Żemły. – Katowice, 2000.

⁶⁴ *Rachwał T.* O kanibalach raz jeszcze // *Komparatystyka literacka a przekład.* – S. 57–63.

⁶⁵ *Schultze B.* Perspektywy polonistyczne i komparatystyczne. – Kraków, 1999. – S. 6.

Нарис історії чеської компаративістики

Чеські компаративістичні студії беруть свій початок ще за часів національного відродження (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Найяскравішим прикладом таких студій є «Geschichte der slavischen Sprache und literatur» («Історія слов'янської мови й літератури всіма нарідчями») (1826) П.Й. Шафарика. Ця праця являє собою т зв. інформативну фазу в початковій стадії розвитку чеської компаративістики¹.

Чималий вплив на чеську літературну компаративістику справило мовознавство. Зокрема Я. Гебауер і Й. Добровський своїм суворим науковим критицизмом. Знаковою в цьому відношенні стала дискусія про чеську просодію, в якій молоді діячі чеського національного відродження в анонімному творі «Počátkové českého básnictví, obzvláště prosodie» («Початки чеської поезії, особливо просодії»)² (1818) висловлювали думку про необхідність збереження в чеській поезії метричної системи віршування задля наближення чеської народної поезії до рівня поезії античної і класицистичної. В той час як Добровський, ґрунтуючись на глибокому порівняльноісторичному лінгвістичному аналізі версифікації та поетики, дійшов висновку про доцільність застосування в чеській поезії силаботонічної системи віршування.

Іншим знаковим моментом у становленні чеської компаративістики слід вважати дискусію про автентичність Краледворського і Зеленогорського рукописів – фальсифікатів, що сприяли піднесенню національної самосвідомості. Якщо Шафарик і Палацький беззастережно виступили на їх захист, то Добровський поставив їх під сумнів. В 1886 р. Ян Гебауер, ґрунтуючись на дослідженнях чеських та іноземних лінгвістів, археологів, естетиків тощо, довів, що РКЗ не можуть вважатися автентичними. Саме ця дискусія сприяла розвитку чеської літературної компаративістики, її виходу з тіні заідеологізованої критики захисників «національної гідності».

Чеська контактологія зароджується в 40-х рр. XIX ст. у низці статей поета, критика, публіциста, перекладача В.Б. Небеського (1818–1882), опублікованих у 1845–1866 рр. в «Часописі чеського музею»³. У своїй діяльності він тяжів до порівняльних студій різноманітних літературних явищ. На відміну від Шафарика, Небеський звертався до західних літератур (англійської, німецької, іспанської тощо), намагаючись довести, що середньовічна чеська література є органічною складовою загальноєвропейського літературного контексту тієї доби. Крім тонкого відчуття деталі, у нього наявна здатність розмірковувати про явища чеського літературного процесу в європейських взаємозв'язках, а також розкривати в порівняльному аспекті їхню національну специфіку. Небеський намагався інтерпретувати мистецький твір як закономірну невід'ємну частину широкого духовного процесу, пов'язаного з розвитком усього суспільства. Він є автором таких праць як «W. Shakespeare» («В. Шекспір»), «Calderón de la Barca» («Кальдерон де ла Барка»), «Tragické básnictví Řeků» («Трагічна поезія греків») та ін, у яких провів чимало паралелей із давньочеськими пам'ятками.

Приблизно в другій пол. 40-х рр. XIX ст. Небеський також постає і як по-європейському мислячий критик сучасної йому літератури. Він виступав із позицій естетичного нонконформізму, закликав творити нееклектичну поезію і прозу, які поєднували б у собі національну специфіку з кращими світовими зразками.

Проте на початковому етапі розвитку чеської компаративістики не обійшлося і без певних непорозумінь. Йдеться, зокрема, про Ю. Фейфаліка (1833–1862; походив із моравських німців). Його наукові погляди багато в чому перегукуються з поглядами В.Б. Небеського, особливо щодо застосування порівняльного методу у вивченні середньовічних пам'яток. Зокрема, він зібрав чимало матеріалу, який стосувався середньовічної чеської літератури, абсолютно не беручи до уваги латиномовні джерела і перебільшуючи значення німецькомовних (деякі навіть вигадані). Проте він по праву вважається одним із піонерів порівняльних студій в чеському письменстві. Разом із Небеським, Фейфалік

розвивав бінарну чесько-німецьку компаративістику при аналізі середньовічних чеських пам'яток. Німець за світовідчуттям, Фейфалік виховувався на чесько-німецькому культурному порубіжжі. Головною ж його заслугою є те, що він розглядав середньовічну чеську літературу в широкому європейському контексті, чим заклав підвалини сучасної чеської медієвістики.

На початковому етапі становлення чеської славістики взагалі й компаративістики зокрема важливу роль відіграли ідеї Й. Первольфа (1841–1892), висловлені, зокрема, в його роботі «Vývin idey vzájemnosti u národův slovanských» («Виникнення ідеї взаємності слов'янських народів», 1867) і в незавершеній російськомовній монографії «Славяне и их взаимоотношения и связи» (1886–1893).

Формуванню чеської компаративістики сприяли не лише власне літературознавці, а й фахівці з інших суміжних гуманітарних спеціальностей. Зокрема естетик Й. Дурдік (1837–1902) своїми працями «Všeobecná estetika» («Загальна естетика», 1875) і «Poetika jakožto estetika umění básnického» («Поетика як естетика поетичної творчості» (1881). Чудовий знавець творчості Дж. Байрона («О поэзии и повязе лорда Вугона» («Про поезію і характер лорда Байрона», 1870), він переклав також кілька його поем), Т. Штітного («Tomáš ze Štítného, praotec filosofie české» («Томас із Штітного – прабатько чеської філософії», 1882) тощо. Варто також відзначити відомі дослідження істориків О. Гостінського (1847–1910) («Epos a drama» – «Епос і драма», 1911; «Jan Vlahoslav a Jan Josquin» – «Ян Благослав і Жоскен Дебре», 1896); Я. Голла (1846–1929), присвячені творчості П. Хельчицького («Chelčický a Jednota br. v XV. stol.» – «Хельчицький і спільнота Чеських Братів XV ст.», 1916) і Я.А. Коменського («Příspěvky k životopisu Komenského», «Матеріали до біографії Коменського», 1874), а також його статтю «O národní písni ukrajinské» («Про народну українську пісню», 1866); класичного філолога, перекладача з античних мов і знавця античного вірша Й. Крала (1853–1917), який у своїх студіях активно включав античну літературну традицію в чеський контекст («Historický vývoj české

prosodie» – «Історичний розвиток чеської просодії», 1923, «O přízvukném napodobení starověkých rozměrů časoměrných» «Про силаботонічне наслідування стародавніх метричних розмірів», 1938 тощо).

Неважко помітити, що діяльність вищезгаданих науковців має до компаративістики опосередковане відношення, проте наукове тло, яке створювали їхні роботи, безумовно сприяло подальшому бурхливому розвитку чеського порівняльного літературознавства.

Період 90-х рр. XIX ст. – 20 рр. XX ст. вважається епохою кількох визначних компаративістів, зокрема, Їржі Полівки (1858–1933), Яна Махала (1855–1939), Вацлава Тіллі (1867–1937) і словенського вченого Матії Мурка (1861–1952), який з 1920 р. викладав у Карловому університеті південнослов'янські літератури.

Ї. Полівка є одним із першопрохідців тематології – відгалуження компаративістики, присвяченого різноманітним мотивам і сюжетам. Разом із німецьким ученим Й. Болте він написав коментар до п'ятитомного видання казок братів Грім (1913–1932). По суті це – своєрідний міжнародний каталог мотивів і сюжетів. Полівка працював над слов'янським, східноєвропейським, кавказьким і середньоазійським матеріалом. Він також, уже самостійно, видав п'ятитомний «Súpis slovenských rozprávok» («Каталог словацьких казок», 1923–1931), «Lidové povídky slovánské» («Слов'янські народні оповідання», 1929), «Slovánské pohádky» («Слов'янські казки», 1932) – праці, які стали підґрунтям чеської порівняльної фольклористики. У своїх дослідженнях Полівка спирався на російську компаративістську традицію, зокрема на ідеї О. Пипіна, О. Веселовського, Н. Тихонравова. За прикладом Веселовського Полівка почав із порівняльних студій середньовічних легенд, що поступово вело до тонкого компаративного аналізу мотивів і форм усної та писемної словесності. Проте численні його праці, зокрема «Початкові та заключні формули слов'янських казок», свідчать про нерозривний методологічний і тематичний зв'язок із Веселовським. Подібно до ін-

ших представників цієї генерації, Полівка майже не залишив якихось програмних суто теоретичних праць і викладав свою наукову концепцію виключно в конкретних тематичних розвідках.

Полівка листувався з І. Франком, М. Грушевським, М. Гнатюком під час збирання матеріалів для своїх досліджень. У співпраці з ними він опублікував кілька статей і рецензій з української тематики. Так, наприклад, у «Слов'янських казках» окремий розділ присвячений східнослов'янській, зокрема, українській казці. Він також є автором рецензій на книги В. Гнатюка «Етнографічні матеріали з угорської Русі» (1901), «Українські народні байки» (1918), Н.І. Петрова «Очерки украинской литературы XIX ст.» (1884), К. Студинського «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–1862» (1905), а також книги «Споминки про життя і діяльність Володимира Барвінського» (1884). Автор статей «Korespondence P.J. Šafaříka s O.M. Bodjanským a V.J. Hrihovičem» («Кореспонденція П.Й. Шафарика з О.М. Бодянським і В.Й. Григоровичем», 1896), «K svobodě! Ze života Ševčenkova» («До свободи! Из життя Шевченка», 1914).

Велике значення для розвитку чеської компаративістської теорії та практики мала славістика. Порівняльне вивчення слов'янських літератур повною мірою розвинулось у міжвоєнний період. Інформаційний його напрямок найкраще представлено в науковій спадщині професора історії слов'янських літератур в Карловому університеті Яна Махала (1855–1939). В 1922–1929 рр. він видав фундаментальну працю «Slovánské literatury» («Слов'янські літератури») в 3-х томах. Перший том присвячений давній літературі, другий – літературі періоду романтизму і третій – реалізму. Як доповнення до «Слов'янських літератур» 1935 р. вийшло дослідження «O symbolismu v literatuře polské a ruské» («Про символізм у російській та польській літературі»). Певним недоліком цього 3-томника є те, що характеристика кожної літератури викладена окремо без спроби осягнути специфічні міжслов'янські зв'язки. Крім інформативного значення, праця Махала ще викликала великий науковий резонанс, пожививши зацікавлення слов'янськими літературами.

На відміну від здебільшого аналітичних підходів Полівки, Ян Махал дотримувався аналітично-синтетичних позицій, які пізніше переросли у власне синтетичні.

Як і на Полівку, на Махала справив чималий вплив Веселовський, зокрема в галузі фольклористики. Генеза фольклорних жанрів проаналізована в таких його працях, як «Nákres slovanského bájesloví» («Нарис слов'янської міфології», 1891), «O bohatýrském epose slovanském» («Про богатирський слов'янський епос», 1894). Полівка поглибив розуміння соціальних та історичних явищ при поширенні й трансформації мотивів. Він враховував фактори раси, середовища і моменту часу. Махал вважається попередником сучасної порівняльної генології саме тому, що не піддався впливу французького науковця Брюнетєра, який намагався нетворчо перенести теорію Дарвіна з біології на літературознавство: від первісного змішування до поступового розділення та диференціації. Властивий Махалові позитивізм виражався в надмірній обережності, з якою він підходив до обробки матеріалу. Цим він компенсував певну нерозробленість тодішньої компаративістської методології. Проте чіткість загальнофілологічних позицій дозволила вберегти її від розмивання. Його «Obzor literatur slovanských» («Огляд слов'янських літератур») став новим словом не лише у чеській, але й світовій компаративістиці. Ця праця вирізнялася широтою охоплення матеріалу, повнотою його висвітлення, композиційною досконалістю. Автор відкинув апріорні підходи й критерії, проте Махалу не вдалося завжди послідовно дотримуватися компаративістської лінії. Окремі уривки він був змушений подавати в синхронічному аспекті. Але навіть за таких обставин, йому вдавалося проводити паралелі між певними ідейними течіями.

Варто відзначити, що спадщина Махала не обмежується лише суто літературознавчими компаративістськими працями. Як і чимало інших науковців того часу, Махал працював у галузі порівняльної слов'янської етнографії, фольклористики, мовознавства (до речі, був учнем Ягича) тощо⁴.

Чималу увагу Махал приділив українській літературі. Автор статей «Kozáci, jak se o nich zpívá v národních písních» («Козаки як

про них співається в народних піснях», 1882, «*Maloruská literatura*» («Малоруська література», 1912, «*Taras Ševčenko*» («Тарас Шевченко») (1914 – стаття і 1919 – книга), «*Михайло Коцюбинський*» (1934), «*Леся Українка*» (1934 – обидві в книзі «*Velicí spisovatelé ruské a ukrajinské*» («Великі російські й українські письменники»)), російськомовної статті «*Украинский народ в его прошлом и настоящем*» (1914) та багатьох менших матеріалів – рецензій, спогадів про окремі події, пов’язані з українським літературним життям тощо.

В. Тілле (1867–1937) – впливовий театральний критик, романіст. Відомий, насамперед, як дослідник чеської казки у зв’язку із західноєвропейською культурою. Досліджував питома народний шар казки, відсіюючи сторонні впливи та втручання збирачів. Свої компаративістські знахідки й гіпотези (зокрема про літературний вплив на народну традицію) Тілле зібрав і класифікував у праці «*Soupis českých pohádek*» («Каталог чеських казок», 1929–1934). Популяризував він на чеському ґрунті досягнення та ідеї французьких компаративістів (зокрема Ж. Парі, Ж. Бедье, Ф. Бальдансперже тощо). Відомими є також такі його праці, як «*Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*» («Вибрані народні міфи й легенди інших слов’янських гілок», 1905–1907), «*Pohádky Boženy Němcové*» («Казки Божени Немцовой», 1907–1908), «*České pohádky do roku 1848*» («Чеські казки до 1848 р.», 1909).

Словенець за національністю М. Мурко з’явився у Празі після Першої світової війни, щоб зайняти посаду професора мов і літератур південних слов’ян у Карловому університеті. Його доробок належить як до чеської, так і до словенської компаративістики. Коло його наукових зацікавлень мало три аспекти: порівняльна історія літератури, усна народна словесність (зокрема сербо-хорватська) та історія славістики⁵. Хоча писав він здебільшого німецькою, його об’єднує з вищезгаданими науковцями чималий вплив Веселовського. З тогочасними празькими компаративістами Мурко об’єднувало ще й дослідження сербо-хорватської усної народної епіки. Він став співвідкривачем етнографічної

структури сербо-хорватської епічної пісні. Методологічна новизна наукового доробку Мурка полягає в поєднанні філологічного критицизму з дослідженням живих словесних форм і структур. Він висловлював переконання, що славістика як наука потребує якнайширшого розуміння, бо, наприклад, без розуміння історичного аспекту годі досягнути не лише мовні, але й літературні та загальнокультурні фактори. Варто відзначити його інтерес до україністики, зокрема його листування із С. Єфремовим. В щоденнику Єфремова за 1928-1929 рр. є такі записи. Від 2 жовтня 1928 р. «...та ще пробував був робити додатки до Історії письменства (для німців) і огляд літератури для Мурка, – але ні того, ні другого не скінчив». Від 14 квітня 1929 р. «...А от Муркові в Прагу ніяк не зберуся, бо як йому вияснити, що я не можу (курсивом!) прислати статті до «Slavii»? Адже не зрозуміє чоловік нашого райського становища. А до того ж це все одно, що листа заадресувати просто до ГПУ. Так бридко, що й починати не хочеться». Але незважаючи на всі трагічні обставини життя С. Єфремова, в часописі «Slavia», головним редактором якого був М. Мурко, таки з'явилася рецензія С.Єфремова на книгу З. Гуревича «Молода Україна»⁶.

Із цією групою (Я. Махал, М. Мурко, В. Тілле, Ї. Полівка) тісно пов'язаний А.В. Краус (1859–1945) – германіст, який у своїх працях «Goethe a Čechy» («Гете і Чехія», 1893–1896), «Stará historie česká v německé literatuře» («Давня чеська історія в німецькій літературі», 1902, «Husitství v literatuře, zejména v německé» («Гусизм у літературі, зокрема в німецькій», 1917–1924) тощо, продовжив кращі традиції бінарної чесько-німецької компаративістики.

Власне компаративістську проблематику не оминув своєю увагою жоден чеський історик літератури, зокрема й позитивістського спрямування, якими, крім Махала, можна вважати Я. Влчка (1860–1930) і Яна Якубца (1862–1936).

Влчек розглядав славістичні теми переважно у зв'язку з історією чеської та словацької літератури. Суть його наукової спадщини полягає в тому, що він першим розглянув історію чеської

літератури під кутом зору національних прагнень і надав їй невід'ємного елементу суспільного і духовного життя, а також підкреслював спільність у багатьох моментах чеської та словацької літератури давнього періоду⁷.

Цьому чимало сприяла тенденція до розгляду початків словесної культури в інтердисциплінарному контексті, зокрема у зв'язку з проблематикою етногенези слов'ян. Саме на це орієнтовані праці Л. Нідерле (1865–1944) – «Slovanské starožitnosti» («Слов'янські старожитності», 1902–1924), «Život starých Slovanů» («Життя давніх слов'ян», 1911–1925), які й досі можуть слугувати своєрідним підручником з цієї проблематики. Поєднання у працях Нідерле елементів етнографії, археології, історіографії, соціології, антропології тощо у вивченні духовної культури слов'ян вивело чеську літературну компаративістику на новий рівень осмислення взаємозв'язків між різними слов'янськими народами.

Ян Якубец належав до генерації основоположників історії літератури як самостійної наукової дисципліни (Й. Влчек, Й. Гануш, Я. Махал). Характерною рисою його праць є фактографічна докладність, предметність, тонке відчуття взаємозв'язку форм і мотивів чеської та іноземних літератур, мови авторів, аналізованої з точки зору її функціональності. Як і Й. Влчек, він розглядав славистичну тематику лише у зв'язку з чеським літературним процесом (зокрема національним відродженням). Автор праць «Jan Kollár v Jeně» («Ян Коллар в Ієні» (1893), «Vznik a rozvoj studií slavistických» («Виникнення і розвиток славистичних студій»), «Slavistika základem slovanské myšlenky» («Славістика як основа слов'янської ідеї», 1902–1903), тощо. З фактографічною докладністю і точністю, тонким відчуттям взаємозв'язків тем і мотивів, мови авторів, аналізованої з позицій її функціональності, він розробляв засади видання творів чеських класиків, що не заважало йому проводити паралелі з іноземними авторами. Акцентував увагу переважно на економічних, політичних і культурних аспектах взаємин між слов'янами в літературному контексті. Його оригінальні праці про початки новочасних

славістичних студій та їх значення для чеського слов'янського руху мають велике значення для історії чеської славістики. Під впливом Масарика і Гебауера Якубец не залишив поза увагою також і германістику, хоча й не присвятив їй так багато досліджень, як славистиці.

Наукова спадщина представника молодшої генерації А. Новака (1880–1939) включає в себе як суто богемістичні студії, так і студії зі славістики й германістики, хоча власне компаративістських праць у Новака майже немає. Про його компаративістичні погляди можна говорити лише в межах його суто «національних» (чеських або німецьких) праць, в яких він обстоював позиції методологічного плюралізму, а відтак у виборі авторів для порівняння обмежувався лише тими, які були безпосередньо пов'язані з чеською літературою⁸. В галузі компаративістики Новак працював переважно над дослідженням чесько-німецьких зв'язків: аналізував творчість таких німецьких митців, як Гайне, Клопшток, молодонімецьких критиків тощо, хоча й робив це переважно в контексті праць суто богемістичних («*Přehledné dějiny literatury české*» – «Коротка історія чеської літератури», 1910, де з'являються чесько-польські паралелі, «*Dějiny české literatury*» («Історія чеської літератури»), низка німецькомовних праць із чеської літератури тощо). Згодом Новак уводить чесько-німецькі дослідження в ширший європейський контекст (з'являються французькі паралелі). На відміну від науковців позитивістського спрямування, він тяжів до суб'єктивно-критичних суджень, які багато в чому ґрунтувалися на запереченні тодішньої об'єктивістсько-позитивістської моделі історії літератури. Із плюралістичної методології випливала його еклектично-синтезуюча концепція, що поєднувала різні аспекти й підходи. Аж до кінця Першої світової війни саме Новак чи не найактивніше інформував закордонну наукову громадськість про чеську словесну й мистецьку культуру. Наприклад, його праця «*Praha barokní*» («Барокова Прага», 1915) була перекладена німецькою, шведською, російською, французькою та англійською мовами, а фундаментальна «Історія чеської літератури» – німецькою,

російською і шведською мовами. В славістичних зацікавленнях Новака потрібно виділити статті, присвячені Достоевському, Гоголю, польському письменникові Б. Прусу тощо.

З фахівців, що займалися давньою чеською літературою, варто відзначити Я. Віліковського (1904–1946), що приділив значну увагу зіставленню давньої чеськомовної літератури з чеською літературою латиномовною. Його праці спиралися на чималий фактичний матеріал і оригінальну методологію та доводили тісний зв'язок між чеськомовною і латиномовною літературами Середньовіччя. У тогочасній чеській літературі він віднайшов чимало жанрів із латинським корінням, особливо в драматургії і проповідях (зокрема доводив взаємозв'язок між проповідницькою традицією та витокami чеської нерелігійної прози у роботах «*Latinská poezie v středověkých Čechách*» («Латинська поезія в середньовічній Чехії», 1932, «*Latinská poezie zákovská v Čechách*» («Учнівська латинська поезія в середньовічній Чехії», 1932). Підсумком його теоретичних пошуків стало «*Pisemnictví českého středověku*» («Письменство чеського Середньовіччя», видано посмертно 1948 р.).

Власне літературна компаративістика як окрема дисципліна, зосереджувалась, насамперед, на західних, зокрема романських літературах. Першопрохідцем тут можна вважати Я. Врхліцького (1853–1912), який у своїх лекціях у Карловому університеті підкреслював особливий характер і незалежність чеської літератури від німецької. Як перекладач він був обізнаний з багатьма європейськими літературами (перекладав з 18 мов), чим збагатив чеську жанрово-поетичну традицію. Крім того, він присвячував іноземним авторам численні есе, літературознавчі портрети, рецензії тощо. Всі його творчі зусилля були спрямовані на включення чеської літератури до світового літературного контексту через переклади кращих поетичних зразків. Але літературно-теоретичні матеріали посідають незначне місце у величезній творчій спадщині Врхліцького.

Після Врхліцького естафету компаративістських студій підхопив Ф.Кс. Шальда (1867–1937), який продовжив його лінію

на включення чеської літератури в загальносвітовий контекст. Проте робив це із суто наукових позицій, на відміну від Врхлицького, про компаративістські погляди якого можна говорити переважно на основі його перекладацької діяльності.

Шальда також орієнтувався здебільшого на романські літератури, що було пов'язано з його викладанням цих літератур (з 1918 р.) у Карловому університеті. Він осмислював взаємні стосунки, зокрема при аналізі творчості чеських авторів, але водночас розмірковував над загальними проблемами («O tzv. nesmrtelnosti díla básnického» – «Про так зване безсмертя поетичної творчості», 1928). В своїх критичних матеріалах, що супроводжували характеристики чеських авторів, Шальда наближався до типологічних підходів.

Чесько-французькі літературні взаємини досліджували професор брненського університету П.М. Гашковец (1876–1935) і празький професор Й. Копал (1883–1967). Чесько-німецький напрямок розвивали О. Фішер (1883–1938) і В. Їрат (1902–1945). Дослідження цих фахівців вводили чеську культуру взагалі й літературу зокрема в широкий загальноєвропейський і світовий контекст.

Гашковец досліджував проблематику, пов'язану з початками новітнього французького роману і вивченням слов'янських елементів у давньофранцузькій епічній літературі. Водночас, він був не лише науковцем, а й поетом і перекладачем. У коло його зацікавлень входили Ж. Санд (стаття «Byla George Sand v Čechách?» – «Чи була Ж. Санд у Чехії?»), Ф. Рабле (очолював перекладачів, що переклали I частину «Гаргантюа і Пантагрюеля»), П. Ронсар, А.Р. Лесаж, О. де Бальзак. Хоча головним полем діяльності науковця слід вважати чесько-французькі літературні взаємини, він залишив помітний слід і в богемістиці та чеській романістиці¹⁰. Після Першої світової війни Гашковец здебільшого зосереджується конкретно на чесько-французьких як літературних, так і загальнокультурних взаєминах («V dvojím zrcadle» «В подвійному дзеркалі», 1918). Він сам визначав метод своїх досліджень як «історико-психологічний»¹¹.

Ще одним дослідником чесько-французького напрямку є Й. Копал¹² – учень А.В. Крауса. Його дослідження зосереджувалися насамперед навколо французького класицизму, новітньої французької прози, а також типологічних чесько-французьких взаємин. Найвідомішою є його праця «*Dějiny francouzské literatury*» («Історія французької літератури», 1949). Із досліджуваних французьких персоналій можна назвати Г. Флобера, Р. Ролана, Ж.Санд (стаття «*George Sandová a Božena Němcová*» («Ж. Санд і Б. Немцова», 1937), А. де Віньї. Крім того, Копал всіляко популяризував французьку літературу на чеському ґрунті: перекладав Монтеск'є, Бальзака, Рабле, Бодлера, Роллана тощо.

О. Фішер – представник чесько-німецького напрямку в чеській компаративістиці, орієнтований насамперед на стильовий і психологічний аналіз літературного твору. Приділяв також увагу англійській і французькій літературі. Основоположник новітнього чеського перекладу¹³ («*Na okraj překlادů*» – «На полях перекладів»). Перекладав з німецької, англійської, французької, іспанської, фламандської та ін мов. Його переклади відзначалися орієнтацією на живі цінності світової літератури й сучасним способом перекладання. Слід визнати, багато його праць носять германо-славістичний характер загалом, не обмежуючись лише німецько-чеськими зв'язками. Фішер завжди тісно поєднував наукові завдання з перекладацькою, критичною і мистецькою діяльністю. Як на історика літератури на Фішера визначальний вплив справила німецька позитивістська філологія, але філологічний аналіз завжди поєднувався у нього з психологічними позиціями як, напр., у монографії «*Питання літературної психології*» (1917). З кінця 20-х рр. Фішер перебував під впливом російської формалістичної школи і празької школи структуралізму. Він виробив особливий науковий метод, основу якого становило есеїстичне поєднання наукового аналізу з мистецьким відчуттям і переживанням. Для своєї дослідницької і перекладацької праці Фішер добирав здебільшого твори авторів, з якими відчував духовну спорідненість. Це були літератори романтичного спрямування, зокрема Клейст, Гайне, Ніцше тощо. Фішера

вабила проблематика творчого акту, його потаємних та інтуїтивних процесів. Він займався також специфічними проблемами мистецької характерології і поетики вірша.

Ще одним представником чесько-німецького напрямку був В. Їрат. Наукова спадщина вченого (особливо раннього періоду) разом із спадщиною О. Фішера, заклала міцний фундамент германославістики¹⁴. Його обширну наукову спадщину об'єднує прагнення прийти від детального дослідження твору до комплексного розуміння літератури як своєрідного словесного мистецтва і важливого суспільного явища. Із цим синтетичним напрямком у Їрата кореспондувався спонтанний потяг до есеїзму, який спочатку ще стримувався аналітичною й документальною докладністю, але згодом проявився вповні через високу культуру стилю і поособливому мистецьку подачу матеріалу. Найбільшу увагу він приділив німецькій літературі ХІХ ст., зокрема таким постатям, як Гете, Шиллер, Гельдерлін, Платен тощо. Свої початкові стилістично-аналітичні позиції згодом доповнив елементами концепції взаємозалежності «душі й слова» О. Фішера в дусі психологічної окремішності митця на базі детального аналізу, порівнянь і конфронтацій. Здобули визнання його праці «Dva překlady Fausta» («Два переклади «Фауста», 1930), в якій він піддав ґрунтовному розбору переклади «Фауста» чеською мовою Я. Врхліцького і О. Фішера (в роботі над цим перекладом узяв участь і сам Їрат), «Vásně německého baroku» («Поезія німецького бароко», 1941) тощо. Він хотів виокремити творчу манеру кожного письменника на тлі стильових типів того часу. Зацікавлення стильовими особливостями впливало не лише з витонченого відчуття форми самого Їрата, але й із сучасної йому орієнтації літературознавства (зокрема таких німецьких фахівців, як Ф. Штріх, О. Вальцель, а також прихильників стилістично-психологічної методики Г. Шпербера, Л. Шпітцера тощо)¹⁵. Пізнання «змісту форми» поступово привело Їрата до празьких структуралістів. Методом конфронтації він намагався досягнути діалектику розвитку класицизму і романтизму, а також визначити роль національної специфіки в розвитку цих мистецьких напрямів ХІХ ст.

В повоєнні часи внаслідок ідеологічного тиску чеська компаративістика зазнала чималих втрат. Веселовського і його послідовників у СРСР проголосили «буржуазними космополітами». Оскільки вплив Веселовського на чеську компаративістику був чималим, то це не могло її не зачепити. Восени 1950 р. в ході внутрішньої дискусії на філософському факультеті Карлового університету редакцію провідного на той час чеського літературознавчого часопису «Slavia» було звинувачено у «буржуазному компаративізмі й космополітизмі». Пролунали заклики відмовитися від «шаманства, яке звило там своє кубло». Провідні представники тодішньої чеської компаративістики (Ф. Вольман, Ї. Горак, К. Крейчі тощо) були поставлені під удар, навіть незважаючи на свої попередні наукові заслуги. Щоб уникнути звинувачення в «космополітизмі», чимало вчених відійшли від порівняльного літературознавства. Слово «вплив» викреслювалось із готових праць молодих науковців. Деякі зайнялися розробкою безпечніших літературознавчих тем, а дехто переключився навіть на лінгвістичні теми¹⁶. Постало питання про саме існування чеської літературної компаративістики. Практично у всіх чехословацьких університетах (крім Брненського) були ліквідовані кафедри компаративістики й дослідники цієї галузі опинилися без роботи за фахом. Крім ідеологічних, у цієї кризи були й цілком природні причини. Вже не було серед живих майже нікого з представників довоєнної празької компаративістської школи (Полівка, Махал, Тілле тощо).

Але вже починаючи з 1952 р. з'являються перші ознаки відродження компаративістики під егідою Слов'янського інституту в Празі. Ф. Вольман, за підтримки низки науковців, витримав жорстку дискусію про необхідність компаративістики, а його методологічні праці заклали міцне підґрунтя післявоєнного чеського порівняльного літературознавства.

Новітні дослідження зв'язків між слов'янськими літературами започаткував Ї. Горак (1884–1975). Головний наголос він робив на зв'язках між польською, українською, російською та чеською літературами. Багаторічна наукова діяльність Горака

тяжила переважно до трьох сфер: усна народна словесність, порівняльне вивчення слов'янських літератур і власне історія славістики¹⁷. Він звертався переважно до періоду XIX–XX ст., зокрема до епохи національного відродження і творів російських класиків, широко застосовуючи в дослідженнях компаративістський метод з акцентом на аналітичну складову і на повноту досліджуваного матеріалу¹⁸. У своїх поглядах він спирався, зокрема, на традиційне уявлення про слов'янську взаємність із потужним російським підґрунтям. Звертався науковець і до української тематики. Йому, зокрема, належать такі статті, як «Tři čeští spisovatelé v Haliči» («Трое чеських письменників у Галичині», 1916 – дисертація), «Ukrajinské látky v literatuře české do r. 1874» («Українська тематика в чеській літературі до 1874 р.», 1919 – праця на здобуття звання доцента з фаху «Порівняльне вивчення слов'янських літератур»), а також рецензія на статтю І. Франка «Studii nad ukrajinským narodným písnjamy» («Студії над українськими народними піснями», 1911), «Maloruské písně ve sbírce Čelakovského» («Малоруські пісні в збірці Челаковського», 1914), «Lidové podání ukrajinské v díle J. Hanuša a K. J. Erbena» («Народні українські перекази в творчості Й. І. Гануша і К. Я. Ербена», 1920), «Olga Kobyljanská, básnířka Ukrajiny» («Ольга Кобилянська, українська поетеса»¹⁹, 1928), «Fričova drama z dějin ukrajinských Ivan Mazera» («Драма Фріча з української історії «Іван Мазепа», 1938), статті про український фольклор у книзі «Příspěvky k dějinám českého národopisu» («Матеріали до історії чеського народопису», 1937), «Ze studií o ukrajinských látkách v literatuře české» («Зі студій на українському матеріалі в чеській літературі», 1938), «České studie o literatuře ukrajinské» («Чеські студії про українську літературу», 1939), післямова до чеськомовного видання «Українських народних казок» (1949), «Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře» («До історії чесько-українських взаємин. Творчість Фр. Ржегоржа», 1954) тощо.

Із зацікавлення літературною компаративістикою виникла низка праць інших літературознавців, з яких можна відзначити

«Vliv Mickiewiczův na českou literaturu předbřeznovou» («Вплив Міцкевича на чеську передбрезневу літературу», 1930), «Ruské základy srbského realismu» («Російські основи сербського реалізму», 1933), «Mistři ruského realismu u nás» («Майстри російського реалізму у нас», 1960) тощо Ю. Доланського (Гайденрайха) (1903–1975), «Heroikomika v básnictví Slovanů» («Героїкоміка в поезії слов'ян», 1964) К. Крейчі (1904–1979) тощо.

З методологічної точки зору були дуже важливими новаторські погляди Ф. Вольмана (1888–1969), який підкреслював нагальну потребу не випускати з наукового поля зору усну словесність та її форми. В цьому він бачив найкращий захист проти механістичної впливології, небезпеку якої ніколи не залишав поза увагою і в якій бачив згубний вплив на класичну компаративістику, що в 30-ті рр. ХХ ст. почала децю занепадати. Вольман переконливо доводив, що «впливологічна позиція»²⁰ загрожує скрізь, де не досліджуються взаємоперетворення як фактор безперервності існування форм, тобто де ізольовано досліджуються «змістові» (тематичні) компоненти творів без їхнього включення в контекст, в якому вони набувають нового значення. За Вольманом, на відміну від давнішої ідеографії, характерної для позитивізму, «матеріалознавство» (látkověda) має, водночас бути і «формознавством» (tvarověda). У такий спосіб Вольман заклав підвалини нової галузі літературної компаративістики – ейдознавство (від давньогрец. eidos – форма), чим власне передбачив появу пізнішої типології²¹.

Погляди Вольмана знайшли своє відображення у праці «Slovesnost Slovanů» («Словесність слов'ян»). Пізніше вони розвинулись у статті «Věda o slovesnosti» («Наука про словесність» (в часописі «Слово і словесність», 1935). Витонченості його поглядів сприяли, зокрема, полеміка, викликана книгою К. Бітнера «Чехи й німці» (1936), яка однобічно підкреслювала залежність чеської літератури від німецької. На противагу цій книзі Вольман опублікував монографію «До методології порівняльної слов'янської словесності» (1936).

Низка теоретичних компаративістських статей Вольмана без перебільшення зробила його не лише провідним чеським

компаративістом, але й визначним ученим принаймні загальнослов'янського значення. Тим більше, що він не відмовився від свого фаху, навіть зазнаючи відчутних ідеологічних утисків. Його перу належать праці «Slovesnost Slovanů» («Словесність слов'ян», 1928), «Problémy srovnávacího studia literatur slovanských a lidového podání slovanského, jeho cíle a metody» («Проблеми порівняльних студій слов'янських літератур і народної творчості, їх цілі й методи», 1930), стаття «A propos de la méthodologie de la littérature comparative interslave» («До методології загальнослов'янської компаративістики», 1936), «Pražská škola komparatistů» («Працька школа компаративістів», 1947–1948), «Polemika o srovnávací metodě v literární vědě» («Полеміка про порівняльний метод у літературознавстві», 1953), «Zpolitisovaná komparatistika» («Політизована компаративістика», 1957), «Jednota obsahu a formy a umělecká struktura v srovnávacím bádání slovesném» («Єдність форми і змісту й мистецька структура у порівняльних словесних студіях», 1958), «Hlavní úkoly historicko-srovnávacího zkoumání slovanských literatur» («Головні завдання історико-порівняльного дослідження слов'янських літератур», 1958), «Metodika srovnávací literární vědy slovanské» («Методика порівняльного слов'янського літературознавства», 1959), «Vztahy a působení mezi literaturami» («Відносини і вплив між літературами», 1961), «Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур», 1962), «Historicko-srovnávací zkoumání slovanských literatur, výsledky a úkoly» («Порівняльно-історичне дослідження слов'янських літератур, результати і завдання», 1963), «Další propracování srovnávacích postupů» («Подальше опрацювання порівняльних підходів», 1964), «Krise komparatistiky a obnova srovnávacího bádání ve vědě slovesné» («Криза компаративістики і поновлення порівняльного дослідження в словесній науці», 1966) та ін. Вольман приділив увагу всім напрямкам славістики. Якщо на початку свого наукового шляху він досліджував здебільшого південнослов'янські (зокрема сербську) літератури, то вже в післявоєнний час домінують літератури східно- і західнослов'янські. Зокрема

польська, російська, українська тощо. Із статей на українську тематику варто виділити «Slovanství Šafaříkovo a Ševčenkovo» («Слов'янство Шафарика і Шевченка», 1961), «Ševčenko» («Шевченко» (1989, передрук із газетної статті 1939 р. «Duše Ukrajiny» – «Душа України»), «Українська література» (в збірнику «Словесність слов'ян», 1928) тощо.

В повоєнний час нового імпульсу чеській компаративістиці надали праці Ю. Доланського, К. Крейчі, Й. Грабака, Р. Паролека, С. Вольмана тощо. Наприкінці 60-х – в середині 70-х рр. літературна компаративістика зосередилася, головним чином в Інституті чеської і світової літератури Чехословацької Академії наук, хоча й була також представлена фахівцями у всіх університетах країни. В галузі славістики можна відзначити вищезгаданих Ю. Доланського і К. Крейчі.

Характерним для наукової праці Ю. Доланського було поєднання богемістики зі славістикою і переважне зацікавлення проблематикою чеського національного відродження, романтизму і реалізму. До 1945 р. він займався здебільшого сербохорватською літературою, в повоєнний час – здебільшого східнослов'янським напрямком (зокрема російським). Його статті стосуються таких постатей, як Пушкін, Толстой, Крилов, Чернишевський, Белінський, Добролюбов, Достоевський, Маяковський тощо у їхніх зв'язках із чеськими персоналіями і літературним контекстом взагалі: «Puškin v české kultuře» («Пушкін у чеській культурі», 1949), «Puškin a slovanstvo» («Пушкін і слов'янство», 1949), «Proč milujeme Puškina» («Чому ми любимо Пушкіна», 1949), «Толстой в Чехословаччині» (1962).

Серія компаративістських статей написана Доланським на тему Краледворського і Зеленогорського рукописів: «Neznámý jihoslovanský pramen Rukopisů královédvorského a zelenohorského» («Невідоме південнослов'янське джерело рукописів Краледворського і Зеленогорського», 1968), «Ohlas dvou ruských básníků v Rukopisech královédvorském a zelenohorském» («Відлуння двох російських поетів у рукописі Краледворському і Зеленогорському», 1969), «Záhada Ossiana v Rukopisech královédvorském

a zelenohorském» («Загадка Оссіана в рукописах Краледворському і Зеленогорському», 1975)²².

Чимало уваги науковець приділив постаті Шевченка (статті «Ševčenko u nás» – «Шевченко у нас», 1951), «Genius Ukrajiny» – «Геній України» (передмова до чеськомовного видання «Кобзаря», 1953), «Daleko k ráji» – «Далеко до раю», 1961), «Шевченко и чешская поэзия его времени», 1964), «Taras Ševčenko u nás» – «Тарас Шевченко у нас», 1964), «Ševčenko a Petr Bezruč» – «Шевченко і Петр Безруч», 1965).

Крім цього, в доробку Доланського є матеріали, присвячені польській (Міцкевичу зокрема) і серболужицьким літературам.

Для роз'яснення деяких теоретичних проблем дуже важливою була анкета «Стан порівняльного вивчення літератур», опублікована в часописі «Československá rusistika» (серпень 1963 р.).

Особливе місце серед контактологічних праць 60-х рр. ХХ ст. посідає згадана робота К. Крейчі «Героїкоміка в поезії слов'ян». Вона вирізняється насамперед тим, що поєднує в широкому порівняльному аналізі типологічні й контактологічні позиції. Крейчі розумів героїкоміку як специфічний спосіб світобачення. Йому вдалося охопити не лише суто слов'янський, а й загальноєвропейський (італійський, французький, німецький і навіть античний) матеріал, якщо він стосувався слов'янської тематики. Особливе зацікавлення Крейчі виявив до культуротворчої ролі усної творчості для формування колективної свідомості²³. У книзі «Прага легенд і дійсності» вчений скрупульозно порівнював празькі легенди з історичними джерелами і з їх літературним поданням у чеських та іноземних письменників. К. Крейчі мав незвичайну здатність опрацьовувати й подавати історико-літературний досвід у формі як аналітичних студій, так і розширених синтетичних матеріалів.

Монографія цього ж автора «Česká literatura a kulturné proudy evropské» («Чеська література і європейські культурні течії», 1975) багато дає для розуміння місця чеської літератури в широкому міжнародному контексті. Під впливом своїх університетських вчителів К. Крейчі перебував на позитивістських пози-

ціях, які згодом модифікувалися під впливом соціологічної і порівняльної методики²⁴. Крейчі підкреслював суспільну детермінованість і літератури як певної цілості, й окремих її діячів. На цьому аспекті він ґрунтував свої синтетичні праці й розлогі монографії, стверджуючи, що література є однією з рушійних сил демократизації суспільства. Якщо в польській літературі науковець рівномірно дослідив усі часові шари від давнини до сучасності («Polská literatura ve věrech revoluce» – «Польська література у вихорах революцій», 1934, «Dějiny polské literatury» – «Історія польської літератури», 1953), то в чеській більшу увагу він приділив усе ж ХІХ ст. Провідне місце в його славистичному доробку посідає польська література. Зокрема дослідження творчості таких письменників, як Міцкевич, Папроцький тощо.

Чеська література доби відродження в європейському контексті аналізується в дослідженні В. Штепанека (1917–1991) «K historickému výkladu obrozenské literatury» («До історичного викладення літератури відродження», 1979).

Театральному аспекту компаративістики приділив увагу син Ф. Вольмана С. Вольман (1925 р. н.), який водночас займається загальними методологічними питаннями порівняльного літературознавства.

В чесько-українському компаративістському напрямку провідне місце посідають праці О. Зілинського (1923–1976), З. Генік-Березовської (1928–1993).

Орест Зілинський є визнаним фахівцем у галузі чесько-українських літературних взаємин. Свою увагу він приділив, насамперед, власне історії української літератури, її міжслов'янському контексту, зокрема питанню чесько-українських культурних контактів. Ще одну сферу його наукових зацікавлень становить слов'янський фольклор, зокрема питання міжслов'янських пісенних взаємин і теорії історичних студій народної пісні. О. Зілинський організовував перекладацьку діяльність з української мови, упорядкував кілька чеськомовних антологій української народної пісні: «Ukrajina zpívá» («Україна співає», 1950), «Vítězit a žít» («Перемарати й жити», 1951), «Mladá sovětská

poezie – Ukrajínští básníci» («Молода радянська поезія – українські поети», 1965)²⁵, а також популяризував у чеському суспільстві здобутки української культури.

О. Зілинський є упорядником двомовного українсько-чеського науково-бібліографічного збірника «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків» (1968), у якому зібрана бібліографія також і заборонених у «Великій Україні» науковців і літераторів з еміграції. Цей збірник і досі залишається серйозним науковим джерелом із цієї проблематики²⁶.

У спадщині З.Геник-Березовської поєднано кращі традиції довоєнної і післявоєнної чеської компаративістики. Однією з перших її праць є «Генріх Гейне в українській літературі» (1953). Її вчителями були такі відомі фахівці, як Ф. Вольман і К. Крейчі. Промовистою є вже сама назва її дисертації «Vztah Ivana Franka k české literatuře» («Взаємини Івана Франка з чеською літературою», 1958). З 1955 до 1993 р. вийшло понад 100 її статей, присвячених творчості українських літераторів, а також різноманітним питанням чесько-українських літературних взаємин. Знаковою рисою її спадщини є наукова безкомпромісність. На перший погляд непомітно вона обґрунтовувала свою точку зору й наполягала на ній навіть тоді, коли це йшло врозріз із загальним ідеологічним пафосом українського та й чеського літературознавства. Вона була не просто літературознавцем і перекладачем, що присвятила свою діяльність чесько-українським літературним взаєминам. З. Геник-Березовська була неначе уособленням цих взаємин, втіленням єдності двох культур, як за походженням, так і за колом наукових інтересів і громадсько-патріотичним покликанням²⁷.

У своїй автобіографії дослідниця зазначала, що займається трьома періодами української літератури:

- 1) Доба Бароко.
- 2) Українська література ХІХ ст.
- 3) Українська радянська література.

Літературою бароко вона зацікавилася тоді, коли в українському радянському літературознавстві ця тема була малорозробленою і не надто бажаною. Власне дослідниця однією з перших

(після Д.І. Чижевського) заговорила про національну специфіку українського бароко, а також провела певну аналогію між потягом до химерності та мистецької гри в бароко і постмодернізмі. Оригінальний погляд на творчість Г.С.Сковороди міститься в її монографії «*Myšlitelský a básnický odkaz Hryhorije Skovorody*» («Духовний і поетичний заповіт Григорія Сковороди», 1983): тут проведено оригінальну паралель між Сковородою і видатним чеським поетом, філософом і педагогом Я.А. Коменським.

Проте найяскравіше наукова індивідуальність З. Генік-Березовської проявилася в серії статей про Т.Г. Шевченка та його рецепцію в Чехії: «Шевченко і європейський романтизм», «*Ševčenko a rok 1939 u nás*» («Шевченко і 39-й рік у нас», 1964), «*K romantickým počátkům Ševčenkovy tvorby*» («До романтичних початків творчості Шевченка», 1962). До появи цієї останньої праці відносини Шевченка-Шафарика-Коллара і взагалі слов'янські взаємини подавалися дещо однобічно. Наприклад, замовчувався очевидний факт відвертого неспівпадіння їхніх поглядів. Шафарик і Коллар дивилися на Росію з надією, оскільки бачили в ній єдиний порятунок від німецької духовної експансії. В той час як погляди Шевченка на Росію, як відомо, були діаметрально протилежними. Цей момент якимось сором'язливо замовчувався дослідниками, які висували на перший план згадки Шевченком у своїх творах Коллара, Шафарика, В. Ганки (одного із «авторів» Краледворського і Зеленогорського рукописів) у творах Шевченка. Так, ці патетичні звертання і згадки були, але погляди Шевченка і чеських будителів на слов'янську взаємність дуже відрізнялися.

На матеріалі цих статей можна простежити найвиразніші риси Генік-Березовської як дослідниці:

- 1) широке європейське культурне, мистецьке та історичне тло, на якому розглядається будь-яке літературне явище.
- 2) високий рівень осмислення зв'язків між культурами взагалі й між чеською та українською зокрема. Фактографічна точність, вивіреність і новизна. Дивовижно точна передача духу досліджуваної епохи.

3) ґрунтовний і об'єктивний підхід до оцінки явищ без жодних крайнощів і несприйняття штампів і загальноприйнятих кліше в оцінках. Показовою в цьому відношенні є її стаття «Чеська дискусія про Довженка», де вона виявила вміння говорити правду всупереч кон'юктурі. Дослідниця делікатно, але виразно наголошує на несприйнятті патетики і псевдогероїки та надуживання високим стилем. Вона посилається на опального на той час письменника Віктора Некрасова, що вже саме по собі багато про що говорить²⁸.

3. Генік-Березовська цуралася патетики та офіціозу, коли говорила про істотну проблему чесько-українських літературних взаємин, про їх досягнення і прорахунки. Її погляд уважний і об'єктивний, що дуже важливо навіть зараз, коли з часу її досліджень уже минуло чимало років. Вона взяла участь у підготовці вищезгаданого збірника «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків», до якого написала одну із вступних статей.

Нині чеська компаративістика зосереджена насамперед в університетах, в Інституті чеської літератури НАН Чеської Республіки і у «Слов'янському інституті» (Прага). Вищезгаданий Центр компаративістики філософського факультету Карлового університету регулярно випускає збірники «Студії з компаративістики», які торкаються як теоретичних проблем компаративістики так і конкретних порівняльних тем, не обмежуючись територіальними рамками²⁹.

В 1993 р. на філософському факультеті Карлового університету було засновано Центр компаративістики, завдяки чому після багаторічної перерви було поновлено порівняльне вивчення літератури. Проте нова культурологічна ситуація у світі вимагає певного уточнення визначення компаративістики як літературознавчої дисципліни. Чеська компаративістика була інспірована французькою традицією, яка бачила своє завдання у вивченні великих культурних форм (епох, духовних течій, мистецьких жанрів тощо), спільних для низки національних літератур, але мала на увазі здебільшого західноєвропейські або

американську літератури. Проте явища літератур позаєвропейських розглядалися переважно на західноєвропейському тлі, і тепер чеська компаративістика доповнила цю традицію дослідженнями літератур позаєвропейських, зокрема орієнтальних.

Сучасна чеська компаративістика не відкидає наукового надбання ХХ ст., але усвідомлює його фактичні й теоретичні межі. Європейські культури неможливо зрозуміти без урахування позаєвропейської традиції.

Останні кілька десятиліть чеська компаративістика не має якихось чітко визначених напрямків розвитку. Переважна більшість фахівців дотримуються думки, що в сучасному мультикультурному світі не варто обмежуватись якимись регіональними, ідеологічними, релігійними рамками. Адже сучасну компаративістику визначають взаємопроникнення і взаємодія різних літературних традицій і контекстів. У той же час наявне розуміння того, що літературна компаративістика не має обмежуватись лише специфічною сферою літературних фактів, і тим більше – простою рецепцією літературних творів у середовищі іншого народу чи сприйняттям окремим митцем творів іноземного походження (що, безумовно, має входити у канву історичного і біографічного позитивізму, і жодним чином не повинно претендувати на статус особливої самостійної наукової дисципліни). На зміну простій рецепції літературного твору в культурному середовищі іншого народу чи сприйняття тим чи іншим митцем іноземних творів приходять багатоманітність прочитання і сприйняття літературного твору, способи взаємодотуки близьких чи далеких контекстів, рефлексій невизначеності твору серед різних духовних галузей і сфер культури. Характер мистецького твору постає в цьому відношенні як категорія відкрита, динамічна, релятивна. Такий погляд на літературний твір відкриває безліч нових площин у безперервному процесі мультикультурного функціонування сучасної літератури.

Точкою відліку в компаративістиці має стати радше інший рівень прочитання літературного твору, інше сприйняття його дотичних точок з близькими чи далекими контекстами, рефлексіями³⁰.

Література

- ¹ *Hrabák J.* Literární komparatistika. – Praha: SPN, 1976. – S. 183.
- ² Автори – П.Й. Шафарик і Ф. Палацький.
- ³ Časopis českého muzeum.
- ⁴ Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník. – Praha: Statní pedagogické nakladatelství, 1972. – S. 293.
- ⁵ Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník. – Praha: Statní pedagogické nakladatelství, 1972. – S. 324.
- ⁶ Єфремов Сергій Олександрович. Щоденники. 1923–1929 / О.С. Пурто (упоряд.). – К. : Газета «Рада», 1997. – С. 207.
- ⁷ Slovník českých spisovatelů. – Praha: nakladatelství Libri, 2000. – S. 701–702.
- ⁸ *Hrabák J.* Literární komparatistika. – Praha: SPN, 1976. – S. 184.
- ⁹ Slovník českých spisovatelů. – S. 620.
- ¹⁰ Від романських літератур.
- ¹¹ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2. H–L, Svazek I H–J, Svazek II K–L, Dodatky A–G. – Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd ČR, 2003. – S. 92.
- ¹² Після смерті Гашковца – продовжив викладання французької літератури в брненському університеті.
- ¹³ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 1. A–G, Praha: Academia, nakladatelství Československé Akademie věd, 1985. – S. 710.
- ¹⁴ Slovník českých spisovatelů. – S. 298.
- ¹⁵ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2. H–L, Svazek I H–J, Svazek II K–L, Dodatky A–G. – Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd ČR, 2003. – S. 552.
- ¹⁶ *Slavomir Wollman.* Česká škola literární komparatistiky. – Praha: Univerzita Karlova, 1989. – S. 61.
- ¹⁷ Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník. – S. 160.
- ¹⁸ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2. H–L, Svazek I H–J, Svazek II K–L, Dodatky A–G.
- ¹⁹ В оригіналі чомусь саме básnířka – поетеса.
- ²⁰ *Slavomir Wollman.* Česká škola literární komparatistiky. – S. 54–56.
- ²¹ *Hrabák J.* Literární komparatistika. – Praha: SPN, 1976. – S. 189.

- ²² Slovník českých spisovatelů. – S. 153.
- ²³ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. Svazek II K–L, Dodatky A–G. – S. 971.
- ²⁴ Slovník českých spisovatelů. – S. 374.
- ²⁵ Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník. – S. 526.
- ²⁶ Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků 1814–1964. Vědecko-bibliografický sborník. – Praha: Svět Sovětů, 1968. – 480 s.
- ²⁷ *Зіна Генік-Березовська*. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – К.: Гелікон, 2000. – С. 9.
- ²⁸ Там само. – С. 14.
- ²⁹ Kontext, překlad, hranice. Studie z komparatistiky. – Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996. – S. 8.
- ³⁰ Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II. – Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1999. – S. 6.

Словацька компаративістика: проблеми історії та теорії

Історія літературної компаративістики пов'язана із загальними умовами розвитку суспільства і взаєминами з іншими дисциплінами і відгалуженнями літературознавства, їх внутрішньою структурованістю та взаємозумовленістю. При порівняльному дослідженні складаються особливі означені стосунки у рамках історії літератури, зокрема у межах окремих концепцій різних періодів історії літератури з їх закономірною еволюцією. Виникнення компаративного дослідження означає у принципі збагачення усталеної концепції історії літератури на певному етапі її розвитку.

В історії літератури нового часу існував період, коли з'ясувалася неможливість подолання сформованої концепції історії літератури з певними відносно закритими цілісностями. У європейських масштабах ідеться про добу утвердження національних літератур, коли цей процес не був стрімким і раптовим, не відбувався в усіх країнах одночасно. Цією поступовістю й варіативністю розвитку можна пояснити той факт, що порівняльні дослідження з'явилися в окремих країнах з тривалим часовим інтервалом. Початки порівняльних студій літератури рахуються від перших, часто випадкових, констатацій, наприклад, у французькій літературі XVI–XVII ст., аж до програмових порівняльних досліджень у XIX ст.

Аналогічні намагання з'ясувати початки порівняльних аспектів уже своєю послідовністю непрямо вказують на той факт, що компаративний ракурс вивчення літератури в окремі періоди розвитку національних літератур прямо пропорційний формам та інтенсивності національної свідомості. Передумовою появи порівняльного вивчення є, отже, існування конкретного уявлення про внутрішню динаміку процесу національної літератури.

При аплікуванні цієї тези на конкретний еволюційний процес може, однак, виникнути думка про вторинність літературної компаративістики стосовно історії національної літератури. Історія будь-якої літератури виявляє чергування хвиль переважання чи то національнозамкненої історико-літературної концепції, чи переваги порівняльних підходів, на чому базується динаміка історико-літературної історіографії. Проблема ж першочерговості чи вторинності згаданих концепцій впливає з дуалістичного висвітлення літературної історії, при якому національний літературний процес відокремлюється від міжлітературного.

З гносеологічного погляду йдеться, отже, про становлення основних зв'язків між *національним* та *інтернаціональним* у художній літературі.

Аплікація цих категорій на літературний процес не завжди зберігає єдність і взаємозумовленість між національнолітературними та міжлітературними моментами, що часом виявляється в механістичному витлумаченні означених понять. У процесі історико-літературного узагальнення найчастіше виникає спонтанна спроба якомога точніше з'ясувати, які конкретно елементи, складники є в національній літературі носіями національного, а які – інтернаціонального. Історія літератури знає чимало спроб установити специфічність національної літератури завдяки статистичним підрахункам форм, образів, мотиваційних, ідейних і формальних елементів окремих творів. З другого боку, зусилля виявити міжлітературність знаходить прояв, скажімо, в концепціях світової літератури, побудованих на явищах, що мають наднаціональну специфіку, наслідком чого і є згадувана змінність функції чи національноісторичних, чи міжлітературних компонентів в окремі періоди. Ці, по-своєму крайні, позиції висвітлення історії літератури часом призводять до спонтанної тенденції встановити рівновагу між ними.

У перебігу словацької літературної історії аналогічна тенденція вперше зустрічається в добу національного відродження, зокрема в історико-літературній діяльності П.Й. Шафарика, теоретичних міркуваннях про слов'янську взаємність Яна Коллара, а пізніше – в студіях Людовіта Штура.

Друга хвиля підйому компаративістичних тенденцій намітилась у всеохопній «*Історії словацької літератури*» чеського дослідника Я. Влчка, котра ще в 90-ті рр. позаминулого століття створила передумови для програмової конфронтації словацької літератури з міжлітературним процесом.

Наступну добу можна в загальних рисах датувати 30-ми роками ХХ ст., ознаменованими в історії словацького літературознавства діяльністю групи фахівців, їхнім зусиллям специфікувати та внутрішньо диференціювати словацьке літературознавство.

Нарешті, остання доба програмової активізації порівняльних аспектів датується кінцем 50-х рр. і визначається як потужною хвилею міжлітературних акцій, так і конституюванням систематики порівняльних досліджень літератури на нових методологічних засадах.

Говорячи про початки і передовсім тенденції, слід мати на увазі не історико-літературні чи теоретичні компаративні уваги програмового характеру, а дійсні початки, часто принагідні, ба й випадкові конфронтації словацького літературного розвитку з інонаціональним, котрі поступово формували цілісну атмосферу, створюючи передумови для появи цілеспрямованих студій про словацько-інонаціональні літературні контакти. Дані тенденції впливали із загальної просвітницької ідеології, з її внутрішньої орієнтації на універсальні цінності. Значною мірою цьому сприяла й класицистична художня естетика зі своєю відносно усталеною перевіреною часом ціннісною ієрархією, котра вивищувала узагальнювальний принцип над індивідуально-суб'єктивним. Її аплікування на умови словацького літературного життя призводило до взаємоперетину національнолітературних цінностей із цінностями інших літератур, передусім тими, котрі в тогочасному уявленні виражали саме згадувану універсальність, усталеність, «вічний» принцип, чи йшлося про античні зразки, чи про зразки, точніше заохочувальні приклади, з літератури німецької, англійської, російської і значною мірою чеської.

Атмосферу загальних передумов усвідомленої літературознавчої конфронтації в Словаччині найвиразніше репрезентува-

ла передусім сформульована Юраєм Палковичем поетика та зреалізована Богуславом Таблицем у своїх «*Поезіях*» естетика. Таблиць у душі власних просвітницьких ідеалів не лише посилався на твори Вольтера, Шекспіра, Лессінга, Руссо, Гете, а й уводив конкретні уривки творів багатьох англійських та німецьких авторів, наприклад, уривок із філософського монологу Гамлета тощо. Визнаним є і його переклад твору Буало «*Мистецтво поетичне*» (*Umení básnírké*, 1832), стаття «*Про літературні зв'язки словаків з чехами та мораванами в колишній та нинішній добі*» (*O literárních svazích Slovaku a Čechy a Moravany v někdejší a nunejší době*), відома історіографічна праця «*Рамети чеськословенських básnikuv aneb veršuvuv, kteříž se budto v Uheré jemi yrodili, aneb aspoň v Uhrích živi byli*», певною мірою складає уявлення про цілісність словацької літератури й уможливорює зіставлення з аналогічними історико-літературними цілісностями.

Згадувана діяльність Палковича й Таблиця поглиблюється завдяки їхній перекладацькій праці, вмотивованій потребами внутрішньої конфронтації вітчизняної літературної продукції з більш старшими художніми здобутками в європейських літературах. Саме в цій галузі можна найбільш пластично продемонструвати тенденції до міжлітературності, що впливає з природної функціональності перекладу в національній літературі як найконкретнішого й найпослідовнішого посередника інонаціональних цінностей і з індивідуальної інтерпретації завдань художнього перекладу особливо Я. Палковича, Б. Таблиця й деяких інших тогочасних перекладачів (Самуел Рожнай, Самуел Чернянський, Одрей Плахий та ін.) Певну перекладацьку програму можна дедукувати з перекладацької концепції, з відбору авторів і творів, тобто викладу їхньої актуальності для сучасного історико-літературного процесу, особливо з відносно численних зауваг (як спеціальних, так і принагідних) стосовно призначення перекладу та перекладацьких концепцій. Видається, що переклад у тогочасному розуміння виконує свою посередницьку функцію і водночас є органічним складником вітчизняної літератури, що передбачає утвердження програмових і внутрішніх

компаративних поглядів у рамках концепції перекладача і багато в чому сприймача перекладного твору.

Діалектична єдність і взаємозумовленість національнолітературних і міжлітературних аспектів уперше виявилась у програмовому творі П.Й. Шафарика «*Історія слов'янської мови і літератури*» (словацькою – 1863), котра вперше побачила світ у Будині 1826 р. німецькою мовою. Зовнішнім стимулом, котрий зумовив появу цієї праці були беззастережно відроджувальні зусилля автора запропонувати молодим адептам славістики необхідні відомості про мови та літератури окремих слов'янських народів. Цій меті відповідає і композиційна структурованість проблематики. Шафарик розділив книжку на дві основні частини, у межах яких подає історію мови та літератури окремих слов'янських відгалужень, зокрема в рамках груп південнослов'янських і північнослов'янських. Стосовно методологічної концепції, то йшлося про «паралельну», об'єктивістську концепцію окремих слов'янських мов, і особливо літератур, позбавлену поняття національних спільнот, розкриття їх внутрішніх взаємин, яка мала переважно фактографічний, реферативний характер. З другого боку, навряд чи адекватною часові може бути вимога компаративності, оскільки навряд чи вона відбивала б тогочасну концепцію міжлітературного процесу слов'янської літературної історії. Методологічну цінність Шафарикової «*Історії*» можна з'ясувати лише з урахуванням того, що за часом своєї появи вона збігається з цілою серією праць аналогічного характеру¹. Хронологічно книжка Шафарика дотична також до низки праць, де вперше зустрічаємо поняття «порівняльний»². В Італії історики літератури вперше вживають термін «компаративна література» в назві кафедри «*de la letteratura comparata*» (1872), а в Росії поняття «сравнительное литературоведение» з'являється у праці О. Веселовського 1868 р.

Зародження компаративних тенденцій в окремих національних літературах слід датувати появою спроби збагнути новочасові національні літератури як відносно цілісні утворення історико-літературного процесу. Цей висновок Д. Дюрішина впливає

з того, що історико-літературні єдності національної літератури неможливо визначати з них самих, а робити це лише на підставі, на тлі ймовірної екзистенції «вищої» історико-літературної спільноти. Такою спільністю є в загальному вигляді певна форма міжлітературного синтезу, міжлітературної співдружності літератур чи врешті решт поняття «світова література»³. Саме перша хвиля компаративістських тенденцій знаменує водночас і зародження рудиментарних форм національнолітературного процесу, котрі виявляються у вигляді тенденцій, поки що позбавлених необхідного термінологічного апарату.

Шафарикова *«Історія слов'янської мови і літератури»* в умовах чеської та словацької історії літератури репрезентує саме такий початковий період взаємної діалектичної зумовленості національнолітературних та міжлітературних позицій. Вона побачила світ саме в тій добі, коли ще мали місце довідроджувальні погляди на слов'янство як на єдиний організм, хоча водночас уповні заявляли про себе специфічні знаки окремих національних об'єднань. Попередні концепції далися взнаки вже в самій назві книжки *«Історія слов'янської мови і літератури»*. Недиференційованість концепції слов'янства відчувається вже в першому, вступному розділі, де Шафарик подає цілісну картину історії, моральні та культурні норми життя слов'янства як цілісності. Але й тут уже з'являються елементи, які порушують гомогенність концепції на користь історичної диференціації. Шафарик демонструє у своїй праці тогочасне розуміння синтезу, що об'єднує окремі національні літератури як самостійні одиниці.

Компаративні елементи і тенденції *«Історії слов'янської мови і літератури»* виявляються саме в її узагальнювальному характері. Шафарик зумів продемонструвати їх історіографічно, хоча й не сформулював теоретично. Їхнім контрапунктом є бачення слов'янських літератур як явищ самодостатніх, що зумовлюють у кінцевому підсумку загальну форму об'єктивного існування слов'янських літератур у рамках європейського літературного процесу. Слов'янські літератури виступають тут уже не як попередня гомогенна цілісність, але як міжлітературна співдружність

специфічних спільнот. Цей узагальнювальний синтез автор розуміє як певну опозицію до аналогічних спільнот європейського літературного процесу, конкретно до історично опозиційної спільноти германських літератур. Це був новий елемент концепції літературного історизму, оснований на спроможності виявити народжувану діалектику національного та інтернаціонального в художній літературі. У цьому полягає конкретний історико-літературний та історичний потенціальний внесок Шафарикової «*Історії слов'янської мови і літератури*» в розвиток порівняльного вивчення не лише слов'янських літератур, а й порівняльного дослідження літератури загалом.

У межах початкового періоду зародження компаративних тенденцій у словацькій літературі до Шафарикової «*Історії слов'янської мови і літератури*» типологічно долучається і трактат Яна Коллара «*Про літературну взаємність між відгалуженнями й наріччями слов'янськими*» (1836). Якщо у Шафариковому випадку можна говорити про історико-літературний твір у справжньому сенсі слова, що у зв'язку з Колларовим трактатом про це можна вести мову лише частково. Він будує свою концепцію слов'янської взаємності на певній культурній спільноті слов'янських народів, при якій саме мова і література мають визначальну амальгамову функцію. Коллар виходив передусім із порівняльного погляду на слов'янські мови та літератури. Варто згадати, наприклад, його особисту співучасть у появі Шафарикової праці, про що свідчить їхнє листування. Не можна не брати до уваги і його виняткову орієнтованість у тогочасному неслов'янському порівняльному мисленні про літературу, опосередкованому переважно в німецькій літературознавчій продукції (навіть чи Коллар був знайомий зі спеціалізованими компаративними працями в галузі літератури, зокрема англійською, французькою чи італійською мовами).

Думка про те, що Колларове уявлення про єдину слов'янську літературу відповідає деяким напрямкам узагальнення літературного розвитку людства, підтверджується його універсалізмом, на підставі якого навряд чи можна зробити висновок, що

детальний аналіз одиничного спрямований у нього на реконструкцію загального еволюційного процесу, але – загальне зусилля об'єднати спільні результати і на цій основі будувати спільну слов'янську літературну свідомість. У всіх кінцевих результатах натрапляємо на центральне місце, що його посідає аксіологічний принцип, котрий би мав паралізувати дедалі дужче «національне себелюбство і літературний сепаратизм»⁴. Колларова літературна взаємність не виступає, отже, узагальнювальним принципом, а значною мірою є протестом проти щораз більшої роздрібненості та національної диференціації. Тут Коллар багато в чому близький до Гетівської концепції світової літератури, котра, на думку С. Вольмана, є «візією», завдяки якій він «хотів запобігти розпадові просвітницького універсалізму і ... наступові націоналізму»⁵. Компаративний сенс цієї концепції міститься в антиципації як щойно виниклих, так і давніших концепціях загальної, генеральної чи світової літератури як результату вивчення національнолітературних процесів і їх систематизованого узагальнення. Значення Гетевської концепції з погляду історії літературної компаративістики слід убачати передовсім у тому, що вона стала стимулом і певним корективом і підтвердженням правильності обраного шляху. З цього погляду і Колларова концепція слов'янської літератури є передбаченням наступних порівняльних досліджень. Словацький літературознавець К. Розенбаум уважає, що «Колларівські міркування можна визначити за вияв дослідження міжслов'янських зв'язків і в галузі літератури»⁶. Їх значення полягає не лише в тому, що вони відіграли мобілізувальну роль у процесі національної самоідентифікації слов'янських народів, але поставили безпосередньо проблему взаємовідносин між слов'янськими літературами потенційно і міжлітературних взаємин загалом, і все це як проблему історико-літературну в прямому сенсі слова.

Поціновуючи Колларів трактат із компаративного погляду, слід мати на увазі той факт, що його концепція об'єктивно виражає певну інтегральну тенденцію саме в добу, коли історичний розвиток національних літературних спільнот мав виразно

диференційні потенції. Внаслідок цього тут могли виникати й виникали певні колізії між Колларовим задумом і об'єктивними обставинами розвитку. Особливо це проявилось у менших національних спільнот, наприклад, у словаків, словенців, українців і т. п., тобто у тих народів, котрі не були увиражені в його чотиримовній російській ілірійській, польській і чехословацькій формі.

Коллар, отже, був свідомий незворотного диференційного процесу слов'янських народів, а також мов і літератур: «Ця взаємність полягає не в універсалізації чи насильницькому змішуванні всіх слов'янських нарідів в одне літературне нарідччя, як почали про це мріяти деякі славісти. Слов'янські нарідччя з граматичного боку вже віддалені одне від одного надто далеко, аніж могли б природним чином бути злиті й скуті в одну-єдину мову»⁷. При цьому, однак, Коллар у своєму месіанському захопленні часто більше виходить із суб'єктивних факторів, ніж з об'єктивної еволюційної ситуації, коли одну з перешкод на шляху взаємності вбачає у «людській слабкості, самозакоханості й егоїзмові», від яких марно очікувати, «аби якимось плем'ям пожертвувало своєю бодай якимось пристосованою незалежністю»⁸.

Колларове зацікавлення увираженою цілісністю, як і бажання подолати власними зусиллями згадувані перешкоди, мотивували, окрім іншого, й Колларове прагнення кодифікувати словацьку літературну мову. Його погляди стосовно слов'янства, слов'янських мов і літератур загалом були подібні до Шафарикових. Шафарик у своїй «Історії...» створив історично адекватну мовознавчу й літературознавчу працю у справжньому сенсі слова. Всупереч тому Колларове есе не тяжіє до філологічної спеціалізації, навіть виходячи з неї внутрішньо. Міркування про слов'янську взаємність мають ширше культурно-суспільне значення і результат, у якому мовна та літературна взаємність є частково метою, зокрема засобом увираження загальної ідеї. Тоді як Шафарик виходить зі слов'янської спільності й рухається до диференціації, реалізуючи її мовознавчо та літературознавчо, Коллар, навпаки, додержуючись диференційного статус кво пря-

мує повз нього до певної специфічної форми синтезу. Але це скоріше має часово об'єктивні передумови й обґрунтоване об'єднання, котре багатьма своїми властивостями (патріотизм, демократизм, любов до свободи, загальнолюдські підвалини тощо) мало позитивне значення для розвитку національної культури і національно-визвольного руху, аніж синтез як результат іманентно мовознавчого та літературознавчого аналізу, ніж зусилля задля включення, скажімо, галузі літератури в міжлітературний процес. Якщо Шафарикову працю можна поціновувати як створення цілком конкретних передумов для майбутнього розвитку порівняльного вивчення літератури, то Колларів трактат відіграв у цьому сенсі скоріше роль мобілізувального фактору.

Компаративні тенденції можна помітити також і у філософському романі Карола Кузьманого «*Ладіслав*», який своїми численними есеїстичними відступами є, з точки зору компаративістики, суттєвим увиразненням концепції словацького народу і словацької літератури як самобутньої та органічної цілісності, котрий природно й закономірно прямує до єднання з чеською літературою і в кінцевому підсумку до слов'янської літературної взаємності. Момент словацької національнолітературної специфіки і слов'янської літературної взаємності Кузьманій демонструє композиційною побудовою сюжетних елементів і в їхніх рамках міркуваннями окремих героїв роману, де словацько-чеська літературна взаємність є містком до взаємності з літературою польською (народна творчість, Міцкевич тощо), російською (Державін, Пушкін та ін.), югославською (сербські народні пісні тощо). Позитивне ставлення Кузьманого до Колларової концепції слов'янської взаємності призводило до того, що до роману «*Ладіслав*» уведено оригінальні уривки з творів вищезазначених літератур, і тим, власне, конкретизується проголошена взаємність.

Варто зазначити, що слов'янська міжлітературна спільність, документована також і редакторською діяльністю Кузьманого в «Татранці», зокрема публікацією перекладів зі слов'янських літератур, причому ця спільність постає у нього не ізольованим організмом, а творить підґрунтя, на якому Кузьманій налаштовує

зв'язки з неслов'янськими літературами (німецькою, італійською), й потенційно – з іншими європейськими літературами. Таким чином. Кузьманий реалізує деякі компаративні ідеї Коллара і впроваджує їх у практику.

У творчості Людовіта Штура у цьому сенсі особливе місце посідають його «Лекції про поезію слов'янську» (*Prednášky o poézii slovanskej*), котрі мали велике значення для формування естетичних поглядів штурівців і для кристалізації підвалин і напрямку слов'янського мистецтва з наголосом на засадниче місце в ньому усної народної творчості. Ці лекції являють собою узагальнювальні роздуми в галузі естетики, де ідеться про характер окремих видів мистецтва (архітектура, скульптура, образотворче мистецтво, музика, поезія), про сутність поезії та про її поділ, наприклад, на поезію символічну, класичну, романтичну і, нарешті, слов'янську, котра є, власне, предметом основної частини лекцій. Характеристиці слов'янської поезії автор присвячує найбільше уваги і намагається при цьому продемонструвати її головні атрибути, підтверджуючи свої думки уривками зі словацької народної поезії.

Такий широкий кут зору в вирішенні головних проблем естетики передбачав розгляд європейської художньої продукції. Автор оперує античною літературою, переходячи до вершинних явищ англійської літератури (Байрон), німецької (Шіллер, Гете), російської (Пушкін), польської (Міцкевич) тощо. Ідеться, таким чином, про узагальнювальний підхід у теоретичних студіях, котрий у певному сенсі передбачає потенційне порівняння досліджуваного матеріалу. Хоча, безперечно, навряд чи можна говорити про послідовну компаративістику, що впливає з диференціації аналітичних підходів із власним випрацьованим апаратом, метою й методикою дослідження. У «Лекціях про поезію слов'янську» йшлося скоріше про підготовку індуктивного і порівняльного методу вивчення слов'янської поезії і слов'янського фольклору. Висловлені в цій праці тези Штур розвинув далі у студії «Про народні повісті й пісні племен слов'янських» (*O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*), котра стано-

вить значний внесок у розвиток не лише словацької славістики, а й посідає помітне місце серед аналогічних праць слов'янського та неслов'янського світу.

Штурове зацікавлення народним письменством було зумовлене вітчизняними суспільно-політичними, літературно-естетичними й науковими історико-літературними причинами. Після поразки революції 1848 р. увиразнення загальнолюдських і загальнослов'янських цінностей народної творчості як основи писемної поезії окремих слов'янських народів мало мобілізувальне та інспірувальне значення. Основні інтенції своєї творчості Штур спрямовує на думку про слов'янську взаємність, на історико-літературний твір Шафарика і трактат Коллара. Втім коли Коллар у своєму творі виходить із ширших суспільних та філософських постулатів й узагальнення форм подальшого співжиття слов'ян, Штур конкретизує ідею слов'янської взаємності у формі літературно-естетичного аналізу усної народної творчості. Його праця, таким чином, має науковий і теоретичний характер і на певному відрізку розвитку славістики обґрунтовує спільноту слов'янських літератур.

Цей підхід цілком закономірно передбачав запровадження порівняльного аналізу народної поезії та повісті окремих слов'янських народів. Штур хоча й не декларував такий підхід, проте внутрішньо його сприймав і конкретизував. Наслідком його дослідження стали узагальнювальні уваги про характер слов'янського фольклору загалом, про його функції та роль у стосунках з авторською поезією слов'янських народів і, крім того, тематичне зібрання народної поезії та повісті окремих слов'янських народів, яке документувало змістово-тематичний, суспільно функціональне і художньо своєрідний поділ народних пісень. Класифікація народних пісень на певні групи (ставлення до природи, до родини, до вітчизни) є результатом узагальнювальної оцінки, якій передує порівняльний аналіз. З цього погляду особливо показова Штурова класифікація художніх особливостей народної пісні, з виокремленням елементів пластичності, простоти мовного вираження, їхній зв'язок із музикою і співом разом з емоційним

тонуванням тощо. Подібний характер мають і міркування Штура про слов'янську народну повість. Тут також можна вести мову не про звичайну антологію, а про підбір і типізацію окремих повістей з точки зору реалізованих художніх прийомів: оживлення природи, перевтілення, різноманітні форми закляття тощо. Все це свідчить про всебічне й цілеспрямоване порівняльне вивчення словесного фольклору. Штур при цьому спирався не лише на власний досвід, але й користався вже наявними антологіями В. Ганки, В. Караджича, Й. Міломука, М. Сахарова, Вацлава з Олеська, Л. Челаковського, К. Я. Ербена, Я. Коллара, Фр. Сушіла, С. Фраза, Л. Наупта та ін.

Класифікацією та доббором, які стали наслідком продуманої компаративної концепції, Штур помітно відрізняється від своїх попередників у вивченні слов'янського народного письменства, скажімо, О. Бодянського та інших, котрі ділили слов'янську народну поезію виключно за приналежністю до тих чи інших народів, і тим, безумовно, звужували порівняльний аспект.

Штур у своїх працях здійснив діалектичний порівняльний синтез слов'янських народних літератур, наголошуючи на специфічності окремих явищ у рамках узагальненої єдності слов'янського словесного фольклору, хоча його уявлення про слов'янство в багатьох моментах позначено ідеалістичними поглядами.

Якщо розглядати праці Штура в контексті міжнародного розвитку порівняльних досліджень народної творчості, то потенційно вони входять до напрямку міфологічної порівняльної школи, сформульованої та розвинутої братами Грімм, частково до школи запозичень та антропологічної школи. Звичайно, студії Штура не можна назвати компаративними в сучасному сенсі цього слова. Штур не був глибоко обізнаний з теоретичними настановами тогочасної компаративно налаштованої фольклористики. Однак потенційно зв'язок його студій із порівняльним рухом народного письменства безперечний, і передовсім завдяки посередницькій ролі німецької філософсько-естетичної, культурної і літературної атмосфери. Виявилось це, наприклад, в увізненні креативної мети, якої народна творчість набуває у про-

цесі розвитку національної специфічності вже в давнині, або при культивуванні певних форм романтичної народності. Ці підвалини лягли в основу теорії, котру брати Грімм сформулювали в книжці *«Німецька міфологія»* (1835). При цьому слід мати на увазі й такий посередницький компонент, яким стало стосовно ідеї слов'янської взаємності вчення російських слов'янофілів, де саме подібні погляди на «народність» були у принципі теоретичним обґрунтуванням слов'янофільської ідеї в Росії.

У цьому зв'язку не можна зовсім обійти німецької компаративної теорії наслідування та міграції, котра спирається на контактну основу подібності в усній народній творчості й багато в чому виходить із тези про Індію як прабатьківщину деяких європейських народів. Штур, пишучи свою розвідку *«Про народні повісті й пісні племен слов'янських»* теж спирався на ці компаративні школи, його виклад окремих спільних особливостей слов'янських пісень і повістей виходить із етнічних моментів спорідненості слов'янських відгалужень, причому провідну роль тут відіграють фактори географічні, а також специфіка міфологічного мислення. Спорідненість його методу порівняльного вивчення народної творчості слов'ян із зазначеними школами тим більше цікава, що не є наслідком безпосереднього контакту, а виявляється завдяки поширенню філософської та культурної європейської атмосфери Центральної Європи, з одного боку, а з другого – мотивована вітчизняним розвитком суспільно-політичного та літературно-естетичного руху. У Штуровій творчості вже можна вбачати не лише передумови для розвитку порівняльної фольклористики, але й початки сцієнтистського характеру в модерному сенсі цього слова.

Штурівський виклад стосунків між національним та міжлітературним уже не має випадкового характеру, а виражає подальшу стадію процесу самоідентифікації в галузі народної літератури, котрий іде рука в руку з усвідомленням екзистенції ширших, міжлітературних закономірностей літературного розвитку. Не слід забувати, що значною мірою цьому сприяло й дедалі глибше усвідомлення національнолітературних закономірностей словацької літератури, виражене в історико-літературній праці

Й. Гурбана «*Словаччина та її літературне життя*» (*Slovensko a jeho život literárny*), опублікованій у «Словенских поглядах» в 1846, 1847, 1851 рр.

Гурбанова праця «*Словаччина та її літературне життя*» з цього погляду особливо визначальна, оскільки в певному сенсі виступає вершиною боротьби штурівської генерації за утвердження національної специфіки словацького життя загалом. Художня література відігравала в цій боротьбі центральну роль. Відтак саме літературна критика стала тією галуззю, де форми національної специфіки постійно педалювалися, формувалося їх розуміння та виклад, і таким чином разом із поняттям національної своєрідності кристалізувалися і критерії міжлітературного процесу.

Уся творчість Гурбана була спрямована на пошуки особливої духу словацької літератури. Він, подібно до Штура, заперечує байронізм у розвідці «*Про народні повісті й пісні слов'янських племен*» як явище неадекватне характерові й спрямуванню словацької та слов'янської літератури й підкреслює ті риси, котрі, на його думку, мали можливість поглиблювати процес самоідентифікації словацького життя й літератури. Він був переконаний, що тільки завдяки конституюванню своєрідності словацької літератури, глибокому усвідомленню національної специфіки словацької літератури виникнуть твори, котрі будуть мати не лише національне, але й ширше міжлітературне значення.

Реальність того факту, що проблема національної своєрідності була живою й мала у штурівців ширший програмовий характер, підтверджується й зміною поглядів, яку продемонструвала Гурбанова програмова стаття «*Наука і «Словенские погляди»*»⁹, де він зосередився на декларуванні самодостатності й незалежності словацької науки, підкреслюючи її специфічність стосовно інонаціональної.

Отже, вершинним досягненням процесу утвердження національного самоусвідомлення на теренах літератури була Гурбанова праця «*Словаччина та її літературне життя*». Ішлося не лише про присутню конкретизацію внутрішньолітературного процесу

розвитку словацького письменства, що створює можливість і передумови для міжлітературної конфронтації, але і як актуально теоретично сформульований заклик – збагачувати словацьку літературу творами об'єктивно вартісними, а також спонука досягнути як вітчизняні, так і інонаціональні реляції. Гурбанів синтез розвитку словацької літератури у принципі аж до появи «Історії словацької літератури» Влчка та й по тому був тією основою, на якій базувалося будь-коли здійснюване порівняльне дослідження літератури.

У зв'язку з цією та іншими подібними працями слід мати на увазі, що порівняльне вивчення словацької літератури у словацькому науковому дискурсі було більш-менш потенційним і що його навряд чи можна збагатити переліком праць, які були б адекватними тогочасному станові літературної компаративістики в більш диференційованих європейських літературах. Причину такого становища слід шукати не лише в недостатніх можливостях організаційного та публікаторського характеру, не лише в недостатній диференціації тодішнього словацького літературознавства, де переважали прагматично налаштовані рецензійно-критичні прояви, але й певний розбалансованості літературно-естетичної концепції в добу утвердження штурівської художньої програми.

Цікавими є також розмірковування словацького письменника Яна Калінчака, висловлені, скажімо, у «Спогадах про Ондрея Сладковича» (*Rozpomienky na Jana Sládkoviča*) чи то у «Власному життєписі» (*Vlastný životopis*). Особливо цікаві Калінчакові зауваги про характер і завдання народної поезії та її взаємини з авторською та художньою творчістю загалом. Ці погляди насліджені Штуровою працею «Про народні повісті й пісні племен слов'янських», котрі Калінчак перекладав на чеську мову. У процесі перекладання у Калінчака з'явилися прямо протилежні погляди на стосунки художньої літератури з народною творчістю, які, на його думку, не є вершиною естетичного розвитку, а скоріше тільки «основою народного мистецтва». Ці погляди були не лише задекларовані, але й конкретно зреалізовані в Калінчаковій

історичній прозі, де народні мотиви виступають скоріше підвалиною для стилізації, аніж метою зображення. Порівняно з домінуючими поглядами словацького літературного романтизму, де ставлення до народного письменства і народної творчості загалом у певному сенсі «заміщало» історико-літературне підґрунтя, літературну традицію, це вже наступна еволюційна стадія, що виражає закономірне зусилля до емансипації та узаконення «автономності» форм і наповнення словацької національної літератури. Функціональність його концепції є свідченням активного ставлення Калінчака до тогочасної європейської літератури. Калінчак заперечував таке ключове поняття прямолінійної компаративістики, як вплив. Водночас Калінчак використовував свої знання сучасної європейської літератури, охарактеризувавши на розлозі тлі творчі форми взаємин словацької літератури з інонаціональними художніми цінностями, витворивши галерею відомих постатей як класичної, так і тогочасної європейської художньої літератури: Арістотель, Платон, Мільтон, Шекспір, Гердер, Гете, Шіллер, Хомяков, Пушкін, Міцкевич, Рилєєв тощо. Уже цей перелік сам собою документував тогочасний стан органічного конфронтаційного процесу в літературознавчій свідомості Калінчака, причому ідеться не лише про зовнішній процес, але й про внутрішнє усвідомлення словацької літератури в міжлітературному контексті. Словацька література не замкнена у нього у своїх регіонально-національних кордонах: в естетиці Калінчака вона виступає вже як повноцінний партнер у стосунках з європейськими літературами.

У 60-х роках XIX ст. у словацькому літературознавстві й далі міцнішали порівняльні тенденції. Компаративними інтенціями відзначається, зокрема, перекладацька діяльність Б. Носака-Незабудова, А. Ситнянського та ін. Сенсом їхньої діяльності була, окрім усього іншого, демонстрація за допомогою перекладів творів відомих авторів різних жанрових моделей малої прози (Пушкін, Гоголь, Лермонтов, Тургенєв та ін.).

Але це тяжіння до внутрішньої диференціації вітчизняної літератури в перехідну добу від романтизму до реалізму в загаль-

ному вигляді виявляється не спроможним подолати межі мислення закритих національних реляцій, з яких виходить і до яких повертається тогочасна естетична думка. У цьому слід вбачати головну причину того, що тогочасне компаративне мислення не вичленувалося з галузі історії національної літератури, коли навіть в окремих випадках і було потенційно готове до цього.

Зв'язок літератури з народною творчістю був однією з конституювальних і еволюційно прогресивних рис доби словацького романтизму. У період же затухання романтичної поетики подібним чином тлумачений зв'язок із фольклором набував щораз більше рис епігонства. Його абсолютизація, зумовлена інертністю традиційних принципів і художніх прийомів, означала в новій ситуації уповільнення авторських оригінальних інвенцій. Так група «Уперед» (Napred) разом із молодим Гвездославом (тоді ще Паволом Орсагом) проголосили як противагу «наслідуванню» програмове прагнення до індивідуальної майстерності, що в майбутньому «привело б аж до артизму»¹⁰. Відхід від колишнього тотального фольклоризму створював непрямі передумови для нових стосунків словацького письменства з іншими письменствами. Мірилом протиставлення словацької літератури з іншими літературами вже не могла бути тільки її «національна виключність, особливість», як це було у Штуровій праці «*Про народні повісті й пісні слов'янських племен*», але в першу чергу художня майстерність.

Другою рисою, завдяки якій «напередисти» долали попередній канон і знову ж таки непрямо відкривали можливість для якісно нових критеріїв міжлітературної конфронтації, була поновому зрозуміла функція національної літератури. Всупереч будительському й національноохоронному характерові мистецтва й літератури наголошувалося на високому покликанні літератури в ім'я демократичних і загальнолюдських принципів.

З цією тенденцією було пов'язане й зусилля молодого Гвездослава конфронтувати свою поетику з мадярською, німецькою і світовою літературою загалом і його прискіплива селекційність у ставленні до вітчизняної традиції. Якщо в добу національного

відродження протиставлення словацької літератури з іншими літературами не зуміло перетнути кордонів слов'янської етнічної цілісності, зрозумілої загалом як розвиток національного – окремого в напрямку до особливого (слов'янство), то нова генерація завдяки своїм засадничим принципам поступово творила можливості для взаємоперетинів словацької літератури із загальним (європейська чи світова літератури).

Своєрідне коріння поступової еволюції міжлітературних стосунків наявне вже у редакторській діяльності Андрея Трухлого-Ситнянського, який у другій половині 70-х рр. XIX ст., будучи редактором часопису «Орел», цілеспрямовано знайомив читачів з окремими творами світової літератури.

З погляду компаративістичного дискурсу на особливу увагу заслуговують «Критичні нотатки» (*Kritické listy*), якими обмінялися С.Г. Ваянський та Й. Шкультетий у 1880 р. Помітне місце посідали в них проблеми національної своєрідності словацької літератури та її стосунки з інонаціональними художніми цінностями. Цю проблему першим поставив Ваянський, котрий серед представників своєї генерації найбільше опікувався збереженням традиційних концепцій національної літератури, щоправда, частково модифікованих у дусі нової програми, відстоюючи національний аспект як обов'язкову передумову ширшої орієнтації літератури, «тісні зв'язки з народом», «конкретну своєрідність» і відкидаючи «занурення у космополітичні загальники».

Усупереч тому, для Шкультетого головною передумовою художності була не національна тенденція або матерія, а «краса без огляду на матерію»¹¹. У тлумаченні Шкультетого поняття «національне» і «світове» не перебували у зіткненні, а творили єдність, щоправда, лише в царині високохудожнього твору. Саме тут уже у рудиментарній формі висловлюється одна із засадничих тез компаративістики. Це думка не лише про діалектичну зумовленість і єдність національнолітературного і міжлітературного процесів, але врешті-решт і теза про домінуючу роль приймаючого явища, автора, літературної конвенції, національної літератури в процесі міжлітературної комунікації. Ці настанови

Шкультетий висловив не прямо, а в процесі вирішення актуальних питань орієнтації тогочасної словацької літератури в добу наступу реалізму.

Сенс універсалізації цінностей художньої літератури виявився у Шкультетого, наприклад, при поцінуванні творчості Шекспіра, котра в основі своїй є національна там, де автор відтворює чужу матерію, оскільки «Шекспір є велетом у поезії тому, що не римлянина, не датчанина, не англійця представляє, але людину»¹². Особливо цікавим є у Шкультетого оцінка творчого методу Золя в четвертому листі до Ваянського, де він не погоджується з натуралістичним методом відтворення дійсності у Золя. Втім, у дусі ліберальних настанов і ширшого розуміння завдань і сутності художньої літератури його ставлення до творчості Золя не було категорично негативним: «я ще й у самого Золя дізнаюся, що має доброго»¹³.

Подібними критеріями керувався Шкультетий і протягом своєї діяльності в «Словенских поглядах», де він протягом кількох десятиріч систематично оглядав літературну продукцію зосібна слов'янських народів, звертав на неї увагу в численних відгуках, статтях, рецензіях, оглядах, створюючи передумови компаративного вивчення словацької літератури. Ширше міжлітературні перспективи словацької літератури Шкультетий накреслював або безпосередньо реалізував у своїй перекладацькій діяльності, видавши твори Гоголя, Пушкіна, Тургенева, Толстого та ін.

Не можна обійти й проблеми формування чехо-словацької літературної взаємності, яка, починаючи з 70-х рр. XIX ст., розвивалася обоюдно. Низка творів чеської літератури зі словацькою тематикою була зумовлена щирим зацікавленням культурним і літературним життям Словаччини. Часом ішлося й про підтримку словацької літератури в добу певного занепаду національного та культурного життя після підписання австро-угорської угоди і в період зміни літературних генерацій та напрямків. Таким був, скажімо, авторський намір і об'єктивний сенс збірки «*Цимбали й скрипка*» Гейдука (*Cimbál a husle*, 1875),

Гайкових «Загадок нашого села» (*Pohadky z naší vesnice*, 1874), діяльності Ф. Таборського, літературно-організаційна праця Р. Покорного, Я. Влчка та ін., які у цей період репрезентували доволі сильну словакофільську групу. До цієї ж хвилі чехо-словацької літературної взаємності належить і Гурбанове анахронічне повернення до писемної чеської мови у VI та VII річниках альманаху «Нітра» (1876, 1877), діяльність Гвездослава і особливо С.Г. Ваянського у зв'язку з виступами останнього проти «космополітичних» елементів поезії Врхліцького тощо.

Безперечно, що цей помірно розвинутий рух був в окремих випадках і періодах мотивований часто відмінними суспільними та літературно-естетичними моментами. Та з огляду на появу і поступовий розвиток міжлітературних взаємин словацької літератури об'єктивно вони були проявом нового етапу в процесі подолання однотипності літературного процесу, його відносної закритості. З позиції цих еволюційних критеріїв навряд чи варто заперечувати, що повернення Гурбана до чеської мови не виражало об'єктивних тенденцій розвитку словацької мови і літератури, що словацько-чеські зацікавлення Ваянського та Шкультетого відбувалися під знаком не «світової», а «національної» концепції літератури, що між чеською та словацькою сторонами часто доходило до непорозумінь тощо. З позиції компаративних зусиль, що відбувалися в словацькому літературному житті, важливо, однак, що тут у принципі йшлося про вияв об'єктивної історичної неможливості подолати свою національнолітературну закритість, і то передусім завдяки нав'язуванню контактів із літературою найближчою, з якою словацька мала в минулому спільну долю і з якою мала, власне, спільну традицію. Крім того, спроба налагодження чехо-словацької літературної взаємності була результатом наступного етапу конституювання власної національнолітературної ідентичності.

«Історія словацької літератури» (1889–1890) Влчка як синтез еволюційного розвитку з'явилася не випадково, а була закономірним проявом наступної хвилі історизму у дослідженні словацької літератури. Її генеза, безсумнівно, пов'язана із суб'єк-

тивними факторами, що визначають Влчка як прискіпливого систематика літературного процесу.

Влчек був добре знайомий як із чеською, так і зі словацькою літературами, являючи собою приклад білітературності. Знання двох національних літературних традицій уможливило активізацію диференціального погляду на історію чеської та словацької літератури, загострювало погляд на специфічно національні еволюційні особливості. Це був погляд ізсередини і водночас, з іншого боку, певний відступ і погляд згори. «*Література Словащини*» Влчка побачила світ 1881 р., «*Огляд чеської літератури*» – 1885; «*Історія літератури словацької*» (1889–1890) і «*Історія чеської літератури*» – 1892) репрезентували нову хвилю літературного історизму, новий погляд на еволюційні процеси в словацькій літературі. Ідеться не про бібліографічні чи біографічні огляди, а про синтез літературного процесу в справжньому сенсі, закладений на аналізі виразних явищ і класифіковану з точки зору жанрової структури інтеграцію художнього письма. Саме у цьому, загалом уже модерному розумінні літературного твору і літературного процесу, слід убачати в «*Історії словацької літератури*» серйозну передумову розвитку вже не потенційної, а програмової, усвідомленої та інтенціональної компаративістики.

У цей період з'являються й перші справді компаративні спроби, спроби порівняти словацьку літературу з інонаціональною, часто через позалітературні галузі. Такий характер має, наприклад, порівняльна студія Т.Г. Турцерової «*Контакти слов'янофілів зі словаками та їх вплив на відсторонення словаків від чехів*»¹⁴. Це була типово «контактологічна» студія, де йшлося про зв'язки російських славістів Бодяньського, Прейса і Срезневського зі Словащиною. До такого ж типу розвідок належить і праця Й. Квачала «*Перелом у вірі Коменського і Міцкевича*»¹⁵.

Кінець XIX – початок XX ст. засвідчує дедалі дужче намагання інтерпретувати розвиток словацької літератури на ширшому міжлітературному тлі, а крім того, якісну зміну в розумінні реляції між словацькою та інонаціональними літературами.

Варто вказати бодай на послідовну орієнтацію «Гласу» (Нлас), на літературно-критичну діяльність Л. Надаші, Ф. Вотруби та ін. Зміна критеріїв оцінки словацької літератури несла з собою у молодій генерації літераторів і зміну поглядів при переоцінці традиційних реляцій між окремим – національним і загальним – світовим. У тексті та контексті виступів цієї генерації уже не йшлося лише про стимулювання «імпорту» цінностей інонаціональної культури до організму словацької літератури, а й про потребу й неминучість цілком партнерських взаємин словацької літератури з міжлітературним контекстом. Конфронтаційний аспект переставав бути лише якимось доповненням, надбудовою в пізнанні явищ національної літератури, а ставав присутнім параметром пізнання вітчизняної літератури як частки міжлітературного процесу. Словацька література в цих інтенціях сприймається як органічна складова не лише слов'янського, а й європейського літературного контексту.

Новому поглядові на словацько-інонаціональні контакти відповідав, безсумнівно, і потужний потенціал письменників другої хвилі словацького реалізму кінця XIX ст. і перших десятиліть XX ст., котрий засвідчив цілеспрямоване прагнення митців увійти у творчий діалог із європейським літературним процесом. Доказом цього може бути, окрім іншого, й перекладацька діяльність, якій присвячують чимало творчих зусиль письменники т. зв. першого ешелону. Діяльність представників цього покоління мотивувалася не лише комунікативною функцією, а й прагненням внутрішньо загострити вітчизняний літературний узус, поетику з передовими інонаціональними літературними творами. Дуже переконливим є в цьому сенсі приклад П.О. Гведослава, котрий за допомогою перекладів зі світової літератури (Пушкін, Лермонтов, Петефі, Гете, Шіллер, Шекспір, Міцкевич) прагнув, окрім іншого, перевірити дієвість художнього арсеналу виражальних засобів сучасної словацької та своєї власної поетики. Сюди ж слід зарахувати і перекладацькі зацікавлення Тайовського (Чехов), Кукучіна (Гоголь), Під'яворинської, Надаші, Краска, Ссенського та ін.

Перегляд тенденцій порівняльного аспекту в словацькому літературознавстві в перебігу XIX ст. вказує, що тодішні конфронтаційні намагання, як і конкретні компаративістичні праці, по суті, не перейшли меж словацької міжлітературної цілісності. Втім, це не була проблема звуженого погляду на диференційованість європейської літератури, котру більшість словацьких літераторів опанувала через німецьке посередництво, але безпосередній результат живого та інтенсивного усвідомлення словацької включеності в європейську спільноту. Життєвість словацької літературної думки має свої об'єктивні причини, котрі часто тяжіли до модифікацій Колларової ідеї слов'янської взаємності, романтичного й постромантичного месіанізму, переходячи в окремих випадках у звужену концепцію словацького русофілства. У тексті й підтексті аналогічних програм існувала свідомо й підсвідомо месіанська ідея з своєю позитивною історичною метою, але й із певною обмеженою, часом аж доленосною «приреченістю» словацько-інонаціональної свідомості. Тому, скажімо, протягом XIX ст. у словаків не з'явилося порівняльної фольклористики в такій формі й масштабах, як це спостерігається в європейській компаративістиці. Відтак і порівняльні дослідження художнього письменства присвячено переважно словацько-слов'янським взаєминам. У цьому можна вбачати, зокрема, відмінність від чеської компаративістики, де завдяки більш диференційованій літературознавчій програмі вдалося подолати виключність чесько-словацької свідомості.

Франтішек Вотрубa своєю творчістю й редакторською діяльністю утвердив низку основних позицій гласистської програми. Завдяки комплексному підходу до художньої літератури сформувався і його підхід до поцінування сучасного стану й подальших еволюційних перспектив словацької літератури різних періодів та її оціночні критерії. Помітну роль у розробці власної програми вироблення нових імпульсів для інтенсифікації словацького літературного життя відіграв той факт, що Вотрубову літературну свідомість, норму і смак зумовлювала й причетність до чеської літературної традиції, здатність інтерпретувати часове

та історичне значення окремих авторів і творів на перетині двох, хоча й історично близьких, проте відмінних оціночних критеріїв. Уже цей момент забезпечував Вотрубі наявність певної міжлітературності не лише літературно-критичного, але й історико-літературного погляду. Крім того, вона зміцнювалася за рахунок широкої орієнтації в російській, українській, польській літературах, низці європейських. Все це давало можливість Вотрубі інтегрувати до своєї літературно-критичної та редакторської практики спонтанні та цілеспрямовані компаративні тенденції, які, на відміну від аналогічних у представників попередньої доби, не були спрямовані лише на зовнішнє сприйняття національнолітературних традицій і своєрідності. Попередні ідеї про національне та світове (космополітичне) спрямування словацької літератури, присутні в полеміці про значення поезії Врхліцького, уявлялися Вотрубі більш-менш анахронічними. Інтерпретуючи зв'язки словацької літератури з інонаціональними письменствами, Вотруба виходив із недискутабельної ідеї цілісності національнолітературної традиції, з уявлення про своєрідний організм словацької літератури, котра задля дальшого успішного розвитку мусить обов'язково активізувати контакти з ширшим середовищем і літературними теренами.

Спонтанним внутрішнім переконанням у неминучості партнерських стосунків словацької літератури з інонаціональним літературним процесом зумовлена й Вотрубова перекладацька діяльність. При виборі авторів для перекладу (Пушкін, Лермонтов, Франко, Стефаник, Реймонт, Жеромський, Прус, чеські, німецькі, югославські письменники) Вотруба у першу чергу керувався актуалізаційними критеріями. Не випадково і його перша редакторська стаття компаративного характеру «*Українсько-руська видавнича спілка*» (*Ukrajinsko-ruska vydavnyča spilka*, 1903) свідчить про прагнення розширити реєстр перекладів на словацьку з європейських літератур, а в цих межах і з літератури української, котра за своїм характером мала можливість зміцнити, а тим самим і диференціювати певну специфіку словацького літературного спрямування. Аналогічну мету має і роз-

лога стаття «Чеська книжка – словацька книжка – мадярська книжка»¹⁶, яка містить короткий огляд тогочасної словацької перекладної продукції з наведенням переконливих конкретних фактів, зумовлених побудовою власної перекладацької концепції й водночас активізації чеських перекладацьких видань як протипаги мадярському впливові. Вотрубова діяльність у цьому сенсі свідчить про новий ґатунок компаративних тенденцій у словацькому літературному житті. Хоча йдеться про розвиток у галузі компаративної «праксеології», супроводжуваний численними Вотрубовими літературно-критичними статтями і спорадичними, але доскіпливими заувагами щодо іонаціонального літературного процесу, вона творить певну платформу, з якої поступово виростають авторські цілеспрямовано зорієнтовані компаративні праці, як, наприклад, студія «Врхліцький і Словаччина»¹⁷, де автор, окрім конкретного аналізу, подає, власне, й характеристику вітчизняних компаративних тенденцій, передусім протягом останніх декад ХІХ ст. У статті авторові вдалося подолати межі фактографічної «фахової» позитивістської компаративістики та репрезентувати суперечливу діалектику ставлення словацького письменства до цього своєрідного чеського поета і перекладача. Цікаво, що студія виникла не як результат цілеспрямованої, інтенціональної компаративістики з обмеженим полем аналізу, а як результат Вотрубових зусиль з актуалізації міжлітературного процесу, що впливало з літературно-критичної програми дослідника, його прагнення виокреслити послідовну еволюцію міжлітературної орієнтації тогочасного літературного процесу. Вотруба не послуговується арсеналом типово компаративних прийомів, його оцінки та способи викладу безпосередні, живі, а тому дійові й переконливі. Компаративний сенс найяскравіше виражено в заключній частині праці, де він констатує: «... якби можна було наші уривчасті замітки, присвячені його пам'яті, назвати не «Врхліцький і Словаччина», але бодай (у літературі) «Словаччина і світ», оскільки він ним був і для нас цю проблему поставив і ми були змушені її усвідомити і своїм способом з нею рахуватися. Марними були, як ми бачили,

спроби гатити проти неї греблі й марними були всі гримаси й зневаги»¹⁸. Мета порівняльного дослідження виступає тут засобом, що документує або ілюструє об'єктивні тенденції сучасного естетичного розвитку. Саме завдяки вмінню поєднати й функціонально пояснити порівняльний і літературно-критичний погляди в безпосередньо компаративістичних студіях словацька компаративістика здобуває нову якість і специфічний масштаб.

Хоча Павло Буйнак, будучи репрезентантом своєї генерації, об'єктивно реалізував аналогічні до Вотрубових ідейно-естетичні настанови, проте між цими двома представниками тогочасної естетичної думки можна помітити досить суттєві відмінності. Вони полягають не лише в різному характері оцінки літературної традиції та похідних із цього диференціації для інтерпретації еволюційної програми тогочасних письменників, не тільки у відмінному ступені літературно-критичної проникливості, не лише в різних підходах до політичної ситуації напередодні Першої світової війни та після неї, а в специфічних індивідуально-психологічних диспозиціях при аналізі літературного твору і процесу. Тоді як Вотруба всією своєю творчістю репрезентував виразний актуалізаційно-критичний тип літературного мислителя, Буйнак тяжів скоріше до сцієнтистсько-аналітичної моделі, будучи озброєний передусім відповідною академічною підготовкою.

Вотруба й Буйнак виходили з відносно цілісного уявлення про існування гомогенного національнолітературного процесу, належачи до генерації молодих діячів, котра здійснювала інновацію першої хвилі словацького літературного реалізму, причому Вотруба виявився прогресивнішим та ініціативнішим. Програма цієї генерації базувалася на прагненні здолати доволі звужений виклад національної програми в літературі, дати їй більший обшир, збагатити еволюційними стимулами та імпульсами. Тоді як Вотруба використовував для цього власну редакційно-організаторську, літературно-критичну та публіцистичну діяльність, Буйнак активізує в ім'я тих самих мотивацій спеціальний аналіз і в умовах словацького літературознавства узаконює таким чином літературну компаративістику. При цьому його цікавлять не

стільки досягнення міжлітературного словацького розвитку, як специфіка дослідницьких, методологічних підходів.

Подібна орієнтація Буйнакових праць детермінувалася кількома суб'єктивними чинниками його особистого фахового інтересу. Це, зокрема, студювання філософії, естетики й філології в Лейпцігу, мадярської літератури та лінгвістики в Будапешті, діяльність на філософському факультеті Карлового університету в Празі, де Буйнак заклав кафедру унгаристики (а потім і у Братиславі, де викладав мадярську та угро-фінську філологію). Порівняння словацької літератури з інонаціональними письменствами органічно впливало і з ширшої орієнтації на проблеми естетики та на визначні періоди та явища європейських літератур. Уже в своєму історико-літературному дебюті *«Романтизм у словацькій літературі»*¹⁹ Буйнак спробував типізувати еволюційні тенденції словацького романтизму на підставі низки явищ європейських літератур. Подібне маргінальне протиставлення зміцнювалося доволі широким студюванням проблем естетики з глибокою орієнтацією в тогочасній інонаціональній продукції в цій галузі. Отже, цілком закономірно, що вже перша Буйнакова компаративістична студія *«Каїн» Байрона і Гвездослав»*²⁰ збагатила вітчизняне порівняльне вивчення літератури не лише спеціалізованою методикою, а й водночас зосередилася на вивченні Гвездославового ставлення до Байрона в самій структурі літературного твору, тобто в інтерконтактній царині. Це своєрідна конфронтація двох митів, побудована на зіставленні способів реалізації біблійного мотиву про Каїна та Авеля. Через загальне порівняння життєвих доль обох поетів Буйнак приходять до їхньої художньої творчості, базуючись при цьому на їхніх характерних рисах. Хоча ця студія відзначається дещо спрощеною аплікацією деяких конфронтаційних підходів, якими є, скажімо, малопродуктивне паралельне зіставлення життєвих доль письменників, елементи поверхового психологізму, загалом вона показова в кількох моментах. Передусім уже самим фактом, що репрезентує спробу внутрішнього зіставлення художньої творчості. Тут ідеться не про проблему впливу, точніше залежності, але про

своєрідну типологію, тобто про спосіб, що має посприяти осягненню характерних індивідуальних рис зіставлюваних авторів і творів, хоча й через традиційну компаративну тематологію.

До першого періоду Буйнакових компаративістських зацікавлень відноситься і праця *«Шекспір у нас»*²¹, де йдеться про рецепцію Шекспіра в літературній критиці, наводяться розбори перекладів із Шекспіра та коментарі, а крім того, присутні міркування про вплив творчості Шекспіра на словацьку драматургію.

Міжлітературні аспекти дослідження словацької літератури Буйнак супроводжує не лише студіями естетичного мислення в окремих європейських країнах, але й заувагами та коментарями стосовно таких авторів, як Б. Бйорнсон, Г. Ібсен, О. Пушкін, О. Вайльд, Г. Флобер тощо.

Проблема контактів словацької літератури зі світовою перебувала також у центрі Буйнакової лекції, що відбулася в Мартіні 1913 р., де доповідач зробив спробу, поцінуючи словацький реалізм, установити його ширші, міжлітературні залежності, спричинивши полеміку стосовно штучності критерію «всесвітності» словацької літератури. Буйнакові закидали недооцінку специфічності вітчизняного письменства, як і застосування недоцільних, преекспонованих мірил для встановлення стосунків словацької літератури зі світовою. Симптоматично, втім, що Буйнак цілком конкретно і реально, з огляду на історію літератури, ставив перед словацьким письменством питання неминучої симетричності з інонаціональним розвитком.

Буйнак розвинув аналогічні компаративістські позиції також на чеському та угорському матеріалі. Це, зокрема, помітно в студії *«Адольф Гейдук і Словащина»*²². Тут не йдеться про пошуки форм співробітництва двох близьких літератур, про з'ясування закономірності специфічного міжлітературного контексту, а скоріше про зусилля документували прикладом із минулого «реальність» мовного та літературного чехо-словакізму. Вершиною дослідження словацько-угорських літературних стосунків є монографія *«Ян Арані в словацькій літературі»*²³, що була критикована Шкультетим за надмірний «впливологізм», за механістичний психологізм,

за спробу дещо прямолінійно відшукувати закономірності міжлітературних зв'язків. У цьому зв'язку не можна не згадати Буйнакову працю «Угорська література на теренах ЧСР»²⁴.

Після Першої світової війни у словацькому літературознавстві настає якісний поворот, зумовлений зміною умов суспільного, культурного і літературного життя. Формуванню позитивної атмосфери сприяли також розширення можливостей новостворених часописів і збірників, оновлення Матиці Словацької, закладення університету ім. Я.А. Коменського, створення Наукового товариства ім. Шафарика тощо. Для поглиблення та переорієнтації компаративістських тенденцій у літературознавстві вирішальним стало усвідомлення самотності в межах новоствореної незалежної держави чехів і словаків, що окреслювало еволюційні контури між вітчизняним та інонаціональним літературними процесами. Потреба зіставляти словацьку літературу зі здобутками інших національних письменств ставала все актуальнішою, ба навіть неминучою.

Міжлітературні взаємини базувалися не лише на усвідомленні національнолітературної самотності, але й з урахуванням розвитку ідей соціального визволення, впливу чеської та російської пролетарської та соціалістичної літератур. За цих умов нових обрисів набувають стосунки з угорською літературою, де починають зміцнюватись ідеї партнерства, поступово втрачає силу словацько-угорська білітературність, що, своєю чергою, зміцнює фактор міжлітературності стосовно угорської традиції та сучасності.

Штефан Крчмерий не був компаративістом у справжньому сенсі цього слова. Він був поетом, літературним критиком, публіцистом, організатором літературного руху та істориком літератури. Компаративний складник його літературознавчої діяльності репрезентує серія статей, рецензій, написаних з того чи того приводу, нотаток про твори та репрезентантів світової культури, де присутній органічно зіставний аспект.

Крчмерий не був послідовником ідей Шафарика, Коллара чи Штура. Спосіб його порівняльних оцінок скоріше нагадував

компаративістські настанови С.Г. Ваянського, Й. Шкультетого, Я. Влчка і Ф. Вотруби в низці статей компаративного характеру: «Ювілей Данте»²⁵; «Лорд Байрон»²⁶; «Літературні взаємини»²⁷; «Олександр Сергійович Пушкін»²⁸ тощо. Крчмерий зосереджується на висвітленні паралелей стосовно мотивів, послуговуючись тогочасною впливологічною термінологією. Втім, висновки Крчмерого не є аж надто впливологічними завдяки його глибокому переконанню у неможливості виводити художню творчість тільки з традицій чи то у вузькому, національному, чи то в ширшому – міжлітературному сенсі.

Наступною специфічною галуззю, де Крчмерий прямо й непрямо доводить необхідність та інтегральність компаративного підходу до вивчення словацької літератури, є художній переклад. При цьому він виходить із особистого досвіду та з безпосередньої дотичності до літературної практики. Тут, на відміну від попередніх розвідок, де часто мимохіть вказується на міжлітературні стосунки згадуваних авторів і творів, у випадку оцінки перекладної продукції Крчмерий іде далі й формулює врешті-решт теоретико-методологічні засади перекладацтва, котрі впливали з домінантних і для Крчмерого притаманних критичних інтенцій: сприяти розвиткові словацької перекладацької справи. Дуже виразно про це свідчить, наприклад, оцінка П.О. Гвездослава як перекладача²⁹; розмірковування над словацькими перекладами «Фауста»³⁰ або над перекладом «Манфреда» Байрона, зробленого П. Буйнаком³¹.

Крчмерий виходить із переконання, що завдання перекладача – передусім «зрозуміти, відчутти, пережити» оригінал, опосередкувавши його вартості читачеві в новому мовному середовищі. Таким чином, він виходить із домінантної комунікативної функції перекладу і лише на другому місці згадує творче трансформативне завдання перекладацької інвенції, котра здатна в окремих випадках «посилити» оригінал. Творчість перекладача не може бути, отже, «без ладу і складу», але має бути продиктована внутрішніми контактами автора і перекладача. З цієї настанови Крчмерий виводить тезу про те, що в перекладацькому

виборі вирішальну роль завжди (щоправда, при творчому підході) відіграє «симпатія поета до поета». Мається на увазі відоме поняття «зустрічна течія», теоретично і практично сформульоване О. Веселовським, яке часто недооцінювалося та занедбувалося в системі тогочасної компаративної «впливології». Згідно з сучасною термінологією, ідеться про типологічні сходження або неминучі творчі передумови кожного творчого контакту як внутрішньолітературних, так і міжлітературних цінностей.

Крчмерий належить до тих літераторів, котрі розуміли й поцінювали словесне мистецтво не ізольовано, а в органічній єдності з іншими видами. У цьому напрямку відбувалася його публіцистично-критична діяльність, де, крім статей про літературу та рецензій, помітне місце посідають думки про театральне, образотворче мистецтво, музику. Цілком закономірно, що принцип комплексності художньої діяльності в його системі не переноситься тільки на взаємну єдність і зумовленість явищ літератури в межах ширшого, міжлітературного процесу, але включає й мистецтво як цілісність. І хоча Крчмерий не підійшов безпосередньо до «міжмистецької» конфронтації з особисто випрацьованою програмою, його аналогії, тим не менше, документують пізнавальне значення паралелей між літературою та малярством³².

Цілеспрямоване й функціональне значення порівняльного вивчення літератури відобразилося у вершинному синтетичному творі Крчмерого «*Сто п'ятдесят років словацької літератури*» (*Sto päťdesiat rokov slovenskej literatury*) – винятковій своїм способом викладу історії літератури, де майже кожному авторові, ба навіть творові віднаходиться ширший, міжнародний контекст. Твір виступає не ізольовано, не лише у вітчизняному національнолітературному середовищі, а й в міжлітературних взаєминах і значенні. Тут розглянуто контакти вітчизняного письменства з німецькою, французькою і російською літературами від найдавніших часів до сучасності. Щоправда, Крчмерий базувався виключно на власному досвіді й не мав можливості скористатися здобутками розвинутих компаративних студій цілих генерацій компаративістів. Але й з цього погляду його синтез вартий уваги

і є й на сьогодні випадком винятковим. І хоча з огляду на тогочасну термінологію він доволі часто користується терміном «вплив», його розуміння цього поняття є загалом антивпливологічним і позбавленим саме тієї однобічності, котра найбільше послабила значення доволі розвинутої компаративістської практики в багатьох європейських літературах.

У 20-ті роки в галузі літературознавства провідне місце посідала група «ДАВ», метою якої була розбудова соціалістичної літератури, марксистської літературної критики та естетики. Неформульоване, але в принципі наявне уявлення про світовий літературний процес і міжлітературність не було в програмі давістів однобоким, маючи всі ознаки універсальності в дусі прогресистського еволюційного процесу літератури.

Безперечно, давістів годі зараховувати до цілеспрямованих компаративістів. Їхні компаративні аксіоми були пов'язані з диференціально-інтеграційним розумінням функції співдружності словацької та чеської літератур. Другим опорним моментом інтернаціональних тенденцій при викладі вітчизняного красного письменства було онтологічне ставлення до радянської літератури, до її соціального покликання та новаторських художніх здобутків. Тому в літературно-критичній діяльності Л. Новомеського, Е. Уркса, Д. Окалі предметом зіставлення був розвиток і здобутки чеського і радянського літературних процесів, творчість Й. Волькера, В. Незвала, Я. Сейферта, П. Безруча, Й. Гори та ін. порівнювалася з творчістю О. Блока, В. Брюсова, В. Маяковського, В. Іванова, С. Єсеніна, М. Горького, Л. Толстого, О. Пушкіна та ін. Співдружність словацької та чеської літератур, як і взаємини цих двох письменств із радянським, зокрема й з українським, стали містком, який у певному сенсі зумовлював ставлення не лише до літературного спадку, але й до літературних цінностей інших європейських народів. Принципи ставлення словацької літератури і культури до Сходу і Заходу висловив Л. Новомеський у доповіді на I конгресі словацьких письменників (1936).

Однією з центральних тез доповіді був наголос на необхідності не формальної, а творчої орієнтації словацького культурного

процесу на світову культуру та літературу. Ця участь передбачала внутрішній творчий акт, який уможливив би народження нової естетичної конструкції. На тлі компаративного мислення в словацькій літературній історії ця, здавалося, «практична» інструкція набуває ролі теоретичних тез із огляду на неефективність позитивістської та «впливологічної» компаративістики 30-х рр. З практичного й теоретичного погляду ця доповідь є актуальною на той час спробою Новомеського встановити масштаб і обсяг стосунків словацької літератури як із Заходом, так і зі Сходом, а також окремо з чеською літературою: «Те, що в західній культурі було спроможним до творення, пошуку і розвитку, те, що в ній було «з людини і для людини», подає понад усі кордони Європи руку культурі т. зв. Сходу». Новомеський ставить питання про можливості та форми чехо-словацького літературного співробітництва, підкреслюючи взаємну близькість традицій та сучасних інтересів і цілей, і водночас наголошує на особливостях двох культур. Саме ця специфічність мала стати головним мірилом контактів зі «всесвітністю», котра мала увиразнювати своєрідність погляду й потреб, що є вирішальною передумовою творчого сприймання інонаціональних літературних цінностей. Таким чином Новомеський сформулював, власне, специфіку спільноти чеської та словацької літератури, їх взаємну контекстуальність, білітературність.

Кінець 20-х і особливо 30-ті роки ознаменувалися в процесі активізації міжлітературного дискурсу появою певної дослідницької межі. У багатьох європейських літературах, зокрема французькій, німецькій, російській спостерігається розвиток порівняльного вивчення з орієнтацією на розширення дослідницького проекту всупереч його цілеспрямованій класифікації та функціональній організації. У цей час відбувається своєрідна кульмінація панівного тоді позитивістського методу нагромадження найрізноманітніших поглядів і фактів щодо форм білітературних міжлітературних контактів, з фокусуванням на заkostenілій системності, класифікації та певній ієрархізації матеріалу. Якщо після Першої світової війни вела перед

«спонтанна» історико-літературно налаштована форма міжлітературних конфронтацій, через певний часовий відтинок її відносного наповнення виникає хвиля теоретичних узагальнень. Притому теорія і методологія орієнтувалися як на попередню стадію розвитку, так і на створення передумов для майбутніх досліджень (французька, російська, чеська, польська школи компаративістики).

У словацькому літературознавстві в цей час спостерігається формування генерації фахово вишколених дослідників, репрезентованої А. Мразом, Р. Угларом, Р. Бртанем, М. Пішуттом, Й. Феліксом, М. Бакошем та ін. Ці молоді вчені також розпочинають із типово «впливологічних» студій А. Селецького «*Коллар і Гете*»³³, Р. Бртаня «*Гвездослав – перекладач Гете*»³⁴, С. Мечіара «*Татри в словацькій та польській поезії*»³⁵, після чого з'являється праця Р. Углара «*Зв'язки між словацькою літературою і літературами сусідніми*»³⁶, якій вдалося подолати панівний у тогочасній Словаччині «впливологічний» стереотип. У своїх теоретичних постулатах Угляр базувався на настановах, викладених у фундаментальній монографії П. Буйнака «*Арані у словацькій літературі*», в якій з'ясовуються причини того, чому саме творчість Арані та Аді відгукнулися у творчості багатьох словацьких письменників і робиться висновок, що зазначені письменники виразили найтипівіше й найповніше обставини співжиття словаків і угорців.

Угляр у своїй праці робить спробу вирішити низку методологічних проблем компаративістики, дати відповідь на такі питання, як, скажімо, мета й сенс порівняльного дослідження загалом, його методика та інструментарій. У вступній частині він оглядає головні порівняльні тенденції європейських літератур (французька, німецька, англійська, італійська), особливо відзначаючи роль французького вченого Ван Тігема.

Нове спрямування компаративістичних досліджень принесло відповідні наслідки, що засвідчили, зокрема, студії С. Мечіара «*Гвездослав і Каспрович*»; «*Апофеоз словацької діви у Ваянсько-го і Пушкіна*»³⁷, де на засадах переважно тогочасних практик

робиться спроба розширити традиційну уніформу викладу художнього твору в порівняльному аспекті.

30-ті роки висувають наперед кілька досить помітних у європейській компаративістиці постатей. Це Р. Бртань, котрий тривалий час досліджував контакти словацької літератури з німецьким, польським, чеським і російським письменствами. Тут передусім варто назвати монографію *«Бароковий славізм»* (*Baroková slavizmus*, 1939), що, попри всю відданість у частковостях традиційній позитивістській методології, демонструє і намагання створити ширший компаративістичний синтез. Варто назвати також статті *«Пушкін і Андрей Сладкович»*; *«Російський поет Лермонтов. Початки його культу в нас»*³⁸.

У другій половині 30-х років у літературознавстві можна спостерігати утвердження диференційованих компаративних підходів. Тут слід говорити про певне подолання описовості й прямолінійної класифікації матеріалу через методологічну винахідливість. Починає переважати тенденція до розуміння компаративного дослідження як органічного складника історії літератури, хоча й із маргінальним ухилом, як необхідний додаток до комплексного погляду на процесуальність вітчизняного письменства. Зміцненню зазначених функціональних аспектів сприяла літературознавча діяльність А. Мраза, Й. Фелікса, М. Пішута і М. Бакоша.

Якщо навіть розвідка А. Мраза *«Словацький толстовець Альберт Шкарван»*³⁹ і мала загалом «контактологічний» характер, її водночас слід сприймати як складову частину послідовного намагання вирішити в історико-літературному плані актуальні проблеми перебігу словацько-російських літературних зв'язків.

Серед вітчизняної компаративістичної продукції варті уваги праці Й. Фелікса, зокрема *«Залежність літературних праць Хробака від іноземних взірців. Додатки до книги Доброслава Хробака «Камарат Яшек»*⁴⁰, де переконливо продемонстровано актуальність, оперативність порівняльного аналізу не лише з огляду на історико-літературну класифікацію матеріалу, а й з позиції дослідження процесуальності літературного

розвитку, ба навіть із позиції найсучасніших літературно-критичних потреб. Ідеться про зіставлення спільних мотивів у творі Д. Хробака та творах Ж. Жюно, Х. Рамуса, Л. Франка, К. Гамсуна та ін., причому робиться спроба доведення плагіаторського ставлення Хробака до роману Жюно «Людина з гір».

Виразне історико-літературне спрямування має і студія М. Пішута «*Карел Гінек Маха і Словаччина*»⁴¹. Хоча ця праця і написана з приводу 100-літнього ювілею виходу у світ поеми «Май», проте як за своїм змістом, так і зануренням у процес естетичної кристалізації штурівської генерації та її поетики, є це виняткова студія з притаманними атрибутами по-сучасному інтерпретованої літературної компаративістики. Пішута цікавлять окремі філіації між Махою і Кузьманом, Кральом, Ботто, Сладковичем як прояв, результат внутрішньої еволюційної динаміки цих авторів, як результат «зустрічних потоків» між Махою і представниками штурівської поезії. Ця Пішутова праця була першою в цілій низці його порівняльних досліджень, в яких розглянуто еволюцію словацької літератури в діалектичній єдності внутрішньо-літературного, національнолітературного та міжлітературних закономірностей та імпульсів (Див.: *Проблеми історії літератури «Центральносхідної Європи»*)⁴².

Середина 30-х років була позначена намаганням подолати маргінальність висвітлення стосунків словацької літератури з інонаціональними літературами. Літературна компаративістика щодалі, то більше ставала органічною складовою історії літератури. На зміну колишньому дуалізму прийшли тенденції до історико-літературного монізму. Цьому процесові сприяло дедалі глибше усвідомлення самотності вітчизняного літературного процесу, його внутрішньої континуальності, а також сама диференціація методологічних і методичних підходів словацького літературознавства. Особливу роль тут відіграли переклади М. Бакошем творів російських формалістів, що побачили світ 1941 р. під назвою «*Теорія літератури*».

Саме на цій основі почалося становлення концептуального вивчення контактів словацької літератури з чеською та угорсь-

кою, що було спричинено історичною ситуацією, а водночас відповідало потребам тогочасного літературного історизму. Про це свідчить, скажімо, стаття М. Бакоша «*До проблематики стосунків між словацькою та чеською літературою*»⁴³, де сформульовано, окрім тези про літературно-історичну неминучість систематичних досліджень зв'язків між словацькою та чеською літературами, також деякі принципи методики порівняльного дослідження, причому в опозиції до домінантної «впливології», до механістичного викладу міжлітературних взаємин. З діалектичних та історично зумовлених взаємин національних літератур випливає одна з головних засад сучасної компаративістики, яка окреслює особливу роль літератури-приймача для з'ясування міжлітературного обміну цінностей: «Для кожного «впливу» повинні скластися умови в літературі, і до цих умов він повинен пристосуватися. Інакше він не може бути впливом, не може реалізуватися. Тому навряд чи науково ототожнювати аналогічні явища у двох літературах, і відтак ці аналогії не можна пояснювати впливом»⁴⁴.

У зв'язку з розвитком компаративістики у Словаччині в 20–30-ті рр. годі оминати здобутки чеських і польських словакістів. Типово позитивістський напрямок чеської словакістики репрезентує діяльність Альберта Пражака. Так, наприклад, праця «*Гвездослав і Данте*»⁴⁵, яскраво виявляє науковий метод Пражака. У першій частині наводяться окремі висловлювання словаків про Данте, а в другій частині наводяться дві словацькі статті про Данте: В. Пауліні-Тота та І. Зоха. У третій частині ідеться про три спроби перекладів із Данте. У четвертій частині досліджуються «впливи» Данте на Й.М. Гурбана, Я. Ботто, Я. Коллара, Я. Смерека. На подібному методологічному принципі базується і студія «*Й.В. Гете і словаки*»⁴⁶, яка, попри свою дещо прямолінійну матеріалістичність, становить серйозну спробу осягнути сутність міжлітературних взаємин словацької літератури протягом кількох десятиліть, а також своєрідний апофеоз її специфіки. Чимало цікавих відомостей містить і студія «*Штур, Гурбан і Маха*»⁴⁷, а також праця «*Deutsche Elemente in der Jungbildung S. Hurban Vajansky*»⁴⁸.

З методологічного погляду особливе місце посідає Пражакова студія *«Наполеон у словацькій літературі»*⁴⁹, цікава з погляду дослідження жанрової специфіки словацької літератури, зокрема з точки зору оцінки цієї визначної історичної постаті, що може мати значення більше для характеристики процесу самоідентифікації, ніж для вивчення словацько-французьких літературних зв'язків. Сюди ж частково відноситься і стаття *«Ваянський у Німеччині»*⁵⁰, котра являє собою типовий прояв тематології, характерної для доби по-позитивістському налаштованої впливології.

Значну роль для розвитку словацької компаративістської думки мають порівняльні студії Ф. Вольмана, котрі у 20-их роках виходили в серії «Записки Філософського факультету Університету Коменського в Братиславі» (Spisy Filozofskej faculty Univerzity Komenského v Bratislave). Ці праці стали вдалою спробою подолання домінантних підходів тодішнього «впливологічного» методу дослідження.

Вольман у своїх працях базувався частково на підходах чеського компаративіста Й. Полівки і частково на ідеях О. Веселовського. Його метод характеризується розумінням історії літератури як унутрішнього процесу з взаємозумовленістю художніх засобів і форм. Його праці з галузі історії драми південних слов'ян носять синтетично-аналітичний характер. Це фактично спроба написати історію південнослов'янської драми як частину загальнослов'янського компаративного узагальнення. Подібний характер має і його праця *«Письменство слов'ян»*⁵¹.

Не можна обійти й теоретичну компаративістську працю Ф. Вольмана *«До методології порівняльного слов'янського письменства»*⁵². Учений робить свої теоретичні побудови не лише на власній компаративістичній практиці, а й використовує набутки російської формальної школи і частково постулати структуралізму, сучасно реагуючи на відкриття європейської літературної компаративістики, так як її репрезентує творчість Ван Тігема.

Помітний документальний внесок у розвиток словацького порівняльного літературознавства зробив Й. Їрасек своїми працями *«Словаки і Росія»*⁵³, *«Росія і ми»*⁵⁴.

Характерною ознакою всіх вищезазначених праць є їхня спроможність функціонувати як в контексті чеської традиції, так і словацької історії літератури. Одним зі знаків приналежності до певного національно-літературного контексту є, наприклад, спосіб і міра інтенціональної авторської адресності, факт того, наскільки автор має на увазі тип читача однієї чи іншої літератури. Водночас між цими працями існує й відмінність. Якщо Пражак, виходячи із засад і тогочасного стану чеської літературної компаративістики, концепціював свої праці більшою мірою з огляду на специфічні потреби словацького читача, то Вольман буде свої компаративістичні студії на загальних принципах, а тому міра його адресності до словацького читача не особливо виражена. Впливає це й з того, що Вольманові праці не досліджують словацько-інонаціональні зв'язки, а також із того, що базуються вони на інших методологічних принципах. Вольман рухається шляхом мультилітературного порівняння, тоді як Пражак має на меті білітературну модель.

Помітну роль у диференціації компаративістичних підходів відіграли й дослідження чеського вченого К. Крейчі, друковані в словацьких часописах. Це, зокрема, студія *«Ленорський мотив у ренесансній польській поезії»*⁵⁵, яка завдяки своїй історичній актуальності при аналізі окремих образів і форм їхньої адаптації в польському літературно-історичному середовищі створила певні передумови для зменшення домінування фактографізму словацької компаративістики, передусім через демонстрацію функціональних історико-літературних зв'язків як у літератури-приймача, так і на тлі ширших міжлітературних європейських взаємин. Своє місце посіла й праця Крейчі *«Мовна карикатура в драматичній літературі»*⁵⁶, в якій досліджується роль макаронізмів у драматургії.

У зв'язку з розвитком порівняльних концепцій у словацькому літературознавстві 30-х років треба також звернутися до діяльності польського історика літератури В. Бобека, чії праці, особливо з царини польсько-словацьких взаємин, стосунків словацької літератури з російською в кінцевому підсумку кореспондуються з тогочасними тенденціями словацької літературної історіографії.

Компаративістичним працям Бобека притаманне широке розмаїття тем і комбінацій підходів з переважанням позитивістської фактографії і впливології. Ідеться про статтю «*З історії одного мотиву*»⁵⁷, монографію польською мовою «*Мицкевич у словацькій літературі*»⁵⁸, студії «*Мицкевич і Пушкін*»⁵⁹, «*Полоніка у Гурбана, Гробоня, Годжі та М. Догнаного*»⁶⁰ та ін. Цікавою видається, наприклад, праця «*Єсенський і Пушкін*», в якій ідеться про типологічне порівняння творчості Пушкіна зі словацькою поезією з акцентом на творчість Єсенського, з аналізом рецепції Пушкіна шутивцями, Ваянським та Єсенським.

Студії, присвячені Словаччині, побачили світ у двох книжкових публікаціях «*Словаччина і слов'янство*» (*Slovensko a Slovanstvo*. – Bratislava, 1936) і «*Поділи про слов'янство*» (*Kapitoly o Slovanstve*. – Bratislava, 1937). Сюди ж варто долучити «*Нарис історії словацької мови*» (*Dijiny slovenského jazyka v náčrte*. – Bratislava, 1938), «*Коротку історію словацької літератури*» (*Prehľadné dejiny slovenskej literatúry*. – Bratislava, 1939).

У перші роки після Другої світової війни намітилися спроби сформулювати перспективні засади й принципи порівняльного дослідження літератури. Ці поодинокі спроби базувалися на результатах, здобутих у 30-ті роки – добу утвердження компаративістичної теорії.

У перше повоєнне десятиліття спостерігається перевага праксеологічно орієнтованих праць, що загалом розвивали попередню компаративістичну програму. Їхньою характерною рисою був не лише історико-літературний фактографізм, але й методологічний дуалізм, подвійність сприймання національнолітературного та міжлітературного процесів. Сюди можна зарахувати повоєнні порівняльні студії А. Мраза, у яких компаративний принцип внутрішньо організований ідеєю слов'янської взаємності. Такою, зокрема, є його монографія «*Сьогоднішній стан слов'янської взаємності у словаків*»⁶¹, а також праця, присвячена словацько-чеським і словацько-російським літературним контактам: «*Російські моменти в творчості Яна Коллара*»⁶², праця про русофільство Ваянського⁶³, про відгомін творчості М. Гоголя⁶⁴, про зв'язки Ваянського з Бйорнсоном⁶⁵ та ін.

В інтенціях довоєнної доби пише свої порівняльні зауваги Р. Бртань. Відомим є редактований ним «Слов'янський збірник» (*Slovanský sborník*, Martin, 1947), що включав чимало вартісних матеріалів, котрі дозволили розпочати вивчення словацько-слов'янських літературних зв'язків цілеспрямовано та систематично. Не менш значущою видається і його монографічна студія «Пушкін у словацькій літературі» (*Puškin v slovenskej literatúre*. – Martin, 1947), де було зосереджено численні відомості про рецепцію Пушкіна у словацькій літературі та вплив російського поета на словацьку поезію.

Спеціально слід відзначити і студії Й. Банського з словацько-німецьких літературних зв'язків «До початків словацького романтизму в Галле»; «Німецькі впливи на «Сонети» Сладковича»⁶⁶; словацько-українських і словацько-польських: «Штефан Крчмерий і українська література»⁶⁷; «Десять років польської літератури в Словаччині»⁶⁸.

До першого повоєнного періоду слід віднести й студії Я. Горещького «Елементи античної епіки у «Сватоплуці» Голлого»⁶⁹; праці Я. Брезіни «Поетична панахида Гвездослава на смерть Толстого», «Словацька поезія революційних років 1917–1921 рр.»⁷⁰, книжка Б. Галузінського «Божена Немцова і Словаччина»⁷¹, написані у традиційному ключі.

Помітне місце посідає в цей час діяльність М. Пішута, особливо його студії про словацько-чеські літературні зв'язки, де спостерігається комплексний погляд на літературний процес з урахуванням компаративістичних підходів. Таку мотивацію має, скажімо, праця «Еволюція словацької літературної історії і дебют Ярослава Влчка»⁷² і низка порівняльних студій про А. Їраска⁷³. Пішут у своїх компаративістичних побудовах завжди базувався на тезі про взаємозалежність національнолітературного і міжлітературного контекстів. Цей історико-літературний монізм мав стимулювальний вплив на розвиток словацької літературної компаративістики в наступний період.

У добу творення передумов для вибудови історико-літературної компаративної моделі в словацькому літературознавстві

посутню роль відіграла цілеспрямована діяльність по формулюванню принципів та настанов теоретичного й методологічного характеру. Тут не можна не згадати передусім розлогу працю К. Розенбаума «Зв'язки словацького літературного романтизму з німецьким літературним класицизмом»⁷⁴ і студію М. Бакоша «Літературна генеза Сладковичевої строфи»⁷⁵. Варто наголосити на тогочасному ставленні Розенбаума до поняття «вплив», який, на його думку, не є узагальнюючим поняттям, оскільки «впливом не можна виразити динамічність зв'язків, їхню продуктивність і дієвий результат»⁷⁶. Учений проголошує в душі теорії Ф. Вольмана т. зв. формалізований підхід, котрий уможлиблює з'ясування в процесі зв'язків структурні зміни і є досить широким, аби охопити як стилеві, так і видові аспекти літератури.

Системність Розенбаумового викладу теорії літературної компаративістики найвиразніше виявляється у висвітленні аспекту національної літератури-приймача, що знайшло місце в його полеміці з Вольманом, який у принципі залишився на боці твору інонаціональної літератури і розглядав його з огляду на художню вартість, а не з точки зору ситуації, що складалася у вітчизняній літературі. З цього ж погляду Розенбаум не погоджується з «напрямком дослідження» у В. Жирмунського, оскільки той у книжці «Байрон і Пушкін» пропонував висвітлювати вплив Байрона на Пушкіна, а не зв'язки Пушкіна і Байрона. Автор тлумачить теоретичні засади компаративного дослідження з позиції національної літератури і з цих позицій робить спробу проаналізувати значний матеріал стосунків словацького літературного романтизму з німецьким літературним класицизмом.

Обидві ці праці, з'явившись невдовзі після війни, не могли узагальнити мало розвинутий історико-літературний дискурс. Вони базувалися на попередніх еволюційних інтенціях розвитку міжлітературних позицій у словацькому літературознавстві, і тим водночас вказували шлях їх подальшого розвитку. Той факт, що наведені праці, що своїми висновками переважали тогочасний ступінь висвітлення даної проблематики, в наслідку були відсунуті в історіографічній «пам'яті» назад, є до певної

мірі парадоксальним. У подальшому саме їх було покладено в 60-ті роки в основу нової теоретичної моделі компаративних досліджень.

Словацька компаративістична теорія та методологія виходить у той період із безпосередніх і непрямих засад попередньої доби і з деяких засад літературного структуралізму. У ставленні словацької компаративістики до структуралізму переважає селекційний підхід, у супереч структуралістським тезам про непродуктивність компаративного дослідження. Особливі умови розвитку словацької літератури, порівняно з чеською, вимагали більшою мірою звернення до інонаціональних явищ, причому не лише чеської чи угорської літератури, але й інших європейських літератур. Саме цей факт зумовив появу цілеспрямованих зусиль задля констатації порівняльних підходів, принципів літературно-наукового історизму в дослідженні історії словацької літератури. У цьому зв'язку варто згадати наукові дослідження М. Бакоша «*Теорія літератури*» (*Teorie literatúry*. – Trnava, 1941); «*Розвиток словацького вірша*» (*Vývin slovenského verša*. – Bratislava, 1949); «*Проблеми періодизації розвитку словацької літератури*» (*Problémy vyvinovej periodizácie slovenskej literatúry*. – Trnava, 1944). Ці праці ознаменували в словацьких умовах пошуки літературознавством власного предмета літературознавством з власним специфічним науковим апаратом. В галузі історії літератури це призвело врешті-решт до формулювання окремих теоретичних принципів при реконструкції еволюційної поступовості словацької літератури.

У другій половині 50-х років у словацькій літературній компаративістиці спостерігається значний кількісний зріст, з'являється чимало порівняльних досліджень, причому не випадкових, а таких, що впливали з вирішення проблем історичної поступовості національнолітературного процесу, а також у працях програмово компаративного спрямування. При цьому переважна більшість студій має фактографічний, в основі своїх екстерноконтактний характер, що впливає передусім із широкого охоплення матеріалу при викладі стосунків словацької

літератури з інонаціональним процесом. У цей період переважають нейтральні фактографічні дослідження, які стали підготовчим етапом для справжнього розвитку літературної компаративістики.

Типовим результатом згадуваних тенденцій була, наприклад, книжка А. Мраза «*Про російську літературу та її відгомони у словаків*» (*Z ruskej literatúry a jej ohlasov u Slovákov*. – Bratislava, 1955), монографія Я. Станіслава «*З російсько-словацьких культурних контактів часів Яна Голлого і Людовіта Штура*» (*Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ludovíta Stúra*. – Bratislava, 1957). Сюди ж варто зарахувати і збірник «*Людовіт Штур*» (*Ludovít Stúr*. – Bratislava, 1956). У цей же період починається систематичне дослідження взаємодії чеського і словацького літературних контекстів, свідченням чого став збірник «*Про взаємні стосунки чехів і словаків*» (*O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. – Bratislava, 1956) тощо.

Наступною об'єктивною передумовою інтенсифікації порівняльних аспектів вивчення історії словацької літератури було те, що лави дослідників інонаціональних літератур уже не обмежувалися переважно істориками словацької літератури, як це було в попередні часи, коли порівняльні праці виникали як суміжний продукт емінентних словакістичних зацікавлень. У другій половині 50-х рр. поступово з'являються студії молодих фахівців із російської, української, інших слов'янських і неслов'янських літератур. Порівняльне вивчення словацької літератури вже перестає бути лише доповненням до історії словацької літератури, а взаконюється як відносно самостійний науковий напрям. Помітну роль відіграло в цьому процесі створення Чехословацько-радянського інституту Словацької Академії наук, де під орудою директора Я. Грозієнчика об'єдналися дослідники не лише російської та української літератур, а й багатьох інших письменств.

Реалізації цього проекту сприяло й закладення видання «Слов'янські студії», котрі протягом кількох років мобілізували й об'єднали фахівців-компаративістів не лише Словаччини, але

й Чехії, Росії, України, Польщі, Угорщини, Болгарії. Уже перший том «Слов'янських студій» «*З історії чесько-словацько-українських зв'язків*» (*Z dějin česko-slovensko-ukrajinských vztahov.* – Bratislava, 1957) за ред. М. Мольнара, що побачив світ також і в українському варіанті, всупереч своїй методологічній екстенсивності та фактографізові, заклав засади фаховому та систематичному розвитку компаративних досліджень у словацькому літературознавстві. Органічним продовженням запланованої діяльності був другий том «Слов'янських студій» «*З історії чесько-словацько-слов'янських зв'язків*» (*Z dějin česko-slovensko-slovanských vztahov.* – Bratislava, 1959). Цей грубий збірник крім того, що об'єднував результати дослідницьких зацікавлень на теренах русистики, полоністики і болгаристики, реалізував також намагання створити теоретико-методологічну концепцію, реалізовану в статті Ф. Вольмана «*Порівняльний метод у літературознавстві*»⁷⁷.

Дальше поглиблення дослідницької компаративної програми у Словаччині демонструють третій і четвертий томи «Слов'янських студій». Третій том «*Матеріали до міжслов'янських зв'язків у чехословацькій історії*» (*Príspevky k medzislovenským vztahom v československých dejinách.* – Bratislava, 1960) містить матеріали, присвячені різним аспектам словацько-російських і словацько-польських літературних зв'язків (С. Леснякова, Е. Пановова, А. Попович, М. Федор, Т. Арістова, Ю. Богданов, Г. Батовський, Й. Магнушевський та ін.). Четвертий том «*З відгуків про Л.М. Толстого у Словаччині*» (*Z ohlasov L.N. Tolstého na Slovensku.* – Bratislava, 1960) мав монотематичний характер, а його значення, окрім репрезентації розлогого фактичного матеріалу, полягало у з'ясуванні форм і наслідків сприйняття творчості Толстого у словацькій літературі та культурі, а також у послідовному спрямуванні на вирішення конкретних і актуальних проблем історії словацько-інонаціональних стосунків.

У цей період розвитку компаративістики непересічну роль відіграв ІV Міжнародний з'їзд славістів (Москва, 1958), де фактично було підведено ризику в дискусії стосовно продуктивності

порівняльних аспектів. Відбулася повна реабілітація компаративного підходу до вивчення літературного твору та літературного процесу й були відкинуті останні заборони та неясності в цій проблематиці.

Наслідком дії цілого комплексу різних сприятливих обставин об'єктивного характеру стала поява кількох монографічних праць молодих словацьких компаративістів, що були результатом їх кількарічної праці. Водночас вони сигналізували про незрозуміність методологічно-методичного апарату компаративних досліджень. Ідеться, зокрема, про монографічні праці М. Мольнара «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. Збірник матеріалів та документів» (Братіслава, 1957), «Тарас Шевченко у чехів та словаків» (Пряшів, 1961); «Словаки і українці. Причинки до словацько-українських літературних взаємин з додатком документів» (Пряшів, 1965), «До словацько-українських літературних зв'язків до 1945 р.» (*K slovensko-ukrajinským literárnym vzťahom do roku 1945. Bibliografia.* – Martin, 1970), «Зустрічі культур» (Пряшів, 1980), книжка С. Леснякової «Максим Горький в словацькій культурі» (*Maxim Gorkij v slovenskej kultúre.* – Bratislava, 1961); монографія А. Поповича «Російська література в Словаччині в 1863–1875 рр» (*Ruská literatúra na Slovensku v rokoch 1863 až 1875.* – Bratislava, 1961); серія статей Е. Панової, присвячена зв'язкам Янка Єсенського з російською культурою, перші розвідки Д. Дюрішина. Не можна оминати й праці болгарського словакіста Георгі Влчева, який працював в Словацькій академії наук⁷⁸. Пізніше вони склали монографію «З історії словацько-болгарських зв'язків до звільнення Болгарії 1878 р.» (*U dejín slovensko-bulharských vzťahov do oslobodenia Bulharska r. 1878.* – Martin, 1959).

Словацька, якщо можна так сказати, спеціалізована компаративістика розвивалась у тісному зв'язку з розробками таких літературних істориків-словакістів, як А. Мраз, котрий, окрім іншого, виявляв зацікавлення і українською проблематикою⁷⁹, М. Пішут⁸⁰, Р. Бртань⁸¹; К. Розенбаум, відомий своїми україністичними зацікавленнями⁸²; М. Бакош⁸³.

Поцінуюючи здобутки цього періоду, слід зазначити, що більшість словацьких фахівців молодшої генерації віддавала перевагу порівняльному підходу перед висвітленням історії тої чи іншої інонаціональної літератури. Це явище не видається випадковим у нових ідейно-суспільних умовах.

У цей же період у Словаччині з ініціативи М. Пішута було підготовлене унікальне на той час для соціалістичних країн видання «Історія світової літератури» (*Dejiny svetovej literatúry*. – Bratislava, 1963. – Sv. 1, Sv. 2), котра стала адекватним завершенням компаративних тенденцій у словацькому літературознавстві, спрямованих передусім на досягнення згадуваної вже фактографічності та широти при викладі міжлітературності в словацькому літературознавстві. Автори «Історії світової літератури» хоча й поставили проблему міжлітературного процесу як мету дослідження та історико-літературного узагальнення явищ, проте не довели її практичну реалізацію до кінця. 1964 р. було створено Інститут світової літератури і мов під керівництвом відомого теоретика літератури М. Бакоша.

Порівняльне вивчення літератури зазнало в 60-ті рр. принципово якісних змін. Відбулася низка міжнародних конференцій, присвячених стосункам словацької літератури з південнослов'янськими літературами (1966), з польською літературою (1967), з угорською літературою (1969), з літературами російською та українською (1970), матеріали яких побачили світ (Див.: «Літературні взаємини словаків і південних слов'ян» (*Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*. – Bratislava, 1968), Fedor M. «Словацькі зацікавлення літературами балканських народів» (*Slovenský záujem o literatúru balkánskych národov*. – Bratislava, 1965), «Зв'язки словацької та польської літератур» (*Vzťahy slovenskej a poľskej literatúry*. – Bratislava, 1972), *Polonica Slovaca*. – Martin, 1967). Ці конференції стимулювали розвиток міжнародного співробітництва на платформі літературної компаративістики. Ідеться і про зародження словакістики в окремих європейських країнах і проведення відповідних конференцій у різних країнах із наступним виданням збірників (Див.:

Чешско-русские и словацко-русские литературные отношения. – Москва, 1968, *Чешско-русские литературные связи в типологическом освещении.* – Москва, 1971).

Доволі широка активність Інституту світової літератури і мов САН передусім на теренах славістики і широко тлумаченої компаративістики, реалізувалася 1966 р. в організацію нового славістичного часопису «*Slavica Slovaca*», який став координатором багатоспектного зацікавлення розвитком словацької компаративістики як на ниві історико-літературній, так і теоретичній. Міжнародні оціночні критерії хоча й були в 60-ті рр. новою, але ще не домінантною рисою розвитку словацької літературної компаративістики.

Компаративістична практика, як і теорія, переважно і далі зосереджувалися на вирішенні актуальних проблем національнолітературного процесу. Зацікавлення реконструкцією історичного розвитку словацької літератури викликало передусім інтерес до вивчення стосунків словацької літератури з літературою чеською. Таку внутрішньолітературну мотивацію мали передусім праці С. Шматлака⁸⁴, присвячені проблемі білітературності. Було написано чимало статей, присвячених проблематиці чесько-словацького літературного контексту (М. Бакош, К. Розенбаум, А. Мраз, М. Пішут, М. Томчик, С. Краус та ін.).

Період нормалізації, який розпочався після окупації Чехословаччини 1968 р. військами Варшавського договору, змусив дослідників значну частину уваги звертати на проблему чесько-словацького літературного контексту, словацько-радянських літературних контактів, що, попри всі політичні та ідеологічні перегини, парадоксальним чином посприяло розвиткові словацької компаративістики як науки, «змусило» Д. Дюрішина зосередити свою увагу виключно на теоретичних аспектах цієї науки, вивівши його у ранг найвідоміших у світі компаративістів.

Акцент на процесуальності вітчизняної літератури постійно робився фахівцями в галузі компаративної русистики (Е. Панова, С. Леснякова, А. Попович, Д. Дюрішин, Т. Іванова), україністики (М. Молнар, М. Неврлий), югославістики (З. Клатік), по-

лоністики (Я. Гвіщ, П. Вінцер), германістики (Е. Тераї) та ін. Наперед виходило прагнення збагатити дотеперішні, здебільшого екстерноконтатні дослідження з'ясування міжлітературних зв'язків у структурі літературного твору. Робилися спроби подолати традиційне розуміння поняття «вплив» як такого, що репрезентує пасивність явища-приймача. Підкреслювалося, що при вирішенні цієї проблеми єдиним виходом є сприймання літературного явища у функціональній субординації окремих складників. Категорія естетичної функції таким чином закономірно підпорядковувала всі т. зв. гетерогенні імпульси, елементи твору, незалежно від національнолітературного чи міжлітературного контексту. Міжлітературні стосунки, виражені певним літературним явищем, втратили характер чужорідності та інтерпретувалися як органічна, функціонально опосередкована складова частина твору. Відтак функціонально зумовленим, ієрархізованим компонентом стає не лише твір чи автор, а й еволюційний процес національної літератури, увиразнюється теза про вирішальну роль національної літератури-приймача у здійсненні міжлітературної комунікації. Ця аксіома, унаочнена в найчутливішій сфері міжлітературних контактів, загалом детермінувала й увесь подальший розвиток вивчення словацько-інонаціональних зв'язків, ставши своєрідним містком між контактологічною галуззю міжлітературного процесу і сферою перспективних типологічних конфронтацій.

Щоправда, словацька літературна компаративістика не зміцнювала методологічних принципів безпосередньо, а завдяки явним і менш явним спробам демонструвала наявність систематичної й координованої програми на теренах антивпливлогічного дискурсу⁸⁵.

Друга половина 60-х років позначена цілеспрямованим опануванням антивпливлогічної проблематики. Ідеться, зокрема про монографічне дослідження З. Клатіка «*Штурвіці і югослави*» (Sturovci a Juhoslovakia. – Bratislava, 1965), якому вдалося завдяки проникливому ставленню до художнього артефакту включити загальні проблеми інтерпретації зв'язків у тканину художнього

твору. У праці Е. Панової «*Пушкін у словацькій поезії до 1918 р.*» (*Puškin v slovenskej poézii do roku 1918.* – Bratislava, 1966) концепції літератури, яку приймають, літератури-приймача розглядаються через перекладацьку практику. Переклади з Пушкіна розглянуто дослідницею не лише як акт комунікативний, але і як внутрішній акт творчого змагання через передачу всіх властивостей оригіналу. Дослідження Д. Дюрішина «*Словацьке реалістичне оповідання і М.В. Гоголь*» (*Slovenska realistická poviedka a N.V. Gogol.* – Bratislava, 1966) характеризується принципово антивпливологічним підходом. У центрі аналізу – місце контактів у тканині літературного твору, рецепція творчості Гоголя у оповіданнях Я. Калінчака, М. Кукучина і Я. Єсенського. Проблематиці внутрішніх контактів присвячено й монографію А. Червеняка «*Ваянський і Тургенєв*» (*Vajanský a Turgenev.* – Bratislava, 1968), А. Болека «*Літературні контакти Гвєздаслава*» (*Hviezdoslavove literárne vzťahy.* – Bratislava, 1969), С. Лєснякової «*Шляхи реалізму. Й.Г. Тайовський і російська література*» (*Cesty realizmu. J.G. Tajovský a ruská literatúra.* – Bratislava, 1971), полоністичне дослідження Й. Гвіща «*Епічні літературні види в словацькому та польському романтизмі*» (*Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme.* – Bratislava, 1971), орієнтована на угорсько-словацькі взаємини праця Р.Хмела «*Література в контактах*» (*Literatúry v kontaktoch.* – Bratislava, 1972). Уже сам перелік праць говорить не лише про цілеспрямовані зусилля колективу працівників Інституту світової літератури і мов САН, об'єднаних прагненням просунути шляхом вироблення методологічних засад словацького порівняльного літературознавства. Кожна зі згаданих монографій, у розробці концепцій яких помітна роль теоретичних поглядів М. Бакоша, означала собою певний внесок у загальну методологічну розробку компаративістичної проблематики, опанування проблеми вивчення зв'язків у структурі літературного твору. Водночас вони засвідчили і про існування тих підводних каменів, поява яких спричинена не лише специфікою досліджуваного матеріалу, а й індивідуальними дослідницькими передумовами й особливостями авторів.

З сьогоднішнього погляду можна стверджувати, що зазначені монографії все ж не змогли уникнути впливологічної орієнтації, хоча даний недолік часто компенсується постулативним увиразненням творчого характеру рецепції, що визначає роль явища-приймача.

Диференціація порівняльних підходів найвиразніше виявилася в галузі перекладознавства. Це цілком природно з огляду на функцію перекладу в процесі міжлітературного обміну художніми цінностями, оскільки без цього навряд чи можна говорити про міжлітературний процес у повному сенсі цього слова. Якщо вести мову про функцію художнього перекладу в словацькій літературі і словацькій літературознавчій свідомості, то з'ясовується, що розуміння та інтерпретація перекладу загалом осцелювали між виключно комунікативним, тобто практичним, і ставленням до перекладу як до творчої активності. З цих двох полярно протилежних підходів випливає і відома дилема т. зв. точним і вільним перекладом, яка є скоріше результатом теоретичних абстракцій, аніж узагальненням перекладацької практики.

Розмірковуючи над долями художнього перекладу в 50–80-ті рр., можна дійти висновку, що аспект перекладацької адекватності домінував у перші два повоєнні десятиліття. Цьому відповідала й критика перекладацької праці, котра у більшості випадків обмежувалася хіба що аналізом поточної перекладацької практики, здебільшого з мовознавчого погляду. Переклад як історико-літературна проблема аналізувався лише спорадично. Більш систематично ця проблематика почала висвітлюватися в словацькій літературній історіографії розбору перекладацької діяльності у добу посилення компаративістичних тенденцій, як про це свідчать праці В. Кохола⁸⁶; В. Турчаного⁸⁷; Й. Фелікса⁸⁸.

Невдовзі аналіз перекладів стає органічним складником компаративістичних досліджень наступної генерації фахово налаштованих компаративістів, де в першу чергу форсується проблематика перекладацького вибору, що розуміється як результат того чи іншого зв'язку з інонаціональними цінностями. Поступово ці дослідження набували специфічної форми, про що свідчить,

скажімо, праця А. Поповича «Російська література на Словаччині в 1863–1875 рр.» студії С. Леснякової⁸⁹; теоретичні розробки Й. Гвіща⁹⁰.

Безпосередньо з компаративістичними зусиллями 60-х років пов'язаний і збірник перекладознавчих праць А. Поповича «Переклад і форма виразу» (*Preklad a výraz*. – Bratislava, 1968), побудований переважно на російському матеріалі, його ж бібліографічний покажчик «Художній переклад у ЧССР» (*Umelecký preklad v CSSR*. – Martin, 1975). Теоретичних аспектів перекладознавства торкається дослідник і в монографії «Поетика художнього перекладу» (*Poetika umeleckého prekladu*. – Bratislava, 1975). До цієї ж проблематики звертається і Д. Слободнік⁹¹.

Прагнення дослідників диференціювати аспекти аналізу художнього перекладу, заглибитися в теоретичну систематику в цей час пов'язані, крім усього іншого, ще й із загостренням політичної ситуації, «нормалізаторським» тиском, що його відчувало в 70-ті рр. чимало дослідників.

Наступною галуззю, яка активно розвивалася в 70-ті рр., будучи дещо відірваною від конкретного літературного життя, була генологія. Генологічне вивчення літератури було складовою частиною платформи російських формалістів, О. Веселовського, французького компаративіста Ван Тігема. Генологічний підхід становив органічну складову й чеської компаративістики (Ф. Вольман та ін.). Зі словацьких дослідників генології присвятили свої дослідження З. Клатік «Розвиток словацьких подорожніх нотаток» (*Vývin slovenského cestopisu*. – Bratislava, 1968), «Видові та виражальні проблеми «Маяка» Ваянського з компаративного погляду»⁹². Виразне генологічне спрямування має і книжка П. Вінцера «Поетика поетичних напрямків» (*Poetika básnických smerov*. – Bratislava, 1974), яка збагачує компаративістичну парадигму як глибоким історико-літературним аналізом, так і мультилітературним дискурсом. Сюди ж варто зарахувати й студії Й. Гвіща⁹³.

Паралельно з розвитком генологічних поглядів у компаративістичній історико-літературній практиці можна спостерігати

підвищену активність у царині поетики. Багато в чому на цей процес вплинув бурхливий розвиток польської генології, опосередкований і безпосередньо, і через студії Н. Краузової, у першу чергу її монографію «Епіка і роман» (*Epika a roman.* – Bratislava, 1964) та «Чинники літературної теорії» (*Príspevky k literárnej teorii.* – Bratislava, 1967) Вершинним досягненням у цій галузі став збірник «Компаративістика і генологія» (*Komparatistika a genologia.* – Bratislava, 1973), у якому була вже безпосередньо поставлена проблема інтеграції порівняльних і генологічних підходів в історико-літературному дослідженні.

Конкретною спробою розвинути компаративно-генологічні підходи в галузі теорії та історичного висвітлення був монотематичний випуск журналу «Slavica Slovaca» (№ 2, 1972) – «Романтизм». У концептуальній статті Д. Дюрішина накреслено основні методологічно-методичні підходи проекту в аплікації особливо на вивчення міжлітературних взаємин словацької історичної новели доби романтизму, романтичної балади і романтичної поеми. Дискусія, організована в цьому виданні, засвідчила цілу низку як переваг, так і пересторог на шляху даного проекту⁹⁴. До цієї ж серії належить і узагальнювальна студія К. Розенбаума «Словацький романтизм у центральноєвропейському літературному контексті» (*Slovenský romantizmus v stredoevropskom literárnom kontexte*) // *Československé prednášky pro VII mezinárodní sjezd slavistů ve Varšave.* – Praha, 1973. – S. 37–46).

Наступним результатом конкретного вивчення на цій же ниві була монотематична колективна праця «Історична новела (міжлітературні взаємини словацького романтизму)» (*Historická novela (medziliterárne súvislosti slovenského romantizmu)*) // *Literaria XVIII*, 1975. – Bratislava, 1976), в якій простежувалися видові та жанрові аспекти словацької романтичної новели в її зіставленні з російською, польською, угорською, чеською, хорватською, українською, болгарською й частково англійською романтичною прозою. Перспективність цього дослідження можна вбачати передусім у можливості вичленувати модельний жанрово-видовий тип конкретизації певного літературного

напрямку на підставі міжлітературного еволюційного цілого, що уявляється єдино можливим шляхом вивчення як національно-літературної специфіки, так і пізнання закономірностей літературного процесу в його ширших міжлітературних реляціях.

Перспектива порівняльного дослідження літератури в 70-ті рр. визначила й подальші можливості внутрішньої диференціації та поглиблення аналітичних підходів у дусі історичної поетики та комплексного підходу до явищ літератури та літературного процесу. Ідеться, зокрема, про порівняльне віршознавство, основу якого заклала фундаментальна праця М. Бакоша «*Розвиток словацького вірша від штурівської школи*» (*Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*. – Trnava, 1939, 1949, Bratislava, 1966). У цьому ряду слід назвати студії В. Кохола⁹⁵, низку праць В. Турчаного, об'єднаних у книжці «*Рима в словацькій поезії*» (*Rým v slovenskej poézii*. – Bratislava, 1975).

Аналогічна ситуація склалась і в царині порівняльної стилістики. Ширший чи вужчий стилістичний аналіз тексту присутній в усіх компаративістичних працях інтернаціонального та типологічного характеру. Ідеться здебільшого про аплікування певних принципів, продемонстрованих у низці публікацій Ф. Міко («*Естетика виразу*» (*Estetika vyrazu*. – Bratislava, 1969, «*Текст і стиль*» (*Text a štyl*). – Bratislava, 1970). У 70-х роках Ф. Міко здійснив розробку принципів порівняльного стилістичного аналізу не лише в галузі художнього перекладу з категорією «перекладності», але й при порівняльному аналізі літературних текстів загалом («*Стильові конфронтації*» (*Stylové konfrontácie*). – Bratislava, 1976).

Перспективною є, безперечно, і галузь літературної комунікації, котра безпосередньо виявляє можливості для розширення робочих підходів у компаративістиці не лише в царині аналізу літературного тексту, а й при формулюванні деяких теоретичних принципів. Дана галузь видається особливо актуальною з огляду на те, що предметом порівняльного дослідження є, власне, міжлітературна комунікація. При цьому літературна комунікація, формулюючи власні засади стосовно проблеми контактів між

творчістю та її реципієнтом, продукцією і споживанням, у загальному вигляді вирішує центральне питання міжлітературної рецепції літературного твору. Між словацькою компаративістикою та теорією комунікації відбуваються спорадичні контакти, хоча в більшості випадків лише зовнішнього характеру.

Розвиток порівняльних аспектів, не доходячи до диференціації аналітичних засобів, підходів та практик, усе ж має власний квантитативний масштаб, що підтверджується, зокрема, конституюванням орієнталістики компаративного спрямування⁹⁶.

Визначальною рисою розвитку порівняльних досліджень у літературознавчому дискурсі 70-х років є, окрім розробки нових робочих та теоретико-методологічних підходів, також запровадження досягнутих результатів у аналіз літературного процесу. Компаративістика перестала бути супровідним, паралельним відгалуженням, ставши органічним складником літературознавчої свідомості, що засвідчує низка праць істориків літератури (Rampák Z. *Slovenskí klasickí dramatici 19 storočia a inonárodná dráma* (Словацькі класичні драматурги ХІХ ст. та інонаціональна драма). – Bratislava, 1975), Tomčík M. *Literárne dvojobrazy* (Літературні подвіні образи). – Bratislava, 1976).

Стан розвитку типологічних досліджень характеризує книжка Д. Дюрішина «Про літературні контакти, стиль, рід, переклад» (*O literárnych vzťahoch, sloh, druh, preklad*. – Bratislava, 1976). монографія З. Клатіка «Словацький і слов'янський романтизм. Типологія епічних жанрів» (*Slovenský a slovanský romantizmus. Typológia epických druhov*. – Bratislava, 1977). Палітру книжкових монографій доповнює і дослідження Е. Панової «Російська поезія в словацькому літературному та суспільному контексті» (*Ruská poézia v slovenskom literárnom a spoločenskom kontexte*. – Bratislava, 1977), студія Я. Кошки «Словацькі погляди на болгарський південь» (*Slovenské pohľady na bulharský juh*. – Bratislava, 1979), теоретичне дослідження Й. Гвіща «Проблеми літературної генології» (*Problémy literárnej genologie*. – Bratislava, 1978).

Ширші міжлітературні критерії словацької компаративістики 70–80-х рр. модифікувалися і завдяки конкретизації цілей

порівняльного аналізу. До форсованих зусиль у розвитку порівняльного дослідження, передусім до пізнання особливостей явища-приймача призвело й намагання інтерпретувати явища словацької літератури на тлі міжлітературного процесу, виявити місце словацької літератури у певних міжлітературних синтезах.

Цьому посприяло, окрім усього іншого, проведення різного роду міжнародних компаративістичних заходів. Ідеться про конгреси славістів (Прага, 1968, Варшава, 1973, Загреб 1978, Київ, 1983, Софія, 1988, Братислава 1993, Краків 1998, а також конгреси Міжнародної асоціації порівняльного літературознавства (Будапешт, 1976) Міжнародна конференція ЮНЕСКО (Київ, 1979) та багато інших.

Особливістю сучасної словацької компаративістики, зумовленої присутністю в ній такої непересічної постаті, як Д. Дюрішин, є те, що її еволюція відбувалася не лише в межах історико-літературних, але і в царині теоретичній задля вироблення теоретико-методологічних принципів і методично-робочого інструментарію. Основні напрямки внутрішньої диференціації та поглиблення окремих галузей порівняльної теорії та методології відповідали таким напрямкам: художній переклад, компаративна генологія, віршологія, стилістика, теоретичні аспекти міжлітературних синтезів, угруповань, національних літератур, проблеми закономірностей розвитку літературного процесу. Підтвердженням цього є, скажімо, переклад і видання російською та багатьма мовами світу (німецькою, угорською, англійською, китайською та ін.) праці Д. Дюрішина «*Теория сравнительного изучения литературы*» (Москва, 1979) (*Teoria literárnej komparatistiky*. – Bratislava, 1975), яка вже майже три десятиліття є не лише настільною книжкою для компаративістів колишнього Радянського Союзу, а й навчальним посібником для студентів та аспірантів. Зрозуміло, що її необхідно перекласти українською та перевидати. Тут же слід назвати монографії Дюрішина «*Проблеми літературної компаративістики*» (*Problémy literárnej komparatistiky*. – Bratislava, 1967), «*З історії та теорії літературної компаративістики*» (*Z dejín a teorie literárnej komparatistiky*. – Bratislava,

1970), «Теорія літературної компаративістики» (*Teoria literárnejšej komparatistiky*. – Bratislava, 1975), «Про літературні зв'язки – Стиль, жанр, переклад» (*O literárnych vzťahoch – Sloh, druh, preklad*. – Bratislava, 1976), високо поціновані світовим літературознавством як спробу розробки та систематизації основних теорем порівняльного дослідження літератури.

У цьому ж дискурсі варто розглядати статтю М. Бакоша⁹⁷ «Проблема періодизації міжлітературних зв'язків»; студію К. Розенбаума «Нарис стану і завдань словацької літературної компаративістики»⁹⁸, А. Поповича «Про два літературні синтези»⁹⁹, працю П. Петруса «Про деякі теоретико-методологічні проблеми порівняльного вивчення літератур»¹⁰⁰, розвідку Д. Дюрішина «Основні типи літературних зв'язків і залежностей»¹⁰¹.

Теорія і методологія літературної компаративістики (яку, як бачимо, в СРСР у репресивний період 70-х років цютливо називали «порівняльним літературознавством», уникаючи загальноживаного в науковому дискурсі терміна «компаративістика»), відіграла інтроструктурну роль саме в переломні періоди впровадження та розвитку ідей міжлітературності в словацькому історико-літературному дискурсі, коли компаративістична практика поставала перед проблемою пошуків історико-літературної уповноваженості, функціональності наслідків власної праці чи була поставлена перед необхідністю ігнорувати традиційно змодельовані підходи. Таку функцію виконували, наприклад, у боротьбі з практиками «впливології» згадувані праці Р. Угляра, К. Розенбаума і М. Бакоша, котрі не лише за словацьких умов, але й, з огляду на зростання порівняльних підходів у європейській компаративістичній думці загалом, були прагненням уберегти компаративістику від наслідків прямолінійного та здебільшого самоцільного емпіризму.

Спробуємо коротко визначити основні теоретичні засади, що творять модель сучасного розвитку теоретико-методологічного мислення словацької літературної компаративістики.

Теоретико-методологічні проблеми, як і літературно-історична практика, порівняльного вивчення літератури багато в чому залежать від ставлення до основних теоретичних передумов

розвитку літературознавства. Передусім ідеться про постулювання предмета й мети компаративістики. Безпосередньо від цього залежить і питання про функцію порівняльних підходів у системі літературознавства, як і концепція світової літератури, так само як проблема вихідної позиції та кінцевої мети дослідження. Ці теоретичні настанови й похідні від них проблеми не нові для теорії компаративістики, але часто-густо вони вирішуються випадково, подеколи емпірично в процесі компаративної практики. При цьому, однак, зрозуміло, що ієрархію конкретних методологічних підходів неможливо встановити без однозначної і теоретично викінченої відповіді на поставлені запитання, адже вони закономірно впливають не лише на сукупність методологічних підходів, але й на загальний напрямок і кінцеві висновки.

Формуючи предмет порівняльного дослідження, слід мати на увазі, що виникнення літературної компаративістики тісно пов'язане з розвитком літературної історії, із зусиллям пізнати явище і процес у ширших міжлітературних залежностях. Це закономірно еволюційне спрямування мало наслідком подолання традиційно витлумаченої національної літератури. Порівняльне дослідження, отже, часто розвивалося паралельно з історією національної літератури, а його предмет був зосереджений здебільшого на міжлітературних контактах і взаєминах. При цьому занедбувалася внутрішня залежність і взаємозумовленість міжлітературного процесу з національнолітературним.

Цілеспрямований погляд на сенс порівняльного підходу дає змогу зробити висновок, що при порівняльному вивченні неможливо цілковито зігнорувати контактено-генетичні зв'язки й типологічні залежності, навіть якщо ідеться про явище, що відноситься до міжлітературних зв'язків, або входить у рамки однієї національної літератури. Міжлітературні й національнолітературні зв'язки й залежності, які при першому осягненні предмета дослідження постають як цілковито відмінні, в процесі вивчення літературних структур взаємно доповнюються і замінюються.

Таке ширше розуміння предмета порівняльного аспекту зумовлює і водночас є у своїй сутності зумовленою метою дослі-

дження. Пізнання, реконструкція та історична класифікація міжлітературних контактів і взаємин є складовою частиною літературної компаративістики, але, з погляду кінцевих завдань, лише метою вторинного характеру, котра закономірно впливає з реалізації головної мети. Остання полягає передусім у пізнанні типологічної та генетичної основи літературного явища і процесу в рамках національної літератури і врешті-решт на обширі світового літературного процесу.

З усвідомленого таким чином предмета й мети порівняльного вивчення літератури впливає відповідь на питання про стосунки компаративістики з окремими відгалуженнями літературознавства. Існує достатньо підстав вичленувати її як окрему дисципліну в історико-теоретичному дискурсі.

У першій стадії розвитку літературної компаративістики, коли на чолі дослідження стояло передусім збирання матеріалу та його попередня класифікація, у теоретичній сфері йшлося про розробку не лише самої методики, але й методології. Ідеться не просто про розширення реєстру дотеперішніх дисциплін літературознавства, оскільки компаративний підхід завжди був присутній як при історико-літературному, так і теоретичному дослідженні літературного явища. Мова йде про розширення традиційно звуженого уявлення про історію літератури й водночас про збагачення теоретичних можливостей.

Моністична концепція історії літератури не лише вилучає механічне обмеження місця літературної компаративістики в межах літературознавства, з'ясування її компетенції стосовно історії (традиційної) літератури, літературної теорії чи критики, а й зумовлює однозначне формулювання поняття «світова література» як первня і водночас мети дослідження. З наявних визначень поняття «світова література» компаративістичному дослідженню відповідає сукупність літературних явищ, котрі є як за основою, так і генезою взаємозумовленими. Ідеться про історичну категорію, залежну від ступеня пізнання міжлітературних зв'язків і залежностей і підлеглу певним змінам в окремі історичні періоди. Таким чином, порівняльне дослідження має

змогу своїми результатами розширювати й збагачувати дотеперішнє уявлення про світову літературу. У випадку розгляду певних ізольованих цінностей можна часто досягти їх додаткового заглиблення у процес світової літератури, а в окремих випадках і вплинути на світовий літературний процес. Отже, це є послідовно історичне розуміння історії світової літератури.

Мета літературної компаративістики – пізнання закономірностей генези і типологічної сутності літературного явища на підставі процесу національної та світової літератури – вимагає з методичного погляду детальної диференціації предмета дослідження. Загалом тут розрізняється дві галузі дослідження: т. зв. контактна чи генетична, яка впливає з безпосереднього дотику явищ, і галузь типологічна, зумовлена загальними закономірностями розвитку літератури, мистецтва та окремих форм суспільної свідомості. Термінологічно перша галузь виражається поняттям контактено-генетичні зв'язки, друга – поняттям типологічної взаємозалежності. Наведене членування впливає з предмета коекзистенції явищ у літературному процесі, отже, воно важливе не лише при аналізі специфіки явища-приймача, чи сприйманого явища, але і при з'ясуванні еволюційних закономірностей міжлітературного процесу. З методично-робочого погляду слід мати на увазі той факт, що обидві сфери дослідження на практиці внутрішньо взаємозумовлюються й складно перетинаються. Потреби наукової практики вимагають дальшого поділу явищ у межах двох задуваних груп.

У контактено-генетичній сфері йдеться загалом про розрізнення т. зв. екстерних та інтерних контактів, далі прямих і опосередкованих, а також різних форм літературної рецепції. Необхідність ближчого розгляду взаємозумовленості, характеру й наслідків конкретних зв'язків вимагає розрізнення присутньої і аксидентальної форм рецепції, відносно активної і пасивної, тобто міри творчого характеру рецепції, інтеграційної та диференційної. Членування інтеграційних і диференційних форм рецепції є із огляду на інноваційний процес літературної творчості, практично невичерпним і вимагає індивідуального підходу з боку дослідника, спеціального в кожному конкретному випадку.

Галузь типологічних аналогій та відмінностей ставить питання про об'єктивну зумовленість літературного явища детермінантами літературного й мистецького характеру загалом, далі детермінантами психологічного й ширшого суспільного характеру. У межах літературно-естетичної зумовленості типологічних аналогій та відмінностей увага зосереджується на окремих складниках літературного твору, на творі як у певному сенсі основній історико-літературній одиниці, на проблематиці жанрової і стильової класифікації літератури, з урахуванням класифікаційних параметрів таких одиниць історико-літературного процесу, якими є, наприклад, національна література, міжлітературні об'єднання національних літератур і в кінцевому підсумку така історико-літературна одиниця, як світова література. Витлумачена таким чином категорія типологічних взаємозалежностей уможливорює включення до кута зору дослідження не лише теоретичних аспектів літератури, а й вивчення закономірностей міжлітературного процесу в найширшому сенсі. Аналіз типологічних взаємин між літературними явищами і процесами вказує на кінцеву мету дослідження, і тим самим зміцнює й обсяг та значення досі домінантних контактено-генетичних зв'язків, які стають завдяки цьому не метою, а засобом досягнення ширшого, універсальнішого розуміння мети.

Вивчення інтерних контактів, зв'язків між художніми творами у процесі розвитку, традиційно ставить проблему «впливу», діяння, креації, тобто понять, що виражають експансивну реальність прийманого явища. Вихідним моментом тут є тлумачення літературного твору з функціональною субординацією окремих складників. Категорія естетичної функції, витлумачена передусім історично, закономірно підпорядковує всі т. зв. гетерогенні елементи твору як національнолітературного, так і міжлітературного походження. Міжлітературні (як і національнолітературні) імпульси втрачають у системі твору (процесу) характер чужорідності та інтерпретуються як органічний, функціонально зумовлений складник. Відтак категорія «вплив», «залежність» стає методологічно безозначною.

Зі згаданої теоретичної аксіоми закономірно випливає й наступний методологічний принцип. Оскільки не лише твір чи автор не є функціонально ієрархічною або взаємозалежною одиницею, але й процес національної літератури й кожна історико-літературна одиниця, то виникає думка про вирішальну роль явища-приймача (літератури) в процесі міжлітературних зв'язків.

Утім, очевидно, що теза про вирішальну роль явища-приймача (твору, виду, напрямку, національної літератури тощо) здійснюється при реалізації певного рівня дослідження. Ідеться про досягнення мети порівняльного аналізу, при якому передусім кут зору явища-приймача. Втім, генеральною метою порівняльного вивчення є й неминуче врахування другого фактору міжлітературного процесу, яким є складник, який сприймається як діалектична частина цього процесу.

Згадувані категорії, як і послідовне дотримувannya історизму, змушує при компаративному дослідженні реалізувати тезу про модифікацію художньої цінності, функції сприйманого елемента в новому контексті. Ця теза, котрою не можна нехтувати при синхронній інтерпретації міжлітературних зв'язків, накладається однаковою мірою і на сферу своєрідності літературного розвитку, як і цілий комплекс проблем специфічної суспільно-ідеологічної зумовленості літератури. Наслідком спроб історичного розуміння літератури є відомі категорії історико-генетичної і, нарешті, актуальної вартості літературного твору чи процесу. Ці поняття категоризують перемінність функції й цінності літературно-естетичного явища загалом упродовж історії залежно від ідейно-естетичних умов. Відтак теза про модифікацію художньої цінності (функції) у новому контексті стає основним принципом порівняльного дослідження й виражає сенс взаємного обміну цінностями між національними письменствами та явищами, і тим самим, у принципі, існування закономірностей міжлітературного процесу.

Принцип історизму є, як відомо, підґрунтям історичної поетики, сформульованої О. Веселовським як «пояснення сутності

поезії її історією». Сьогодні ці ж принципи покладено в основу американського «нового історизму», згідно з яким, історія входить у текст, а текст в історію. Про намагання втілювати принципи історичної поетики в компаративістичному дослідженні свідчить, наприклад, і фреквенція та спосіб інтерпретації таких літературознавчих категорій, як літературний твір, жанр, стиль, стильова формація, національна література, міжлітературні єдності, світова література, літературний контекст, конвенція, літературна традиція тощо.

У цих межах як основа дослідження виступає орієнтація на порівняння в межах літературного жанру, стилю, як і виду літератури у взаємозумовленості тих двох діалектично пов'язаних категорій. Жанрово-стильовий аспект, що репрезентує у принципі літературний контекст певного періоду, творячи часову конвенцію, канон, виражає одну з найбільш специфічних форм існування літературних творів. При компаративному вивченні особливо суттєво розуміти жанрово-стильовий аспект не статично, а передусім історично, маючи на увазі момент еволюційної змінності жанрів, жанрових форм і стилів.

Систематика літературної компаративістики включає й галузь художнього перекладу, вивчення перекладацьких метод і підходів. Той факт, що переклад виступає в ролі найконкретнішого і найзначущого посередника між художніми цінностями, веде до неможливості реалізовувати в будь-якому аналізі перекладацьких підходів т. зв. зв'язковий аспект. Зв'язок перекладача з оригіналом, детермінований суб'єктивними моментами, якими, наприклад, є індивідуальний смак, перекладацький тип тощо, як і чинниками об'єктивного характеру – зіткнення двох часто відмінних поетик і мов – визначає відхилення перекладу від оригіналу. У цьому полягає значення порівняльних підходів при спробі реконструювати перекладацьку норму того чи іншого періоду.

У межах поступовості дослідження вичленовується як попередня, часткова мета порівняльного вивчення міжлітературних об'єднань національних літератур, організованого за етнічними, географічними, адміністративно-політичними, ідейними та

іншими принципами. При цьому виходять із того принципу, що вивчення закономірностей літературного розвитку від національної літератури до літератури світової передбачає певну поступовість. Коли навіть національнолітературні зв'язки, з одного боку, і міжлітературні – з другого, загалом визначаються аналогічними закономірностями, характеризує їх ціла низка відмінностей, котрі неможливо переглядати при певній методиці дослідження. При цьому міжлітературні спільноти національних літератур являють собою своєрідну проміжну стадію між тими крайніми точками. У систематиці порівняльного дослідження ці спільноти відіграють допоміжну роль проміжного елемента на шляху до пізнання закономірностей світової літератури.

Засади порівняльного дослідження передбачають підхід до літературного явища як до зібрання взаємопов'язаних, внутрішньо зумовлених елементів, між яким діють загальні діалектичні закономірності взаємин частин і цілого. Сенс і мета сформульованих тут принципів загалом виключає можливість кризи компаративістики, котра залежить не лише від еклектичних та недіалектичних взаємин із літературним явищем, але й від «традиційного» зусилля абсолютизувати, і тим самим ізолювати компаративний підхід.

Література

¹ Див.: *Eichhorn J.G.* Allgemeine Geschichte der Literatur, 1788; *Wachler L.* Versuch einer allgemeinen Geschichte der Literatur, 1793–1801, dd. 1–4; *Grasse J.G.* Lehrbuch einer allgemeinen Literaturgeschichte, 1837–1857; *Montgomery J.* Lectures on General Literature, Poetry, 1833.

² Див.: *Noel a Laplace.* Cours de littérature comparée, 1816; *Villimaïn F.* Tableau de la littérature française, 1828–1829; *Goethe.* Erster Entwurf einer allgemeinen Einleitung in die vergleichende Anatomie, 1795; *Carriere M.* Das Wesen und die Formen der Poesie, 1854.

³ Див.: *Dejiny slovenskej komparatistiky.* Bratislava, 1978.

⁴ *Kollar J.* O literárnej vzajomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa. – Bratislava, 1954. – S. 124.

⁵ *Wollman S.* Generální literature a literature srovnaná // Prispěvky k morfologii a sémantice literárnevedných terminů. – Praha, 1974. – S. 61.

⁶ *Kollar J.* O literárnej vzajomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa. – S. 81.

⁷ Там само. – С. 113.

⁸ Там само.

⁹ *J. Hurban.* Veda a Slovenské pohľady // Slovenské pohľady. – 1847. – S. 1–14.

¹⁰ Dejiny slovenskej literatury. III. – Bratislava, 1965. – S. 282.

¹¹ *Skultéty J.* Plody pravdy národnej. – Bratislava, 1972. – S. 9.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С. 14.

¹⁴ *Turcerová N.H.* Styky slavianoofilov so Slovákmi a ich vplyv na odtrhnutie sa Slovákov od Čechov // Prúdy. – 1913. – S. 345–350.

¹⁵ *Kvačal J.* Prielomy vo viere Komenského a Mickiewicza // Petrohrad, 1907.

¹⁶ Česká kniha – slovenská kniha – maďarská kniha // Prúdy. – 1912. – № 6. – S. 219–224.

¹⁷ *Votruba F.* Vrchlický a Slovensko // Slovenský denník. – 1912. – S. 175–177, 183–184, 188.

¹⁸ *Votruba F.* Vybrané spisy I. – Bratislava, 1954. – S. 259.

¹⁹ *Bujnák P.* Romantizmus v literatúre slovenskej // Slovenský obzor. – 1907. – S. 468–494; 1908. – S. 585–616.

²⁰ *Bujnák P.* Kain Byronov a Hviezdoslav // Slovenské pohľady. – 1907. – S. 463–475.

²¹ *Bujnák P.* Shakespeare u nás // Slovenské pohľady. – 1916. – S. 113–123.

²² *Bujnák P.* Adolf Hejduk a Slovensko // Hontianský Slovak. – 1920. – № 25–27; 29, 30, 32.

²³ *Bujnák P.* Jan Arany v literatúre slovenskej. – Praha, 1924.

²⁴ *Bujnák P.* Literatura maďarská na území ČSR. – Praha, 1933.

²⁵ *Krčmerý S.* Jubileum Danteho // Slovenské pohľady. – 1922. – S. 54–55.

²⁶ *Krčmerý S.* Lord Byron // Slovenské pohľady. – 1924. – S. 118–120.

²⁷ *Krčmerý S.* Literárne súvislosti // Sborník Matice slovenskej. – 1928. – N 1. – S. 1–10.

²⁸ *Krčmerý S.* Alexander Sergejevič Puškin // Slovenské smery. – 1937. – N 4.

²⁹ *Krčmerý S.* Hviezdoslav prekladateľ // Prúdy. – 1913. – S. 129–131.

³⁰ *Krčmerý S.* Slovenské preklady Goetheho «Fausta» // Slovenské pohľady. – 1927. – S. 598–599.

³¹ *Krčmerý S.* O Byronovom «Manfredovi» a jeho slovenskom preklade // Národné noviny. – 1919. – N 274.

³² *Krčmerý S.* Mánes a Sladkovič // Slovenské pohľady. – 1922. – S. 58–60.

³³ *Selecký A.* Kollár s Goethe // Bratislava, 1930. – S. 648–667.

³⁴ *Brtaň R.* Hviezdoslav, prekladateľ Goetheho // Ročník. – 1932. – S. 139–145.

³⁵ *Mečiar S.* Tatry v slovenskej a polskej poézii // Detvan 50 rokov v Prahe. – Turčanský Sv. Martin, 1932.

³⁶ *Uhlár R.* Vzťahy medzi Slovenskou literatúrou a literatúrami susednými // Detvan 50 rokov v Praze. – S. 120–154.

³⁷ Див.: Hviezdoslav i Kasprowicz // Sborník na počesť Jozefa Skultétyho. – Turčanský Sv. Martin, 1933. – S. 116–153; Apoteoza slovenskej devy u Vajanského a Puškina // Slovenské pohľady. – 1937. – S. 88–92.

³⁸ Див.: Puškin a Andrej Sládkovič // Elán. – 1936–1937. – N 5. – S. 4–5); Ruský básnik Lermontov. Počiatok jeho kultu u nás // Elán. – 1939. – N 3. – S. 2–3.

³⁹ *Mraz A.* Slovensky tolstovec Albert Skarvan // Slovenské pohľady. – 1935. – S. 647–656, 684–692.

⁴⁰ *Felix J.* Závislosť Chrobákových literárnych prác od cudzích vzorov. Dodatočné poznámky ku knihe Dobroslava Chrobáka «Kamarát Jašek» // Slovenské pohľady. – 1938. – S. 67–88.

⁴¹ *Pišut M.* Karel Hynek Mácha a Slovensko // Elán. – 1935–1936. – N 6. – S. 1–3.

⁴² *Pišut M.* Problémy literárnej historie «Stredovýchodnej Európy» // Elán. – 1943–1944. – N 1. – S. 1–3.

⁴³ *Bakoš M.* K problematike vzťahov literatúry slovenskej a českej // Jednota. – 1938. – S. 67–68.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ *Pražák A.* Hviezdoslav a Dante // Sborník Filozofskej fakulty UK v Bratislave. – 1924. – N 20. – S. 2–29.

⁴⁶ *Pražák A.* J.W. Goethe a Slováci // Goethuv sborník. Památce 100. Vyročí básnikovy smrti vydali čeští germanisti. – Praha, 1932. – S. 139–181.

⁴⁷ *Pražák A.* Štur, Hurban a Mácha // Sborník literárnohistorické spoločnosti. – Praha, 1937. – S. 234–244.

⁴⁸ *Pražák A.* Deutsche Elemente in der Jungenbildung S. Hurban Vajanský // Xenia Pragensia. – Praha, 1929. – S. 182–201.

⁴⁹ *Pražák A.* Napoleon v slovenskej literature // Slovenský denník. – 1921. – N 102–105.

⁵⁰ *Pražák A.* Vajanský v Nemecku // Sborník Filozofickej fakulty UK v Bratislave, 1925. – S. 3–141.

⁵¹ *Polivka J.* Slovesnost Slovanu. – Praha, 1928. – 259 s.

⁵² *Wollman F.* K metodologii srovnávací slovesnosti slovaské // Spisy Filozofické fakulty Masarykové university v Brne. – Brno, 1936. – 154 s.

⁵³ *Jirásek J.* Slovensko a Rusko // Prúdy. – 1923. – S. 325–334, 395–402, 441–461.

⁵⁴ *Jirásek J.* Rusko a my. – Praha – Brno, 1946.

⁵⁵ *Krejčí K.* Lenorský motiv v renesanční poezii polské // Sborník Matice slovenskej. – 1936.

⁵⁶ *Krejčí K.* Jazyková karikatúra v dramatickej literatúre // Sborník Matice slovenskej, 1937. – S. 502–512.

⁵⁷ *Bobek V.* Z dejín jedného motívu // Slovenské pohľady. – 1931. – S. 323–328.

⁵⁸ *Bobek V.* Mickiewicz w literaturze slowackiej. – Praha, 1931.

⁵⁹ *Bobek V.* Mickiewicz a Puškin // Prúdy. – 1934. – S. 543–556.

⁶⁰ *Bobek V.* Polonica u Hurbana, Hroboňa, Hodžu a M. Dohnányho // Prúdy. – 1934. – S. 91–98.

⁶¹ *Mraz A.* Dnešný stav slovanskej vzájomnosti u Slovákov. – Martin, 1945.

⁶² *Mraz A.* Ruské momenty v diele Jána Kollára. – Liptovský Mikuláš, 1946.

⁶³ *Mraz A.* Rusofilství Vajanskeho // Slovanský sborník, 1947. – N 3–4. – S. 162–176.

⁶⁴ *Mraz A.* Gogol na Slovensku // Literárnohistorický sborník, 1952. – N 3–4. – S. 130–137.

⁶⁵ *Mraz A.* Zo slovenskej literárnej minulosti. – Bratislava. – 1953. – S. 302–311.

⁶⁶ ДИВ.: *Banský J.* K počiatkom slovenského romantizmu v Halle // Literárnohistorický sborník. – 1948. – N 3–4. – S. 179–185; Nemecké vplyvy na Sládkovičove Sónety // Studie o Sládkovičovi. – 1950. – S. 97–103.

⁶⁷ *Banský J.* Štefan Krčméry a ukrajinská literatúra (spoluautor M. Molnár) // Sovetská literatúra. – 1955. – S. 849–854.

⁶⁸ *Banský J.* Desať rokov poľskej literatúry na Slovensku // Bratislava. – 1955. – N 7. – S. 16–17.

⁶⁹ *Horecký J.* Prvky antickej epiky u Hellého Svätopluka // Literaria Historica Slovaca. – 1946–1947.

⁷⁰ *Brezina J.* Hviezdoslavova básnická panychída na smrť Tolstého. – Bratislava, 1952. – 55 s.; Slovenská poézia v revolučných rokoch 1917–1921. – Bratislava, 1957. – 198 s.

⁷¹ *Haluzinský B.* Božena Nemcová a Slovensko. – Bratislava, 1952. – 341 s.

⁷² *Pišut M.* Vývin slovenskej literárnej historie a vystúpenie Jaroslava Vlčka // Literárnohistorický zborník. – 1947. – N 1. – S. 1–26.

⁷³ *Pišut M.* Alojz Jirásek a slovenský román // Nové prúdy. – 1946. – S. 16–17, S. 376–377; Dielo Alojza Jiráska a jeho význam pre slovenskú literatúru // Slovenské pohľady. – 1951. – N 7–8. – S. 507–515; Havlíček a Štur // Nové prúdy. – 1946. – N 14. – S. 315–317.

⁷⁴ *Rozenbaum K.* Vzťah slovenského literárneho romantizmu k nemeckému literárnemu klasicizmu // Literárnohistorický zborník. – 1945–1946. – S. 134–151; 1947. – N 1. – S. 27–41, N 2–3. – S. 116–138, N 4. – S. 205–221; 1948. – N 1. – S. 19–33, N 2. – S. 57–77.

⁷⁵ *Bakoš M.* Literárna geneza Sládkovičovej strofy // Studie o Sladkovičovi. – Bratislava, 1950. – S. 5–28.

⁷⁶ *Rozenbaum K.* Vzťah slovenského literárneho romantizmu k nemeckému literárnemu klasicizmu // Literárnohistorický zborník. – 1945–1946. – S. 140.

⁷⁷ *Wollman F.* Srovnávací metoda v literárni vede // Z dejín československo-slovenských vzťahov. – Bratislava, 1959. – C. 9–28.

⁷⁸ ДИВ.: *Vlčev G.* Bulhari a Slovensko // Slovenská literatúra. – 1959. – N 4. – S. 495–498, Slovensko-bulharské vzťahy päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 19 st. // Z dejín československo-slovenských vzťahov. Slovanské štúdie. – Bratislava, 1959. – S. 447–474.

⁷⁹ ДИВ.: *Mraz A.* Ivan Franko o Jánovi Kollárovi // Z dejín československo-ukrajinských vzťahov. Slovanské štúdie. – Bratislava, 1957. – S. 102–107; Uloha medzislovanských vzťahov vo vývine novej slovenskej literatúry // Československé prednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. – Praha, 1958. – S. 345–356.

⁸⁰ ДИВ.: *Pišut M.* Jan Neruda a Slovensko // Z doby Nerudovi. – Praha, 1959. – S. 36–44.

⁸¹ ДИВ.: *Brtn R.* Šturovci a ruská literatúra // Slovenské pohľady. – 1956. – N 1–2. – S. 132–144; K.J. Erben a I.I. Sreznevskij // F. Wollmannovi k sedmdesiatinám. – Praha, 1958. – S. 164–181.

⁸² ДИВ.: *Rozenbaum K.* Slovensko-ukrajinské vzťahy v literatúre // Z dejín Československo-ukrajinských vzťahov. Slovanské štúdie. – Bratislava, 1957. – S. 563–565, P.J. Šafárik. – Bratislava, 1961. – 179 s.

⁸³ *Bakoš M.* K otázkam špecifičnosti vzťahov slovenskej a českej literatúry // Problémy literárnej vedy včera a dnes. – Bratislava, 1964. – S. 336–363.

⁸⁴ *Šmatlák S.* Pokus o oživenie československej literárnej vzajomnosti Heyduk – Hurban – Nitra // Slovenská literatúra. – 1962. – N 2. – S. 166–178; Kapitola z československých literárnych vzťahov // Slovenská literatúra. – 1962. – N 4. – S. 385–406.

⁸⁵ ДИВ.: *Rosenbaum K.* Tajovský a Tolstoj // Z ohlasov L.N. Tolstého na Slovensku. Slovanské štúdie IV. – Bratislava, 1960. – S. 141–150; *Števcěk J.* Kukučínov vzťah k Tolstému // Там само. – С. 117–140; *Přidavková M.* Kukučínov vzťah k ruskej realistickej literatúre a jeho preklady Gogoľa // Jazykovedné štúdie. – 1961. – S. 223–257; *Petrus P.* Vajanský a Čechov // Slovenská literatúra. – 1962. – N 3. – S. 228–303.

⁸⁶ *Kochol V.* Ivan Krasko v češtine // Slovenská literatúra. – 1960. – N 2. – S. 208–218; Sučasná slovenská poezia v českom zrkadle // Slovenská literatúra. – 1963. – N 1. – S. 65–77; Slovo a básnický tvar. – Bratislava, 1966. – 294 s.

⁸⁷ *Turčáný V.* K poetike Hviezdoslavových prekladov (Rozbor prekladu Puškinových Cigánov // Slovenská literatúra. – 1960. – N. 2. – S. 213–238, 1961. – N 1. – S. 36–48.

⁸⁸ *Felix J.* Slovenský preklad v perspektive historie a dneška // Romboid. – 1968. – N 2. – S. 3–10, N 4. – S. 80–94.

⁸⁹ *Lesňáková S.* Aktuálna a vývinová hodnota prekladu // Slavica Slovaca. – 1972. – N 4. – S. 312–319; Prekladanie ruskej literatúry do slovenčiny // Slovenská a ruská literatúra. Vzťahy a súvislosti. – Bratislava, 1973. – S. 293–305; *Jozef Škultéty* – prekladateľ ruskej literatúry // Slavica Slovaca. – 1974. – N 2. – S. 144–152.

⁹⁰ *Gvišč J.* Druhá štruktúra slovenskej a polskej romantickej bájky // Slavia. – 1966. – N 4. – S. 554–574, Transformácia druhej štruktúry v preklade // Slavica Slovaca. – 1972. – N 4. – S. 334–352, Hviezdoslavove preklady z Mickiewiczovej poézie // Slovensko-slovanské literárne vzťahy. – Bratislava, 1966. – S. 97–122.

⁹¹ *Slobodník D.* Poznámky o teorii a praxi básnického prekladu // Slovenské pohľady. – 1975. – N 9. – S. 40–56.

⁹² *Klatík Z.* Druhov-slohové problémy Vajanského Majáka a komparatívne hľadisko // Slavica Slovaca. – 1968. – N 2. – S. 201–215.

⁹³ *Gvišč J.* Genologie und Komparatistik // O medziliterárnych vzťahoch. – Bratislava, 1968. – S. 25–36; K otázke vzniku literárnych druhov v romantizme // Slavica Slovaca. – 1973. – N 2. – S. 111–118; Transformácia

druhej štruktúry v preklade // *Slavica Slovaca*. – 1972. – N 4. – S. 333–352; *Literárna genológia a komparatistika // Slavica Slovaca*. – 1975. – N 2. – S. 129–41.

⁹⁴ Див.: *Miko F.* Komparatistika, analýza a komunikácia // *Slavica Slovaca*. – 1972. S. 152–153; *Čepan O.* Romantizmus a mesianizmus. – S. 154–156; *Brtaň R.* Problémy slovenského romantizmu. – S. 156–161; *Gvišč J.* Poznámky ku koncepcii romantizmu. – S. 161–163; *Neurly M.* Niektoré spoločné črty ukrajinského a slovenského romantizmu. – S. 163–165; *Gvišč J.* Konfrontácia slovenského a poľského romantizmu. – S. 168–171; *Chmel* Ponámka k vzťahu slovenského a maďarského romantizmu. – S. 171–172; *Panovová E.* K metodologie skúmania slovenského romantizmu. – S. 173–175; *Klatik Z.* Typologická konfrontácia slovenského a srbského romantizmu). – S. 140–151.

⁹⁵ *Kochol V.* Slovo a básnický tvar. – Bratislava, 1966; *Metrum a rytmus v básnickom preklade // Literaria IX*, 1966. – Bratislava, 1968. – S. 5–45; *Preklad a verš // Československé prednášky pre VII. Medzinárodný zjazd vo Varšave*. – Praha, 1973. – S. 253–260.

⁹⁶ Див.: *Galik M.* Naturalism A Changing Concept // *East and West*. – 1966. – N 4. – S. 310–328 (Rome), *Studies in Modern Chinese Literary Criticism // Asian and African Studies*. – Bratislava, 1973. – S. 29–50; *Múčka J.* Le conte de A.P. Tchecov et le cont de Ngugen Conhg Hoan // *Zborník z konferencie o teoretických problémoch ázijských a afrických literatúr vo Weimare*. – Weimar, 1977; *Celnárová X.* Die Menschen vom Abgund in der Auffassung von Orhan Remal und Maxim Gorkii // *Asian and African Studies*. – 1978.

⁹⁷ *Bakoš M.* O probléme periodizácie medziliterárnych vzťahov // *Zum Problem der Periodisierung interliterarischer Beziehungen. Slavica Slovaca*, 1967. – N 2. – S. 105–112.

⁹⁸ *Rozenbaum K.* Načrt stavu a úloh slovenskej literárnej komparatistiky // *Slavica Slovaca*. – 1966. – N 2. – S. 156–163.

⁹⁹ *Popovič A.* O dvoch literárnych syntézach // *Slovenská literatúra*. – 1966. – N 1. – S. 83–96.

¹⁰⁰ *Petrus P.* K niektorým teoreticko-metodologickým problémom porovnávacieho skúmania literatúr // *Sborník ševčenkovský*. – Bratislava, 1965. – S. 83–96.

¹⁰¹ *Durišin D.* Základné typy literárnych vzťahov a súvislostí // *Aktuelle Probleme der Vergleichenden Literaturforschung*. – Berlin, 1968. – S. 47–59.

Компаративістика в Болгарії

Виникнення і розвиток болгарського порівняльного літературознавства як теоретичної доктрини і як літературознавчої практики – це тривалий та складний процес, пов'язаний із формами і ступенями дозрівання літературного мислення, так само як і з проблемами та потребами болгарського суспільного життя. Через своєрідний шлях і темпи художнього розвитку в літературах, подібних болгарській, порівняльне літературознавство тут існувало тривалий час у синкретичній злитості з іншими літературно-критичними та літературно-теоретичними моментами.

Виникнення порівняльного літературознавства (передусім як схильності до порівняльного мислення та як необхідності національного співвіднесення) в Болгарії відбувається в умовах, які значною мірою відрізняються від тих, в яких у ХІХ ст. виникає класичне західноєвропейське порівняльне літературознавство. Ці відмінності можуть бути поділені на «зовнішні», соціально-історичні, та «внутрішні», специфічно-літературні.

Зародження порівняльного літературознавства і перші прояви порівняльного методу у ряді слов'янських країн, на відміну від країн Західної Європи, відбувається в умовах невирішеності національного питання в період національного відродження. Це накладає свій відбиток на специфіку порівняльного літературознавства у цих країнах – воно витікає із завдань процесу національного відродження і пов'язується з ними.

Болгарське порівняльне літературознавство з'являється не лише у специфічних історичних умовах, але й за відмінних «внутрішньо-літературних» обставин. В той час як у класичних країнах західної компаративістики порівняльне літературознавство зароджується після значного розвитку національної літературно-історичної науки і у тісному зв'язку з її потребами, у Болгарії воно виникає в умовах абсолютно нерозвинутої літературної історіографії.

Як і у ряді інших слов'янських країн, основоположники болгарської літератури часто-густо були першими національними компаративістами (Добровський, Коллар, Шафарик у чехів та словаків, Копітар у словенців, Шишманов у болгар).

Перший компаративний прояв болгарської критики пов'язується з іменем *Івана Шишманова* і його статтею «Паїсій і Руссо». І хоча стаття має публіцистичний характер і сповнена патріотичного пафосу, значення її для болгарського порівняльного літературознавства є історичним. Вона свідчить про те, що для виникнення національної компаративістичної доктрини і практики, для засвоєння зіставної позиції необхідний певний ступінь національної самосвідомості, і в кінці 80-х років, конкретніше після 1885 року, болгарська інтелігенція його мала. Стаття Шишманова відображала усвідомлення того, що після 1885 року болгарський народ перетворився із об'єкту на суб'єкт історії. Цей процес спонтанно, але цілком закономірно позначився і на літературному розвитку. І болгарська література відкрилась світу, стала суб'єктом активної і свідомої естетичної рецепції із новою нормою селекції та засвоєння чужого, принципово відмінною від дотеперішньої. На практиці це означає, що болгаризація (трансформаційна адаптація), яка тривалий час була актуальною та чи не єдиною нормою рецепції, поступається місцем новому типу рецепції – з підвищеною активністю рецепційного рівня (при селекції твору, що перекладається) та зредукованістю на рівні тексту (невтручання у цілісність тексту). Так історія болгарського порівняльного літературознавства показує, що компаративістична діяльність полегшується і великою мірою стимулюється міжнародною «відкритістю» культури. Тобто усвідомлення національного феномену у рамках широкого міжнародного контексту полегшує виникнення компаративної реляції і вхід до порівняльної ситуації

Разом із цим, перші прояви порівняльного літературознавства є результатом зустрічі художнього досвіду болгарської літератури з літературно-теоретичними та критичними концепціями і вченнями XIX ст. Вихованець Єнського, Женевського та Лейп-

цігського університетів Іван Шишманов проводить своєрідну паралель між французьким просвітником і «родоначальником болгарського Відродження». «Паїсій і Руссо», по суті, – це типологічна паралель. Але цим її своєрідність не вичерпується. Як компаративістичний жанр вона носить деякі особливості, які є знаковими для болгарського порівняльного літературознавства. Порівняльно-типологічне зерно статті надає їй характеру культурно-історичної метафори, компаративно-публіцистичної форми, досить поширеної у болгарській літературі.

На думку Б. Нічева, статтею І. Шишманова болгарська літературна наука пододала спонтанний період і перейшла до етапу свідомого порівняльного літературного мислення¹.

Як окрема наукова дисципліна порівняльне літературознавство з'являється у Болгарії у 90-х роках ХІХ століття як порівняльне слов'янське літературознавство. Разом із першими підручниками з болгарської літератури, які були видані у 1895 та 1896 роках, у 1896 році у якості підручника для 7 класу з'являється й «Історія слов'янських літератур» *Йордана Іванова*. Не зважаючи на компілятивний характер (укладена за зразком відомої книги Спасовича та Пипіна), ця праця свідчить про ранній розвиток систематичного слов'янського літературознавства у Болгарії. Вона не носить характеру порівняльної літературної історії, але в ній вперше з'являються і вводяться до широкого обігу такі компаративні поняття, як «слов'янська літературна спільнота», «південнослов'янська літературна спільнота», «слов'янські літератури», «південнослов'янські літератури», «слов'янські літературні впливи», які від того часу стануть вузловими категоріями системного наукового порівняльного слов'янського літературознавства.

Науковці дотепер сперечаються про історичну вартість і повноту книги. Але, без жодних сумнівів, ця книга свідчить про те, що вже в ті часи у літературознавчій славистиці розпочалась елементарна диференціація інтересів до історій окремих слов'янських літератур. Передусім це виразилось в інтересі до історії російської літератури. Російська література є однією з перших,

через які болгарська інтелігенція знайомиться з видатними візрцями художньої думки. Через це у розвитку болгарської славістики ще *Нешо Бончев* може вважатися основоположником болгарської літературної русистики. Навіть більше. Своїми статтями про переклад європейських літератур на болгарську, про користь цих перекладів, про Гоголя, його літературне життя і твори, він першим окреслює у болгарській літературі «певну історико-літературну лінію», і таким чином першим у болгарській літературі (на досвіді російської) вводить ідею літературно-історичного розвитку, концепцію національної літературної історії. Це, без сумніву, допомагає оформленню національних уявлень про літературно-історичний розвиток.

В цей же час, до середини 90-х років, у Болгарії створюються і перші центри порівняльного вивчення болгарської літератури і слов'янських літератур. Це, передусім, літературні кафедри у новоствореній Вищій школі (пізніше Софійському університеті) і створений дещо пізніше його викладачами впливовий часопис «Български преглед» (1893–1900). На першому місці, однак, треба згадати відомий «Сборник за народни умиротворения, наука и книжнина», заснований 1889 року Іваном Шишмановим як видання про болгарський фольклор і народну творчість, яке перетворилося на трибуну болгарської славістики та болгарсько-порівняльного літературознавства.

Що ж до «Български преглед», його діяльність розвивалась у напрямку популяризації та пропаганди слов'янських літератур. Тут публікуються деякі статті з проблем слов'янства, наприклад стаття *Йордана Іванова* «Слов'янська взаємність у минулому та сучасному», надрукована 1898–1899 рр. Вона являє собою науково-публіцистичну студію, яка, з одного боку, підкреслює актуальність слов'янської ідеї у молодому князівстві, з другого – знаменує початок розквіту молододі болгарської славістики. Показовим для синкретичного, нерозчленованого все ще характеру ідей болгарського розвитку є намагання Йордана Іванова пов'язати слов'янство з національною свідомістю, та їх обох – із розвитком славістики. Студія багата на публіцистично піднесені історичні

та культурно-історичні матеріали про діячів і події у слов'янських взаємовідносинах. Автор називає ряд імен значних слов'янських просвітників і письменників та вперше подає біографічні матеріали і переклади їх творів. Сказане тут про Івана Гундулича, Юрія Крижанича, Яна Коллара було новою культурною інформацією для болгарського читача.

Йордан Іванов є одним із перших, хто торкається болгарської теми у слов'янських письменників. Він детально цитує сказане про Болгарію і болгарські краї в «Османі» Гундулича. Згадуючи слов'янське родолюбство Юрія Крижанича, він знаходить цікаву схожість між ним та Паїсієм, і першим ставить його в рамки до того часу нерозробленого зв'язку з автором «Історії словяноболгарської». Очевидно, що Паїсій Хілендарський стає важливою відправною точкою у перших порівняльних спробах болгарської компаративістики, завдяки усвідомленню його як значної функціональної фігури у генетичних і типологічних відносинах болгарської літератури і болгарського літературного процесу з європейськими та слов'янськими літературами.

Із жалем треба відмітити, що болгарське порівняльне літературознавство і до цього часу не розробило паралелі, окреслені наприкінці XIX століття І. Шишмановим та Й. Івановим.

У «Български преглед» здійснювалася велика робота і по перекладу слов'янських авторів. Але що стосується перших кроків у напрямку свідомої та цілеспрямованої рецепції іноземних літератур в Болгарії, «Български преглед» не був першим значним славістичним рецепційним центром. У нього пропагандно-публіцистична та науково-інформаційна діяльність переважають над перекладною. Очевидно, що таке обличчя журналу, так само як і підкреслено славістичний його характер, визначали можливості та інтереси видавців.

Перші значні рецепційні ланки слов'янських та європейських літератур у Болгарії Б. Нічев пов'язує з діяльністю **Івана Вазова та Костянтина Велічкова** у 80-х роках XIX ст. Це були редаговані ними часописи «Наука» та «Зора», які виходили у Пловдиві, та «Денница», яка виходила у Софії. Тут з'являється

багато перекладів слов'янських і західноєвропейських письменників. Але найбільшою трибуною для популяризації європейської літератури була укладена Вазовим і Велічковим двотомна «Болгарська хрестоматія», яка побачила світ у Пловдиві.

Як літературно-історичний та культурно-історичний факт, як етап міжнародних відносин національного письменства «Болгарська хрестоматія» Вазова та Веліčkова є новим моментом в історії літературної рецепції. Вона маркує кінець несвідомого, спонтанного періоду літературної рецепції і початок свідомої селективної діяльності по засвоєнню європейської літературної спадщини. Це засвоєння відбувається не лише по культурно-просвітницькій лінії. Воно свідчить і про свідоме включення чужого художнього досвіду у болгарське літературне життя способом, який докорінно відрізняється від головної форми засвоєння цієї спадщини у Болгарії протягом ХІХ століття – болгаризації. Хрестоматія відображає культурно-історичні вподобання у цей період болгарського літературного процесу, його активне ставлення до окремих боків і сфер європейської літератури та його пасивності до інших. У хрестоматії надається перевага слов'янським літературам, зокрема російській. Щодо неслов'янських літератур, тут представлені романські, зокрема французька література, яку обидва укладачі знають досить добре, та німецька література, інтерес до якої стає особливо активним наприкінці ХІХ століття.

Хрестоматія Вазова та Веліčkова являє собою важливий момент у виникненні літературно-співвіднесеної свідомості як елементу художнього самопізнання нової болгарської літератури. У ній чи не вперше болгарський літературний матеріал у рамках однієї книги поставлений поряд із значними європейськими взірцями і таким чином порівнюється і співвідноситься з ними. Це співіснування в рамках хрестоматії болгарського та іноземного художнього досвіду не є ні механічним зіставленням, ні випадковістю. Воно знаменує «включення» болгарської літератури до європейського літературного процесу, тобто фіксує усвідомлення її приналежності до ширшої літературної спільності. Це усвідом-

лення відображає об'єктивні результати розвитку самої літератури не лише як національного, але і як європейського явища і одночасно – суб'єктивні процеси оформлення компаративної доктрини як частини історичного самопізнання літератури у національному масштабі.

Самі ж елементи усвідомлення і літературно-історичного імплікування нового, міжнародного статусу болгарської літератури (і об'єктивного її включення як літературного, а не як культурно-історичного феномену в широкий міжнародний контекст) містяться у теоретичних дослідженнях перших болгарських компаративістів, серед яких провідне місце належить *Івану Д. Шишманову*.

Можна сказати, що Іван Шишманов є творцем болгарського порівняльного літературознавства. Вперше порівняльний метод він застосовує до вивчення широкого фольклорного матеріалу. У цьому відношенні знаковим твором болгарської компаративістики є його студія «Пісня про мертвого брата в поезії балканських народів». Цією працею Шишманов закладає основи широкого вивчення болгарського фольклору у порівняльному плані. Методологічно він рухається у колі компаративних фольклорних течій кінця століття. У його першій науковій праці, датованій кінцем 80-х років, «Значення та завдання нашої етнографії», вперше в Болгарії говориться про «порівняльну літературну історію», термін, який, в дусі німецького літературознавства, болгарський вчений сприймає для означення порівняльної літературної науки. Тут Шишманов демонструє гарну обізнаність і орієнтованість у школах сучасної йому фольклорної науки. Він говорить про можливості міфологічної школи Грімм, історико-міграційної Т. Бенфая, психологічної Е. Ланга. Але для нього була характерна нетерпимість до будь-якого методологічного догматизму, усвідомлення гнучкої концептуальної основи при порівняльному вивченні художнього феномену. Прагнення до комплексності у вивченні зв'язків і рухів між фольклорними та літературними явищами надає життєвості компаративному спадку болгарського вченого. В. Жирмунський небезпідставно

підкреслює актуальність деяких запропонованих ним методик порівняльного вивчення мотиву про мертвого брата². В душі після-романтичного літературознавства та фольклористики істотним моментом у компаративній концепції Шишманова є реальне бачення відносин між фольклором і літературою. «Порівняльна літературна історія та порівняльне вивчення народної творчості, – писав Шишманов ще у 1889 р. – все більше і більше переконують нас, що те, що ми неодноразово приписували простому народу, черпалося з книжкових джерел. Від моменту, коли учений світ почав звертати більшу увагу на народну творчість і паралельно з цим вивчати більш прискіпливо східні мови та літератури, а разом із ними і середньовічну літературу, відтоді думка про походження словесних творів значно модифікувалася»³.

У літературно-критичній концепції і практиці Шишманова існує чітке і конкретне усвідомлення ролі перекладу як нового, вищого етапу історичного розвитку літературної рецепції чужого художнього спадку в Болгарії. Цей етап не лише новий, а й вищий і більш сучасний в історичному плані по відношенню до основної форми рецепції іноземних літератур у ХІХ ст. – болгаризації.

Рецензія І. Шишманова на п'єсу К. Величкова «Вінчензо і Анжеліка» (складний прецедент у русі болгарської літератури по ланцюжку *болгаризація – переклад – наслідування – оригінальна творчість*) містить принципові засади і відправні точки, пов'язані з виникненням порівняльно-історичного мислення. Очевидним є факт, що на своєму початку болгарська літературна компаративістика розвивається у русі, у тісному зв'язку з потребами літературного процесу, як літературна політика і критика, яка торкається і вирішує актуальні літературні та культурно-історичні проблеми, і в першу чергу – проблему «прилучення» (тобто співвіднесення) болгарського літературного розвитку з європейською літературною конвенцією.

Цікавим є прецедент «болгаризації» деяких теоретичних понять, який зустрічаємо у рецензії І. Шишманова на драму П. Іванова «Апостоли свободи», де Шишманов пропонує болгарські еквіваленти таких термінів, як мотив, дія, експозиція тощо.

Компаративна практика Шишманова показує, що завдання, теми, актуальні ідейно-тематичні проблеми, на які орієнтується молоде болгарське порівняльне літературознавство великою мірою пов'язуються з національними і суспільними завданнями. Це пояснює і широку популярність у перших болгарських компаративістів теми «болгари в літературах інших народів». Болгарське порівняльне літературознавство «приспосовує» цю відродженську тему, пов'язану з національними можливостями, до методології тодішньої компаративної науки, можливостей російської «теорії мандрівних мотивів». Про те, наскільки ця проблема є актуальною у молодому болгарському порівняльному літературознавстві, говорить факт, що на нього орієнтуються практично майже всі автори перших компаративних студій у Болгарії. Як уже зазначалось, Й. Іванов ще у 1898р. окреслює тему пристності Болгарії і болгар в «Османі» Гундуліча. У цей же час Беньо Цонев опрацьовує тему про царя Сімеона у хорватській літературі. У 1900 р. І. Шишманов публікує студію про болгар у «Божевільному Орландо» Аріосто, в якій вводить у болгарську літературну науку тему присутності одного народу в літературі іншого як літературну проблему, скрупульозно прослідковуючи літературну долю мотиву і пов'язані з ним історичні реалії.

Говорячи про Шишманова як основоположника болгарського порівняльного літературознавства, не можна не відмітити його заслуг у розробці проблем порівняльного віршознавства. Ще в кінці XIX ст. він поставив питання про генезис десятискладового розміру південнослов'янського історичного епосу у широкому порівняльному плані, торкнувшись багатьох проблем зв'язків і взаємовідносин між південнослов'янською народною піснею і західною лицарською і фольклорною поезією у часи середньовіччя, проблеми, які не опрацьовані дотепер.

Шишманов дуже рано почав використовувати порівняльний метод у внутрішньолітературному плані. Він називав застосування цього методу «очна ставка» двох епох. Цей метод роботи він широко використовував у своїх лекціях із порівняльної літературної історії. Кафедра порівняльної літературної історії, на якій

він довгі роки читав цей курс, фактично перетворилася на високу наукову трибуну літературознавчої, літературно-історичної і компаративістичної підготовки поколінь філологічних кадрів у Болгарії.

Іншим великим центром, який має історичне значення у розвитку болгарського порівняльного літературознавства, є *коло авторів, які об'єдналися навкруг часопису «Мисъл»*, пов'язане, передусім, із постатями Пенчо Славейкова, Кіріла Хрїстова і Пейо Яворова. Вони свідомо цікавляться проблемами теорії і практики міжнародних літературних взаємин, зрозуміло, передусім, з огляду на проблеми болгарської літератури і її зв'язки з іншими літературами. Їхня діяльність у цьому напрямку веде і до оновлення і уточнення концепції сутності обміну літературними цінностями у світовому літературному процесі, тобто суті літературних впливів. І якщо І. Шишманов розглядає літературну подібність і проникнення на культурно-історичному рівні – як рух і співпадіння літературних форм і ідей, *Пенчо Славейков* розуміє їх як зародження, «індукування» художніх цінностей. У відповідності до актуального наприкінці ХІХ століття і початку ХХ століття психологізму у літературознавстві, він ставить літературну компаративістику не стільки на культурно-історичну, скільки на літературно-психологічну основу. Питання впливів у міжнаціональній сфері художніх феноменів для нього, передусім, це питання впливу митця на митця. Для пояснення літературних впливів і взаємодій Пенчо Славейков схильний зазирнути в «лабораторію» художника. «Творець розуміє творця», – пише він у статті «Пушкін у Болгарії», де вперше окреслює індивідуально-психологічні основи своєї рецепційної теорії.

Треба підкреслити, що починаючи з Пенчо Славейкова, болгарське порівняльне літературознавство вже розглядає літературні явища як художні феномени, тобто як естетичні вартості.

Аналізуючи цей період болгарської літературної теорії, Б. Нічев визначає три опорні точки, три вихідні позиції у розвитку уявлень про літературні зв'язки і контакти⁴. Л. Каравелов схильний пояснювати їх лише відродженням народів, тобто

включенням їх у широку і активну культурну спільність. Ішими словами, Каравелов шукає пояснення у культурно-історичному плані. Залишаючись у порівняльній практиці на цій же позиції, Шишманов усе ж приходять до усвідомлення естетичної вартості явищ, які порівнюються. Виокремлення передусім їх естетико-психологічної позиції стоїть у центрі концепції П. Славейкова. З другого боку, І. Шишманов і Л. Каравелов ще говорять про наслідування та «продовження» художнього твору. П. Славейков наголошує на розумінні творця творцем.

Однак треба відзначити, що на практиці і Пенчо Славейкову не було чужим широке розуміння рецепції і він часто враховував культурно-історичні умови, в яких вона відбувалась. Він не випускав можливості здійснити порівняння у культурно-історичних рамках, прикладом чого є його стаття про Гейне у Болгарії.

У подальшому розвитку болгарського порівняльного літературознавства продовжують співіснувати культурно-історична і психологічна концепції. Яскравим прикладом чого є компаративістична діяльність *Бояна Пенева*.

Б. Пенев продовжує розпочату І. Шишмановим лінію широкого зіставного вивчення болгарської літератури у культурно-історичному контексті. У його «Історії нової болгарської літератури» (виданій посмертно) значне місце відведено культурно-історичним контактам болгарської літератури передусім з її сусідами – сучасними сербською та грецькою літературами. Але, на відміну від І. Шишманова, Б. Пенев приходять до динамічного розуміння міжлітературного процесу, третюючи міжлітературні зв'язки як один із чинників літературного розвитку.

У Б. Пенева вперше зустрічається масив категоріальних понять, які, хоча і не створюють єдину літературознавчу систему, ставлять болгарське літературознавство не лише на порівняльну основу, але дають йому вихідні точки, які будуть осмислюватися і використовуватися наступними поколіннями. Лише на перших сторінках своєї відомої студії «Напрямки і цілі вивчення нашої нової літератури» він вводить такі терміни, як естетичне і літературне дослідження, літературний факт, літературна мова,

художній стиль, внутрішні та зовнішні чинники літературного розвитку тощо.

Цікавим є факт, що Боян Пенев схильний розглядати вітчизняну літературну критику як момент рецепції літератури і одночасно – як частину самої літератури. Іншими словами, в нього все ще змішуються уявлення про критику як момент зовнішньої історичної інтерпретації твору і критику як активне внутрішнє самопізнання літератури як «щось у собі». Іншими словами, у Пенева герменевтичний і генетико-естетичний аспекти у критиці все ще недеференційовані.

Діяльність Бояна Пенева у галузі порівняльного слов'янського літературознавства знаменує подальшу внутрішню спеціалізацію окремих галузей цієї дисципліни. Б. Пенев є творцем болгарської наукової полоністики. Протягом свого порівняно короткого наукового шляху він значну увагу приділяє польській літературі і болгаро-польським літературним взаєминам. На думку Б. Нічева, яскраво характерним є принцип рецепційної селекції, на основі якої Б. Пенев визначає своє зацікавлення польською літературою і її конкретними цінностями. Цей принцип має морально-естетичний зміст – Боян Пенев звертається до польської літератури, щоб відшукати у ній свій ідеал красного письменства. Його ставлення є виразом морального ідеалізму та естетичного утопізму⁵.

Боян Пенев є творцем болгарської критики і теорії перекладу. Декілька разів він досить гостро, категорично і проблемно висловлюється щодо перекладацької практики і торкається низки проблем літературної рецепції і літературного процесу у Болгарії. Найбільш цікавими у цьому сенсі є його статті «Болгарські перекладачі» і «Болгарські переклади Фауста», які є першими взірцями аналітичної і науковообґрунтованої критики художніх перекладів у Болгарії.

Треба відзначити, що в дусі отриманої літературної освіти, Боян Пенев залишався прибічником перекладу як інтерпретації. Він першим не лише підкреслював необхідність системної літературно-історичної підготовки перекладача, а й боровся за

високу культуру перекладу і новий перекладацький рівень у болгарському літературному житті.

Значно скромніше значення для розвитку болгарського порівняльного літературознавства має наукова спадщина видатного болгарського фольклориста і літературознавця *Михаїла Арнаудова*. Його праці, присвячені фольклору, містять ряд цінних порівняльних спостережень над взаємозв'язком між фольклорними формами і мотивами, що розглядаються на більш широкому тлі. Певний інтерес для порівняльного літературознавства становлять дві його книги «Вступ до літературної науки» (1919) і «Основи літературної науки» (1942) (по суті, це одна книжка, яка вийшла під різними заголовками у двох окремих виданнях). Сама по собі вона має компілятивний характер і є навчальним посібником для студентів-філологів. Але порівняння цих двох видань, між якими відстань у 23 роки, свідчить про рух і розвиток певних ідей. Роки, які відділяють ці два видання, є надзвичайно важливими для розвитку літературознавства і компаративістики. Тому, якщо у першому виданні зустрічається лише короткий розділ «Порівняльний метод», то другий, окрім цього, містить розділ, присвячений «порівняльній літературній історії». Для Арнаудова порівняльний метод, разом із «емпіричним», є одним із двох загальних методів порівняльного літературознавства. Він поширює ці два методи на всі літературно-історичні явища, не локалізуючи їх у психологічному чи соціальному плані. Із «порівняльним методом» Арнаудов пов'язує явища трьох порядків (поділ, звичайно, умовний). Він виводить порівняльний метод із порівняльно-історичного методу Франца Боба і Якоба Грімма у мовознавстві. Тому в деяких випадках ще тоді болгарський вчений наближається до ідеї архетипу як стійкої форми тривалих явищ, перенесених літературним процесом крізь час. Але так як він розуміє речі дуже буквально, а не зосереджується на сутності методик, Арнаудов губиться у загальних роздумах, шукаючи буквальный аналог загальних категорій порівняльного мовознавства у літературознавстві.

Друга сфера, в якій Арнаудов бачить можливості використання порівняльного методу, – це галузь літературних впливів,

або те, що пізніше назвали контактологічними зв'язками. З можливостями використання цього методу Арнаудов пов'язує (вже у другому виданні) і *La litterature comparee* Поля ван Тігема і діяльність *Revue de litterature*, яке почало виходити 1921 р. Тут болгарський вчений наводить конкретні досягнення французької компаративістики в цій царині.

Третя галузь, у якій Арнаудов бачить можливості для використання порівняльного методу, – це сфера типологічних схожостей, які проявилися спонтанно через близькість умов розвитку у різних і віддалених точках земної кулі та які існують незалежно один від одного. Приклади, які наводить Арнаудов, стосуються переважно фольклору, етнографії та порівняльної міфології.

Після Першої світової війни і у 20–30-х роках продовжується дослідження окремих галузей двосторонніх відносин болгарської літератури зі слов'янськими та європейськими. Але важливо відзначити, що у цей період значно трансформується форма літературної рецепції – вона стає переважно синхронною. Центрами цієї нової рецепційної форми стають низка естетико-ідеологічних видань, таких як «Развігор», «Златорог», «Хіперіон», «Листопад», «Корміло», «Ізкуство і крітіка» тощо.

Ідеологічна перебудова літературно-критичного сектора, яка відбувалась у Болгарії після 9 вересня, не могла не торкнутися порівняльного літературознавства. Переглядаються «застарілі» підходи «буржуазної компаративістики», закладаються основи «марксистського» порівняльного літературознавства, впроваджується нове розуміння особливостей літературного процесу. Особливої популярності набуває порівняльне вивчення слов'янських літератур, яке виражається, передусім, у конкретному вивченні окремих слов'янських літератур і в дослідженні двосторонніх відносин болгарської літератури з кожною з них.

В традиціях класичної болгарської літературної історії і порівняльного літературознавства увага науковців продовжує спрямовуватися на відродженський етап розвитку болгарської літератури і її зв'язки з іншими літературами. Так, Ванда Смоховська-Петрова розробляє низку контактологічних зв'язків між

болгарською та польською літературами, починаючи з болгарської теми у польській літературі XIX століття, стосунками між болгарськими і поляками в Болгарії у цей же період, і пізніше переходить до проблем типологічних відносин між двома літературами («Книга польського пілігримства» Міцкевича і «Історія слов'яно-болгарська» Хілендарського). Болгаро-сербським і болгаро-хорватським відносинами присвячені дослідження І. Конева.

Особливе значення для літературної славістики має постать *Еміла Гергієва*, який є автором низки конкретних досліджень з болгаро-сербських, болгаро-польських і болгаро-чеських літературних відносин і книг, які поряд із цими питаннями торкаються більш загальних проблем «загального та порівняльного літературознавства»⁶. Велике значення для вивчення і популяризації слов'янських літератур має його підручник з історії слов'янських літератур, виданий у 3 томах і призначений для студентів-славістів і болгаристів.

Сперечаючись із визначенням порівняльного літературознавства, запропонованим французькими компаративістами К. Пішуа та А.-М. Русо, Е. Георгієв дає таку дефініцію загальному і порівняльному літературознавству: «Загальне та порівняльне літературознавство вивчає процеси і явища літератури в їх цілісності і взаємовідносинах; типи творчості, авторів і твори; міжнародні літературні зв'язки у минулому і сучасному; відображення відносин між народами у літературі»⁷. Розширюючи обсяг дисципліни, перетворюючи її на загальне та порівняльне літературознавство, Георгієв пропонує свою схему сфер дослідження. Перше місце він надає літературним взаємовідносинам – зв'язкам і взаємодіям, які є основою цієї дисципліни. Дослідження літературних взаємин пропонується розпочати з генетичних зв'язків, які передують іншим зв'язкам – контактологічним і типологічним. На думку науковця, літературні контакти повинні залишитись об'єктом дослідження, але перестати бути самостійною галуззю дослідження, набуваючи більш широких функцій і стаючи важливим компонентом у процесі розвитку національної літератури, вписуючись у загальні закономірності

розвитку. Після контактології схема, запропонована Е. Георгієвим, пропонує зупинитися на літературній рецепції, яка досліджує закони, умови та обсяг проникнення однієї літератури в іншу. Особливе місце в системі порівняльного літературознавства має посісти й літературна типологія, інтерес до якої сьогодні витісняє інтерес до контактології. На думку Георгієва, значну увагу необхідно приділити вивченню загальних процесів, міжнародної літературної спільності, світової літератури, споріднених літератур, зональних літератур. Їх вивчення повинно бути не арифметичним додатком і механічною конфронтацією літературних фактів, а підпорядкуватись єдиному історичному монізму, який вибудовується у міцному зв'язку з розвитком окремих народів. Окрім цього, порівняльне літературознавство повинно зосередитись і на проблемах художнього перекладу, і відображенні життя одного народу в літературі іншого народу, а також ставити питання художнього прогресу, який, на думку автора, є скоріше проблемою загального і порівняльного літературознавства, ніж національного літературознавства.

Аналізуючи розвиток порівняльного літературознавства у Болгарії, не можна не відмітити більш ніж п'ятдесятирічну діяльність *Петара Дінекова*. В його дослідженнях проблеми болгарської літератури розробляються на розлогому тлі інших слов'янських літератур. До широкого кола його літературних зацікавлень входять проблеми болгарської і слов'янської медієвістики, він є дуаеном сучасної болгарської полоністики. Його перу належать аналізи творчості польських письменників: Владислава Броневського, Юліана Тувіма, Вілгельма Маха; дослідження з галузі болгаро-польських відносин, таких як Пенчо Славейков та Адам Міцкевич, «Пан Тадеуш» у Болгарії, Дора Габе і польська література тощо.

Останніми десятиріччями у галузі славістики активно працюють Л. Мінкова, І. Павлов, С. Ігов, Х. Балабанова, В. Тодоров тощо.

Із досліджень, присвячених відносинам болгарської літератури із західноєвропейськими, треба відзначити широке зацікав-

лення болгаро-німецькими стосунками, над якими працюють К. Гирибов, Н. Андреєва, С. Станчев, болгаро-англійськими – Р. Русев, В. Філіпов, А. Шурбаов, болгаро-французькими – Т. Томов, П. Велчев.

Протягом останніх десятиліть, продовжуючи традиції І. Шишманова, болгарське порівняльне літературознавство зробило значний внесок у розвиток порівняльного балканського літературознавства. Навіть можна сказати, що останніми роками болгарське порівняльне літературознавство реалізується переважно у напрямку балканістики. Доказами цього слугують численні праці П. Русева, Н. Драгової, І. Конєва, М. Жечева.

Про особливе значення порівняльного вивчення балканських літератур, історія якого по суті і є історією порівняльного літературознавства у Болгарії, пише Т. Димов⁸. На думку автора, на основі загальнобалканських, болгаро-балканських чи російсько-балканських літературних взаємин може бути написана історія певного типу літературних взаємин, або можуть бути висвітлені деякі істотні сторони проблеми регіональних або між-регіональних взаємодій, від діалектичної єдності між літературним процесом і літературними взаємовідносинами.

Необхідність написання єдиної літературної історії балканських народів, що було б, як він вважає, «великим досягненням сучасної літературної думки і продовженням зусиль по встановленню контактів і спільних духовних цілей, які відбувалися протягом трагічних і величних періодів життя балканських народів». При цьому, на думку П. Зарева, ця історія повинна відобразити яскраво виражену близькість літературного розвитку з фольклором, «найглибші передумови розвою окремих балканських літератур, їх близькості». Ці думки поділяв і Е. Димитров, визначаючи предмет та цілі літературної балканістики.

Особливе місце в розвитку болгарської балканістики належить Ілії Конєву, який на основі взаємодії між двома і більшою кількістю регіонально обособлених літератур, якими є балканські літератури, намагався дослідити особливу, діалектичну за

своєю суттю взаємозалежність між літературними взаємовідносинами і літературним процесом. При цьому взаємовідносини торкаються виникнення і особливостей художніх цінностей, формування письменницької особистості й розвитку національних літератур із художніми тенденціям і напрямками, що їх характеризують. Ось чому, на думку Конєва, при їх дослідженні встановлюється та з'ясовується у певній системі їх місце у *генезисному комплексі* художніх процесів і явищ; зіставляються митці і твори з огляду на національно-специфічне і спільне в них; частково розкривається зв'язок досліджуваних літератур зі світовим літературним процесом і їх значення для збагачення світової художньої культури. Вивчення взаємовідносин між літературами, які регіонально та художньо близькі, має значення і на попередньому етапі при порівняльному дослідженні. Тому що це допомагає виправити фактичні помилки, вільні констатації, які не є виключенням і при дослідженнях балканських літератур. Нерідко особливість однієї з них на окремому етапі історії відноситься і до інших літератур. І навпаки – часто вирізняльна риса, яка об'єднує кілька балканських літератур, підкреслюється як особливість лише однієї з них. Певною мірою це трапляється і через недостатнє знання з'єднувальної ланки між ними, які розуміються у найширшому сенсі – від звичайних контактів між письменниками і діячами культури до заглибленого взаємосприйняття естетичних ідей, до взаємного збагачення літератури.

У своїй праці «Літературні взаємовідносини і літературний процес (Болгарська відродженська література у взаєминах із балканськими літературами)» Ілія Конєв намагається вирішити наступні завдання: прослідкувати у певній системі всі основні лінії та тенденції у взаєминах болгарської відродженської літератури з іншими балканськими літературами в період національно-визвольної боротьби на Балканах – до російсько-турецької війни 1877–1878 рр.; встановити і пояснити (там, де це можливо) з'єднувальні ланки між цими літературами і місце їх взаємовідносин у генезисному комплексі певних художніх тенденцій; розкрити своєрідну і дуже істотну роль російської літе-

ратури у цьому процесі; простежити деякі типологічні аналогії у розвитку балканських літератур і таким чином допомогти подальшому вивченню болгарської відродженської літератури у балканському та європейському контексті.

Автор оперує і дає визначення поняттям «твори загальнобалканського значення», «художні явища загальнобалканського характеру», «балканський романтизм», «балканське Просвітництво», «балканські діячі», «світова література» тощо. У ці поняття він вкладає наступні значення:

- твори однієї балканської літератури, які тематично або в іншому плані пов'язані з історією всіх або частини балканських літератур;

- твори даної балканської літератури, які своєчасно або згодом стають відомими у балканських країнах і впливають на літературне або суспільне життя цих країн;

- художні досягнення відповідних балканських літератур, які характеризують ідейно-естетичний напрямок літературного процесу у південно-східній Європі на окремих історичних етапах;

- письменники і публіцисти, які жили і працювали у більшості балканських країн або у своїй творчості висвітлювали загальнобалканські, ідейно-політичні чи культурно-просвітницькі питання;

- газети та журнали, які відображають розвиток балканських народів з огляду на їх взаємні інтереси в історії і у зв'язку з цим відстоюють певні ідейно-політичні та художньо-естетичні концепції.

Очевидно, що сучасне літературознавство охоплює свій предмет більш широко і більш повно розкриває передумови порівняльного вивчення балканських літератур. Наукові інтереси рухаються від встановлення зв'язків між двома письменниками чи двома літературами до все більш об'ємних панорамних досліджень взаємовідносин між всіма балканськими літературами, до більш розгорнутого розгляду типологічно споріднених явищ і тенденцій.

Подальший розвиток балканістики залежить як від заглибленого вивчення літературного процесу і літературних взаємовідносин на Балканах в їх розмаїтті, так і від творчого використання методологічних принципів порівняльного літературознавства. Це дозволить їй звільнитися від перебільшеного емпіризму частини дотеперішніх літературно-балканістичних досліджень, а також від абстрактно-теоретичного підходу до своєї рідної та часто близької долі основних напрямків у балканських літературах у минулому і новому часі.

Розглядаючи розвиток компаративістики у Болгарії, не можна не підкреслити те особливе місце, яке має у ньому постать професора, доктора філологічних наук *Бояна Нічева*, який з 1987 року очолював Комітет порівняльного вивчення слов'янських літератур Міжнародного комітету славистів.

Особистий внесок Б. Нічева знаходиться у широкому полі літературної болгаристики, славистики і балканістики. Не можна не відзначити його досягнення у галузі літературної теорії, де він посідає одне з перших місць не лише у болгарських, але і у світових вимірах. Його дві теоретичні монографії – «Вступ до південнослов'янського реалізму. Від фольклору до літератури в естетичному розвитку південних слов'ян у XVIII і XIX столітті» (1971) та «Основи порівняльного літературознавства (Порівняльне вивчення літератури і проблеми сучасної літературної науки)» (1986) є обов'язковими для будь-якої бібліотеки, цитуються, коментуються і перекладаються в усіх серйозних літературознавчих розробках.

На думку Н. Драгової, серйозний міжнародний резонанс, який мали його книги, був обумовлений їх програмною орієнтацією: дати відповідь на невирішені питання про специфіку слов'янського і конкретно балканського літературного розвитку, про досягнення балканського літературного феномену і конкретно пояснити перехід від середньовіччя до сучасної літератури⁹.

На особливу увагу заслуговують і дослідження Б. Нічевим творчості окремих авторів. Вже у своїй першій монографії, присвяченій творчості Димитара Талева, Б. Нічев заявив про себе як

про серйозного літературного критика. Він подолав традиційний для болгарського літературознавства погляд на побутовість, і проаналізував художні світ Талева як систему знаків культурної пам'яті, перетворивши опис побуту на явище семіотичного порядку, що дозволило повніше розкрити суть болгарської прози.

Характеризуючи специфічні риси балканської літературної моделі, Б. Нічев одним із головних об'єктів вибирає сатиру як об'єкт висвітлення («Бай Ганьо», «Пані Міністерша» тощо). Саме сатира запропонувала типово балканські сукупності багатозначних процесів: на соціальному рівні, ментальному, на рівні «естетичного підданства» (термін, введений Б. Нічевим). Саме сатира дозволяє йому дійти висновку, що мова – творець літературної моделі, всі рухи і зміни естетичної природи літературного феномену випливають із сутності мови. Яка є початком зміни і засобом її утвердження. І це стосується не лише болгарської, але й усіх слов'янських літератур, які будуються з мовної матерії аналогічного генотипу. Будучи високо ерудованим в галузі літературної славістики, Нічев не лише використовує свої знання інших літератур для теоретичних висновків, але розробляє методики й моделі, які працюють в усій славістиці.

Своєю книгою «Основи порівняльного літературознавства» він впевнено руйнує застарілі (або суб'єктивні) постулати сучасної йому літературної компаративістики. На його думку, теорія такої гуманітарної царини, як порівняльне літературознавство, яка так динамічно розвивається, повинна нести в собі проблематику національної літератури і узагальнювати специфічні форми міжнародного досвіду наднаціонального спілкування цієї літератури. Він вибудовує свою систематизацію літературознавства з категоричним запереченням європоцентризму як моделі для верифікації. Його висновок, що такі літератури, як болгарська, не відвідають уявленням про «запізнілий прискорений розвиток», із зацікавленням був зустрітий європейськими літературознавцями, тому що Б. Нічев довів сутність їх самотності: у неприродних умовах багато процесів розвитку не відбулись «у чистих літературних формах», як це було в інших літерату-

рах. Але їх розвиток відбувався з допомогою іншого механізму – «у квазілітературній формі», представлений Нічевим у двох явищах: «баладній течії» та «анекдотичній прозі». У них болгарське літературне життя досягає своєї повноти, орієнтуючись на модерне. Таким чином автор доводить, що розвиток має «історичну ідентичність».

Саме Боян Нічев в «Основах порівняльного літературознавства» дає нове визначення літературної компаративістики – науки про «динамічне буття» (рух) художнього феномену у часі і просторі, і визначає предметом компаративістики літературну динаміку. Він досліджує механізми літературної динаміки у трансформаційних процесах на рівні «чуже-своє», «внутрішнє-зовнішнє», «центр-периферія», «сутність-маргінальність», які в кінці-кінців пов'язують літературний розвиток з культурним. Він пропонує вирішити проблему «літературного руху» через можливості перенесення літературного змісту і пропонує для цього систему термінів: переклад-інформація, переклад-адаптація, переклад із власним художнім змістом, переклад *in senso stricto*.

Література

¹ Нічев Б. Основи на сравнителното литературознание (Сравнително изучавае на литературите и проблемие на съвременната литературна наука). – С.: Наука и изкуство, 1986. – С. 208.

² Жирмунский В.М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур. – 1961. – С. 54.

³ Шишманов И. Значението и задачата на нашата етнография // Сборник за народни умиротворения, наука и книжнина // Избрани съчинения. – Т. 2. – С., 1961. – С. 42.

⁴ Нічев Б. Там само.

⁵ Нічев Б. Основи на сравнителното литературознание (Сравнително изучавае на литературите и проблемие на съвременната литературна наука). – С. 212.

⁶ Георгиев Е. Основи на общото и сравително литературознание // Проблеми на сравнителното литературознание. – С.: БАН, 1978. – С. 4–30.

⁷ Там само. – С. 9.

⁸ *Димов Т.* За сравнителното литературознание и състоянието на литературната балканистика днес. – С. 9.

⁹ *Драгова Н.* Боян Ничев. 75 години от раждането му // http://liter-net.bg/publish13/n_dragova/bnichev.htm.

Історія сербської компаративістики

Компаративні дослідження в сербському літературознавстві були започатковані в середині XIX сторіччя в нерозривній пов'язаності із концептуалізацією національної літературно-критичної думки, з усвідомленням необхідності системного розвитку національної науки про літературу.

На тому історичному етапі сербська літературна критика вирішувала важливе стратегічне завдання: вона створювала власні теоретичні підвалини на національному матеріалі, використовуючи національну літературну практику, парадигму національної думки на літературній ниві в контексті загальнослов'янських та європейських культурних і літературних тенденцій.

Основною рушійною силою цього процесу стала літературно-критична діяльність видатного реформатора **Вука Караджича** – визначного представника і знакової постаті сербської культури. Одне з провідних завдань вивчення літератури, окреслене В. Караджичем, яке було покладено до концептуальних основ порівняльних студій і вважається сучасними дослідниками засадничим постулатом компаративістики, полягало в необхідності вивчення й висвітлення творчості сербських письменників у загальному літературному процесі доби в порівнянні з літературним процесом попередніх періодів, у встановленні й ствердженні пріоритету національних ідей. У його працях «Рецензія на книгу під назвою *«Самотній юнак»* і «Друга сербська рецензія... *Любомир в Ієрусалимі*» («Рецензія (послана учредником нов. серб. на употреблєније) о књизи зовомој *Усамљени јуноша*», 1815; «Друга рецензія србска... *Љубомир у Јелисијуму*», 1817)¹ досліджується проза відомого сербського письменника початку XIX сторіччя Милована Видаковича. Обґрунтованою Караджичем позицією щодо правомірності утворення паралелей між літературними явищами різних історичних періодів і різних національних

літератур пояснюється зроблене ним порівняння створених Видаковичем образів із типами характерів, до яких звертався Сократ. Ідейна спрямованість Видаковичевих романів подається в порівнянні з творами видатних літературних діячів XVIII сторіччя Доситея Обрадовича і Матіє Рельковича.

Власне, поняття *порівняльних літературознавчих досліджень*, як і зміст цього терміна, були сформульовані 1852 року в Белградському ліцеї (згодом перетвореному на Велику школу, а далі – на Белградський університет). Так, в опублікованій у Белграді «Вступній розмові» («Уводни разговор») викладача ліцею, поета, драматурга і політика **Матіє Бана** окреслено науковий план, у якому пропонувалося порівняльне вивчення французького та слов'янського матеріалу із виокремленням споріднених явищ, що дозволяло підкреслити своєрідність сербської літератури. Для концептуалізації компаративістики як системи досліджень велике значення мала наголошена вченим теза про репрезентативність контекстуальних досліджень, ефективність такого підходу у вирішенні першочергового завдання – висвітлення характерних рис і специфічних особливостей національної літератури.

Белградський ліцей (Велика школа) після цієї події і до 1905 року, коли його було перетворено на Белградський університет, стає осередком компаративістичних досліджень, які координувалися, зокрема, силами кафедри філології, загальної історії літератури й естетики і її професором **Стояном Новаковичем**. Згодом, обійнявши посаду міністра освіти, він ініціював відокремлення літературознавчого напрямку, в результаті чого 1873 року було засновано кафедру загальної історії літератури з тематичним домінуванням літератури слов'ян і сербів, а три роки потому, у 1876, виокремилась і кафедра сербської і слов'янської літератури. На початковому етапі компаративний аспект фігурував у руслі курсу історії і теорії літератури. Тоді він був розвинутий професором Светомиром Николаєвичем, розробки якого увиязлили у сфері компаративістики проблему сербської історії у творчості зарубіжних письменників. 1893 року його замінив

у цій функції **Богдан Попович**, який в останній чверті XIX сторіччя фактично виступив родоначальником академічної сербської літературної компаративістики.

Поряд зі своєю освітянською діяльністю **Стоян Новакович** опублікував протягом 1870–80-х років низку праць, пов'язаних із однією з провідних тенденцій у літературній сфері. Йдеться про те, що протягом другої половини XIX сторіччя вплив зарубіжного літературознавства й літератури, зокрема російської, німецької, англійської, ставав у Сербії все значнішим і пліднішим, виступаючи джерелом формування численних напрямів і течій. У такій ситуації виникала необхідність у демонструванні прогресивних літературних явищ у ширшому порівняльному аспекті. Так з'являється, зокрема, «Історія сербської літератури»², у якій сербська література пов'язується з течіями європейського літературного процесу, висвітлюються значні впливи в окремих періодах їхнього розвитку. Будучи переконаним у тому, що порівняння є «душею науки», учений у цій праці започаткував диференціювання вужчого аспекту – вивчення аналогій і спільностей у літературних мотивах і ширшого – літературних і культурних зв'язків різних письменств із детальним поясненням того, звідки походить та чи та течія, яка школа стала її витоком, репрезентація надбань якої зарубіжної літератури переважає у сфері художньої творчості сербів. Сербську, здебільшого давню, літературу на матеріалі агіографічних текстів і апокрифів він пов'язував із розвиненими літературами європейських народів, досліджував її в ширшому контексті світової літератури. До низки таких праць увійшла публікація «Варлаам й Іосаф» (до порівняльного вивчення літературної історії і християнської середньовічної белетристики у сербів, болгар і русів)³. І якщо ширший аспект зв'язків він убачав пріоритетним у компаративних дослідженнях, то вужчий, пов'язаний із паралелями мотивів у художніх творах, дістав лише окреслення без подальшого відповідного розкриття.

Натомість широке висвітлення цієї проблеми увів у компаративістичний обіг **Бранислав Станоєвич**. Його праця «Сербство

в зарубіжних літературах»⁴ стала фактично «пілотним» проектом, у якому не лише усталювалась, а й набувала поліфонічного звучання проблема *рецепції*, щоправда, тоді вона ще не здобула цього термінологічного позначення. На сторінках публікації автор переконує в актуальності розуміння уявлень про вітчизняну літературу й культуру, сформованих у царині культур інших народів, і закликає фіксувати й висвітлювати всі думки про сербів, які лунають на інонаціональних культурних теренах, усі переклади із сербської мови на іноземні, здобутки сербських учених, які працюють поза межами країни.

Новим кроком у розвитку сербської компаративістики стали праці «Огляди з літератури та мистецтва» й «Бомарше»⁵ **Богдана Поповича** – викладача порівняльного літературознавства Белградського університету, діяльність якого мала принципове значення для прогресу тогочасної науки про літературу. Виходячи зі своїх позитивістських переконань у тому, що творіння духу можуть аналізуватися так само, як і творіння природи, він удався до порівняння як тематичного аспекту, так і методу в пізнанні досліджуваного літературного матеріалу. Активний прибічник неусталеного остаточно в тогочасній науці аналітизму й дидактизму, автор теорії «рядок-за-рядком» (теорія «реда-по-ред»), у наукових колах Попович уважається «майстром дослідження деталі». Будучи фахівцем як із літературознавства, так і з мистецтвознавства, Попович порівнював творчість видатних представників різних видів мистецтва, розглядаючи в компаративній площині в різних композиційних варіантах набуток Веласкеса, Рембрандта, Бетховена, Данте, Сервантеса, Мольєра, Бальзака, Толстого тощо. Дослідник заклав підвалини однієї з основних сфер компаративістики, котра обіймає порівняння семіотично відмінних дискурсів і форм культури, сприяв усталенню основних можливостей компаративного виміру розширенням практики вивчення найвидатніших витворів сербської літератури в ширшому європейському контексті.

У першій половині й середині XIX сторіччя матеріалом для порівняльних досліджень у Сербії була переважно історія

давнього красного письменства, а також сербська народна поезія та форми її відображення в інших європейських літературах.

Уже на межі ХІХ і ХХ століть у сербській компаративістиці починає домінувати розробка такого важливого аспекту, як *літературні впливи* не у традиційному, автономному вивченні, а у пов'язаності цієї проблеми з позалітературною ситуацією. Наприклад, **Мойо Медич** у виданій в Белграді праці «Анакреонт, Шиллер і П. Петрович Негош»⁶ висвітлює вплив творчості Анакреонта й Шиллера на лірику Негоша. Учений наголошував на ефективності виокремлення теми, мотивів і, головне, національного колориту твору як основного матеріалу, показовість котрого була найпереконливішою у висвітленні впливів. Новаторською була пропозиція автора щодо формування механізму виявлення фактів впливу: на прикладі «Гірського вінця» П.П. Негоша він радив відмежувати в елементах форми й змісту твору всі національно марковані компоненти – все, що було пов'язане з історією та культурою Чорногорії, і на решті досліджувати прояви впливів. Крім того, поряд із констатацією їх наявності, Медич вдається до характеристики їхньої інтенсивності й характеру. Ця спроба, попри відсутність ґрунтовно розробленої теоретико-методологічної бази такого типу студій, стала одним із визначальних кроків у накресленні тематичної наповненості цього аспекту порівняльних досліджень.

Корінним революційним поворотом у розвитку сербської компаративістики на цьому етапі вважається праця **Йована Максимовича** «Становище сербської літератури стосовно великих літератур узагалі й російської зокрема» (1892)⁷, яку відзначав не лише запропонований автором *комплексний підхід* до теорії впливів у літературі, а й *цілісність* у розкритті поставленої проблеми. Причому принципової ваги набуло не лише звернення до методу порівняльного вивчення першоджерел і виявлення впливів, а й розуміння типів відносин між літературами, тобто типів залежності й взаємного впливу літератур як основної сфери компаративістики. І якщо в попередніх дослідженнях лише усталювалося висвітлення сербської літератури в контексті,

котрий складала переважно літератури сусідніх народів, то праця Максимовича продемонструвала новий тип дослідження визначних явищ сербської літератури вже в істотно розширеному контексті. У згаданій праці дослідник виокремлював концепт «ідеї літератури», який пов'язував із накресленою ним потрібною схемою функціонування національного літературного процесу. Ця схема передбачала: знайомство з основами літератур інших народів, котрі б могли виступити зразком для розвитку (найавторитетнішою та найспорідненішою для сербської літератури, на думку автора, була російська); творчість як така, що не уникає іонаціональних впливів, а й не наслідую привнесеною ними сутність (причому, буквальне запозичення було названо явищем «патологічним»); рівноцінне контактування письменств у перебігу літературних процесів. Автор поєднав ці форми, вмотивувавши усвідомлення поняття *взаємопроникнень* літератур, спроектувавши їх на вісь історичного розвитку в пов'язаності з окресленням «світової» літератури через визначення понять «людство» і «світовий» вимір його функціонування. У результаті такі способи творчого співіснування визнавались у публікації однією з необхідних умов творення самостійної національної літератури.

Безумовно, слід зважати на те, що розвиток компаративних досліджень у Сербії на цьому етапі, як, безумовно, і в усі наступні періоди, не був процесом стихійним. У цей час у дослідженнях такого типу починають з'являтися й окремі розділи, присвячені теорії порівняльного літературознавства, методологічним засадам компаративної дисципліни, визначенню її основних напрямів і завдань. Відбувається «самовизначення» компаративістики на сербських теренах.

Так, у публікації **Радована Кошутича** «Критика й література»⁸ прозвучала думка про необхідність ґрунтового формування теоретико-методологічних підвалин порівняльного вивчення сербської літератури. Вибір методів автор умотивовував принципом тяжіння до найсучасніших підходів, що, на його думку, передбачало звернення сербських літературознавців до засад

методики й методології відповідних зразків французької компаративістики – праць Поля ван Тігема, Жозефа Текста, Брюнетєра, Лансона, Бальдансперже. Ці розробки приваблювали Кошутича насамперед позицією *позитивістського детермінізму*. Він створює в компаративістичній практиці прецедент розуміння мистецтва взагалі й літератури, зокрема, як «соціального факту», котрий може бути зрозумілим лише у зв'язку із психофізичною організацією людини, рівнем її інтелектуального розвитку, а їх разом – у пов'язаності з історичними умовами й соціальною ситуацією. Плоди міжлітературних схрещень уважалося найрезультативнішим вивчати виключно в поєднанні з контактами культур. Учений окреслив спосіб виявлення результатів причинно-наслідкової співвіднесеності літератури й культури, досвіду літератур різних етапів розвитку та історичних періодів. Велике значення в публікації мало апелювання Кошутича до культурних явищ вищого порядку. На його позначення він увів поняття «цілісного культурного життя певного народу», яке за конотацією було ідентичним до «національної культурної традиції», котра на той час іще термінологічно не прозвучала, але, завдяки дослідникові, досягла ступеня концептуального оформлення. Автор констатував, що література давнішої культури функціонально набуває статусу не лише *зразка*, але й *фактору* створення нового літературного стану, або ситуації, він усталив принцип творення широкого цілісного бачення структури літературних відносин у літературному й позалітературному вимірах. Ця теоретична база передбачала чітко визначений об'єкт – ступінь і природу національної літературної самобутності й автономності.

У цьому ж руслі теоретико-методологічні питання дещо згодом широко розглядалися також **Йованом Кршичем** у статті «Порівняльна література і критика»⁹ із залученням широкої парадигми західної компаративістики, а дещо згодом – **Міланом Марковичем** у праці «Про літературні авторитети»¹⁰.

Розширив поле сербської літературної компаративістики учень Богдана Поповича – **Йован Скерлич**, ім'я якого, щоправда,

пов'язують здебільшого з історією літератури. Його компаративістичні зацікавлення концентрувалися навколо вивчення впливів французької та російської літератур на сербську в XIX сторіччі («Французькі романтики й сербська народна поезія»¹¹). Потужним напрямом у його науковому спектрі стали також порівняння сербської літератури з німецькою в діахронному вимірі. Компаративні аспекти, представлені в усіх історико-літературних працях Скерлича, сприяли вдосконаленню аналітичного підходу при висвітленні проблеми літературних впливів. Продемонстрований ним аналітизм розкривав принципові риси своєрідності сербської літератури, сформовані явленістю в ній усього багатства народної традиції, показав дискретність літературного процесу, обґрунтував відкритість сербської літератури в різні періоди її розвитку. Крім того, у вивченні впливів Скерлич упровадив опрацювання їх проявів на рівні жанру й елементів форми літературного твору. Такий підхід було продемонстровано у праці «Історія нової сербської літератури»¹². В останньому розділі публікації, виокремлюючи риси спорідненості у творчості сербських і французьких письменників-реалістів, Скерлич не вдався до деталізації. Проте запропонований ним матеріал узагальненого розгляду творчості сербських митців кінця XIX сторіччя в порівнянні зі здобутками Руссо, Гюго, Ренана, значно посприяв збагаченню бази емпіричних досліджень сербських компаративістів. Крім того, праці Скерлича утвердили у вітчизняному порівняльному літературознавстві діалектику, аспектуальну комплексність у вивченні літератур у процесі літературних взаємин. Його ж наступники зробили цей принцип вивчення наукових об'єктів постійним і традиційним.

Важлива сторінка сербської компаративістики пов'язана з іменем ще одного послідовника Йована Скерлича – **Бранка Лазаревича**. Окрему увагу варто звернути на його повоєнні студії, зокрема, «Великі твори й «золотий вік» мистецтва»¹³. Тут на прикладах вершинних здобутків світової літератури різних епох подається висвітлення основних категорій і неперепутних цінностей мистецтва. Завдяки розробленій креативності й водночас

системності підходу Лазаревичеві вдалося запровадити в сербському порівняльному літературознавстві модель, яка відзначалася максимальною на той час широтою залученого літературного матеріалу й створенням всеохопного зображення об'єкта дослідження.

На початку ХХ сторіччя інтереси представників сербського порівняльного літературознавства були сконцентровані на проблемах *впливів, джерел і зв'язків*.

1905 року Велика школа була перетворена на Белградський університет, де поряд із теорією літератури окремим предметом уводилась і «порівняльна література», яку до 1929 року викладав П. Попович. Його науковій манері завдячує виведенням на окремий рівень висвітлення ключових віх сербського літературного процесу в його взаємопов'язаності з аналогічними явищами загальноєвропейського виміру. У стінах Белградського університету було створено найзначніший масив компаративістичних праць. Цей заклад, наслідуючи традиції, успадковані від Великої школи, продовжував залишатись епіцентром сербських компаративістичних досліджень. 1926 року засновано кафедру східної філології, яку очолив Фехим Байрактаревич. Завдяки його дослідженням у сербській науці остаточно вкорінилось у статусі самостійного напрямку вивчення зв'язків східних і західних літератур. Таким чином, у двадцятих роках у Белградському університеті сформувалось «ядро» компаративістики міжвоєнного періоду ХХ сторіччя. З його ініціативи й силами його активних членів 1927 року було створено часопис «Зарубіжний огляд» («Страни преглед»), концепцію якого визначило прагнення ознайомити читачів із кращими зразками й інонаціональними впливами на кожен літературу.

На кафедрі загального й порівняльного літературознавства компаративний аспект вивчення літератури розвивав **Воїслав М. Йованович**, зокрема у праці «Містифікації іллірійських балад «La Guzla» французького романтика Проспера Меріме»¹⁴, а також у дослідженнях перекладів сербської народної поезії. Учений зосередився на проблемах обміну темами, сюжетами, мотивами,

на вивченні відображення в сербській літературі інонаціональних мотивів тощо.

Еволюція цього аспекту сербської компаративістики пов'язана з дослідженням **Павле Поповича** «Адвокат Патлен у дубровницькій літературі»¹⁵. Крім того, у працях науковця, а згодом й інших сербських компаративістів, порушувалась іще одна надзвичайно важлива проблема. Ішлося про нерозривну пов'язаність діалогу культур із діалогом творчих індивідуальностей. Її висвітленню присвячені праці П. Поповича «Доситей і Лабрюйєр», «Видакович, Шнабел, Шиллер»¹⁶. Тут було запропоноване висвітлення особистих контактів сербських і хорватських письменників із представниками інших національних літератур. Об'єктом порівняльного дослідження виступили особисті зустрічі й листування митців. Цьому питанню, розкритому на матеріалі творчості знакових постатей сербської, німецької та російської літератур, були присвячені також праці **Милоша Тривунця** про Бранка Радичевича й фон Фалерслебена, а також про Змая і фон дер Фогельвейде і про вплив Гете на «Вертера» Лазе Лазаревича¹⁷.

Висвітлення літературних запозичень у поєднанні з проблемою впливів запропонував **Милан Джурчин** на матеріалі сербських народних пісень у німецькій літературі й, зокрема, у творчості Гете¹⁸, а також у моделі взаємовідносин ідей іліризму й роману А. Доде «Королі у вигнанні»¹⁹. Питання рецепції та впливів становить також основу праці **Пауліни Лебл-Албала** «Віктор Гюго в сербській літературі»²⁰.

Проблеми запозичень і впливів у їх пов'язаності з імагологічними явищами порушує у своїх студіях **Андря Гаврилович**. Зокрема у праці «Серби в пушкінській поезії»²¹ він розкриває, по суті, ключовий аспект імагології, на який посилались і в попередніх працях, але без застосування належного системного підходу. Йдеться про елементи сербської культури в пушкінській поезії.

Багатоаспектність у висвітленні *типологічних паралелей* впроваджував у сербській компаративістиці **Тихомир Остоїч**. Дослідник не охоплював увесь комплекс типологічних питань,

звертаючись переважно до проблеми спільностей. Водночас його праця містить важливі узагальнення, котрі утверджують наукове виокремлення причинно-наслідкового циклу в *типологічних* явищах і засвідчують такий характер аналізу питання, який накреслює перспективу звернення до зумовленості імпульсів і генетичної спорідненості як основи подібних сходжень. Застосування зазначеного підходу Остоїч демонструє у фрагментах публікації «Сербська література від великого переселення до Доситея Обрадовича»²². Окремий розділ праці автор також присвятив дослідженню російського впливу у зв'язку з витоками й формуванням сербської поезії. Висновки, яких дійшов учений, спрямовувалися на ширші узагальнення – на розкриття цілісності комплексу російсько-сербських впливів і зв'язків.

Новими підходами суттєво збагатили сербську компаративістику опубліковані у 30-х роках у Франції праці **Милоша Савковича** «Бібліографія французьких реалістів у сербсько-хорватській літературі», «Риси французького реалізму в сербсько-хорватському романі»²³, в яких було розширено діапазон вивчення літературних *впливів і джерел*. У сфері теорії і методології цьому сприяла пропозиція Савковича орієнтуватися на психологічний і соціологічний підходи при застосуванні аналітичного методу опрацювання матеріалу. В емпіричному плані відповідну роль відіграло застосування літературної концепції реалізму до об'єкта досліджень. У результаті у праці почали фігурувати такі запропоновані автором додаткові рівні контекстуальної парадигми, як «національна психологія», «соціальна історія», «історичний феномен». Ступенем узагальнення цих концептів виступив європейський ареал.

Ситуація в сербському порівняльному літературознавстві міжвоєнного двадцятиріччя загалом визначалася накопиченням великого корпусу літературного матеріалу, пов'язаного з надзвичайно плідним періодом реалізму. У його висвітленні в компаративних аспектах пріоритетним уважалося звернення до російської літератури, з'ясування її впливу на сербську реалістичну прозу, внаслідок чого питання впливів інших європейських літе-

ратур у сербській компаративістиці було переміщене на маргінес проблематики досліджень. Увагу М. Савковича вперше привернули французькі джерела сербського реалізму і вплив французької літератури на сербський *роман* цієї доби. Прагнення до їх усебічного вивчення і синтетичний характер поставленої проблеми логічно зумовили потребу перегляду механізму синтезу в цій галузі компаративістики. Особливого значення у вивченні французьких впливів набувало питання ролі й характеру міжнаціонального літературного та культурного взаємопроникнення в тісному зв'язку із проблемою ступеня й природи національної мистецької автономності. Розробляючи цей аспект компаративістики, Савкович, поряд із іншим, виділив окремим ракурсом надзвичайно насичену лінію взаємин – літературну рецепцію, хоча й не запропонував комплексного підходу до вирішення проблеми взаємодії. Автор висвітлив її на матеріалі сприйняття французької прози на сербських теренах, а саме – творчості В. Гюго, Е. Золя в сербському літературознавстві.

Питання рецепції класиків світової літератури у сербському культурному просторі в цей час починало розроблятися широко й ґрунтовно. Інтенсивність розробки цього напрямку компаративістики засвідчують праці **Ільї Петровича** «Лорд Байрон у югославів»²⁴, **Петара А. Митропана** «Пушкін у сербів»²⁵, **Джордже Живановича** «Серби і польська література»²⁶.

Поряд із іншим, сербське порівняльне літературознавство першої половини ХХ сторіччя продемонструвало принципові масштабні узагальнення. Вагоме місце тут посів **Милан Богданович**, учень Йована Скерлича, один із найпомітніших діячів сербської культури свого часу. Квінтесенцією його багаторічних літературознавчих зацікавлень, аналітичних і синтетичних праць, що беруть свій початок у міжвоєнному двадцятиріччі і тривають після закінчення Другої світової війни, стала фундаментальна праця «Старі й нові»²⁷. У руслі історико-літературної спрямованості автор тяжіє до розкриття впливів у межах дискурсу сербської літературної традиції, подає картину самотності сербських літературних діячів різних поколінь і накреслює їх

взаємозв'язок, який виник у результаті впливів. Дослідник пропонує літературознавчий аналіз творів у контексті панівної художньої концепції часу, демонструє домінуючі риси, притаманні індивідуальній авторській поетиці, стилю. Крізь призму «атмосфери епохи» простежено їх детермінованість, виокремлено константні риси, пов'язані з національною традицією. Залученням чіткої періодизації Богданович створює уявлення про поетапність впливів між представниками різних творчих генерацій, співвіднесеність їх рефлексів із аналогічними явищами в європейських масштабах.

Новий зміст у сербські компаративістичні дослідження першої половини ХХ сторіччя внесла **Ісидора Секулич**. У своїх студіях вона часто вдавалася до порівнянь не лише кількох творів одного автора, а й творів і доробку різних письменників, у тому числі різних національних літератур та історичних епох. Об'єктами її дослідницької уваги, поряд із видатними представниками сербського красного письменства, стали Гете, Толстой, Андерсен, Пушкін. Секулич увиразнила багатогранність, демонстративність питання аналогій у темах, мотивах та інших складниках змісту літературних творів. Крім того, при висвітленні літературної типології нею була виокремлена індивідуальна поетика митців як самостійний показовий матеріал досліджень. На цих засадах побудована її трилогія «Аналітичні моменти і теми», а також праці «Із вітчизняної літератури», «Із зарубіжних літератур»²⁸.

Порівняльний метод було покладено й в основу досліджень **Марко Ристича** – сербського письменника і критика, який, поряд із Глігоричем і Богдановичем, був одним із провідних діячів сербської літератури першої половини ХХ сторіччя. Це відобразилось у його публікаціях «Передмова до кількох ненаписаних романів» і «Простір-час»²⁹, куди ввійшли здебільшого праці періоду міжвоєнного двадцятиріччя. Ними Ристич, зокрема визначив зміст ліберального критичного концепту, накреслив шлях до інтелектуальної та духовної незаангажованості літературно-критичної думки. Дослідник відійшов від позиції естетичного

позитивізму, проголошуючи критерії авангарду, творчого динамізму, ірраціоналізму. Ці орієнтири критик виокремлював у компаративному зрізі, вдаючись переважно до зразків французької літератури.

На подібних концептуальних позиціях ґрунтуються праці сербських компаративістів другої половини ХХ сторіччя, наприклад, **Аниці Савич Ребац** «Антична естетика і наука про літературу», «Елінські краєвиди»³⁰. Тут проблема літературних впливів досліджується на матеріалі античних мистецьких цінностей, котрі збагатили літературними рефлексами сербську літературу різних епох. Зазначена проблема стала магістральною і в науковій діяльності **Милана Будимира**, що відобразилось у праці «З балканських джерел»³¹, **Славко Леовца**, який у публікації «Елінська традиція і сербська література двадцятого сторіччя»³² створив ціліснішу картину античних рефлексій і рецепції, а також **Мірана Флашара**, автора праць «Негош і антика», «Студії про Стеріу»³³.

У 50-ті роки ХХ сторіччя в розвитку сербської компаративістики значну роль відіграли праці **Мідхата Бегича**, увага якого від початку, знаменованого книгою «Перехрестя»³⁴, і до її другого видання (1969) була спрямована на широке тло європейської літератури при дослідженні традиції сербського письменства, зокрема доби реалізму. Вченим розглядалися ідейні й естетичні зв'язки сербської літератури з французькою. У такому порівняльному ракурсі було методологічно поглиблено дискриптивний підхід: ідучи від теми до теми, Бегич звертався до духовного коріння тогочасної сербської літератури, до народних вірувань і релігійної сфери, з'ясовував не лише впливи, але й, навіть більшою мірою, духовні контакти й спільності, що були їх логічним наслідком, висвітлював її спорідненість із відомими зразками французької культури й мистецтва – із творчістю Гюго, Вольтера та ін.

Проблема обміну темами, сюжетами, мотивами, а також явища імагології у другій половині ХХ сторіччя широко розроблялись у працях **Іво Тарталі** «Гвічардіні й Андрич (шляхами

турботи про замовчування таємниці)» та «Письменник як читач і читач як письменник»³⁵.

Водночас у цей період широко розвивається така галузь сербської компаративістики, як типологічне вивчення літератур, котра набувала в той час особливого значення у зв'язку із ґрунтовним висвітленням питання зумовленості не лише *типологічних* збігів, а й *відмінностей*. Ідеться, відповідно, про спільність історичної долі народів, подібність тенденцій та *національну своєрідність*, які виявляють себе в розвитку різних культур і художній творчості. На тому етапі розвитку компаративістики з'ясування типологічних сходжень у дослідженнях зазначених учених давало змогу не лише констатувати, а й зрозуміти сутність та зумовленість таких важливих компаративістичних понять, як «зустрічні запити», або «літературна потреба». Типологічне вивчення в даному разі базувалося на методології, яка вела від ретельного аналізу фактів до глибоких узагальнень, до розуміння сутності історико-літературного процесу.

Інший аспект типологічного вивчення літератур був позначений зверненням до тих рис, які водночас *умотивовували* як спорідненість двох літератур, так і *відмінності* між ними. Йдеться про таке вивчення основних тенденцій їхнього розвитку, коли дослідження однієї з них допомагає зрозуміти особливості іншої. Увага вчених зосереджувалась на дослідженні творчості видатного письменника в певному типологічному контексті. У своїх публікаціях автори розкривали своєрідність творчості митця і відображення в ній загальних закономірностей літературного розвитку, характеризували індивідуальний стиль письменника як такий. Присвячені цій проблематиці праці **Віди Маркович** (зокрема, «До епістемології літератури»³⁶) й досі не втратили актуальності.

Класичний дискриптивний підхід у сербському порівняльному літературознавстві після Другої світової війни ХХ сторіччя змінив **Света Лукич** – автор кількох публікацій, присвячених загальним проблемам літератури, які за своїм значенням і шириною впливу могли вважатись універсальними. Принципову вагу

мала його монографія «Післявоєнна югославська література»³⁷. Виходячи із традиційних засад порівняльного літературознавства, критик звертається до надзвичайно важливого матеріалу – узагальнює специфічні особливості розвитку всіх *літератур народів Югославії*, висвітлює ключові питання їх повоєнного літературного розвитку. Праця стала винятковим літературознавчим прикладом дослідницького репрезентування поєднаності європейської культурної традиції і сербського національного письменства у системі літературного процесу колишньої Югославії.

Окремою сторінкою в історії сербської компаративістики стали дослідження **Драгана М. Єремича**. У певному сенсі дослідник продовжує традицію компаративної аналітики, підвалини якої заклали Б. Попович і Б. Лазаревич. Він вдається до поглиблення фактографічних основ порівняльного літературознавства. Крім того, учений розглядає літературні твори в широкій перспективі і, пояснюючи їхній характер, висвітлюючи спільну концептуальну вісь, визначає їхнє місце в європейському літературному процесі. До їх числа належать «Критик і естетичний ідеал», «Доба антимистецтва»³⁸. Тут автор проводить синхронні й діахронні паралелі стосовно творчого методу представників красного письменства, включає до контексту з'ясування цього питання літературні здобутки А. Рембо, Е. Гемінґвея, А. Мальро.

Зі свого боку, **Зоран Гаврилович** у дослідженнях «Від Воїслава до Дуса» і «Знахідки»³⁹ виводить компаративну проблематику в полемічні виміри. Порівняльні аспекти він пов'язує з мистецтвом слова американських письменників, спрямувавши фокусну перспективу компаративістики на американську та югославську літератури періоду між двома світовими війнами.

Далі шлях порівняльного літературознавства в Сербії розвивається в руслі узагальнення принципів компаративних досліджень представників різних літературних епох, що становило концептуальне ядро праць **Станислава Вінавера**. Порівняння стало логічною й методологічною основою всіх його досліджень. Він проводив широкі компаративні паралелі в царині слов'янських

літератур і їх окремих напрямів, у руслі традиційних і нових жанрових утворень, репрезентованих у сербській літературі. Тут слід звернутись передусім до праці «Натхнення й суперечливість Лази Кости́ча»⁴⁰, опублікованої лише через тридцять років після смерті письменника. Дослідник висвітлював літературну діяльність видатного сербського поета ХІХ сторіччя в контексті мистецьких здобутків його європейських сучасників і попередників, виокремлював у його творах традиційні об'єкти компаративістики, які належали до царини імагології.

На цьому історичному етапі сербське порівняльне літературознавство виходить за традиційні межі й відкриває нові можливості. Подовжуються синхронний й діахронний виміри, розширюється спектр проблематики, збагачується методологічний інструментарій їхнього вирішення.

У зв'язку з цим потрібно звернутися до компаративних досліджень, авторами яких були видатні літературні діячі доби: **Воїслав Джурич** («Мова поезії», перша книга опублікована 1966, друга – 1969 року⁴¹) і **Драгіша Живкович**, який у праці «Європейські межі сербської літератури»⁴² розглядає сербську літературу ХІХ сторіччя в загальноєвропейському контексті й на такому широкому матеріалі вирішує питання *періодизації* літератури тієї доби, досліджує історію сербської літератури ХVІІІ–ХХ сторіччя в типологічному аспекті, у співвіднесеності з європейськими літературними тенденціями, напрямками й стилями. Увага дослідника спрямована на матеріал, пов'язаний із традиційними для європейських культур епохами, напрямками, стилями – просвітництвом, класицизмом, романтизмом, реалізмом, модерном – котрі, розвиваючись у сербській літературі, набували своєрідної, специфічної конфігурації, відповідно до її національних потреб і своєрідності розвитку. Поряд зі значущістю пласту досліджених літературних процесів і явищ, вагомий внесок науковця в розвиток сербського порівняльного літературознавства полягав у *систематизації* історико-літературного матеріалу за допомогою одного з ключових компаративних аспектів – *типологічних аналогій*.

Концептуальної системності в цей час набуває наукове висвітлення питання рецепції класиків світової літератури в сербському літературному процесі. Цій проблемі приділяли предметну увагу **Томислав Бекич** («Кафка у південних слов'ян», «Генріх Манн у сербів і хорватів»), **Милица Милидрагович** («Сербська література і Микола Гоголь»), **Воїслав Бойович** («Толстой у сербів»), **Зоран Божович** («Чехівські оповідання у сербській літературі»)⁴³ (1988).

У розвитку сербської компаративістики другої половини ХХ сторіччя важливу роль відіграли дослідження **Зорана Константиновича**, професора Белградського університету, з 1970 до 1990 р. – директора Інституту компаративного літературознавства Інсбрукського університету, керівника проекту порівняльного вивчення сербської літератури Інституту літературознавства й культурології в Белграді, члена Комісії з питань літератури й досліджень мистецтва й культури при Австрійській академії наук, члена товариства «Південна Європа», засновника Гумбольдтівського клубу в Сербії. Літературознавець широкого кола зацікавлень, він опанував досвід різних компаративістичних шкіл, здобуваючи освіту в Белграді, Загребі, Мюнхені. Їх набутки сприяли формуванню підґрунтя досліджень та встановленню ефективних результатів, які відобразились у багатьох його працях, зокрема у студіях «Феноменологічний підхід до літературного твору» (1969), «Естетика рецепції» (1978), «Вступ до порівняльного вивчення літератури» (1984), «Компаративне бачення сербської літератури» (1993), «Німецько-сербські взаємини» (1997)⁴⁴, які традиційно вважаються одними з найвищих досягнень не лише сербського, а й світового порівняльного літературознавства. У цих знакових публікаціях дослідник широко представив усі магістральні лінії компаративістики не лише в емпіричному, а й у теоретико-методологічному плані. Константинович адаптував до сучасного наукового обігу ключові набутки сербської компаративістики минулого, узагальнив досягнення вітчизняних наукових попередників, систематизував понятійну базу, структурував термінологічний апарат, завершив створення

цілісних картин історії сербської літератури й доробку красного письменства інших європейських країн у їхніх взаєминах. Праці З. Константиновича підняли на якісно новий щабель такий компаративістичний аспект, як вивчення літературної рецепції окремих письменників і національних літератур у зв'язку з літературним процесом у Сербії і, не меншою мірою, рецепції класиків сербської літератури в інонаціональних (здебільшого європейських) культурних сферах. Зокрема, принциповим було запропоноване дослідником обґрунтування значення перекладу як форми рецепції літературних явищ в інонаціональних культурних сферах. Учений широко розробив практику комплексного вивчення літературних зв'язків у їх основних формах реалізації – особистих контактах, оцінці літературознавством і критикою, перекладах, у поєднанні з проблемами впливів і типологічних спільностей та відмінностей, що розширювало об'єкт досліджень до обсягів, які дозволяли говорити про явище вищого порядку, – літературні *взаємини*. Такий підхід не лише пропонувався, а й розвинувся та усталився завдяки дослідженням З. Константиновича.

У зв'язку з компаративістичними розробками З. Константиновича необхідно згадати проект, який став віхою в розвитку сербського порівняльного літературознавства кінця ХХ сторіччя. Членом його редакційної колегії був З. Константинович. Ідеться про масштабне академічне видання, яке, поряд зі згаданими публікаціями, засвідчило тенденції цілісності концепції досліджень літературних взаємин – збірник наукових праць «Творчість Іво Андрича в контексті європейської літератури й культури»⁴⁵. Поряд із андричезнавцями він згуртував провідних сербських компаративістів різних поколінь. Його учасниками стали **Никша Стипчевич** із матеріалом «Іво Андрич і Франческо Гвічардіні», **Радован Вучкович** зі статтею «Поезія Андрича в контексті експресіонізму», **Душан Глишович** із працею «Образи австрійців і німців як структурні елементи в літературних творах Андрича», **Витомир Вулетич** із повідомленням «Іво Андрич російською мовою», **Васа Д. Михаїлович** із висвітленням питань

ня «Сприйняття літературних творів на англomовних теренах», **Міодраг Стоянович** – із проблемою «Іво Андрич у грецькій літературі» тощо⁴⁶. Зі студією «Проблеми рецепції і перекладання Іво Андрича»⁴⁷ на його сторінках виступив і **З. Константинович**. У виданні були зведені в систему результати традиційних підходів та інноваційних спроб у деталізації вивчення взаємин, порушені питання інтердисциплінарності в методології і тематичному діапазоні порівняльних досліджень.

В останній чверті ХХ сторіччя міцні позиції в зосередженості рушійних наукових сил порівняльного вивчення літератур у Сербії обіймає Сербська академія наук із координаційним центром в Інституті літератури та мистецтв. На базі та за сприяння Інституту проводились міжнародні заходи з компаративістики – одним із магістральних стала наукова нарада «Функція і рецепція літературного твору», проведена в Белграді 1976 року під головуванням **З. Константиновича**. Доповіді представили сербські й зарубіжні компаративісти **Г. Р. Яусс**, **Р. Ескарпі**, **М. Фрайнд**, **А. Флакер**, **Г. Ерор** та ін. Провідною темою була проблематика й методологія досліджень літературних взаємин.

Це питання залишається ключовим і в 90-х роках ХХ ст., а також на початку ХХІ сторіччя. З ним пов'язаний проект «Порівняльне вивчення сербської літератури», засновником і керівником якого за сприяння Сербської академії наук був академік **Никша Стипчевич**. На викладених у ньому результатах наукового пошуку в компаративістичній сфері, а також на окресленні теоретико-методологічних принципів і механізму реалізації проекту, на сучасному етапі побудовано концепцію щорічного збірника «Порівняльні дослідження», який видається в Белграді Інститутом літератури й мистецтв. У ньому беруть участь дослідники-початківці й молоді вчені, досвід яких уже став опорою в пошуках науковців інших країн. Серед них **Желько Джурич** («Поетичний синтез: сербсько-італійські культурні зв'язки», «Італія Мілоша Црнянського: компаративні студії», «Джозуе Кардуччі в сербській культурі»⁴⁸ та ін.), **Мирка Зоґович** («Італійська література в сербській періодиці на межі двох століть»⁴⁹).

Низку праць із зазначеної проблематики опублікували також **Ліляна Банянин** («Літературно-історичні матеріали про сербську літературу в італійському часописі «Ricerche Slavistiche» (1952–2000)⁵⁰), **Светлана Стипчевич** («Сербська література в італійській літературній історіографії»⁵¹), **Персида Лазаревич ді Джакомо** («Рецепція творів Александра Тишми в Італії», «Рецепція творів Мілорада Павича в Італії», «Відображення італійської дійсності в поезії Івана В. Лалича»⁵²). Ці ж тенденції засвідчує також праця **Ліляни Павлович-Самурович** «Опозиція за домінантним літературним жанром. «Дон Кіхот» Сервантеса в сербській прозі кінця XVIII – початку XX сторіччя»⁵³.

Зазначені інституції та заходи мали неперепутне значення для розвитку сучасної сербської компаративістики, оскільки консолідували дослідницькі сили, виокремлювали квінтесенцію здобутків у цій науковій галузі, визначали пошукову базу й накресливали актуальні перспективи наукових зацікавлень у ХХІ сторіччі.

Так, у працях **Гвоздена Ерора**, зокрема в публікації «Іще раз про компаративістику й герменевтику»⁵⁴ відображена тенденція безумовного переходу до інтердисциплінарності. Тут набуває нового звучання висвітлення проблеми, порушеної наприкінці 70-х років ХХ сторіччя у статті дослідника «Компаративістика й герменевтика»⁵⁵. І якщо на тому етапі автор пропонував пріоритет приведення постулатів традиційного порівняльного літературознавства у відповідність до процесу й результату літературної творчості з метою трактування художнього твору, то нині, з висоти накопиченого наукового досвіду, він звертає увагу на продуктивність урахування експліцитного й імпліцитного читача, на розрізнення аплікації для *метайнтерпретації* художнього тексту тепер уже в *інтеркультур(аль)ному* аспекті. Крім того, науковець обстоював принципову потребу звернення до інтердисциплінарності, зважаючи на її ефективність, результативність у компаративістичних дослідженнях.

Поряд із цим, сучасне сербське порівняльне літературознавство спирається на розуміння твору як цілісності, як художнього

світу, що несе в собі глибокий зміст. Крім того, воно поєднує досягнення сучасної герменевтики з однією із сучасних літературознавчих позицій, згідно з якою твір виступає процесом, явищем, що включається в усе нові контексти і продукує нові шляхи розв'язання глибоких екзистенційних питань.

У зв'язку з усталенням зазначеної концепції слід наголосити на працях професора Белградського університету, одного з ідеологів та координаторів Міжнародного славістичного центру Сербської академії наук **Злати Бойович** «Ренесанс і Бароко» та «Дубровницькі письменники»⁵⁶. У своїх студіях дослідниця визначила багатоаспектність проблеми витоків і джерел у системі генетичної спорідненості літературних явищ, якими були переважно дубровницька й приморська літератури доби Ренесансу й Бароко. Серед найважливіших аспектів наголошуються пріоритети визначення витоків на рівні елементів змісту – теми, ідей, мотивів тощо. Для праць авторки характерне увиразнення принципу синтезування загальної лінії розвитку літератури в етнічному, ментальному руслі, виявлення *універсального* й *окремого*, розуміння традиції, її тягlosti й перервності, із дотриманням хронології протягом певного історичного відрізка. Здебільшого це простежується у студії «Ренесанс і Бароко». Так, наприклад, у висвітленні питання *джерел* характерні риси загального визначаються у зв'язку з античною міфологією («Античний міф у поезії Мавро Ветрановича»), а окремого – у співвіднесеності з усною народною творчістю («Мавро Ветранович і усна народна творчість»). Поряд із цим у праці представлено й принцип сучасного висвітлення таких традиційних компаративістичних напрямів, як імагологія (ця проблема розробляється в розділі «Літературний та історичний портрет турків у творах Марина Држича»), впливи (вони розглядаються у статті «Осман» у колі італійської епіки XVII сторіччя» на матеріалі творів «Звільнений Єрусалим» Торкватто Тассо й «Осман» Івана Гундулича), переспіви (ім присвячено розділ «Про перші спроби переспівів «Звільненого Єрусалима» Торкватто Тассо»). Логіку запропонованої моделі відрізняє структурованість і системність у масштабному вивченні

загальнокультурного, а саме, історичного, суспільного, політичного контексту, ключових ознак мистецької концепції доби, естетики й поетики, літературних течій і напрямів, родів і жанрів.

Висвітлення магістральних проблем літературних взаємин, реалізоване в широкому історико-генетичному й типологічному руслі, свого часу становило пріоритет інтересів **Вітомира Вулетича**, що відобразилось у його праці «У російсько-сербському літературно-історичному просторі»⁵⁷. На великому часовому відрізку (розглядається період від початку XVIII до кінця XX сторіччя) автор зумів удосконалити модель створення цілісної картини рецепції, типології, впливів у двосторонніх сербсько-російських культурних і літературних взаєминах на матеріалі ключових творів знакових авторів, серед яких «Ревізор» Гоголя і «Сумнівна особа» Нушича, «Війна і мир» Толстого і «Тихий Дон» Шолохова, а також дослідив творчість Д. Обрадовича, В. Караджича, І. Андрича.

У сучасній сербській компаративістиці таку спрямованість наукових досліджень, зокрема, працями «Лермонтов у сербській літературі (до Другої світової війни)», «Поміж світів: нові аспекти літературних творів Десанки Максимович»⁵⁸, демонструє **Міодраг Сибинович** – професор Белградського університету, учений, який здобув беззаперечний авторитет у колі сучасних сербських літературознавців-компаративістів. Поряд із іншим, важливим науковим здобутком дослідника вважається впровадження не фрагментарного, а системного вивчення української літератури в зіставленні з вітчизняною. Зокрема, істотну роль відіграли його праці «Слов'янські імпульси в сербській літературі й культурі: славістичні студії» та «Слов'янські вертикалі: сербські, російські, білоруські й українські літературні теми»⁵⁹. Популяризуючи власними перекладами на сербських теренах українську поезію, звертаючись до вивчення історії українсько-сербських культурних зв'язків, учений фактично започатковує україністику в царині порівняльного літературознавства, створює досвід вивчення українського літературного матеріалу в установлених компаративістичних ракурсах. Він опрацьовує питання

взаємин сербської літератури з українською. Найінтенсивніше тут розробляється літературна рецепція, котра охоплює не лише традиційне висвітлення сприйняття творів українських авторів сербською критикою, а й перекладознавство та перекладацькі версії українських творів, їх побутування у сфері сербської культури. Сибинович одним із перших розглядає питання літературного наслідування, висвітлення сербських мотивів у творах представників українського красного письменства. Особливе місце в тематичному діапазоні його досліджень посідає поетика. Сибинович окремо звертається до традиції і мотивації створення системи образів і їх знаковості, розкриває універсальну логіку їх семантики, а, отже, й перспективи трактування. Для цього автор обирає красномовний приклад варіювання образу захисника, акцентуючи увагу на творчості М. Рильського і його творі «Кінь маршала Тито». Учений розширив наповненість слов'янського контексту сербської літератури творчістю таких знакових постатей української літератури, як Т. Шевченко, М. Рильський, І. Драч.

На результати розглянутих праць, на здобутки й досягнення їх авторів спирається сучасна сербська компаративістика у прагненні пізнати в контексті найновіших наукових розробок своєрідність національних літератур у системі духовної єдності світової літератури.

Література

¹ *Карацић В.* Рецензија (послана учредником нов. серб. на употребљеније) о књизи зовомој Усамљени јуноша» // Новине Сербське изъ царствующаго града Виенне, 1815, чло 205 (17. Септемвра); *Карацић В.* Друга рецензија србска... Љубомир у Јелисијуму» // Новине Србске у Виени, 1817, чло 57 (14 Юлія).

² *Новаковић С.* Историја српске књижевности. – Београд, 1871.

³ *Новаковић С.* Варлаам и Јоасаф // Гласник српског ученог друштва. – 1878.

⁴ *Станојевић Б.* Српство у странам књижевностима // Стражилово. – 1893. – Бр. 34.

⁵ *Поповић Б.* Огледи из књижевности и уметности. – Књ. 1. – Београд, 1914; Поповић Б. Огледи из књижевности и уметности. – Књ. 2. – Београд, 1927; Поповић Б. Бомарше. – Београд, 1925.

⁶ *Медић М.* Анакреонт, Шилер и П. Петровић Његуш // *Летопис Матице српске.* – 1901. – Књ. 208.

⁷ *Максимовић Ј.* Положај српске књижевности према великим књижевностима уопште и према руској засебно // *Стражилово.* – 1892.

⁸ *Кошутић Р.* Критика и књижевност. – Београд, 1893.

⁹ *Кршић Ј.* Поредбена књижевност и критика. – Београд, 1924.

¹⁰ *Марковић М.* О књижевним ауторитетима. – Београд, 1929.

¹¹ *Скерлић Ј.* Француски романтичари и српска народна поезија. – Београд, 1908

¹² *Скерлић Ј.* Историја нове српске књижевности. – Београд, 1914.

¹³ *Лазаревић Б.* Велика дела и «златно доба» уметности. – Београд, 1907.

¹⁴ *Јовановић В.М.* Мистификација иллирских балада «La Guzla» француског романтичара Проспера Мермеа. – Београд, 1911.

¹⁵ *Поповић П.* Адвокат Патлен у дубровачкој књижевности. – Београд, 1910.

¹⁶ *Поповић П.* Доситије и Лабријер. – Београд, 1911; *Поповић П.* Видаковић, Шнабел, Шилер. – Београд, 1927.

¹⁷ *Тривунац М.* Радичевић и фон Фалерслебен // *Страни преглед.* – 1927. – Књ. 1; *Тривунац М. Ј.* Јовановић Змај и фон дер Фогелвајде // *Страни преглед.* – 1927. – Књ. 2; *Тривунац М.* Гетеово стваралаштво и «Вергер» Лазе Лазаревића. – Београд, 1910.

¹⁸ *Kotzebue in Serbokroatischen.* – Berlin, 1909.

¹⁹ *Ђурчин М.* Доде и Илирство // *Летопис Матице српске.* – 1913. – Књ. 293–294.

²⁰ *Лебл-Албала П.* Виктор Иго у српској књижевности // *Српски књижевни гласник.* – 1912. – Књ. 29.

²¹ *Гавриловић А.* Српство у Пушкинској поезији. – Београд, 1912.

²² Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића. – Београд, 1905.

²³ *Savković M.* Bibliographie des réalistes français dans la littérature serbocroate. – Paris, 1935; *Savković M.* L'influence du réalisme français dans le roman serbocroate. – Paris, 1935.

²⁴ *Петровић И.* Лорд Бајрон код Југословена. – Београд, 1931.

²⁵ *Митропан А.П.* Пушкин код Срба. – Београд, 1937.

²⁶ *Живановић Ж.* Срби и пољска књижевност. – Београд, 1941.

- ²⁷ *Богдановић М.* Стари и нови. – Београд, 1961.
- ²⁸ *Секулић И.* Аналитичке моменте и теме. – Београд, 1941; *Секулић И.* Из домаће књижевности. – Београд, 1964; *Секулић И.* Из страних књижевности. – Београд, 1962.
- ²⁹ *Ристић М.* Предговор неколиким ненаписаним романима. – Београд, 1935; *Ристић М.* Простор – време. – Београд, 1952.
- ³⁰ *Савић Ребац А.* Античка естетика и наука о књижевности. – Нови Сад, 1955; *Савић Ребац А.* Хелинистички крајолици. – Београд, 1968.
- ³¹ *Будимир М.* Из балканских извора. – Београд, 1969.
- ³² *Леовац С.* Хелинистичка традиција и српска књижевност XX века. – Београд, 1963.
- ³³ *Флашар М.* Његош и антика. – Београд, 1997; *Флашар М.* Студије о Стерији. – Београд, 1988.
- ³⁴ *Бегић М.* Раскрсница. – Београд, 1957.
- ³⁵ *Тартаља И.* Гвинчардини и Андрић (путевима бриге за ћутање о тајни) // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Бр. VII/5. – Београд, 1988; *Тартаља И.* Писац као читалац и читалац као писац // Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе. – Београд, 1981.
- ³⁶ *Марковић В.* Прилог епистемологији књижевности: експериментално испитивање наставе књижевности на универзитету. – Београд, 1978.
- ³⁷ *Лукић С.* Послератна српска књижевност. – Нови Сад, 1968.
- ³⁸ *Јеремић Д.М.* Критичар и естетички идеал. – Београд, 1965; *Јеремић Д.М.* Доба антиуметности. – Београд, 1970.
- ³⁹ *Гавриловић З.* Од Војислава до Диса. – Београд, 1958; *Гавриловић З.* Проналази. – Београд, 1970.
- ⁴⁰ *Винавер С.* Заноси и пркоси Лазе Костића. – Београд, 1963.
- ⁴¹ *Ђурић В.* Језик песништва: у 2 књ. – Београд, 1966–1969.
- ⁴² *Живковић Д.* Европски оквири српске књижевности. – Београд, 1970.
- ⁴³ *Бекић Т.* Кафка код Јужних Словена. – Београд, 1971; *Бекић Т.* Генрих Ман код Срба и Хрвата. – Нови Сад, 1969; *Милидраговић М.* Српска књижевност и Микола Гогољ. – Београд, 1987; *Бојовић В.* Толстој код Срба. – Београд, 1985; *Божовић З.* Приповетке Чехова у српској књижевности. – Београд, 1988.
- ⁴⁴ *Константиновић З.* Феноменолошки приступ књижевном делу. – Београд, 1969; *Константиновић З.* Естетика рецепције: Избор студија. – Београд, 1978; *Константиновић З.* Увод у упоредно проучавање књижевности. – Београд, 1984; *Константиновић З.* Компаративно виђење

српске књижевности. – Нови Сад, 1993; *Konstantinović Z. Deutsch-serbische Begegnungen.* – Berlin, 1997.

⁴⁵ Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе: Зборник радова са међународног славистичког скупа одржаног у Београду од 26. до 28. маја 1980. – Београд, 1981.

⁴⁶ *Ступчевић Н.* Иво Андрић и Франческо Гвинчардини; *Вучковић Р.* Андрићева поезија у контексту експресионизма; *Глишовић Д.* Ликови Аустријанаца и Немаца као структурални елементи у Андрићевом књижевном делу; *Вулетић В.* Иво Андрић на руском језику; *Васа Д. Михаиловић.* Пријем књижевног дела Иве Андрића на подручју енглеског језика; *Стојановић М.* Иво Андрић у грчкој књижевности // Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе.

⁴⁷ *Konstantinović Z.* Problem recepcije i prevođenja Ive Andrića // Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе. – Београд, 1981.

⁴⁸ *Ђурић Ж.* Поетска синтеза: српско-талијанске културне везе. – Београд, 2004; *Ђурић Ж.* Италија Милоша Црњанског: компаратистичке студије. – Београд, 2006; *Ђурић Ж.* Ђозе Кардући у српској култури. – Београд, 2007.

⁴⁹ *Зоговић М.* Талијанска књижевност у српској периодици на рубу векова. – Београд, 1991.

⁵⁰ *Бањанин Љ.* Књижевно-историјски прилози о српској књижевности у италијанском часопису «Ricerche Slavistiche» (1952–2000) // Научни састанак слависта у Вукове дане. – Бр.32/2. – Београд, 2004.

⁵¹ *Ступчевић С.* Српска књижевност у италијанској књижевној историографији. – Београд, 2005.

⁵² *Lazarević Di Giacomo P.* Recepcija dela Aleksandra Tišme u Italiji // Povratak miru Aleksandra Tišme: zbornik radova. – Novi Sad, 2005; *Lazarević Di Giacomo P.* Recepcija dela Milorada Pavića u Italiji // Letopis Matice srpske. – Бр. 182. – 2006. – Књ. 478/4; *Лазаревић ди Ђакомо П.* Одроз италијанске стварности у поезији Ивана В. Лалића // Научни састанак слависта у Вукове дане. – Бр.37/2. – Београд, 2008.

⁵³ *Павловић-Самуровић Љ.* Опозиција према доминантном књижевном жанру. «Дон Кијот» Сервантеса у српској прози краја XVIII – почетка XX века. – Београд, 1992.

⁵⁴ *Eror G.* O komparatistici i hermeneutici još jednom // Упоредна истраживања: Српска књижевност између традиционалног и модерног - компаративни аспекти. – Београд, 2007.

⁵⁵ *Error G. Komparatistika i hermeneutika // G. Error. Vidovi dela, vidovi tumačenja. Iz moderne proze.* – Београд, 1978.

⁵⁶ *Бојовић З. Ренесанса и Барок.* – Београд, 2003; *Бојовић З. Дубровачки писци.* – Београд, 2001.

⁵⁷ *Вулетих В. У руско-српском књижевно-историјском простору.* – Нови Сад, 1989.

⁵⁸ *Сибиновић М. Лермонтов у српској књижевности (пре Другог светског рата).* – Београд, 1971; *Сибиновић М. Међу световима: нови аспекти књижевних дела Десанке Максимовић.* – Београд, 1999.

⁵⁹ *Сибиновић М. Словенски импулси у српској књижевности и култури: славистичке студије.* – Београд, 1995; *Сибиновић М. Словенске вертикале: српске, руске белоруске и украјинске књижевне теме.* – Београд, 2008.

Хорватська компаративістика: історія, методологія

Концептуалізація порівняльного літературознавства в Хорватії почала своє становлення в першій половині XIX сторіччя і пов'язана з тими загальнокультурними обставинами, які були визначені процесами національного відродження слов'ян. Магістральна ідея визволення, що об'єднувала прогресивних діячів слов'янських країн – П.Й. Шафарика, В. Караджича, Л. Гая, супроводжувалася цілком логічною потребою самовизначення слов'янських народів у широкому культурному контексті, позиціонування хорватської культури в системі взаємин слов'янського культурного ареалу, у сфері традиційних та інноваційних концепцій, співвіднесених із національними світоглядними моделями. Така потреба неминуче передбачала постановку порівняльних проблем у різних культурних сферах, зокрема й літературній.

Більшою чи меншою мірою окремі порівняльні ракурси були присутніми в переважній більшості літературознавчих і критичних публікацій. Найактивніше на початковому етапі в Хорватії розроблявся той напрям досліджень, який згодом визначатиметься як *споріднений* (у порівняльному літературознавстві інших країн він здобув назву *типологічний*). І хоча тоді він іще не набув відповідної широти проблематики, теоретико-методологічної поглибленості й різноманітності матеріалу, завдяки порушенню покладених у його основу наукових проблем був започаткований процес наукового виокремлення типологічного аспекту і його методичної визначеності в системі тогочасного літературознавства.

Певний час у сфері уваги хорватських літературознавців і критиків помітне місце посідали тоді явища української літератури.

Зазначені тенденції інтегрувались у публікаціях відомого хорватського поета – представника доби реалізму, критика

і перекладача **Аугуста Харамбашича**. Зокрема, у студії «Тарас Шевченко» (1887)¹, розглядаючи мистецькі звершення поета у світлі творчості видатних представників європейського літературного світу – О. Пушкіна, А. Міцкевича, Р. Бернса – Харамбашич заклав підвалини контекстуального вивчення ліричних творів. У річищі цього типу праць автор започатковує практику введення своєрідного комплексу напрямів дослідження. Комбінація, запропонована Харамбашичем, включала джерелознавчий рівень, об'єктом якого було ідейне спрямування поезії, а також сферу використання типологічного методу і виявлення рис спільності в тематиці, мотивах і поетиці. Критерієм зіставлення була обрана міра звернення митців до народної пісні.

Публікації немоноаспектного плану були явищем непоодиноким. Так, відомі студії бінарної спрямованості, присвячені розвитку української літератури і красних письменств інших слов'янських народів у синхронному плані з висвітленням європейського контексту та етнічної етимології ідейного змісту. Ці матеріали з'явилися на сторінках провідних хорватських періодичних видань – журналів «Звонимир» («Zvonimir»), «Світанок» («Zora»), «Надія» («Nada»). Особливий рівень студій такого типу засвідчили статті В. Ковачевича «Літературне відродження малоросів», Ч. Брагалії «Т.Г. Шевченко», М. Поповича «Тарас Григорович Шевченко»².

Водночас у Хорватії створено низку праць, які стали знаковими віхами й накреслили концептуальну лінію еволюціонування порівняльних досліджень як самостійної наукової галузі. Вони відобразили ключові тенденції та динаміку, позначили основні етапи розвитку порівняльного вивчення літератур і його головних дійових осіб. У них порівняння реалізувалось і утвердилось як метод опрацювання фактичного історико-літературного матеріалу.

Так, відомий хорватський письменник **Сильвіє Страхимир Краньчевич** визначив методологічний аспект виявлення спорідненості, який можемо вважати близьким до типологічного, у хорватському літературознавстві. І хоча тодішній рівень

розвитку теоретичної бази не сприяв поглибленому висвітленню порушеної проблематики, набутки літератора стали однією з найважливіших ланок у концепції порівняльного літературознавства того часу. В його праці «Гуманітарна думка в російському романі» (1901)³ розглядається матеріал, який згодом уважатиметься класичним для порівняльних студій. Автор звертається до парадигми національної літератури – російської, яка виступає контекстом для висвітлення творчості видатної української письменниці – Марка Вовчка. Її мистецькі здобутки розглянуто в порівнянні з прозою Тургенєва й Григоровича. Автор запропонував типологічне зіставлення на рівні теми й у цій узагальненій сфері виокремлював риси спільності та своєрідності. Відмітивши звернення кожного з митців у межах соціальної проблематики до теми села, до її національно маркованих компонентів, автор студії зауважував особливості її реалізації, зокрема на рівні образу селянина й створеного ним типу характеру.

Родоначальником хорватської літературної компаративістики вважається **Ватрослав Ягич**. Його розвідка «Про паралелі й джерела наших народних пісень і оповідань» (1867)⁴ презентувала тодішню компаративну методику, яка в головному шукала іноземні впливи на хорватських письменників, генетичні відносини, спрямовані на вивчення тієї літератури, яка приймала іноземні впливи. У 70-ті роки XIX сторіччя учений значно розвинув історико-літературну сферу й заклав підвалини компаративістичного напрямку літературознавчого аналізу, озвучив вихідні постулати порівняльних досліджень і запропонував цілісний підхід до їх окремих сфер. Кожна з праць ученого мала неперепутне наукове значення, квінтесенція ж наукових пошуків була представлена в кількох із них.

Так, у праці «До історії літератур хорватського і сербського народів»⁵ учений запропонував концептуальну модель «*компаративної історії європейської літератури*», хоча водночас зауважував відсутність усталеної наукової методики її реалізації та наголошував на необхідності її створення. На переконання Ягича, цей науковий напрям мав великий потенціал у з'ясуванні

й висвітленні не лише провідної концепції певної доби в літературі, а й їхнього взаємовпливу в синхронному й діахронному вимірах, їхнього «переходу» з однієї літератури до іншої. У цій студії оприявнилась і увага В. Ягича до української літератури та культури, яка позначила коло його наукових зацікавлень. Її свідченням став інтерес до постаті І. Франка і його мистецьких здобутків. Відомо, що окремою лінією творчої діяльності В. Ягича стало особисте спілкування з видатним українським культурним діячем, рецензування його праць, робота над включенням українського матеріалу як повнокровного складника слов'янської енциклопедії⁶. Пов'язані з мистецтвом Франка окремі явища й події в українському красному письменстві дослідник залучив до європейського історико-літературного контексту.

Поряд із цим, студія «Трубадури й найдавніші хорватські лірики» (1869)⁷ засвідчила примат В. Ягича в зіставному вивченні зарубіжних літератур у *взаємодії* з хорватською. У цій праці на матеріалі оповідної структури й особливостей віршування учений увиразнив механізм застосування порівняльного методу, запропонувавши окреслення *історико-генетичного* напрямку, домінантою якого вважалося з'ясування *джерел, зразків і впливів* літературних творів, включених до корпусу предмета вивчення. Крім того, у теоретичному руслі праці автор розкрив позицію Ф. Шасла щодо вихідних положень і завдань порівняльного літературознавства, систематизував основні принципи такого типу досліджень. Звертаючись до вивчення різних видів пов'язаності літератур, серед яких джерела, впливи, переклади, переспіви й доля творів, а подекуди й їхніх авторів, поза межами Хорватії, Ягич накреслив ту шкалу, яка уможливила різнобічне вивчення літературних *контактів*. Відтоді саме цей аспект став домінантним напрямом, найпотужнішою еманациєю порівняльних досліджень, носієм їхнього теоретико-методологічного розвитку.

Питання впливів порушувалось і у праці В. Ягича «Розмір (дванадцятискладовий) давніших віршів поетів слов'янських (сербсько-хорватських) у Далмації» (1896)⁸. Автор пропонував модель висвітлення впливів у сфері римування із застосуванням

такого типу аналізу, який передбачав виокремлення в їхньому контексті як рис, притаманних *національній літературній традиції*, так і ознак *загальнослов'янського* типу віршування.

І якщо в перших компаративних студіях, де було поставлене питання пов'язаності хорватської літератури із зарубіжними, переважали ті, в яких аналізувалися переклади й парафрази іншомовного оригіналу, то відтоді належну увагу почали приділяти ширшим творчим контактам, а саме – вивченню інокультурних *джерел* і *впливів*, завдяки чому в хорватській компаративістиці було впроваджено *комплексність проблеми зв'язків* у сфері мистецтва слова.

У праці «Християнсько-міфологічний шар у руській народній епіці» (1876) В. Ягич розшифрував власне бачення механізму компаративних досліджень. На його думку, слід послідовно вивчати такі важливі питання, як *походження змісту* твору, його *джерела*, опрацювання народом створеного на національному ґрунті й запозиченого літературного доробку. Цей підхід, уважав учений, забезпечував правильність висновків і всебіність висвітлення.

Яскравою ілюстрацією компаративістичної діяльності В. Ягича виступає також виданий у Петербурзі 1888 року збірник «Пушкін у південнослов'янських літературах», упорядником і автором кількох статей якого він був.

Активність періодичного видання «Праці Академії наук і мистецтв» («Rad JAZU») щодо репрезентування досліджень В. Ягича засвідчило провідну роль академічної сфери в розвитку хорватського порівняльного літературознавства.

Із працями В. Ягича, власне, почало окреслюватися підґрунтя *традиції хорватської компаративістики*. Її подальшу вибудову здійснили кілька літературознавців, увага яких також була присвячена здебільшого питанню літературних зв'язків.

У студії **Миливоя Шрепела** «Скупий» Марина Држича й «Авлуларія» Плавта» (1890)¹⁰, в якій чітко виокремлювався обширний теоретичний компонент, пропонувалася конкретизація зумовленості явищ літератури як складника в системі куль-

тури, чим, поряд із розробленим уже історико-літературним, усталилося теоретичне підґрунтя універсального *загальнокультурного* контексту, в якому іноді важко здійснити геополітичне розмежування. У праці важливим було зауваження щодо ефективності компаративістичних ракурсів у забезпеченні достовірних і максимально повних результатів у суто літературознавчих дослідженнях. Водночас, принциповою стала теза про необхідність висвітлення «спільного тла», на якому вони зароджувались і формувались. Ця думка вважається етапною в розвитку теоретичних засад типологічного аспекту порівняльного вивчення літератур. Крім того, у статті «Про „Сльози блудного сина” Гундулича» (1896)¹¹ Шрепел, порушуючи питання зумовленості зв'язків, уперше системно підійшов до з'ясування механізму їх виникнення. Він синтезував зворотний ланцюг, на початку якого розглядалися *поштовхи* до встановлення контактів. Від них було накреслено послідовний логічний перехід до процесів, що спонукали до створення *сприятливої для засвоєння ситуації* і зразків, котрі викликали *нові мотивації*, що відкривали можливості континуїтету й динамічності зв'язків. До цієї моделі автор включив різнопорядкові компоненти літературної системи, явища різних рівнів, якими виступили окремі письменники й національні літератури.

Никола Андрич у праці «Байка про Леонору. Компаративна студія» (1893)¹² обстоював потребу застосування компаративного методу при дослідженні міфології. Учений запропонував аргументацію, яка на відповідному етапі посприяла окресленню безпосереднього механізму компаративної міфології. Учений розкрив перспективи вивчення міфів через кореспондування з порівняльним вивченням мов, що в результаті дозволяло висвітлити «родинні відносини між народами». Таким чином, у науковий обіг було введено поняття *генетичної спорідненості*, хоча відповідного термінологічного конкретизування воно набуло лише згодом.

Дещо інший спосіб осмислення теоретичної сфери порівняльних досліджень пропонував **Томо Матич**. Особливу роль

відіграла його праця «Скупий» Мольєра і його попередники» (1898)¹³. Він умотивовував пов'язаність літератур завдяки різноплановим зв'язкам між народами в синхронному й діахронному вимірах. Учений уважав літературу рафінованим «відображенням народної душі», в якому відбивалися й інонаціональні впливи як обов'язкові рефлекси неминучих різноманітних культурних контактів. Поряд зі збереженням явищем *спорідненості* ключових позицій у системі об'єкта зіставлення, у праці спостерігалось зміщення акцентів із джерел на впливи. Автор звернувся до діалектичної поєднаності ознак *впливів* і *національної своєрідності* літератури. Крім того, в оглядах Т. Матича поступово формується ракурс, який увиразнював явище, згодом позначене терміном «рецепція». У дослідницькому дискурсі автора воно висвітлювалось у побутуванні творів Мольєра, *commedia dell'arte* в Дубровнику.

Ці тенденції переконливо засвідчив опублікований у виданні В. Ягича «*Archiv für slawische Philologie*» огляд **Милорада Медіні**, присвячений Мавро Ветрановичу (1895)¹⁴. Побудована дослідником теоретична модель посилювалася полемічним форматом викладу. Апелюванням до усталених засад вивчення літературних зв'язків і впливів із наполегливим утвердженням своєчасності поглиблення аналітизму й розширення діапазону аспектів тогочасної хорватської компаративістики, мистецький здобуток видатного дубровницького поета й драматурга XVI сторіччя, класика «рефлексивної поезії», був інтегрований до розгалуженої літературної системи з мистецькою концепцією доби, світовими зразками, національною традицією, індивідуальною авторською манерою.

У праці **Марина Сабича** «Літературні впливи» (1897)¹⁵ у загальній канві висвітлення перспективи й рефлексів впливів скандинавських письменників визначалися теоретичні засади вивчення взаємопроникнень національних літератур. Звертаючись до них, учений запровадив у цій науковій галузі на хорватських теренах досвід представника французької компаративістичної школи Брюнет'єра, зокрема його праці «*Le cosmopolitisme et la littérature nationale*».

Отже, в останньому десятиріччі ХІХ сторіччя було здійснено перехід від однобічного до багатоаспектного тлумачення взаємин хорватської і зарубіжних європейських літератур, а також виокремлено *творчий* момент у перетворенні сприйнятих впливів. З цього часу почало інтенсифікуватися вивчення проблеми *впливів* і, зокрема, такого характерного його складника, як їхня генетична й загальнокультурна зумовленість.

Рубіж ХІХ і ХХ сторіч хронологічно збігається з умовним переломним періодом в історії хорватського літературознавства компаративного спрямування, коли аналітизм у сфері інтересів порівняльних досліджень поступається позиціями синтетичному принципу розгляду літературних подій.

Літературний рух на межі ХІХ–ХХ сторіч, який у Хорватії здобув назву *Модерна*, охопив усі пов'язані з літературою процеси та явища і, відповідно, визначив аспекти літературознавчих досліджень, зокрема й порівняльних. У наповненості «модерни» поряд із лірикою та новелою, домінували різні напрямки літературознавства й критики. У цей час поглиблюється проблематика, розширюється корпус матеріалу компаративних праць, які в той період хоч і не демонстрували широти дослідницької спрямованості, але виявляли цілісне системне застосування порівняльного методу. За його допомогою вчені розкривали передусім *підгрунття й прояви спільності, єдності* літературних явищ і систем.

Ці тенденції засвідчують праці двох хорватських учених, які продовжили залучення наукових здобутків Брюнетьєра до сфери хорватського порівняльного літературознавства. **Динко Політе** у праці «Деякі думки про літературу на початку сторіччя» (1900)¹⁶ розкрив процес асиміляції в науковій сфері Хорватії концепту «європейської літератури», яка охопила парадигму тих явищ і подій, котрі увійшли до контексту вивчення хорватського літературного процесу.

У центрі наукової уваги **Йована Храниловича** була розробка порівняльного виміру перекладної літератури. Йшлося про вивчення зв'язків хорватської з літературами інших народів, яке

передбачало аналіз перекладів і парафраз текстів оригіналів. Узагальнивши цей популярний у хорватській компаративістиці того періоду ракурс, автор запровадив до національної наукової практики поняття «світової літератури» з поясненням її структури і системних зв'язків, із тлумаченням статусу і функціонування окремих літератур у ній.

Зазначимо, що на початку ХХ сторіччя теоретична сфера порівняльного літературознавства в Хорватії не мала переваги над практичною. На рівень науково-методологічної системності порівняльні дослідження були виведені працями двох дослідників.

Іван Касумович у студії «Джерела драм Палмотича *Ipsipile* та *Akila*» (1904)¹⁷ першим озвучив факт певної обмеженості спектра проблем літературних впливів, до яких традиційно зверталися тогочасні літературознавці – йшлося про тему і конфлікт літературного твору. Учений підкреслив необхідність наукового візнманітнення завдяки вивченню гіпотетичних витоків та ймовірних зразків усіх елементів змісту і форми твору, зокрема жанру драми. Крім того, Касумович запропонував селективний перегляд кола питань, сформованого в хорватському літературознавстві у зв'язку з дослідженням джерел і впливів, а також здійснив систематизацію їхнього переліку.

Владос Дукач здійснив остаточне теоретичне окреслення проблеми контексту. Він укотре обґрунтував принципову необхідність залучення контексту для вивчення літературних зв'язків, розкрив його роль і значення, а також визначив його оптимальне наповнення. Раціональним наповненням такого контексту мали виступати загальні історико-літературні події, ширші – мистецькі й, зрештою, загальні – історико-культурні процеси. До речі, Владос Дукач звертався до продуктивної методологічної моделі у 1913 році у праці, опублікованій у часописі *Rad. У* поєднанні з нею зазначена позиція була викладена й доведена у праці «Немчич. Юркович. Кораяц» (1913)¹⁸ на матеріалі творчості відомих письменників-гумористів.

Отже, на початку ХХ сторіччя дослідження хорватів у галузі порівняльного літературознавства, власне, як і європейців загалом, у вивченні зв'язків почали переходити від переважного моноаспектного до всебічного аналізу й трактування залежності хорватської від зарубіжних літератур. Початковим етапом цього процесу стало зосередження наукової уваги на інонаціональних літературних джерелах і впливах на різних системних рівнях літератури. Така проблематика реалізовувалась як на матеріалі творів хорватських митців у діахронному зрізі, розвиваючи тим самим на хорватських теренах *історичну компаративістику*, так і в порівняльному вивченні різних національних літератур.

Зазначену спрямованість яскраво продемонструвала праця **Владимира Гудела** «Німецькі впливи в хорватській ліриці доби національного відродження» (1903)¹⁹. На продовження сформульованої М. Шрепелом концепції щодо походження й анатомії літературних впливів у студії прозвучало остаточно обґрунтоване переконання, що література приймає впливи лише тоді, коли в ній уже сформоване відповідне плідне підґрунтя. Така ситуація була названа автором «предиспозицією народної душі». Саме в цій праці дослідник увиразнює та обумовлює в хорватському літературознавстві виокремлення *прямої* та *опосередкованої* форм впливів, пояснює їхню сутність, ключові форманти і схему функціонування, накреслює підстави й перспективи такого класифікування.

Між тим, зважаючи на посилення авторитету літератур європейських народів серед представників літератури хорватської, звернення саме до їх взаємин у цей період стало характерним для хорватського порівняльного літературознавства. Протягом практично всієї першої половини ХХ сторіччя матеріал компаративних досліджень становила переважно дубровницька література в її взаєминах із іншими європейськими літературами.

Така зосередженість хорватського літературознавства того періоду характеризувалася специфічними особливостями її реалізації. У зв'язку з цим, необхідно окремо зауважити, що в першій декаді ХХ сторіччя в хорватській літературній критиці

почала формуватися тенденція спаду зацікавлення теоретичними питаннями і активізації напрямку суто «емпіричного».

Висвітленням питання впливів у творчості хорватських письменників різних епох збагатив хорватську науку **Миливой Джеман Іванов**, один із «ідеологів» провідних видань, що декларували концепції хорватської «модерни», співробітник журналу «Mladost». Його увага спрямовувалася переважно на матеріал французької, німецької, угорської літератур. Завдяки найпопулярнішим творам цих письменників автор пропонує синхронізацію вивчення процесів кількох національних літератур у діахронному зрізі, удосконалюючи тим самим поряд із розвиненим дослідженням бінарної – також і мультилатеральної схеми літературних впливів.

Не можна лишити поза увагою резонансні заклики окремих представників хорватської «модерни» до розриву з національною традицією. Суттєву роль у розвитку хорватського порівняльного літературознавства відіграла реакція на них діячів різних літературознавчих кіл. Так, **Бранимир Ливадич** увиразнює в порівняльному дискурсі виокремлення саме національної домінанти. Цю тенденцію він розвиває на сторінках хорватської літературної газети «Savremenik», редактором якої був довгий час.

До порівняльних аспектів звертався також відомий хорватський новеліст, есеїст **Антун Густав Матош**. У своєму літературознавчому доробку він робить акцент на критерії індивідуального письменницького стилю, який розглядає в порівняльному аспекті.

Варто наголосити, що, з огляду на інтенсивний тривалий вплив європейської культури на мистецьке життя хорватів, що на певному етапі позначався як «поворот до Європи»²⁰, у сфері хорватського літературознавства і, зокрема, тих напрямів, які вели до компаративістики, домінував, знову ж таки, європейський контекст дослідження різних літературних процесів. Зі свого боку, науковий розвиток, який вимагав неодмінного вдосконалення в усіх дослідницьких сферах, зумовлював поступове збільшення наповненості цього контексту. Воно спостерігалось

у працях **Милана Мар'яновича** і **Милутина Цихлара Нехаєва**. Їх наукова увага спрямовувалась на висвітлення творчості національних письменників (переважно **Я. Лесковара**, **К.-Ш. Джалского**, **С.-С. Краньчевича**) у контексті творчих здобутків багатьох видатних представників європейських літератур – **Е. Золя**, **Г. Флобера**, **Л. Толстого**, **І.Тургенева**, **В. Шекспіра**.

Отже, у хорватському порівняльному літературознавстві міжвоєнного двадцятиріччя, поряд із тенденціями до урізноманітнення, остаточно вкорінилася практика співвіднесення явища хорватської літератури зі здобутками художнього світу Франції, Італії, Німеччини.

Подальшого розвитку цей підхід набуває в дослідженнях другої декади ХХ сторіччя. Саме до такого контексту – у даному випадку його становив літературний процес у Росії доби реалізму – звертається **Драгутин Прохаска** в дослідженні «Тургенєвський реалізм» (1919)²¹. Зазначену працю вирізняє репрезентування прецеденту становлення *джерелознавчо-типологічної* моделі досліджень. Порівнянням знакових романів Тургенева й відомих хорватських письменників тих часів, зокрема **К.Ш. Джалского**, **Й. Козарця**, **В. Новака**, на змістовому – у сфері ідеї – і формотворчому рівні – зіставленням головних героїв творів – автор з'ясував їхню подібність, виокремлював її основні ознаки, накреслив соціально-історичну перспективу, встановив залежність виявлених аналогій від позалітературного суспільно-політичного дискурсу Росії і Хорватії, завдяки чому увиразнив факт виникнення спільностей і, відповідно, *типологічність* їхньої природи.

Поряд із цим, у тогочасному хорватському літературознавстві було засвідчено прагнення поєднати в об'єкті досліджень проблематику впливів і перекладознавства. Цьому сприяли, зокрема, дві статті, що вийшли друком у 1916 році. Одна з них «Переклад у белетристиці» (1916)²² належала **Джуре Шурмину**. Звертаючись до визначальних рис ключової концепції доби, він спостерігав вплив перекладів на становлення реалізму в хорватів.

Автором іншої статті – «Наша перекладна література» (1916)²³ – був **Андріє Милчинович**. Учений також веде мову про

добу реалізму. У його огляді представлена посередницька роль перекладів, їхній вплив на хорватський літературний процес певної історичної доби, на спричинені ними мистецькі рефлексії, серед яких особлива увага зверталася на наслідування перекладених творів хорватськими письменниками.

Безпосередньо з поняттям *компаративної літератури* хорватське літературознавство зустрічається у працях **Іво Хергешича** (1932), які мали помітне значення в подальшому розвитку порівняльних досліджень, уживанні самого терміна компаративістика, все більшому орієнтуванні на західні моделі аналізу. Проте, за оцінкою дослідників, попри вживання згаданого терміна, тодішня методика не відповідала сучасному розумінню компаративістики.

У періоді між двома світовими війнами хорватська компаративістика розвивалась у руслі вкоріненої вже традиції співвіднесення хорватського літературного матеріалу переважно зі зразками французької, італійської, німецької літератур. Водночас зберігався також інтерес до мистецтва слова слов'ян і, зокрема українців. У цей час – небезпідставно названий переходом від епохи аналітизму до ери синтезу – багатограннішими стають теоретичні моделі.

У цьому теоретичному процесі значну роль відіграли праці **Антуна Бранко Шимича**, які вважаються досягненням хорватської компаративістики 30-х років ХХ сторіччя. Автор укотре наполягав на нераціональності абстрагування проблеми зв'язків від контексту історико-літературних подій загального характеру.

Іншим характерним втіленням зазначених тенденцій стала праця **Бранко Крмпотича** «Вплив Шевченка на Харамбашича» (1938)²⁴. Варіативність аспектуальної конфігурації в підході до питання впливів була позначена розглядом характеру творчих рис Шевченка, які були сприйняті Харамбашичем, а також суспільно-політичної ситуації, що зумовила їх формування в мистецтві великого українського літератора і принципову важливість для творчого світогляду хорватського поета.

У 40-х роках ХХ сторіччя вийшли друком дослідження видатного хорватського письменника і літератора **Владимира Назора**.

У збірках праць «Статті й критика» (1942), «На вістрі мови і пера» (1942)²⁵ автор уводить традиційні компаративні аспекти у значно ширший, нетрадиційний контекст вивчення хорватської літератури. Тут, зокрема, дається взнаки тенденція до вивчення впливів ширшого кола видатних європейських письменників, серед яких Данте, Гете, Гюго, Пасколли на хорватських літераторів.

Стосовно методології, слід зауважити, що, починаючи з першої половини ХХ сторіччя, зразками для хорватського порівняльного літературознавства виступали моделі французької компаративістики, зокрема праці Жозефа Текста, Фердінанда Брюнетьєра, Фернана Бальдансперже і, безумовно, Поля Ван Тігема.

Крім того, після Другої світової війни на хорватське порівняльне літературознавство значною мірою вплинули також компаративістичні моделі, впроваджені слов'янськими вченими. Проте, за оцінкою хорватських істориків літератури, порівняльний метод, який розвивали В. Жирмунський і Д. Дюрішин, зокрема, типологічні порівняння, не отримали в хорватській компаративістиці помітного застосування.

Велике значення мали також опубліковані в той час літературознавчі статті видатного хорватського письменника **Мирослава Крлежі**. В есе, зокрема у студії «Література сьогодні» (1945)²⁶, митець виступав проти спрощеного підходу до проблеми контексту вивчення літературних явищ. Сконцентрувавши увагу, знову ж таки, на питанні впливів, літератор запропонував аналіз цього явища, здійснений на якісно новому, вищому рівні узагальнення, перейшовши від суто літературного до загальнокультурного європейського контексту хорватської літератури. Роблячи основний акцент на творах знакових постатей французької літератури – Бальзака, Стендаля, Флобера, Мопассана, – Крлежа на прикладі проблеми літературного героя пропонує розкриття загальних закономірностей і тенденцій у європейських літературах.

У подальшому розвитку хорватська компаративістика, що значною мірою орієнтувалася на західну методологію, дистанціюючись від норм радянського літературознавства, переживала

пошуки певною мірою подібно до західних зразків. За спостереженням сучасного компаративіста Д. Дукича, «криза» як одна з характеристик в історії хорватської науки, була притаманна й компаративістиці. Після певних злетів у повоєнні часи настав період методологічних пошуків, змін у методах дослідження.

З 1956 року поряд із академічними установами, потужним осередком хорватської компаративістики став філософський факультет Загребського університету. Того року з ініціативи та за сприяння професора **Іво Хергешича** тут відкривається профільна кафедра (згодом відділення) порівняльного літературознавства. Наукові засади дослідницької програми Хергешич сформував, спираючись на методологію тогочасної французької компаративістики, причому усталену на той час традицію апелювання до досвіду французьких компаративістів тут було розширено здобутками всієї перспективної європейської методології. Водночас саме тоді хорватським науковцем почала окреслюватися довга й багата вітчизняна історія порівняльного вивчення літератур, яке відтоді почало концентруватись на трьох магістральних напрямках: теорії і методології компаративістики, загальній історії літератури й порівняльному вивченні хорватської літератури. Перший, відповідно, становило розв'язання теоретико-методологічних проблем, у другому матеріалом стали епохи й періоди історії літератур європейського культурного кола і світовий літературний контекст, третій передбачав виокремлення взаємин хорватської з іншими національними літературами.

З 60-х років ХХ сторіччя основні компаративістські аспекти розвивалися відомими хорватськими літературознавцями: **Миливоєм Соларом** (теорія і методологія), **Іваном Сламнигом** (порівняльна історія хорватської літератури). З 1970 року до їх плеяди приєдналися **Павао Павличич**, **Гайо Пелеш** та ін. Цими вченими протягом останніх десяти років ХХ сторіччя оновлювалася техніка застосування компаративного методу, почали ґрунтовно розроблятися ключові проблеми сучасної європейської компаративістики.

Миливой Солар у загальній канві своєї знакової теоретико-методологічної праці «Теорія літератури», у розділі під назвою «Теорія рецепції і соціологія літератури» (1984)²⁷ подає історію рецепції як одного з основоположних напрямів компаративістики, представляє рубіжні етапи її становлення, характеризує основні рушійні сили її розвитку у світлі праць Юсса, Ізера, Лотмана. Учений розкриває систему використовуваних ними методів дослідження і пропонує ширше узагальнення, переходячи до сфери компаративістичної методології, синхронізує усталений на національному науковому ґрунті зміст поняття «рецепція» з концепціями й досягненнями сучасного європейського літературознавства, вписує здобутки хорватського порівняльного вивчення літератури в цій сфері в європейський компаративістичний контекст. У праці уточнюється термінологічна база, систематизовано категоріальний апарат, розкриваються джерела «горизонту очікування», роль у ньому індивідуальної психології та «соціальної установки», подається тлумачення конотації терміна «читач» і можливості її варіювання залежно від суспільної або суб'єктивної доміанти у виборі ракурсу дослідження. Автор висвітлює теоретичні механізми й логіку поєднання теорії рецепції із соціологією літератури, виводячи характеристику кінцевого результату сприйняття в кількісний вимір.

Значною мірою розвитку теоретико-методологічної та емпіричної сфери хорватського порівняльного літературознавства сприяла діяльність **Івана Сламнига**. Зокрема, його праця «Хорватська версифікація. Характер, історія, зв'язки» (1981)²⁸ удосконалила практику застосування компаративного й типологічного методів у вивченні версифікації – метрики й рими – від початків хорватської поезії до ХХ сторіччя. Завдяки їх кореспондуванню з історико-генетичною спрямованістю комплексна теоретична модель дослідження поляризувалась у межах двох взаємокомпенсованих домінант – інонаціонального літературного контексту й національної народної поетичної традиції: європейського контексту середньовічної і ренесансної хорватської поезії та усного вірша хорватів у зіставленні з романським.

Учений увиразнює цілісну картину хорватської версифікації її контрастивним зіставленням із версифікацією перекладів, що позначило новизну розробленого підходу.

Публікації **Павла Павличича**, позначені згаданими концептуальними принципами, зробили помітний внесок у розвиток сучасної «прикладної» компаративістики. Зокрема, його студія «Владимир Видрич, *ТИНІ*» (2000)²⁹ представляє сучасний зразок дослідження джерел мотивів ліричного твору і їх фокусної перспективи у сфері інтертексту. Публікація представляє спробу висвітлення інтертексту мотиву не лише аналізованого твору, а також і його прототипу в міфологічному матеріалі, до якого автор звертається з метою встановлення джерела.

Гайо Пелеш у студії «Література та інші системи» (1981)³⁰ впроваджує у хорватській компаративістиці практику дослідження проблеми інтертексту, пояснюючи його завдання й виокремлюючи найбільш репрезентативний матеріал. У праці «Оповідь і значення» (1989)³¹ Пелеш запропонував низку принципових висновків, якими було окреслено стан і перспективи теоретико-методологічної сфери хорватської компаративістики наприкінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя. Апелюючи до досвіду Гадамера й Яюсса, він сформулював теоретичний принцип вивчення літературної рецепції не лише в морфологічному, а й у семантичному вимірі. Ученим була висвітлена категорія «значення реакції» на твір у процесі прийняття в *контекстуальній* та в *інтертекстуальній* перспективі. Автор з'ясував логіку їх взаємозалежності, механізм причинно-наслідкового зв'язку. Із застосуванням такої послідовності ним була апробована можливість різнобічної характеристики естетичної цінності літературного твору. Крім того, Пелеш обґрунтував основаність літературних зв'язків і, зокрема рецепції на принципі «діалогу». А отже – будь-який прояв кожного з типів літературних зв'язків, будучи компонентом діалогу, передбачав існування «відповіді» й вимагав пошуків відповідних явищ у літературі, що виступала адресантом спілкування. Логічним завершенням запропонованої теоретичної позиції виступила модель дослідження зворотних процесів у сфері міжлітературних зв'язків.

Істотне значення для розвитку хорватської компаративістики мали дослідження славіста **Йосипа Бадалича**, зокрема «Російсько-хорватські літературні студії» (1972) і «Шевченко в хорватській літературі» (1964)³². У вивченні всіх форм літературних зв'язків домінували розробки проблеми рецепції. У роботах такого типу для виразнішого визначення рис національної специфіки вчений розкрив ефективність контрастивного характеру зіставлення. Крім того, Бадалич продемонстрував принцип оперування розширеним масивом історико-літературного матеріалу різних історичних періодів.

Окрему сторінку хорватського порівняльного літературознавства в період після Другої світової війни становили праці академіка Академії наук і мистецтв Хорватії, члена Міжнародного комітету славістів, члена погоджувальної ради академічного проекту «Хорватія і Європа» **Іво Франгеша**. Автор понад півтисячі публікацій, здебільшого теоретико- й історико-літературного спрямування, учений збагатив хорватську компаративістику досвідом *комплексного* підходу до проблеми взаємин. Зокрема, праця «Італійські теми» (1967)³³ вирізняється інтегруванням тематики художнього твору, її етимології з урахуванням усіх гіпотетичних шляхів наслідування національної літературної традиції й культурної концепції доби. Студія «Матош, Відрич, Крлежа» (1974)³⁴ побудована на ґрунтовному вивченні *алюзій* і *типологічних розбіжностей*. Їх ознаки Франгеш виявляв у творчій практиці митців. У дослідженні «Сучасність спадщини» (1992)³⁵ учений поглибив вивчення рецепції завдяки створенню масштабного узагальнення матеріалу побутування окремих літературних творів сучасниками й нащадками всіх епох, здійснивши типологічне зіставлення результатів рецепції в її діахронній вісі.

Із науковою діяльністю літературознавця пов'язаний також проект, який в останньому десятилітті ХХ сторіччя відіграв особливу роль у створенні й урізноманітненні емпіричного досвіду хорватської компаративістики. Йдеться про серійне видання Матиці хорватської («Matica hrvatska») під назвою «Сторіччя

хорватської літератури» («Stoljeća hrvatske književnosti»), до складу упорядників якого увійшов Франгеш. Концепція видання, поряд із публікуванням вибраних творів видатних хорватських письменників, поетів, драматургів, передбачала висвітлення їх творчих постатей із обов'язковим залученням компаративних аспектів. Найчастіше критики зверталися до проблеми інонаціональної рецепції, літературних джерел і впливів, типологічних спільностей. Ці популярні ракурси, завдяки своєрідності історико-літературного матеріалу й численності критеріїв його вивчення, серед яких фігурували здебільшого психологізм характерів, автобіографізм образів, етимологія символів і знаків, структура сюжету тощо, в результаті забезпечували уникнення односторонності аналізу, розкривали поліфонію творчості митців. Ця тенденція яскраво відобразилася, зокрема, у статті **Дуні Детоні-Дуймич** «Оповідний модернізм Динка Шимуновича» (1996)³⁶.

На сучасному етапі в хорватському порівняльному літературознавстві домінують позицію обіймають усі традиційні ракурси компаративістики. У їхньому еволюціонуванні велику роль відіграли праці видатного хорватського літературознавця, члена редакційної колегії часопису «Мистецтво слова» («Umjetnost riječi») **Александра Флакера**, які почали видаватися після Другої світової війни і стали квінтесенцією попередніх компаративістичних пошуків. Ключовою в цьому періоді стала його студія «Літературні порівняння» (1968)³⁷. Поряд із тим, провідною виявилась усебічна розробка проблеми рецепції. До її початків належить публікація «Українська література в Хорватії» (1970). Із останніми працями літературознавця, серед яких «Рецепція як ревізія російської літератури модерну в Хорватії після 1918 р.» (2007)³⁸, у сучасну хорватську компаративістику приходять увиразнення еволюції, і, безумовно, принципове поглиблення висвітлення проблеми рецепції і типології з ґрунтовним науковим виокремленням їх компліментарності у визначенні рис національної своєрідності. Окремий істотний напрям наукових пошуків Флакера становили також літературні зв'язки у всіх формах своєї реалізації. На різному національному художньому мате-

ріалі – переважно італійському й вітчизняному, хорватському – ним укорінюється сучасна *позитивістська компаративістика* із акцентами на фактографічній обробці основних форм зв'язків.

Деталізація в дослідженнях сфери рецепції пов'язана з працями **Хелени Перичич** «Рецепція Байронівських творів та ідей у хорватській літературній критиці й літературознавстві» (1989), «Зарубіжна література й національна літературна традиція» (2001)³⁹.

Вдосконалення аналізу впливів у їх системній пов'язаності з літературною рецепцією спостерігається в дослідженнях **Цвієти Павлович**, співавторки академічних проектів «Лексикон хорватських письменників» (2005), «Лексикон світової літератури» (2004)⁴⁰ тощо. У своїх розробках, зокрема в «Рецепції Беговичевих драм у паризькому театрі» (1997), «Август Шеноа і Скоттівська модель історичного роману» (1999), «Флоберівська естетика Войновичівських «Гераніумів» (2000)⁴¹, дослідниця розгортає модель тлумачення процесу засвоєння видатними представниками хорватського красного письменства впливу романських літератур у пов'язаності з узагальненими нею тенденціями їх сприйняття в Хорватії та загальною концепцією відповідної культурної доби.

* * *

Отже, в узагальненій картині історії хорватської компаративістики векторними стали кілька домінант її розвитку. Хорватське літературознавство з другої половини минулого сторіччя розвивалось, орієнтуючись значною мірою на західноєвропейські методологічні принципи, в чому саме компаративістика є особливо показовим свідченням. Помітну роль у цьому відіграв згадуваний вище засновник кафедри компаративних студій на філософському факультеті Загребського університету І. Хергшич. Освіту він здобув у Франції, де в Сорбоні слухав лекції Фердинана Бальдансперже, професора компаративістики в університетах у Страсбурзі, Ліоні, який мав репутацію найзначнішого європейського компаративіста. Теоретичні, методологічні засади

французької школи хорватський філолог переніс на вітчизняний терен, що, в цілому, було характерним для розвитку хорватського літературознавства. Відділення компаративної літератури в Загребському університеті одним із головних предметів обрало курс *Компаративна історія хорватської та інших югослов'янських літератур*, який викладав Іван Сламниг.

Методологічні принципи модерної хорватської компаративістики в реалізації поставленої мети – створення історії хорватської літератури – формувалися поступово, проте помітним методологічним акцентом було зосередження на європейському контексті. Згідно з Хергешичем, без включення в європейські межі неможливо гідно простежити розвиток національної літератури. Вже М. Кобол в *«Історії хорватської літератури до народного відродження»* (1945) спробував подолати хаотичність попередніх історіографічних синтезів, показавши національну своєрідність хорватської літературної історії, що свого часу заперечували сербські та італійські автори⁴². Тому порівняльне вивчення хорватської літератури, в першу чергу як складника загальноєвропейського культурного простору з визначенням національної своєрідності, стало однією з перспектив у подальшому розвитку цієї дисципліни, в чому, за одностайним визнанням, велика заслуга належала Хергешичу⁴³.

Динамічних змін хорватське літературознавство зазнає в 1960-х роках, коли компаративістика стає важливою дисципліною. Набуває актуальності критичне переосмислення попередніх тенденцій у порівняльному літературознавстві. Представники традиційного підходу не вбачали в компаративістиці якоїсь специфічності, вважаючи вже сам факт порівняльного підходу до літературних явищ її проявом. Однією з проблем «осамостійнення» компаративістики було питання проведення меж дослідження між національною літературою і безпосередньо компаративістикою. В осмисленні історичного розвитку хорватської компаративістики, з'ясуванні методологічних принципів, конкретизації термінології показовий аналіз, здійснений Б. Коґой-Капетанич, яка розглянула хорватське літературознавство

попередніх століть в аспекті формування в ньому принципів, що створювали фундамент сучасної компаративістики. Дослідниця не поділяє тверджень щодо компаративістики як принципово нового явища в літературознавстві, критично відгукується щодо спроб французької компаративістичної школи, як стверджує дослідниця, побудувати якусь специфічну компаратистську методологію (П. Ван Тігель, М. Ф. Гюйар). Авторка дотримується думки, яку висловлювали й інші критики подібних тверджень, вважаючи, що між порівняльними методами і тими, якими б користувалася національна історія літератури стосовно тих самих проблем, суттєвої різниці немає⁴⁴. За визначенням Когой-Капетанич, компаративіст – це дослідник, що у своїх інтересах визначається тими літературними явищами, які мають щось спільне і які розділяє мовний бар'єр⁴⁵. Простежуючи розвиток хорватського літературознавства від минулих століть, авторка робить висновок, що хорватські історики літератури завдяки своїм прагненням до компаративного вивчення літератури стали піонерами у створенні передумов для подальшого розвитку цих методів. Особливе значення в цьому надається вивченню контактів, із чим пов'язується теоретично-методологічний розвиток компаративістики. Проте, на думку дослідниці, це не означає, що всі праці, які висвітлюють літературні контакти, постали на основі вже наперед сформованих специфічно компаративістських позицій. Але й самі по собі студії літературних взаємин несуть методологічні рішення. Не меншої ваги для формування методологічної бази дослідниця надає й вивченню літературних паралелей, а також створенню «загальних» історій світової літератури.

Критично переосмислюючи історію хорватського літературознавства попередніх епох, Б. Когой-Капетанич робить висновок про значення вагомого емпіричного, теоретико-методологічного досвіду хорватського літературознавства для формування бази подальшого розвитку національної компаративістики. Автори перших хорватських порівняльних досліджень переймалися літературними паралелями, контактами, створенням

«загальних» історій літератури, проблемами генетики окремих літературних явищ тощо. Результати їхнього доробку відкрили перспективи для подальшого вивчення, де перевага віддавалася саме компаративістиці, а історичне переосмислення минулого досвіду спрямовувалося на пошуки нових методів аналізу.

Сучасний компаративіст Д. Дукич, керуючись критеріями інтересів національної і наднаціональної літературно-історичної проблематики, розглядає можливість поділу «повноважень» між національною і компаративною історією літератури – перш за все в галузі вивчення контактів, типологічних порівнянь і дослідження так званої загальної (європейської і світової) літератур⁴⁶. Відштовхуючись від думки, зокрема німецьких дослідників, що історія літератури є неминуче компаративною, автор вважає, що й сама теза щодо певної специфіки окремої національної літератури може мати підтвердження лише завдяки використанню методу мультилатерального порівняння. Хоча подібне твердження стало загальним місцем у підручниках з історії літератури, автор намагається точніше з'ясувати, на що саме воно поширюється. Одним із критеріїв розрізнення «наднаціонального» і «національного» принципу при вивченні літератури як основи для поділу повноважень історії національної літератури і компаративістики є вивчення літературних контактів (джерела, впливи, переклади). Сюди можуть увійти обидві дисципліни, однак, вивчення літературних контактів головно реалізується як компаративістична частина національних філологічних проєктів.

Якщо вивчення літературних контактів легко входить у сферу національної історії літератури, то виникає питання щодо його компетенції при створенні загальної історії літератури. Хорватський приклад дає, за спостереженням автора, позитивну відповідь. Із 60-х рр. минулого сторіччя в хорватській історико-літературній дисципліні спостерігається пожвавлення інтересів до проблем загальної європейської історії літератури, зокрема, в питаннях періодизації, жанрової проблематики, що перш за все викликано потребами національної літератури.

Помітної динаміки подальшому теоретичному розвитку компаративістики надали дослідження в галузі славістики, що розглядалася в загальноєвропейському контексті. Особливе значення мали праці А. Флакера, якому належить своєрідний план вивчення історії хорватської літератури XIX-XX ст. Проект передбачав обов'язкове включення цієї літератури в загальноєвропейський контекст, що було реалізовано в низці колективних праць, зокрема у збірнику *«Хорватська література у стосунку до європейських літератур: від народного відродження до наших днів»* (1970). До роботи над цією проблематикою залучено фахівців з окремих зарубіжних літератур, а також безпосередньо компаративістів. Хорватські германісти, русисти, романісти, англісти, полоністи були об'єднані ідеєю, за якою, крім наукового осмислення зарубіжних літератур, їхнім першочерговим завданням стало вивчення хорватської літератури як складника світового історико-літературного процесу. Відштовхуючись від традицій хорватської компаративістики (від Ватрослава Ягича до Іво Хергешича), дослідники вивчали зв'язки і співвідношення хорватського письменства з іншими європейськими⁴⁷. Методологічні принципи праць ґрунтувалися на визначеному А. Флакером головному критерії, за яким для хорватського компаративіста першочерговим є не стільки те, наскільки певний іноземний письменник залишив слід у творах хорватських літераторів (такі дослідження можуть бути корисними як вступ до аналізу), а те, наскільки і як хорватська література, наслідуючи розвиток європейської літератури в цілому, виражала національну своєрідність⁴⁸.

Розвиток хорватського письменства в контексті європейських літератур XIX–XX ст. був позначений виразною національною функціональністю, завдяки чому хорватська література споріднена з літературами тих народів, що перебували у фазі національного пробудження або відродження: чеською, словацькою, румунською або українською, а в цілому – й з іншими літературами середньої та східної Європи, крім російської, німецької та австрійської літератур, – констатував Флакер⁴⁹. На думку дослідника, дві особливості суттєво відрізняють хорватську літе-

ратуру зазначеного періоду, особливо в часи національного відродження й упродовж XIX ст. – багата усна традиція, перш за все епіки, а далі – вітчизняна традиція ренесансної та барокової літератури. Подібне спостереження вже своїм змістом указує на можливості й потребу порівняння з українським письменством того ж періоду, де барокові відгуки можна знайти починаючи від Котляревського до гоголівських творів на українську тему, або містеріях Шевченка, не кажучи вже про значення усної епіки в українському романтизмі. Те саме стосується і констатації поступового збільшення в хорватській літературі обсягу прози починаючи з 70-х років XIX ст. Перший канонічний тип хорватського роману, вальтерскотівський тип історичного, який представляє Август Шеноа, має свої аналогії в історичному романі того ж типу, представленого Кулішем в його творі *«Чорна рада»*. Тип сільського оповідання в хорватській літературі, який також представляв А. Шеноа, розвивався не без знайомства з доробком Марка Вовчка, чиї оповідання перекладались і викликали захоплення в хорватських реалістів цього періоду. Натуралізм прози Кумичича, який, за висловленням Флакера, уподібнюється до Золя, міг би бути зіставлений з натуралізмом Франка. Аналогії простежуються й у творчості Краньчевича з його одою *«Робітникамі»* та іншими мотивами, які мають свої аналогії в поезії Франка.

Підстави для подібних спостережень дають порівняння інших періодів, починаючи від модерну в хорватській та українській літературах, зокрема від творчості Назора до Рильського і далі, до середини XX ст., коли хорватська література спромоглася, через відомі політичні обставини, уникнути впливу радянського ідеологічного тоталітаризму. Отже, прагнення хорватських компаративістів до розширення контексту мають на українському літературному просторі, і навпаки, достатньо матеріалу для пошуків аналогічних тенденцій. Проте саме цей напрям залишився менш вивченим у хорватській компаративістиці, що ілюструють дослідження з показовими назвами: *«Хорватська література до відродження як органічна частина європейського*

літературного розвитку» (І. Сламніг), *«Поезія іллірійського відродження у стосунку до німецької і австрійської поезії»* (М. Гаврин), *«Література ілліризму у відношенні до західноєвропейських літератур»* (Я. Верзбицкі), *«Шеноа і його доба – у ставленні до німецької літератури»* (З. Шкрєб), *«Європейські межі хорватського модерну»* (Н. Кошутич-Брозович), *«Матюш і французька література»* (В. Жмегач) тощо, де зі слов'янських літератур представлена лише російська.

Результатом порівняльних студій, розпочатих у 60-х рр. ХХ ст., стало видання *«Хорватська література в європейському контексті»* (1978), яке значно розширювало тематичні, національні контексти, синтезуючи попередні зусилля дослідників. Праця була значним внеском у теоретичну розробку компаративістики, а також у її наповнення конкретним матеріалом як подальший рух до створення компаративної історії хорватської літератури. Це, як зазначалося у визначених цілях, не має бути історія, зведена до каталогу імен, біографій, назв творів; слід наблизитись до опису стильових епох та їх найголовніших, репрезентативних носіїв. Праця стала результатом співробітництва не лише хорватистів, а й інших фахівців – від класичної філології до фольклористики. Спільним методологічним принципом було осмислення хорватського літературного розвитку як складника європейського культурного кола. Подальше наукове освоєння цього розвитку неможливе поза європейським і світовим літературно-історичним контекстом, – зазначали упорядники⁵⁰. Однією з головних засад стало з'ясування й показ західноєвропейського характеру хорватської літератури, що вітчизняна компаративістика спільно з кроатистикою прагнули підтвердити документально⁵¹.

Здійснені компаративні вивчення хорватської літератури, особливо активізовані в 1960-х роках, дали значні результати й один із її теоретиків і дослідників, сучасний фахівець із романської філології М. Томасович констатував: *«Хорватська література вдячна за компаративний підхід принаймні з двох причин: обсягом невелика у порівнянні з квантитативними корпусами*

головних європейських літературних спадщин, вона проходила, як і вони, через всі типові фази та еволюційні процеси від ренесансу до рецетних змін»⁵².

Однією з характерних рис хорватської компаративістики є прагнення до міждисциплінарного вивчення літератури. Значна заслуга в залученні до літературознавства матеріалу з історії мистецтва, культурології в цілому належить А. Флакеру. В його працях, присвячених культурі авангарду, поєднуються різні наукові традиції, види мистецтв, здійснюються пошуки співвідношення між літературою і образотворчим мистецтвом. У великій бібліографії вченого своє місце знайшла й українська тематика, яка присутня на початку діяльності Флакера-славіста у зверненні до творчості Тараса Шевченка і продовжується в інтерпретаціях українського авангарду⁵³. Важливо наголосити, що хорватській культурі належить одна з перших в історії українського авангарду зарубіжна презентація цього мистецтва, що відбулася в Загребі 1990 р. завдяки проведенню міжнародної конференції, публікації праць українських і зарубіжних дослідників, що дало помітний імпульс для подальшого вивчення українського авангардного мистецтва⁵⁴.

У включеній до цього видання розвідці «Авангард в Україні» А. Флакер з'ясовує проблему легітимності зазначеної синтагми. Проте стосовно представників українського мистецтва, які мали різне етнічне походження, можуть, на думку автора, виникнути певні дилеми: мистецтво авангарду не користується національною мовою, воно тяжіє до універсального, нерідко й анаціонального самовираження. У роз'ясненні поняття *український авангард* А. Флакер послуговується характерним для нього методом широкого контексту, в якому простежує особливості розвитку української культури в її головних етапах – від середньовіччя до авангарду, показує взаємозв'язки літератури і мистецтва і визначає головні особливості українського авангарду. Це – пов'язаність із українською народною культурою, що не було характерним для західного авангарду, який нерідко заперечував такі прояви культури. Опинившись в умовах російської колоніальної

політики, українські авангардисти у своїх маніфестах не йшли за русифікаторськими моделями, а орієнтувалися на західну культуру. Водночас український авангард спирався на національну історичну традицію, зокрема на українське бароко з його орієнтацією на народне середовище⁵⁵.

Розвідки відомого хорватського вченого в галузі українсько-літературного авангарду, зокрема про творчість Богдана-Ігора Антонича, Миколи Хвильового, висвітлення хорватсько-українських взаємин, окремих аспектів сучасної української культури в цілому, як правило, перекладалися в Україні відразу після їхнього виникнення ще з 1970-х рр.⁵⁶ Теоретичні праці вченого з питань російської культури, які опубліковано лише нещодавно, з ініціативи кафедри русистики Загребського університету, становлять значний інтерес і в плані методологічних принципів для вивчення українського модернізму⁵⁷.

Одним із аспектів сучасної хорватської компаративістики є імагологія, що значною мірою представлена у працях Д. Дукича. За його спостереженням, сучасна компаративістика відзначається двома тенденціями в своєму переструктуруванні: культурологічні дослідження (Cultural Studies) і європейські дослідження (European Studies). Перші розвиваються під впливом популярних британських культурологічних праць, де вивчення літератури у вузькому сенсі цього поняття замінюється вивченням усіх видів текстової продукції, особливо мас-медіа. Культуральні студії мають своє відображення й у хорватській компаративістиці.

Говорячи про перспективи компаративних досліджень у нинішньому столітті, Д. Дукич визначає їх як вивчення *національної літератури в часи пост-націоналізму*. Він, зокрема, вбачає в подальшому такі напрями: 1) вивчення літературних контактів, пошуки першоджерел, зразків літературних текстів, що й надалі актуально, зокрема в давній літературі; 2) типологічні порівняння епох, літературних напрямів, стилів, жанрів хорватської літератури з італійською та з іншими середньоевропейськими і слов'янськими, які своїм обсягом споріднені хорватській; 3) ідейно-тематична критика літературних текстів має бути

зосереджена на аналізі нелітературних, тобто небелетристичних текстів. Це стосується проблематики історії (літературно опосередкованих) ідей, колективних уявлень, стереотипів, що межує з іншими дисциплінами, зокрема антропологією, етнологією і т. п; 4) компаративістика як літературно історичний вираз «європейського мислення» має зосередитися й на критичній переоцінці власної традиції. Особливу увагу слід присвятити фактам міноризації, навіть замовчування окремих творів, авторів або цілих сегментів національної літературної традиції; 5) раціоналізм понад національним рівнем – вивчення регіональних особистостей у мультиетнічних, мультимовних спільнотах тощо⁵⁸.

Одним із проявів мультикультуральності сучасної компаративістики є й те, що в полі її дослідження систематично розглядається й кінематографія. Пояснюючи, чому фільмологія становить складник компаративістської методології, Н. Гилич указує на традицію, закладену засновником кафедри компаративістики на філософському факультеті Загребського університету І. Хергешичем. Із самого початку діяльності створеної кафедри кінознавство осмислювалося як невід'ємна частина компаративістики. Сама природа кінематографії вимагає міждисциплінарного підходу. І. Хергешич у своєму інтердисциплінарному і плюральному баченні компаративістики визначив фільм як важливий компонент сучасної культури. Значний внесок у процес включення хорватського кінознавства до відтворення історії національної літератури належить Анте Петерличу, засновникові систематичного вивчення фільмології в Хорватії⁵⁹. Завдяки таким ініціативам хорватське кінознавство розглядається як важливий учасник наукового проекту, що має міжнародний характер.

У межах проекту створення *«Компаративної історії хорватської літератури»*, котру виконує відділ компаративної літератури філософського факультету Загребського університету, з 1998 р. проводяться щорічні міжнародні конференції *«Компаративна історія хорватської літератури (емісія і реценція)»*. Вагомим внеском стали опубліковані донині (2009) десять збірників праць, присвячених явищам і процесам у хорватській літе-

ратури, театрі, кінематографії в XIX і XX ст. До роботи над проектом залучені не лише хорватські, а й іноземні компаративісти, що беруть участь у конференціях, де також висвітлюються й питання українсько-хорватських літературних відносин.

Опубліковані матеріали спрямовані, зокрема, і на відображення контексту, в першу чергу європейських літератур, включаючи й українську. Уже перший збірник, присвячений XIX ст., методологічно задумано як простеження двосторонньої комунікації з європейським контекстом хорватської літератури, з позиції рецепції зарубіжних та іномовних цінностей і течій, а також і в аспекті емісії, тобто відгуків на творчість тодішніх хорватських письменників в окремих європейських середовищах. Збірник, у якому взяли участь, крім хорватських, славісти з Італії, Іспанії, Угорщини, України, відкривається матеріалом, про *idei slavizmu* в українській та хорватській літературах XIX ст. Під славізмом розуміється ідея слов'янської єдності, що виникає спочатку як міфологема, а з подальшим розвитком перетворюється на політологему. Спостереження за генезисом ідеї слов'янського єднання у відповідних літературах дає підстави твердити, що з усіх слов'янських культур саме в хорватській літературі славізм стає своєрідною ідейною, естетичною, ідеологічною константною. Підтвердженням виступають численні приклади з творчості представників ренесансної, барокової культури, літератури Просвітництва, романтизму, реалізму, модерну в Хорватії. За своїм типом, ідейними прагненнями хорватський славізм особливо близький українському, що помітне, зокрема, у творчості представників Кирило-Мефодіївського братства та Іллірійського руху, а також в інших проявах упродовж цілого XIX ст.⁶⁰

Порівняно із західноєвропейським український контекст менш відомий хорватським історикам літератури й у певних компараціях дає змогу висвітити окремі аспекти з новими висновками, що зокрема, стосується й зазначених ідей славізму. Зосередженість на західноєвропейських зацікавленнях хорватської літератури досить виражена в хорватській науці, яка

шукає шляхи вирішення проблеми літературного прогресу саме в пов'язаності із зарубіжними культурами. Сучасний дослідник З. Крвар, простежуючи розвиток хорватської версифікації в XIX ст., порівнює стан віршування доби національного відродження, романтизму із глорифікацією національного, констатує більшу зосередженість на певних національних формах, передусім метриці, але й доводить відкритість іноземній строфіці. Версифікація пізніших часів, особливо з 70–80-х років XIX ст., характеризується ритмічними амплітудами запозичених поетичних систем. Подібно до того, як у зазначену епоху було престижним демонструвати спроможність хорватської мови виражати себе в гекзаметрі або ямбічному пентаметрі, в наступному XX ст. підключення хорватської літератури до європейських трендів стало незаперечною програмою, – зазначає вчений⁶¹.

М. Томасович, відомий дослідник давньої хорватської літератури в її зв'язках із романськими, на прикладі хорватських переспівів Данте впродовж XIX ст. (перші переклади зроблені в XVI ст. відомим поетом Марко Маруличем) доходить висновку, що динаміка, з якою хорватські письменники здійснювали переклади Данте, підтверджує європейську тенденцію в хорватському письменстві XIX ст., «оскільки без рецепції Данте, як стверджує дослідник, майже неможлива приналежність до Заходу і становлення поетичної свідомості, принаймні, на цьому континенті». Тому представлені дослідником звернення хорватських поетів упродовж цілого століття до спадщини італійського класика, розглянуті в компаративних межах, поціновані як реалізація важливого завдання для національної культури в її наднаціональних духовних спрямуваннях⁶².

Методику компаративного аналізу історичного роману вальтерскоттівської моделі в хорватській літературі застосовує Ц. Павлович стосовно представника історичного роману Аугуста Шеноа. Детальне порівняння творчих принципів англійського і хорватського прозаїків дає змогу виявити належність хорватської літератури до європейських тенденцій, показавши творчу самотність хорватського автора. Дослідниця корегує помилко-

ві твердження стосовно прямих порівнянь Вальтера Скотта й Аугуста Шеноа, заперечуючи беззастережні означення хорватського письменника як послідовника Скотта. Принципи сучасної компаративістики дають змогу об'єктивно, по-новому стосовно некритичних захоплень попередніх методологій висвітлити національну класику, в чому наведений приклад дослідження – показовий⁶³.

Значення компаративного методу в осмисленні національної літератури, зокрема такого жанру як автобіографічна проза, виявляє себе при включенні творчості національного митця в європейський літературний контекст. А. Златар, розглядаючи форму «інтимного щоденника» в хорватській літературній продукції XIX ст., розширює простір його побутування паралелями з французького «жіночого письма», англійських літературних жіночих нотаток, німецького культурного контексту з ідеєю жінки-виховательки. Окремі моделі, зокрема німецька, виявилися найбільш близькими хорватській літературі. Проведені порівняння вказують на пов'язаність хорватської представниці цього жанру з європейським контекстом. Здійснений аналіз увиразнює окремі постаті літературного процесу, що вважалися неканонічними або були недостатньо відомими, висвітлюючи їх як характерні явища епохи⁶⁴.

Показово, що у створенні історії літератури хорватські дослідники звертаються не лише до відомих постатей літературного процесу, а й до мало знаних або недостатньо вивчених або ж фігур, інтерпретованих як «другорядні». Це, зокрема, пов'язано й з особливостями жанру, коли на перше місце висувалися такі ієрархічно привілейовані утворення, як національна драма, епос чи новела. Проте в літературному процесі існували й інші форми, що потребують нового висвітлення, яке в сучасній інтерпретації дає змогу збагатити й розширити картину літературних явищ минулих століть. До подібних висновків приводить аналіз жанру дорожніх нотаток у хорватському романтизмі, проаналізованому компаративістом Д. Дуда. Розглядаючи цей жанр у контексті доби, дослідник указує на естетичні, інтелектуальні вартості

одного з представників цього жанру в національній літературі, повертаючи їй забутого письменника⁶⁵.

Наведені приклади певною мірою характеризують окремі принципи відтворення сучасною хорватською компаративістикою історичних явищ у літературі XIX ст. Однією з тенденцій стає нове тлумачення як відомих постатей, так і тих, що вважалися критикою попередніх часів до певної міри маргінальними. Немає сумніву, що й український літературний простір XIX ст. приховує в собі аналогічні зразки творчості, котрі отримали б нове значення у відповідній сучасній інтерпретації, в якій широкий компаративний контекст має важливе значення.

Створення історії літератури логічно ставить питання про періодизацію. Література XX ст. традиційно в хорватській історіографії розпочинається з періоду *модерну*, тож наступний том висвітлює саме цю проблему⁶⁶. А. Златар, осмислюючи методи визначення літератури хорватського модерну, визначає три головні вимоги. Одна з них – експлікація методологічних засад, наступна – врахування стану сучасної духовності, основаної на засадах поліфонії, розмаїття, плюралізації концептів і аналітичних моделей, які можуть бути синтетично використовувані у створенні історії літератури. Третій виклик, який стоїть перед істориком літератури – загальне знання літературної історії, її попередньо створених моделей, зібраного матеріалу та всього того великого інформаційного простору, *в який неможливо увійти без усвідомлення, що вже самим тим входженням ми змінюємо встановленні цінності*⁶⁷. Відомо, що діахронічна класифікація літературного матеріалу за періодами, епохами і т. п. є однією з головних технік у відтворенні історії матеріалу, що було незмінним принципом написання всіх історій. Одне із завдань сучасних переосмислень – з'ясування причин, якими керувалися історики літератури при ідентифікації періоду, зокрема хорватського модерну. Період модерну вимагає з'ясування меж стосовно інших, попереднього і наступного, періодів, виступаючи як *м'який кордон* між реалізмом і модернізмом. Поняття «м'якості» меж указує на відсутність різкого розмежування між

реалізмом і модерном, у якому й надалі присутні риси реалізму. Останнє пояснюється низкою факторів – це часове запізнення хорватського реалізму порівняно з європейським і недостатній ступінь реалізації, зокрема в жанрі роману, який пов'язує реалізм і модерн; розділення літературних орієнтацій у самому модерні на віденську і празьку групи, де представники останньої виступають за реалістичні принципи з огляду на функцію суспільної критики; наголос на соціальній функції літератури в колах прихильників орієнтації на високе мистецтво; постійна полеміка з літературою національного відродження і переосмислення національної функції літератури⁶⁸. Зазначені аспекти визначення модерну мають свої аналогії в українській літературі того ж періоду, типологічно спорідненого з хорватським, але найменш дослідженого в українській і хорватській славистиці.

Проблема встановлення меж між поняттями модерн – модернізм/експресіонізм іще складніша, оскільки модерн традиційно сприймається як складник модернізму, де ідея періодизації, поспована на хронології, не спрацьовує. Хорватські історики літератури по-різному визначали межі модерну, але, в цілому, це простір від середини 90-х рр. XIX ст. до середини другого десятиріччя XX ст. За спостереженням А. Флакера, поняття модерну в центральноевропейських країнах повністю кореспондує з європейським модернізмом. За його визначенням, головні риси модерну – руйнація реалістичних структур, виникнення нових напрямків – символізму, імпресіонізму, сецесії, неокласицизму. Проте ускладнення виникають у визначенні межі модерн – авангард, де останній розвиває естетичний модернізм, виявляючи себе перш за все в експресіонізмі тощо. Таким чином, сучасна хорватська історія літератури більше схиляється не до хронологічного, а до стильового критерію, котрий А. Флакер визначив як «*стильові формації*»⁶⁹.

Зазначені проблеми стильових дифузій у літературі на межі XIX–XX ст., проблеми визначення модерну й модернізму тощо, актуальні й для українського літературознавства, де поняття модерну також потребує свого висвітлення, яке має здійснюватися

в компаративному контексті, а паралелі з інших літератур, включаючи хорватську, можуть бути одним із результативних фонів для аналізу.

Комплексна підготовка до створення компаративної історії хорватської літератури включає і висвітлення окремих постатей, які також стають темами міжнародних конференцій компаративістів. Одна з показових фігур, що своєю творчістю презентує широкий спектр явищ у хорватській літературі першої половини ХХ ст., – Владимир Назор (1876–1949). Вступивши в літературу як представник модерну збіркою *Слов'янські легенди* (1900), в якій створив із виразним колоритом сецесії монументальні поетичні полотна, хоч і невеликі ліричні форми, письменник пройшов складний шлях, відгукуючись на досить драматичні події хорватського і югославського життя впродовж п'ятдесяти років минулого століття. В роки Другої світової війни Назор уникає арешту італійських окупантів, пропагандистських провокацій колабораціоністів і приєднується до партизан. Цей останній період його творчості відіграв і реабілітаційну роль у повоєнний час, коли письменник, згідно з радянськими моделями використання відомих постатей культури для політичних презентацій режиму, посідав значні державні посади. Останнє мало значення і для позитивного ставлення радянської критики до нього як до «поета-партизана», що помер невдовзі після відомого радянсько-югославського конфлікту (1948) і сприймався, за радянськими критеріями, як «політично надійний». З падінням режиму в колишній Югославії поет став об'єктом нападок з боку націоналістично орієнтованих кіл, але пізніше йому повернено статус національного письменника. Зазначене лише окреслює проблему можливості помилкових тлумачень постаті митця, залежно від політичних систем. Назор – складний, глибокий письменник, який у своїй творчості окреслив широке коло тем національної, слов'янської, світової культури. Його «партизанський період» – лише верхівка своєрідного айсберга творчості, глибини якої приховують різючі багатства джерел, мистецькі відображення часу в широкому розмаїтті жанрів, стильових засобів⁷⁰.

Незважаючи на велику критичну літературу про Назора, його творчість уможливорює нові переосмислення, приклад чого зокрема дає А. Флакер аналізом одного з найбільш глорифікованих і, можливо, з недостатньою глибиною висвітлених періодів – партизанського. Назор як митець зростає і на глибокому знанні світової класики, котра приховується в його творах, враховуючи й «ідейний» *партизанський період*. Розглядаючи цикл «*Пісні партизанки*» (1944) у контексті естетичних моделей попередніх періодів творчості письменника, А. Флакер виявляє своєрідні матриці певних творів, у яких теми війни відображено з установкою на відповідні класичні джерела. Дослідник знаходить мотиви Данте, улюбленого поета Назора, у зображенні суворої дійсності війни; Гете – у змалюванні руїни; російських модерністів (Брюсов, Блок) – у сприйнятті нових варварів (*скіфи, грядущие гунны*) як руйнації минулого і побудови нового. У такому контексті відображено письменника, котрий залишається вірним своїм естетичним моделям навіть у осмисленні дійсності, що ідеологічно нерідко й заперечує класичні зразки культури⁷¹.

М. Томасович, відштовхуючись від уже нормативної установки хорватської компаративістики на необхідність урахування контактів поетичної генерації хорватського модерну, особливо адриатичної Далмації, з італійською та іншими романськими літературами (чому в літературознавстві присвячено чимало уваги) знаходить нові контакти Назора з італійською поезією веризму⁷². Ця проблема, в цілому, особливо значна в плані тісних, нерідко й полемічних комунікацій літератур із двох боків адриатичного узбережжя. Назор багато перекладав з італійської, але й гостро полемізував, зокрема з Д'Анунціо через вороже ставлення того до слов'ян, особливо до хорватів. В Італії творчість Назора мала помітну рецепцію, що простежується італійськими дослідницями Ліліаною Авирович, Федорою Ферлуга-Петроніо, Ренатою Хаце-Цітра, які наголошують на взаємному збагаченні літератур у їхньому спілкуванні⁷³.

Хорватський письменник в окремі періоди, особливо доби модерну, був близький і до українських поетів початку ХХ ст.,

зокрема до М. Рильського. Вивчення доробку письменника в контексті української літератури розширює уявлення про спорідненість окремих його творів, періодів творчості з українською літературою. Так, у прозових творах Назора про село виявлено аналогії з творами про українське село Миколи Гоголя. Деякі сцени, використання фольклорних елементів, народної демонології вказують на очевидні зв'язки з «миргородським» циклом творчості Гоголя. Саме з цих творів про Україну розпочиналося в Хорватії ознайомлення з великим письменником, який захоплював іще хорватських романтиків розробкою теми козацтва, що вело й до зацікавлення поезією Шевченка. Треба зазначити, що перший серед південних слов'ян переклад із Кобзаря здійснено саме хорватами (1863). Так само першим і на тривалий час єдиним книжковим виданням поетичних творів Шевченка була надрукована в Загребі книга українського поета, опублікована провідною установою національної культури Матицею хорватською (1887)⁷⁴. Назор, як великий патріот, у своїх творах не міг обійти й великі епічні фігури з культури слов'янства. Його «Слов'янські легенди» в сецесійському дусі відтворюють образи з міфології, героїчного епосу середньовічного Києва. Окремі поетичні *побудови* Назора, великі епічні форми, в яких використовується багатий зооморфний декор, немов перегукуються з деякими культурними зразками українського модерну, мають аналогії з поетичними конструкціями Миколи Бажана доби українського модернізму⁷⁵. Показово, що хорватський поет звертався до міфологічної символіки, пов'язаної із стародавньою культурою і в останні періоди своєї творчості, переважно осмислюючи антифашистський рух, а після війни зустрічався з українськими письменниками, зокрема з М. Рильським, який перекладав його твори⁷⁶.

Моделі пов'язаності хорватського поета з іншими літературами, котрі знайшли відбиття в його великій творчій спадщині (21 том повного зібрання) простежуються зарубіжними славістами, залучення яких до міжнародних симпозіумів на відповідні теми дає змогу в різних ракурсах висвітлити історичний розвиток хорватської літератури та її окремих репрезентантів.

У хронологічному вивченні значних етапів хорватського письменства минулого століття своєрідністю визначаються 30-ті роки, тож наступний збірник присвячено саме цьому періоду. То був час авангардистських пошуків, коли поступово, під впливом радянських моделей, виникає соціальна література; водночас це й доба виникнення й утвердження тоталітаризму в його західному і східному виразах.

Авангард привертав значну увагу хорватської науки, у чому була велика заслуга А. Флакера, котрий визначає авангард як *поетику заперечення*⁷⁷. Дослідник наголошує на необхідності вивчати поетику авангарду, описуючи й аналізуючи естетично функціоналізовані тексти, а не лише авангардні маніфести, програми та інші тексти подібного змісту⁷⁸. Зокрема, на останньому базував своє вивчення авангарду відомий італійський дослідник Ренато Поджолі. Погоджуючися, що маніфести, програми й подібні тексти тих часів доцільно розглядати як літературні жанри з акцентованою метатекстуальною функцією, Флакер зосереджується на всебічному аналізі тогочасної художньої продукції.

Один із провідних представників хорватської літератури з виразною тенденцією до заперечення – Мирослав Крлежа – уособлював певну дистанційованість митця від тодішніх ідеологічних догм. У часи поглиблення європейського тоталітаризму письменник обстоював критичну позицію як щодо радянського, так і нацистського режимів. Водночас у хорватському суспільстві, поруч із апологією радянського, зростала апологія протилежного радянській ідеології – декларованого націоналізму. А. Флакер, аналізуючи стан хорватської літератури кінця 30-х років, констатує роздвоєність суспільства стосовно тодішнього міфу: Крлежа чи Будак, тобто представник критичної авангардної думки, з одного боку, і представник проушташської орієнтації – з другого. Широкий контекст культурних подій, який дослідник використовує для показу включеності хорватської літератури в актуальні проблеми часу, дає змогу розглянути національну літературу як органічну частину загальноєвропейського цілого. Хорватські письменники антитоталітарного

спрямування презентують внесок своєї літератури в загальноєвропейський спротив націонал-тоталітаризму.

У складній ідеологічній атмосфері, що склалась у хорватському суспільстві, свою роль і надалі відігравали тоталітарні режими, де через ідеологію висловлювалися традиційні територіальні претензії, зокрема з боку тодішньої Італії. Вивчаючи головні тенденції італійської культурної політики щодо Хорватії, італійська дослідниця Н. Бадурина констатує продовження імперського характеру цієї політики, відомої ще з часів Першої світової війни. Культура використовувалась як засіб декларування подібних претензій, що, зокрема, виражалось в позиціях італійських літературознавців, які заперечували оригінальність хорватської культури, стверджували її «залежність» від італійської, а поняття впливу трактувалося з великодержавних позицій. Тенденційне ставлення однієї зі сторін в інтерпретації культури сусіднього народу – досить помітне явище компаративістики певних періодів. Подібні твердження дають підстави для актуалізації проблеми етичності компаративістики⁷⁹.

Ідеологічні процеси в країнах нацизму по-різному відбивалися в ідейних орієнтаціях діячів культури – від тяжіння до конформізму і до глорифікації радянської системи. Хорватська культура у ставленні до німецької літератури 1930-х рр. найбільше виявляла інтерес до письменників, що були заборонені в нацистській Німеччині, а такі автори, як Гергарт Гауптман та інші, котрих там іменували «класиками», не приваблювали хорватську публіку, свідчить німецька дослідниця А. Мейер-Фраатц⁸⁰.

Водночас посилювався інтерес до радянської літератури, зокрема й до декларативних творів соцреалізму, що вилилось у виникнення соціальної літератури, захоплення радянською ідеологією. Останнє було одним із проявів політичної міфології. Саме міфологізм, віртуальне уявлення про радянську політику як протилежну нацизмові, ілюструє ставлення культурних кіл Заходу до радянської політики щодо України. Тому звернення до української культури 30-х років було дуже важливим у контексті ідеологічних орієнтацій діячів культури зазначеного періоду. Відома

консолідація західноєвропейського *лівого фронту* з радянською політикою була зумовлена й неприйняттям нацизму, водночас стосовно *великого терору* в Україні найчастіше тут зустрічаємось із мовчанням. Хорватські представники *соціальної літератури* також обходили мовчанням репресії в Україні, хоча відомості про це поширювалися, зокрема й через українську діаспору. Український контекст цього періоду, раніше мало відомий у Хорватії через ідеологічні обставини, стає важливим простором, який дає змогу в новому світлі побачити ідейні переконання окремих представників літератури 30-років, досить складних і суперечливих у хорватському суспільстві⁸¹.

У компаративному вивченні історії хорватської літератури у формі міжнародних конференцій помічаємо, що організатори начебто обходять літературу часів Другої світової війни, який в попередні десятиріччя приділялося чимало уваги. Те ж саме стосується й перших років повоєнного періоду, позначеного потужним напливом радянської продукції, що тривало до періоду ідеологічного конфлікту 1948 р. Саме він відіграв помітну роль у подальшому розвитку хорватської літератури, яка поступово переорієнтовувалася на західні естетичні моделі. У процесі визволення від соцреалістичних догм помітну роль відгравали угруповання митців навколо провідних видань. Тому наступна тема міжнародного компаративного аналізу історії хорватської літератури була присвячена періоду 1950-х років, значенню часопису *Krugovi (Кола)* у формуванні естетичних особливостей хорватської літератури⁸². За визнанням А. Флакера, часопис, який очолював письменник Антун Шолян, сприяв визволенню від канонічних моделей хорватської прози⁸³. Відбувалося заперечення канонів, витворених авторитетами; критичні голоси вже лунали на адресу самого Крлежи. Це означало творчу свободу, література рухалася вперед, до модерністичних концептів, якими живився світовий літературний процес.

Чи може український літературний простір 1950-х рр. бути предметом для зіставлення з модерністичними явищами в іншій, у даному разі хорватській, літературі? Компаративний метод

у відтворенні історичного розвитку вимагає врахування широкого контексту, в чому стан української літератури й ширше – суспільства, може слугувати тлом, протилежним стану літератури, яка розвивалась у просторі творчої свободи. Отже, український матеріал стає актуальним навіть у часовому просторі, надзвичайно далекому від змісту, яким позначені хорватські твори 1950-х років. Крім того, надається можливість представити українську культуру часів апофеозу тоталітарного режиму, що в контрасті з хорватською тодішньою атмосферою відображає природу режиму, якого хорватському суспільству вдалося уникнути. У той же час, відображення творчих здобутків інших літератур, що не опинилися *за зависою*, також важливе як контекст для розгляду української літератури⁸⁴.

Хорватське духовне життя зазначеного періоду характеризується, зокрема, динамічним перенесенням західноєвропейського літературного модернізму в перекладах його провідних представників. Проте цей процес не відбувався без перепон, оскільки югославський політичний режим, попри задекларовану конфронтаційність із радянською системою, в реальності використовував ті самі методи. За спостереженням М. Томасовича, який простежує рецепцію західноєвропейської літератури на сторінках хорватського видання *Prisutnosti*, тодішньому югославському режимові не надто імпонували подібні прозахідні орієнтації, тож він реагував на видання «східноєвропейські», припинивши в 1959 році існування часопису⁸⁵.

Наступна тема становить майже канонічний сенс компаративістики: відносини між національною і європейськими літературами⁸⁶. Логічно, що в даному разі найбільше уваги приділено відносинам з італійською літературою, враховуючи традиційність, складність цих взаємин, які в даному разі розглядаються в часовому обсязі 1940–1970-х років. Показовим у контексті тих відносин був Владимир Назор, що перебував у своєрідному, напруженому діалозі із сусідньою літературою. Митець не лише багато перекладав з італійської, а й доводив національну своєрідність вітчизняної літератури, зокрема створивши антологію хорват-

ської лірики у власних перекладах італійською. Назор публікує 1942 р. збірку «*Lirici croati*» незадовго до переходу на бік партизанів. Антологія має й конкретне імагологічне заангажування: письменник прагнув заперечити тодішні уявлення в окремих колах італійського суспільства про хорватів та їхню літературу як секундарні відносно італійської. За спостереженням М. Томасовича, хорватський поет прагнув іще раз переконати італійського адресата, що сусідній приадриатичний народ має «нормальну» поезію, подібну до інших європейських народів схожого геополітичного розташування. Дослідник розглядає цю збірку хорватського класика й в аспекті перекладацького мистецтва, наголошуючи на її значенні в плані компаративістики⁸⁷. Італійська дослідниця Р. Асіно, аналізуючи поетичні особливості згаданої антології, доходить висновку, що великий хорватський поет у цих перекладах виступає як винятковий знавець італійської метрики, а його збірка становить цікавий внесок в «історію перекладу», вивчення якої повинно й надалі поглиблювати численні та плідні відносини двох літературних традицій⁸⁸.

Одна з гострих тем, що своєрідним чином була реалізована в югославській літературі, присвячена Голому острову (*Goli otok*), відомому концентраційному табору, створеному на однойменному адриатичному острові після конфлікту зі Сталіним у 1948 р., де утримувалися противники режиму Тито. Італійська дослідниця Н. Бадурина, розглядаючи рецепцію цієї теми в італійському суспільстві, пояснює інтерес до неї й тим, що серед в'язнів концтабору були й італійці, а також сприйняттям тогочасного югославського життя в італійському суспільстві. На прикладі двох письменників, італійського і хорватського, що зверталися до теми Голого острова, дослідниця визначає деякі характерні особливості творчості окремих митців того часу, котрі хоч і опинилися на ідейному, стильовому роздоріжжі, але уособлювали провідні тенденції розвитку суспільства. За спостереженням авторки, обличчя творчої югославської культури було подвійним: «модерністське й антимодерністське, демократичне й диктаторське, самоуправлінське і централізоване, антирадянське і радянське», що

значною мірою передає особливості тогочасного суспільства⁸⁹. Порівнюючи образи оповідача – італійського і хорватського, – що були жертвами тоталітарного режиму, якому свого часу вірили як ідеологічному ідеалові, дослідниця вбачає в них аналогії, зокрема й у схожому вираженні глибокого трагізму авторів, які в результаті опинилися наодинці зі своїми стражданнями.

Український матеріал у збірнику подано в порівнянні статусу національної літератури в умовах тоталітаризму, де простежуються певні паралелі в літературному процесі України і Хорватії. Це виявляється, зокрема, у схожому становищі країн, коли Україна і Хорватія перебували у складі імперій, а потім – у схожих ідеологічних обставинах комуністичних режимів⁹⁰.

У наступному збірнику «Хорватська література ХХ століття в перекладах: емісія і рецепція» українсько-хорватські літературні відносини розглядаються, зокрема, в плані ідентифікації національних особливостей обох літератур з огляду на термінологію, що неадекватно відображала назву самої літератури. Так, хорватська література в українських дослідженнях і перекладах позначалася як дубровницька, югославська, а українська відповідно – або перекладалася з російської, або ж іменувалася малоруською ще й на початку ХХ ст. Розглядається поступове формування процесу національної ідентифікації обох письменств в обох середовищах⁹¹. Минуле століття, попри всі труднощі, позначене еволюційним рухом, що підтверджується формуванням україністики в Хорватії і хорватистики в Україні⁹². Завдання цих напрямів славістики полягає в подальшому дослідженні літературних процесів, а також у посиленні перекладацької діяльності. Представлені розвідки славістів із Німеччини, Угорщини, Польщі, не говорячи про італійську хорватистику, де вона має давні традиції, розвиваючись без перепон, засвідчують досить помітні результати в перекладанні хорватської літератури й підтверджують необхідність активізації зазначених завдань у галузі українсько-хорватської перекладацької діяльності.

Помітним внеском у подальший теоретичний розвиток сучасної хорватської компаративістики стало видання збірника мате-

ріалів міжнародної конференції на тему «Напрямки і методології компаративного вивчення хорватської літератури»⁹³. М. Солар, розглядаючи концепції історії світової літератури, звертає увагу на вже призабуті поняття, за якими література – це завжди «моя», «наша» і «світова». Поняття «моя» передбачає індивідуальний горизонт розуміння, але вона завжди й «наша», оскільки відрізняється від «чужої». Ці два пов'язаних горизонти «моє-наше» такою ж мірою включені в горизонт світової літератури. Тому література – «моя», «наша» – завжди є і світовою, оскільки вони пов'язані спільним горизонтом спільного можливого досвіду. На тому досвіді, вважає дослідник, може бути побудована й історія світової літератури. Вона не буде тоді «великою нарацією», оскільки не вимагатиме загального огляду й загальних суджень про сенс історії і сенс історії літератури, проте її обмеження перспективами «моєї» і «нашої» літератури не виключає можливість з'єднаності й пов'язаності всього, що дала традиція, і навіть того, що ввижається в майбутньому єдиною історією. Остаточні оцінки, на думку М. Солара, «мають спиратися не на якусь кодифіковану поетику чи будь-яку філософську або ідеологічну концепцію, а лише на смак або на його рештки в нашій добі, схильній до заміни його модою»⁹⁴.

Розглядаючи відомості про хорватську літературу в історіях світової літератури, Ц. Павлович виділяє три можливих рівні представлення цієї літератури в корпусах європейського і світового письменства. До першого рівня включено літературні лексикони й енциклопедії; другу становить цілісна історія (світової) літератури; третя стосується теоретичних роздумів про світову літературу, здебільшого названих «Вступ до компаративної літератури». У першому рівні представлені філологи, фахівці з окремих літератур або принаймні слависти, котрі однаковою мірою є компаративістами. До створення історії літератури можуть бути залучені спеціалісти з історії національної літератури, але перевагу матимуть компаративісти. На третьому рівні участь беруть винятково компаративісти, констатує дослідниця. Розглядаючи численні видання першого рівня, авторка показує розмаїття

принципів упорядників, авторів, де не виключається парадоксальність вибору й нерідко суб'єктивність у ставленні до певних осіб або епох. Наприклад, деякі італійські видання засновуються на критеріях політичної адекватності окремих письменників, особливо національно заангажованих, що вступали в дискусії з італійськими авторами; французькі лексикони уникають терміна «бароко», окремі упорядники віддають перевагу певним епохам; чимало протиріч спостерігається у визначенні національної приналежності авторів (І. Андрич визначається як югославський, боснійський, сербо-хорватський письменник) і т. ін. Хоча словники не читаються в кодї світової літератури, їх укладачі виступають потенційними творцями історій світової літератури. Останнє дає змогу надати більше місця так званим «малим літературам». Проте й тут спостерігається чимало неоднорідності – від замовчування до широкого показу певних періодів. Судячи з джерел, велике значення має рівень розробленості національної історії літератури, славістики в певних середовищах і перекладеності національних історій літератури для потреб інонаціональних славістик. Сказане стосується й теоретичних розробок, відомих під назвою «*Вступ до компаративної літератури*». Хорватська література тут згадується більше завдяки міжнародному визнанню наукового авторитету таких учених як А. Флакер, М. Солар, чиї теоретичні розробки увійшли в науковий обіг і поза межами національного літературознавства. У зв'язку з цим, наголошує дослідниця, особливе значення в поширенні відомостей про хорватську літературу має й актуальний проект «*Компаративна історія хорватської літератури*», який здійснюється із залученням зарубіжних компаративістів, і зокрема, зорієнтований на включення хорватської літератури в історію світової літератури⁹⁵.

У зазначеному контексті безумовно важливою є потреба відслідковування репрезентації української літератури у виданнях інших країн як відображення знань про українську літературу за умов, що тривалий час гальмували її гідну презентацію в зарубіжному літературознавстві. Проте безумовним є факт, що, поряд

із материковим літературознавством, яке розвивалося безпосередньо в Україні за умов відомих режимів, функціонувало й зарубіжне українознавство, котре відіграло значну роль у представленні української літератури у світі. Важливим завданням відтак уявляється створення історії зарубіжного українознавства як складника компаративної історії української літератури.

У згаданому збірнику хорватська література розглядається як факт національної культури в її різних періодах, а також простежуються методологічні підходи до дослідження цієї літератури в інших національних науках. Відображення хорватської теми в українському літературознавстві показано відповідно до його історичних періодів. Це стосується *історичної школи*, де українська наука засвідчила звернення й до низки проблем з історії хорватської літератури. Ідеологічна інтервенція радянської системи в українське літературознавство гальмувала розвиток національної компаративістики. Проте вона розвивалася в зарубіжному українознавстві, де її репрезентантом виступає Д. Чижевський, який у *«Порівняльній історії слов'янських літератур»* звертається також і до хорватської літератури. Особливостями часу позначено й методологію та принципи включення хорватського матеріалу, представлених тут як *проект Вервеса* у виданні *«Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті»* (за редакцією Г.Д. Вервеса). Окремі аспекти цієї праці висвітлено критично, виходячи із сучасних засад компаративістики.

Україністика в хорватській славистиці може надати певну інформативну базу для створення загального контексту літературного розвитку відповідних періодів. Український матеріал може слугувати тлом для висвітлення окремих явищ хорватської літератури й навпаки. Тема українсько-хорватських компарацій далеко не вичерпана й охоплює чимало явищ, вивчення яких могло би сприяти подальшому розумінню національних літератур в обох середовищах як складників загальноєвропейського культурного простору – таким постає висновок наведених спостережень⁹⁶. Цими ж причинами, зокрема, продиктоване й включення

українського матеріалу до міжнародного проекту *Компаративна історія хорватської літератури*. Методологічні розробки, методика, історія розробки подібного проекту можуть бути корисними і для українського літературознавства в осмисленні історії української літератури з позицій сучасної компаративістики.

Отже, сучасна хорватська компаративістика розвивається досить динамічно, з урахуванням тенденцій, досвіду як попередніх періодів, так і модерної доби. Українська література, українська методологія, поруч із іншими складниками наукового проекту «Компаративна історія хорватської літератури» виступає компонентом цього проекту і може дати поштовх для подальших міжнародних проектів.

Література

¹ *Harambašić A.* Taras Ševčenko // Taras Ševčenko, Pjesničke pripoviesti, preveo i uvodom popratio August Harambašić, sa slikom pjesnika, u Zagrebu, 1887.

² *Kovačević V.* Književni preporod Malorusa // Zvonimir. – 1886. – Br. 36; *Bragalija Č. T. G.* Ševčenko // Zora. – 1886. – Br. 2; *Popović M.* Taras Grigorijević Ševčenko // Nada. – 1895.

³ *Kranjčević S.S.* Humanitarna misao u ruskom romanu // *Kranjčević S.S.* Sabrana djela. – Sv. 3. – Zagreb, 1967. Вперше матеріал був опублікований у загребській періодиці: *Kranjčević S.S.* Humanitarna misao u ruskom romanu // Nada. – 1901. – Br. 2.

⁴ *Jagić V.* O paralelah i izvorih naših narodnih pjesama i pripovjedaka // Historiji književnog naroda hrvatskog i srpskoga. – Zagreb, 1867.

⁵ *Jagić V.* Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga // Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. – Knj. IX. – 1868.

⁶ *Рудяков П.М.* Українсько-хорватські літературні взаємини в XIX–XX ст. – К., 1987. – С. 63.

⁷ *Jagić V.* Trubaduri i najstariji hrvatski lirici // Rad JAZU. – Knj. 9. – 1869.

⁸ *Ягич В.* Размер (двенадцатислоговой) древнейших стихотворений поэтов славянских (сербохорватских) в Далмации // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Т. 1. – Кн. 1. – СПб., 1896.

⁹ *Jagić V.* Kršćansko-mitologijski sloj u ruskoj narodnoj epici. – Zagreb, 1876.

¹⁰ *Šrepel M.* «Skup» Marina Držića prema Plautovoj «Aululariji». – Zagreb, 1890.

¹¹ *Šrepel M.* O Gundulićevim «Suzama sina razmetnoga» // Rad JAZU. – Knj. 127. – 1896.

¹² *Andrić N.* Bajka o Leonori. Komparativna studija // Vienac. – 1893. – Br. 32.

¹³ *Matić T.* Molierov «l'Avare» i njegovi prethodnici // Nastavni Vjesnik. – 1898.

¹⁴ *Medini M.* Vetranović // Archiv für slawische Philologie. – 1895.

¹⁵ *Sabić M.* Literarni utjecaji // Vijenac. – 1897. – Br. 21.

¹⁶ *Polite D.* Nekoje misli o književnosti na početku vijeka // Vijenac. – 1900.

¹⁷ *Kasumović I.* Izvori palmotićevih drama *Ipsipile* i *Akila* // Rad JAZU. – CLVI. – 1904.

¹⁸ *Dukat V.* Nemčić. Jurković. Korajac // Rad. – 1913.

¹⁹ *Gudela V.* Njemački utjecaji u hrvatskoj preporodnoj lirici // Vijenac. – 1903. – Br.18.

²⁰ Цей термін у зв'язку з літературною ситуацією зазначеного періоду зустрічається зокрема у виданні: *Barac A.* Jugoslavenska knjiženost. – Zagreb, 1954. – S. 265.

²¹ *Prohaska D.* Turgenjevski realizam // Savremenik. – 1919. – Br. 1.

²² *Šurmin Đ.* Prevođenje u beletristici // Nastavni vjesnik. – 1916. – Br.1.

²³ *Milčnović A.* Naša prijevodna književnost // Savremenik. – 1916. – Br.1.

²⁴ *Krmpotić B.* Utjecaj Ševčenka na Harambašića // Hrvatska revija. – 1938. – Br. 6.

²⁵ *Nazor V.* Članci i kritike. – Zagreb, 1942; *Nazor V.* Na vrhu jezika i pera. – Zagreb, 1942.

²⁶ *Krleža M.* Književnost danas // Krleža M. Sabrana djela. – Sv. 20. – Beograd, 1966.

²⁷ *Solar M.* Teorija recepcije i sociologija književnosti // *Solar M.* Teorija književnosti. – Zagreb, 1984.

²⁸ *Slamniig I.* Hrvatska versifikacija. Narav, povijest, veze. – Zagreb, 1981.

²⁹ *Pavličić P.* Vladimir Vidrić, SJENE // Umijeće interpretacije. – Zagreb, 2000.

³⁰ *Peleš G.* Književnost i drugi sistemi // Literature and the Other Arts. – Innsbruck, 1981.

³¹ *Peleš G.* Priča i značenje. – Zagreb, 1989.

³² *Badalić J.* Rusko-hrvatske književne studije. – Zagreb, 1972; *Бадалич Й.* Шевченко в хорватской литературе // Шевченко и мировая культура. – М., 1964.

³³ *Frangješ I.* Talijanske teme. – Zagreb, 1967.

³⁴ *Frangješ I.* Matoš. Vidrić. Krleža. – Zagreb, 1974.

³⁵ *Frangješ I.* Suvremenost baštine. – Zagreb, 1992.

³⁶ *Detoni-Dujmić D.* Pripovjedački modernizam Dinka Šimunovića // Stoljeća hrvatske književnosti. Dinko Šimunović. Izabrana djela. – Zagreb, 1996.

³⁷ *Flaker A.* Književne poredbe. – Zagreb, 1968.

³⁸ *Flaker A.* Ukrajinska književnost u Hrvatskoj // Croatiaika. – 1970; *Flaker A.* Recepcija kao revizija moderne ruske književnosti u Hrvatskoj poslije 1918 // Komparativna povijest hrvatske književnosti. – Split, 2007.

³⁹ *Peričić H.* Recepcija Byronovih djela i ideja u hrvatskoj književnoj kritici i znanosti o književnosti // (magistarski rad). – Zagreb, 1989; *Peričić H.* Strana književnost i nacionalna književna tradicija // Književna revija. – Br. 1–2. – Osijek, 2001.

⁴⁰ Leksikon hrvatskih pisaca. – Zagreb, 2005; Leksikojn svjetske književnosti. – Zagreb, 2004.

⁴¹ *Pavlović C.* Recepcija Begovićevih drama u pariškom kazalištu // Milan Begović i njegovo delo. – Vrlika-Sinj, 1997; *Pavlović C.* August Šenoa i Scottov model povijesnog romana // Komparativna povijest hrvatske književnosti I. – Split, 1999; *Pavlović C.* Flaubertovska estetika Vojnovićeva «Geraniuma» // Komparativna povijest hrvatske književnosti I. – Split, 2000.

⁴² *Tomasović M.* Povijest hrvatske književnosti do Kombolove // Mihožil Kombol (monografija o opusu). – Zagreb, 2005. – S. 47–66.

⁴³ *Tomasović M.* Prinosi prof. Ive Hergečića poredbenoj povijesti hrvatske književnosti // Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova. Smjerove i metodologije komparativnog proučavanja hrvatske književnosti. – Split, 2008. – S. 387.

⁴⁴ *Wellek R., Warren A.* Theory of Literature. – New York, 1949. – P. 40.

⁴⁵ *Kogoj-Kapetanić B.* Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti // Rad JAZU. – Zagreb, 1968. – knj. 350. – S. 305.

⁴⁶ *Dukić D.* Nacionalna vs. komparativna povijest književnosti // Umjetnost riječi. – XLVII. – 1–2. – Zagreb, 2003. – S. 3–26.

⁴⁷ Hrvatska književnost prema europskim književnostima od narodnog preporoda k našim danima. Uredili Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranić. – Zagreb, 1970. – S. 5.

⁴⁸ *Flaker A.* Novija hrvatska književnost prema europskim književnostima: teze i nacrt rada // Umjetnost riječi. – X., – 3–4. – Zagreb, 1966. – S. 183–199.

⁴⁹ *Flaker A.* Hrvatska književnost unutar europskih književnosti u devetnaestom i dvadesetom stoljeću // Hrvatska književnost prema europskim književnostima od narodnog preporoda k našim danima. – S. 7.

⁵⁰ Hrvatska književnost u europskom kontekstu / uredili Aleksandar Flaker, Krunoslav Pranić. – Zagreb, 1978. – S. 7–8.

⁵¹ *Dukić D.* Nacionalna vs. komparativna... – S. 13.

⁵² *Tomasović M.* Komparativno proučavanje hrvatske književnosti // Zapisi o Maruliću i drugi komparativistički zapisi. – Split, 1984. – S. 5.

⁵³ *Flaker A.* Professor emeritus facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagrabienensis. Zagrabie, anni MMII. – Zagreb: FF press, 2002.

⁵⁴ Ukrajinska avangarda 1910-1930. Uredili Tihomir Milovac, Branka Stipančić. – Zagreb, 1991. – 231 s.

⁵⁵ *Flaker A.* Avangarda u Ukrajini. – Ukrajinska avangarda 1910–1930. – Zagreb, 1990–1991. – S. 23–27.

⁵⁶ Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra. Хорватія/Україна. Культурні зв'язки від Адріатики до Дніпра. Двомовне хорватсько-українське видання. Упорядкував Еуген Пащенко. – Zagreb, 1996; Ukrajina. – Kolo // Časopis Matice hrvatske. – Br. 3. – Zagreb, 1997.

⁵⁷ *Flaker A.* Живописная литература и литературная живопись. – М., 2008.

⁵⁸ *Dukić D.* Nacionalna vs. Komparativna. – S. 21–22.

⁵⁹ *Gilić N.* Novija recepcija hrvatskog igranog filma 1950-ih – slučaj filma *H-8...* Nikole Tanhofera // Smjerove i metodologije komparativnog proučavanja hrvatske književnosti. Zbornik radova X. – Split, 2008. – S. 122.

⁶⁰ *Paščenko J.* Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti XIX stoljeća // Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova I. (XIX. stoljeće). – Split, 1999. – S. 7–24. (Дали: Збірник, том і рік видання).

⁶¹ *Kravar Z.* Strano i domaće u hrvatskom stihu XIX stoljeća // Zbornik. – I. – S. 95.

⁶² *Tomasović M.* Hrvatski prepjevi Dantea u XIX. Stoljeću // Zbornik. – I. – S. 143.

⁶³ *Pavlović C.* August Šenoa i Scottov model povijesnog romana // Zbornik. – I. – S. 173.

⁶⁴ *Zlata A.* Autobiografska proza XIX. Stoljeća: slučaj Dragojle Jarnević // Zbornik. – I. – S. 188–195.

⁶⁵ *Duda D.* Tragovima subjekta Nemčićevih *Putositnica* // Zbornik. – I. – S. 196–208.

⁶⁶ Komparativna povijest hrvatske književnosti: Zbornik radova. – II. – Split, 2000.

⁶⁷ *Zlata A.* Moderna – pitanje periodizacije // Zbornik. – II. – S. 7.

⁶⁸ *Ibid.* – S. 10.

⁶⁹ *Flaker A.* Stilske formacije. – Zagreb, 1976.

⁷⁰ *Пащенко Е. Н. В.* Назор и фольклоризм в хорватской литературе. – К., 1983.

⁷¹ *Flaker A.* Nazor: u očekivanju barbara // Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova. – III.: Vladimir Nazor. – Split, 2001. – S. 5–15.

⁷² *Tomasović M.* Vladimir Nazor i Lorenzo Stecchetti // Zbornik. – III. – S. 17–23.

⁷³ Zbornik. – III. – S. 24–54.

⁷⁴ Deset godina Studija ukrainistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. – Zagreb, 2007. – S. 14.

⁷⁵ Детальніше: *Paščenko E.* Secesijski stil Vladimira Nazora // Zbornik. – II. – S. 89–102.

⁷⁶ *Paščenko E.* Vladimir Nazor iz ukrajinske perspektive // Zbornik. – III.

⁷⁷ *Flaker A.* Poetika osporavanja. – Zagreb, 1982.

⁷⁸ *Slabinac G.* Poetika osporavanja / umijeće osporavanja // Hrvatska književnost tridesetih godina 20. stoljeća: Zbornik radova. – VII. – Split, 2005. – S. 8.

⁷⁹ *Badurina N.* Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike tridesetih godina (na primjeru časopisa *Porta orientale* i *L'Europa orientale*) // Zbornik. – VII. – S. 48–61.

⁸⁰ *Meyer-Fraatz A.* Recepcija njemačke književnosti kod Hrvata u tridesetim godinama // Zbornik. – VII. – S. 88–97.

⁸¹ *Paščenko J.* Virtualnost i realnost «tridesetih godina» u ukrajinskom kontekstu // Zbornik. – VII. – S. 62–87.

⁸² Krugovi i hrvatska književnost pedesetih godina prošlog stoljeća: Zbornik radova. – V. – Split, 2003.

⁸³ *Flaker A.* Šoljanovi krugovi slobode // Zbornik. – V. – S. 14.

⁸⁴ *Paščenko E.* Socrealistički kontekst hrvatskog modernizma // Zbornik. – V. – S. 36–48.

⁸⁵ *Tomasović M.* Zapadnoeuropska književnost u Prisutnostima // Zbornik. – V. – S. 22.

⁸⁶ Hrvatska književnost prema europskim /emisija i recepcija/ 1940–1970.: Zbornik radova. – VIII. – Split, 2006.

⁸⁷ *Tomasović M.* Vladimir Nazor, Lirici croati Zagabria MCMXLII // Zbornik. – VIII. – S. 7–24.

⁸⁸ *Asino R.* I Lirici croati di Vladimir Nazor (strategia metrica e prosodica di traduzione) // Zbornik. – VIII. – S. 39.

⁸⁹ *Badurina N.* Dragi čitatelju, kako smo danas? Goli otok u talijanskoj i hrvatskoj književnosti // Zbornik. – VIII. – S. 53.

⁹⁰ *Paščenko J.* Nacionalna književnost u totalitarizmu (ukrajinsko-hrvatske paralele 1940.–70. godine) // Zbornik. – VIII. – S. 96–127.

⁹¹ *Paščenko J.* Ukrajinsko-hrvatska prepoznavanja kroz 20. stoljeće: ime i tekst // Hrvatska književnost XX. stoljeća u prijevodima: emisija i recepcija: Zbornik radova. – IX. – Split, 2007. – S. 105–125.

⁹² Deset godina studija ukrajinistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. – Zagreb, 2007.

⁹³ Smjerovi i metodologije komparativnog proučavanja hrvatske književnosti: Zbornik radova X. – Split, 2008.

⁹⁴ *Solar M.* Konceptije povijesti svjetske književnosti // Zbornik. – X. – S. 9.

⁹⁵ *Pavlović C.* Hrvatska književnost u povijesti svjetske književnosti // Zbornik. – X. – S. 11–19.

⁹⁶ *Paščenko J.* Hrvatska književnost u ukrajinskim komparativnim proučavanjima // Zbornik. – X. – S. 311–333.

Наукове видання

**НАЦІОНАЛЬНІ ВАРІАНТИ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
КОМПАРАТИВІСТИКИ**

Підп. до друку 20.10.2008 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура SchoolBookC. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 47,0. Ум.-вид. арк. 43,1.
Замовл. № 1020-08.

Видавничий дім «Стилос»
04071, Київ-71, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30. Тел.: (044) 428-72-50.
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)